N. A. Maškin

POVIJEST STAROG RIMA

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

PRVI DIO

IZVORI I HISTORIOGRAFIJA STAROG RIMA

Glava I.

IZVORI ZA RIMSKU POVIJEST

Književni spomenici iz rimskog doba, koji su nam sačuvani većim dijelom u srednjovjekovnim rukopisima, glavni su izvori za povijest starog Rima. U novo i najnovije vrijeme pozornost je usmjerena na ispitivanje arheoloških podataka, kao i natpisa, novca i papirusa. Proučavanje izvora za rimsku povijest, koje daje klasifikaciju izvora za rimsku povijest i koje sebi stavlja u zadatak da sistematizira metode za njihovu interpretaciju, predstavlja posebnu disciplinu, bez čijeg poznavanja nije moguće znanstveno proučavati povijest starog Rima.

Osobit značaj imaju za nas djela antičkih povjesničara, koja nam daju povezan prikaz događaja čitave rimske povijesti. Nisu sva njena razdoblja podjednako jasno osvijetljena u izvorima, niti su svi podaci antičkih povjesničara vjerodostojni. Najveće teškoće pruža proučavanje najstarijih razdoblja rimske povijesti. Izvora iz toga vremena gotovo da i nemamo. Od djela koja govore o dalekim vremenima rimske povijesti sačuvana su nam samo ona koja su nastala u I. st. pr. K. Njihovi pisci nisu proučavali neposredne izvore, već su izlagali rimsku historijsku tradiciju koja je nastala znatno prije njih, pri čemu su se oslanjali na djela svojih prethodnika. Pitanje o tome kako se formirala ta tradicija jedno je od najsloženijih pitanja u modernoj historiografiji.

Prvobitni rimski ljetopisi

Prva historijska djela koja govore o dalekoj prošlosti Rima nisu napisali Rimljani, već Grci. Među Grcima su i nastale predaje koje su osnivanje rimske države vezivale za legendarne događaje iz grčke povijesti – za trojanski rat. U samom Rimu zanimanje za domaću historiografiju javlja se nešto kasnije. U IV. st. pr. K. padaju tek prvi počeci rimske historiografije, dok se prvi rad iz rimske povijesti pojavio tek tridesetih godina III. st. pr. K. Najraniji izvori koje su rimski historičari kasnije koristili bili su popisi imena najviših rimskih odličnika – magistrata, poredani po godinama. Ti spiskovi nazivani su u Rimu f a s t i m a . Osobit značaj imali su konzulski fasti. Po imenima konzula računale su se godine, bez spominjanja imena konzula nije mogao proći nijedan dokument. Takav postupak postojao je od početka republike, ali službeni spiskovi pojavili su se tek u drugoj polovici IV. stoljeća. Od tog vremena oni su sustavno vođeni; što se tiče prošlih godina, popisi su sastavljeni na osnovu privatnih zapisa, tako da su uz autentične podatke sadržavali i iskrivljenja, koja se objašnjavaju željom rimske aristokracije da proslavi svoje pretke. Konzulski fasti predstavljali su za sastavljače rimske povijesti historijsku potku svoje vrste: fiktivni i stvarni događaji iz ranih vremena stavljani su u vrijeme upravljanja ovih ili onih konzula

Kao i kod mnogih drugih naroda, najraniji rod historiografije bili su kod Rimljana ljetopisi (Annales). Oni su vođeni u svećeničkom kolegiju pontifika i prvobitno su predstavljali bilješke u godišnjim popisima magistrata i primjedbe u kalendaru. Kasnije je veliki ponitifik krajem svake godine bilježio imena konzula i ispod njih zapisao najvažnije događaje koji su se dogodili tijekom

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

godine njihovog upravljanja. Na početku III. st. pr. K., očigledno poslije puštanja plebejaca u kolegiji pontifika, godišnji zapisi isticani su u kući jednog od najviših rimskih svećenika – velikog pontifika, da ih svatko može vidjeti (tabulae ontificum). Na osnovu postojećih podataka može se zaključiti da su u tim zapisima isticani u prvom redu važni događaji u svezi s kultom: čudesne pojave i znamenja, a tako isto i važni praznici. U ljetopise su unošeni i događaji za koje su bili vezani obredi i znamenja: ratovi, epidemije, skupoća žita itd. Zapisi pontifika nisu ostajali nepromijenjeni, oni su dopunjavani i prerađivani; sastavljeni su i zapisi koji se odnose na daleka vremena. Te prerađene i dopunjene zapise po godinama izdao je u II. st. pr. K. veliki pontifik Publije Mucije Scevola u 80 knjiga, pod naslovom *"Veliki ljetopisi"* (Annales Maximi). Po Ciceronovim riječima oni su počinjali od vremena osnivanja grada Rima.

Uz ljetopise pontifika, postojali su razni obiteljski dokumenti i tradicije, koji su prenošeni s koljena na koljeno. Još u ranoj epohi rimske povijesti nastali su tzv. elogiji (elogia), kratki zapisi koji su sastavljeni u čast uglednih ljudi nakon njihove smrti. Najraniji natpis koji sadrži takav elogij sačuvan je na spomeniku podignutom u čast vojskovođe iz vremena Trećeg samnićasnkog rata, konzula iz 298 pr. K. – Lucija Kornelija Scipiona Barbata.

Za vrijeme sahrane držana su u čast pokojnika posmrtna slova (laudationes), koja su također zapisivana i čuvana.

Pjesnici III. stoljeća i stariji analisti

Sve te podatke iskoristili su rimski pisci koji su obratili svoju pozornost na proučavanje historijske prošlosti Rima. Prvi je Kampanac Gnej Nevije (274.-206.pr.K.) opisao u stihovima Prvi punski rat, u kome je i sam sudjelovao.U uvodu svog djela Nevije je dao kratke podatke u postanku Rima. Nešto kasnije pisao je pjesnik Kvint Enije (239.-169.), koji je u heksametru izložio rimsku prošlost. Enijevi "Ljetopisi" započinjali su Enejom i dopirali do pjesnikova vremena. Njegove "Ljetopise", prožete patriotizmom, Rimljani su visoko cijenili. Spjevovi Nevija i Enija nisu nam sačuvani. Sačuvani su samo fragmenti kod kasnijih pisaca.

Prvo prozno djelo posvećeno rimskoj prošlosti napisao je na grčkom jeziku rimski aristokrat, konzular i pontifik Kvint Fabije Piktor (kraj III. st. pr.K.). Njegovo djelo nazivano je "Ljetopisi", jer je u njemu bio usvojen red izlaganja događaja po godinama.

Povijest Fabija Piktora počinjala je sa pričom o pojavi Eneje u Italiji, a završavala sa izlaganjem tijeka događaja Drugoga punskog rata. Fabije Piktor dobro je poznavao grčke izvore, a obratio je veliku pažnju i na latinske izvore. On je iz fastâ uzeo godine upravljanja konzula i po njima izlagao događaje. Mnogo štošta uzeo je iz još neobjavljenih ljetopisa pontifikâ. Fabije Piktor udario je temelje rimskoj analistici. Sam on i njegovi neposredni nastavljači obično se nazivaju starijim analistima. Njihova djela bila su namijenjena uskom krugu Helena koji su se zanimali za rimsku prošlost i rimskih državnika koji su znali grčki jezik.

Djela starijih analista temeljila su se na proučavanju neposrednih izvora i odlikovala se vjerodostojnošću u pogledu događaja koji su im bili bliski po vremenu; kod opisivanja pak daleke prošlosti oni su u svoja djela unosili legendarni materijal koji su crpli iz djela grčkih pisaca i usmenog kazivanja. Kod ovog posljednjeg veliku ulogu igrali su takozvani etiološki mitovi, koji su stvarni radi objašnjenja nerazumljivih starih naziva, običaja i građevina (npr. legende o Romulu postale su, očigledno, da bi se objasnila riječ Rim). Grčka povijesna djela utjecala su na obrađivanje ovih ili onih povijesnih izvješća, i neki događaji iz rimske povijesti izlagani su po analogiji sa epizodama iz grčke povijesti (potpuno je moguće da je priča o desetogodišnjoj borbi sa etruščanski gradom Vejom nastala po analogiji sa desetogodišnjom opsadom Troje).

Stariji analisti dosljedno su provodili rimsko gledište. Uspjesi Rimljana su preuveličavani, a njihovi neuspjesi su umanjivani. Rimu je gotovo od samog njegovog postanka pripisivan onaj politički značaj koji je imao u III. st. pr. K. Dakle, pjesnici i stariji analisti sistematizirali su i

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

zapisali razne podatke o rimskoj prošlosti. U njihovom kazivanju ima pored istinitih izvještaja i dosta legendarnog i izmišljenog. Od njihovih djela sačuvani su nam samo neznatni fragmenti.

Jedan od posljednjih pisaca koji spadaju u starije analistie bio je Marko Porcije Katon Stariji (234.-149. pr. K.). On je prvi izložio rimsku povijest u latinskoj prozi (prije njega analisti su pisali na grčkom jeziku). Katonovi *"Počeci"* (Origines) izlagali su povijest Rima od njegovog osnivanja. Za razliku od svojih prethodnika, Katon nije govorio samo o Rimu, nego i o drugim italskim gradovima. Katonovo povijesno djelo nije sačuvano; do nas je u cijelosti došla jedino njegova rasprava *"O poljoprivredi"*, koja ima veliku važnost za proučavanje rimske agrarne povijesti.

Polibije

U II. st. pr. K. stvoreno je na grčkom jeziku istaknuto povijesno djelo, koje ima izvanredan značaj i za helenističku i rimsku historiju. Pisac toga djela – Polibije, rodio se je u Arkadiji, oko 200. pr. K.. Sudjelovao je u političkom životu Grčke i bio jedan od rukovoditelja Ahejskog saveza. Poslije Trećeg makedonskog rata Polibije je poslan u Rim kao talac. Upoznavanje s Rimom i zbližavanje s predstavnicima rimske aristokracije utjecali su na Polibijeva politička uvjerenja: od protivnika Rimljana on se pretvorio u pobornika rimske vlasti u Grčkoj. 150. g. pr. K., poslije šesnaestogodišnjeg boravka u Rimu, dobio je pravo da se vrati u domovinu, ali Polibije nije dugo ostao u Grčkoj. On je krenuo na putovanja i često se vraćao u Rim. Zajedno sa Scipionom Emilijanom bio je u Africi kada su Rimljani srušili Kartagu. Poslije propasti Korinta (146.g. pr. K.) Polibije je uspio da od Rimljana – pobjednika dobije neke ustupke u korist pobijeđenih, zbog čega su ga slavili u mnogim grčkim gradovima. Umro je oko 120. g. pr. K.

Polibijeva *"Opća povijest"* obuhvaćala je razdoblje od 264. do 146. g. pr. K. i predstavljala prvu svjetsku povijest. Polibije smatra da se, počevši od određenog vremena, *"događaji u Italiji i Libiji isprepleću sa azijskim i grčkim i da svi teže jednom kraju"* a pod tim krajem podrazumijeva se potpadanje svih naroda bazena Sredozemnog mora pod vlast Rimljana. To je glavna ideja Polibijevog djela, u kome je on htio pokazati da su uspjesi Rimljana neizbježni i ujedno blagotvorni za druge narode.

U središtu Polibijeve pozornosti nalazi se politička povijest (pitanja socijalnog i gospodarskog života dodiruje on samo uzgred). Veliki značaj pridaje on političkom uređenju raznih zemalja. Polibije daje prednost takvoj upravi kod koje se razumno kombiniraju različiti politički oblici. Takvom idealno obliku uprave, po njegovom, mišljenju, približava se rimsko državno uređenje, kod koga su razumno spojeni monarhistička, aristokratska i demokratska načela. U tom leži zaključuje Polibije, jamstvo rimskih uspjeha.

Polibije se može nazvati jednim od prvih predstavnika takozvane teorije organskog razvoja društva: svaka se država, po Polibiju, razvija u skladu s *"poretkom u prirodi";* oblici uprave se mijenjaju, iznova rađaju i vraćaju iskonskom početku. To se događa kako zbog vanjskih utjecaja, tako i zbog *"unutarnjeg kvarenja"*.

Polibije ne krije svoja aristokratska uvjerenja; ona osobito jasno dolaze do izražaja kod ocjenjivanja demokracije, koja, po njegovom mišljenju, može prelaziti u anarhiju i tiraniju bez zakona. Unutrašnje raspadanje grčkih gradova predstavlja, po Polibijevom mišljenju, uzrok uspjeha Rimljana u Grčkoj. Njihove pobjede on ne smatra samo neizbježnim, nego i *"najljepšim i ujedno najkorisnijim dijelom sudbine"*. Razlikujući uzroke i povode događaja, Polibije nastoji povijesne pojave promatrati u njihovoj uzajamnoj povezanosti. Polibije se kritički odnosi prema raznolikim izvorima, nastojeći svoje izlaganje obrazloži podacima iz dokumenata. On nije uvijek vjerovao ni očevidcima, govoreći da su *"oči vjerniji svjedoci od ušiju"*. Najveći značaj pridavao je Polibije vlastitom iskustvu, ističući da se pred povjesničara moraju postavljati veliki zahtjevi: on mora poznavati ljude, predmet o kome piše, biti iskusan u vojnim i političkim stvarima, posjećivati razne zemlje. Uz izvjesne ograde priznavao je Polibije ulogu Sudbine, ali je smatrao da povjesničar mora nalaziti prave uzroke pojavama, a ne objašnjavati ih voljom bogova. Veliki

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

značaj pridavao je Polibije i ulozi ličnosti u povijesti. Scipion Stariji, Hanibal, Flaminije, Perzej određivali su, po njegovom mišljenju, tijek političkih događaja. Kada su Rimljani zauzimali Sirakuzu, oni su računali da će brzo osvojiti grad, jer su imali mnogo radnih ruku, *"ali nisu uzeli u obzir Arhimedovu moć, niti predvidjeli da ponekad jedan um može više postići nego masa ruku"*. Na povijesni razvitak naroda i njegov način života utječu, po Polibiju, i prirodni uvjeti. Povijest, po Polibijevom mišljenju, služi praktičnim ciljevima. Ona mora učiti ljude, obogaćivati njihovo iskustvo, pomagati da na osnovu iskustva iz prošlosti predviđaju budućnost. Polibije je prvi uveo pojam "pragmatična povijest", ističući time da on izlaže "djela" (na grčkom `práxeis`) naroda i monarha, namjenjujući svoje knjige državnicima.

Polibije događaje izlaže kronološkim redom; ali, pošto tretira povijest raznih zemalja i oblasti, on se je ponekad morao vraćati na ovaj ili onaj polazni datum. Polibijevo izlaganje nije oslobođeno retoričkih ukrasa, ali je on kritizirao one povjesničare koji teže jedino zanimljivom izlaganju.

Jednu od karakterističnih osobina antičke historiografija predstavlja slobodno sastavljanje govora pojedinih historijskih ličnosti. Takvog sastavljanja govora ima i kod Polibija, ali je on tu metodu zloupotrebljavao manje nego drugi antički povjesničari.

Polibijev rad pruža vjerodostojne podatke o događajima rimske povijesti s kraja III. i iz prve polovice II. stoljeća pr. K.

Nažalost, Polibijevo djelo nije sačuvano u punom obimu. U cijelosti je sačuvano samo prvih pet knjiga, u kojima je uglavnom riječ o događajima iz punskih ratova, zaključno sa bitkom kod Kane. Od ostalih knjiga Polibijevog rada sačuvani su samo fragmenti

Posejdonije

Od drugih grčkih povjesničara iz helenističkog razdoblja najvažniji je Posejdonije (135-45. g. pr. K.), pisac jednog velikog djela koja nam nije sačuvano – *"Historije"*; ono također nastavlja Polibijevu "Opću povijest". Kao u Polibijevom radu, i kod Posejdonija je rimska povijest vezana uz povijest helenističkih zemlja. I Posejdonije je pristaša rimske aristokracije. On je slavio jednostavnost starih rimskih običaja i početak opadanja vidio u širenju raskoši. Posejdonije je težio za tim da život i kulturu pojedinih naroda poveže sa njihovom poviješću.

Posejdnojevo djelo bilo je dobro poznato u Grčkoj i Rimu, tako da su ga pisci sljedećih razdoblja prilično koristili.

Mlađi analisti

Počevši od 130-120 g. pr.K. nastaje u Rimu razdoblje mlađe analistike. Trudeći se više od svojih prethodnika da im izlaganje bude zanimljivo, predstavnici tog pravca težili su da događaje dramatiziraju i razrađivali su svoju povijest u detalje. Nastavljajući i razvijajući patriotsku tradiciju svojih prethodnika, mlađi analisti su prenosili u daleka vremena suvremene političke i socijalne motive s kraja II. i iz I. st. pr. K. – iz vremena širokih socijalnih reformi i građanskih ratova. Mnoge od onih povijesti, punih dramskih scena, iz povijesti borbe patricija i plebejaca, na koje nailazimo u sačuvanim djelima antičkih pisaca, napisali su mlađi analisti, koji su u usta legendarnih i polulegendarnih ličnosti stavljali političke ideje koje su njih interesirale. Tako, npr. Servije Tulije (VI. st. pr. K.) u jednom od djela iz ovog razdoblja drži govor koji potpuno odgovara programu braće Grakha, a patricij Apije Klaudije (V. st. pr. K.) navodi iste argumente koje su obično navodili konzervativci s kraja I. i početka I. st. pr. K. Djela mlađih analista nisu sačuvana. Njihov sadržaj poznat nam je samo po pisanju kasnijih pisaca.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Ciceron i Cezar

Djela Marka Tulija Cicerona (106 - 43 g. pr. K.) imaju veliko značenje za povijest I. st. pr. K. Ciceron nije uspio napisati povijesno djelo, ali on u svojim mnogobrojnim radovima donosi značajan broj povijesnih podataka. U Ciceronovo vrijeme njegova djela su imala izvanrednu važnost. Ciceron je bio snažna politička ličnost, istaknuti govornik, jedan od najobrazovanijih ljudi svoga vremena. Njegova se djela obično dijele na tri grupe: 1) na govore, 2) pisma i 3) rasprave. Naročito obiman materijal za političku, socijalnu i kulturnu povijest sadrže govori i pisma. Značaj Ciceronovih pisama sastoji se još i u tome što nam ona omogućuju točno datiranje nekih događaja. Međutim, moramo istovremeno voditi računa o subjektivnom karakteru Ciceronovih sudova, jer je on sudjelovao u najvažnijim političkim događajima, često je precjenjivao svoju ulogu i u više mahova mijenjao svoju političku orijentaciju. Mnogobrojne Ciceronove rasprave važne su za proučavanje povijesti kulture. U njima Ciceron obrađuje najraznovrsnija ideološka pitanja (pitanja filozofije, religije, prava, etike i politike).

Od memoarske literature, koja je bila raširena pred kraj Republike, sačuvana su djela Gaja Julija Cezara (100 – 44 g. pr. K.). Njemu pripadaju *"Bilješke o Galskom ratu"* i *"Bilješke o građanskom ratu"*. Prvo Cezarovo djelo ima tendenciju opravdavanja akcije u Galiji tj. napad na Gale i njihovo podčinjavanje Rimu. U "Bilješkama o građanskom ratu" Cezar dokazuje da je njegov raskid sa Pompejem nastao krivnjom njegovih protivnika, koji su izazvali rat, ali su se pokazali nesposobnim da ga vode.

Cezarova djela nastavio je njemu bliski vojskovođa Aul Hircije, koji je napisao posljednju (osmu) knjigu o Galskom ratu i posebno djelo o Aleksandrijskom ratu. Nama nepoznati sudionik u Cezarovim pohodima opisao je Afrički rati i rat u Španjolskoj.

Salustije

Pred kraj republikanskog razdoblja napisana su povijesna djela Gaja Salustija Krispa (86 – 34 g. pr. K.). Porijeklom iz italskog grada Amiterna, Salustije je bio narodni tribun i istupao je protiv senatorske oligarhije. Godine 50. pr. K. isključen je iz popisa senatora, ali ga je Cezar vratio u Senat. Kasnije je Salustije sudjelovao u građanskim ratovima, boreći se na strani Cezara. 46. g. Cezar ga je imenovao prokonzulom Numidije. Tu je Salustije putem iznuđivanja stekao ogroman imetak, koji mu je omogućio da proslavi svoje ime podizanjem veličanstvenog parka u Rimu. Poslije Cezarove smrti Salustije se povukao iz političkog života i bavio isključivo književnošću. Ugledajući se na Tukidida i Polibija, Salustije je za predmet svojih studija izabrao povijest. Nama su u cijelosti sačuvana samo dva njegova djela: *"O Katilininoj uroti"* i *"Jugurtin rat"*. Treće Salustijevo djelo nosilo je naslov *"Historije"* i obuhvaćalo je razdoblje od 78- do 67. g. pr. K.; od njega su nam sačuvani samo fragmenti. U predgovoru za djelo o Katilini Salustije piše da je sebi stavio u zadatak *"da u odlomcima opiše…poduhvate rimskog naroda"*, jer je njegov duh *"slobodan od očekivanja i strahovanja u vezi sa strankama u državi",* ali ove Salustijeve izjave ne odgovaraju stvarnosti: iako se povukao iz politike, on je i dalje ostajao cezarovac. Njegovo djelo o Katilini imao je za cilj, da pokaže kako Gaj Julije Cezar nije sudjelovao u Katilininom pokretu. Po Salustijevom mišljenju, sve nevolje rimske države proizlaze iz pokvarenosti rimske aristokracije i njene nesposobnosti da upravlja. Salustije je dao žive, ali subjektivne karakteristike povijesnih osoba. U duhu popularnih političkih učenja svoga doba, on je govorio o sretnom životu Rimljana u dalekim vremenima, o razumnom upravljanju prvih kraljeva. U istom pravcu govorio je on i o afričkim plemenima, koja ne znaju za kulturu. Salustijev rad se temeljio na vjerodostojnim izvorima. On je široko iskoristio memoarsku literaturu, kao i Posejdonijeva djela.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Terncije Varon i Kornelije Nepot

Za razvoj rimske historiografije važna je bila je i raznolika književna djelatnost Marka Terncija Varona (116. – 27. g. pr.K.), jednog od najplodnijih pisaca antičkog svijeta. Za povijest je naročiti značaj imalo njegovo djelo koje je nosilo naslov "*Starine ljudskih i božanskih stvari*" (Antiquitates rerum humanarum et divinarum). To djelo nije sačuvano, ali ga drugi pisci često spominju. Varonovo djelo predstavljalo je kompilaciju, ali ona je sadržavala priličan broj važnih i interesantnih podataka. Neka djelomična pitanja Varon je i sam pokušao ispitati. Osobit značaj pridavao je obradi kronologije. Varon je osnivanje Rima stavio u treću godinu šeste olimpijade (754. – 753. g. pr. K.) , i taj je datum kasnije bio veoma raširen. Varon je prvi uveo u književnost biografski žanr. On je dao oko 700 skica biografija istaknutih Rimljana i Grka. Od mnogobrojnih Varonovih djela sačuvano je u cijelosti njegovo djelo *"O poljoprivredi"* ("De re rustica") i nekoliko knjiga iz njegove rasprave "*O latinskom jeziku*" ("De lingua Latina").

Poput Varona napisao je Kornelije Nepot (I. st. pr. K.) biografije znamenitih ljudi, od kojih naročiti značaj imaju biografije Katona i Atika.

Kraj republikanskog razdoblja obilježen je razvojem beletristike, koja je odrazila burne događaje iz posljednjih desetljeća republikanskog razdoblja.

Tit Livije

Od povjesničara koji su pisali na početku Carstva osobitu popularnost uživao je Tit Livije (59. g. pr. K. – 17. g.). On se rodio u italskom gradu Pataviji (današnjoj Padovi). Stekao je retoričko obrazovanje, a za razliku od mnogih svojih prethodnika nije sudjelovao ni u političkom životu, ni u ratnim akcijama. Čitavog života ostao je retor literat. Ubrzo poslije osnivanja principata Tit Livije je počeo pisati svoju povijest. U predgovoru on ovako definira zadatke svoga djela: opisati život i običaje starih Rimljana, koji su doprinijeli stvaranju rimske veličine, izložiti kakvim su sredstvima i metodama Rimljani stvorili svoju moć. I Tit Livije je govorio o opadanju morala, ali je, za razliku od Salustija, smatrao da su Rimljani duže nego ijedan antički narod poštovali siromaštvo i umjerenost; gramzivost i raskoš prodrli su k njima kasnije nego drugim narodima. Tit Livije je smatrao da proučavanje povijesti može pomoći ispravljanju naravi. On slavi legendarne junake rimske republike, koji su žrtvovali svoje živote za domovinu; on visoko cijeni i posljednje republikance, Bruta i Kasija. Političke simpatije Tita Livija ne nalaze se u sadašnjosti, već u prošlosti.

Međutim, nema osnova za to da se govori o oporbenom stavu Tita Livija prema novom političkom poretku. Slavljenje starine i velikih podviga bila je službena parola Augustove vlade.

Retor i pisac Tit Livije ne ispituje rimsku povijest, nego je izlaže. On u potpunosti zavisi od svojih prethodnika, preuzimajući od njih podatke bez ikakvog provjeravanja. Određeno razdoblje ili neke događaje Livije je izlagao po jednom izvoru. U pojedinim slučajevima on je upotrebljavao i čak uspoređivao podatke raznih pisaca, ali sam nije istraživao pitanje, nije dolazio do neposrednih izvora, čak ni onda kada su mu bili pristupačni. U onim slučajevima kada možemo utvrditi izvore kojima se Livije služio, možemo se uvjeriti da je on – npr., ako ga uspoređujemo sa Polibijem – samo izlagao posuđene podatke.

Skladnost i zanimljivost stoje kod Livija na prvom mjestu. Ljepota kakve legende često ga nagoni da joj žrtvuje historijsku istinu. Teško da je mogao vjerovati u svu onu predaju koju iznosi, ali ga je ona privlačila kao umjetnika. Poučnom i zanimljivom on je posvećivao više pažnje nego onom što je historijski važno; zato su fantastične priče o podvizima znamenitih Rimljana, o čudesima i znamenjima, zauzimale kod njega više mjesta nego izlaganje zakona važnih za rimski politički i socijalni poredak. Junaci Tita Livija često drže govore sastavljene po svim pravilima retoričkog umijeća. Pisac se ne trudi da te govore individualizira prema osobama koje ih drže i prigodi povodom koje ih drže. U trenucima opasnosti Livijevi junaci drže duge

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

govore, kao da zaboravljaju na ono što se događa. Kod Livija se često nalaze karakteristike povijesnih ličnosti; u pogledu stila one su sjajno napisane, ali su, kao i govori, malo individualne.

Tit Livije je bio jedan od najpopularnijih povjesničara antike. Politički smjer Tita Livija je umjereni republikanizam i lojalnost Augustu; mirni ton njegovog pripovijedanja, blistavo i zanimljivo izlaganje odlično su odgovarali ukusima njegovih suvremenika i njihovih potomaka. Njega su čitali, oponašali ga, poslije njega ljudi se nisu odlučivali na pisanje rimske povijesti na latinskom jeziku, već su se ograničavali samo na prepričavanje njegovog ogromnog djela. Čitavo djelo Tita Livija sastoji se od 142 knjige. U izlaganju događaja došao je do smrti Augustovog posinka Druza (9. g. pr.K.). Kasnije je usvojeno da se čitavo djelo dijeli na dekade, po deset knjiga u svakoj. Sačuvano je 35 knjiga: u cijelosti prva dekada (od najstarijih vremena do 293. pr. K.), treća dekada, četvrta i polovica pete (knjige 21-45), u kojima se govori o događajima iz 218-168 g. pr. K. Sadržaj ostalih knjiga poznat nam je po kratkim prikazima kasnijih autora, po izvodima i po pregledu sadržaja pojedinih glava. Te takozvane epitomae postoje za sve 141 knjige, sa izuzetkom 136. i 137. Knjige

Nikola iz Damaska i Pompej Trog

Sirijac Nikola iz Damaska, koji je živio na Augustovu dvoru, napisao je *"Povijest svijeta*" u 144 knjige, u kojoj je bila obuhvaćena i rimska povijest. Osim toga, njemu pripada Augustov životopis, napisan u apologetskom tonu. I jedno i drugo djelo sačuvano nam je u fragmentima.

Za vrijeme Augustove vladavine pojavila se prva povijest svijeta na latinskom jeziku. Nju je napisao jedan Gal – Pompej Trog. Ona je počinjala od vremena asirskog cara Nina i dopirala do vremena piščevog života. Događaje rimske povijesti on je izlagao od onog trenutka kada su Rimljani započeli s prekomorskim osvajanjima, ali je na kraju djela dao i najstariju rimsku povijest. Ovo djelo nije nam sačuvano; mi o njemu sudimo na osnovu izvoda i ekscerpata u Justinovoj kronici (II. st. p. K.)

Grčki povjesničari Augustovog doba

U Augustovo doba pojavilo se nekoliko povijesnih djela na grčkom jeziku. Diodor sa Sicilije (oko 80.-29. pr.K.) napisao je povijest svijeta od najstarijih vremena do 60. g. pr. K. Ona je nosila naslov *"Povijesna biblioteka"* i slično Polibijevom djelu, sastojala se od 40 knjiga. U sačuvanim knjigama (XI.-XX.) izlaže se povijest republike od 486 do 301. g. pr. K.; od ostalih knjiga sačuvani su samo fragmenti. Osobit značaj imaju podaci koji se odnose na Siciliju. Odlomci iz Diodorovih djela služe kao glavni izvor za povijest ustanka sicilijskih robova. Diodorovo djelo je tipična kompilacija. Vrijednost podataka zavisi od izvora koje je koristio. Diodor je materijal uzimao iz raznih grčkih pisaca, napose iz Polibija i Posejdonija; koristio je i djela starijih analista, koji su pisali na grčkom jeziku. U tom pogledu Diodorovi podaci imaju često veći značaj nego izvještaj Livija, koji se zasnivao poglavito na kazivanju mlađih analista.

U VII. st. pr. K. pojavila se *"Rimska arheologija"* od Dionizija iz Halikarnasa: Pisac je nastojao pokazati srodstvo Rimljana sa Grcima, mudrost rimskih zakona i rimsko junaštvo. Sve je to imalo za cilj da pomiri Grke sa rimskom vladavinom. Dionizije je bio retor po svom obrazovanju, tako da kod njega u prvom planu stoji zanimljivo izlaganje i pitanje stila. Sa tog gledišta on je ocjenjivao i druge pisce. Prema svojim izvorima Dionizije se odnosio bez kritike; on je koristio uglavnom radove mlađih analista. Dionizije nije imao jasne predodžbe o starom rimskom pravu, on kasnije ustanove ponekad brka sa starim, ali nam ipak uspoređivanje njegovih podataka sa podacima iz Tita Livija i odlomcima iz Diodorove "Povijesne biblioteke" pruža materijal za prosuđivanje o najstarijem razdoblju rimske povijesti.

Čitavo Dionizijevo djelo podijeljeno je na 20 knjiga. U cijelosti je sačuvano samo prvih 9 knjiga, od dviju slijedećih ostali su veći fragmenti. U njima je rimska povijest izložena do 443. g. pr. K. Od ostalih knjiga sačuvani su samo ekscerpti.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Grk Strabon sa Ponta (oko 60. g. pr. K. – oko 25. G. p.K.) napisao je u 17 knjiga *"Geografiju"*, u kojoj je, pored geografskih, dao i mnogo povijesnih podataka, tako da se Strabon s punim pravom može nazvati ocem historijske geografije. Nije nam sačuvano Strabonovo povijesno djelo, koje je predstavljalo nastavak Polibijeve "Historije".

Rimska historiografija u prvom stoljeću Carstva

Glavna pažnja rimskih povjesničara iz doba Carstva usmjerena je na proučavanje posljednjih godina Republike i prvih desetljeća Carstva. U to vrijeme formiraju se osnove političkog pogleda na svijet senatorskog staleža iz doba Carstva, i taj pogled nalazi svoj glavni izraz u historijskoj literaturi. Nezadovoljni gubitkom političkog utjecaja, predstavnici senatorske aristokracije nisu mogli otvoreno istupati protiv postojećeg političkog poretka. Njima je ostajalo jedino da slave prošlost, da opravdavaju posljednje heroje aristokratske Republike. Ni izdaleka svi povjesničari nisu imali opreznost Tita Livija, mnogi su išli još dalje u izražavanju svojih političkih simpatija. Nisu nam sačuvana historijska djela iz prvih desetljeća principata, tako da o njima možemo suditi samo na osnovu djela kasnijih pisaca.

Velej Paterkul i Valerije Maksim

Uz oporbenu historijsku literaturu, pojavila su se i djela osoba bliskih carevima. Režimska literatura nije uživala popularnost, zato je u cijelosti sačuvana samo rimska povijest Veleja Paterkula, koja je napisana u vrijeme Tiberija. Velej Paterkul je porijeklom iz Kapue, dugo vremena je proveo u vojnoj službi, zatim je postao senator i stigao do pretorskog zvanja. Velej Paterkul izlaže čitavu rimsku povijest do 30. g., pri čemu je posljednje razdoblje, naročito od Augustovog vremena, napisano u apologetskom tonu i podrobnije od prethodnog.

U Tiberijevo doba pojavio se je zbornik Valerija Maksima *"O djelima i izrekama dostojnima sjećanja"*. On je sastavljen uglavnom za retoričare i sadrži razne povijesne primjere koji su se mogli upotrijebiti kod sastavljanja govorâ. Među raznim pričama o rimskoj prošlosti nalazimo činjenice koje se ne spominju kod drugih pisaca.

Prozna djela I. st.

Od proznih djela I. st. koja ne spadaju u historijska djela treba spomenuti filozofska djela Lucija Aneja Seneke, priručnik za govorničko umijeće Kvintilijana, agronomski rad Kolumele, djelo Plinija Starijeg o povijesti prirode.

Od djela umjetničke proze iz I. st. p. K. treba obratiti naročitu pozornost na Petronijev pustolovni roman, poznat pod imenom "*Satirikon"*. "Satirikon" nam daje predodžbu o raznim krugovima italskog društva na početku Carstva.

Kod proučavanja početka Carstva naročitu ulogu igraju djela pjesnika koja čitatelje upoznaju sa političkim raspoloženjem određenih krugova rimskog i italskog pučanstva.

Kornelije Tacit

Pred kraj I. i na početku II. st. pada književna djelatnost Kornelija Tacita, jednog od najboljih predstavnika rimske historiografije. Tacit se rodio oko 55. g. u viteškoj obitelji, u jednom od italskih gradova (u Umbriji). Zahvaljujući svome govorničkom talentu Tacit se uspio istaći; bio je kvestor, 97. g. konzul, 111.-112. g. – prokonzul u Aziji. Umro je oko 120. g.

Najranije poznato Tacitovo književno djelo je njegov *"Razgovor o govornicima"*. Poslije toga napisao je životopis svoga tasta, čuvenog vojskovođe Agrikole, a zatim etnografsko djelo *"Germanija"*. U posljednjem razdoblju svoje književne djelatnosti Tacit je napisao "*Historije" i "Anale"* – dva povijesna djela koja govore o događajima iz vremena ranog Carstva, od Augustove

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

smrti pa do kraja Domicijanove vladavine. Ova djela ovjekovječila su Tacitovo ime. Prijašnje djelo – *"Historije"* (u 14 knjiga) – govori o događajima od 69. g. do Domicijanove smrti (96. g.), u kasnijem djelu – "*Analima"* (u 16 knjiga) – izlaže se rimska povijest od Augustove smrti do kraja dinastije Julijevaca-Klaudijevaca. Od *"Historija"* sačuvane su 4 knjige i početak pete; u "*Analima*" nedostaju u potpunosti 4 knjige (od 7 do 10), sačuvana je nepotpuno peta knjiga, i nema kraja šesnaeste knjige.

Po svom porijeklu Tacit nije bio aristokrat, ali je uspio, bolje nego itko drugi, u svojim djelima odraziti pogled na svijet rimske aristokracije koja se lagano gasila. Tacitov ideal leži u prošlosti. Po njegovom mišljenju, ljudi su bili sretni samo u dalekoj prošlosti, jer su onda živjeli bez poroka i zločina, i među njima je vladala jednakost. *Zakoni dvanaest ploča* za njega su posljednji izraz pravednog prava. On je smatrao da su gotovo svi dekreti koji su poslije toga donošeni bili rezultat nesloge između staleža, da su provođeni silom i imali pred sobom nepravedne ciljeve; država je počela opadati, izbijali su građanski ratovi. *"Otuda* - kaže on – *Grasi i Saturnini, pokretači pobuna plebsa".* Tek je August uspio zavesti mir, ali je taj mir koštao Rimljane gubitka slobode. Tacit nije vjerovao u mogućnost njene potpune obnove. On se zadovoljavao time što su Nerva i Trajan uspjeli spojiti principat i slobodu. Tacit je zavidio onima koji su pisali o republikanskoj prošlosti: o ratovima, raspravama konzula sa tribunima, o agrarnim i žitnim zakonima. Povjesničar Carstva, po njegovim riječima, mora pisati o miru, koji je tek rijetko prekidan ratovima, o okrutnim naređenjima, stradanju nevinih i vjerolomstvu prijatelja; *"i svaka stvar je očito nalik na drugu, i izaziva gađenje".*

Tacit je sebi stavio u zadatak da piše bez mržnje i pristranosti (sine ira et studio). Međutim, teško je naći neko drugo djelo iz antike u kome bi se toliko izražavala povjesničareva pristranost. Didaktizam je kod Tacita izražen jasnije nego kod Polibija i Livija. Cilj se povijesti, po njegovim riječima, sastoji u tome da se *"ne prelazi šutke preko vrlina i da se loše riječi i djela plaše potomstva i sramote..."*

Vrlina (virtus) je kod Tacita u prvom planu. Od ljudi i njihovih postupaka u prvom redu zavisi tijek povijesti. Motivima kojima se ljudi rukovode pridaje on veliko značenje. Glavnu pažnju posvećuje on onim osobama koja stoje na čelu države. Zato je prirodno što se car i život carskog dvora nalaze kod Tacita u središtu pozornosti. Njega je zanimao odnos principa prema najvišem staležu, on je pratio kako su i zbog čega propadali "pravi" predstavnici rimske aristokracije. Simpatizirajući posljednje republikance, Tacit je osuđivao one koji su, špekulirajući niskim strastima vlastodržaca, postajali moćni, stizali do bogatstva i časti. Tacit u raznim prilikama spominje rimski plebs, italske gradove i provincije, ali ga njihov život malo interesira.

Na osnovu djela o Germanima može se pretpostaviti da je Tacit pridavao značenje prirodnim uvjetima i gospodarstvenom životu naroda, ali u povijesnim djelima to ne dolazi do izražaja. Tacit je dopuštao povijesnu uvjetovanost takvih pojava kao što je prijelaz od republike na carstvo, ali je glavnu ulogu u procesu povijesnih događaja pripisivao volji ljudi i njihovim moralnim kvalitetama. Uz to, Tacit je dopuštao slučajnost u povijesti i utjecaj sudbine. *"Ne mogu odlučiti* – kaže on na jednom mjestu – *da li se ljudske strasti razvijaju po sudbini i neizmijenjenoj dužnosti, ili zahvaljujući slučaju".*

Tacit je usvojio tradicionalni oblik ljetopisnog izlaganja (po godinama). I kod njega nailazimo na govore povijesnih osoba, ali ih on ne zloupotrebljava. On ih često upotrebljava zato da ocijeni kakav događaj ili osobu. Ponekad govor karakterizira nastalu situaciju i priprema rasplet; ponekad izlaganje različitih mišljenja izražava povjesničarevo kolebanje. Neke govore Tacit je sastavljao prema autentičnim dokumentima. U XI. knjizi "Anala" Tacit, npr. prenosi govor cara Klaudija, održan 48. g. u Senatu; fragmenti iz originalnog teksta toga govora sačuvani su nam na natpisu. Usporedba ova dva govora pokazuje da je Tacit točno prenio sadržaj govora, ali da ga je jako skratio i izmijenio kompoziciju. Tacit ne navodi nijedan izraz samog govornika.

Mi ne znamo točno koje je izvore Tacit upotrijebio. Po uzgrednim njegovim primjerima moglo bi se zaključiti da je koristio senatske spise, dnevna izvješća koja su u Rimu izlazila, memoare istaknutih osoba, kazivanja svojih starijih suvremenika; ali on najčešće spominje povjesničare.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Tacit se je više volio koristiti povezanim povijesnim pripovijedanjem, uspoređivao je mišljenja koja su mu dolazila do ruku i starao se da iz njih izvuče ono što je bilo opće kod mnogih povjesničara. Tacit od svojih prethodnika često uzima i karakteristike, što je Momsenu dalo povoda da kaže da je Tacit " ponekad nalazio žive boje na tuđoj paleti".

Kod Tacita, kao i kod njegovih rimskih prethodnika, nije u prvom planu stajalo istraživanje, već izlaganje događaja. Retorika je izvršila veliki utjecaj na sva njegova djela, ali se činjenice koje on navodi (sa izuzetkom pojedinih netočnosti) odlikuju vjerodostojnošću. Tacitov pogled na Rimsko Carstvo izvršio je nesumnjiv utjecaj na historiografiju XVIII. – XIX. stoljeća. Neki njegovi opći zaključci, npr. njegove misli o izvanrednoj ulozi vojske, koja predstavlja "tajnu vlasti" od velikog su značenja i za modernog povjesničara.

Svetonije Trankvil

Mlađi Tacitov suvremenik bio je Gaj Svetonije Trankvil (oko 70.-160.p.K.). o njegovom životu malo nam je što poznato. Njegov otac pripadao je viteškom staležu i bio je vojni tribun. Na početku svoje karijere Svetonije je bio odvjetnik i bavio se je književnošću; pod Hadrijanom je postao carev tajnik, a kada je napustio tu dužnost posvetio se je književnoj djelatnosti. Svetonije je napisao mnogo djela, ali nam je u cijelosti sačuvano samo *"Dvanaest rimskih careva",* a nepotpuno "*Životopisi znamenitih retoričara i gramatičara*"; od ostalih djela, koja su nam poznata po naslovima, sačuvani su samo pojedini fragmenti.

Životopis kao poseban književni rod pojavio se je u helenističko doba. Ovaj rod bio je naročito razvijen u Aleksandriji; u Rimu on vodi porijeklo od Varona. Životopisi careva izloženi su kod Svetonija prema jednom istom obrascu; na početku on daje carevu genealogiju, zatim govori o vremenu i mjestu rođenja i o djetinjstvu, poslije čega pripovijeda o dolasku na vlast; zatim dolazi opis careve vanjštine te njegova karakteristika, zasnovana na primjerima iz života. Životopis se završava opisom smrti. Zanimljivost pripovijedanja stoji kod Svetonija u prvom planu. Same Svetonijeve karakteristike su površne, a ponekad i proturječne.

Svetonije se morao služiti carskim arhivom, on je koristio memoare, zapisivao svjedočanstva suvremenika. Prema tome, mnoga od njegovih kazivanja zasnovana su na vjerodostojnim podacima. Međutim, on je u prvom redu kompilator, svoje izvore je koristio nekritički, i zato mnoge njegove tvrdnje nisu vjerodostojne.

Svetonije je bio blizak najvišim senatorskim krugovima, ali imao identične poglede na Carstvo kao Tacit. On je pristaša monarhije, ali je careve dijelio na dobre i zle. Zahvaljujući zanimljivosti i živosti izlaganja, ljepoti jezika, jednostavnosti kompozicije djela, Svetonije je uživao popularnost. Na njega su se ugledali ne samo u antici, nego i u srednjem vijeku; njegovi životopisi izdavani su u skraćenom obliku.

Historijske kompilacije i prozna djela II. st.

Od drugih povijesnih djela iz doba Carstva treba spomenuti *"Povijest"* L. Aneja Flora, koja ukratko izlaže čitavu vojnu povijest Rima, završavajući sa Augustom; kompilaciju Aula Gelija *"Atičke noći"*, gdje su prikupljeni najrazličitiji podaci iz povijesti antike i navedeni odlomci iz djela koja nam nisu sačuvana; dakle, skraćeni prikaz svjetske povijesti Pompeja Troga, koji je dao Justin. Od kasnijih djela iz II. st., kao povijesni izvor značajna je prepiska Plinija Mlađeg, istaknutog senatora, koji je bio blizak Trajanovom dvoru i neko vrijeme upravljao provincijom Bitinijom. Od manjeg značaja je Frontonova prepiska, koja pada u vrijeme Antonina Pia i Marka Aurelija.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Grčka historiografija I. – II. st. p. K., Josip Flavije

Pitanja rimske povijesti u razdoblju poslije Augustove smrti obrađivala je u raznim dijelovima grčka povijesna literatura toga doba.

U drugoj polovici I. st. judejski pisac Josip Flavije, koji je najprije sudjelovao u judejskom ustanku, a zatim prešao na stranu Rimljana, napisao je na grčkom jeziku *"Povijest judejskog rata"*, a zatim *"Judejsku arheologiju"*. Znatan dio ovih djela posvećen je povijesti Judeje u rimskom razdoblju.

Plutarh

Pred kraj I. i početkom II. st. djelovao je Plutarh (oko 46.-126. g.), iz beotskog grada Heroneje. Plutarh je stekao obrazovanje u Ateni. Nekoliko puta je boravio u Rimu, gdje je imao poznanika među višim slojevima rimskog društva i čak dobio titulu konzulara. Pod Hadrijanom je bio prokurator carskih imanja u Ahaji. Plutarh je napisao veliki broj djela. Njemu pripadaju rasprave o najrazličitijim pitanjima (iz etike, religije i dr.). Osobito značenje za proučavanje rimske povijesti imaju njegovi *"Usporedni životopisi"* (u njima se usporedno donose životopisi istaknutih osoba grčke i rimske povijesti). Priznavanje isključive uloge velikih ljudi u povijesti i individualizam karakteristični su za shvaćanja Plutarha, kao i nekih drugih pisaca iz doba Carstva.

Po Plutarhovom mišljenju, cilj sastavljanja životopisa različit je od zadatka povjesničara. Biograf treba razotkriti porok i vrlinu, i za to nije dovoljno da uzima u obzir samo sjajne podvige: *"Kakav neznatan postupak, riječ ili šala mogu često čovjekov karakter pokazati bolje nego bitka u kojoj je palo više tisuća ljudi"*.

Plutarhove karakteristike nose u većini slučajeva apologetski karakter. U prvom planu stoje kod Plutarha moralistički zadaci, koji su kod njega naglašeni jače nego kod rimskih povjesničara. Historijska vjerodostojnost nije Plutarhu glavni zadatak, tako da on čak izražava sumnju u mogućnost utvrđivanja objektivne istine.

Uspoređivanjem Rimljana sa Grcima Plutarh je htio istaći duhovno srodstvo tih naroda. Plutarh nije bio dosljedan pristaša nijedne političke doktrine. On se kretao u okružju rimskih aristokrata i bio pod njihovim utjecajem, ali su na njegovu ideologiju utjecale i helenističke političke teorije, koje daju prednost monarhizmu. On cijeni prave rimske republikanske vrline, ali u isto vrijeme priznaje nužnost monarhije. Ocjena nekih osoba, po Plutarhu, zavisi od njenog karaktera, a ne od njene političke uloge. Plutarh, npr., visoko cijeni vođu pobunjenih robova Spartaka. U tome se očituje humanizam, koji je svojstven nekim predstavnicima helenizirane inteligencije rimskog doba. Plutarh dijeli njena uvjerenja i predrasude. Religija igra kod njega veliku ulogu. On nikad ne propušta priliku da ističe svakovrsna znamenja i čuda, vezana za ove ili one povijesne događaje. I uz svu svoju subjektivnost, Plutarhovi "Usporedni životopisi" imaju veliko značenje za povjesničara Rima.

Plutarh je imao kolosalnu erudiciju. On je koristio djela mnogih grčkih i rimskih pisaca. Kod izlaganja događaja nastojao je biti točan, ali vjerodostojnost njegovih podataka nije podjednaka, jer se nije uvijek služio pouzdanim izvorima. Onda kada je nailazio na proturječna podatke, Plutarh nije ispitivao materijal, već je birao ono saopćenje koje je odgovaralo njegovoj tendenciji.

Apijan

U drugoj polovici II. st. p.K. pojavilo se važno opće djelo iz rimske povijesti, napisano na grčkom jeziku. Pisac toga djela, Grk Apijan rodio se je u Aleksandriji, vršio je počasne dužnosti u svom rodnom gradu, ali je za vrijeme narodnog ustanka pobjegao iz njega. U Rimu je dobio pravo rimskog građanstva i bio najprije advokat fiska, a zatim prokurator. Apijanovo djelo približava se po tipu općim povijestima Polibija i Diodora, ali mu u osnovi nisu kronološka, već teritorijalna načela raspodjele gradiva. Apijan donosi povijest pojedinih područja Rimskog

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Carstva od početka borbe s Rimljanima pa do njihovog konačnog podčinjavanja od strane Rima. Sačuvana nam je povijest španjolskih ratova, ratova sa Hanibalom, ratova u Africi (Kartaga i Numidija), povijest sirijskih ratova. Od drugih knjiga (o razdoblju kraljeva, o Samnićanskim ratovima i dr.) sačuvani su samo fragmenti. U svim svojim radovima Apijan provodi potpuno određenu prorimsku tendenciju. Na početku svoga djela on kaže da ga je na rad ponukalo divljenje prema veličanstvu rimske povijesti. U podčinjavanju drugih naroda Rimu on vidi volju sudbine.

Apijan je pristaša monarhističkog poretka; Cezarovo ubojstvo on smatra grešnim i zločinačkim djelom, osveta za to čini mu se pravednom; ali on visoko cijeni i neke republikanske djelatnike. Vrijednost Apijanova djela sastoji se u tome što su njemu manje nego njegovim prethodnicima svojstvene moralističke tendencije Rima.

Apijan je za svoje radove iskoristio veliki materijal. U povijesti ratova republikanskog doba on je široko upotrijebio Polibija i Tita Livija, u povijesti građanskih ratova uzimao je materijal, uz nama poznate izvore, i iz nesačuvanih djela (Augustova autobiografija, djelo Azijca Poliona i dr.). Međutim, Apijan nije svoje izvore koristio dovoljno pažljivo: kod izlaganja pojedinih događaja kod datuma i imena ima kod njega dosta zbrke, ne vidi se uvijek jasno red kojim se događaji razvijaju, ima netočnosti u geografskim podacima. Apijan nije uvijek dosljedan u svojim sudovima. U *"Povijesti građanskih ratova"* našle su odraz različite tendencije. Tako on s jedne strane, opravdava Cezara, a s druge – visoko cijeni Bruta; brani Oktavijana, u nekim slučajevima veliča Antonija. U Apijanovim djelima utjecaj retorike izrazio se uglavnom u sastavljanju govora, kojih je naročito mnogo u III. knjizi "Povijesti građanskih ratova".

Dion Kasije

Veliku popularnost u antici uživala je *"Rimska povijest"* Diona Kasija (155- oko 235 g.). Dion Kasije Kokcejan pripadao je onom sloju senatorske aristokracije koji se pojavio u vrijeme Antonina, kada se počelo široko prakticirati uvođenje u Senat stanovnika heleniziranih gradova Istoka.

Dion Kasije rodio se je u Niceji, stekao retoričku naobrazbu, bio je dvaput konzul, a upravljao je raznim provincijama. "Rimsku povijest" u 80 knjiga pisao je neke 22 godine. Ona je počinjala pričama o Eneji i dopirala do 229.g. p.K. Rad na tom djelu pisac je završio nešto pred svoju smrt. Nama su u cijelosti sačuvane samo knjige 36-60 (kraj Republike i prva desetljeća Carstva), od prvih knjiga ostali su fragmenti, a od knjiga 61-80 – sažeti prikazi bizantskog monaha Ksifilina (XI. st.) i ekscerpti kod Zonare (XII. st.).

U načinu izlaganja Dion Kasije ugledao se na Polibija i Tukidida, ali je taj uzor u mnogim slučajevima ostao samo izvanjski. Kod Diona Kasija nema smišljene filozofije povijesti, historijski proces ostaje iracionalan, njega ljudski um ne može objasniti, događaji mogu zavisiti od sudbine i natprirodnih sila. Čudesno igra kod Dion Kasija veliku ulogu, čak i u onim dijelovima koji su pisani na osnovu njegovih osobnih sjećanja. Pisanju povijesti pristupio je Dion Kasije, po vlastitim riječima, zato što mu je tako naredila Sudbina, koja mu se javila u snu; ona mu je prorekla i besmrtnost njegova djela.

I uz svoje grčko podrijetlo i odgoj, Dion Kasije dijelio je poglede rimske aristokracije, premda je na njega utjecala i grčka politička publicistika II. st. On je veličao vremena Republike (osobito stare), ali je prijelaz na monarhiju smatrao neizbježnim. Njegova razmišljanja o tome koji oblik vladavine treba smatrati najboljim našla su odraza u govorima Agripe i Mecenata, upućenim Augustu; prvi mu savjetuje da obnovi Republiku, drugi – da uvede monarhistički način upravljanja. U Mecenatovom govoru našli su odraza politički pogledi samog Diona Kasija, koji je sanjao o caru biranom od Senata, i Senatu koji će u Carstvu imati počasan položaj najvišeg rukovodećeg organa.

Republika igra kod Dion Kasija veliku ulogu. Radi efekta, on događaje ponekad ukrašava i čak pomalo mijenja. Govori povijesnih osoba kod Dion Kasija veoma su dugački.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Pitanje o izvorima Dion Kasija veoma je složeno. Nesumnjivo je da je iskoristio veliki izvorni materijal, koji se ne može svesti na nama sačuvana historijska djela. Za rana razdoblja Rima upotrijebio je djela starijih analista. U nekim dijelovima (posljednje doba Republike) drži se Livija, ali se služi i drugim piscima, naročito u onim knjigama koje su posvećene građanskim ratovima. Kao izvori za povijest Carstva služila su Dionu Kasiju uglavnom historijska djela: naročito je opsežan bio njegov materijal za Augustovu povijest.

Početak kršćanske historiografije. Euzebije

U IV. st. nastaje kršćanska historiografija. Biskup palestinskog grada Cezareje, Euzebije, koji je bio blizak caru Konstantinu, napisao je u 10 knjiga "*Povijest crkve"*. Euzebijevo djelo važno je u prvom redu za povijest crkve; za političku povijest Rimskog Carstva od značenja su mjesta koja govore o carevima iz druge polovice III. st. Euzebiju pripada i životopis cara Konstantina, koji nosi apologetski karakter. Uz to, Euzebije je napisao *"Kroniku"* – kratki pregled događaja iz svjetske povijesti, izložen sinkronistički. I "Povijest crkve" i "Kronika" našle su svoje nastavljače. Oba djela prevedena su na latinski jezik.

Rimska historiografija IV. st.

Posebno mjesto među izvorima za povijest Rimskog Carstva zauzima niz životopisa careva koji su ujedinjene u zbornik pod naslovom "*Scriptores historiae Augustae*" (Pisci povijesti augustâ). U tom zborniku donijeti su životopisi careva, počevši od Hadrijana pa sve do Numerijana. Sastavljanje tih životopisa pripisuje se šestorici povjesničara (Eliju Spartijanu, Vulkaciju Galikanu, Eliju Lampridiju, Juliju Kapitolinu, Trebeliju Polionu i Flaviju Vopisku), o kojima, osim imena, ništa više ne znamo. Neki od tih životopisa posvećeni su caru Dioklecijanu, drugi Konstantinu. Postoji pretpostavka da je kasniji falsifikat, koji nema nikakve veze sa realnom poviješću, ali je uvjerljivije drugo mišljenje. Ova nepretenciozna djela, kojima je cilj bila zanimljivost, napisana su na osnovu ograničenih izvora različite kvalitete, uz mnoge podatke i direktna izmišljanja. Zbornik je podvrgavan preradama, i po svoj prilici sačuvan je u redakciji s kraja IV. st. Životopisi careva nisu pouzdan izvor, ali, nažalost, ostaju za pojedina razdoblja jedini izvor.

Karakteristična crta historijske literature IV. st. bila je pojava svakovrsnih skraćenih prikaza. Oko 360. g. Sekst Aurelije Viktor, porijeklom iz Afrike, napisao je kratke životopise rimskih careva *"De Caesaribus"*. Veliku popularnost stekla je Eutronijeva kompilacija, koja je napisana oko 367. g. po nalogu cara Valensa. Maleno Eutronijevo djelo *"Breviarium historiae Romanae",* u 10 knjiga, obuhvaća čitavu rimsku povijest od osnutka grada Rima do vladavine cara Valensa (364-387). Tijekom mnogih stoljeća to je bio općepriznati udžbenik rimske povijesti.

Iako se kršćanstvo u IV. st. raširilo među širokim krugovima stanovništva Rimskog Carstva, među aristokracijom i inteligencijom bilo je još dosta pristaša tradicionalne religije. Tijekom čitavog IV. st. vodi se ogorčena polemika između pristaša nove religije i privrženika starine. Opća historiografija IV. st. ostaje još poganska. U to vrijeme ponovo stječu određene utjecaj latinska djela.

Amijan Marcelin

Posljednji veliki predstavnik rimske i čitave antičke historiografije bio je Amijan Marcelin (oko 330 - 400). Rodio se je u Aleksandriji, u uglednoj grčkoj obitelji; kao mladić stupio je u vojnu službu i sudjelovao u pohodu Julijana Otpadnika protiv Perzijanaca. Po povratku iz Perzije Amijan je dao ostavku na službu i živio najprije u svom rodnom mjestu Antiohiji, a zatim u Rimu, posvetivši svoje slobodno vrijeme radu na povijesnom djelu, koje je poznato pod naslovom *"Rerum gestarum libri XXX*I". Ono je izlagalo rimsku povijest od vremena Nerve do smrti

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Valensove (96-378). Sačuvane su nam posljednje knjige (14-31), koje obuhvaćaju razdoblje od 353. do 378. g. Marcelinov uzor bio je Tacit. Amijan Marcelin je svoje izlaganje započeo ondje gdje prestaju Tacitove "Historije". U metodi izlaganja, grupiranju materijala i karakteristika povijesnih osoba Amijan ide za Tacitom, ali to nije bilo obično oponašanje. Amijan je samostalan povjesničar, koji se ozbiljno odnosi prema svojim zadacima. On prosvjeduje protiv onih kritičara koji su navikli da u povijesti vide samo običnu zbirku anegdota. Ljudsko pamćenje ne može zadržati čitavo mnoštvo pojedinih činjenica, zato povjesničar mora opisivati važne događaje i ne upuštati se u sitnice. Istina je glavni cilj povjesničarev, on je ne smije izvrtati. *"Za povjesničara koji svjesno prešućuje događaje rekao bih da obmanjuje isto toliko koliko i onaj koji izmišlja ono čega nikad nije bilo"*.

Amijan od povjesničara zahtijeva objektivnost i nepristranost. Završavajući svoje djelo, on kaže: *"Čini mi se da nigdje nisam svjesno pokušao pokvariti djelo koje je obećalo da će kazivati istinu – bilo time što bih štogod prešutio, bilo lažno prikazao"*. Sačuvane Amijanove knjige izlažu njemu suvremene događaje. Kao što se to može zaključiti iz raznih piščevih navoda, one su napisane na osnovu svjedočanstava očevidaca i sudionika u događajima. Pisac visoko cijeni podatke iz dokumenata, ali oni, po njegovom mišljenju, kao i državni akti koji se čuvaju u arhivu ne moraju biti vjerodostojni.

Amijan je bio vojnik i to se odrazilo na njegovom djelu. Vojnoj povijesti on posvećuje veliku pozornost. Govori careva i vojskovođa, koje Amijan navodi, upućeni su uglavnom vojnicima. On podrobno opisuje pohode i bitke, i u tim opisima on u određenom pogledu stoji iznad svog uzora - Tacita. Na kraju svog djela on izjavljuje: *"Eto toliko sam ja , nekadašnji vojnik i Grk, imao za kazati, u granicama svojih mogućnosti, počevši od principata Cezara Nerve pa sve do Valensovog kraja"*. Veliku pažnju posvećuje Amijan dvorskom životu, koji mu je bio dobro poznat. O životu širokih slojeva stanovništva mi nemamo kod Amijana sustavnih podataka; njegovi navodi svode se samo na pojedine primjedbe.

Tacitov utjecaj očitovao se u tome što Amijan obraća pozornost na ljudsku ličnost: Pred nama defilira galerija raznovrsnih tipova, pri čemu Amijan u jednim slučajevima daje samo nekoliko snažnih poteza, a u drugim podrobnu karakteristiku. Najvećom potpunošću odlikuju se karakteristike careva. One se donose uz saopćenja o smrti, daju moralni lik pokojnika i pregled njegove djelatnosti. Carevi su, po Amijanovom mišljenju, odgovorni za mnoge nesreće države.

Njegov ideal bio je Julijan Otpadnik (361-163), kod koga je Amijan cijenio junaštvo, visoku inteligenciju, težnju za očuvanjem i restauracijom starih rimskih običaja, ali je ujedno kritizirao Julijanovu vjersku netrpeljivost, koja prelazi u neopravdanu okrutnost.

Amijan veoma veliča Rim i njegovu prošlost. Rim je za njega urbs aeterna – vječni grad; on se uzdigao zahvaljujući junaštvu i sreći ljudi, koji obično žive u neslozi. Rim je prešao svoje mladenačko i zrelo doba, on se nalazi u starosti, i svi ga narodi poštuju kao gospodara i cara.

Amijanovom pogledu nisu mogle izmaći crte opadanja, koje su se jasno očitovale u njegovo vrijeme. On ih objašnjava porocima malog broja ljudi., njihovom pokvarenošću, taštinom i raskoši. On često osuđuje dvorjane, koji radi osobnih interesa vrše loš utjecaj na careve.

Amijan je dobro poznavao književnost i filozofiju, ali je dijelio predrasude svog vremena. Kao većina antičkih povjesničara, i on priznaje utjecaj sudbine na život ljudi i tijek povijesti. Neizmijenjenu volju udesa može nam otkriti Temida, koja sjedi na Jupiterovom prijestolju; njoj su podčinjeni demoni. Ti se demoni mogu udobrovoljiti i od njih se mogu doznati proročanske riječi. Amijan vjeruje u svakovrsna gatanja i znamenja (istina, on to u svome djelu ne zloupotrebljava). Praznovjerje, uskoća vidokruga i retorika ne smetaju Amijanu da bude značajan povjesničar.

Historiografija V. i VI. st.

U historiografiji V. st. našla je odraza vjerska borba koja se vodila među višim slojevima rimskog društva. Glavni povod za tu borbu bilo je rušenje Rima od strane Alariha. Pogani su

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

optuživali kršćane i uporno zahtijevali vraćanje kultu starih bogova. U obranu kršćanstva ustao je biskup sjevernoafričkog grada Hipona – A u g u s t i n , koji je napisao polemičko djelo *"O državi božjoj"*. Na čitavu rimsku povijest on gleda kao na neprekidne ratove i međusobne borbe, koje počinju od onog dana kad je Romul ubio Rema. Ovu Augustinovu postavku razvio je i obrazložio španjolski svećenik O r o z i j e , koji je 417.g. napisao djelo pod naslovom *"Povijest protiv pogana"* (Historia adversus paganos).

Po tipu djela to je opća povijest. Ona počinje kratkim opisom Zemlje i pričom o stvaranju svijeta, i dopire do piščevog vremena. Orozije pobija mišljenje onih koji misle da je uzrok svih nesreća bilo napuštanje starih bogova. Čitava povijest Rima ispunjena je zlom i stradanjima. Ako trijumfiraju jedni, trpe nesreću drugi. Posljednji žalosni događaji samo su odmazda za ranije zločine. Činjenice koje Orozije navodi uzete su iz raznih skraćenih priručnika (iz Flora i drugih kratkih povijesnih prikaza). Orozijevo djelo zanimljivo je po svojoj koncepciji, koja je suprotna onoj što se pojavila još u vrijeme starijih analista. Zahvaljujući toj koncepciji, Orozijeva kompilacija imala je velikog uspjeha sve do doba renesanse. Drukčije tumačenje dao je povjesničar Zosim, koji je otprilike u drugoj polovici V. st. napisao na grčkom jeziku *"Novu povijest",* u kojoj se nabrajaju događaji od Augusta do 410.g. Propast poganstva, po Zosimovom mišljenju, glavni je uzrok slabljenja rimske moći.

Senator Kasiodor (VI.st) sastavio je na latinskom jeziku kroniku, u kojoj je dat popis konzula. Njegovu *"Povijest Gota",* koja nam nije sačuvana, iskoristio je gotski povjesničar Jordanis. I dalje su sastavljane kronike na grčkom jeziku. Istaći ćemo kompilacije monaha iz XI. st. Ksifilina i monaha iz XII. st. Zonare, u kojima je sačuvan prikaz knjiga Diona Kasija koje nam nisu sačuvane. Carigradski patrijarh iz IX. st. Focije sastavio je opis 280 djela, snabdjevši ga izvorima iz originala.

Iz doba kasnog Rimskog Carstva sačuvano je mnogo drugih djela koja se mogu iskoristiti kao povijesni izvori (djela pjesnika, panegirici carevima, crkvena književnost).

Posebnu kategoriju izvora čine pravni spomenici iz doba Carstva. Pravna literatura carskog doba bila je opsežna, ali je do nas u cijelosti došao samo mali broj zbornika i djela. Ona nisu važna samo za proučavanje rimskog prava. Podaci pravnih spomenika omogućuju nam da rekonstruiramo sliku socijalnih odnosa i političkog poretka u doba kasnog Carstva.

Glavne crte antičke historiografije

Glavni izvor za rimsku povijest jesu historijska djela. Ona nas upoznaju sa tijekom događaja rimske povijesti, omogućuju nam da ih više ili manje točno datiramo i daju nam potrebne podatke o raznim stranama historijskog procesa.

Moderna historijska znanost nasljednica je antičke historije. Istaći ćemo one crte koju se svojstvene antičkoj historiji i koje je moderna znanost razvila. Antička historija stavila je sebi u zadatak da sazna prošlost. Njoj je bila poznata ideja razvitka čovječanstva; najbolji predstavnici antičke historiografije težili su za tim da povijesne događaje promatraju u njihovoj uzajamnoj povezanosti; to je našlo izraza u ideji opće povijesti, koju je zasnovao još Polibije. Antički povjesničari postavili su pitanje i o povijesnoj uzročnosti. Oni su formulirali misao o vjerodostojnosti povijesnih izvještaja i samim time udarili temelj povijesnoj kritici. Sa tim u svezi stajala je težnja za objektivnošću izlaganja, iako je ona, zbog čitavog niza uzroka, ostala samo idealna želja.

Antička historiografija imala je svojih osobitosti, na koje ne treba zaboravljati kad se koristimo njenim podacima. Kod izlaganja mnogih historijskih pojava povjesničari su uvodili iracionalan moment, pozivali su se na sudbinu, čije su odluke smatrali neobjašnjivim i neizmjenjivim. Ta ideja predstavlja ostatak religijskog mišljenja. Specifičnost društvenog života antičkog svijeta našla je odraza u tome što su povjesničari u svojim djelima u prvi plan stavljali politički život; socijalne pojave ostale su kod njih u sjeni, a pitanja gospodarske povijesti gotovo da nisu ni doticana. Pojedinim osobama u povijesti pripisivana je izuzetna uloga. Pregled rimske

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

historiografije pokazuje da je krug interesa antičkih povjesničara, generalno gledano, bio veoma ograničen. U doba Republike čitava se rimska povijest svodila samo na političku povijest grada Rima (historia Romana), a u doba Carstva to je poglavito historia Augusta, tj. povijest careva. To se stanje malo mijenjalo i onda kad je rimska povijest kad je rimska povijest stavljana u okvire opće povijesti.

Treba imati u vidu klasnu uvjetovanost rimske historiografije. Publicistički motivi igrali su u njoj veliku ulogu, naročito u doba njenog procvata. Na početku svog razvoja rimska je historiografija bila poglavito aristokratska; demokratske ideje unesene su u nju tek u vrijeme mlađe analistike. Uz političku tendencioznost bilo je i drugih momenata koji su povjesničare republikanskog doba sprječavali da objektivno prikazuju historijsku prošlost a to je želja za uzdizanjem svoga roda, rimske države i njene prošlosti.

U doba Carstva poviješću se bave uglavnom predstavnici oporbene senatorske aristokracije. Slavljenje prošlih vremena (laudatio temporis acti) – glavna je tendencija većine povjesničara toga doba. Pisci koji su bili bliski dvoru i bili apologetski raspoloženi prema caru nisu vršili bitan utjecaj na razvoj historiografije; oni su o republikanskoj prošlosti pisali po obrascima koje je stvorila senatorska historiografija.

Bitna razlika između antičke i moderne historiografije sastoji se u tome što u antici povijest nije smatrana znanošću u užem smislu te riječi; ona se nalazila između znanosti i umjetnosti. Povjesničari nisu samo istraživali prošlost i utvrđivali određene povijesne zakonitosti, oni su težili za tim da donesu žive slike prošlosti, pa su u povijest unosili metode karakteristične za umjetnički rad. Osim toga, povjesničari su pred sobom imali praktične ciljeve: izučavanje povijesti trebalo je da pomoći vojskovođama i državnicima da pravilno ocijene suvremeno stanje, a običnim smrtnicima da pokaže primjere junaštva i poroka. To se moralo odraziti i na izboru materijala i na ocjenjivanju historijskih pojava.

Kod predstavnika antičke historiografije oblik izlaganja imao je često veće značenje nego sadržaj. Pisci su težili da njihova djela imaju dramatičnu i živu povijest, na obaziruć se uvijek na točnost i vjerodostojnost događaja koje opisuju. Oni su pribjegavali kontrastima i preuveličavanju, izmišljali su detalje, stavljali svojim junacima u usta govore sastavljene po retoričkim pravilima. Nisu svi povjesničari imali umjetnički dar Livija i Tacita: otuda vladavina šablona, naročito kod opisivanja bitaka, karakteristika ličnosti itd.

Oduševljavanje oblikom udaljavalo je povjesničare od istraživačkih zadaća. Mali je broj njih pošao za primjerom grčkih povjesničara Tukidida i Polibija, tako da je tehnika istraživanja ostala na niskom nivou. Često su isti povijesni podaci, pa čak i jedni te isti citati prelazili iz ruke u ruku; oni su uzimani iz raznih hrestomatija, koje su davale historijske primjere za govornike. U antici nije postojao pojam književnog vlasništva, i zato doslovno prenošenje izvora, bez navođenja njegovog pisca, nije smatrano za djelo dostojno osude; u onim pak slučajevima kad je navođen tekst uz spominjanje pisca, taj je tekst često izostavljan. Jedan od glavnih nedostataka antičkih historičara jest podcjenjivanje brojčanih podataka. Povjesničari kao da su ih se bojali i, ako si ih i navodili, činili bi to bez ikakvog kritičkog provjeravanja. Sve to čini da podaci antičkih historičara nisu ni izdaleka pouzdani. Njihovi se sudovi ne mogu primiti bez prethodne kritike.

Dokumenti kao izvori. Podaci arheologije

Mnoge strane rimske prošlosti rimske prošlosti mogu se proučiti na osnovu arheoloških podataka i dokumenata. Današnja znanja o pretpovijesnoj Italiji, o kamenom i brončanom dobu, temelje se gotovo isključivo na arheološkom materijalu. Isto je tako i o starom narodu Italije - Etruščanima sačuvanom malo književnih podataka; zato su iskopavanja dalo mnogo materijala za upoznavanje etruščanskog života i kulture. Veliko značenje imaju iskopavanja u području samog Rima. Podaci tradicije dobivaju u svjetlu arheoloških podataka drugo značenje. Izvanredno su važni i arheološki spomenici nađeni na raznim mjestima Italije: u pristaništu Rima Ostiji i na

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

mjestu gdje su nekad bili gradovi Pompeji, Herkulanum i Stabi, koji su propali 79. g. prilikom erupcije Vezuva.

Jedino su arheološki i epigrafski dokumenti omogućili da se prouči život nekih provincija Rimskog Carstva. Od nekadašnjih zapadnih oblasti Rimskog Carstva arheološkim nalazima naročito je bogata sjeverna Afrika. Sačuvane su čak ruševine čitavog jednog grada (Tamuradi), koji je nekad bio zatrpan pijeskom. Iskopavanja na mjestu gdje su se nalazili istočni gradovi – Palmira (u Siriji) i Dura-Europopos (na desnoj obali Eufrata) daju nam predodžbu o karavanskim gradovima istočne periferije Rimskog Carstva.

Natpisi

Drugu vrstu spomenika predstavljaju epigrafski spomenici, tj. natpisi. Za najstariji latinski natpis smatra se tzv. "lapis niger" (crni kamen), koji je nađen u Rimu na mjestu starog Foruma. On spada u VI. st., u razdoblje kraljeva, ali nije najbolje očuvan, tako da njegovo čitanje pruža znatne teškoće.

Iz doba Republike, naročito iz njenog starijeg razdoblja, sačuvano je relativno malo natpisa, od kojih najstariji ne prelaze III. st., ali nam je zato iz doba Carstva sačuvan ogroman broj latinskih natpisa (više od 100 tisuća).

Razlikujemo votivne natpise, koji su upućeni bogovima, počasne natpise u čast istaknutih i znamenitih ljudi (u vrijeme Carstva bilo je osobito mnogo natpisa posvećeno carevima), monumentalne natpise (na zgradama i drugim objektima), nadgrobne natpise , koji u jednim slučajevima sadrže samo pokojnikovo ime, u drugim izlažu njegov životni put, a ponekad predstavljaju epitaf u stihovima.

Zasebnu grupu čine dokumenti u obliku natpisa. To su zakoni, senatske odluke, dokumenti koji potječu od rimskih careva ili magistrata, odluke gradskih savjeta, kolegija, vjerskih udruženja itd. Iz doba Republike sačuvano je nekoliko važnih zakona (npr. Agrarni zakon iz 111. g. pr. K.). Od natpisa iz carskog doba valja istaći *"Djela božanskog Augusta"* (Res gestae divi Augusti). Iz vremena Flavijevaca sačuvana je senatska odluka o vlasti Vespazijana; od natpisa iz doba Antoninâ važni su dokumenti koji se tiču razvitka kolonatskih odnosa; na početak kasnog doba pada edikt o cijenama koji je izdao car Dioklecijan i koji je važan za privrednu i političku povijest dominanta u svom nastajanju. Posljednju kategoriju natpisa čine natpisi na raznim predmetima ; oni sadrže imena majstora koji su te predmete izrađivali, vrijeme popravka kakve građevine, posvete bogovima, magijske formule itd.

Pitanja rimske povijesti ne tretiraju samo latinski, već i grčki natpisi.

Papirusi

Od kraja XIX. i početka XX. stoljeća moderni istraživači antike počeli su proučavati grčko-rimske papiruse. Ovi dokumenti nađeni su gotovo isključivo u Egiptu (nekoliko svitaka nađeno je u Herkulanumu). Oni moderne istraživače upoznaju sa egipatskim životom u raznim razdobljima Carstva. Sačuvana su privatna pisma, priznanice, ugovori, računi, naredbe, porezni spiskovi i drugi dokumenti, koji su zanimljivi za povijest privatnog života rimskog Egipta, agrarnih odnosa, za povijest rimskih provincijskih ustanova. Uz to, sačuvani su papirusi koji sadrže dokumente od značaja za političku povijest ne samo Egipta nego i čitavog Rimskog Carstva (pismo cara Klaudija stanovnicima Aleksandrije; papirus koji sadrži Kaligulin edikt iz 212. g. o dodjeljivanju prava građanstva stanovnicima provincija).

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Novac

Posljednju kategoriju dokumenata čini novac. Njegovo proučavanje važno je za gospodarsku povijest.

Mjesto na kome se pronađe rimski novac i količina tog novca, nađena na raznim mjestima, govore o trgovačkoj vezi ovog ili onog područja za rimskim središtima. Neobično su važne predodžbe na novcu. Na ranijem novcu predstavljana su rimska božanstva, simboli koji se tiču kulta ili tradicionalne rimske prošlosti (npr. vučica koja hrani djecu). Od kraja Republike na novcu se predstavljaju i političke ličnosti, koje pokazuju portretsku sličnost. Novac iz doba Carstva donosi ikonografiju careva. Pojedine riječi ili izrazi (legende), urezani na novcu, često predstavljahu političke navode iz ovog ili onog razdoblja. Zbog svega toga je za znanost izvanredno važno istraživanje novca koji spada u razdoblja nedovoljno osvijetljena književnim spomenicima (npr. III. st. p. K.)

Prema tome, podaci pomoćnih disciplina, dopunjujući književni materijal, upoznaju nas s važnim stranama javnog ili privatnog života i ponekad predstavljaju jedini izvor za pojedina područja rimske povijesti.

Glava II.

HISTORIOGRAFIJA STAROG RIMA

Proučavanje rimske povijesti do početka XVIII. stoljeća

Interes za stari Rim, kao i za čitavu antičku povijest, pojavljuje se u Europi u doba renesanse. Predstavnici novog kulturnog pokreta – humanisti, nastojali su u antici pronaći oslonac u svojoj borbi protiv vjerskih predrasuda srednjega vijeka, borbi za harmoničan razvoj ljudske ličnosti. Glavna zadaća humanista sastoji se u tome što su oni znali sačuvati od propasti, prikupiti i čak objaviti veliki broj latinskih i grčkih rukopisa. Glavna djela antičkih pisaca pronađena su i prikupljena uglavnom u XIV.-XVI. stoljeću. Duboki pijetet prema antici nije humanistima dopuštao sumnju u istinitost antičke historijske tradicije.

Od djela koja su se pojavila u XVI. st. sačuvalo je znanstveno značenje djelo Karla Sironija, koje je izašlo u Baselu i koje sadrži popise rimskih konzula po godinama, uz ukazivanje važnijih događaja koji su se dogodili ove ili one godine. Ovo djelo udarilo je temelj modernom znanstvenom shvaćanju kronologije rimske povijesti

Pod kraj XVII. st. pada djelatnost francuskog učenog opata Tillemonta, koji je izdao povijest kršćanske crkve u 16 tomova i povijest Rimskog Carstva u 6 tomova.

Tillemont je imao izvanrednu erudiciju; on je do savršenstva poznavao djela rimskih i grčkih pisaca, kao i djela crkvenih otaca. Njegova *"Povijest"* prožeta je kršćanskim svjetonazorom. Kod vrednovanja careva Tillemont se rukovodi njihovim stavom prema crkvi. Tillemont donosi gotovo isključivo političku povijest. Značenje njegovih djela sastoji se u sustavnom radu na izvorima: on je prvi usporedio verzije raznih pisaca koje se odnose na određene činjenice. Zahvaljujući tome, Tillemontovi radovi zadržali su svoj značaj dugo vremena.

Još u XVI. st. Lorenzo Valla izrazio je sumnju u vjerodostojnost nekih podataka Tita Livija; u XVII. st. filozof Perizon ukazivao je na razne pogreške i netočnosti u Livijevom djelu.

Historiografija XVIII. st.

Na početku XVIII. st. talijanski filozof Vico izrekao je duboke misli, koje su anticipirale postavke historijske znanosti formulirane tek u XIX. str. Veliko značenje imalo je djelo Loisa de

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Beaforata koji je od općih primjedbi prešao na sustavnu raščlambu izvora za ranu rimsku povijest i izvukao zaključak da rana rimska povijesna tradicija nije bila zasnovana na vjerodostojnom materijalu; ona je bila plod taštine rimskih rodova, koji su nastojali proslaviti svoje pretke. Beaufort nije dao pozitivnu konstrukciju rane rimske povijesti, ali je sasvim određeno formulirao pitanje o nevjerodostojnosti rimske povijesti u prvih pet stoljeća.

Prvi ozbiljan pokušaj da se nađe smisao u tijeku rimske povijesti i utvrde određene zakonitosti njenog razvoja pripada poznatom djelatniku i misliocu francuskog prosvjetiteljstva – Montesquieu (1698-1755), koji je napisao *"Razmatranja o uzrocima veličine i opadanja Rimljana"*.

Komparativno proučavanje povijesti i pravnih normi raznih naroda omogućilo je Montesquieu da izrekne neke opće postavke koje, po njegovom mišljenju, objašnjavaju razne pojave u rimskoj povijesti. Jednaka podjela imovine, jednostavnost naravi i razumni zakoni uvjetovali su one građanske vrline koju su Rimljane uzdigle iznad njihovih susjeda i dale mu prevlast najprije u borbi sa italskim narodima, a zatim i za vrijeme prekomorskih ratova. Međutim, osvajanja su izazvala imovinsku nejednakost, stvorila borbu stranaka, što je na kraju dovelo do pada slobode.

Na čitavo doba Carstva Montesquieu gleda kao na vrijeme sve većeg opadanja, političkog i moralnog. Samo zahvaljujući svom vojnom umijeću uspijevali su Rimljani tijekom više stoljeća zadržati navalu barbara, ali kada je pokvarenost naravi prodrla i u vojsku, Rim je pao pod naletima barbarskih plemena.

Kod Montesquieua i dalje stoji u prvom planu politička povijest, pri čemu on razne etape njenog razvoja stavlja u zavisnost od pravnih normi naroda, ustanova i zakona. Montesquieu utvrđuje uzajamnu vezu između unutarnje i vanjske politike.

Tillemontova i *"Povijest Carstva"* i Montesquieova *"Razmatranja"* doprinijeli su pojavi Gibbonovog (1737-1794) djela, koji nosi naslov *"Povijest opadanja i propasti Rimskog Carstva"*. Pisac počinje svoje djelo od doba Antonin↑ i dovodi ga do pada Carigrada 1453.g. Povijest Bizanta za njega je nastavak povijesti Rimskog Carstva.

Kao Montesquieu, i Gibbon priznaje i cijeni čast i veličinu građana starog Rima. Međutim, doba Carstva nije za Gibbona bilo vrijeme beznadnog opadanja. Doba Antonin↑ on naziva jednim od najsretnijih razdoblja u povijesti čovječanstva. Opadanje počinje tek od vremena Komoda (180-192). Despotizam rimskih careva slabi kod naroda duh poduzetnosti; častoljublje i malodušnost careva idu na ruku gubitku discipline, vojska nije mogla braniti državu, tako da su barbari osvojili oblasti zapadne polovice Carstva. Po Gibbonovom mišljenju, kršćanstvo je odigralo negativnu ulogu u životu Carstva, slabeći duh patriotizma i odvajajući ljude od njihovih građanskih dužnosti.

Najveću pažnju posvećuje Gibbon političkoj povijesti, ali se zanima i za druge strane života; on daje opće podatke o životu rimskih provincija, obrađuje povijest financija i povijest institucija. Od osobitog su značaja one glave koju su posvećene kršćanstvu. Gibbon je prvi nastojao dati svjetovnu, nekonfesionalnu povijest kršćanske Crkve, koju je on izlagao u tijesnoj vezi sa općim tokom događaja, i prvi postavio pitanje o uzrocima širenja kršćanstva.

Gibbonovo djelo napisano je na osnovu velikog materijala. O pojedinim problemima povijesti Rimskog Carstva pisao je izrekao niz važnih kritičkih primjedbi, koju su dalje razvijane u XIX. st. Pojava "Povijesti opadanja" svjedoči o uspjehu buržoaske historiografije; i pored piščevih konzervativnih političkih shvaćanja (Gibbon je bio jedan od protivnika Francuske revolucije), u tom djelu nazočne su ideje prosvjetiteljske filozofije XVIII. st. Gibbon je bio jedna od inicijatora proučavanja bizantske povijesti. Sve do sredine XIX. st. njegovo je djelo ostalo najbolji rad za doba Carstva. Neki dijelovi tog djela zadržali su svoje značenje sve do našeg vremena.

Djela francuskih istraživača rimske povijesti popularizirala su misli izrečene u doba prosvjetiteljstva. Novi smjerovi u proučavanju rimske povijesti pojavljuju se na početka XIX. st., u vrijeme završetka Napoleonovih ratova. Povjesničari toga vremena ustaju protiv racionalističkih društvenih teorija XVIII. st. To je vrijeme romantizma – ideološke struje koje je našla izraza uglavnom u književnosti, ali koja je u isto vrijeme izvršila utjecaj i na razvitak povijesti.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Romantičare interesira u prvom redu sam narod, njegove specifične crte, koje su našle izraza u predajama i načinu života. Država i pravo bili su za romantičare proizvod povijesnog razvoja. Romantizam vrši utjecaj i na razvoj rimske povijesti.

Niebuhr i kritički pravac

Osnivač novog smjera u proučavanju rane rimske prošlosti bio je Barthold Georg Niebuhr (1776.-1831.). Sin putnika-orijentalista, Niebuhr se rodio Kopenhagenu i proveo djetinjasto u Holsteinu, Niebuhr nije bio znanstvenik-profesionalac; on je bio praktični djelatnik. U Danskoj je zauzimao položaj tajnika ministra financija i ravnatelja Narodne banke. Za vrijeme ratova s Napoleonom pozvan je u Berlin, gdje je dobio namještenje u ministarstvu financija i istovremeno počeo držati predavanja na novootvorenom Berlinskom sveučilištu; poslije pobjede nad Napoleonom Niebuhr je bio poslanik u Rimu, a od 1825, g. živio je u Bonnu i predavao na sveučilištu.

Život u Holsteinu upoznao je Niebuhra sa složenim sustavom agrarnih odnosa u toj oblasti. Praktična djelatnost doprinijela je širenju njegovog političkog obzora. Glavno Niebuhrovo djelo je njegova *"Rimska povijest"*. Ona je počela izlaziti još 1811. g., ali se njen posljednji, treći tom pojavio tek poslije piščeve smrti. Djelo je ostalo nezavršeno; izlaganje rimske povijesti dopire u njemu do kraja Prvog punskog rata.

Niebuhr je osnivač kritičke metode u proučavanju povijesti. Vijesti o ranim razdobljima rimske povijesti on smatra nevjerodostojnim, ali za razliku od skeptičarâ XVII. i XVIII. stoljeća, on se ne ograničava na to priznanje. Niebuhr je smatrao da povjesničar treba utvrditi kako je nastala tradicija, i da na osnovu tih istraživanja rekonstruira pravi tijek događaja. U duhu romantičara Niebuhr govori o postojanju rimskog epa. On je stvaran i čuvan, po njegovom mišljenju, po patricijskim rodovima. Na početku Republike kod Rimljana su se pojavili privatni ljetopisi, a poslije galskog požara svećenici su počeli voditi "Velike ljetopise", koji su poslužili kao osnovica za radove analista. Prema tome, i pored nevjerodostojnosti tradicije, u njoj je sadržana historijska jezgra, koje se može rekonstruirati. Niebuhr pridaje veliki značaj etnografskoj podlozi na kojoj je izrastao Rim. On iznosi svoju teoriju postanka grada – stapanjem općina raznih plemena, i zasniva teoriju o postanku plebsa kao rezultatu osvajanja latinskih naselja od strane rimskih kraljeva. Niebuhr pridaje veliki značaj etruščanskom utjecaju. Prva dva kralja Niebuhr smatra legendarnim; što se pak tiče priča o posljednjim kraljevima, iako u njima ima mnogo nevjerodostojnog, one ipak imaju za izvor istinite događaje. Jedan za drugim analizira Niebuhr izvješća koja se tiču doba Republike, uspoređujući različite verzije, nastojeći odvojiti vjerodostojno od nevjerodostojnog. Veliku ulogu u Niebuhrovim konstrukcijama igra analogija. Niebuhr široko koristi i podatke iz europske povijesti, kao i podatke o životu primitivnih naroda, smatrajući da se zadaci povjesničara ne smiju ograničavati na utvrđivanje činjenica, već da on mora proučavati način života određenog naroda. Treba primijetiti da su sintetičke konstrukcije Niebuhru manje polazile za rukom nego kritička analiza izvora, rekonstrukcija pojedinih činjenica i karakteristika pojedinih strana socijalne povijesti. On nije dao novo objašnjenje čitavom toku rimske povijesti, ali je bio osnivač kritičke metode u historiji i samim time izvršio utjecaj na obradu ne samo rimske povijesti nego i svih područja historijskog znanja.

Niebuhr nije stvorio školu u strogom smislu te riječi, ali su predstavnici napredne historijske misli primali njegove ideje i njegovu metodu. Problemi ranih razdoblja rimske povijesti postaju jedni od najaktualnijih u europskoj historiografiji.

Bliže od dugih stajao je Niebuhru Albert Schwegler (1819.-1857.). U kritici rimske tradicije Schwegler je osobit značaj pridavao etiološkim mitovima (taj pojam je on uveo u znanost), koji su objašnjavali običaje ili osobna imena, čije je pravo značenje bilo zaboravljeno.

Početak proučavanje rimske povijesti u Rusiji

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Niebuhrova shvaćanje utjecala su i na razvitak rimske historiografije u Rusiji. Interes za rimsku povijest budi se u Rusiji još u XVIII. stoljeću. Akademija znanosti izdaje niz prijevoda djelâ antičkih pisaca i modernih djela iz rimske povijesti. Mnoga djela prevode se na početku XIX. st. Latinski pisci bili su dobro poznati ruskim pjesnicima s početka XIX. st. i utjecali su na njihovo stvaranje. Niebuhrov utjecaj očitovao se isprva ne na povjesničarima Rima, već na povjesničarima Rusije (Kočenovski, Poljevoj).

Sa Niebuhrovim shvaćanjima i drugim naprednim idejama zapadnoeuropske historijske misli upoznao je rusku javnost T. N. Granovski (1815.-1855.), tvorac ruske škole u općoj povijesti. Predavanja Granovskog bila su prožeta vjerom u napredak, iako povijest, po njegovim shvaćanjima, može ponekad birati krivudave putove; antika se, po mišljenju Granovskog, ne može odvajati od današnjice; u novom vijeku pojavljuju se ista pitanja koja su zanimala i antiku.

Granovski je dao niz sjajnih slika iz rimske prošlosti. Od njega počinje samostalno obrađivanje opće, a naročito rimske povijesti u Rusiji. Učenik Granovskog P. N. Kudrjavcev (1816.1858) posvetio je poseban rad povijesti Italije. On je napisao veću studiju, koja ruske čitatelje upoznaje sa Schweglerovim pogledima na rimsku povijest. Njemu pripada niz ogleda, od kojih su naročito popularni bili *"Rimske žene. Scene po Tacitu"*. Poslije Kudrjavceva njegovo mjesto na Moskovskom sveučilištu zauzeo je S. V. Ješevski (1829.1865.). Disertacija Ješevskog *"Apolinar Sidon"* posvećena je kraju antičkog svijeta. Ješevski je jedan od malobrojnih pisaca koji su obratili pažnju na socijalne pokrete u razdoblju kraja Rimskog Carstva. Njegova predavanja "Centar rimskog svijeta i njegove provincije" donosila su interesantne skice iz rimskog provincijskog života. Proučavanje rimskih provincija bilo je tada u Zapadnoj Europi tek u povoju. Ješevski izlaže zaključke zapadnoeuropskih istraživača i izriče svoje mišljenje o vezi Rima (centra) s pojedinim provincijama. Na kraju on govori o romanizaciji i o njenoj ulozi u povijesti zapadnoeuropske kulture.

Zapadnoeuropska historiografija sredinom XIX. stoljeća

Četrdesetih i pedesetih godina porastao je interes za proučavanje povijesti Rimskog Carstva. Podstrek za to su bili događaji u Francuskoj. Pristaše Bonapartâ obratile su pažnju na povijest Carstva, koga je Napoleon I. smatrao svojim prototipom. On je čak napisao jedno manje djelo o Cezarovim ratovima u Galiji, a njegov nećak Napoleon III. izdao je opširan životopis Julija Cezara, u kojem je znameniti rimski vojskovođa okarakteriziran kao jedan od najistaknutijih ljudi svjetske povijesti, koje sama Providnost šalje na zemlju. Oduševljenje za Cezarovo doba nije karakteristika samo Francuske. Ono nalazi plodno tlo i u njemačkim zemljama. Otklanjanje ostataka feudalizma i ujedinjenje Njemačke bila su tada najaktualnija pitanja njemačkog političkog života. U određenim krugovima njemačkih građanskih političara širi se uvjerenje da ujedinjenje Njemačke može izvršiti samo demokratska monarhija. Ta ideja provodi se u Momsenovoj "Rimskoj povijesti", koja je bila široko rasprostranjena.

Theodor Mommsen

Theodor Mommsen (1817.-1903.) bio je sin jednog šleskog pastora. Završio je Pravni fakultet na Kielskom sveučilištu i bio je poslan u Italiju, gdje se je bavio proučavanjem natpisa. Revolucija iz 1848. g. zatekla ga je u Schleswigu, gdje je uređivao list privremene vlade. Poslije revolucije Mommsen je dobio katedru rimskog prava u Leipzigu, ali ga je ofenziva reakcije natjerala na napuštanje Njemačke, pa je oko dvije godine predavao u Zürichu. Sredinom pedesetih godina Mommsen se vratio iz emigracije, a 1858. g. stvorena je na Berlinskom sveučilištu za njega katedra rimske povijesti. Ubrzo je postao član Pruske akademije znanosti. Tijekom svog daljnjeg života Mommsen je aktivno sudjelovao u političkom životu. Dugo godina bio je poslanik Reichstaga, gdje je često istupao kao aktivni član liberalne stranke. U

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

vanjskopolitičkim pitanjima Mommsen je zastupao reakcionarna šovinistička shvaćanja. 1870.-1871. g. napisao je seriju oštrih antifrancuskih članaka. 1897. g., kada se je u Austriji zaoštrilo slavensko pitanje, Mommsen je objavio pismo u kome je rekao "*Ako češka lubanja nije pogodna za logiku, ona je potpuno pogodna za udarce*".

Od Mommsenovih djela osobitu slavu stekla je njegova "*Rimska povijes*t". U toku tri godine (1854.-56.) izašla su njena prva tri toma. U njima je izlaganje događaja dovedeno do bitke kod Tapsusa (46.pr.K.). Ti su tomovi napisani kao popularan rad. Mommsen ne navodi izvore i rijetko kad izražava svoj stav prema drugim povjesničarima. On osvjetljava sve strane rimskog života, ali glavno mjesto dodjeljuje političkoj (vanjskoj i unutarnjoj) povijesti. Pregledi stanja religije, prava, običaja, privrede, književnosti i umjetnosti dati su na kraju pojedinih odjeljaka i samo su izvanjski povezani sa političkom poviješću.

Glavna ideja "*Rimske povijesti*" stoji u tijesnoj vezi sa ideološkom tendencijom njemačke historiografije sredine XIX. st. Osvajanje Italije Mommsen obrađuje kao "ujedinjenje čitavog italskog plemena u jednu državu", drugim riječima, kao nacionalno ujedinjenje. Vladajuće aristokratske grupe on izjednačava sa pruskim junkerstvom; Mommsen ih kudi i podvrgava kritici, ali se istovremeno negativno odnosi i prema plebsu, koji Mommsen često s podcjenjivanjem naziva "gomilom" (Menge).

Mommsen drži da se Republika pred kraj svog postojanja pokazala nesposobnom da izvrši zadatke koji su stajali pred Rimom. Spasitelj Rima, po Mommsenu, bio je Cezar, koji je sebi stavio za cilj podizanje rimske i jako opale helenske nacije. U trećem tomu Mommsen raskida sa svakim objektivizmom. Jedanaesta glava predstavlja panegirik Cezaru, svemu što je uradio. On pretvara u ideal čak i to što je Cezar "bio bez ikakve ideologije" tj. što je djelovao bez načela.

U koncepciji rimskog razvitka nacionalno ujedinjenje igra kod Mommsena veliku ulogu. Nacionalizam mu je smetao da u nacijama vidi kategoriju određenog historijskog razvitka. Nacije za njega postoje od iskona, pri čemu svaka od njih ima određene, njoj svojstvene crte. Kod utvrđivanja tih crta Mommsen je donosio proizvoljne ocjene, koje su zasnovane na njegovim nacionalističkim simpatijama i antipatijama. On je kod Rimljana cijenio ljubav prema redu i subordinaciji, ali je smatrao da italska nacija nikad nije bila sposobna za umjetnost i duhovno stvaranje i da je to svojstveno samo Grcima i Nijemcima. Njegovi pogledi na Gale bili su uvjetovani stavom koji je njemačko nacionalističko građanstvo pedesetih i šezdesetih godina imalo prema Francuzima. Priznajući Galima hrabrost i druge visoke kvalitete, Mommsen je govorio da oni nisu imali duboke moralne kvalitete, da su, po njegovom mišljenju, bili nesposobni za politiku.

Mommsen subjektivizam pretvara u načelo. Njegove karakterizacije odlikuju se izvanrednom živošću, on odobrava i kudi postupke povijesnih osoba i grupa. On Cezara uspoređuje sa Cromwellom, Atala iz Pergama s Lorenzom Medici, Sulu naziva Don Juanom, a Katona Mlađeg Don Quijotom. Kartaga je za njega London staroga vijeka, Senatorska oligarhija – junkerstvo itd. U svojoj težnji da rimsku prošlost približi današnjici, Mommsen je prenosio u prošlost crte svoga vremena. Ovo vrijedi ne samo za politiku, niti samo za karakteristika grupa i osoba, već također i za gospodarske odnose. Mommsen govori o postojanju kapitalista još u V. st. pr. K. Na taj način, komparativno-historijska metoda pretvarala se u modernizaciju historijskih pojava antičkog svijeta.

"Rimska povijest" postavlja na nov način čitav niz pitanja. Mommsen se u mnogim stvarima ne slaže sa Niebuhrom. On poriče svaku vjerodostojnost priča o razdoblju kraljeva. Povijest rane Republike Mommsen izlaže blisko tradiciji, ali za potpuno vjerodostojnu rimsku povijest smatra tek povijest od vremena rata s Pirom. Mommsen je podvukao značenje robovskog rada, ukazao na proces proletarizacije seljaštva u vezi sa promijenjenim gospodarskim uvjetima. On je isticao da politička i vojna moć Rima nije bila jednaka u raznim razdobljima povijesti. Treba istaknuti da su neki dijelovi njegovog djela zastarjeli. On je, npr. poricao etruščanski utjecaj, nije uzimao u obzir arheološke podatke kod rješavanja pitanja postanka Rima.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Četvrti tom *"Rimske povijesti"* nije ugledao svjetlo dana. To je došlo dijelom zbog slučajnih okolnosti, a dijelom, vjerojatno, jer se je Mommsen razočarao u jaku vladu jedinstvene Njemačke carevine, za koju se je borio. 1885. g. pojavio se je odjednom peti tom, koji se po svojoj metodologiji razlikuje od prva tri. U njemu Mommsen proučava sve rimske provincije, on donosi povijest uprave pojedinih provincija i izlaže njihov kulturni život. Veliku pažnju posvećuje on vanjskoj politici Rima u svezi s povijesti pojedinih rimskih oblasti i širenjem romanizacije. To je veliki sintetički rad iz povijesti rimskih provincija, zasnovan uglavnom na epigrafskom materijalu. Nedostatak petog toma predstavlja to što su rimske provincije prikazane izolirano, te se stoga ne dobiva predodžba o gospodarskom i kulturnom životu Carstva u cjelini. Međutim, i uz sve to, Mommsen je pokazao da se povijest Rimskog Carstva ne može svesti na povijest života careva i povijest grada Rima.

Od drugih Mommsenovih važnijih djela treba spomenuti njegovo *"Rimsko državno pravo"*, koje se sastoji od tri toma (u pet dijelova). U tom djelu dat je sustavan pregled rimskih državnih institucija (magistratura, komicija, Senata, municipalnih vijeća). Umjesto fragmentarnih podataka i zapažanja o rimskom političkom poretku, Mommsen je prvi pokušao rekonstruirati čitav sustav rimskog državnog prava.

Pred karaj života Mommsen je objavio opsežno *"Rimsko krivično pravo"* (1899.g.). Pojedine Mommsenove rasprave i studije obuhvaćale su najraznovrsnije strane rimske povijesti i odnosile su se na sva razdoblja; on se često vraćao na pitanja koja je pokrenuo u *"Rimskoj povijesti"*.

Od velikog je značenja Mommsenova izdavačka djelatnost. Važan poduhvat predstavljalo je izdavanje latinskih natpisa. ("Corpus inscriptionum Latinarum"), kome je Mommsen pristupio 1858.g. On je izvršio reviziju dotada objavljenih natpisa i za mnoge od njih dao je važne komentare; neki od njih predstavljaju nove, samostalne studije. Već 1863. g. izašao je prvi tom, koji je obuhvatio stare republikanske natpise i konzulske faste. Od tog vremena tomovi *"Corpus inscriptionum Latinarum*" počeli su izlaziti redovito. Pod Mommsenovom redakcijom izašli su "*Teodozijev kodeks "* (Codex Theodosianus), *"Digeste" (Digestae)* i dr. Mommsenova *"Rimska povijest"* bila je podvrgnuta kritici ubrzo poslije svog izlaska. Jedan od njegovih kritičara bio je Karl Nitzsch, koji se može nazvati jednim od istaknutijih predstavnika Niebuhrove škole, iako nije bio njegov neposredni učenik. Nitzsch je izdao studiju o braći Grakho, djelo o rimskoj aristokraciji, a poslije njegove smrti izdana je i *"Povijest rimske republike"*.

Nitzsch je također bio poglavito pisac političke povijesti, ali on posvećuje veliku pažnju i gospodarskoj povijesti, koju izlaže u tijesnoj vezi sa socijalnom poviješću. U središtu Nitzschove pozornosti stoji povijest seljaštva. Dok za Mommsena najveće značenje predstavlja povijest Cezara, dotle Nitzsch glavnu svoju pažnju obraća na Grakhe. Mjere braće Grakha, kojim je cilj bilo obnavljanje seljačkih zemljoposjeda, trebale su dovesti od ozdravljenja države; poraz politike braće Grakho doveo je do jačanja borbe između "tvrdoglavog" nobiliteta i "nerazumnih " komicija". Nitzsch se u mnogo čemu razilazio sa Mommsenom, naročito kod ocjene Cezara, poričući organizatorsko i konstruktivno značenje njegove djelatnosti.

Francuska historiografija u duba Drugog carstva

U Francuskoj je u doba Drugog carstva rimskoj povijesti posvećivana velika pozornost. Ministar prosvjete pod Napoleonom III. Duruy objavio je još 1844. g. prva dva toma svoje *"Rimske povijesti*". Iako nije bio istraživač, Duruy je ipak dobro poznavao izvore, a njegovo izlaganje odlikovalo se živošću. Dugo vremena sačuvali su značenje posljednji dijelovi njegovog rada, koji su izašli osamdesetih godina i bili posvećeni povijesti Rimskog Carstva.

1864. g. pojavila se je knjiga Fustel de Coulangesa *"Antički grad – država "*. Po svojim filozofskim shvaćanjima Coulanges je bio pozitivist, i njegovo djelo imalo je zadatak da pokaže zavisnost društvenog poretka od ljudskog mišljenja. Osnovu građanskog života u Grčkoj i Rimu činila je , po njegovom mišljenju, religija. Kult predaka, čije je središte bilo domaće ognjište, bio je glavni sadržaj te religije. Sve društvene institucije – obitelj, pravo, sud, imovina – proistječu iz

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

religije. Religija objašnjava zatvorenost rodovskih saveza, njihovu izoliranost i međusobnu borbu. Patriotizam za antičkog čovjeka bila je pobožnost, a progonstvo – isključenje iz domaćeg ognjišta, središta obiteljske religije. Međutim, usporedo s kultom predaka razvijaju se i drugi religijski sustavi. Rimsko carstvo i kršćanstvo razorili su antičku gradsku državu.

Ako zanemarimo idealizam Fustel de Coulangesa i jednostranost njegovog sustava, treba istaknuti da je on bio jedan od prvih znanstvenika koji je ustao protiv modernizacije. Nasuprot rasprostranjenom identificiranju pojava antičkog života sa modernim životom, Fustel de Coulanges je tvrdio da u "u novom vijeku nema ničeg što bi sličilo na Grčku i Rim, da ničeg sličnog ne može biti ni u budućnosti". Struktura misli antičkog čovjeka drugačija je od naše. On je pokušavao odrediti specifičnost antičkog grada-države, rimsku religiju nastojao je povezati sa raznim pojavama socijalnog života. U prvim tomovima *"Povijesti institucija Francuske"*, u više tomova, Fustel de Coulanges opisuje povijest rimske Galije. To je jedan od prvih pokušaja donošenja sustavnog pregleda povijesti jedne provincije u vezi s općim pitanjima povijesti Rimskog Carstva.

Francuski povjesničar Gaston Boissier napisao je niz radova iz povijesti rimske kulture. U prvom redu treba spomenuti njegovu studiju *"Rimska religija od Augusta do Antonina"*. Ono što je najdragocjenije u njoj, to je pokušaj da se okarakterizira vjerska ideologija epohe Carstva. I u mnogim drugim svojim djelima Boissier izlaže povijest Carstva i nastoji dokazati da je carski režim bio čvrst, a oporba prema njemu neučinkovita.

Zapadna historiografija kraja XIX. stoljeća

Osamdesete i devedesete godine su doba procvata i građanske rimske historiografije i ujedno početak njenog opadanja. U djelima istraživača pretresaju se nova pitanja, daju generalizacije, usavršavaju se metode ispitivanja; novi arheološki spomenici, natpisi, papirusi omogućili su osvjetljavanje one stane rimskog života za koju se činilo da će zauvijek ostati sakrivena od današnjice. Jačanje građanstva nalazi svoj odraz u rimskoj historiografiji. Dolazi do pokušaja da se primjerima iz povijesti antike dokaže vječnost kapitalističkog poretka, stvara se niz idealističkih koncepcija kod pitanja o razvitku i propasti Rima. Kod nekih povjesničara znanstveno-progresivne predodžbe čudno se isprepliću sa reakcionarnim i antiznanstvenim konstrukcijama. Te proturječnosti treba imati u vidu kod donošenja vrijednosnih sudova o građanskoj historiografiji s kraja XIX.st.

Jedno od važnih pitanja o kome se polemiziralo u historijskoj literaturi bilo je opće pitanje o karakteru antičkog, napose rimskog gospodarstva. Njemački gospodarstvenik Rodbertus (1805.-1875.) dokazivao je da je antička privreda kućna, jer je zadovoljavala samo potrebe jednog kućanstva.

Rodbertusove poglede razvio je njemački ekonomist Karl Bücher (1847.-1930.). U svom djelu *"Postanak narodne privrede"* on utvrđuje tri stadija razvitka privrede: **I**. Stupanj zatvorene kućne privrede, na kome se predmeti troše u istom domaćinstvu u kome se i proizvode. **II**. Stupanj gradske privrede, na kome se vrši neposredna razmjena između domaćinstva koje proizvodi i domaćinstva koje troši. **III**. Stupanj narodne privrede , na kome predmeti, prije nego što dođu do potrošača, prolaze kroz čitav niz posrednih karika. U toku svih razdoblja antičkog svijeta i u epohi ranog srednjeg vijeka vlada, po Bücheru, kućna ili naturalna privreda. Razmjena je slučajna pojava; nabavljaju se samo luksuzni predmeti. Novac nije opći ekvivalent, nego služi samo kao sredstvo za čuvanje blaga.

Protiv Büchera ustao je jedan od istaknutih povjesničara starog vijeka – Eduard Meyer (1855-1930). U brošuri *"Ekonomski razvoj starog vijeka*" on kaže da je antički svijet prošao kroz iste stadije razvitka kao i europsko društvo, da je antički svijet imao svoj srednji vijek, svoju epohu procvata kapitalizma i, napokon, doba opadanja, koje se poklapa s početkom novog srednjeg vijeka. Doba ranog Rimskog Carstva Meyer smatra epohom kapitalizma, dok se u vrijeme kasnog Carstva vrši povratak na naturalnu privredu, "kultura presušuje" i antički svijet propada, "time se

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

završava kružni tok antičkog razvitka". Na taj način, Eduard Meyer se pokazuje kao pristaša cikličnosti u povijesti. U članku "*Ropstvo u antici"* on otvoreno dokazuje da nema načelne razlike između roba i slobodnog radnika, da se oni razlikuju samo po svom pravnom položaju. U Meyerovim radovima modernizacija povijesti pretvara se u načelo. Ona služi reakcionarnim ciljevima – dokazivanju da je kapitalizam najviši stupanj ljudskog razvoja, da propast kapitalizma znači istovremeno i pad kulture: Eduardu Meyeru pripada niz važnih radova, posvećenih općim i posebnim problemima rimske povijesti (o porijeklu plebsa, o braći Grakho, i Pompeju i Cezaru i dr.)

Modernistički smjer osamdesetih i devedesetih godina nailazi na naročito širok prijam u njemačkoj historiografiji. To je najkarakterističnije za Roberta Pöhlmanna (1852.-1914.). Njegova *"Povijest antičkog socijalizma i komunizma"* je objavljena u razdoblju od 1893.-1901. U njoj Pöhlmann tvrdi da je privatno vlasništvo postojalo od iskona, razvoj ekonomskih i socijalnih odnosa u Grčkoj i Rimu doveo je do pojave kapitalizma, a zajedno s njim pojavili su se u antičkom svijetu i socijalizma i komunizam. Klasna borba dovodi antičku državu do opadanja. Samo je "socijalna monarhija", koja stoji iznad klasa, mogla zadržati propast društva. Kršćanstvo je sadržavalo u sebi komunističke motive, i neke sekte postavljale su često revolucionarne ciljeve; revolucionarni potresi upropastili su na kraju krajeva Rimsko Carstvo i doveli do pada antičkog svijeta. Kapitalizam je za Pöhlmanna najviši stupanj razvitka; propast kapitalizma znači propast kulture. Nacionalizam i konzervativnost ističu se kod Pöhlmanna još više nego kod Meyera. Međutim, njegov je rad imao nesumnjivog značenja za proučavanje rimske povijesti. Pöhlmann je bio jedan od prvih znanstvenika koji su dali sustavnu studiju ideologije zaraćenih socijalnih grupa pred kraj rimske Republike.

Simptomi krize građanske historiografije postaju naročito primjetni krajem devedesetih godina XIX.. i na samom početku XX. st. Jednu od crta te krize predstavlja skepticizam, koji vodi ka hiperkriticizmu. Ova pojava najjasnije se zapaža u radovima talijanskog znanstvenika Etore Paisa. Njegova *"Kritička povijest prvih pet stoljeća rimske povijesti"* počela je izlaziti 1898. U njoj se on vraća na pitanja koja su postavili de Beaufort i Niebuhr. Pais poriče svaku vjerodostojnost tradicije. Po njegovom mišljenju, Rimljani nisu znali za historijsku predaju; ništa ne dokazuje da su postojali privatni rimski ljetopisi, čak ni ono što nam je poznato o rimskim ustanovama, uzeto je uglavnom iz izvora prvog stoljeća pr. K., koji nam ne mogu dati potpunu predodžbu o starom političkom poretku. O ranoj tradiciji Pais tvrdi da su na nju u mnogo čemu utjecala grčka historijska kazivanja, a osim toga i rimska drama. Primjerice, izvješće o pogibiji 300 Fabijevaca pod Vejom nije ništa drugo nego modificirano Herodotovo saopćenje o smrti 300 Spartanaca u Termopilima. Duplikaciju Pais smatra jednom od metoda koje su karakteristične za antičke povjesničare Rima. Ona se sastojala u tome što se jedno te isto saopćenje sa nekim varijacijama ponavlja pod raznim godinama. To je dolazilo otuda što su antički pisci događaj koji im je bio vremenski blizak prenosili u daleku prošlost. Tako su, npr., Zakoni dvanaest ploča izmišljeni po uzoru na sudske formule koje je objavio Gnej Flavije (kraj IV. st. pr. K.). Pais obraća pažnju i na etnološka tumačenja raznih imena i naziva. Imena na koja se nalazi u ranoj rimskoj povijesti imaju malo čega zajedničkog sa vjerodostojnom poviješću. To su u većini slučajeva božanstva; mitovi o njima brkani su sa realnom poviješću. Tarkvinije je bio božanstvo Tarpejske stijene; priča o Koriolanu je modificirani mit o bogu Marsu itd. Tek od Pirova vremena može se govoriti o pravoj rimskoj povijesti. Neke Paisove kritičke primjedbe imaju i danas znanstveni značaj, ali njegov skepticizam i hiperkriticizam, u cijelosti održava nevjerovanje u mogućnost da se putem sustavnog i doista znanstvenog proučavanja materijala riješe stožerna pitanja rane rimske povijesti.

Simptomatičan za kraj XIX. st. je rad Guglielma Ferrera *"Propast antičke civilizacije"*. Ovo djelo, koje je izdano na početku XX. st., pojavilo se je na mnogim europskim jezicima. Pisac je glavnu pažnju posvetio kraju rimske Republike. Ferrero je stajo donekle pod utjecajem marksizma. On govori o porastu krupnog zemljoposjeda, o proletarizaciji stanovništva, o degradaciji višeg staleža u vezi sa širenjem pretjeranog luksuza. Međutim, dijalektička metoda je

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

ostala strana Ferreru. Povijest je za njega stihijski proces. Događaji su u njoj međusobno povezani, ali se razvijaju nezavisno od volje sudionika u njima. Mali događaj može dovesti do velikih promjena, pri čemu su sudionici u tim događajima nemoćni da promjene njihov tijek.

Kod ocjenjivanja građanske historiografije druge polovice XIX.. i početka XX. st. treba istaknuti niz proturječnih tendencija u njoj. Pored naprednih momenata, uvjetovanih direktnim ili indirektnim utjecajem marksističke teorije, bogaćenjem historiografije novim materijalom i suvremenijim metodama istraživanja. – opažaju se i reakcionarni motivi. Niz građanskih povjesničara otvoreno prosvjeduje protiv progresa i demokracije, težeći zasnivanju ideje vječitosti kapitalističkog poretka; nailazi se na pesimističke motive; oni nalaze izraza u hiperkritici i skepticizmu, u modernizaciji pojava antičkog svijeta i u zamjeni strogog znanstvenog istraživanja impresionističkim izlaganjem.

Ruska historiografija kraja XIX. i početka XX. st.

Ruska historijska znanost postigla je u drugoj polovici XIX. i na početku XX. st. značajne uspjehe.

Šezdesetih godina XIX. st. sveučilišna nastava nije više svođena samo na držanje predavanja i popularizaciju rezultata zapadnih znanstvenika. Velika pozornost posvećivana je praktičnim zvanjima, radu na izvorima, što je doprinijelo pojavi ruskih radova iz opće (dakle, i rimske) povijesti. U tom pogledu treba istaknuti djelatnost moskovskog profesora V. I. Gerjea (1831.-1919.), koji je napisao više radova iz povijesti starog Rima: *"Predavanja iz rimske povijesti*", raspravu o Augustu i knjigu o blaženom Augustinu. Međutim, glavna zasluga V. I. Gerjea sastoji se uglavnom u njegovim sveučilišnim seminarima, zasnovanim na proučavanju izvora. Njegovi učenici bili su takvi istraživači kao što su P. G. Vinogradov i R. J. Viper.

Veliki značaj za obradu pitanja rimske povijesti imala je djelatnost profesorâ Petrogradskog sveučilišta F. F. Sokolova (1841.-1909.) i I. V. Pomjalovskog (1845.-1906.). F. F. Sokolov bio je majstor raščlambe povijesnih dokumenata. On je sebe nazivao "faktopoklonikom" i polazio od postavke da u znanosti "nema apsolutno velikog i apsolutno malog, da nema beznačajne ili suvišne istine". Radovi F. F. Sokolova obrađivali su uglavnom povijest helenizma, ali je on bio tvorac škole ruskih povjesničara antike, čiji radovi, zasnovani na brižljivom i metodičkom ispitivanju izvora, imaju veliko značenje za proučavanje povijesti starog Rima.

I. V. Pomjalovski bio je jedan od najboljih poznavatelja latinske epigrafike, koju je on uveo u sveučilišnu nastavu.

U svezi s općim uvjetima ruskog života, ruski povjesničari posvetili su posebnu pozornost proučavanju agrarnog pitanja u rimskoj povijesti. Još 1861. g. profesor Moskovskog sveučilišta P. M. Leontjev održao je svečani govor o sudbini zemljoradničkih klasu u Rimu.

Od opsežnijih radova iz agrarne povijesti koji ni danas nisu izgubili svoje značenje, treba spomenuti rad I. M. Grevsa (1860.-1941.) *"Ogledi iz povijesti rimskog zemljoposjeda, prvenstveno u doba Carstva"*. U toj knjizi pisac daje karakteristiku rada na tom pitanju i stavlja sebi u zadatak da donese povijest agrarnih odnosa u obliku pojedinačnih "privredno-psiholoških ogleda". Pisac detaljno ispituje podatke o Horacijevom imanju, kao obrascu srednjeg posjeda u Augustova doba, i podatke o imanju Pomponija Atika, jednog od najkrupnijih zemljoposjednika s kraja Republike.

Agrarnoj povijesti posvećena je velika pažnja u radovima bivšeg profesora Petrogradskog sveučilišta M: I. Rostovceva, koji je kasnije emigrirao iz Sovjetske Rusije. On obrađuje agrarne odnose u svojoj disertaciji *"Povijest državnog zakupa u Rimskom Carstvu"*. Mnoge njegove rasprave posvećene su rimskom kolonatu; njega pisac detaljno istražuje u posebnoj monografiji, koja je izašla na njemačkom jeziku.

Pažnju ruskih znanstvenika privlačili su i postanak Rima i daleka prošlost Italije. Široku popularnost stekao je "*Uvod u rimsku povijeest"* od V. I. Modestova (1839.-1907.). Povjesničar rimske književnosti V. I. Mopdestov posvetio je mnogo truda proučavanju i prijevodima Tacita; u

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

posljednjem razdoblju svoga života on se veoma zainteresirao za povijest rane Italije. On je počeo opisivanjem spomenika paleolitskog doba koji su nađeni na italskom tlu, i postavi sebi za cilj da donese sustavnu povijest prvobitne Italije, namjeravajući je dovesti do početka rimske povijesti, kako "u Romulov grad ne bi ušao praznih ruku, niti sa mitskim i legendarnim pričama, koje su stari povjesničari prenijeli ili dijelom izmislili i koje moderni povjesničari tumače na sve moguće načine, nego imajući u rukama činjenice kulturnog života, koji se postupno razvijao. Arheološka istraživanja, po Modestvom mišljenju, jesu "jedno sasvim znanstveno i danas jedino plodonosno proučavanje. Stoga je taj pravac u stanju postaviti granice… onoj bezgraničnoj samovolji, sa kojom su epigoni kritičke škole (koju je tako slavno započeo Niebuhr i koja je povijesnoj znanosti učinila ogromne usluge), izgubivši svako realno tlo pod nogama, pretvorivši prva stoljeća rimske povijesti u poprište manifestacije najneobuzdanijeg subjektivizma, nazivajući ga, kao za podsmijeh, znanstvenom kritikom. Djelo Modestova prevedeno je na francuski jezik i naišlo je u inozemnoj literaturi na simpatije. Značaj toga djela sastoji se u sustavnoj obradi materijala i generalizaciji specijalnih studija. Pisac nije uspio svoje izlaganje dovesti do početka rimske povijesti. Drugi dio svoga djela posvetio je raščlambi podataka o Etruščanima i Mesapima i u više rasprava je pretresao pitanje o raseljavanju raznih naroda po Italiji.

Ruski znanstvenici su iskoristili otkrića na području arheologije, epigrafike i papirologije. S. A. Žebeljov (1867.-1914.) napisao je dva rada posvećena kasnoj Grčkoj. Prvi od njih – "*Iz povijesti Atene (229.31. pr. K.)"* - razmatra pitanja koja se tiču kako helenističke tako i rimske povijesti. Pisac svestrano analizira uvjete pada Atene. Ova studija S. A. Žebeljeva je značajna za proučavanje života po provincijama u doba Republike. U drugom radu *"AHAIKA (Iz područja starina provincije Ahaje)"* (1903.) – nastoji odgovoriti na pitanja koja se tiču povijesti Grčke u doba Rimskog Carstva. Pitanje o vremenu pretvaranja Grčke u provinciju Ahaju, pitanja koja se tiču provincijske uprave i djelatnosti gradskih ustanova – osvijetljena su u tom radu na osnovu strogog i metodičkog proučavanja spomenika, uglavnom natpisa, koji, po autorovim riječima, danas predstavljaju temeljni kamen čitave znanosti o klasičnoj starini. Od drugih radova S. A. Žebeljova koji obrađuju rimsku povijest, treba istaknuti njegovu raspravu o makedonskim ratovima. Zaključci S. A. Žebeljova zasnovani su na brižljivom i svestranom proučavanju materijala i gotovo svi su ušli u znanost kao neprijeporne istine. S. A. Žebeljov je svojim istraživanjima izmijenio mnoge dotadašnje postavke, npr. ukazao je na niz netočnosti u Mommsenovim istraživanjima.

Papirološki materijal iskoristio je M. M. Hvostov, koji je objavio dva rada važna za gospodarsku povijest Rimskog Carstva. Njegova *"Povijest istočne trgovine grčko-rimskog Egipta"* (1906) predstavlja svestrano proučavanje povijesti trgovine u svezi s političkim, socijalnim i gospodarskim životom pojedinih istočnih zemalja. "*Tekstilni obrt u grčko-rimskom Egiptu"* (1914.) obrađuje organizaciju tekstilne proizvodnje. M. M. Hvostov je prvi opisao život i rad egipatskog tkalca-obrtnika, okarakterizirao njegovo domaćinstvo, istražio ugovore koji se tiču tkalca – šegrta, itd.

Od specijalnih radova koje su ruski znanstvenici napisali iz povijesti Carstva, skrenuti ćemo pozornost na djelo E. D. Grima u dva toma – *"Studije iz povijesti razvitka rimske carske vlasti"*. Nasuprot Mommsenu, koji je tvrdio da načela ustroja uprave ostaju tijekom trajanja Carstva nepromijenjena, Grim donosi evoluciju carske vlasti. Najvažniji su oni dijelovi drugog toma Grimovih "Studija" u kojima se govori o razvitku političkih teorija i o zavisnosti rimskih teoretičara monarhijske vlasti od njihovih grčkih prethodnika.

Opća pitanja rimske povijesti obrađivana su uglavnom u svezi sa sveučilišnim tečajevima. Takav tečaj bio je kratki prikaz čitave rimske povijesti u knjizi harkovskog znanstvenika I. V. Netušila – *"Pregled rimske povijesti i izvorâ"* (1912.), jednog od snažnih ruskih specijalista za ranu povijest Rima.

Pitanja rimskog života u posljednjim stoljećima Republike i prvim desetljećima Carstva obrađena su u *"Pregledu povijesti Rimskog Carstva"* od akademika R. J. Vipera. "Pod carstvom se u knjizi…- kaže pisac – ne podrazumijeva politički oblik, tj. carstvo kao ustanova, nego

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

osvajačko širenje Rima i Italije, kretanje rimskog kapitala i rimskog oružja". Djelo donosi živ prikaz gospodarskog života i klasne borbe. Pisac se nalazio utjecajem revolucije iz 1905. g. i reakcije koja je za njom došla. Na mnogim mjestima svoga djela pisac prosvjeduje protiv reakcionarne demagogije i pokazuje se kao uvjereni pristaša demokratskih načela. On odlučno ustaje protiv pogleda raširenih uglavnom pod utjecajem Mommsena, da je carska vlast u Rimu bila demokratska monarhija. Ono u čemu se sa piscem ne možemo složiti je upotreba nekih pojmova. R. J. Viper govori o kapitalu, o rimskim kapitalistima i burzi, upotrebljavajući te pojmove u modernom značenju.

Pitanje socijalne i gospodarske povijesti Rimskog Carstva osvijetljena su u "*Ogledima iz povijesti srednjovjekovnog društva i države"* od akademika D. M. Petruševskog. U knjizi je donesen sustavan pregled gospodarske i socijalne povijesti u doba Carstva. Nakon iscrpne obrade socijalnih odnosa u doba procvata Carstva u I. i II. st. p. K., D. M. Petruševski raščlanjuje uvjete koji su doveli do vezivanja staleža za rad, zatim do slabljenja rimske države i napokon do njenog pada. To je bio jedan od prvih pokušaja donošenja sintetičke konstrukcije socijalno-gospodarske povijesti carskog doba.

Obrada rimske povijesti u Rusiji u drugoj polovici XIX. i na početku XX. st. (do Listopadske revolucije) stajala je pod utjecajem zapadnoeuropske historiografije, ali su ruski znanstvenici u specijalnim i općim pitanjima rimske povijesti dali potpuno samostalne studije. Ruska povijesna znanost osjećala je na sebi, počevši od devedesetih godina prošlog stoljeća, jači utjecaj marksističke teorije nego zapadnoeuropska historiografija. Karakterističnu crtu ruske historiografije predstavlja široko postavljanje pitanja , pokušaj da se riješe najaktualniji problemi rimske povijesti.

Zapadna historiografija XX. stoljeća

Karakterističnu crtu građanske historiografije s kraja prvog i u drugom desetljeću XX. st. predstavlja odsustvo originalnih konstrukcija. Kao pozitivna pojava može se istaknuti kritika modernizacije. U djelu M. Bebera *"Agrarna povijest starog vijeka"* i u prvom izdanju knjige Salviolia *"Kapitalizam u antičkom svijetu"* skrenuta je pozornost na to da nemamo razloga da u antičkoj privredi vidimo iste crte koje su svojstvene i modernom kapitalizmu. Protiv hiperkritičkih tvrdnji Paisa u pogledu rimske tradicije ustao je u prvom redu De Sanctis, koji je tvrdio da su rimski fasti, i pored falsificiranja, u svojoj osnovi vjerodostojni; galski požar iz 387. g. pr. K. nije mogao uništiti sve dokumente, tako da su rimski anali sadržavali priličan broj istinitih podataka. Poričući gotovo u potpunosti vjerodostojnost priča o rimskim kraljevima, De Sanctis smatra da pozornost zaslužuju mnoge činjenice iz rane rimske povijesti. Paisovovom hiperkriticizmu stavlja se nasuprot metodičko istraživanja podataka rimske tradicije, o aktualnim pitanjima rimske povijesti pojavile su se posebne studije, koje su osvijetlile neke strane rimskog života.

Reakcionarne tendencije, naročito poslije pobjede Listopadske revolucije, sve više prodiru u buržoasku historiografiju. Veoma je raširena bila "socijalno-gospodarske povijest Rimskog Carstva" od profesora M. I. Rostovceva, koju je izdao 1926. g. na engleskom jeziku. Ta je knjiga prevedena na njemački i talijanski jezik. Rostovcev je nastojao donijeti sustavnu povijest privrede i socijalnih odnosa u doba Carstva, poglavito u II. i III. st. On smatra da je carski režim imao određenu socijalnu bazu, koja se postepeno širila. Na početku carevi se oslanjaju na "pobjedničku italsku buržoaziju", a kasnije ih podržava "buržoazija mnogobrojnih provincijskih gradova". No vladajući sloj uvijek je bio brojno neznatan; po gradovima je vođena borba između bogatih i siromašnih. To dovodi u III. st. do vojne anarhije, koja je, po mišljenju Rostovceva, bila revolucija, jer su u to vrijeme naoružani donji slojevi stanovništva ("proleteri i seljaci") ustali protiv gradske buržoazije i zadali joj poraz. Despotska vladavina istočnjačkog tipa, koju su zaveli Dioklecijan i Konstantin, nije mogla spriječiti propast Carstva i čitavog antičkog svijeta. Doba Carstva obilježeno je velikim širenjem kulture, zbog čega je kultura "gubila svoj intenzitet", i to

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

je doprinijelo propasti antičkog svijeta. Rostovcev prihvaća mnoge reakcionarne postavke historiografije s kraja XIX. i početka XX. st.: Pöhlmannovo mišljenje o destruktivnom utjecaju revolucije na antički svijet, mišljenje Eduarad Meyera o neizbježnosti propasti kulture i mišljenje krajnje reakcionarnog istraživanja O. Zeka o tome da je rimska kultura izgubila svoj intenzitet. Rostovcev je principijelni pristaša modernizacije ekonomike antičkog svijeta. Gradsku aristokraciju on svuda naziva buržoazijom itd. Njegova reakcionarna modernizacija dolazi do osobito jasnog izraza kod izlaganja krize III. st., ali njegov rad, koji je zasnovan na velikom činjeničnom materijalu, sadrži i niz važnih zaključaka. Iako se Rostovcev pokazuje kao protivnik marxizma, on u svojim konstrukcijama često, i protiv svoje volje, polazi od marksističkih postavki. Tako je, npr., on prvi postavio pitanje o promjeni socijalne osnove carskog režima.

"Socijalna i gospodarska povijest helenističkog svijeta" od M. I. Rostovceva, koja se pojavila 1941. u tri toma, posvećena je socijalnom i ekonomskom životu helenističkog svijeta. Ne dotičući se specijalno Rima, pisac govori o ulozi koju je odigralo rimsko osvajanje na Istoku. U djelu se sprovodi misao da je raspadanje helenističkog svijeta rezultat niza veoma složenih unutarnjih uzroka. Rimsko osvajanje samo je ubrzalo taj proces.

Radovi Rostovceva predstavljaju jedan od malobrojnih pokušaja donošenja sintetičkih radova iz rimske povijesti u kojima bi pisac provukao određen stav. Drugi radovi buržoaskih znanstvenika predstavljaju većinom kompilacije, koje nemaju veće znanstvene vrijednosti. Od dvadesetih godina XX. st. počinju izlaziti kolektivna izdanja, koja sebi stavljaju u zadatak da donesu čitavu povijest čovječanstva.

Takva je francuska edicija *"Evolucija čovječanstva"*; ona se sastoji od niza svezaka, koji sadrže pregled pojedinih područja kulture. Od radova posvećenih Rimu treba istaknuti: Grenijeeva *"Rimskog genija"* (pregled rimske kulture od najstarijih vremena do Augusta), preglede političkog uređenja Rima, koji je napisao Omo i rad Loa posvećen kraju Rimskog Carstva. U njima su donesene uspjele sinteze novih podataka, ali je uzaludno tražiti u njima nova i originalna shvaćanja.

Prilično potpuno prikazana je rimska povijest u Glotzovoj "Općoj povijesti". Glavni smjer Glotzove "Opće povijesti" je pozitivističko-liberalan. Značajni su pojedini zaključci i generalizacije, ali ne i čitava kolekcija, uzeta u cijelosti.

Veći značaj do Gloztzove "Opće povijesti" ima engleska "The Cambridge of old history". Izlaganje rimske povijesti počinje od VII. toma, gdje je ona dana zajedno sa poviješću helenističkih zemalja. U potpunosti su Rimu posvećeni tomovi: IX., X., XI. i XII. Ni u ovoj ediciji neće čitatelj naći jedinstveno gledište, ali su mnogi dijelovi napisani od najboljih specijalista i zasnovani na novom materijalu. Naročito se ističu radovi Lesta koji se tiču rane rimske povijesti. U pitanju vjerodostojnosti rimske tradicije Lest, koji uzima u obzir i kritička istraživanja i arheološka otkrića, odlučno se ne slaže sa Paisom i smatra čak mogućim da se govori o vjerodostojnosti imenâ posljednjih rimskih kraljeva. Uspjele su glave francuskog znanstvenika Oloa o vanjskoj politici Rima u III. i II. st. pr. K., članci Edkoka o Cezaru i , najzad, pregledi provincijskog života u dva posljednja toma.

Kolektivno izdanje *"An Economic Survey od Ancient Rome"* (Baltimore-Oxford, 1933.1940.), koje je izašlo pod redakcijom T. Franka, predstavlja izbor dokumenata, kao i zbirku studija o pitanjima ekonomske povijesti Rima, uglavnom u doba Carstva.

U Njemačkoj, poslije dolaska fašista na vlast, povijesnu su literaturu preplavile razne knjige o staroj povijesti, u kojima je povijest starog Rima falsificirana. Ne može se govoriti o nekoj jedinstvenoj koncepciji fašističke historiografije, koja bi se oslanjala na izvore i davala znanstveno obrazloženje ovim ili onim postavkama. Fašističke kolovođe stavile su povijest starog vijeka u službu nacističke promidžbe, tako da je ona imala zadatak da potkrijepi njihove reakcionarne i agresivne planove. Osobita pažnja posvećena je rasi i rasnom pitanju. Na razvitak italske kulture gledalo se kao na rezultat pojave "više", arijevske rase na području Italije. Rimljanima je dodjeljivana specijalna uloga. Socijalna i gospodarska pitanja smatrana su drugorazrednim, a neki fašistički "povjesničari" čak su poricali postojanje socijalnih motiva u

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

borbi patricija i plebejaca svodeći tu borbu na političke i plemenske sukobe. Miješanje sa drugim narodima, po tvrdnji fašističkih pisaca, dovelo je do gubitka "rasne čistoće", učinilo Rimljane manje vrijednim i doprinijelo osvajanju Rima od strane Germana. Na to osvajanje fašistički pisci gledali su kao na obnovu Zapadne Europe od strane "čistokrvnih" Germana. Povijest ratova odvojena je od socijalne povijesti i promatrana kao "pobjedonosni pohod naroda-osvajača". Usprkos modernih istraživanja, na povijest rimske vanjske politike gledalo se kao na plansko ostvarivanje ideje svjetske vladavine. Uzdizanje pojedinih ličnosti dovođeno je u zavisnost od njihovog rasnog tipa, a ne od političkih i socijalnih prilika.

Fašistički pisci veličaju rimsku disciplinirano st, ljubav prema subordinaciji, a odriču Rimljanima sposobnost za samostalnim stvaranjem na području kulture. Sinteza jednog i drugog, po njihovom tumačenju, nalazi se samo kod germanskih plemena. Ovo šovinističko gledište izražavao je još Mommsen, ali je ono u fašističkoj literaturi dovedeno do krajnjih granica.

Prema tome, cjelokupna pozornost fašističkih "povjesničara" nije bila usmjerena na upoznavanje povijesti, nego na njeno krivotvorenje.

Rimsku povijest krivotvorili su i talijanski fašisti, koji su na povijest Italije u novo i najnovije vrijeme gledali kao na nastavak povijesti starog Rima. Svoje imperijalističke pretenzije talijanski su fašisti opravdavali primjerima iz povijesti Rimskog Carstva.

Najbolji njemački i talijanski znanstvenici napustili su Njemačku i Italiju, Tako je, npr., postupio veliki istraživač povijesti religije u antičkom svijetu – Eduard Norden, koji je u posljednje vrijem dao znanstvene studije iz rimske religije. U emigraciji je umro i G. Ferrero. Razotkrivanje fašističke pseudoznanosti u pitanjima stare povijesti ostaje jedan od zadataka sovjetske historiografije.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

DRUGI DIO

DORIMSKA ITALIJA I NAJSTARIJE RAZDOBLJE POVIJESTI RIMA

Glava III.

PRIRODNI UVJETI STARE ITALIJE

Apeninski poluotok, koji je odavno dobio ime Italija, zauzima središnji položaj u sjeverozapadnom dijelu Sredozemnog mora. Sa zapada ga oplakuje Tirensko, a sa istoka Jadransko more. I jedno i drugo predstavljaju dijelove Sredozemnog mora, koje antički pisci često nazivaju "unutarnjim" i čak "našim" morem. Crta obale Apeninskog poluotoka manje je razvedena od južne obale Balkanskog poluotoka; u Italiji nije bilo velikog broja udobnih luka i otoka blizu obale, kao što je to u Grčkoj, gdje je njezin položaj doprinio razvoju pomorstva u najranijim razdobljima njenog povijesnog života.

Najugodniji zaljevi Tirenskog mora bili su u Napuljskom zaljevu, gdje su se u povijesno doba nalazila važna pristaništa Napulj i Puteoli, i na ušću Tibera, gdje je još u rano rimsko doba nastala luka Ostija. Što se tiče južnog dijela Tirenskog mora, zaljevi i zatoni koje ono oblikuje pogodni su samo za manje brodove, na kojima su vršene kraće plovidbe. Nekoliko luka nalazilo se i na obali Jadranskog mora. Duž obale tog mora proteže se plovna zona velike dužine, koja prelazi u plićak, zbog čega su brodovi mogli bacati sidro samo na nekoliko kilometara od obale. Plićak je otežavao prilaz čak i ka izvrsnoj prirodnoj luci u kojoj je ležao u rimsko doba važan lučki grad – Brindizi. Nešto ranije od Brindizija stekao je značenje Tarent, koji se nalazio na prevlaci između širokog zaljeva i prilično velike lagune. Južno od Tarenta more oblikuje nekoliko manjih luka, oko kojih su ležali grčki gradovi – kolonije. Južni kraj Italije samo je uskim Sicilijskm ili Mesinskim tjesnacem odvojen od otoka Sicilije, koji je u geološkom pogledu također nastavak kontinenta. Dok su italski narodi bili malo zainteresirani za veze sa prekomorskim zemljama, Etruščani i Grci lako su osvojili najbolje luke Apeninskog poluotoka. U razdoblju VI.-IV. st. pr. K. između raznih naroda koji su nastanjivali Italiju već se vodi borba za izlaz na more i pomorske putove. Po primorskim mjestima razvija se niz privrednih grana, koje su bile od velikog značenja za život italskih plemena. Tako su se, npr., na ušću Tibera odavano nalazile solane. Na mnogim mjestima bili je razvijeno ribarstvo, a po nekim centrima (npr. u Tarentu) vađene su školjke, od kojih je dobivan purpur, koji je služio za bojenje vunenih tkanina.

Sa sjevera odvajaju Apeninski poluotok od ostalih europskih zemalja visoke, teško prohodne Alpe. Apenini predstavljaju ogranak Alpa. Oni se protežu duž čitavog poluotoka, granajući se na nekoliko vijenaca. Njihov su nastavak Sicilijske planine i Atlas u sjevernoj Africi. Apenini se većim dijelom sastoje od nevisokih planinskih vijenaca; samo neki od njih dosežu 2.500 metara nadmorske visine. Planinski vijenci nisu sprečavali komunikaciju između raznih područja Poluotoka – u tom pogledu Italija je imala znatnu prednost u odnosu na Grčku.

Veliku ulogu u raznim geološkim promjenama na Poluotoku odigrali su i vulkani. Na mnogim mjestima tlo Italije je vulkanskog podrijetla. Od vulkana najpoznatiji su Etna na Siciliji i Vezuv na južnoj obali Italije. Vezuv je u antici dugo vremena smatran za konačno ugašen vulkan, ali je u kolovozu 79.g. p. K. iznenada došlo do strašne erupcije, i otada pa sve do danas Vezuv je neprestano aktivan vulkan.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Na mnogim mjestima rijeke razne veličine presijecaju talijanske planine. Najveća od njih je rijeka Po (u antici Padus). U srednjoj Italiji plovna je bila samo rijeka Tiber. Ostale rijeke Apeninskog poluotoka nisu igrale nikakvu važniju ulogu u privrednom životu stanovništva.

Italija se odlikuje blagom klimom, tipičnom za mnoge krajeve Sredozemnog mora. Zime su relativno hladne u sjevernom dijelu zemlje, gdje temperatura ponekad pada do – 10, pa čak i do -12°C. U tom području padaline su dosta značajne, naročito ujesen i zimi, a ni ljeta nisu oskudna kišama. Srednja temperatura u srpnju iznosit 23-25°C. Naprotiv, južno od Apeninskih planina, u srednjoj Italiji, zima je znatno toplija, snijeg pada vrlo rijetko, ljeta su toplija i siromašnija padalinama nego sjeverni dio poluotoka, a kiše padaju samo u proljeće i jesen. Najzad, klima južne Italije i Sicilije smatra se suptropskom; tu su ljeta žarka, za vrijeme njega gotovo uopće nema kiše, dok je zima topla i blaga.

Flora Italije je bogata i raznolika. Uz listopadno drveće, koje je obična pojava za zemlje umjerene klime (hrast, topola, joha), tu rastu šipak, zimzeleno drveće (lovorika, mirta), a na jugu mogu uspijevati palme, dovezene iz tropskih zemalja.

Klimatski i pedološki uvjeti doprinijeli su velikom širenju raznih kulturnih biljaka, U Italiji su se stalno počele uzgajati žitarice. Uzgajanje vinove loze pada još u pretpovijesno doba. Pod utjecajem Grka vinogradi i maslinici uzgajani su gotovo po čitavom poluotoku. Tada su se pojavili i čempres i pinija, jedno od najkarakterističnijih drveća za današnju Italiju. U rimsko doba počelo se s uzgajanjem kestena, marelice i breskve, a u srednjem vijeku – sa uzgojem dudova, naranči i limuna; počevši od XVI. st. uzgajaju se naranče, a od XIX. st. i mandarine. Fauna Apeninskog poluotoka nije se razlikovala od životinjskog svijeta zemalja Srednje Europe. U antici na Apeninskom poluotoku su živjele gazele, divokoze, divlji ovnovi; po šumama, koje su rasle po planinskim padinama, živjeli su medvjedi i vukovi.

Poljoprivreda je bila glavno zanimanje stanovnika stare Italije. Najplodnije područje bila je dolina rijeke Po, koja je Rimu pripojena kasnije od ostalih dijelova Italije. Od područja srednje Italije po svojoj plodnosti bila je osobito na glasu Kampanija, zemlja poljâ. U srednju Italiju spada i Lacij, koji obuhvaća područje donjeg toka rijeke Tibera i koji je od susjednih područja odvojen osrednjim planinama, od kojih su osobito značenje u povijesti stekle Albanske planine. U svome jugozapadnom dijelu tlo Italije bilo je podložno močvarama, i zato je tu zemljoradnja bila moguća samo uz radove na isušivanju. Sjeverno do Lacija prostire se brežuljkasto područje Etrurije.

Planinska područja srednje i istočne Italije bila su pogodna uglavnom za stočarstvo; istočni dio Apeninskog poluotoka manje je plodan od zapadnog. Pa ipak su Apulija i područja južne Italije koja se na nju nadovezuju (Kalabrija, Lukanija, Brutij) cvjetale u VIII. – V. st. pr. K., u razdoblju moći grčkih gradova. U rimsko doba u njima se zapaža opadanje, a u doba Carstva to su slabo naseljena područja u kojim prevladava krupno stočarstvo.

U pogledu prirodnih bogatstava Italija je zaostajala za drugim zemljama Sredozemlja. Jedino je Etrurija donekle bila bogata bakrom i olovom, a otok Elba željezom. Ova okolnost je još u najstarija vremena prisilila stanovnike Apeninskog poluotoka na uvoz kovina iz drugih zemalja.

Gotovo svi pisci antičkog svijeta slažu se u tome da je Italija zemlja koja je vrlo povoljna za ljudski život. Oni govore o prirodnim utvrđenjima, o plodnosti tla, bogatoj vegetaciji i sjajnoj klimi. Međutim, priroda italskog tla zahtijeva ulaganje ljudskog rada. Tlo često zahtijeva ne samo obradu već i umjetno navodnjavanje, a ponegdje su potrebni i radovi na isušivanju, bez kojih se tlo pretvara u močvaru i postaje nepogodno za zemljoradnju, a u močvarnim predjelima Italije, kako u antici tako i u novom vijeku, lako se širila malarija.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Glava IV.

NAJSTARIJE STANOVNIŠTVO ITALIJE

1. Prvobitna arheologija Italije

Paleolit i neolit

U raznim dijelovima današnje Italije i na Siciliji sačuvali su se najstariji spomenici ljudske kulture. Od stanovnika starijeg kamenog doba (paleolita), koji su živjeli po pećinama, bavili se lovom i skupljanjem plodova, ostale su kamene sjekire, strugači od kremena i šiljci kopalja, ukrasi od kostiju i školjki. Arheološka iskopavanja svjedoče o tome da su u doba kasnog paleolita pokojnici sahranjivani u plitkim jamama; leševi su bojani crvenom bojom, u grob je stavljano oružje i alat.

Pri karaju paleolitskog doba na Apeninskom poluotoku dogodile su se značajne geološke i klimatske promjene i postepeno su stvoreni oni prirodni uvjeti koji su karakteristični za povijesnu Italiju.

U slijedećoj epohi – neolitu – pojavljuju se okrugle i ovalne kolibe, grupirane u sela. U to vrijeme javlja se zemljoradnja, pripitomljuju se životinje i počinje se izrađivati posuđe od gline, ukrašeno cik-cak ornamentom. Leševi su sahranjivani u jamama ili u pećinama. Nositelji ove neolitske kulture u Italiji bili su, po svemu sudeći, u vezi s centrima egejske kulture. Ovo naročito vrijedi za Siciliju i južnoitalske oblasti. Naprotiv, druge oblasti Italije, kao i Korzika, stajale su u vezi s kulturom stare Španjolske i transalpskih zemalja.

Arheološka otkrića posljednjih desetljeća svjedoče o tome da u nekim dijelovima Apeninskog poluotoka i na obližnjim otocima u razno doba nicala kulturna središta, koja su utjecala jedna na druge. Na osnovu toga možemo govoriti o određenim linijama općeitalskog razvoja, koji vodi porijeklo od tih starih epoha.

Prijelaz na broncu. Kultura teramara.

Od druge polovice trećeg tisućljeća prije Krista počinje prijelaz u eneolitsko (halkolitsko) doba. Sa Krete, kao i iz središnje Europe, prodiru u Italiju zlato i bakar, ali je ovaj posljednji još luksuzni artikl.

Centara halkolitske kulture bilo je u srednjoj Italiji i na otocima. Osobito se ističu ostaci grandioznih građevina na otoku Malti, koje spadaju u ovo vrijeme.

Prijelaz na broncu također se može pratiti u raznim područjima Italije. U Apuliji taj se proces događa pod utjecajem Sicilije, koja je stajala u vezi sa centrima kretsko-mikenske kulture.

U sjevernim pak područjima Italije u tom pogledu od naročitog je značaja pojava novih stanovnika, oko 1800. g. pr. K. Oni su svoja naselja gradili na kolibama (palafitte) i nastanjivali se prvobitno samo na rijekama i jezerima, ali se kasnije sojenice javljaju i na kopnu. Ostatke tih naselja današnji Talijani nazivaju t e r r a m a r a (masna zemlja), pa otuda i čitava kultura nosi naziv terramara kultura.

Na mjestima teramarra naselja nađene su razne građevine od bronce: oružje kućni predmeti, alat i ukrasi; nailazi se na predmete izrađene od roga i kostiju. Velike uspjehe u istovremeno postigla je keramička proizvodnja. Stanovnici teramarra stajali su na relativno visokom stupnju kulture. Oni su se bavili stočarstvom, uzgajali rogatu stoku i svinje. U isto vrijeme pojavio se je u Italiji konj, a prvi put su se počela upotrebljavati kola na dva kotača. Uz stočarstvo važnu ulogu igrala je zemljoradnja. Uzgajana je pšenica i mahunasto povrće. Već u to vrijeme pada početak uzgajanja vinove loze i voća.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Stanovnici teramarra spaljivali su leševe i pepeo pokojnika čuvali u posebnim posudama. Teramarra kultura razvijala se uglavnom u sjevernoj Italiji, ali je utjecala i na druge njene oblasti, npr. na Lacij.

Villanova kultura

Krajem drugog tisućljeća novi migracijski val doveo je u Italiju novu kulturu, koja se po mjesto arheoloških nalaza u selu Villanovi nedaleko grada Bologne u sjevernoj Italiji, naziva "Villanova kultura". Osnovno obilježje ove kulture bila je uporaba željeza, uz broncu. Posuđe od gline i bronce ukrašava se složenim geometrijskim ornamentom. Za nositelje ove kulture karakteristično je i spaljivanje pokojnika; pepeo je sakupljan u specijalne dvostožaste posude i čuvan u grobovima, koji nose naziv tombo a pozzo (grobovi u obliku bunara).

Villanova kultra postojala je otprilike između 1000 i 800. g. pr. K. Arheološki spomenici koji podsjećaju na nalaze u Villanovi otkriveni su i na drugim mjestima, uglavnom u Podunavlju. Njih uvrštavaju u tzv. "Hallstadtsku kulturu". Potpuno je moguće da su se predstavnici halštatske kulture doselili u Italiju sa obala Dunava.

Otprilike u isto vrijeme nastanili su se u oblasti Venecije i Apulije Iliri, što je dovelo do miješanja raznih etničkih skupina; kao rezultat toga formirale su se razne grane italskih plemena. Najzad, u isto doba u Italiji se pojavljuju i utvrđena naselja ograđena zidovima, "gradovi" u starinskom značenju te riječi (oppidia). Upotreba željeza i podizanje takvih gradova karakteristični su za viši stupanj barbarstva.

2. Etruščani

Porijeklo Etruščana

Oko VII. st. pr. K. u povijesti Italije počinje etruščansko razdoblje. Naša znanje o Etruščanima zasnivaju se uglavnom na arheološkim spomenicima otkrivenim u Italiji, prije svega u samoj Etruriji.

Pitanja o podrijetlu Etruščana, o etruščanskom jeziku i o socijalnoj strukturi i značenju Etruščana za kulturni razvitak Italije – jesu jedna od najsloženijih i najzamršenijih u čitavoj znanosti o antičkom svijetu.

Sve do danas istraživači zastupaju tri razne teorije o etruščanskom podrijetlu, teorije koje u krajnjoj liniji potječu od mišljenja što su ih izrekli antički pisci. Najraširenijom treba smatrati teoriju istočnog porijekla Etruščana. Pristaše te teorije smatraju da su Etruščani došli pomorskim putem u Italiju i nastanili se na obalama Tirenskog mora. Druga teorija tvrdi da su Etruščani došli u Italiju s one stre Alpa. Po trećoj pak teoriji Etruščani su prastari stanovnici Italije – autohtoni.

O pitanju porijekla Etruščana još u antici nije postojalo jedinstveno mišljenje. Herodot govori da su došli iz Male Azije, iz Lidije, još u XIII. st. pr. K. U skladu sa Herodotom rješavali su to pitanje Strabon, Plinije Stariji i Tacit. Grčki pisac Helanik iz Mitlene smatrao je da su Etruščani Pelazgi koji su došli iz Grčke i koji su se najprije iskrcali na ušću rijeke Po. Dionizije iz Halikarnasa smatrao je Etruščane prastarim stanovnicima Italije, autohtonima, jer, po njegovim riječima, ni u prošlosti ni u njegovo vrijeme nije ni kod jednog naroda bilo niti ima jezika i običaja sličnih etruščanskim.

U novom vijeku Herodotovo shvaćanje o istočnom porijeklu Etruščana razvio je među prvima Dempster (1579.-1625.), koji se može smatrati osnivačem etruskologije. Njega su se držali i etruskolozi XVIII. st. U XIX. st. tu teoriju počeli su zastupati i orijentalisti. U potvrdu Herodotovog mišljenja navođen je izvještaj o napadu pomorskih naroda na Egipat. Među napadačima spominje se i narod Turša. Ruže i Maspero identificirali su Turše sa Tursenima ili

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Tuscima, tj. sa Etruščanima. Toj teoriji pružili su podršku i arheolozi. Jedan od uvjerenih njenih pristaša bio je poznati ruski znanstvenik B. I. Modestov, čije je djelo "Uvod u rimsku povijest" steklo veliku popularnost. U posljednje vrijeme mišljenje o maloazijskom porijeklu Etruščana dijele mnogi arheolozi i povjesničari. U potvrdu te teorije oni se pozivaju na bilingvalni natpis nađen na otoku Demnosu, kao i na hetitske dokumente. Pristaše te teorije bili su istraživači Omo, Piganjol i Dukati, koji je sažeo zaključke po tom pitanju i odustao od nekih ekstremnih gledišta, npr. od težnje da se etruščanski način sahranjivanja dovodi u vezu s maloazijskim, jer je ovaj posljednji kasnijeg porijekla.

Drugu teoriju razvio je među prvima Freret, koji je ukazao na bliskost naziva "Rasena" i "Reti". Niebuhr smatra domovinom Etruščana Alpe. Hipotezu o tome da su Etruščani došli s one strane Alpa razvijali su Schwengler i Mommsen, od arheologa nju je potkrepljivao Helbig, koji je smatrao da su Etruščani došli sa Retskih Alpa i smijenili nositelje Villanova kulture. Od kasnijih povjesničara slične poglede razvijali su Eduard Meyer i De Sanctis. Ovaj potonji vidio je Protoetruščane u stanovnicima teramarra. Poslije otkrića hetitskih spomenika Norara je iznio hipotezu da su Hetiti i Etruščani srodni narodi. Po njegovom mišljenju Etruščani su se u Italiju doselili iz crnomorskih stepa – preko Dunava, Save i Drave.

Teorija o autohtonosti Etruščana, koja se zasniva na mišljenju Dionizija iz Halikarnas, pojavila se kasnije od drugih. Jedan od njenih prvih tvoraca bio je Mikali (1769.-1844.). Od novijih znanstvenika nju su zastupali Veloh i Lest, autor nekih tekstova u "The Cambridge of old history", i dr. Od lingvista tu teoriju razvijali su Talijani Trombetti i istaknuti sovjetski lingvist, N. J. Mar; on je nastojao obrazložiti ovu teoriju zaključcima iz novog učenja o jeziku, koje je on razvio.

Početak proučavanja etruščanskog jezika pada u doba renesanse, kad su nađene brončane tablice sa etruščanskim natpisima. U XVI. st. pojavili su se prvi radovi, koji su težili dešifriranju etruščanskog pisma.

Teško je utvrditi kojoj porodici jezika pripada etruščanski jezik. Do danas znanstvenici su uspjeli utvrditi značenje nekoliko desetaka riječi, ali nam ti rezultati još ne omogućuju izvođenje bilo kakvog određenog zaključka. Neki istraživači smatraju da ključ za rješenje pitanja o karakteru etruščanskog jezika treba tražiti na Istoku.

Mar je iznio pretpostavku da etruščanski jezik predstavlja određeni stadij u razvitku jezika, koji je prethodio pojavi takozvanih indoeuropskih jezika, ali ta postavka još ne može služiti kao dokaz za autohtono porijeklo Etruščana, na čemu je N. J. Mar insistirao.

Pitanja o porijeklu Etruščana i o etruščanskom jeziku ostaju otvorena. Hipoteza o autohtonom porijeklu Etruščana ima određene osnove. Moguće je da je neka grana najstarijih stanovnika poluotoka činila osnovno jezgro stanovništva, kome su se mogli priključiti doseljenici iz drugih zemalja, a napose iz Male Azije. Miješanje raznih plemena dovelo je do formiranja Etruščana.

Socijalni poredak Etruščana

Već rani arheološki spomenici svjedoče o visokom stupnju etruščanskog gospodarskog i socijalnog razvitka. Naselja Villanova kulture predstavljaju ostatke rodovskih zaselaka; u Etruriji se međutim pojavljuju gradovi, koji se po svom tipu približavaju antičkog svijeta. Ti gradovi leže obično na prirodno zaštićenim mjestima, ograđeni su zidovima, pravilno planirani i znatnim svojim dijelom sastoje se od kamenih građevina.

Tijekom čitave etruščanske povijesti održali su se izvjesni ostaci rodovskih odnosa. Potpuno je moguće da i nazivi nekih etruščanskih gradova vode porijeklo od imena utjecajnih rodova. Grad Tarkvinij, npr. može se dovesti u vezu s rodom Takvinijevaca, etruščanski , Tarhna. Podjela rada, razvitak razmjene, osvajanja – sve je to doprinosilo raspadanju rodovskog poretka i izdvajanju vladajućih porodica. Socijalni poredak Etruščana – koliko možemo prosuđivati na osnovu oskudnih pisanih izvora i raspoloživih arheoloških spomenika – bio je strogo aristokratski;

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

vojničko-svećenička aristokracija (l u k u m o n i) činila je povlašteni dio društva, kome su bili podčinjeni ostali slojevi stanovništava.

Osobitošću etruščanskih socijalnih odnosa treba smatrati slobodan položaj žene, koja je uživala određene privilegije. Po pretpostavci nekih ispitivača, rješavanje mnogih pitanja domaćeg života zavisilo je od majke, a ne od oca obitelji. Ropstvo se po svemu sudeći rano pojavilo u Etruriji. Kao jedan od dokaza za postojanje ropstva mogu poslužiti gladijatorske borbe, koje su priređivane na dvorovima etruščanskih aristokrata. One su nastale još u doba kad su zarobljeni neprijatelji prisiljavani da se tuku na grobu poginulih vojskovođa, a kasnije su priređivane radi razonode, pa su ih iz Etrurije preuzeli drugi italski narodi.

Sa svojim družinama, koje su se sastojale od robova i zavisnih ljudi, lukumoni su napadali susjedne oblasti i bavili se gusarstvom.

Način sahranjivanja etruščanskih lukumona i predodžbe na grobovima daju nam određenu sliku o njihovom načinu života, raskoši i svakodnevnici.

Etruščanskim gradovima upravljali su prvobitno kraljevi. Na osnovu indirektnih podataka možemo zaključiti da je kraljevska vlast u Etruriiji bila izborna i da ju je tijekom političkog razvitka oslabila aristokracija, zbog čega su u nekim gradovima kraljeve smijenili izborni magistrati. Simboli kraljevske vlasti – snopovi pruća sa sjekirama stavljenim u njih – koje su nosile sluge idući ispred kralja; toga sa grimiznim rubom (toga praetexta), kurulno sjedište – prešli su u Rim od Etruščana. Od Etruščana su Rimljani preuzeli po svemu sudeći i sam pojam najviše vlasti (imperium).

Etruščanski gradovi bili su samostalni gradovi-države; dvanaest gradova činilo je slobodnu federaciju, koja je vodila jedinstvenu vanjsku politiku.

Glavnu ulogu u gospodarskom životu Etruščana igrala je zemljoradnja. Tlo Etrurije, koje se sastoji uglavnom od tufa, koji leži na stjenovitim oblicima, lako se pretvara u močvare, tako da je poljoprivreda moguća samo uz umjetno isušivanje. Etruščani u bili prvi narod u Italiji koji je naširoko koristio sustav radova na isušivanju, što je bilo moguće samo uz masovno korištenje radne snage i uz odgovarajuću organizaciju. To je i omogućilo stvaranje drugih grandioznih građevina, čiji su ostaci sačuvani sve do našeg vremena. U tom pogledu Etruščani imaju mnogo zajedničkog sa Egipćanima i Babiloncima.

Etrurija je bila prva zemlja u Italiji u kojoj je postojao krupni zemljoposjed. U Etruriji se rano pojavio gradski život, razvili se obrti i trgovina. Etruščani su odigrali veliku ulogu u posredničkoj trgovini. Predmete od kovina, izrađene u Kartagi, keramiku i poljoprivredne proizvode – prevozili su Etruščani iz grčkih gradova u razne zemlje Sredozemlja. Etruščanski brodovi pojavljivali su se ne samo u Kartagi, nego i u Fenikiji. U Grčkoj su etruščanski trgovci bili poznati još u VI. st. U to vrijeme u Etruriji se nalazi u optjecaju jonski novac, kasnije etruščanski gradovi kuju novac prema grčkim uzorima.

Tijekom vremena u Etruriji se razvila, poglavito u zapadnim gradovima, i vlastita proizvodnja. Etruščani su bili na glasu po visokoj tehnici obrade kovina, koje su oni u određenomn pogledu razvili do savršenstva. U samoj Etruriji nađen je bakar, a na susjednom otoku Elbi – željezo. Visoko je bila razvijena i etruščanska keramika.

Kultura Etruščana

O visokom stupnju etruščanske umjetnosti svjedoče sačuvani sarkofazi sa skupocjenim predodžbama, statue , freske i ostaci etruščanske arhitekture.

Pitanje o porijeklu etruščanske umjetnosti složeno je pitanje, osobito kad je riječ o njenim izvorima. Nesumnjivo je da su u etruščanskoj umjetnosti postojale crte karakteristične rane italske kulture. Osim toga, Etruščani su bili pod utjecajem istočnih (naročito maloazijskih) područja Sredozemlja, a zatim pod utjecajem Kartažana i Grka. Počevši od VI. st. pr. K. grčka umjetnost je vršila na Etruščane ogroman utjecaj, ali ona nije ugušila samostalne etruščanske crte., koje možda vode porijeklo još od vremena teramarre i Villanove. Sižei iz grčke mitologije dobili su u Etruriji

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

specifičnu obradu i tumačenje. Jedna od karakterističnih crta etruščanske likovne umjetnosti bio je realizam. Nadgrobne predodžbe etruščanskih aristokrata oslobođene su svake idealizacije. Tako je, npr. na jednom od spomenika predstavljen jedan debeli Etruščanin. Pri tome je njegova punoća tako naglašena da čitava predodžba dobiva groteskan karakter. Kod obrade vjerskih sižea etruščanski umjetnici pokazuju više ljudskih crta od svojih grčkih uzora. Ta je realizam i čak naturalizam karakterističan za predodžbu čuvene rimske vučice, koja je ispružila njušku, kao da osluškuje. Crte istog žanra i uz konvencionalnosti kompozicije, nalazimo i kod etruščanske himere, koja pripada kasnijem razdoblju.

U etruščanskom slikarstvu karakteristični su elementi tzv. "neprekidnih predodžbi", kod kojih siže jedne slike služi kao nastavak druge. To je početak specijalnog "sukcesivno-narativnog" stila u slikarstvu, koji su kasnije razvili rimski umjetnici.

Etruščanska se arhitektura također nalazila pod utjecajem grčke, ali se u planu etruščanskih gradova i pojedinih građevina zapaža nešto samostalno i originalno. Kod Grka su, npr. , hramovi stvarani po uzoru kuća za stanovanje, jer je hram smatran rezidencijom božanstva; u etruščanskom pak hramu velik značaj imao je sa svih strana otvoreni portik (trijem), koji je služio kao mjesto za promatranje neba.

Etruščanska umjetnost utjecala je na susjedna plemena i doprinijela razvitku raznih grana ljudske umjetnosti, od kojih je isprva naročit značaj imala kampanijska umjetnost, a kasnije – rimska.

O karakteru etruščanske religije možemo suditi na osnovu nekih rimskih obrada preuzetih od Etruščana, a uglavnom na osnovu istih tih spomenika likovne umjetnosti. I u području religije Grci su izvršili na Etruščane snažan utjecaj, ali, za razliku od grčke, čitava je etruščanska religija obojana mračnim tonovima. Misao o zagrobnom svijetu, o odmazdi i strašnom sudu igrala je kod Etruščana znatno veću ulogu nego kod Grka.

Među etruščanskim božanstvima naročito popularnost uživale su dvije grupe od po tri božanstva. U prvu su spadali T i n i j a , U n i i M i n e r v a ; kasnije ona se pretvorila u rimsku kapitolsku trijadu (Jupiter, Junona i Minerva). Druga trijada sastojala se od božanstava podzemnog carstva (Mant, koji odgovara grčkom Dionizu ili Hadu, Manija ili Perzefona i najzad božanstvo zemlje, koje odgovara grčkoj Demetri. Tinija je smatran za vrhovno božanstvo neba. Uz njega je bilo vijeće dvanaestorice najviših bogova i drugih božanstva nižeg ranga. Nebo, je po etruščanskom učenju, podijeljeno na 16 oblasti, od kojih je svaka nastanjena posebnim božanstvom. Etruščani su poštovali božanstvo mora, kao i božanstva drugih prirodnih sila. Demonologija je kod njih bila razvijena više nego kod drugih naroda Italije. Etruščanski aristokrati, koji su se bavili gusarenjem i stanovali po nepristupačnim zamkovima, naselili su prirodu mračnim bićima, koja traže da ih ljudi umilostive.

Etruščanski vjerski kult predstavljao je složen i razgranat sustav koji je utjecao na susjedne narode. Pored složenog sustava promatranja okolnih prirodnih pojava, na osnovu kojih se, po vjerovanju Etruščana, može predvidjeti budućnost i saznati volja bogova, u etruščanskom kultu sačuvale su se crte primitivnih obreda, sve do ljudskih žrtava.

Etruščansko umijeće tumačenja božanske volje uživalo je naročitu popularnost. Njihovim gatarima, h a r u s p i c i m a , pripisivano je umijeće određivanja budućnosti prema utrobi žrtvenih životinja, prema udarcu groma i drugim prirodnim pojavama. Tako je nastalo posebno učenje, d i s c i p l i n a e t r u s c a , koje je kodificirano u II. st. pr. K.

Politička povijest Etruščana

Političko jačanje Etrurije pada u drugu polovicu VII. i VI. st. pr. K. U VI. st., u doba etruščanske moći, etruščanski teritorij dopirao je na sjever do Alpa, a na jugu je obuhvaćao Lacij i Kampaniju. U samom Rimu učvrstila se u VI. st. dinastija Tarkvinijevaca, dok je u Kampaniji centar etruščanskog utjecaja bio grad Kapua. Etruščanki grad Adrija dao je naziv čitavom moru koje oplakuje obale poluotoka.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Početak raspadanje "etruščanske države" pada pod kraj VI. st. pr. K. Slabljenje njene moći izazvano je kako unutarnjim tako i vanjskim uzrocima. Etruščanska federacija nikad nije bila čvrsta. Među gradovima postojalo je stalno suparništvo. Nije moglo biti unutarnjeg mira ni u pojedinim etruščanskim središtima, čije je blagostanje počivalo na pretjeranom iskorištavanju nižih slojeva stanovništva.

Tijekom vremena izmijenio se i vanjski položaj etruščanske države. Odnosi između Grka i Etruščana nikad nisu bili mirni i sve više su se zaoštravali što su Etruščani dalje nadirali na jug, u Kampaniju. Etruščani su bili u savezu sa Kartažanima, vječnim suparnicima Grka. Kraj VI. i početak V. st. pr. K. okarakteriziran je jačanjem političke aktivnosti Grka na čitavom Sredozemlju. Istovremeno s tim događa se i borba italskih naroda za oslobođenje od etruščanske hegemonije. Na sjeveru Etruščani su morali voditi tešku borbu sa keltskim plemenima, koja su se počela pomicati prema jugu. Teritorij etruščanske države se smanjivao, slabila je i unutarnja veza između gradova etruščanske federacije, ali su Etruščani u području kulturnog razvoja Italije i dalje igrali dominantnu ulogu, sve do početka IV. st.; tek tada ustupaju oni svoje mjesto susjednim plemenima, naročito Rimljanima, čija moć i kulturno značenje sve više rastu. Sredinom I. st. pr. K. etruščanska narodnost izgubila je svako značenje, a ubrzo zatim zaboravljen je i etruščanski jezik.

2. Grčki gradovi u Italiji i na Siciliji

Veliku ulogu u razvitku italske kulture odigrale su grčke kolonije. Grčka kolonizacija počinje u VIII., a završava se u VI. st. pr. K.

Razdoblje grčke prevlasti na jugu Italije pada u prvu polovicu V. st. Oni su 480. g. kod Himere, odnijeli pobjedu nad Kartažanima – stalnim svojim protivnicima, a poslije nekoliko godina (474.) u pomorskoj bitci nedaleko Kume, pobijedili su saveznike Kartažana – Etruščane. Međutim, od druge polovice stoljeća grčki gradovi počinju slabiti. Uzrok tome leži u socijalnim odnosima, u klasnoj borbi koja je vođena po pojedinim polisima i koja je ponekad dovodila do žestokih i krvavih sukoba među gradovima. U mnogim grčkim gradovima u Italiji prevladavale su aristokratske grupe. Još krajem VI. st. aristokrati grada Krotona srušili su bogati grčki grad Sibaris, u kome je postojao demokratski poredak. Pored unutarnje borbe i međusobnih sukoba, na slabljenje Grka veoma je utjecalo jačanje lokalnih italskih plemena: Samnićana, Lukanaca i Brutijaca. Oko 421. g. Samnićani su odnijeli prevlast nad Grcima, i od tog vremena gradovi kao što su Tarent, Turij i Regij se nisu mogli suprotstavljati njihovim udarima. Kasnije, na početku III. st. pr. K., grčki su gradovi došli u sukob s Rimom, i taj se sukob završio gubitkom njihove samostalnost. Na Siciliji Grci su morali voditi borbu s Kartagom, koja je svoje posjede na otoku proširila na račun grčkih gradova.

Grčki gradovi u Italiji i na Siciliji bili su poglavito zemljoradnički centri. Poljoprivredni proizvodi izvoženi su u Grčku, odakle su dolazili obrtnički proizvodi. Grci iz Italije doprinijeli su širenju viših oblika poljoprivrede na Apeninskom poluotoku. Od njih su Talijani preuzeli načine uzgajanja vinograda i maslinika. Zahvaljujući južnoitalskim gradovima, u Italiju je prodirala grčka roba i razvijala se obrtnička proizvodnja.

U povijesti grčke kulture zapadni grčki gradovi u Italiji i na Siciliji odigrali su veliku ulogu. Na Zapadu razvijali su se razni filozofski sustavi. Na Siciliji je rano ponikla retorika, koja je odigrala važnu ulogu u grčkom obrazovanju. Sjajno kovani novac, ostaci veličanstvenih građevina na Siciliji i u južnoj Italiji – svjedoče o visini zapadne grčke kulture. Grčke socijalne i političke ustanove, grčka tehnika, kiparstvo, religija i mitologija, kao i umjetnost i literatura – izvršili su ogroman utjecaj na kulturu Italika. Posebnu ulogu odigrao je grad Kuma u Kampaniji. Odatle su Etruščani preuzeli grčki alfabet i mnoge grčke običaje i vjerovanja.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Za stanovnike Kampanije grčki utjecaj imao je izvanredan značaj. Pod utjecajem Grka tu je stvorena posebna kampanska kultura, čija se specifičnost sačuvala i poslije osvajanja Kampanije od strane Rima.

4. Italska plemena

Stanovništvo Italije odlikovale se u etničkom pogledu neobičnim šarenilom. Plemena koja su u povijesno doba stanovala na Apeninskom poluotoku pojavila su se na njemu u razna vremena: jedna od njih sačuvala su crte italskog eneolita, a druga su bila neposredni nasljednici stanovnika Villanova kulture. Kasnije je izvršeno miješanje raznih plemenskih grupa, što je dovelo do formiranja i širenja italskih jezika, koji su potisnuli arhaične dijalekte. Sredinom prvog tisućljeća pr. K. većinu domaćeg stanovništva Italije činili su Italici; od njih su osobito značenje stekla sabelska plemena, Umbri, Osci i Latini. U isto vrijeme, na krajnjem sjeveru i jugoistoku Italije održali su se narodi ilirskog, balkanskog i inog porijekla, (Veneti, Japigi i dr.), koji nisu igrali bitnu ulogu u povijesti stre Italije.

U najstarije doba svako je pleme živjelo izoliranim životom. Dugo vremena Italici su zadržali crte poretka prvobitne zajednice. Plemena su se dijelila na rodove. Za razliku od Etruščana, crte rodovskog poretka, koje su se sačuvale kod Italika, svjedoče o vladavini patrijarhalnog načina života.

Prirodni prirast stanovništva pri niskom stupnju razvoja dovodio je do prenaseljenosti i prisiljavao pojedina plemena da traže nova mjesta boravišta. Dugo vremena održao se kod nekih italskih plemena običaj svetog proljeća (ver sacrum). On se sastojao u tome što je u proljeće grupa mladih ljudi nekog plemena , zajedno s domaćim životinjama, kretala u potragu za mjestom novog naselja. Plemena su još zadržala ostatke totemizma, i to je našlo odraza u pričama o seobi Picena, koje je tobože u novu postojbinu doveo djetlić (picus); bik je vodio Samnićane , vuk – Hirpine itd.

Umbri su imali svoja naselja u gornjem toku rijeke Tibera. Oni su živjeli u utvrđenim selima i bavili se stočarstvom. Svako od tih sela živjelo je izdvojeno; plemenskog ujedinjavanja nije bilo. Arheološki nalazi pokazali su da je kod Umbra, možda još od vremena naselja Villanova kulture, postojao običaj spaljivanja pokojnika.

Od sabelske grupe plemena najbrojniji su bili Samnićani. Jedan njihov dio pokorio je Oske, koji su nastanjivali Kampaniju, i miješanjem Oska i Samnićana nastali su Kampanci, koji su pod grčkim utjecajem, kao što je naprijed već rečeno, stvorili kampansku kulturu. Međutim, većina Samnićana zadržala je crte poretka prvobitne zajednice, bavila su u srednjem dijelu Apeninskih planina stočarstvom i spadala u najratobornija italska plemena. Za razliku od Umbra, kod sabelskih plemena postojao je obred sahranjivanja pokojnika. Ova opaska arheologa od velikog je značenja za određivanje teritorija koji je zauzimala ova ili ona grana italskih plemena.

U povijesno doba stvara se samnićanska federacija, koja je obuhvaća razna sabelska plemena i pružila otvoren otpor Rimljanima.

Osobit značaj stekla je u povijesti Italije latinska grana italskih plemena. Za razliku od drugih oblasti, oblast južno od donjeg toka rijeka Tibera, Lacij, počela se naseljavati relativno kasno. Najraniji arheološki spomenici nađeni u Albanskim planinama i na mjestu budućeg grada Rima padaju, po mišljenju arheologa, na početak prvog tisućljeća i stoje nesumnjivo u vezi sa ranim stanovnicima Villanova kulture, ali stil ornamentike, kao i praksa spaljivanja mrtvaca i čuvanja pepela pokojnika u posudama oblika kolibe – govore u utjecaju ranije, teramarra kulture.

Latini su se od davnina bavili zemljoradnjom. Oni su rano naučili isušivati zemljište, bez čega zemljoradnja u Laciju ne bi bila moguća. Glavnu poljoprivrednu kulturu činila je pirika; relativno rano počeo je uzgoj vinove loze. Veliku ulogu odigralo je stočarstvo. Na planinskim padinama

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Lacija pasla su stada krava, ovaca i svinja. Konji su se pojavili kasnije od drugih domaćih životinja. I kod Latina, kao i kod umbrosabelskih plemena, sačuvale su se crte prvobitne zajednice. Oni su stanovali u utvrđenim naseljima (oppidia) – "gradovima". Tradicija je znala za trideset takvih naselja, sa Alba Longom na čelu. Federacija latinskih gradova stvoren je relativno rano. Ona je imala zajedničke svetinje: hram Jupitera Lacijarija, gaj kraj Ferntinskog izvora, hram Junonin u Laviniji i svetište Dijanino na obli Nemejskog jezera.

Latini nisu bili jedini stanovnici Lacija. Arheološka otkrića ukazuju na to da se u to doba pored spaljivanja mrtvaca nailazi i na sahranjivanje mrtvaca, koje je prakticiralo pleme sabelskog porijekla. Istraživači smatraju da su to bili Sabinjani, koje često spominju naši izvori. U gornjim područjima Lacija stanovali su Ekvi, Hernici i Volščani, koji su po svemu sudeći bili bliski Latinima.

Glava V.

RIM U DOBA KRALJEVA

1. Početak grada Rima

Među gradovima Lacija osobit značaj stekao je grad Rim. Nisu sačuvani nikakvi vjerodostojni podaci o njegovom porijeklu. Među Grcima Italije i Sicilije bile su još od davnina raširene priče koje su italsku prošlost vezivale za legendarnu grčku povijest. Stvara se legenda o boravku Odiseja u Italiji. Naročitu popularnost stječe tradicija o putovanju u Italiju Trojanca Eneje. Na tu tradiciju prvi put nailazimo u V. st. pr. K.; kasnije Grci razrađuju tu verziju, a zatim je primaju rimski pisci.

O osnivanju Rima legenda priča sljedeće. Jednog od Enejinih potomaka, kralja Numitora, zbacio je s prijestolja njegov brat Amulije, Numitorovog sina Amulije je pogubio, a njegovu kćer Reju Silviju, iz straha da se od nje može roditi zakoniti nasljednik, posvetio je za vestalku, jer su one bile dužne položiti zavjet djevičanstva. Međutim, Silvija je sa samim bogom Marsom rodila dva sina blizanca – Romula i Rema. Da bi se njih oslobodio okrutni Amulije je naredio da se bace u Tiber. Braća-blizanci bili su na čudan način spašeni; val ih je izbacio na obalu; oni nisu umrli od gladi, jer ih je nahranila vučica. Djecu je odgajao kraljev pastir, kod koga su blizanci i živjeli do punoljetstva. Na kraju su braća saznala istinu o svom porijeklu, zbacili s prijestolja Amulija i ubili ga te rehabilitirali svoga djeda. Sami su osnovali novi grad, koji je u čast starijeg brata nazvan Rim (Roma). Međutim, između braće je izbila svađa i Romul je ubio Rema.

U pogledu vremena osnivanja grada u antici nije postojalo jedinstveno mišljenje. Iznošeno je nekoliko datuma; od njih je naročito raširen datum koji je zastupao Varon, po kome osnivanje Rima pada u 754.-753. g. pr. K.

Legendarni podaci, zasnovani na kasnijim domišljanjima, nisu nam dovoljni da bismo mogli spoznati pravu povijesti najranijeg razdoblja rimske prošlosti. Veći značaj imaju arheološki podaci, koji nam doduše ne omogućuju da rekonstruiramo ranu povijest Rima, ali nam dopuštaju izricanje niz više ili manje vjerojatnih misli o njegovom porijeklu.

Stari Rim ležao je na lijevoj obali Tibera, otprilike 25 km od njegovog ušća. U doba carstva prostirao se na sedam brežuljaka: Kapitol (*Capitolinus*), Aventin (*Aventinus*), Palatin (*Palatinus*), Kvirinal (*Quirinalis*),Viminal (*Viminalis*), Eskvilin (*Esquilinus*) i Celij (*Caelius*). Stari Rim je obuhvaćao i jedan dio brežuljka Janikula na desnoj obali Tibera. Ostaci prvih naselja na teritoriju budućeg grada padaju na početak prvog tisućljeća. Najpogodniji za naselje bio je Palatinski brijeg, sa tri strane okružen strmim stijenama i tako samom prirodom zaštićen od napada. Oko 1000. g. pr. K. na Palatinu se

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

pojavljuju stanovnici koji spaljuju pokojnike i pepeo čuvaju u naročitim posudama. Način sahranjivanja palatinskih stanovnika ima mnogo sličnosti sa albanskim načinom sahranjivanja, na osnovu čega se izvodi zaključak da su se na Palatinu nastanili Latini koji se iselili iz Albe. Kasnije Kvirinal i Kapitol zauzimaju drugi stanovnici, koji svoje pokojnike zakopavaju u zemlju. Ove stanovnike moderni znanstvenici smatraju Sabinjanima, koji se često spominju u pričama o ranim stojećima rimske povijesti. Po svemu sudeći u VIII. st. pr. K. dolazi do ujedinjenja sela koja su ležala na brjegovima, i taj savez nosi naziv Septimonium (Sedmobrježje).

Osnivanje grada u pravom smislu te riječi arheolozi datiraju u VII. st. pr. K. To je bio kvadratni Rim (Roma quadrata), koji spominju neki izvori. U povijesno doba tako je nazvano mjesto na Palatinskom brežuljku koje je bilo ograđeno i poštovano kao svetinja. Naziv Roma (Rim) prvobitno se odnosio vjerojatno na grad koji je ležao na Palatinu. Vremenom je on obuhvatio i druge brežuljke, sa izuzetkom Aventina, koji je priključen tek u IV. st. Isušuje se ranije močvarni Forum; oko grada se dižu zidovi. Gradska granica nosila je naziv pomerium. Sama riječ "Rim" (Roma) etruščanskog je porijekla. Neki znanstvenici dovode je u vezu sa genitilnim etruščanskim imenom ruma. Prema tome, Rim nastaje sjedinjavanjem latinskih seoskih zajednica sa sabinjanskim. Osim toga, još od ranog vremena sudjeluju u životu grada i Etruščani, koji su Rim podvrgli najprije kulturnom, a zatim i političkom utjecaju.

Tako izgleda povijest postanka Rima, na osnovu arheoloških podataka i nekih općih misli izrečenih na osnovu kritike književne tradicije.

2. Sedam rimskih kraljeva

Naši literarni izvori sadrže detaljno izlaganje rimske povijesti u prvom njenom razdoblju, koje se naziva razdobljem kraljeva. To izlaganje sadrži legendarni materijal, koji samo u pojedinim svojim momentima odražava objektivnu stvarnost.

Tradicija priča o sedam rimskih kraljeva. Prvom kraju, Romulu, pripisuje se osnivanje rimskih institucija: on je građane podijelio na patricije i plebejce, stvorio kurije, osnovao Senat, organizirao vojsku.

U pričama o Romulu često se spominju Sabinjani. Ubrzo poslije osnivanja grada, priča tradicija, Rimljani, koji nisu imali žena, pozvali su na igre susjedne Sabinjane. Za vrijeme praznika oni su oteli njihove kćeri. Rasrđeni Sabinjani su krenuli u rat na Rimljane, ali ih kćeri-zarobljenice izmire sa svojim muževima. Poslije toga se svije države – rimska i sabinska – ujedinjuju, i Romul vlada zajedno sa sabinskim kraljem Titom Tacijem sve do smrti ovog potonjeg. Romul vodi uspješne ratove protiv susjednih gradova. O njegovoj smrti navode se dvije verzije: po jednoj, on je bio živ odnesen na nebo, a po drugoj – ubijen od patricija.

Romulov nasljednik, Sabinjanin Numa Pompilije, po podacima tradicije, vodi miroljubivu politiku. Njemu se pripisivalo osnivanje raznih kultova, stvaranje svećeničkih kolegija, kao i kolegija obrtnika. Treći rimski kralj – Tul Hostilije, priključio je Rimu Alba Longu; stanovnici toga grada dobivaju pravo rimskog građanstva. Za borbu protiv Alba Longe vezana je legenda o Horacijima i Kurijacijima. Horaciji su bili braća-blizanci, Rimljani, Kurijaciji – također braća-blizanci, Albanci. Albanski vođa i Tul Hostilije ugovorili su da dvoboj između pojedinih ratnika riješi ishod borbe. Sa rimske strane javila su se braća Horaciji, sa albanske – Kurijaciji. Dva Rimljanina ranila su trojicu Kurijacija, ali su i sami bili ubijeni. Treći Horacije uspio je savladati svoje protivnike; trijumfirajući; išao je ispred vojske i nosio oružje ubijenih protivnika. Ali, njegova je sestra, koja je bila zaručena za jednog Kurijacija, u znak žalosti rasplela kosu i dozivala svog mladoženju. Zato ju je razljućeni Horacije ubio. Zbog toga je bio pozvan na sud, a očekivala ga je smrtna kazna.. Ali, Horacijev otac se obratio narodu, i narod ga je oslobodio.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Poslije Tula Hostilija vladao je Aniko Marcije, koji je zadao poraz Latinima, sagradio most preko rijeke Tibera i na njegovom ušću osnovao pristanište Ostiju. Nakon njega kralj je bio Tarkvinije Stari (Prisko), koji se doselio iz Etrurije. On je sagradio cirkus, za njegove vladavine udaren je temelj Kapitolskom hramu i sagrađen veliki kanal (cloaca maxima). On je morao voditi rat protiv Latina i Etruščana. Tarkvinija Starog naslijedio je njegov odgajatelj, sin jedne robinje – Servije Tulije, za čije je ime vezana reforma građanstva, pobjeda nad gradom Vejom i zidanje Dijaninog hrama. Njega je ubio zet Tarkvinije Oholi, muž njegove kćeri Tulije.

Tarkvinije Oholi smatra se posljednjim rimskim kraljem. Tradicija ga portretira kao tiranina, koji se okrutno obračunavao sa svojim podanicima i time izazvao opće nezadovoljstvo. Njegov sin obeščastio je ženu svoga rođaka Tarkvinija Kolatina – Lukreciju. Ova je to ispričala svome mužu i izvršila samoubojstvo. Nedjela Tarkvinijevaca i smrt Lukrecije izazvali su ustanak, koji se završio progonstvom Tarkvijijevaca i padom kraljevske vlasti u Rimu.

Postoji više ili manje vjerojatno objašnjenja za razne momente rimske tradicije o razdoblju kraljeva. Gotovo sva imena kraljeva nose etiološki karakter. Romul je bio eponim grada Rima (etruščanski ruma, latinski Roma, otud Romulus). Prvobitno ime eponima grada Rima bio je Rom (Rhomos). Potom se uz njega pojavljuje Romul (Romulus). Iz ta dva imena stvara se legenda o dvojici braće Romulu i Remu. Ime Nume Pompilija dovodi se u vezu sa riječju numen (božanstvo) i sa plebejskim rodom Pompilijevaca. Ime Tula Hostilija moglo je nastati kao objašnjenje imena zgrade – Hostilijeve kurije. To ime stoji u vezi sa plebejskim rodom Hostilijevaca, isto onako kao ime Anka Marcija – sa uglednim plebejskim rodom Marijâ. Ime Servija Tulija dovodi se u vezu sa patricijskim rodom Servilijâ. Ali, treba istaknuti da je izvjestan broj legendi odraz historijske stvarnosti.

Priče o otmici Sabinjanki, o Titu Taciju bile su odjek sinoikizma Rimljana sa Sabinjanima. Priče o Tarkvinijevcima odražavaju razdoblje etruščanske vladavine u Rimu, koji pada u VI. st. pr. K. Samo ime Tarkvinije može se smatrati historijskim. U etruščanskom gradu Ceri postojao je u historijsko doba rod Tarkvinijevaca. Na jednom etruščanskom natpisu spominje se Cnev Tarchu Rumach, što znači "Gnej Tarkvinije Rimski". Moguće da je to bio jedan od potomaka dinastije Tarkvinijevaca, prognane iz Rima.

Mnoge legende nastale su u patricijskim rodovima i vodile porijeklo od dalekih historijskih događaja. Među takve treba uvrstiti predaju o Horacijima i Kurijacijima. Titu Liviju nije bilo jasno koji su od njih bili Rimljani a koji Albanci. Oba roda su se sebe smatrali glavnim sudionicima u važnom događaju – rušenju grda Alba Longe. Epizoda sa suđenjem Horaciju objašnjavala je starinsko pravo rimskih građana da se obraćaju narodnoj skupštini s apelacijom na odluku magistrata (ius provocationis). Legenda je sa rodom Horacija dovođena u vezu zato što su samo predstavnici toga roda prinosili svake godine 1. listopada žrtvu Janusu i Junoni, na naročitom mjestu, koje se zvalo Tigillum sororium (Sestrinska gredica); porijeklo toga naziva bilo je nejasno u povijesno doba, pa se zato pokušavalo vezati za Horacijevo ubojstvo sestre.

Uz etiološke mitove, na formiranje rimske tradicije utjecala su grčka historijska kazivanja. Neke legende odražavaju razne političke tendencije rimskih političkih stranaka II. – I. st. pr. K. (po aristokratskoj verziji, Romul je bio živ odnesen na nebo, a po demokratskoj – ubijen od patricija).

Treba primijetiti da u posljednje vrijeme skepticizam u pogledu čitave tradicije o vremenu rimskih kraljeva ustupa mjesto priznavanju nekih momenata nevjerodostojnima. Tako Lest u "The Cambridge …" smatra vjerodostojnim imena svih kraljeva osim Romula. Po njegovom mišljenju, kraljeva je bilo više od sedam, ali su nam se sačuvala samo imena posljednjih među njima.

Pojedine priče o kraljevima odražavaju vjerodostojnu stvarnost i ne mogu služiti kao osnovica za proučavanje rimske povijesti ranog razdoblja.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Društveni odnosi u razdoblja kraljevstva

Kod utvrđivanja glavnih crta društvenih odnosa u razdoblju kraljevstva od velikog su značenja razni ostaci najstarijih ustanova, koji su se u rimskom poretku zadržali i u naredno doba. Sam institucija kraljevske vlasti i dalje je postojala u ličnosti jednog od najviših svećenika, koji je nosi naziv rex sacrorum.

Rod i porodica

Doba kraljevstva bilo je prijelazno doba između poretka prvobitne zajednice i klasnog društva. Osnovna društvena jedinica bio je patrijarhalni rod. Ostaci rodovskih odnosa održali su se i u povijeno doba. Članovi roda bili su povezani uzajamnim pravom naslijeđa. Imali su zajedničke vjerske blagdane, kao i zajedničku riznicu. U ranije doba rod je imao zajedničke zemljišne posjede. Članovi roda morali su se uzajamno zaštićivati. Crte rodovskog poretka sačuvale su se u rimskim imenima. Imena Rimljana sastojala su se od dva, a u kasnije doba često od tri i više dijelova. Prvi dio je osobno ime (praenomen), drugi – gentilno ime (nomen); treći dio imena, koji se kasnije pojavio, nadimak (cognomen), označavao je granu roda, ili se odnosio samo na konkretnu osobu, npr. Publije (osobno ime) Kornelije (gentilno ime) Scipion (nadimak koji se odnosi na granu roda) Afrički (počasni individualni nadimak) Stariji (za razliku od drugog, Mlađeg). U kraljevsko i rano republikansko doba postojalo je samo osobno i gentilno ime.

Pojedine porodice mogle su primati u rod strance, i ovi su postajali članovi roda. Poglavari rodova (principes) bili su po svemu sudeći izborni.

Rodovi su se dijelili na porodice. I poslije raspadanja prvobitne zajednice održali su se određeni elementi gentilne organizacije. Iako su veze među članovima roda znatno oslabile i mada je nestalo mnogih institucija gentilnog poretka, ipak su se mnoge crte toga poretka i dalje zadržale u vidu ostataka. Rodovi su se pretvorili u izolirane korporacije.

Što su više slabile rodovske veze, to više je jačala rimska porodica (familia), koja je tijekom stoljeća bila osnovna gospodarska i društvena jedinica. Na njenom čelu stajao je otac porodice (pater familias)

. Njegova vlast nad ličnošću žene i djece bila je neograničena. On je nad njima imao pravo života i smrti (ius vitae ac necis). Sve osobe koje su se nalazile pod očevom vlašću zvale su se agnati. Među njih nisu spadali samo oni koji su stajali u krvnoj vezi s ocem porodice, nego i posinci, kao i žene koje su se udale za djecu i unuke oca porodice. Pored pojam agnatstva, u rimskom obiteljskom pravu postojao je i pojam kognatstva. Kognatima su nazivane osobe koje su stajale u krvnom srodstvu. Prema tome, kćer koja se udala i dalje je zadržavala kognatske veze sa svojim rođacima, ali je ujedno prelazila u agnate druge porodice.

U doba kraljeva javlja se i ropstvo, ali mi nemamo nikakvih podataka ni o broju robova, ni o njihovom položaju. Možemo samo reći da je robova bilo relativno malo i da je ropstvo nosilo patrijarhalni karakter; robovi su bili najniži članovi porodice i pribavljani su uglavnom ratovima. U to doba nastaje i poseban oblik odnosa, koji se sačuvao tijekom čitave rimske povijesti, mijenjajući pri tome svoju socijalnu srž: neki članovi roda postajali su patroni, tj. uzimali su pod svoju zaštitu pojedine osobe, koje su se sa svoje strane obvezivale da će biti vjerne i poslušne (klijenti). Ta je veza bila osobna, zasnovana na vjernosti (fides) klijenta i patrona. Njeno starinsko porijeklo dokazuje to što je u Zakonima dvanaest ploča prekršaj vjernosti od strane patrona smatran za vjerski prijestup.

Kurije i tribusi

Broj članova roda bio je nejednak. Postojalo je uvjerenje da je npr. broj Flavijevaca na početku Republike iznosio oko 300 članova. Rod Klaudijevaca, zajedno s klijentima, brojao je u

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

isto to vrijeme 5 tisuća ljudi. Kao što su se u Grčkoj rodovi grupirali u fratrije, a fratrije u file, tako je i u Rimu deset rodova činilo kuriju, a deset kurija – tribus (pleme). Tri tribusa – Ticiji, Ramni i Luceri – činile su rimski narod (populus Romanus). Potpuno je moguće da je tribus Ticija sabinskog porijekla i da u priči o Titu Ticiju postoji zrno povijesne istine.

Komicije

Rani Rim još zadržava crte vojne demokracije. Radi rješavanja najvažnijih pitanja rimski se narod sakupljao u kurijama, i te su se skupštine nosile naziv kurijatske komicije (comitia curiata). Neki znanstvenici uspoređuju rimske kurije sa "muškim kućama", na koje se nailazi kod nekih suvremenih naroda na niskom stupnju kulture. U kurijama su sudjelovali svi odrasli muškarci. Kurijatske komicije rješavale su pitanja koja se tiču kulta, obiteljskih odnosa i života čitave zajednice. Po svemu sudeći, u komicijama su vršeni izbori kraljeva i donošene odluke o objavljivanju rata. Komicije su mogle suditi građanima ako bi bili optuženi za teške zločine. Na komicijama su otvarani testamenti, vršena usinovljenja i primani novi rodovi u sastav zajednice. Na komicije se narod skupljao po kurijama, i svaka je kurija imala jedan glas.

Kraljeva vlast

Na čelu svake zajednice stao je kralj (rex), koji je bio vojskovođa, vrhovni svećenik i predsjedao je određenim sudovima. Vanjska obilježja kralja bila su: grimizni ogrtač, zlatna dijadema, skiptar s orlom, stolica od slonove kosti (sellla curulis). Ispred kralja išlo je 12 liktora, koji su nosili svežnjeve pruća s utaknutim sjekirama. Gotovo sve te institucije, tj. obilježja vrhovne vlasti, bile su preuzete od Etruščana; od njih vodi porijeklo vjerojatno i pojam najviše vlasti (imperium), koju je imao kralj. Iz svih podataka proizlazi, da su kralja birale komicije i da je njegova vlast bila ograničena.

Senat

Pored kralja nalazio se Senat. Po tradiciji, on se prvobitno sastojao od 100 ljudi, a zatim je broj njegovih članova povećan na 300. Riječ "Senat" (Senatus) dolazi od senex – starac. Po svemu sudeći, Senat se u rano doba sastojao od starješina rodova. To je vijeće staraca, na koje se na ranom stupnju razvoja nailazi kod mnogih naroda. Sve odluke kurijatskih komicija morale su dobiti suglasnost Senata (auctoritas patrum), koji je bio čuvar tradicija predaka (mos maiorum) i kraljev savjetnik u važnim pitanjima. Članovi Senata nazivani su očevima (patres).

Pred kraj kraljevstva pojavile su se službene osobe koje je imenovao kralj. Tako je kralj za vrijeme svog odsustva imenovao prefekta grada (praefectus urbis), kome je povjeravao upravu Rimom.

Patriciji i plebejci

Punopravni članovi rimske zajednice, ujedinjeni u rodove, pretvorili su se postepeno u povlašteni dio društva. Oni su se zvali patricijima (*patricii – oni, koji imaju očeve*) i isprva su samo oni činili rimski narod (populus Romanus). Patriciji su stavljani nasuprot plebejcima. Pretpostavlja se da samo riječ plebs dolazi od pleo – punim i da znači mnoštvo.

Po pitanju porijekla plebejaca postoje razne teorije. Prvi pokušaj znanstvenog objašnjenja porijekla plebejaca načinio je Niebuhr; on je tvrdio da je rimski plebs nastao od stanovnika obližnjih sela, koje su prvi rimski kraljevi pokorili i doveli u Rim. Oni su bili slobodni, ali nisu

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

imali nikakvih prava niti su mogli stupati u brak sa patricijima. Od vremena Anka Marcija plebejci su činili brojno slobodno stanovništvo, koje nije imalo svoje organizacije sve do reformi Servija Tulija. Ruski znanstvenik D. L. Krjukov smatra da je još od najstarijeg vremena postojala razlika između religije patricija i religije plebejaca. Prva je simbolična religija, dok se druga odlikuje antropomorfizmom, koji se razvio pod etruščanskim utjecajem. Niebuhrovu teoriju osnovao je Ihne; on je u plebejcima vidio bivše klijente rimskih patricija; to su, po njemu, bili starosjedioci, koje su patriciji poslije osvajanja stavili u kmetsku zavisnost i koji su kasnije dobili slobodu. Teoriji Ihnea približava se i Mommsen. Po njegovom mišljenju, plebs je nastao od klijenata i od stranaca koji su se doselili u Rim. Isprva su klijenti uživali zaštitu zajednice samo preko svojih patrona, ali je s jačanjem i razvitkom države klijente štitio neposredno kralj; razlika između građana i negrađana postepeno se gubila. Plebs, tj. mnoštvo, masa, stajao je nasuprot punopravnim građanima sve do takozvane reforme Servija Tulija, koja je završila proces stapanja ovih dvaju slojeva stanovništva. Fustel de Coulange, koji je kult predaka smatrao glavnom odlikom antičkog grada, držao je da se u ono doba kad se zajednica sastojala od porodica, čija je osnovica bio domaći kult, zbog raznih uzroka pojavio novi društveni sloj, koji je bio lišen kulta i ognjišta. Ovo stanovništvo, izvan osnovnih grupa, stanovništvo na koje se ne nailazi samo u Rimu, već i u drugim antičkim gradovima, upravo je i postalo plebs, koji je na kraju krajeva uključen i rimsku zajednicu.

Posebna je teorija Edarda Meyera; po njegovom mišljenju podjela rimskog stanovništva na patricije i plebejce rezultat je gospodarske diferencijacije stanovništva, koja se zadržala u svim antičkim gradovima. Pitanje o porijeklu plebejaca često je obrađivala i specijalna historijska literatura, koja se pojavila krajem XIX. i početkom XX. st. Izricane su hipoteze o različitom etničkom podrijetlu patricija i plebejaca. Zoeller je u patricijima vidio sabinjanske osvajače, a u plebejcima prastaro latinsko stanovništvo. J. G. Cuno je smatrao da je Rim bio isti onakav etruščanski grad kao Veja i Fidena. Patricijski rodovi bili su potomci etruščanskih osvajača, a plebejci – pokoreni latinski stanovnici, koji su postepeno postigli svoje oslobođenje. Oberziner je u plebejcima vidio mjesno stanovništvo, koje se nalazilo na niskom stupnju kulture: ono se bavilo lovom i živjelo po pećinama; osvajači su bili Italici, koji su znali za zemljoradnju. Po Binderu, lokalni stanovnici, Latini, su plebejci, a patriciji – druga plemena, osvajači, koji su zauzeli dominantan položaj.

Kod ocjenjivanja raznih teorija o porijeklu plebsa moramo, prvo, reći da je osvajanje, nesumnjivo, odigralo važnu ulogu u formiranju plebsa. Rimski gospodarski poredak još nije bio toliko razvijen da bi formiranje plebsa moglo biti rezultat gospodarskog raslojavanja (kao što je to mislio E. Meyer): u tradiciji nije ostalo nikakvog traga o tome da su plebejci potomci kmetova-klijenata (kao što su mislili Ihne i Mommsen).

Gospodarstvo

Gospodarsku osnovicu zajednice činila je poljoprivreda. Po predaji, prilikom osnivanja grada Romul je razdijelio zemlju između građana pri čemu je svaki građanin dobio po dva jugera (juger je iznosio oko ¼ hektara), s tim da taj zemljišni posjed prelazi u nasljedstvo (heredium, od riječi heres – nasljednik). Po svemu sudeći, ovdje je riječ o poljoprivrednom gospodarstvu i zemlji oko njega. Znatan dio zemljišta bio je kolektivno korišten; on je činio tzv. ager publicus. Temelj moći patricija predstavljalo je stočarstvo (nije slučajnost što riječ pecunia – novac dolazi od riječi pecus – stoka). Plebejci su se bavili najviše zemljoradnjom; kod njih se vlasništvo nad zemljom pojavilo vjerojatno ranije nego kod patricija. Trgovina i obrt počeli su se razvijati u etruščanskom razdoblju, kada se Rim pretvorio u znatan trgovački centar, ali su oružje i razni alati izrađivani od bakra, a željezo je sve do VI. st. bilo u slaboj uporabi. Obrt i trgovina nalazili su se u rukama plebejaca i stranaca. Ipak treba istaknuti da imovinske razlike u to vrijem

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

još nisu bile znatne, da se način života patricija odlikovao jednostavnošću i da je Rim i dalje imao obilježje seljačkog grada.

4. Etruščansko osvajanje i reforme Servija Tulija

Od VII. st. pr. K. počinje jačanje etruščanskih gradova, koji svoj utjecaj šire na dolinu rijeke Po, na Picenum, Lacij i Kampaniju. Moderni istraživači smatraju da priča o dinastiji Tarkvinijevaca svjedoči o etruščanskoj vladavini u Rimu, koja međutim nije mogla zaustaviti samostalni politički razvitak Rima.

Nasljedniku Tarkvinija Starog, Serviju Tuliju (po tradiciji – VI. st.), pripisuje se reforma društvenog poretka. Brojna nadmoć plebsa, njegov sve veći gospodarski značaj i, najzad, činjenica da su plebejci vršili vojnu službu usporedo sa patricijima i da su, kao i ovi, nabavljali sebi ratnu opremu o svom trošku – sve je to dovelo do toga da su plebejci bili uvršteni u **populus Romanus** i da su svi ljudi sposobni da nose oružje bili podijeljeni na pet klasa, prema visini imovinskog cenzusa. Svaka je klasa davala određeni broj vojnih jedinica (centurijâ). Svaka klasa imala je određeno oružje. Od prve klase zahtijevano je puno teško naoružanje: kaciga, okrugli štit, koljenice, oklop (sve od bronce), mač i koplje. Od ostalih klasa zahtijevano je manje; građani pete klase bili su naoružani samo praćkama i nosili su rezervu kamenja za bacanje. Od osoba koje su posjedovale isti cenzus kao i građani prve klase formirano je 18 centurija konjanika. Na taj način prema podacima tradicije, izvedena je sljedeća podjela građanstva:

Konjanici	cenzus 100.000 asa	daju centurija	18	Ukupno 98
Prva klasa	cenzus 100.000 asa	daju centurija	80	
Druga klasa	cenzus 75.000 asa	daju centurija	22	Ukupno 95
Treća klasa	cenzus 50.000 asa	daju centurija	20	
Četvrta klasa	cenzus 25.000 asa	daju centurije	22	
Peta klasa	cenzus 11.000 asa	daju centurija	30	
Proleteri		daju centuriju	1	
		Ukupno 193 centurije		

Oni koji nisu imali nikakvog cenzusa činili su klasu proletera. Pioniri i glazbenici formirali su četiri centurije (koje su glasovale zajedno s ostalim klasama), a proleteri – jednu centuriju. Centurije nisu bile samo vojne, nego i političke jedinice. Skupljajući se na skupštine, građani su se dijelili na centurije, i svaka je klasa dobivala onoliko glasova koliko je davala centurija; prednost je imala prva klasa, kojoj je zajedno s konjanicima) pripadalo 98 od 193 centurije. Glasovanje mahom nije dolazilo ne samo do posljednjih, nego čak ni do srednjih klasa.

Pored podjele građanstva na klase, Serviju Tuliju se pripisuje podjela Rima na teritorijalne tribuse. Osobit značaj u novom uređenju dobile su centurijatske komicije (*comitia centuriata*), u kojima je glavnu ulogu igralo imovinsko stanje, a ne porijeklo; skupštine po kurijama izgubile su svoj raniji značaj. Treba, međutim, istaknuti da rodovska aristokracija nije izgubila svoj utjecaj.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

5. Rana rimska religija

Na ranom stupnju razvitka, u prijelazu od poretka prvobitne zajednice na klasno društvo, religija je igrala izvanrednu ulogu u privatnom i javnom životu Rimljana. Rimska religija nikad nije predstavljala savršen sustav. Ostaci starinskih vjerovanja postojali su u njoj paralelno sa vjerskim predodžbama uzetim od narodâ na višem stupnju kulturnog razvitka.

Ostaci totemizma

U rimskoj religiji, kao i drugim italskim kultovima, sačuvali su se ostaci totemizma, o tome svjedoče legende o vučici koja je odgojila osnivače Rima. Za vuka su (latinski, vuk – lupus), po svemu sudeći bili vezani i praznici Luperkalija, i posebno svetište Luperkal, posvećeno Faunu, svećenički kolegij luperci itd. Druga božanstva također su imala sebi posvećene životinje. Djetlić, vuk i bik bili su životinje posvećene Marsu, guske Junoni itd. Treba istaknuti da se u Rimu povijesnog doba nisu mogle zapaziti crte totemističkih kultova koji pretpostavljaju identificiranje životinje sa praroditeljem roda. Taj stadiji duhovnog razvitka italska su plemena već bila prešla.

Rodovski kultovi u porodična religija

U rimskoj religiji znatnu ulogu igrali su rodovski kultovi. Pojedina božanstva, pokrovitelji rodova, stekla su općerimsko značenje i postala personifikacije raznih prirodnih sila.

U procesu povijesnog razvitka porodica je u Rimu postala osnovna društvena jedinica. Taj proces našao je svog odraza u religiji. Svaka porodica imala je svoje svetinje, svoje bogove-pokrovitelje, svoj kult. Središte tog kulta bilo je ognjište; pred njim je pater familias vršio sve obrede, koji su pratili važan događaj, npr. pred ognjištem je otac porodice proglašavao novorođenče za svoje dijete. Kao čuvari kuće poštovani su penati, koji su se starali o blagostanju i napretku porodice. Ti dobri duhovi su stanovnici kuće. Izvan kuće starali su se o porodici i njenoj imovini lari, čiji su žrtvenici podizani na rubovima zemljišnih posjeda. Svaki član porodice imao je svoga "genija", koji je smatran izrazom snage određenog čovjeka, njegove energije, sposobnosti, izrazom čitavog njegovog bića, i u isto vrijeme njegovim čuvarem. Genija oca porodice poštovali su svi ukućani. To je bi genius familiae ili genius domus. Majka porodice također je imala svoga genija, koji je nazivan Junonom. Junona je uvodila nevjestu u kuću, ona je majci olakšavala porođaj. Svaka kuća imala je mnoštvo drugih božanstava koja je čuvaju. Osobit značaj stekao je bog vrata Janus, koji je čuvao ulaz u kuću.

Porodica se starala o umrlim precima. Predodžbe o zagrobnom životu nisu bile razvijene kod Rimljana. Poslije smrti ljudski duh, po vjerovanjima Rimljana, i dalje živi u istom grobu u koji su pokojnikovi rođaci stavili njegov pepeo i na koji donose hranu. To donošenje hrane bilo je u prvo vrijeme veoma skromno; zdjelice, kolačić natopljen u vino, pregršt boba. Umrli preci o kojima se staraju njihovi potomci bili su dobra božanstva – mani. Ako se potomci o pokojnicima ne bi starali, ovi bi postajali zle i osvetoljubive sile – lemuri. Genij predaka bio je inkarniran u ocu porodice, čija je vlast (potestas) dobivala time religiozno opravdanje.

Animizam

Krug vjerovanja koja se odnose na porodičnu i rodovsku religiju, kao i predodžbe o zagrobnom životu, karakteriziraju rimsku religiju kao religiju koja je u svojoj osnovi animistička. Osobitost rimskog animizma činile su njegova apstraktnost i bezličnost. Geniji kuće, penati i lari, mani i lemuri – su bezlične sile, duhovi od kojih zavisi blagostanje porodice i na koje se može utjecati molitvama i prinošenjem žrtava.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Zemljoradnički način života Rimljana našao je odraza u obožavanju prirodnih sila; ali je starinska rimska religija daleko od antropomorfizma; njoj nije bilo svojstveno personificiranje prirode u obliku božanstava s ljudskim osobinama, i u tom pogledu ona predstavlja potpunu suprotnost grčkoj religiji. Za rimski animizam naročito su karakteristične predodžbe o posebnim mističnim silama koje se nalaze u prirodnim pojavama; te sile predstavljaju upravo božanstva (numina), koja čovjeku mogu donositi korist i štetu. Procese koji se događaju u prirodi, npr. klijanje sjemena ili sazrijevanje ploda, Rimljani su zamišljali u obliku posebnih božanstva. Razvitkom javnog i političko života ušlo je u običaj da se deificiraju takvi apstraktni pojmovi kao što su nada, čast, sloga itd. Dale, rimska su božanstva apstraktna i bezlična.

Iz mnoštva bogova izdvojili se oni koji su stekli značaj za čitavu društvenu zajednicu. Rimljani su se nalazili u stalnoj interakciji sa drugim narodima. Oni su od njih preuzeli neke vjerske predodžbe, ali su i sami utjecali na religiju svojih susjeda.

Rimski panteon

Jedan od starinskih rimskih bogova bio je J a n u s. Od božanstva vrata, budnog vratara, on se pretvorio u božanstvo svakog početka, u prethodnika Jupiterovog. On je predstavljan sa dva lica i kasnije je za njega vezivan princip mira.

Relativno rano pojavilo se trojstvo: J u p i t e r, M a r s, K v i r i n. Jupiter je poštovan kao božanstvo neba gotovo od svih Italika. Za Jupitera vezivana je i predodžba o najvišem božanstvu, ocu bogova. Uz njegovo ime stavlja se kasnije epitet pater (otac), a pod utjecajem Etruščana on se pretvara u najviše božanstvo. Njegovo ime prate epiteti "Najbolji" i "Najveći" (Optimus Maximus). U klasično doba Mars je bio božanstvo rata, zaštitnik i izvor rimske moći, ali je u daleka vremena i on bio agrarno božanstvo – genij proljetne vegetativnosti. Kvirin je bio njegov dvojnik.

Kult V e s t e, čuvarice i zaštitnice domaćeg ognjišta, bio je jedan od najviše poštovanih u Rimu.

Posudbe iz kruga vjerskih predodžba susjednih plemena počinju prilično rano. Kao jedna od prvih počela se štovati latinska boginja D i j a n a – zaštitnica žena, boginja mjeseca i vegetativnosti, koja se svake godine obnavlja. Hram Dijane na Aventinu sagrađen je, po predaji, za vrijeme Servija Tulija. Relativno kasno počela se štovati druga latinska boginja – V e n e r a, zaštitnica voćnjaka i u isto vrijeme božanstvo obilja i procvata prirode.

Veliki događaj u povijesti rimske religije bilo je zidanje na Kapitolu hrama posvećenog trojstvu: J u p i t e r u, J u n o n i i M i n e r v i. Zidanje hrama, stvorenog po etruščanskom obrascu, tradicija pripisuje Tarkvinijevcima, a njegovo posvećenje stavlja u prvu godinu Republike. Od tog vremena kod Rimljana se pojavljuju likovne predodžbe bogova.

J u n o n a je isprva također bila starinska italska boginja, ona je smatrana za genija-čuvara žene, prešla je u Etruriju pod imenu Uni, i vrativši se u Rim, postala jedna od štovanih boginja. M i n e r v a je bila također italska boginja koju su Etruščani preuzeli; u Rimu se ona pretvorila u zaštitnicu obrta.

Uz kapitolsko trojstvo, Rimljani su od Etruščana preuzeli i štovanje drugih božanstava. Neka od njih bila su prvobitno zaštitnici pojedinih etruščanskih rodova, a zatim stekla općenarodni značaj. Tako je, npr. Saturn prvobitno štovan u etruščanskom rodu Sartijevaca, a kasnije stekao opće priznanje. Kod Rimljana on je štovan kao božanstvo usjeva, njegovo ime vezivano je za latinsku riječ sator – sijač. On je prvi dao ljudima hranu i prvobitno upravljao svijetom; njegovo doba bilo je zlatno doba za ljude, o prazniku Saturnalija svi su postajali jednaki; nije bilo ni gospodara, ni slugu, ni robova. Kasnije stvorena legenda imala je, vjerojatno, za cilj, da opravda smisao praznika Saturnalija.

V u l k a n je štovan najprije u etruščanskom rodu Velcha-Voca. U Rimu on je bio bog vatre, a zatim zaštitnik kovačkog obrta.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Od Etruščana Rimljani su preuzeli ritual i onaj specifični sustav praznovjerja i gatanja koji je bio poznat pod imenom disciplina etrusca. Međutim, još u rano doba utjecale su na Rimljane i grčke vjerske predodžbe. One su bile preuzete iz grčkih gradova u Kampaniji. Grčke predodžbe o pojedinim božanstvima vezivane su za latinska imena, Cerera (Ceres – hrana, plodovi) asocirala se sa grčkom Demetrom i pretvorila u boginju biljnog carstva, a osim toga i u boginju mrtvih. Grčki bog vinogradarstva, vina i veselja – Dioniz počeo se nazivati Liberom, grčka Kora, kćer Demetrina, pretvorila se u Liberu. Trojstvo: Cerera, Liber i Libera štovani su po grčkom uzoru i bili su plebejska božanstva, dok su hramovi kapitolskog trojstva i Veste bili patricijska vjerska središta. Od Grka prelazilo je u Rim štovanje Apolona, Hermesa (u Rimu – Merkura) i drugih božanstava.

Rimski panteon nije ostao zatvoren. Rimljani su primali u njega i druge bogove. Tako su se oni za vrijeme ratova često nastojali doznati kojim se božanstvima mole njihovi protivnici, da bi te bogove pridobili na svoju stranu.

Čitav niz praznika stajao je u vezi sa porodičnim i javnim životom, sa spomenima na pokojnike, sa poljoprivrednim kalendarom. Zatim se pojavljuju specijalni vojni praznici i najzad praznici obrtnika, trgovaca i pomoraca.

Istovremeno sa podizanjem kapitolskog hrama, ili ubrzo poslije toga, u Rimu su se, po etruščanskom uzoru, počele priređivati igre (ludi), koje su se prvobitno sastojale od kolskih trka i natjecanja atletičara.

Rimski kult

U rimskim vjerskim obredima i običajima našli su svog odraza veoma stari stadiji religijskog razvitka. Čitav niz vjerskih zabrana potječe od prastarog tabu. Tako, npr. bogosluženju Silvanu (božanstvu šume) nisu mogle nazočiti žene, a na praznik Dobre boginje (Bona dea), naprotiv, nisu mogli muškarci. Neke svećeničke dužnosti bile su vezane za najraznovrsnije zabrane: Jupiterov flamin nije smio gledati oružanu vojsku, nositi prsten i pojas; prekršaji nekih zabrana, npr. zavjeta djevičanstva od strane djevica-vestalki, kažnjavani su smrću.

Veliku ulogu u rimskom kultu igrale su svakovrsne magijske radnje i riječi. Kult se kod Rimljana sastojao od prinošenja žrtava u životinjama i biljnim plodovima, od molitvi i specijalnih ritualnih radnji. Molitva je Rimljaninu bila sredstvo za magijski utjecaj na božanstvo ili na neku pojavu. Bogu je prinošena određena žrtva, a on je bio dužan molitvu ispuniti. Molitve su se sastojale od mnogo riječi, jer su se željeli predvidjeti svi slučajevi i da se bogovima ne dopusti mogućnost da traže iznad obećanog.

Ako se ne kaže "*primi na dar ovo vino koje ti prinosim*", bog može pomisliti da mu se obećava sve vino što se nalazi u podrumu.

Starinska legenda kaže kako se Numa Pompilije pogađao s Jupiterom: *"Prinijeti ćeš mi na žrtvu glavu"* – zahtijeva Jupiter. – *"Vrlo dobro*, - odgovorio je kralj – *dobiti ćeš glavicu bijelog luka, koju ću smjesta iščupati iz svog vrta"*. – *"Ne, ja podrazumijevam nešto ljudsko"*. – *"Dobro, dobiti ćeš ljudsku kosu"*. – *"Ali ne, ja hoću nešto živo"*. – *"U redu, na sve to dodati ćemo jednu malu ribu"*. Jupiter je prasnuo u smijeh i na sve pristao.

Rimske molitve bile su lišene ekstaze. Za Rimljane to je bilo praznovjerje (superstitio). Prema bogovima, kako prema svojim porodičnim, tako i prema onim čitave zajednice, treba čuvati vjernost i pobožnost, što je izražavano riječju pietas. Rimska religija nije imala određenih etičkih normi. Ono što je kod nje bilo glavno, to je strogo vršenje obreda i pridržavanje svih zabrana. Kasnije (u I. st. pr. K. i dalje) rimski su pisci riječ religio izvodili od glagola religare, što znači vezivati, privezivati.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Postanak svećeničkih organizacija

Kao u Grčkoj, ni u Rimu se nije razvijalo profesionalno svećenstvo, zatvoreno u poseban stalež. Religija u Rimu nije odvajana od države, već je sa njom činila jednu cjelinu. Svećenici su također službene osobe, koje vrše određene funkcije. Oni su udruženi u posebna bratstva, koja se popunjavaju uglavnom putem kooptacije. Jedno od starih udruženja bio je kolegij arvalske braće (braće orača), koji su održavali svoj praznik u čast boginje plodnosti. Sačuvani su protokoli tog praznika; u jednom od njih navodi se ritualna pjesma, koja nam je sačuvala starinski latinski jezik. Osobito značenje nakon pada kraljevske vlasti stekli su pontifici, na koje postepeno prelazi funkcija vršenja nadzora na čitavim vjerskim životom, javnim i privatnim bogosluženjem.

Pod etruščanskim utjecajem stekla su popularnost gatanja. U osobito važnim slučajevima vojskovođe u ratu i starješine u samom Rimu obraćali su se haruspicima, koji su odgonetavali volju bogova po letu ptica i po tome kako svete kokoši kljucaju zrno. Po predaji, u vrijeme Tarkvinija Oholog – u stvari, vjerojatno u prvim godinama Republike – u Rimu su se pojavile takozvane Sibilline knjige, čije se sastavljanje pripisivalo proročici Sibili iz Kume. Te su knjige sadržavale razna grčka proročanstva. Sibilinim knjigama obraćalo se u izuzetnim slučajevima. Njihovo čuvanje povjereno je svećenicima i interpretima.

Među osobitostima rimske religije spada i podjela danâ na takve u koje je dopušteno sazivati skupštinu, sklapati ugovore i dr. (dies fasti), i na takve u koje sve to nije dopušteno (dies nefasti). S druge strane , dani su dijeljeni na praznike i radne; bilo je nesretnih itd. Tako je stvoren specijalni vjerski kalendar, koji je spadao u nadležnost pontifikâ.

U razdoblju kraljevstva udareni su temelji rimskom pravu. U to doba pojavljuje se podjela prava na fas iius. Fas obuhvaća božanske propise, ius – propise vlasti i ujedno sud. U rano doba fas je obuhvaćao široko područje; međunarodne odnose, kaznene prijestupe, sklapanje braka, usinovljenje, razne ugovore, utvrđivanje granice – sve je to bilo vezano uz religiju. Izvor formiranja prava bio je običaj, a čuvar običaja – svećenički kolegij pontifikâ.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

TREĆI DIO

DOBA RANE REPUBLIKE

Glava VI.

OSNIVANJE REPUBLIKE I BORBA STALEŽA U V. STOLJEĆU PR. K.

Poslije pada kraljevske vlasti (po tradiciji – 509. g. pr. K.) u Rimu je osnovana Republika. Na čelu države stajala su dva izborna konzula, koji su mijenjani svake godine. Zadržane su narodne skupštine (comitia); kao i ranije, funkcioniralo je vijeće staraca – Senat; rodovska aristokracija u to vrijeme ponovo jača, a sljedeće razdoblje obilježeno je kao doba žestoke klasne borbe, borbe između patricija i plebejaca. U osnovi te borbe leži borba za zemlju. Još u ranim etapama zapaža se koncentriranje zemlje u rukama patricija i oduzimanje vlasništva nad zemljom plebejcima. Prirodna posljedica toga što je plebsu ostajalo malo zemlje je porast njegove zaduženosti. Povijest tog razdoblja govori o agrarnim odnosima, donesenim pod pritiskom plebsa, kao i o zakonima koji ograničavaju zelenaštvo. U isto vrijeme vodi se borba za proširenje političkih prava plebejaca. Plebejci su uživali prava rimskog građanstva: oni su služili u vojsci, sudjelovali u narodnoj skupštini, ali nisu mogli biti birani za konzule, niti biti članovi Senata. Tijek borbe plebejaca za izjednačavanje u pravima s patricijima zatamnjen je kasnijim izmišljanjima, nastalim u II. i I. st. pr. K., koja u duboku starinu prenose odnose karakteristične za posljednja stoljeća Republike. Naši izvori ukazuju na sljedeće etape te borbe.

Prva secesija i osnivanje tribunata

Jedan od prvih krupnih sukoba patricija i plebejaca dogodio se je 494. g. pr. K. (po drugim podacima - 471.g.). Tit Livije govori da su plebejci, nezadovoljni zbog ugnjetavanja od strane patricija, a naročito zbog odluka o dugovima, odbili krenuti u pohod protiv Ekva i da su se povukli na Sveto brdo.

Patriciji su uputili na Sveto brdo Menenija Agripu, koji je uživao poštovanje među plebejcima. On je pobunu plebejaca usporedio s odbijanjem pojedinih organa čovječjeg tijela da pribavljaju hranu želudcu; zbog toga, pojedini su udovi sasvim oslabili. Pomoću tog primjera, kaže Tit Livije, Menenije je izmijenio raspoloženje plebejaca, pa je došlo do pomirenja.

Patriciji su bili prisiljeni pristati na ustupke i složili su se sa tim da plebejci biraju svake godine svoje predstavnike, narodne tribune koji su imali dužnost braniti interese plebejaca od samovolje patricijskih magistrata.

U godinu 486. tradicija stavlja projekt agrarnog zakon vojskovođe Spurija Kasija, koji je predlagao da se osvojena zemlja podijeli plebejcima; on je radi toga optužen da teži tiraniji i pogubljen.

Zakonik dvanaest ploča

Sredinom V. st. plebejci u borbi s patricijima postižu određene uspjehe. Godine 451., po tradiciji, pod pritiskom plebsa izabrana je komisija od deset ljudi, sa zadaćom da zapiše zakone (decemviri legibus scribundis). Ona se sastojala od uglednih patricija i dobila je široke ovlasti. Decemviri su imali izvanrednu vlast. Za tu godinu nisu bili izabrani ni konzuli, ni narodni tribuni. Prve godine kodificirani rad nije bio završen, pa je sljedeće godine izabrana druga komisija, koja

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

se također sastojala od deset ljudi, ali su petorica od njih bili plebejci. Druge decemvire tradicija prikazuje kao uzurpatore, koji su djelovali ne samo protiv plebejaca, nego čak i protiv patricija. To je dovelo do drugog povlačenja (secesije) plebejaca iz Rima. Kao neposredan povod za to tradicija smatra pokušaj decemvira Apija Klaudija da nezakonito liši slobode kćerku jednog plebejca, Virginiju.

Samo je intervencija uglednih građana spriječila izbijanje građanskog rata. Godine 449. između zaraćenih staleža sklopljen je svečani mir. Obnovljene su ranije magistrature i potvrđena prava plebejaca a na prvom mjestu zakon o provokaciji (ius provocationis), na osnovu kojeg je svaki građanin mogao apelirati na Narodnu skupštinu povodom kakve nepravedne odluke magistrata (najviše službene osobe). Zakoni koje su decmviri zapisali bili su objavljeni, da bi svakome mogli biti dostupni. Ti su zakoni poznati u povijesti pod imenom Zakonik dvanaest ploča (*Lex duodecim tabularum*). Oni pretpostavljaju zapisano običajno pravo. Po riječima Tita Livija, Dvanaest ploča bile su osnovni izvor rimskog prava – kako javnog, tako i privatnog (*fons omnis publici privatique iuris*). Oni utvrđuju obveznost sudskog postupka.

Pozvani se mora javiti na sud. Zakoni dvanaest ploča počinjali su riječima *"Ako je tko pozvan na sud, neka ide" (Si in ius vocat, ito).* Međutim, vlasti ne poduzimaju mjere da dovedu okrivljenog; tužitelj ga mora sam privesti. Sud predstavlja u prvom redu parničenje, državni organi reguliraju sudski proces i pojavljuju se također u ulozi suca-izmiritelja. Ali, Zakonik dvanaest ploča pretpostavlja obvezno izvršavanje odluka donesenih od strane sudskih vlasti. Zakonik svjedoči o uspjehu svjetovnog prava (ius), ali je, u isto vrijeme, sudski postupak ispunjen nizom formalnosti i rituala, čije nepridržavanje može dovesti do gubitka parnice.

Zakonik dvanaest ploča odražava u svojim odredbama razvitak razmjene. Oni znaju za jedan od osnovnih načina stjecanja vlasništva – mancipaciju.

To je bio specijalni obred, koji pretpostavlja obveznu nazočnost dobitnika stvari i ranijeg vlasnika (otuđivača). Osim toga, moralo je nazočiti pet punoljetnih građana, kao svjedoka, i šesti, koji je držao bakrenu vagu. Dodirujući rukom predmet koji mu ju je predavan, novi vlasnik je udarao komadom bakra (koji je simbolizirao plaćanje za stvar) o vagu, predavao ga otuđivaču i izgovarao određenu formulu.

Zakonik dvanaest ploča poznaje podjelu svih stvari na dvije kategorije: na stvari koje se otuđuju putem mancipacije (res mancipi) i na stvari koje se ne smiju prodavati putem mancipacije (res nec mancipi). Definicija tih pojmova poznata nam je iz djela pravnika carskoga doba. Oni su u prvu kategoriju (res mancipi) uvrštavali nepokretnu imovinu (zemlju i zgrade) u granicama Italije, robove i četveronožne životinje koje služe za prenošenje tereta (konje, volove, magarce i mule) i poljoprivredne usluge (pravo na prolaženje, tjeranje stoke i sprovođenje vode preko susjednog zemljišnog posjeda). Druge stvari uvrštavane su u res nec macipi; one se nisu mogle predavati putem mancipacije. Sve to svjedoči o razvitku privatnog vlasništva, u prvom redu vlasništva na stvari iz seljačke domene.

U to doba rađa se pojam o neograničenoj kviritskom vlasništvu (dominum ex iure Quiritium), koju , po učenju kasnijih pravnika mogu imati samo Rimljani i koju čuvaju rani rimski zakoni. Narušavanje vlasništva okrutno se kažnjavalo. Onaj tko bi preko noći napasao stoku ili žeo na tuđoj njivi, obrađenoj plugom, osuđivan je da bude žrtvovan podzemnim bogovima i pogubljivan. Smrtna kazna prijetila je i potpaljivačima, kao i onima koji bi počinili krađu za vrijeme noći. Za krađu izvršenu danju, za svojevoljnu sječu drveta i druge slične prijestupe propisivana je velika novčana kazna.

Zakonik dvanaest ploča priznaje slobodu oporuke, ali je načelo kolektivnog (rodovskog) vlasništva i dalje postojalo. Ako rimski građanin umre bez oporuke, po Zakoniku dvanaest ploča nasljeđivali su ga "njegovi nasljednici" (sui heredes), pod kojim su podrazumijevane osobe koje se nalaze neposredno pod pokojnikovom očinskom vlašću. Ako nema nasljednika, imovina

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

je prelazila na najbliže agnate, a ako nema agnata, na suplemenike (gentiles). Kolektivno državno vlasništvo (ager publicus) Zakonik dvanaest ploča ne spominje.

Znatnu pažnju posvećuje Zakonik dvanaest ploča dužničkom pravu.

Najstariji oblik dužničke obveze bio je nexum (ropstvo za dug). Po toj obvezi dužnik (nexus) je, ako ne plati dug, potpadao pod vlast svoga vjerovnika, u čiji je posjed prelazila dužnikova imovina i djeca. Formalno, nexus se od ostalih robova razlikovao time što je dobivao slobodu čim isplati dug.

I pored sve okrutnosti dužničkog prava, Zakonik dvanaest ploča je ograničavao kamatnu stopu, utvrđujući maksimum od 8 ⅓ % godišnje kamate.

Zakonik dvanaest ploča dodiruju i obiteljske odnose. Otac porodice (pater familias) uživao je neograničenu vlast. On može svoju djecu prodati u ropstvo. Istina, sin se mogao prodavati u ropstvo samo tri puta. Ako bi poslije toga dobio slobodu, nije više potpadao pod očevu vlast.

Zakonik dvanaest ploča upoznaju nas sa sustavom kazni za razne krivnje. Pored starinskog taliona (talio – odmazda), spominju se novčane kazne. Te novčane kazne naplaćivane su u asovima, koji su u to vrijeme predstavljali komade bakra (aes rude). U Zakoniku se zrcalila imovinska diferencijacija rimskog društva. Oni govore o bogatima (assidui) i siromašnima (proletarii).

Zakonik dvanaest ploča ne dotiče se državnog poretka, ali utvrđuje čitav niz mjera policijskog karaktera (zabrana sahranjivanja u starom gradu, utvrđivanje širine putova itd.).

Tekst Zakonika dvanaest ploča nije nam sačuvan. Njihov sadržaj rekonstruira se na osnovu citata kod raznih rimskih pisaca i pravnika. Neki istraživači stavljaju Dvanaest ploča u kasnije razdoblje. (Pais – na početak II., a Lamberg – čak na početak II. st. pr. K.); međutim, jezični arhaizam u sačuvanim citatima iz Dvanaest ploča, primitivni oblici odnosa (npr. načelo taliona) govore u prilog autora koji Zakonik stavljaju u rano razdoblje. Međutim, nije isključena mogućnost da je na rimske pravne odnose utjecalo zakonodavstvo razvijenijih južnoitalskih gradova.

Zakonik dvanaest ploča zrcali socijalne odnose rimskog društva u vremenu njegovog prijelaza na robovlasništvo. Ropstvo je bilo već veoma rašireno. Ono se može protegnuti na građane, čak i na članove porodice; u isto vrijeme, ono još nosi patrijarhalni karakter. Razvija se privatno vlasništvo, ali je njeno prodiranje u građanski život usporeno postojanjem kolektivnog, gentilnog vlasništva.

Kapulejevi zakoni

Zakonik dvanaest ploča potvrđivao je starinsku zabranu sklapanja brakova između patricija i plebejaca. Po podacima tradicije, ta je zabrana skinuta tek 445.g., po zakonu koji je podnio tribun Kapulej**,** i brakovi sklopljeni između patricija i plebejaca priznavani su za zakonite.

Drugi Kapulejev projekt zakona predviđao je biranje konzula iz redova plebejaca; ovaj projekt nije prošao, ali su od 444. g. umjesto konzula birani vojni tribuni sa konzulskom vlašću.

Ovu dužnost mogli su vršiti i plebejci. Vojni tribuni ispočetka nisu birani svake godine, nego su se njihovi izbori smjenjivali sa izborima konzula, ali su na početku IV. st. pr. K. vojni tribuni zamijenili konzule za prilično dugo vrijeme.

Sa Kapulejevim zakonom završava se prvo razdoblje borbe između patricija i plebejaca.

Uspjesi plebejaca uvjetovani su prije svega porastom njihove gospodarske moći i njihovom ulogom u vojsci, ali je jednim dijelom uspjesima plebsa doprinijelo i to što među patricijskim rodovima nije bilo sloge. Pojedini rodovi vode čak i samostalnu vanjsku politiku. Tako je 477. g. u borbi protiv Veje poginulo 306 Fabijevaca, koji su, očigledno, pokušali nezavisno od države osnovati koloniju. Po Mommsenovom istraživanju, od početka Republike do sredine V. st. nestalo je najmanje 20 patricijskih rodova. Poslije Kapulejskog zakona dolazi do

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

konsolidacije patricijata u borbi protiv plebsa, uslijed čega se raspre i sukobi među rodovima stišavaju.

Glava VII.

VANJSKA POLITIKA RIMA Od POČETKA REPUBLIKE DO ŠEZDESETIH GODINA III. ST. PR. K.

1. Odnos Rima prema susjednim plemenima i najezda Gala

Borbe s Etruščanima

Antički pisci prikazuju rimsku zajednicu poslije progonstva Trakvinijevaca kao jaku državu. Međutim, teško da se njihovi opisi mogu smatrati vjerodostojnim. Protjerivanje Etruščana i uporna borba s njima, koja je zatim došla, doveli su do slabljenja Rima i do jačanja susjednih latinskih gradova. Na osnovu tradicije može se zaključiti da je za Rim naročito teška bila borba sa Porsenom, kraljem etruščanskog grada Kluzija. Porsena je opkolio Rim, porušio utvrde i sklopio mir pod uvjetima nepovoljnim za Rim. Međutim, Etruščanima nije pošlo za rukom da se ponovo učvrste na lijevoj obali Tibera, jer su naišli na otpor od strane Latina, kojima su pružili pomoć Grci iz Kume.

Za taj rat Rimljani su vezivali niz legendi, koje opisuju junaštvo i patriotizam njihovih predaka. Kada su Rimljani pod pritiskom Etruščana poklekli i pobjegli preko mosta, Horacije Kokle, štiteći odstupnicu, borio se je sa još dvojicom hrabrih Rimljana protiv mnoštva neprijatelja. Mladić Mucije Scaevola odlučio je ubiti Porsenu. On je prodro u neprijateljski tabor, ali umjesto kralja ubio je pisara, koji je sjedio uz njega. Porsena je predložio Muciju da izrazi sućut, prijeteći mu okrutnim mukama, ali je on stavio desnu ruku u vatru i nije od sebe pustio ni glasa dok mu je ruka gorjela. Ovo je Porsenu ponukalo da s Rimljanima sklopi častan mir. Patricijka, djevojka Klelija bila je predana Porseni kao taoc. Prevarivši stražu, ona je zajedno s drugim Rimljankama preplivala Tiber i vratila se u Rim. Ali, Senat je, bojeći se da Porsena ne shvati ugovor prekršenim, vratio Kleliju natrag. Porsena je odao priznanje njenoj hrabrosti i dozvolio joj da se zajedno sa nepunoljetnim taocima vrati u domovinu. Sugrađani su Kleliji podigli spomenik na konju.

Te legende čuvane su po patricijskim rodovima i nosile su etiološki karakter. Legenda o Muciju imala trebala je objasniti porijeklo nadima Scaevola – "Ljevoruki", a legenda o Kleliji je trebala objasniti kip djevojke na konju, koji se nalazio u gornjem dijelu Svete ulice.

Rim i latinski gradovi

U godinu 496. tradicija stavlja pobjedu Rimljana nad Latinima kod Regilskog jezera. Ovo svjedočanstvo teško može biti vjerodostojno, jer je pobjeda mogla biti samo djelomična. Uskoro je (493.) konzul Spursije Kasije sklopio savez sa federacijom latinskih gradova. Rim se u to vrijeme nije izdvajao iznad ostalih gradova latinske federacije; zajedno sa stanovnicima ostalih latinskih gradova Rimljani su se borili u vojsci federacije pod zapovjedništvom latinskih diktatora.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Borba s Ekvima i Volscima

Zajednički neprijatelji Rimljana i Latina bili su Ekvi i Volsci. Rimski izvori detaljno se zadržavaju na borbi s njima, ali je u tim pripovijedanjima mnogo nevjerodostojnog.

Za te ratove vezan je niz popularnih legendi. Naročito je mnogo sporova među povjesničarima izazvala legenda o K o r i o l a n u . Marcije Koriolan, koji se odlikovao hrabrošću i koji je svoj nadimak dobio zbog uspješnog juriša na grad Volska – Koriol, bio je uvjeren aristokrat, protivnik plebejaca i njihovih zaštitnika – narodnih tribuna. U Rimu je vladala glad, i žito se moralo kupovati od susjeda. Ali, uskoro je žito dobiveno od sicilijskog tiranina, i onda se počelo postavljati pitanje, po kojoj ga cijeni treba prodavati plebejcima. Koriolan je predložio da se žito po staroj cijeni prodaje samo u tom slučaju ako plebejci pristanu na ukinuće institucije narodnih tribuna. Ovaj prijedlog izazvao je pobunu plebsa, i Koriolan je bio primoran na bijeg iz Rima. On je prešao na stanu Volska i brzo ih poveo protiv svoga rodnog grada. Rimljani nisu mogli pružiti otpor, pa su morali povesti pregovore, ali je Koriolan postavio takve uvjete da se na njih nije moglo pristati. Onda su Koriolanu pristupile rimske patricijke među kojima su se nalazile njegova majka i žena. Pred njihovim molbama izdajnik nije mogao izdržati i naredio je svojoj vojsci da odstupi. Zahvalni Rimljani podigli su u čast matrona hram Ženske sreće (Fortuna muliebris).

Niebuhr je prvi ukazao na niz anakronizama u priči o Koriolanu i uvrstio je u red legendi koje predstavljaju odraz događaja znatno kasnijih od vremena u koje ih legenda stavlja. Mommsen je istakao niz neslaganja u toj priči i iznio pretpostavku da je motiv za njen nastanak bila želja plebejskih rodova Vetrurija i Volumnija, od kojih su vodili porijeklo Koriolanova majka i žena, da istaknu svoje starinsko podrijetlo. U isto vrijeme, plebejci su širenjem i ukrašavanjem te legende naglašavali svoju snagu. Postanak legende Mommsen je stavljao u III. st. pr. K. Drugi istraživači ukazivali su na etiološki karakter legende o Koriolanu (objašnjenje podizanja hrama Ženskoj sreći).

Za borbu protiv Volščana i Ekva vezan je legenda o L u c i j u K v i n k c i j u C i n c i n a t u . Zamijenivši konzula koji je pao u boju, on je pobijedio Volščane, pomirio patricije i plebejce, pa se povukao u seosku samoću, gdje je vlastitim rukama obrađivao njivu, koja se sastojala od 4 jugera (oko 1 hektara). Kad su se rimskim zidovima ponovno primakli Ekvi, zajedno sa Sabinjanima, odlučeno je da se Cincinat izabere za diktatora. Izaslanici Senata zatekli su Cincinata na radu – kopao je jarak (ili orao njivu). Obukavši togu, Cincinat je saslušao poruku izaslanika, preuzeo zapovjedništvo nad vojskom i odnio pobjedu. Ova legenda imala je trebala naglasiti stroge naravi i običaje rimskih predaka, koji su udarili temelje rimskoj moći u Italiji.

Borba sa Vejom

Tijekom dugog vremenskog razdoblja vođeni su ratovi sa etruščanskim gradom Vejom i s njenim saveznikom Fidenom. Posljednji rat s Vejom trajao je deset godina (406.-396.). Taj rat uspio je završiti diktator Marko Furije Kamil, koji je zauzeo Veju na juriš.

Najezda Gala

Ubrzo poslije pobjede Rimljana nad Vejom Srednja je Italija bila izložena napadu Gala (Kelta). Posljednjih desetljeća V. st. keltska plemena su prešla Alpe i naselila dolinu rijeke Po. Godine 387. (ili, po drugoj verziji 390.) keltski doseljenici, vjerojatno pleme Senona, prešli su Apenine, upali u Srednju Italiju i opkolili etruščanski grad Kluzij. Njegovi stanovnici obratili su se za pomoć Rimu. Po tradiciji, Rimljani su uputili poslanike, koji su imali zadatak da od Gala zatraže da ne napadaju ljude koji im nisu učinili zla. Međutim, poslanici se nisu ograničili na pregovore, nego su se upustili u borbu, i to je poslužilo kao povod za pohod Gala protiv Rimljana. Kod rječice A l i j e , pritoke Tibera, Rimljani su pretrpjeli poraz, i put za Rim bio je otvoren. Gali su zauzeli i opljačkali grad. Ostao je sačuvan jedino Kapitol, jer su njegove branitelje, po predaji, u

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

trenutku neočekivanog napada Gala za vrijeme noći probudile Junonine guske. Rimljani su bili prisiljeni platiti otkup. Kelti su se povukli iz Rima, vjerojatno zato što su njihovim vlastitim naseljima zaprijetila alpska plemena. Ali, tradicija to dovodi u vezu s akcijama osvajača Veje – Kamila, koji je imenovan za diktatora. Pod Kamilovim vodstvom Rim je poslije rata s Galima bio izgrađen i utvrđen.

Posljedica galske najezde bilo je slabljenje rimskog utjecaja u Laciju i privremeni raskid sa federacijom latinskih gradova, koja u to vrijeme postaju jača i čvršća. Oko Rima podižu se čvrsti zidovi, čiji su se ostaci sačuvali sve do danas. Sljedećih godina Rimljani su morali voditi borbu sa Ekvima, Volscima i Etruščanima; njima je pošlo za rukom da iz tih ratova izađu kao pobjednici. Opasanost od nove galske najezde doprinijela je učvršćenju latinskog saveza, kome je pristupio i Rim, sa podjednakim pravima. Sredinom IV. st. Rim već predstavlja moćan grad-državu u Laciju. Godine 354. Rim sklapa savez sa Samnićanima, a 348. g. – ugovor s Kartagom. Iste godine Rimljani su uspjeli odnijeti pobjedu nad Galima, sa kojim je poslije nekoliko godina (332.) zaključen mirovni ugovor.

2. Rimsko pokoravanje Italije i borba s Pirom

Pripajanje Kampanije

Savez Rima sa Samnićanima nije bio trajan. Samnitska federacija obuhvaćala je veći teritorij od latinskog i samnitski vojnici odlikovali su se hrabrošću, ali se prednost latinske federacije, na čijem je čelu stajao Rim, sastojala u njenoj većoj centralizaciji, a i u gospodarskom pogledu stajali su Rimljani i njihovi saveznici iznad Samnićana, kod kojih je još bilo crta poretka prvobitne zajednice. Još od davnih vremena Samnićani su vršili pritisak na stanovnike Kampanije; a kada su na to plodno područje počeli pretendirati Rimljani, između Rimljana i Samnićana došlo je do sukoba. Po rimskoj tradiciji, Kampanci su, ugrožavani od Samnićana, stupili pod vlast Rimljana, što je i dovelo do Prvog samnitskog rata; on je trajao od 343. do 341. g. i završio je rimskom pobjedom.

Pričanja antičkih autora o Prvom samnitskom ratu izazvala su niz kritičkih primjedbi istraživača. Taj rat ne spominje se u najstarijoj tradiciji, koja je sačuvana kod Diodora. Niebuhr i Mommsen poricali su i samu činjenicu da je Prvi samnitski rat postojao te su smatrali da je došlo do zajedničkog djelovanja Rimljana i Samnićana protiv Latina. Međutim, neki istraživači ne smatraju vjerodostojnim detalje kazivanja o Prvom samnitskom ratu, ali smatraju da nije moguće poricati činjenicu da je u tom razdoblju došlo do sukoba između Rimljana i Samnićana.

Latinski rat

Godine 340. g. digli su ustanak Latini, koji su bili podčinjeni Rimu i koji su pretendirali na podjednaka prava s Rimljanima u latinskoj federaciji; njima su se priključili Kampanici. Ali, 338. g. taj tzv. Latinski rat završio je pobjedom Rima. Latinski savez prestao je postojati. Gradovi najbliži Rimu postali su njegovi sastavni dijelovi, a stanovnici ostalih latinskih naselja izjednačeni su sa Rimljanima u pogledu građanskih prava (oni su dobili ius commerci – pravo da se bave trgovinom i da stječu vlasništvo, neki od njih i ius connubi – pravo sklapanja brakova sa rimskim građanima), ali nisu dobili pravo glasa u Narodnoj skupštini. Samo su dva grada (Tibur i Preneste) smatrana rimskim saveznicima. Tako je udaren temelj latinskom građanstvu.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Samnitski ratovi

Godine 327. počeo je Drugi samnitskii rat (327. – 304.). Povod za ovaj rat bilo je rimsko osvajanje kampanskog grčkog grada Napulja.

Početak rata, dok su Rimljani djelovali protiv samnićanskih garnizona po kampanskim gradovima, bio je uspješan po Rim. Na stranu Rimljana prešli su Lukanci i Apulci. Oni su trebali upadati u Samnij s istoka, dok je Rim vodio operacije na zapadu. Međutim, Rimljanima je bilo izvanredno teško voditi rat protiv federacije sabelskih plemena po planinskim predjelima, na koje oni nisu bili navikli, pa je poslije prvih uspjeha došao težak poraz. Godine 321. rimska vojska, zatvorena u Kaudijski klanac, bila je prisiljena na predaju. Rimljani su morali položiti oružje i proći "ispod jarma". (Sramotna stara ratnička ceremonija za pobijeđene, pobijeđeni su vojnici prolazili kroz vrata, iugum, napravljena od kopalja). Poslije tog poraza Rimljani su morali napustiti zauzete gradove i ostaviti 600 taoca sve do sklapanja mira. Preokret u ratnim operacijama nastao je tek 316. g. kada su Rimljani promijenili taktiku, reorganizirani vojsku, stvorili manje, pokretne postrojbe, naoružane kratkim kopljima i mačevima. Poslije tih reformi rimska vojska je odnijela nad Samnićanima i njihovim saveznicima niz pobjeda. Po miru, koji je sklopljen 304. g., Rimljani su dobili niz teritorija za osnivanje kolonija, ali je samnitska federacija ostala sačuvana, i Rim je ponovo sklopio s njom ugovor. Pred kraj Drugog samnitskog rata konačno su potpali pod Rimljane Hernici i Ekvi.

Godine 299., poslije dugog razdoblja, Gali su, udruživši se s Etruščanima, došli do samog rimskog teritorija. Težak položaj Rimljana iskoristili su Samnićani i ponovo učvrstili svoj položaj u Lukaniji, koja je prije toga bila rimski saveznik. To je poslužilo kao povod za Treći samnitski rat (298. –290.). Ratne operacije vođene su po raznim područjima Italije. Osobito opasan bio je položaj Rimljana na sjeveru, u Umbriji, gdje se je samnićanska vojska, pojačana galskim postrojbama, trebala spojiti s Etruščanima. Međutim, kada su Rimljani upali u Etruriju, Etruščani su napustili Kelte, a nad Samnićanima i Galima Rimljani su u bitci kod Sentinuma (296.) odnijeli presudnu pobjedu, koja je u stvari i odlučila sudbinu Italije. S Etruščanima je sklopljen mir, a rat sa Samnićanima završio se je pobjedama rimskog vojskovođe Manija Kurija Dentata.

Samnij je bio prisiljen zaključiti savez s Rimom. Sabelska federacija bila je ratom toliko oslabljena, da su Rimljani potpuno pokorili Sabinjane. Veći dio njihovog teritorija prešao je u ruke pobjednika, a preostali gradovi ušli su u sastav rimske države kao civitates sine suffragio, tj. kao gradske općine bez prava glasa. Predali su se i stanovnici Picena. U njihovom području, na obali Jadranskog mora, osnovan je latinska kolonija Adrija, koja je udarila temelj rimskoj moći na istočnoj obali Italije. Rimljani su sada bili gospodari Srednje Italije. Poslije sjajne pobjede Rimljana u bitci kod Vadimonskog jezera (288.) galska su plemena bila odbačena na sjever, a etruščanski gradovi bili su prisiljeni na zaključivanje saveza s Rimom.

Junak trećeg samnitskog rata, Manije Kurije Detant, bio je "skorojević" (homo novus), koji se na visoki položaj popeo zahvaljujući svojim osobnim kvalitetama i podršci od strane plebsa, a ne rodovskim vezama.

Njegov je životopis tijekom više stoljeća služio kao uzor rimske jednostavnosti i umjerenosti u privatnom životu. Izvori govore da je on, poslije osvajanja Samnija, uzeo sebi takav komad zemlje koji posjeduje najsiromašniji među građanima i da ga je sam obrađivao. Jedan od istaknutih vojskovođa na početku rata bio je Lucije Kornelije Scipion Barbatus, koga spominje Tit Livije i čiji nam je nadgrobni spomenik sačuvan. To je najraniji rimski natpis koji spominje ime jedne povijesne osobe.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Rim i Tarent

Poslije pobjede nad Samnićanima Rimljani su došli u neposredan dodir s južnoitalskim grčkim gradovima. Najsnažniji grčki grad u Italiji na početku III. st. pr. K. bio je Tarent, koji je bio na glasu po svojem bogatstvu, a predano je čuvao svoju državnu nezavisnost. Političko uređenje toga grada bilo je isprva strogo aristokratsko, ali se kasnije u Tarentu učvrstila demokracija, međutim, vlast je i dalje bila u rukama bogatijih trgovaca i vlasnika brodova. Tarent nije imao svoju vojsku, nego se koristio uslugama grčkih plaćenika.

Na grčke gradove napadali su Lukani, Turij se obratio za pomoć Rimu. Rimljani su mu poslali u pomoć vojsku, koja je odnijela pobjedu nad Lukanima, poslije čega je u Turiju ostao rimski garnizon. Ubrzo poslije toga rimski brodovi koji su krenuli u Jadransko more usidrili su se u Tarentskom zaljevu. Tarenćani su u tome vidjeli prekršaj ugovora koji su prije toga sklopili s Rimljanima, napali su rimske brodove i jedan njihov dio potopili. Zatim su Tarenćani zauzeli Turij i prisilili rimski garnizon na napuštanje grada. Na to su Rimljani uputili u Tarent poslanike, ali su oni tamo bili izloženi uvredama, što je Rimljanima poslužilo kao povod za objavu rata (casus belli).

Rat s Pirom

Radi bore protiv Rima Tarent je pozvao epirskog kralja Pira, jednog od moćnih vojskovođa toga vremena, koji je sanjao o stvaranju jake zapadne države i rado prihvatio prijedlog Tarenćana. Godine 280. on se iskrcao u Italiji, s vojskom koja se sastojala od 22.000 dobro obučenih pješaka, 3.000 konjanika i 20 ratnih slonova, koji su predstavljali novost u ratnoj tehnici toga doba.

Prva bitka između Rimljana i Pira, koja je završila Pirovom pobjedom, dogodila se iste godine, blizu Herakleje. Veliku ulogu odigrali su u njoj ratni slonovi, s kojima se Rimljani još nisu znali nositi.

Poslije te pobjede na Pirovu stranu prešli su Lukani i Samnićani. Pod njegovom vlašću bili su gotovo svi južnoitalski grčki gradovi. Prošavši kroz Samnij i Kampaniju, Pir je ušao na teritorij Lacija, ali nije naišao na podršku od strane Latina, Rimljani su pak koncentrirali u Laciju znatne vojne snage, i Pir je bio prisiljen okrenuti svoje postrojbe i vratiti se u Tarent.

Slijedeće, 279. g., Pir je odnio novu pobjedu nad Rimljanima kod Ausculuma, u Apuliji, ali ga je ona koštala tako velikih gubitaka ("Pirova pobjeda") da je morao uputiti u Rim poslanike s ponudom za sklapanje mira, ali je Senat odbio tu ponudu. Rim je u to vrijeme stupio u pregovore s Kartagom i sklopio s njom ugovor, po kome su se obje strane obvezale da će jedna drugoj pomagati i da neće sklapati sa Grcima mir bez uzajamnog sporazuma.

Uskoro se Pir zavadio s Tarenćanima, i napustivši Italiju, krenuo tražiti sreću na Siciliji, kamo su ga pozvali stanovnici grčkih gradova. Piru je ispočetka pošlo za rukom osvojiti gotovo sve kartaške posjede na Siciliji. On se nosio mišlju da na čelu velike mornarice napadne protivnika u samoj Africi i da mu tamo nanese odlučan udarac, ali je to zahtijevalo ogromnih žrtava od strane sicilijskih grčkih gradova. Pir se je na Siciliji počeo ponašati isto onako kao što su se helenistički kraljevi ponašali u podčinjenim zemljama; zbog toga su sicilijski Grci, nezadovoljni Pirom, stupili u vezu s Kartagom. Kartaška vojska ponovo se pojavila na Siciliji, i Pir se uskoro vratio u Italiju. U njegovom odsustvu Rimljani su s promjenljivim uspjehom vodili borbu s Tarenćanima, koji su se nalazili u teškom položaju. Pirova pojava u Italiji najprije je natjerala Rimljane da se povuku, ali je 285. g., kod Beneventa, došlo do odlučnog sukoba između vojske epirskog kralja i Rimljana, kojima je zapovijedao junak Trećeg samnitskog rata – Manije Kurije Dentat. Rimski strijelci su uspjeli poplašiti slonove, nagnati ih u bijeg i rastrojiti redove Pirove vojske. Rimljani su odnijeli pobjedu i stekli ogroman plijen. Pir je bio primoran na povratak u Epir, i uskoro je poginuo za vrijeme borbe s Makedoncima u peloponeskom Argu (272.g.)

272. g. garnizon koji je Pir ostavo u Tarentu predao se je Rimljanima. Tarenćani su morali predati Rimljanima svoje brodove i porušiti zidove.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Iste godine potpali su pod vlast Rima i Samnićani, Lukani i Brutiji, koji su ratovali na stani Pira. 270. g. zauzeli su Regij, u kome se bila učvrstila jedna odmetnuta kampanska legija. 265. g. Rimljani su zauzeli etruščanski grad Volsinij, čime je osvajanje Italije bilo završeno.

Prema tome, osvajanje Italije od stane Rima, koje je počelo pokoravanjem Lacija, trajalo je preko 200 godina. Ne može se govoriti o neprekidnoj pobjedonosnoj ofenzivi Rimljana, jer je Rim često trpio poraze. On je s jedne strane morao voditi borbu sa protivnicima koji su po svom društvenom razvoju bili niže od Rimljana; kod većine italskih plemena još je postojao rodovski poredak. S druge strane, Rimljani su se borili s narodima koji su u kulturnom pogledu stajali iznad njih – sa Etruščanima i italskim Grcima. Ali, kod tih naroda nije bilo političkog jedinstva, a njihova vojska sastojala se uglavnom od plaćenika. Zato su se i oni morali pokoriti Rimu. U rimskim uspjesima veliku ulogu odigrala je diplomacija: načelo divide et impera – zavadi pa vladaj – bilo je rukovodeći princip vanjske politike Rima. Gotovo u svakom ratu Rim djeluje u savezu s nekim plemenima i gradovima. On često razvrgava savez svojih protivnika, i to mu osigurava pobjedu. Na rezultat rimskih pobjeda ne može se gledati kao na nacionalno ujedinjenje Italije (kao što je to smatrao Mommsen); to je bilo osvajanje, a posljedica tog osvajanja bilo je stvaranje federacije plemena i gradova, podčinjenih Rimu.

Glava VII.

DEMOKRATIZACIJA POLITIČKOG PORETKA RIMSKE REPUBLIKE U IV. I NA POČ. III. ST.

1. Svršetak borbe između patricija i plebejaca

Vanjska politika V.-III. st. bila je najprije borba za hegemoniju u latinskom savezu, zatim borba za pokoravanje Lacija i slabljenje moći susjednih gradova-država i, najzad, borba za političku prevlast Rima na Apeninskom poluotoku. Ali, to je u isto vrijeme bila i borba za proširenje zemljišnog fonda rimskih građana, tzv. državne zemlje (ager publicus). Ubrzo poslije rušenja Veje na mjestu toga grada osnivaju se četiri seoska tribusa. U godinu 357. tradicija stavlja osnivanje dvaju seoskih tribusa na teritoriju Volsca. Sa širenjem svog teritorija Rim osniva kolonije u područjima koja se ne nalaze neposredno uz rimske posjede.

Najzad, jedan dio osvojenog zemljišta ostao je nepodijeljen, i rimski su građani dobivali pravo okupacije (tj. pravo slobodnog uzimanja državne zemlje).

Glavninu rimske vojske, koja se naoružavala o vlastitom trošku, činili su plebejci. Naši izvori oslikavaju secesije (odlazak plebejaca iz Rima) iz 494. i 450. g. kao vojne štrajkove. Poslije 445. g. aristokracija jača, jednim dijelom na račun starih latinskih rodova i rodovskog plemstva nekih kampanskih gradova.

Izvori govore o razračunavanju patricija sa političkim vođama plebejaca. Tradicija govori da je 439. g. optužen da teži ka tiraniji i ubijen Spurije Melije, koji je za vrijem gladi dijelio siromašnima žito. Isti udes zadesio je 384. g. i Marka Manlija, zbog pomoći pruženoj dužnicima. Slično priči o Spuriju Kasiju, moguće je da i vijesti o pokušajima Melija i Manlija padaju u kasnije vrijeme i da su ih rimski analisti uljepšali, ali je nesumnjivo da je u priči o Manliju Kapitolskom našlo odraza jačanje klasne borbe poslije galske katastrofe.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Zakoni Licinija i Sekstija

Značenje plebsa raslo je za vrijeme gotovo neprekidnih ratova sedamdesetih i šezdesetih godina IV. stoljeća, i patriciji su morali pristati na nove ustupke. Godine 367. usvojeni su zakon Licinija i Sekstija. Po prvom od njih, uspostavljena je vlast konzulâ, umjesto kojih su dotada birani vojni tribuni sa konzulskom vlašću; pri tome, jedan od konzula morao se obvezno birati iz redova plebejaca. Drugi zakon dopuštao je svakom građaninu da od državne zemlje okupira najviše 500 jugera. Treći zakon sproveden je u interesu dužnika: kamata na pozajmice uračunavana je u visinu duga, pri čemu se preostali dio duga mogao platiti tijekom tri godine.

Izvori govore da su Licinije i Sekstije tek poslije desetogodišnje borbe postigli potvrdu svojih zakonskih projekata. Sekstije je bio prvi konzul izabran iz redova plebejaca. Licinije je ubrzo poslije 367. g. osuđen, jer je bio optužen da je prekršio agrarni zakon donesen na njegovu inicijativu. Zakoni o konzulima ne pobuđuju sumnju, jer se poslije 367. g. u konzulskim fastima pojavljuju imena plebejaca. Sumnju je izazvala vjerodostojnost drugog zakona; neki znanstvenici ukazivali su na to da u IV. st. ne može biti riječi o parcelama od 500 jugera. Nise, De Sanctis, Beloh i drugi istraživači stavljali su ovaj zakon u kasnije razdoblje (pod kraj III. i čak u II.st.). Međutim, tradicija sasvim određeno veže utvrđivanje maksimuma okupirane zemlje za zakone Licinija i Sekstija. Suvremeni istraživači, npr. Teni, Frank i Lest, ne vide osnovu za sumnju u vjerodostojnost agrarnog zakona Licinija i Sekstija. Frank ističe da je razvitak ekstenzivne stočarske privrede doveo do toga da su pojedine osobe okupirale sve veće parcele državne zemlje.

Petelijev zakon

U vrijeme Drugog samnitskog rata donesen je Petelijev zakon (326. g.) po kome je dužnik pred vjerovnikom odgovarao svojom imovinom, a ne svojom ličnošću. Time je ukinuto dužničko ropstvo u Rimu i nexum je izgubio svako praktično značenje.

Cenzura Apija Klaudija

Veliku ulogu odigrala je djelatnost cenzora iz 312. g. – Apija Klaudija. On je izgradio prvu cestu (via Appia), koja je Rim spojila sa Kapuom a odigrao je i značajnu ulogu u borbi sa Samnićanima. Dao je sagraditi i prvi vodovod, kojim je u Rim dovodio vodu za piće.

Apije Klaudije bio je u neprijateljstvu sa Fabijevcima, koji su tada igrali važnu ulogu u političkom životu Rima. On se nije slagao ni sa nekim predstavnicima plebsa, npr. sa čuvenim vojskovođom Maijem Kurijem Dentaatom. Apije Klaudije potpomagao je oslobođenike i gradske plebejce i po svemu sudeći štitio interese trgovačko-zelenaških krugova. U svojstvu cenzora Apije Klaudije je, kao protutežu staroj aristokraciji, uveo u Senat osobe čiji su roditelji bili oslobođenici. Osim toga, on je dopustio siromašnim građanima da se upisuju ne samo u gradske nego i u seoske tribuse.

To je stvaralo povoljne uvjete za oslobođenike; ne posjedujući zemljišno vlasništvo, oni su se mogli upisati u svaki tribus i na taj su način dobivali mogućnost utjecanja na odluke narodnih skupština. Na osnovu toga može se reći da je novčani cenzus stvarno bio izjednačen sa zemljarinom. Potpuno je moguće da u to vrijeme pada konačna redakcija tzv. Servijevog ustava.

Apiju Klaudiju pripisuje se i niz drugih mjera. On je usavršio latinski alfabet, prevrio kult Herkula iz privatnog u općerimski, bio jedan od osnivača pravne znanosti. Kada je Pir uputio svoga poslanika u Rim, u namjeri da privoli Senat na mir, Apiije Klaudije, koji je tada bio u dubokoj starosti i izgubio vid, održao je govor, poslije kojeg je Senat odbacio prijedloge za mir epirskog kralja. Za ovaj Klaudijev govor znao je još Ciceron; to je bio jedan od prvih primjera rimskog političkog govorništva.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Godine 304. edil Gnej Flavije, sin jednog oslobođenika, koji se nalazio pod pokroviteljstvom Klaudija, objavio je sudski postupak (legis actiones) i proglasio kalendar. Ova mjera bila je uperena protiv svećeničkog kolegija pontifikâ, koji su smatrani za jedine poznavatelje i tumače prava i u čijoj se nadležnosti nalazio kalendar, sa složenim sustavom radnih i neradnih dana. Na početku IV. st. pr. K. plebejcima su bile pristupačne sve dužnosti, a 300. godine donesen je zakon braće Ogulnuja , po kome su plebejci dobili pristup u kolegij pontifika i augura.

Hortenzijev zakon

Godine 287. pr. K. politička borba u Rimu ponovno se zaoštrila. Pobunjeni plebejci iselili su se na Janikul (brežuljak na desnoj obali Tibera). Izabran za diktatora, Kvint Hortenzije proveo je zakon po kome su odluke plebsa, donesene u tributskim komicijma, imale snagu zakona, tako da im nije bila potrebna suglasnost (auctoritas) Senata.

2. Državni poredak Rima na početku III. stoljeća

Politička povijest V.-IV. st. obilježena je jačanjem republikanskog poretka i borbom plebejaca za njegovu demokratizaciju. Međutim, bez obzira na uspjeh plebsa, državni poredak je u svojoj osnovi i dalje ostao aristokratski.

Komicije

Rimska zajednica imala je tri vrste narodnih skupština. Kurijatske komicije izgubile su svoje značenje još na početku Republike. U njihovoj nadležnosti ostalo je samo odlučivanje o nekim pitanjima obiteljskog prava, kao što su: usinovljenje, sastavljanje oporuka i obred davanja najviše vlasti (imperium) magistratima, obred koji se svodio na čistu formalnost. Pred kraj Republike kod te ceremonije članove kuirijatskih komicija zamjenjuju tri augura sa tridesetoricom liktora, koji vjerojatno predstavljaju kurije.

Centurijatske komicije, koje su sazivali najviši magistrati (konzuli, diktatori, pretori), i dalje su se skupljale po centurijama, kako je to bilo utvrđeno reformom Servija Tulija. U rano doba vojni ustroj poklapao se s politikom. Kasnije se to stanje zadržalo kao ostatak iz prošlosti. Skupština po centurijama sazivana je izvan gradskih granica, na Marsovom polju. Građani su se skupljali u zoru, prvobitno, svi su oni bili naoružani. Glasovalo se po centurijama, pri čemu je svaka centurija imala jedan glas. Odluka centurijatskih komicja bila je zakon (lex), koji je stupao na snagu tek pošto ga formalno odbori Senat (auctoritas patrum). Poslije izdavanja Hortenzijevog zakona, zakonodavna djelatnost postepeno prelazi na tributske komicije, samo su pitanja rata i mira razmatrana uvijek na centurijatskim komicijama. Po Servijevom uređenju presudno značenje u tim komicijama imali su građani sa visokim imovinskim cenzusom.

Sredinom V. st. stekle su značenje skupštine po tribusima – tributske komicije (comitia tributa). Prvobitno, u njima su sudjelovali samo plebejci, koji su se skupljali po tribusima da izaberu plebejske magistrate. Kasnije su, uz plebejske skupštine (concilia plebis), sazivane po tribusima skupštine svih građana.

Nekada su tributske komicije birale smo niže magistrate, ali se tijekom vremena njihova uloga u zakonodavnoj djelatnosti Republike povećala. Poslije niza zakona, od kojih je posljednji sproveo Hortenzije 287. g., utvrđeno je da odluke plebsa, donesene po tribusima, imaju snagu zakona, tj. da se izjednačavaju sa odlukama centurijatskim komicija. Tributske komicije sastajale su se na raznim mjestima: na Forumu, na Kapitolu, održavane na Marsovu poolju. Njih su sazivali i njima predsjedali kurulni magistrati (konzul, diktator, pretor, kurulni edil), ili

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

plebejski magistrati (narodni tribun, plebejski edil). U prvom slučaju skupštine su se zvale comita tributa, u drugom concilia plebis. Glasovalo se po tribusima. Uziman je u obzir glas svakog pojedinog tribusa. Ako se za prijedlog izjašnjavala većina tribusa, on je postajao zakon. Najprije je odluka nazivana plebiscitum, kasnije - lex plebeive scitum ili samo lex.

Na narodnim skupštinama vršeni su izbori magistrata i odlučivalo se samo o najvažnijim pitanjima. Dnevni red sastanka isključivao je mogućnost svestrane raščlambe pojedinog pitanja. Sfera kompetencija raznih vrsta narodne skupštine nije bila točno razgraničena. Zbog toga je neposredan utjecaj naroda na politički život bio ograničen. Rimski su građani bili u stvari lišeni političke inicijative, jer se na narodnim skupštinama odlučivalo samo o onim pitanjima koja su postavljali magistrati, koji su i sazivali skupštine. O pitanjima dnevne politike odlučivali su magistrati i Senat.

Magistrature

Magistrature su se dijelile na redovne i izvanredne. Magistrat, kao što to govori sama riječ (magister – starješina), stoji iznad naroda; zajedno s narodom on je nositelj državne "veličine". Uvreda njega izjednačava se s uvredom veličine rimskog naroda. Dokle god vrši dužnost, magistrat se ne može pozvati na odgovornost niti smijeniti. Vršenje dužnosti magistrata nije služba, već honor – čast, poštovanje. Sve su magistrature bile besplatne, izborne, vezane za rok (osim cenzora svi redovni magistrati birani su na godinu dana); osim diktature sve su bile kolektivne. Opći pojam

vlasti označavao se terminom potestas, najviša pak vlast, koja je obuhvaćala vrhovno zapovjedništvo nad vojskom, najvišu građansku vlast, kao i određene vjerske dužnosti (pravo auspicija) nosila je naziv imperium.

Redovne magistrature

Ispočetka su dva konzula (koji su se zvali i praetores, iudices) bili jedini izborni magistrati; njima je pripadala sva vlast. Poslije pojave drugih izbornih službenih osoba konzuli ostaju najviši magistrati, njima pripada imperium maius, tj. najviša građanska vlast, a za vrijeme rata zapovijedaju vojskom. Po zakonima Licinija i Sekstija (367.), jedan konzul biran je iz redova plebejaca. Konzule su birale centurijatske komicije. Kao znak najviše vlasti, ispred konzula je išlo 12 liktora sa snopovima pruća (fasces), u koje su izvan gradske granice stavljane sjekire. Izvan Rima konzul je imao neograničene ovlasti u svakom pogledu, uključujući u to i pitanje života i smrti rimskih građana; u gradu pak prava konzula bila su ograničena određenim normama.

Godine 886. patriciji su ishodili pravo da centurijatske komicije biraju iz njihovih redova jednog pretora, koji je imao imperium minus i bio mlađi kolega (collegia minor) konzulâ, njihov zamjenik. Glavna dužnost pretora bila je custodia urbis, tj. čuvanje reda u gradu, a iz toga je proistjecala kaznena i građanska jurisdikcija, koja je kasnije postala osnovna kompetencija pretora. Dužnost pretora postala je pristupačna i plebejcima 337. g. Ispred pretora išlo je 6 liktora, a kad je on vršio suđenje u Rimu, pokraj njega su nalazila se dva liktora.

Od 443. g. centurijatske komicije birale su dva cenzora, prvobitno samo iz redova patricija. Oni su birani jednom u pet godina, sa vlašću od godinu dana. U njihovoj kompetenciju spadalo je određivanje cenzusa i podjela građana na tribuse i centurije, a po zakonu Ovinija (oko 312. g.) oni su počeli sastavljati i spiskove senatora. U svezi sa tim dužnostima razvija se nova funkcija cenzora – nadzor nad ćudorađem (cura morum). Najzad, cenzori sudjeluju u financijskoj upravi Republike (određivanje veličine poreza, carina itd.). Dužnost cenzora bila je pristupačan i

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

plebejcima od 351. g. a zakon Publija Filona iz 339. nalagao je da jedan od cenzora obvezno mora biti plebejac. Na odluke cenzora narodni tribuni nisu imali pravo žalbe. Njihova vlast označavana je kao potestas; oni nisu imali imperium, kao konzuli i pretori, tj. nisu imali pravo zapovijedanja vojskom. Za tu dužnost birani su istaknuti građani, često oni koji su prije toga već vršili konzulski dužnost; tijekom vremena cenzura je stekla velik značaj u političkom životu Rima. Osobit značaj imao je t r i b u n a t.

Pitanje o porijeklu tribunata rješava se različito. Eduard Meyer smatrao je tribunat starinskom plebejskom dužnošću, koja se pojavila mnogo prije secesije plebejaca. Na starost ove ustanove ukazuje to što je tribun bio sacrosanctus, tj. neprikosnoveni, tako da je akt uperen protiv tribuna smatran prekršajem vjerskih zabrana. Prvobitno su četiri tribuna zastupala četiri tribusa. Poslije secesije plebejaca tribunat je bio priznat za općedržavnu dužnost.

Većina suvremenih istraživača dovode narodni tribunat u vezu sa vojnim tribunatom. V o j n i t r i b u n i bili su zapovjednici plebsa. Oni su odigrali veliku ulogu u plebejskim štrajkovima. Novostvorena dužnost dobila je popularno ime. Ovo objašnjenje zaslužuje pozornost.

Narodne tribune birale su plebejske skupštine po tribusima. Ova dužnost bila je pristupačan samo plebsu. Isprva su birana dva (po drugoj verziji - četiri), a kasnije deset tribuna. Ličnost tribuna smatrana je neprikosnovenom. Glavna funkcija narodnih tribuna bila je zaštita interesa plebejaca (ius auxilii). Iz toga proistječe pravo miješanja u rad svih magistrata (ius intercessionis), osim rada diktatora i cenzora. Veto (zabranjujem) narodnog tribuna ukidalo je naredbu magistrata, odluku narodne skupštine i Senata. Narodnim tribunima pripadalo je čak pravo uhidbe magistrata (ius prensionsi). Stan tribun bio je utočište za svakog plebejca; on je morao biti otvoren i danju i noću. Međutim, vlast tribuna prestajala je izvan gradskih zidina. Tribuni su imali pravo sazivanja plebejske skupštine ("pravo da rade s plebsom" – ius agendi cum plebe). Oni su mogli ulagati prosvjed na odluke Senata, ali prvobitno nisu imali pravo govoriti u Senatu, nego se samo nalaziti ispred vrata prostorije u kojoj je održavana senatska sjednica. Kasnije su tribuni dobili pravo ulaska u Senat, sudjelovanja u diskusiji i čak sazivanja senatske sjednice (ius agendi cum patribus). Sredinom IV. st. tribuni su već uživali to pravo. Tribuni nisu bili magistrati u strogom smislu te riječi.

Zajedno s tribunima uvedena je dužnost plebejskih e d i l a, koji su isprva bili pomoćnici narodnih tribuna. Edili su prvobitno bili čuvari hrama boginje Cerere. Od 366. g. uz dva plebejska edila, birana su još dva kurulna edila – najprije samo iz redova patricija, ali su oni vrlo brzo obrazovali s plebejskim edilima jedan kolegij. Glavne dužnosti edila bile su: cura urbis - nadzor nad redom u gradu; cura annonae – staranje o prehrani grada i nadzor nad trgovima; cura ludorum – briga o priređivanju javnih igara. Edile su birale tributske komicije.

K v e s t o r e su prvobitno postavljali konzuli; oni su bili njihovi pomoćnici. Od godine 447. tributske komicije birale su četiri kvestora. Od 409. g. ta je dužnost bila pristupačna i plebsu. Kvestori su upravljali državnom blagajnom, vodili knjige prihoda i rashoda, bili čuvari državnog arhiva, pratili konzule pri pohodima i upravljali vojnom blagajnom, kao i podjelom i prodajom ratnog plijena.

Diktator

Od izvanrednih magistratura treba spomenuti diktatora. Vrijeme uvođenja ove dužnosti nije poznato. Po svemu sudeći, ona spada u broj latinskih magistratura. Formalno, diktator je postavljan od strane konzula, a stvarno – biran je od strane Senata. Postavljanju diktatora pristupalo se u slučaju izvanrednog stanja (rat, unutarnji nemiri itd.). Vlast diktatora bila je ograničena samo rokom (najviše šest mjeseci). Njemu su bili podčinjeni svi magistrati. Veto narodnih tribuna nije imao snagu u pogledu njegovih naredbi. On je imao svu vlast (summum imperium). Diktatori su isprva birani iz redova patricija; prvi diktator iz redova plebejaca

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

imenovan je 356. g. Diktator je nazivan i magister populi. Kao znak njegove izvanredne vlasti, ispred njega je išlo 24 liktora sa snopovima u koje su bile umetnute sjekire. On je obično određivao sebi pomoćnika, zapovjednika konjice (magister equitum).

Senat

Senat je imao osobito značenje u životu rimske države. U njega su ulazili uglavnom bivši magistrati. Spisak senatora sastavljao je najprije konzul, a potom je ta dužnost prešla na cenzore. Spisak je nosio naziv album, u njega su se senatori zapisivali strogo utvrđenim redom, prema rangu. Najprije su unošeni bivši konzuli (consulares), zatim bivši pretori (praetori) itd. Senator koji se nalazio na čelu spiska nazivan je princeps Senatus. Senat su mogli sazivati najviši magistrati: diktator, konzul, pretor. Kasnije su to pravo dobili i narodni tribuni. Poslije izvješća magistrata koji je Senat sazvao, pristupalo se raspravi. Svaki od senatora, po redu kojim je unesen u spisak, iznosio je svoje mišljenje, poslije čega se pristupalo glasovanju i donošenju odluka (Senatus consultum, decretum). Formalno, Senat je bio savjetodavna ustanova magistratima, stvarno pak, on se pretvorio u najvišu ustanovu Republike. On je odlučivao o pitanjima religije i kulta, državnih financija, unutarnje sigurnosti. U njegovim rukama nalazila se vanjska politika. Narodna skupština samo je formalno odlučivala o pitanjima rata i mira. Od samog početka Republike Senat je bio glavni oslonac aristokracije.

Svećeničke dužnosti

Pitanja religije nisu u Rimu bila odvojena od političkog života. Svi najviši magistrati imali su ove ili one vjerske funkcije. Svećenstvo kao stalež nije postojalo u Rimu. Svećenički kolegiji bili su magistrature svoje vrste, ali samo vjerske magistrature. Osobito značenje stekao je kolegij pontifikâ (najprije je imao tri a kasnije šest članova), a među njima se isticao njegovo poglavar – veliki pontifik (pontifex maximus).

Ovlasti velikog pontifika bile su raznovrsne. U vjerskom pogledu on je bio neka vrsta patera familiasa rimske države. On je vršio razne vjerske ceremonije, prisustvovao vjerskim obredima koje su vršili razni magistrati, davao savjete magistratima u svezi pitanja kulta, rukovodio kalendarom, vodio anale itd. Po svim pitanjima on se savjetovao sa kolegijem pontifika. Veliki pontifik živio je u kući koja je, po predaji bila dvorac Nume (Regia). Pontifici su postavljani putem kooptacije, a veliki pontifik, od kraja III.st. pr. K., biran je na posebnim komicijama. Pontifik je bio tijesno povezan sa aristokracijom i zastupao njene interese; ali kao rezultat djelatnosti Gneja Flavija, prava pontifika bila su ponešto ograničena, a 300. g., po zakonu Ogulnija, pontifikat je bio otvoren i za plebejce. No, treba istaknuti da je prvi pontifik-plebejac bio imenovan tek 252. g.

Ostatak kraljevske vlasti zadržao se u tituli rex sacrorum. To je bio u prvom redu svećenik Janusa, ali je imao i druge funkcije. Rex sacrorum je bio podčinjen velikom pontifiku, Za tu dužnost birani su uvijek patriciji.

Svećenici raznih hramova nosili su naziv flamina. Među njima osobito značenje imali su flamin Jupitera (flamen Dialis), flamin Marsa (flamen Martialsi) i flamin Kvirina (flamen Quirinalis).

U povijesti međunarodnih odnosa veliku ulogu odigrao je svećenički kolegij fecijala. On je nastao u kraljevsko doba i glavna njegova dužnost bila je čuvanje i provođenje fecijalnog prava (ius fetiale), pod kojim se podrazumijevao skup svih obreda i običaj koji se tiču međunarodnih odnosa. Kolegiji fecijala postojali su ne samo u Rimu, nego i u drugim srednjoitalskim gradovima. Običaji i obredi fecijalnog prava bili su zajednički Rimljanima i drugim Italicima. Fecijali su vršili dužnost poslanika, oni su vršili obrede kojim je popraćivana objava rata i

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

sklapanje mira, i samo onda kada su ti obredi strogo izvršavani, rat je smatran pravednim (bellum iustum), a ugovor valjanim.

Velik ugled među Rimljanima uživale su svećenice boginje Veste (virgines vestales). Poseban kolegij svećenika, koji se sastojao isprava od dva, a počevši od IV. st. – od deset ljudi, rukovodio je Sibilinim knjigama. Osim toga, postojao je i kolegij augurâ, svećenika-vidovnjaka. Auguri su imali određen utjecaj i na politički život, jer su se Rimljani rukovodili njihovim tumačenjima raznih gatanja i znamena kod određivanja rokova za skupštine i za kretanje u pohod. Dugo vremena auguri su birani iz redova patricija, i tek su po zakonu Ogulgija plebejci dobili pristup u kolegij augura.

3. Rimsko društvo na početku III. st. pr. K.

Pristup plebejaca u sve magistrature, osim nekih svećeničkih dužnosti koje nisu imale političkog značenja, nije još značio punu demokratizaciju rimskog državnog poretka. Odsustvo nagrada za vršenje magistratura bilo je jamstvo da u njih neće ući siromašni plebejci. Birani su samo bogati plebejci. Krajem IV. st. preostali patricijski rodovi, zajedno sa gornjim slojem plebejaca, formirali su privilegiranu socijalnu grupaciju – nobilitet, iz čijih su redova obično birani magistrati. Pojam nobilitet (nobilitas) ima različito značenje u latinskom jeziku. On ponekad znači aristokracija uopće, a ponekad ima uže značenje. Neki istraživači ističu da nobiles nisu nazivani svi predstavnici senatorskog staleža, nego najistaknutiji, oni koji vode porijeklo od ljudi koji su vršili konzulsku dužnost. Ovo mišljenje ima osnova, ali mi riječ nobilitet upotrebljavamo za oznaku čitave rimske senatorske aristokracije. U tom smislu taj termin upotrebljava većina autora.

Nobilitet

Patricijat nije izgubio svoj politički značaj. Njegov utjecaj počivao je na krupnom zemljišnom vlasništvu, na razvijenim klijentskim vezama, na uzajamnoj podršci predstavnika istog roda. Nekim rodovima bila je svojstvena određena politička linija. Tako se Fabijevci pokazuju kao nepomirljivi pristaše aristokratske politike. Za Emilijevce karakteristična je politika kompromisa sa plebejcima itd. Istaknuti predstavnici utjecajnih rodova vrlo često dovode na najviše položaje svoje bliže i dalje rođake i osobe koje s njima stoje u klijentskim vezama. Jačanjem plebsa, uz patricijske pojavljuju se i ugledni plebejski rodovi, čija se politika malo razlikuje od politike patricijskih rodova. U IV. st. osobit utjecaj imaju rodovi Licinija, Livija i Genucija. Slučajevi da se ističu takvi ljudi kao što je Manije Kurije Dentat, koji nisu stajali u vezi s patricijskom ili plebejskom aristokracijom, predstavljali su iznimku.

Rimski nobilitet stajao je u tijesnoj vezi s aristokratskim rodovima latinskih i nekih italskih naroda. U rano doba latinski i sabinjanski rodovi ušli su u sastav patricijata. Ali, rod Klaudijevaca bio je, po svemu sudeći, posljednji koji je postigao tu počast. Sredinom V. st. latinski, a kasnije i razni italski rodovi, uvrštavani su u rimki plebs. Neki od njih ušli su u sastav rimskog nobiliteta (Ogulniji i Perperni bili su porijeklom iz Etrurije, Fulviji i Mamiliji iz Tuskula, Atiliji iz Kampanije itd.), dok je sa drugim rodovima rimski nobilitet bio u srodničkim i poslovnim vezama. Pojedini rodovi bili su međusobno vezani ugovorom "gostoprimstva" (hospitium).

Gospodarstvo

S italskim gradovima koji su ušli u sastav rimske države bili su Rimljani u živim trgovačkim vezama, a početak III. st. okarakteriziran je razvitkom trgovačkog i zelenaškog kapitala. U vezi s razvitkom novčane privrede u Rimu se pojavljuje kovani novac – najprije bakreni, zatim srebreni.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Dugo vremena bili su kod Rimljana u optjecaju komadi neobrađenog bakra (aes rude). Redovno kovanje bakrenih asova pada u drugu polovicu IV. st. Za vrijeme rata sa Samnićanima i s Pirom u Rimu su u optjecaju srebrene drahme iz Kampanije i Velike Grčke. Poslije pobjede nad Pirom, 268. g., Rimljani su prešli na kovanje srebrnog novca. Odnos srebra prema bronci bio je 1:120. Kao jedinica rimskog novčanog sustava utvrđen je denarij, koji je odgovarao antičkoj drahmi i vrijedio je koliko i 10 brončanih asova. Sitan srebrni novac bio je sestercij, koji je iznosio ¼ denarija. Po uzoru na grčke gradovima, Rim kasnije prelazi na kovanje novca i to svjedoči o tome da su u Rimu, i pored razvitka trgovine i znatnog širenja zelenaških poslova, i dalje prevladavali odnosi naturalnog gospodarstva. Robovlasništvo je hvatalo korijena u privredi. Broj robova još nije bio znatan, ali su ratovi povećavali njihov priljev; porez na oslobođene robove, uveden 357. g. ukazuje na razvitak trgovine robovima.

Osnovu gospodarstva čini zemljoradnja. Za VI. st. karakteristično je postojanje državnog kolektivnog vlasništva i razvitak privatnog vlasništva. Smisao rimskog agrarnog zakonodavstva – kako ranog tako i kasnog – sastoji se na prvom mjestu u tome da se što veći broj građana opskrbi nasljednom zemljom. Razvitak robovlasništva i zelenaštva vodi koncentraciji zemljišnog vlasništva i pokušajima njegovog širenja na račun državnog zemljišnog fonda (ager publicus). Ali, vođe plebsa ustaju protiv tih pokušaja, braneći interese seljaštva. Osvajanja, praćena konfiskacijom zemlje pokorenog stanovništva samo su usporavala taj proces, ali ga nisu mogla zaustaviti, jer su najbolja zemljišta prisvajali predstavnici nobiliteta, među kojima se često nalaze čak i oni koji su istupali na strani plebejaca. Možemo kao primjer navesti Licinija, koji je bio osuđen zato što je prekršio zakon o zemljišnom maksimumu, donesen na njegovu inicijativu. Razvitak robovlasništva i razmjene vodi jačanju zelenaškog kapitala. Plebejci su uspjeli izboriti ukidanje dužničkog ropstva, ali zakoni protiv zelenaštva (koji su često ponavljani) nisu mogli zaustaviti njegov sve jači pritisak.

Borba patricija i plebejaca dovela je do izjednačenja nižeg staleža u političkim pravima. Od toga je u dobitku bio prije svega gornji sloj plebsa, koji se ujedinio sa preostalim patricijskim rodovima. Plebejska masa postigla je priznanje prava ličnosti, ali se njen ekonomski položaj nije poboljšao. Izlaz iz tog stanja plebejci su tražili u osvajanjima. U nekim slučajevima plebs je bio agresivniji od senatorskog staleža.

Rimski građani i Latini

Stanovništvo Rima i osvojenih područja dijelilo se na nekoliko grupa, koje su se razlikovale po stupnju prava koja su uživale. Sva prava uživali su rimski građani (cives). Njih su karakterizirale slijedeće crte:

- ius connubi – pravo braka tj. pravo stupanja u kviritski brak, koji su pratile određene pravne posljedice (očinska vlast , pravo djece na nasljedstvo oca obitelji i dr.),
- ius commercii – puno imovinsko pravo, zajedno s pravom obraćanja rimskom sudu radi zaštite svojih materijalnih interesa,
- ius suffragii – pravo glasa, tj. pravo sudjelovanja na narodnoj skupštini,
- ius honorum – pravo postavljanja svoje kandidature za magistrature.

Početkom III. st. patriciji i plebejci nisu se razlikovali po svojim pravima. Oni su bili punopravni građani (cives optimo iure). Kategoriju nepunopravnih građana (cives non optimo iure) činili su oslobođenici (libertini); oni nisu imali pravo braka (ius connubii), nisu imali pravo postavljanja kandidature za magistrature (ius honorum) i bili su ograničeni u pogledu prava glasa (ius suffragii). Oni su sudjelovali jedino na tributskim komicijama, i to samo u četiri gradska tribusa.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Pojam "Latini" odnosio se prvobitno na stanovništvo slobodnih latinskih gradova. Po ugovorima sa Rimom, oni su imali ius commercii (imovinsko pravo), a neki od njih i ius connubii (pravo braka).

Poslije Latinskog rata (340.-338.) neki stanovnici gradova Lacija dobili su pravo rimskog građanstva, dok su drugi i dalje nazivani Latinima. Oni su zadržali pravo braka i imovinsko pravo, kao i Rimljani, ali nisu uzimali nikakvog učešća u rimskom političkom životu. Tako je stvorena kategorija latinskog građanstva, koja se proteže na različite kategorije stanovništva.

Robovi nisu uživali nikakvu zaštitu države. Oni su bili isključeni iz građanskog života. Sa stajališta rimskih robovlasnika, između roba i životinje nema nikakve razlike; gospodar je raspolagao životom i smrću svojih robova. Za razliku od grčkih država, u Rimu rob nije mogao naći utočišta, nitko mu nije mogao pružiti zaštitu.

Italija nakon rimskog osvajanja

Osvajanje italskih plemena i gradova još nije značilo stvaranje strogo centralizirane države. Gradovi i plemena i dalje su živjeli samostalnim, izdvojenim životom. Rim je i dalje bio grad-država, sa kojom su podčinjeni gradovi stajali u ugovornim odnosima. Taj ugovor (foedus) bio je prisilan. Razna plemena i gradovi nisu u tu federaciju ušli s podjednakim pravima. Nekima od njih (malom broju) dodijeljeno je pravo rimskog građanstva. Takvi gradovi nazivani su municipijima. Municipiju sa sačuvali autonomiju u pitanjima unutarnjeg života. Neki od njih uživali su puna prava, dok drugi nisu imali političkih prava – njihovi građani nisu mogli sudjelovati u rimskim komicijama – oni su bili gradovi bez prava glasa (civitates sine suffragio). Ispod gradova koji su dobili rimsko građanstvo stajali su gradovi koji imaju latinsko građanstvo. Treću kategoriju činili su saveznici (socii). U njih je spadala većina gradova. Uvjeti ugovora o savezu nisu bili jednaki. Opće obilježje je bilo da su svi savezнички gradovi gubili pravo samostalne vanjske politike i oni su bili obvezni davati vojsku, koja je obrazovala posebne pomoćne odrede.

Posebnu kategoriju gradova činile su kolonije. Prve kolonije osnovao je latinski savez. Među kolonistima moglo je biti i Latina i Rimljana. Kasnije su sami Rimljani osnivali kolonije koje su nazivane latinskim. To su bile vojno-zemljoradničke naseobine, osnovane u novoosvojenim područjima. Kolonije su imale autonomiju, uključujući u to i pravo kovanja novca, i gradsko uređenje koje je podsjećalo na rimsko. Osobe koje su u latinskim kolonijama vršile godišnje magistrature dobivale su pravo rimskog građanstva. U latinske kolonije odvođeno je od 2 do 6 tisuća ljudi. Svaki kolonist imao je posjed od 30 do 50 jugera i bio je dužan vršiti garnizonsku službu.

U najviši rang spadale su kolonije rimskih građana. U doba rane Republike one su predstavljale vojne baze na morskim obalama. Takve su bile Ostija, Ancij, Sena Galika i dr. One su na početku vjerojatno imale svoje uprave; kasnije, njima su upravljali duumviri, koji podsjećaju na rimske konzule, savjet dekuriona, koji odgovara rimskom Senatu.

Glavni cilj kolonija u to doba bio je strateški. Razbacane po raznim mjestima osvojenih teritorija, one su trebale štititi rimske interese, sprječavati stanovništvo od mogućih akcija protiv Rima, a u slučaju ustanka – pomagati u njegovu gušenju.

Rimska vojska na početku III. stoljeća

Za svoje uzdizanje Rim je najviše dugovao snažnoj i disciplinirranoj vojsci. U najstarije doba rimska vojska, koja se dijelila prema rodovima i plemenima, sastojala se od kognata sposobnih za vojsku. Tijekom povijesnog razvoja pojavljuje se građanska vojska, koja se sastoji poglavito od seljaka; u tu vojsku pozivano je čitavo slobodno stanovništvo; ona se dijelila prema imovinskom cenzusu. Tradicija tu podjelu na klase pripisuje Serviju Tuliju, ali je ona bila rezultat dugog

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

povijesnog razvoja. U ranom razdoblju Republike pored imovinske podjele pojavljuje se i podjela prema starosti. Svi građani od svoje 17 do 46 godine bili su dužni sudjelovati u svim pohodima, pa ma kako se često oni poduzimali. Mobilizaciju vojske vršili su konzuli, koji su vojsku popunjavali na osnovu cenzorskih spiskova. Osnovna vojna jedinica rimske vojske bila je l e g i j a , koja se sastojala obično od 4.500 ljudi, od kojih 3.000 teško naoružanih pješaka, 300 konjanika i 12000 lako naoružanih. Teško naoružana pješadija dijelila se na tri grupe: najmlađi su se zvali h a s t a t i (hastati od hasta – koplje), ljudi srednje dobi – p r i n c i p i (principes), a najstariji po godinama – t r i a r i j i (triarii). Hastatâ i principâ bilo je u legiji po 1.200, a triarija – 600. Legija se isprava dijelila samo na c e n t u r i j e , a pred kraj ovog razdoblja (po svemu sudeći tijekom Samnitskih ratova) legija se sastojala od 30 m a n i p u l a , a svaki manipul od dvije centurije. Centurijom je zapovijedao c e n t u r i o n – s a t n i k , pri čemu je jedan od centuriona zapovijedao desnim, a drugi lijevim krilom manipula; ponekad je pak jedan centurion zapovijedao čitavim manipulom. Svakoj legiji pridodavana je k o n j i c a , koja se dijelila na deset t u r m i , po 30 ljudi u svakoj.

Viši zapovjednici u vojsci bili su vojni tribuni, koje su u prvo vrijeme imenovali konzuli, a zatim ih birala narodna skupština. Do doba Punskih ratova glavne oružane snage Rimljana sastojale su se od četiri legije, ali pored rimske vojske sve veće značenje stječu trupe saveznika, koji su bili dužni davati određene kontingente.

Boj su započinjali lako naoružani pješaci (velites), koji bi bacali koplja na neprijatelja, pa se zatim povlačili na krila, na kojima je bila raspoređena konjica. Poslije toga su stupali u boj hastati, za njima principi, a triariji su sudjelovali u bitkama samo u izuzetnim slučajevima. Kao oružje služili su mač, kratko i dugo koplje, a za obranu od neprijatelja Rimljani su upotrebljavali štit i navlačili na sebe oklop i šljem.

Veliku ulogu igrali su rimski utvrđeni l o g o r i , koji su podizani po određenom planu. Oni su služili kao konačišta ili kao utočišta u slučaju odstupanja; pored toga, logori su bili uporište u svim vojnim operacijama.

S t e g a je imala osobito velik značaj u vojsci. Nju nije podrivala politička i socijalna borba koja se vodila u Rimu. U pohodu vojnik je bio u potpunosti podčinjen svom zapovjedniku. Stega je održavana strogim kaznama. Zapovjednik vojske, konzul ili pretor, a pogotovo diktator, mogao je po svom nahođenju podvrgnuti krivca smrtnoj kazni – izvan granica grada Rima nije bilo prava apelacije na narodnu skupštinu, niti je tamo imala snagu vlast tribuna. Centurioni su mogli po svom nahođenju kažnjavati vojnike za svaki prijestup. U vojsci su široko primjenjivane tjelesne kazne. Ali, disciplinu nisu održavale smo kazne. Rimska se vojska sastojala od slobodnih ljudi, zainteresiranih za pobjedu nad neprijateljem, jer se radilo o obrani rodnog grada (kao što je to bilo za vrijeme galske najezde ili rata s Pirom), ili pak o osvajanju novih zemljišta za njive i pašnjake. Rano se uvodi vojnička plaća (stipendium). Po predaji, još u doba Trećeg samnitskog rata, za vrijeme osvajanja sabinske zemlje, Rimljani su, po riječima Fabija Piktora, koje navodi Strabon, prvi put, "okusili bogatstvo".

U rimskoj vojsci pored kazni postojale su i nagrade. Vojskovođa koji ima imperium i koji je dobio rat protiv vanjskog neprijatelja, objavljen po određenim pravilima, stjecao je pravo na t r i j u m f , kako se zvala svečana povorka, u kojoj je vojskovođa s lovorovim vijencem i u grimiznoj, zlatom ukrašenoj togi, na kolima ulazio u Rim, praćen pobjedničkom vojskom. Procesija se završavala na Kapitolu, gdje se je svečano prinosila žrtva. Mali trijumf nazivan je o v a c i j o m . U tom slučaju vojskovođa je ulazio u Rim na konju ili pješice, na glavi je imao mirtin vijenac i bio je odjeven u običnu togu.

Vojnici i časnici koji bi se istakli u borbama, mogli su dobiti razne nagrade: Za spašavanje rimskog građanina dobivali su vijenac od hrastovog lišća (corona civica); zlatnim vijencem nagrađivan je onaj tko bi se prvi popeo na zid neprijateljskog grada (corona muralis) itd.

Česti ratovi doprinijeli su tome da je vojni život bio svakodnevna pojava, da se vojnici nisu odvikavali od vojne službe, već se čeličili i stjecali ratno iskustvo. Višem staležu Rimljana samo

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

je služba u vojsci mogla otvoriti političku karijeru. U III. st. vojna se služba još nije bila pretvorila u profesiju; vojska je čuvala raniji seljački karakter, tako da je poslije pohoda većina vojnik težila povratku kući.

4. Razvitak rimskog prava

Od pojava kulturnog života ovog vremena osobito značenje ima razvitak rimskog prava. Glavni izvor i dalje je bio Zakonik dvanaest ploča; njemu su se pridružili zakoni (leges) koje su donosile centurijatske i tributske komicije. Tumačenje zakona i rješavanje raznih pravnih pitanja i dalje su bili u rukama pontifikâ. Vlasnički odnosi, koji su se rano razvili, nalaze svoj odraz u pravnim normama. Pravo vlasništva označavano je obično spominjanjem vlasničkog imena u genitivu i riječima "*po kviritskom pravu*" – "*ovo je rod Sempronija po kviritskom pravu" (hic homo Sempronii ex iure Quiritium").* Kasnije je za oznaku vlasništva upotrebljavana riječ dominium. Glavni način stjecanja u toku čitavog ovog razdoblja i dalje je bila mancipacija.

Međutim, pojavile su se i druge vrste prijenosa. Jedan od njih bio je fiktivan sudski spor (tzv. in iure cessio). Otuđivač i dobitnik odlazili bi magistratu, i onaj koji želi steći stvar izjavljivao bi da stvar pripada njemu. Magistrat bi pitao prijašnjeg vlasnika hoće li proturječiti. Ovaj bi šutio ili odgovarao negativno. Na ovaj način mogle su se stjecati kako res mancipi tako i res nec mancipi; ali su *res nec mancipi* prelazile u vlasništvo i poslije obične predaje (traditio), ako je za takvu predaju bilo zakonske osnove (kupovina, predaja i miraz itd.). Najzad, stvari su mogle postati vlasništvom na osnovu davnašnjeg posjedovanja (usuacapio).

Najstarija vrsta obveznih odnosa bio je, kao što smo vidjeli , nexum, koji je poslije Petelijevog zakona izgubio svaku valjanost. Imovinski obrt postao je pokretniji zahvaljujući pojavi novca; stvari su počele češće prelaziti iz ruke u ruku. Novi obvezni odnosi zaogrnuti su u manje svečane forme, ali su i za njih karakteristični formalizam i konvencionalnost. Jedna od najvažnijih vrsta novih obveznih ugovora bila je stipulacija (stipulatio). Ona se sastojala u određenom pitanju vjerovnika i u određenom odgovoru dužnika. Prvi je pitao : "*Obećavaš li da ćeš mi dati sto?* – Drugi je govorio *"Obećavam da ću ti dati sto"* (*"Spondesne mihi centum dare"? – "Spondeo tibi centum dare "*). Pitanje i odgovor morali su se davati neizostavno usmeno, i to određenim riječima; u protivnom slučaju pogodba je smatrana nevažećom. Postepeno se javljaju i drugi oblici obveznih odnosa, kod kojih konvencionalnost igra manju ulogu.

U obiteljskom pravu u doba rane Republike događa se relativno malo promjena. Očinska vlast (patria potestas) ostaje nenarušena. Neke promjene zapažaju se u pravnim odnosima među supružnicima. Najstariji oblik braka bio je vjerski obred, u kome su sudjelovali veliki pontifik, Jupiterov flamin i deset svjedoka. Mladoženja i nevjesta prinosili su bogovima za žrtvu pirov kolač (tar), po kome se čitav obred nazivao confarreatio. Po svemu sudeći, takav brak mogli su sklapati samo patriciji.

Pored ovog vjerskog, postojao je i svjetovni oblik braka, koji se sastojao u fiktivnoj prodaji nevjeste mladoženji (coemptio). Vršen je obred mancipacije, i nevjesta je prelazila u vlast muža. Brak se mogao sklopiti i bez ikakvih obreda: žena koja bi proživjela godinu dana u muževljevoj kući dolazila je pod njegovu vlast. Ta vlast kao da se stjecala davnašnjim posjedovanjem. Tijekom vremena sklapani su i takvi brakovi u kojim žena nije stupala pod muževljevu vlast (*matrimonium sine manu mariti*). Još je Zakonik dvanaest ploča određivao da žena koja ne želi nad sobom imati vlast muža mora svake godine odlaziti iz kuće na tri noći i na taj način prekidati davnašnje posjedovanje.

Brakovi bez muževljeve vlati karakteristični su naročito za kasnija razdoblje rimske povijesti.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Razvitak odnosa vlasništva nalazi svoj odraz i u nasljednom pravu. Vlasnik je mogao u posebnoj oporuci (testamentum) naznačiti kome pripada njegova imovina nakon smrti. On je mogao pojedinim osobama uskratiti dijelove svoje imovine ili pojedina prava (takva uskraćivana nazivana su legata). Ako je pak vlasnik umirao bez oporuke, stupao je snagu propis Zakonika dvanaest ploča: u prvom redu priznavana su prava najbližim nasljednicima, zatim agnatima i najzad kognatima.

Sudski postupak toga doba odlikuje se istim formalizmom i konvencionalnošću kao i svi poslovni odnosi. Svaka tužba morala je biti zasnovana na zakonu i izražena riječima zakona. Pontifici su sastavili tužbene formule za razne slučajeve, i samo se tim formulama moglo služiti tijekom sudskog postupka. Te su formule nosile naziv legis actiones. Izgovaranje formula praćeno je određenim gestama, koje su također bile neizmjenjive i obvezne.

Sudski postupak dijelio se na dvije faze. Najprije je predmet razmatrao magistrat, a zatim sudac. U prvoj polovici postupka pred magistratom se izgovarala tužbena formula. Vrste i oblici postupka pred magistratom bili su strogo određeni i nazivani su također legis actiones. Jedan od tih oblika bio je sudski postupak putem zaloga (legis actio sacramento). To je postupak-oklada. Stranke u parnici javljale bi se magistratu, određivale zalog, i svaka stranka bi riječima uobičajene formule, praćenim određenim radnjama, izjavljivala da ima pravo na nju. Magistrat nije raspravljao o stvari niti donosio odluku. On je izgovarao određene riječi i zajedno sa stankama određivao suca ili suce od privatnih osoba, koje su donosile odluku o tom tko je izgubio zalog (okladu). Isti formalizam karakterističan je i za ostale legis actiones.

Djelatnost Gneja Flavija , koji je objavio legis actiones, olakšala je postupak, ali je starinski formalizma i dalje postojao.

ČETVRTI DIO

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

PRETVARANJE RIMA U NAJJAČU DRŽAVU NA SREDOZEMNOM MORU

Glava IX.

PUNSKI RATOVI

1. Društveni poredak u Kartagi

Nakon osvajanja Italije i pobjede nad Pirom, Rim se pretvorio u jednu od najjačih država u zapadnom dijelu Sredozemnog mora. Nije slučajnost što Egipat 273. g. pr. K. uspostavlja s Rimom diplomatske veze. Porast rimske moći doveo je do sukoba Rima s Kartagom – najjačom zapadnom državom u to vrijeme.

Sjeverozapadna obala Afrike bila je još od davnih vremena kolonizirana Feničanima; pored drugih gradova, tu se je razvila i Kartaga, kolonija feničkog grada Tira; ležala je na obali jedne pogodne luke, današnjeg Tuniskog zaljeva. Osnivanje Kartage obično se stavlja u 814. g., ali uzdizanje Kartage počinje već od VI. st. Utika, najstarija fenička kolonija u Africi, izgubila je svoj prijašnji značaj i potpala pod vlast Kartage, kojoj su se podčinili i drugi fenički gradovi na sjevernoafričkoj obali. Malo pomalo Kartaga je proširila svoj utjecaj i na druga područja zapadnog dijela Sredozemnog mora; ona je sebi podčinila gradove u Španjolskoj i na Siciliji, njoj su pripadali i najvažniji otoci zapadnog Sredozemlja. Pred kraj IV. i na početku III. st. pr. K. Kartaga se je pretvorila u najjaču državu zapadnog svijeta. Gospodarsku osnovicu njene moći činila je posrednička trgovina. Kartaški trgovci dovozili su u zapadne i istočne luke Sredozemnog mora cink iz Britanije, zlato i slonovu kost iz južnih područja Afrike, kovine sa Sardinije i iz Španjolske, jantar iz sjevernih zemlja, robove iz raznih područja i drugu najraznovrsniju robu.

Veliku ulogu u kartaškom gospodarstvu igrala je poljoprivreda. Sama Kartaga, kao i mnogi drugi fenički gradovi na sjevernoafričkoj obali, ležala je na plodnom tlu. Domorodačko berbersko stanovništvo, kome je prvobitno pripadala ta plodna zemlja, pretvoreno je u zavisne posjednike; znatan dio zemljišta kartaške aristokracije obrađivali su robovi. Kartažani su prvi primijenili u velikim razmjerima rad robova u poljoprivredi i stvorili metode za raznoliko korištenje robovskog rada. Kod njih se pojavila specijalna literatura posvećena agronomskim pitanjima. Osobitu popularnost uživao je rad Magona, koji je bio preveden na grčki, a zatim i na latinski jezik.

Politički poredak u Kartagi bio je oligarhijski. Na čelu države stajala su dva sufeta, koje je birala narodna skupština i po čijim je imenima nazivana godina, ali je najviša vlast bila u rukama aristokratskog Vijeća, koje se sastojalo od 30 ljudi. Postojale su i druge ustanove, od kojih je naročit značaj imao kontrolni organ – vijeće sto četvorice, koje je podsjećalo na spartanske efore.

Narodna skupština, koja je birala službene osobe, nije imala politički značaj. Čitavom politikom, kako vanjskom tako i unutarnjom, rukovodila je plutokracija. Aristotel, koji je opisao kartaško političko uređenje, ističe da se u Kartagi bogatstvo cijeni više od vrline.

Kartaška vojska bila je plaćenička i sastojala se od najraznovrsnijih elemenata: u njoj su služili Libijci, Kelti, Italici, Grci. Postrojbama su ponekad zapovijedali istaknuti Kartažani, a ponekad plaćenički zapovjednici. Događalo se da su kartaške vojskovođe djelovale nezavisno od vladajuće oligarhije i da su s njom dolazile u sukob.

Većina slobodnog stanovništva bila je u političkom pogledu bespravna. Osim poljoprivrede, zasnovane na racionalnim načelima, Kartaga je malo čega novog unijela u antičku kulturu.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

U kartaškoj religiji, koja je nastavljala tradicije starih Feničana, bilo je mnogo arhaičnog, sve do ljudskih žrtava, prinošenih u čast boga rata M o l o h a. Glavna božanstva bili su bog neba B a a l i boginja mjeseca T a n i t. Njihovi svećenici i svećenice bili su članovi istaknutih kartaških obitelji. U području umjetnosti i arhitekture Kartažani nisu stvorili ništa samostalno. Za njih je karakteristično eklektičko miješanje grčkih i istočnih uzora.

2. Prvi punski rat

Kartaški posjedi širili su se po čitavom zapadnom dijelu Sredozemlja. U Španjolskoj su Kartagi pripadali Gades, Malaka i Abdera. Velik značaj za Kartagu imali su posjedi na Siciliji. Kartažani su se učvrstili na zapadnoj polovici Sicilije i često su pokušavali proširiti svoju vlast i na istočni dio otoka. Ofenzivu Kartažana u IV. st. suzbijali su sirakuški tirani, ali je krajem osamdesetih godina III. st. pr. K. znatan dio Sicilije potpao pod utjecaj Kartage. Sredinom šezdesetih godina III. st. u Sirakuzi je vladao tiranin Hijeron II., koji je uzeo titulu kralja i sebi postavio za cilj obnavljanje grčke moći na Siciliji.

U prethodnom razdoblju, još mnogo prije nego što će se pretvoriti u snažnu italsku državu, Rim je stupio u trgovačke veze s Kartagom.

Rani ugovori između Rima i Kartage

Prvi ugovor Rima sa Kartagom Polibije stavlja u VI. st., u prvu godinu Republike, ali je potpuno moguće da on pada u kasnije vrijeme. Drugi ugovor zaključen je 348. g., a treći 279. g., za vrijeme rata sa Pirom.

Rani ugovori regulirali su pitanja koja su uglavnom bila u svezi s trgovinom i pomorstvom. Ugovor pak iz 279. g. bio je uperen protiv Pira.

Rimsko-kartaške suprotnosti

Odnosi između Rima i Kartage bitno su se pogoršali nakon što je Rim stao na čelo federacije italskih zemlja i Velike Grčke, koja je uvijek bila u neprijateljstvu sa Kartagom. Padom Tarenta i slabljenjem Sirakuze, Kartaga je neograničeno zavladala zapadnim dijelom. Rimski vladajući slojevi nisu mogli dopustiti da taj dio Sredozemnog mora bude za njih zatvoreno kartaško more. To su bile osnovne suprotnosti, koje su i dovele do P r v o g p u n s k o g r a t a (2 6 4. – 2 4 1.). Interesi obiju država sukobili su se na Siciliji, i borba za vladavinu nad sicilijskim područjima trajala je preko 20 godina.

Mamertini

Povod ratu bio je sljedeći. Kampanski plaćenici, koji se sebe nazivali sinovima Marsa, ili Mamertinima, zauzeli su osamdesetih godina III. st. Mesanu i opljačkali susjedne gradove. Hijeron II., koji se učvrstio u Sirakuzi, krenuo je protiv Mamertina i opsjeo Mesanu.

Jedan dio Mamertina obratio se je Kartagi, moleći je za zaštitu, dok je druga grupa Mamertina, pozivajući se na krvno srodstvo, potražila pomoć od Rima. Kartažani su zauzeli mesanska gradska utvrđenja. Zauzimanje Mesane od strane Kartažana bilo je, nesumnjivo, opasno po rimsku državu, jer je moglo imati za posljedicu osvajanje Sirakuze, pa prema tome i prelazak čitave Sicilije u ruke Kartage. Ako bi Kartažani zadržali Mesanu, onda bi samo uski morski tjesnac dijelio rimske posjede od jakog i opasnog protivnika. Rimski Senat kolebao se je i nije donosio određenu odluku. Ali je narodna skupština, priznavši Mamertine za rimske suplemenike, odlučila da im se pruži pomoć. Na odluku narodne skupštine utjecali su vez sumnje predstavnici

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

senatorskih obitelji, koje su bile povezane sa sabelskim plemenima, srodnim Mamertinima, a tako isto i sa trgovačkim grčkim gradovima (npr. Atiliji, koji su vodili porijeklo iz Kampanije, i Otaciliji – od sabelskih plemena).

Početak ratnih operacija

Godine 264. rimske su se postrojbe prebacile na Siciliju, osvojile Mesanu, razbile najprije Kartažane, a zatim i Sirakužane, i pristupile opsadi Sirakuze. Mnogi grčki gradovi prešli su na stranu Rimljana, i Hijeron je bio prisiljen sa Rimom sklopiti mirovni ugovor, po kome je morao vratiti zarobljenike i platiti sto talenata u srebru. Mir i savez sa Hijeronom olakšali su daljnje vođenje rata, jer su sada Rimljani dobivali hranu za svoje legije na licu mjesta.

Zauzimanje Agrigenta

262. g., poslije šestomjesečne opsade, Rimljani su zauzeli grad Agrigent – jedan od najsnažnijih sicilskih centara. Rimljanima je u ruke pao veliki plijen, 25.000 zarobljenika prodano je u ropstvo. Ali su uspjesi na Siciliji bili paralizirani akcijama kartaške mornarice, koja je gospodarila morem i mogla nesmetano napadati italske obale. Rimljani, a naročito njihovi saveznici, imali su malo brodova i zato su pristupili izgradnji ratne mornarice, Nova rimska mornarica sastojala se je od velikih lađa, opskrbljenih specijalnim mostovima za pristajanje. Za vrijeme bitke rimski je brod pristajao uz neprijateljski i stavljao na njega most, preko kojeg su legionari prelazili na neprijateljski brod i započinjali borbu kao da su na kopnu.

Bitka kod Mila

Prva pomorska bitka – kod Liparskih otoka bila je nepovoljna po Rimljane, ali je zato ubrzo poslije toga, u bitci kod Mila, blizu tih istih otoka, konzul Gaj Duilije odnio pobjedu na kartaškom mornaricom (260. g.).

Presudno ulogu za vrijem bitke odigrala je tehnička novost na rimskim brodovima (mostovi za pristajanje). Duilije je proslavio trijumf; u čast pobjede podignut je stup, ukrašen dijelovima kljunova razbijenih brodova (columna rostrata). Prevaga u ratu na moru bila je na stani Rimljana, i oni su odlučili napasti Kartažane u samoj Africi.

Regulova ekspedicija

256. g. opremljena je i u Afriku upućena velika ekspedicija, s konzulom Markom Atilijem Regulom na čelu. Kod rta Eknoma došlo je do jedne od najvećih pomorskih bitaka u antici; u njoj je kartaška mornarica bila razbijena, poslije toga Rimljani su se iskrcali na afričkoj obali. Njihove su trupe isprva djelovale uspješno, i Regulu je pošlo za rukom odvojiti od Kartažana domorodačka plemena koja su se nalazila pod njihovom vlašću. Kartažani su poveli pregovore o miru, ali je Regul postavio takve uvjete da su oni odlučili nastaviti rat. Unajmljeni su novi odredi grčkih plaćenika na čelo s Lakedemonjaninom Ksantipom. U sukobu s ovom novom kartaškom vojskom Rimljani su bili do nogu potučeni. Od čitave velike vojske spasilo se bijegom samo dvije tisuće ljudi. Sam Regul pao je u zarobljeništvo, gdje je i poginuo. Kao vrhunac svega, rimska mornarica koja se vraćala iz Afrike u Italiju bila je gotovo sasvim uništena u velikom nevremenu.

Posljednje razdoblje rata

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Poprištem vojnih operacija ponovo je postala Sicilija. Rimska je mornarica nekoliko puta stradavala od burâ, i Rimljani su morali iznova graditi brodove. Ali, Kartažani nisu znali iskoristiti svoju prednost na moru. Zato su Rimljani, zahvaljujući sjajnim kvalitetama svog pješaštva, potisnuli Kartažane u sjeverozapadni dio Sicilije, tako da su ovima ostala samo dva velika pristaništa – Lilibej i Drepanon. Kartaške pozicije postale su bolje od 247. g., kada je na Siciliju stigao mladi i energični vojskovođa Hamilkar Barkas, koji je reorganizirao kartašku vojsku. On nije samo pružio Rimljanima energičan otpor, već je i sam prešao u ofenzivu. Zauzevši tvrđavu Eriks, Hamilkar nije dao mira neprijatelju. Tada su Rimljani, uz velika odricanja i iskorištavanje svih državnih i privatnih potencijala, sagradili novu mornaricu, kojoj je 242. g. na čelo stao konzul Gaj Lutacije Katul. Kao rezultat toga, još iste godine Rimljani su zauzeli gradove Lilibej i Drepanon, a slijedeće, 241.g., Gaj Lutacije Katul zadao je kartaškoj mornarici presudan poraz u bitci kod Egatskih otoka.

Uskoro poslije toga Hamilkar i Lutacuije Katul sklopili su mirovni ugovor. Odmah zatim na Siciliju je poslana komisija, koja je formulirala konačne uvjete mira; Kartaga je morala u roku od deset godina isplatiti kontribuciju od 3.200 talenata, napustiti Siciliju i vratiti zarobljenike.

Ustanak u Kartagi

Rat je Kartagu stajao ogromnih sredstava; kartaška blagajna bila je ispražnjena, te se nisu mogle ispatiti kartaške vojne postrojbe. To je dovelo do ustanka plaćenika, kojem su se priključili robovi i podjarmljeni Libijci. Na čelu ustanka nalazili su se Libijac Maton i rob iz Kampanije Spendije. Ustanike su potpomagali fenički gradovi, među kojima i Utika, kojoj je teško padala kartaška hegemonija. Ustanak, koji je započeo u zimu 241.g., trajao je više od tri godine. Za njegove gušenje zaslužan je Hamilkar Barkas.

Za vrijeme ustanka Rim je ostao neutralan, ali nakon njegovog gušenja iskoristio je slabost Kartage i zauzeo Sardiniju i Korziku.

Organizacija prvih provincija

Prekomorski teritoriji organizirani su po drugačijim načelima nego italska područja u kojima je bio dosljedno sproveden princip prisilne federacije. Sicilski posjedi, Sardinija i Korzika, odsada su nazivani rimskim provincijama. Pojam "provincija " (provincia) značio je prvobitno mandat (obično vojni) koji je davan najvišem magistratu. Sada se ta riječ počela upotrebljavati i za osvojene teritorije. U prvo vrijeme Rim nije zavodio nikakav određeni sustav provincijske uprave. Osvojeno područje nalazilo se pod vlašću rimskog magistrata, koji je njome neograničeno upravljao. Podčinjeni gradovi (sa određenim iznimkama) morali su plaćati velike poreze. Jedan dio osvojenog teritorija proglašavan je za državnu zemlju (ager publicus). Rimljani su mnoge stvari preuzeli od Kartažana i od sirakuške države, koji su sa svoje strane, preuzeli s Istoka helenistički sustav uprave nad pokorenim narodima, za koji je karakteristična podjela osvojenih područja na privilegirane gradove i na bespravno seosko stanovništvo.

3. Unutarnja i vanjska politika Rima u razdoblju između Prvog i Drugog punskog rata (241. - 218. g. pr. K.)

Poslije prvog Punskog rata Rim je zauzeo jedno od istaknutih mjesta među državama Sredozemlja. Sve do dvadesetih godina III. st. Rimljani su bili izvan onih neobično složenih vanjskopolitičkih odnosa koji su karakteristični za helenističke države toga doba. Prvi sukob interesa Rima i Grčke pada u 229. g., kada je počeo Prvi ilirski rat.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Ilirski ratovi

U to vrijeme na sjeveroistočnim obalama Jadranskog mora ojačala je ilirska država, koja je predstavljala federaciju raznih plemena. Iliri su se bavili gusarstvom i pljačkali brodove koji su prolazili Jadranskim morem. Od ilirskih gusara stradali su i italski trgovci. Rimski Senat ustao je u obranu njihovih interesa. Kraljici T e u t i , koja je vladala Ilirijom, upućeno je poslanstvo, ali su rimski zahtjevi bili odbijeni, a jedan od poslanika ubijen. To je poslužilo kao povod za Ilirski rat.

Za vrijem Ilirskog rata Rimljani su djelovali u zajednici s Ahajskim i Etolskim savezom, i zato je sljedeće, 228. g., odnesena pobjeda na Ilirima i zaključen mir, po kome je Teuta izgubila znatan dio svoga teritorija; Ilirima je oduzeto pravo slobodne plovidbe; osim toga, morali su plaćati danak. Otok Korkira , Epidamnos i drugi gradovi na jadranskoj obali ušli su još 229. g. u sastav rimskog saveza. Ne miješajući se još u unutarnje stvari grčkih gradova, Rim je ipak stupio s njima u redovne diplomatske odnose.

U Korint i Atenu upućeno je rimsko poslanstvo, kome je ukazana dotad neviđena čast; poslanicima je dopušteno sudjelovanje na Istamskim igrama i na Eleuzinskim praznicima. Prema tome, Rimljani su priznavani za Helene.

219. g. Rimljani su vodili tzv. D r u g i i l i r s k i r a t , u kome su zadali poraz D e m e t r i j u F a r a n i n u , svom prijašnjem savezniku, koji se pobunio protiv njih.

Uspjesi Rimljana na ilirskoj obali zadirali su u interese najjače balkanske države – Makedonije, i morali su kasnije neizbježno dovesti do sukoba.

Reforma komicija

Istovremeno sa vanjskim jačanjem Rima događa se i niz promjena u unutarnjem životu. Razdoblje nakon Prvog punskog rata obilježeno je određenim jačanjem uloge plebsa. Između 241. i 222. g. izvršena je reforma centurijatskih komicija. Umjesto stare Servijeve podjele, svaki od 35 tribusa morao je ubuduće davati po 2 centurije od svake klase. Na taj su način sve klase dobile podjednak broj centurija i prema tome podjednak broj glasova u Narodnoj skupštini. Ukupan broj centurija iznosio je 373 (35 x 10 + 18 centurija konjanika + 4 centurije pionira i glazbenika + 1 centurija proletera).

Po Servijevom ustavu, odluka u komicijama mogla se donositi samo glasovima centurija prve klase i konjanika. Po novom sustavu bila je potrebna većina u 187 centurija. Prema tome, ova je reforma davala određenu prednost građanima druge i treće klase; što se tiče slabo osiguranih građana, oni su kao i prije toga bili lišeni političkog utjecaja, i rimski je ustav i dalje ostao aristokratski.

U to vrijeme događaju se i neke druge promjene u rimskom ustavu. Od 242. g. bira se drugi pretor; on rukovodi sudskim parnicama koje se vode između stranaca, ili između Rimljana i stranaca (praetor qui inter peregrinos ius dicit). Od 227. g. biraju se još dva pretora, radi uprave nad provincijama: jedan za Siciliju, drugi za Sardiniju i Korziku.

Gaj Flaminije

Demokratski pokret toga vremena vezan je za djelatnost Gaja Flaminija. Kao narodni tribun (232. g.) Flaminije je sproveo zakon o podjeli među građanima galske zemlje osvojene 285. g. (ager Gallicus). Flaminije je morao voditi borbu sa udruženom i energičnom oporbom senatora, na čijoj se strani nalazio čak i njegov otac, koji je prijetio da će prema svome sinu primijeniti očinsku vlast. Podjela zemlje izazvala je rat s Galima (225.-222. g.), koji je započeo upadom Gala u Etruriju. Na početku rata Rimljani su pretrpjeli poraz, ali je već 224. g. nad Galima odnesena pobjeda. Godine 223. Gaj Flaminije je kao konzul krenuo u pohod i razbio

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Gale, a sljedeće godine, poslije niza uspjelih bojeva, rat je bio priveden kraju. Poslije pobjede nad Galima u novoosvojenom području osnivaju se kolonije (Placentia, Cremona) i time udara temelj romanizaciji doline rijeke Po, glasovite po svojoj plodnosti.

220. g. Flaminije je izabran za cenzora, Uz njegovu podršku donesen je zakon narodnog tribuna Klaudija, po kome je senatorskim porodicama zabranjeno posjedovanje brodova u koje može stati više od 300 amfora (90 hektolitara). Ovim se nobilitet odvaja od pomorske trgovine, koja prelazi uglavnom u ruke vitezova. Pod vitezovima su podrazumijevani Rimljani zapisani u 18 konjaničkih centurija (*eques* - konjanik, vitez). Po pravilu, oni su pripadali najosiguranijim plebejcima koji još nisu prošli kroz magistrature i koji nisu bili uneseni u senatorski spisak. Od vremena Flaminija i Klaudija u ruke vitezova prelaze postepeno trgovačko-zelenaški poslovi, dok gospodarsku podlogu nobiliteta i dalje čini krupni zemljišni posjed.

4. Drugi punski rat

Hamilkar Barkas i njegovi nasljednici u Španjolskoj

Ubrzo nakon sloma ustanka plaćenika i robova Hamilkar Barkas je prenio svoju djelatnost u Španjolsku; on se nadao da će tamo proširiti i ojačati kartaške posjede, računajući da će mu iskorištavanje prirodnih bogatstava Pirenejskog poluotoka omogućiti jačanje vojne moći za budući rat s Rimom. Pirenejski poluotok oduvijek je bio na glasu po nalazištima plemenitih kovina i po plodnosti svoga tla. Glavninu njegovog stanovništava činila su iberska plemena, koja su se nalazila na različitom stupnju kulturnog razvitka. U sjeverna područja prodrli su Kelti, koji su se jednim dijelom izmiješali sa Iberima. Neka plemena, naročito južna, bila su nositelji specifične iberske kulture, koja je i pored inozemnih utjecaja ipak čuvala svoje originalne crte. Plemena koja su stanovala na Pirenejskom poluotoku odlikovala su se borbenošću, i neka od njih branila su svoju nezavisnost tijekom više stoljeća. Feničke naseobine pojavile su se na Pirenejskom poluotoku prilično rano, ali im Kartaga sve do gubitka Sicilije nije posvećivala veću pozornost. Hamilkar je počeo uspješno provoditi u život svoj naum, gušeći otpor lokalnih plemena; ali je on 229. g. poginuo, i vojska je za svoga vođu izabrala njegovog zeta Hazdrubala. On je nastavio djelo svoga prethodnika i osnovao grad Novu Kartagu, koja nije bila samo snažna vojnička utvrda, nego i važna trgovačka luka.

Rimljani su bili uznemireni prodiranjem Kartažana na sjever Španjolske. U Španjolsku je upućeno rimsko poslanstvo i 226. g. je sa Hazdrubalom zaključen ugovor, po kome su se Kartažani obvezali da neće prelaziti rijeku Ibar (Ebro) u vojne svrhe. Ovaj ugovor bio je nesumnjivo povoljniji za Kartagu, jer joj je priznavao pravo na veći dio Španjolske.

Unutarnji događaji u Rimu, kao i rat sa Galima nisu Rimljanima davali mogućnost pružanja ozbiljnijeg otpora jačanju kartaške moći u Španjolskoj.

221. g. Hazdrubal je bio ubijen . Na njegovo mjesto izabran je Hamilkarov sin Hanibal, kome je tada bilo svega 25 godina. I pored svoje mladosti, Hanibal je već bio zreo vojskovođa, odgojen u mržnji prema Rimu. Kada je preuzeo zapovjedništvo, on je smatrao da je kartaška vojska spremna za borbu s Rimljanima. I Rimljani su se spremali za rat. Oni nisu imali neposrednih interesa u Španjolskoj, ali je jačanje Kartažana predstavljalo opasnost po njih. Uz to, na rat su ih poticali grčki stanovnici grada Masilije, davnašnji suradnici Kartažana, koji su se sada umiješali u sferu njihovog trgovačkog utjecaja.

Povod ratu

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Od obalnih gradova Španjolske koji su ležali južno od Ebra samo se Sagunt, helenizirani iberski grad nije pokoravao vlasti Kartage, nego je stupio u savez s Rimom. Pod izgovorom da je Sagunt napao na jedno od plemena podčinjenih Kartagi, Hanibal je otpočeo opsadu grada. Stanovnici Sagunta pokazali su se čvrstim i čitavih osam mjeseci branili su svoju nezavisnost. Nakon što su ga Kartažani ipak zauzeli (219.g.), Rimljani su uputili u Kartagu poslanstvo i zahtijevali da im se preda Hanibal. Prepirka između rimskih poslanika i članova kartaškog Senata nije ni do čega dovela. Kartažani su odbili ispuniti rimske zahtjeve i samim tim prihvatili rat.

Hanibal u Italiji

Strateški plan Rimljana bio je unaprijed isplaniran. Oni su namjeravali voditi rat na protivničkom teritoriju, i u tu svrhu jedna rimska vojska se je imala iskrcati u Africi, a druga u Španjolskoj. Ali je Hanibal pretekao Rimljane. On je smatrao da je najučinkovitije Rimljane napasti u samoj Italiji. Sa Galima, koje je Rim neposredno prije toga pokorio, stupio je u savez, i oni su mu obećali pomoć. Osim toga, Hanibal je računao da će italski saveznici poslije prvih njegovih pobjeda otpasti od Rima i preći na njegovu stranu. Da bi ostvario taj plan, trebalo je izvršiti dotad neviđen suhozemni prijelaz sa Pirenejskog poluotoka u Italiju preko Pireneja i Alpa, i Hanibal se odlučio na ovaj opasan pohod.

U proljeće 218. g. Hanibal je s velikom vojskom krenuo iz Nove Kartage, prešao Pireneje i marširao duž morske obale, naseljene keltskim plemenima. Njemu je uspjelo s nekim domorodačkim plemenima sklopiti sporazum, dok je sa drugima morao ratovati. Galska plemena nisu mogla spriječiti Hanibala da prijeđe rijeku Ronu. Osobito težak bio je prijelaz preko Alpa. Ali je genijalni kartaški vojskovođa, premda po cijenu velikih gubitaka, uspio savladati sve prepreke koje su mu na put stavljali oštra alpska priroda i neprijateljska keltska plemena. S ove strane Alpa Hanibal je dobio ranije obećanu pomoć Gala, koji su bili nezadovoljni rimskom vladavinom. To mu je omogućilo odmaranje svoje vojske; njihov broj veoma se smanjio; od velike vojske ostalo je svega 20.000 pješaka i 6.000 konjanika. Prijelaz Hanibalove vojske preko Alpa predstavljao je za Rimljane potpuno iznenađenje.

Bitke kod Ticina i kod Trebije

Konzul iz 218. g. – Publije Kornelije Scipion već se kretao u pravcu Španjolske, radi borbe s Hanibalom, ali se je morao zadržati u sjevernoj Italiji, gdje su se pobunili Gali. Vijest o Hanibalovom kretanju zatekla ga je u Masiliji i prisilila na odustajanje od španjolskog pohoda. On je isuviše kasno krenuo k Roni, i zato nije mogao spriječiti Hanibala da prijeđe rijeku. Otpremivši svoga brata Gneja u Španjolsku, on se vratio u Italiju, da bi do alpskih prolaza stigao prije Hanibala. Drugi konzul, Tiberije Sempronije Long, bio je opozvan sa Sicilije. Na taj način, odustalo se od afričke ekspedicije. U bitci kod rijeke Ticina Hanibal je razbio Scipionove postrojbe. Onda su se konzulske vojske sjedinile i napale Hanibala blizu rijeke Trebije, ali su i tu pretrpjele poraz.

Vijest o neuspjesima dviju konzulskih vojski predstavljala je za Rimljane potpuno iznenađenje i izazvala u Rimu borbu raznih političkih grupacija. Prevlast su odnijele demokratske skupine, koje su 217. g. izabrale za konzula popularnog javnog radnika Gaja Flaminija.

Bitka kod Trazimenskog jezera

Poslije poraza Rimljana kod Trebije otpočeo je opći ustanak keltskih plemena u sjevernoj Italiji, Hanibalov plan – pokrenuti Gale, nezadovoljne Rimom – bio je ostvaren, keltski ustanici povećali su za više od dva puta njegovu vojsku. U proljeće 217. g. Hanibal je napustio zimski logor, da bi nastavio ofenzivu na Italiju. Rimske trupe, koncentrirane u Ariminu i Areciji, trebale su braniti prolaze preko Apeninskih planina, ali je Hanibal prošao kroz močvarnu nizinu rijeke

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Arno. Kartaška vojska marširala je četiri dana i tri noći do pojasa i grudi u vodi, a vojnici su se mogli odmarati samo na leševima uginulih konja. Ovaj prijelaz koštao je Hanibala veoma skupo; nastradalo je mnogo vojnika, uginulo mnogo konja a ostao je samo jedan slon. Sam vojskovođa izgubio je oko. Ali kao rezultat ovog strašnog prelaska Hanibalova je vojska zaobišla utvrđene položaje Rimljana.

Zaobišavši Flaminijevu vojsku, Hanibal je krenuo dalje na jug, na Rim, pustošeći sve oko sebe. Flaminije je odlučio stići neprijatelja. Ne čekajući svoga kolegu, koji mu je išao u pomoć, on je računao da će vlastitim snagama postići uspjeh i opravdati svoju misiju. Krenuo je za neprijateljem, bez dovoljnih mjera opreza; zato su njegove akcije bile poznate Hanibalu, koji je imao dobro organiziranu izvidnicu. Flaminijev put vodio je kroz usku dolinu, koja je ležala između planina i Trazimenskog jezera. Hanibal je preko noći prošao kroz dolinu, zauzeo uzvisine i rasporedio svoje trupe iza brežuljaka koji su se nalazili na rubu ravnice. Bilo je tmurno jutro. Kada je rimska vojska izbila, ništa ne sluteći, na put pokraj obale, iznenada su je sa svih strana napale Hanibalove postrojbe. Na samom početku boja ubijen je Flaminije. Jedan dio rimske vojske bio je sasječen, a drugi je konjica bacila u jezero. Samo je jedan odred, od oko 6.000 ljudi, zauzeo brijeg, ali se, opkoljen od neprijatelja, predao pod uvjetom da dobije slobodan odstup. Zadržavši Rimljane u zarobljeništvu, Hanibal je pustio saveznike kućama, ističući da on nije došao ratovati protiv Italika, već protiv Rimljana, za oslobođenje Italika. U toj bitci poginulo je ukupno 15.000 Rimljana.

Poslije pobjede kod Trazimenskog jezera Hanibal je krenuo ka obali Jadranskog mora, da bi sebi osigurao prekinutu vezu sa Kartagom. Prošavši kroz Umbriju i Picenum, koje je opustošio, Hanibal se zaustavio u Apuliji, gdje je pustio svoje trupe da se odmore i gdje je reorganizirao pješaštvo po rimskom uzoru.

Fabije Maksim i njegova taktika

Vijest o trazimenskoj katastrofi izazvala je u Rimu, kako kaže Polibije, opću potištenost. U toku nekoliko dana Senat je vijećao o novonastalim prilikama. Flaminijev poraz doprinio je jačanju aristokratske stranke. Senat je odlučio imenovati diktatorom Kvinta Fabija Maksima, koji je bio poznat po konzervativnim nazorima.

Fabije je napravio novi ratni plan, usmjeren na iscrpljivanje protivnika, koji se nalazi u tuđoj zemlji. Po Plinijevim riječima, Fabije je bio svjestan toga da su *"Kartažani raskinuli sve veze iza sebe i da je pobjeda jedina mogućnost spasa. Položaj rimske vojske bio je sasvim drugačiji. Zato je Fabije predviđao neizbježan poraz u presudnoj bitci ali je bio neodlučan da se u nju upusti. Shvativši u čemu se sastoje prednosti njegovog položaja u usporedbi s neprijateljem, on je na njih jedino i računao, i u skladu s njima je vodio rat, a ta prednost Rimljana sastojala se u neiscrpnim pričuvama i brojnoj prevazi njihove vojske."* Fabije je izbjegavao presudne sukobe. On je uznemiravano neprijatelja sitnim čarkama, napadajući u prvom redu kartašku komoru. Ali ovakva Fabijeva taktika, zbog koje je prozvan Cunctatorom (Oklijevalom), nije nailazila na simpatije u demokratskim krugovima Rima; oni su bili krajnje nezadovoljni gubitkom nizine rijeke Po, koja je poslije Flaminijeve reforme i posljednjeg galskog rata bila naseljena rimskim kolonistima. Osim toga, seljaštvo Rima i Italije bilo je nezadovoljno time što je Hanibal, koga nisu puštali blizu velikih gradova, pustošio seoska naselja. Protivnik Fabijeve taktike bio je čak i njegov najbliži pomoćnik, zapovjednik konjice Marko Minucije, kome je za vrijeme Fabijevog odsustva pošlo za rukom da u jednoj slučajnoj čarki zada Kartažanima poraz. U Rimu je to naišlo na tako veliki odjek da je Minucije usprkos svih običaja bio izabran za drugog diktatora. Ali je Hanibal ubrzo razbio Minucija, i samo je Fabijeva pomoć spasila njegove trupe od propasti. To je pokazalo koliko je pravilna bila taktika partizanskog rata koju je vodio Fabije Maksim. Njegova zasluga sastojala se je i u tome što je zadržao rimske saveznike. Hanibal ih nije uspio privući na svoju stranu.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Osiguranje zaliha bio je jedan od najvažnijih Hanibalovih zadataka. Iz Apulije on je krenuo u Samnij, a odatle prešao u Kampaniju. Fabije mu nije uspio prepriječiti put, kad se on vraćao iz Kampanije. Pošto je osigurao zalihe, Hanibalova se vojska vratila u Apulijeu, gdje je Hanibal proveo zimu 217. / 216. g. Za konzula u 216. g. izabrani su Lucije Emilije Paul, pristaša taktike Fabija Maksima, i Gaj Terencije Varon, kandidat demokratskih krugova i pristaša odlučnih vojnih operacija. Varonova taktika dovela je do jedne od najpresudnijih bitaka u antičkoj povijesti.

Bitka kod Kane

U ljeto 216. g. na rijeci Aufidu kod Kane (Apulija) rimska se vojska sukobila sa Hanibalom. Ona je bila brojno nadmoćnija od kartaške vojske, ali je Hanibal imao jaku konjicu. Osim toga, rimska vojska nije imala jedinstvenog zapovjedništva. Na njenom čelu nalazila su se dva zapovjednika, koji su između sebe bili suradnici i koji su se trebali uhvatiti u koštac sa genijalnim kartaškim strategom. Hanibal je rasporedio svoje trupe u obliku polumjeseca. U središtu su se nalazili Kelti, a na bokovima odabrani odredi kartaškog pješaštva i konjica. Malobrojna rimska konjica bila je razbijena i odbačena još na samom početku bitke. Kelti su pak prigodom napada ustuknuli, ali kada su ih rimski legionari počeli potiskivati, Hanibal je stavio u pokret protiv rimskih bokova odabrano afričko pješaštvo. Rimljani su bili opkoljen te su formirali krug i pokušali se braniti, međutim, nisu izdržali a bojni redovi su im se raspali. Otpočelo je opće istrjebljivanje rimske vojske. Gubici Rimljana bili su ogromni. Od vojske koja je brojala preko 50.000 ljudi spasilo se, kako kažu neki izvori, samo 14.000. Ubijeno je mnogo vojnih tribuna i senatora koji su se nalazili u vojsci. Među poginulima bio je i konzul Lucije Emilije Paul. Znatan dio rimske vojske ostao je na bojištu, mnogi su dopali zarobljeništva, a samo je neznatan dio trupa spašen bijegom. Među ovima bio je i konzul Terencije Varon. Ostatke razbjegle vojske zaustavio je i doveo u red mladi vojni tribun Publije Kornelije Scipion.

Ostavši bez vojske, Rimljani su bili spremni na to da će Hanibal napasti Rim; učinjeno je sve da se stvore odredi sposobni za borbu. U vojnu službu pozvani su svi građani koji su ostali u Rimu, od sedamnaeste godine naviše. Senat se odlučio na krajnje sredstvo; dvije legije sastavljene su od robova, koje je država kupila.

Ali je Hanibal, koji je također bio veoma oslabljen gubicima, iskoristio poraz Rimljana u prvom redu u diplomatske svrhe. On je najprije pokušao stupit u mirovne pregovore sa Rimom, ali pošto je Senat odbio s njim pregovarati, postigao je najzad ono na što je i računao kad je organizirao pohod protiv Rima; mnoga plemena i gradovi srednje i južne Italije ili su prešli na njegovu stranu, ili su se kolebali. Svuda su odnosile prevagu antirimske snage. U Kamapaniji Hanibalu je prišla Kapua, ali su Kuma, Napulj i Nola ostale vjerne Rimu. Neko vrijeme (209.g.) čak je dvanaest latinskih kolonija odbilo dati vojsku za borbu protiv Hanibala. Ubrzo nakon bitke kod Kane Hanibal je zaključio savez s makedonskim kraljev Filipom V., koji je trebao stupiti u borbu protiv Rima. Na Siciliji protiv Rima je ustao sirakuški vladar – mladi Hijeronim.

Prvi makedonski rat

Poslije poraza kod Kane Rimljani su izbjegavali presudne bitke u samoj Italiji. Oni su se ograničavali na pružanje pomoći gradovima koji su stajali na njihovoj strani, ometali su Hanibala kod nabavljanja hrane i sprječavali su mu dovođenje pojačanja iz Kartage. Glavna pažnja i napori Rimljana bili su koncentrirani na vođenje ratnih operacija izvan Italije. U Iliriji je Filip V. otpočeo rat protiv Rima (215. g.) . Ali su Rimljani putem diplomatskih pregovora uspjeli uvući u borbu protiv Makedonije Etolski savez i neke druge grčke gradove, a zatim je antimakedonskoj koaliciji pristupio i pergamski kralj Atal I. Godine 205. završen je taj rat, koji je dobio naziv Prvi makedonski rat, i zaključen je mir, po kome su Rimljani morali Filipu ustupiti neke teritorije u Iliriji. Ali su glavni ciljevi rimske diplomacije bili postignuti: rat se vodio uglavnom na teritoriju

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Grčke, vodili su ga većim dijelom rimski saveznici, a što je glavno – Rimljani su uspjeli spriječiti napad Filipa V. na Italiju i tako onemogućiti njegovo pružanje pomoći Hanibalu.

Rimsko osvajanje Sicilije

Na Siciliju ju upućen Marko Klaudije Marcel, koji je 213. g. opsjeo Sirakuzu. Ali je bilo teško zauzeti grad, jer je on imao sve što mu je bilo potrebno, a kod podizanja obrambenih utvrda aktivno je sudjelovao i glasoviti fizičar i matematičar antike – Arhimed. Tek ujesen 211. g. uspjeli su Rimljani osvojiti Sirakuzu. Grad je bio prepušten vojnicima na pljačkanje, i među mnogim drugim stanovnicima poginuo je i Arhimed. Rimljani su iz Sirakuze odnijeli i bogat plijen, mnoštvo umjetničkih spomenika i drugih dragocjenosti grčke i helenističke baštine. Poslije pada Agrigenta (210. g.) Rimljani su zavladali čitavom Sicilijom.

Borba u Španjolskoj

Počevši od 218. g. ratne operacije nisu prekidane ni u Španjolskoj.Tamo je bio upućen Gnej Kornelije Scipion, a zatim (217. g.) je njemu u pomoć stigao njegov brat Publije (konzul 218. g., pobijeđen od Hanibala). Rimljanima je najprije uspjelo povesti ofenzivu; oni su zauzeli Sagunt i stekli sebi saveznike među lokalnim plemenima. Ali se je 211. g. situacija izmijenila. Oba Scipiona bila su poražena od Hanibalove braće i poginula su u borbi. Rimljani su smatrali nužnim osloboditi Španjolsku od Kartage, odakle su oni dobivali srebro i gdje su novačili vojnike. Zato je 210. g. u Španjolsku upućena nova ekspedicija; na njeno čelo postavljen je Publije Kornelije Scipion, sin konzula iz 218. g., koji se, usprkos svoje mladosti, istako u bitkama kod Ticina i Kane, i koji je uživao veliki ugled. Posebnom odlukom Narodne skupštine Scipionu je dodijeljen imperium i dana su mu prava prokonzula. To je bio prvi slučaj u rimskoj povijesti da se imperij dodjeljuje privatnoj osobi, a ne magistratu. Scipion je uspješno djelovao. Godine 209. zauzeo je glavnu kartašku bazu u Španjolskoj – Novu Kartagu. Tvrđava je bila nepristupačna s kopna; Scipion je iskoristio oseku, i Rimljani su prodrli u onaj dio tvrđave koji je bio okrenut prema moru. Neka domorodačka plemena, nezadovoljna kartaškom upravom, djelovala su u savezu s Rimom.

Scipion nije mogao spriječiti Hanibalovog brata Hazdrubala da povede vojsku u Italiju, ali je 206. g. prisilio Kartažane na prekid otpora u Španjolskoj, i Rimljani su zavladali južnim dijelom Pirenejskog poluotoka.

Hanibal ante portas

U samoj Italiji također je postepeno nastupao preokret. Pošto su Rimljani postigli određen uspjehe i oduzeli pojedine gradove Hanibalu, oni su 212. g. pristupili opsadi Kapue. Grad se nije predavao, nadajući se Hanibalovoj pomoći. U proljeće 211. g. kartaški vojskovođa pojavio se je pred gradom, ali Rimljani nisu prekidali opsadu. Onda, da bi odvratio pažnju Rimljana, Hanibal se uputio prema Rimu. Ovo je izazvalo paniku kod gradskog stanovništva. Riječi "Hanibal pred vratima " (Hanibal ante portas) ušle su vremenom u poslovicu. Međutim, opsada Rima po svemu sudeći nije ulazila u Hanibalov plan, jer se on, približivši se gradu, zadovoljio time što je opustošio ogromna polja i imanja izvan grada, pa se zatim , pošto je neko vrijem proveo ispod grada, povukao od Rima u Kampaniju i krenuo u južnu Italiju. Ubrzo poslije toga grad Kapua bio je prisiljen na kapitulaciju te je okrutno kažnjen.

Pad Kapue pokolebao je Hanibalov autoritet među njegovim italskim saveznicima. 209. g. osamdesetogodišnji Fabije Maksim zauzeo je Tarent. Hanibalov plan sastojao se je u toma da se sjedini sa bratom Hazdrubalom, koji mu je iz Španjolske vodio pojačanja. Ali je Hazdrubal 207. g. kod rijeke Metaura pretrpio poraz i bio ubijen. Od tog trenutak položaj Hanibala, koji nije

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

dobio potrebnu podršku od kartaške oligarhije (jer se ona bojala jačanja istaknutog vojskovođe), postao je osobito težak.

Bitka kod Zame

Poslije španjolskih pobjeda Scipionov autoritet je porastao; on je izabran za konzula u 205. g. Godine 204. Scipion se iskrcao u Africi, nedaleko Utike, s vojskom od 30.000 ljudi, u kojoj je bilo oko 7.000 dobrovoljaca-veterana. Kartaški Senat opozvao je Hanibala iz Italije. Posljednja bitka, koja je konačno odlučila ishod rata, odigrala se 202. g. blizu grada Zame. Veliku pomoć pružio je Rimljanima susjed Kartage, numidski kralj Masinisa. On je Rimljanima ustupio izvrsnu konjicu. U bitci kod Zame Hanibal je pretrpio prvi i posljednji poraz u svom životu i Kartaga nije mogla dalje pružati otpor.

Sklapanje mira

201. g. sklopljen je mir, po kome je Kartaga zadržala samo svoje posjede u Africi. Ona nije smjela voditi rat u drugim zemljama, a u Africi je mogla ratovati samo uz dopuštenje Rima. Kartažani su morali u roku 50 godina isplatiti kontribuciju u visini od 10.000 talenata. Oni su izgubili čitavu mornaricu (s izuzetkom 10 stražarskih brodova) i morali su Rimu predati taoce. Znatnu prednost dobio je Masinisa, čija je kraljevina ojačala na račun numidskih plemena – kako slobodnih, tako i onih koji su dotada bili zavisni od Kartage. Moć Kartage bila je slomljena.

Posljedice Drugog punskog rata

Poslije sklapanja mira Hanibal je svu svoju pažnju posvetio uređenju svoje države. Pod njegovim utjecajem sprovedene su demokratske reforme, pravilna kontrola nad financijama omogućila je isplaćivanje kontribucije Rimljanima, a pritom građani nisu bile opterećeni pretjeranim porezima. Ali je ta djelatnost izazvala nezadovoljstvo oligarhijske stranke u Kartagi i povećala oprez Rimljana. Godine 195. Hanibal je morao pobjeći iz Kartage, i sve do posljednjeg dana nije ga napuštala misao o osveti Rimu.

Scipionova afrička ekspedicija zadala je konačan udarac kartaškom vojskovođi, ali je njegova sudbina bila odlučena još u Italiji. Usprkos uspjesima na početku rata, Kartažani nisu mogli slomiti otpor Rimljana, koji su branili svoj teritoriji. Polibije je ispravno ukazao na to da se je *"prednost ...Rimljana sastojala u neiscrpnosti pričuva i u brojnoj prevazi njihove vojske"*. Rimljani su se borili na svom teritoriju i branili svoju zemlju; njihova vojska sastojala se je od slobodnih građana. Hanibal je pak djelovao na tuđem teritoriju, imajući pod sobom uglavnom plaćenike. Ovaj rat pokazao je sve nedostatke sustava plaćeničkih vojski, sastavljenih od raznih plemena. Hanibalove nade da će saveznici otpasti od Rima opravdale su se samo djelomično i za kratko vrijeme. Čim su Rimljani počeli odnositi pobjede, na njihovu su stranu ponovo počeli prelaziti italski saveznici, koji se vjerojatno nisu nadali da će osvajanje Italije od tuđinaca poboljšati njihov položaj. Najzad, kartaška oligarhija nije Hanibalu pružila potrebnu pomoć.

Rimljani se nisu ograničili samo na obranu svog teritorija. Drugi punski rat, osobito u svojoj drugoj fazi, bio je osvajački rat. Za vrijeme tog rata prvi put su se očitovale one političke tendencije, koje su kasnije odigrale veliku ulogu u sudbini Rima. Rimski ustav pokazao se nepogodnim za izvanredne ratne prilike. Imenovanje Scipiona i utvrđivanje u Španjolskoj, njegova ekspedicija u Afriku, podrška plebsa Scipionu – sve je to proturječilo rimskim političkim tradicijama. U Senatu je još igrala veliku ulogu konzervativna skupina Fabija Maksima Cunctatora, princepsa Senata, koji je bio priznat za spasitelja domovine. Ali poslije njegove smrti nobilitet je morao priznati autoritet Scipiona, koji je zbog vojnih pobjeda prozvan Afričkim (Africanus).

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Poslije Drugog punskog rata Rim je proširio svoje prekomorske posjede. Njemu je pripala južna Italija; poslije 210. g. u njegovim rukama nalazila se čitava Sicilija. Rim je postao najmoćnija država u zapadnom dijelu Sredozemnog mora.

Punski ratovi razlikuju se od prethodnih ratova tim što borba nije vođena za ujedinjenje italskih plemena oko Rima, nego za osvajanje novih teritorija, za stjecanje robova, za ponovnu podjelu zemalja u zapadnom dijelu Sredozemlja.

Prema tome, punski su ratovi obilježili novu etapu u povijesti Rima. Oni su predstavljali početak niza osvajačkih ratova koje su Rimljani kasnije vodili. Drugi punski rat doveo je ne samo do promjena u vanjskom položaju Rima, nego i do znatnih unutarnjih promjena. Vojne operacije često su dovodile do pustošenja nekih krajeva. Gradovi i područja koji su se odmetnuli od Rima podvrgnuti su egzekuciji, praćenoj konfiskacijom zemlje. Od vremena Drugog punskog rata pojačava se kontrola Senata nad italskim saveznicima. Dok su rimske vlasti do tog vremena vodile računa o autonomiji italskih gradova, dotle je od početka II. st. rimski Senat pažljivo motrio na sve što se događa u italskim područjima. Kaznene ekspedicije gušile su pokušaje ustanaka, kao i nemire robova u raznim pokrajinama Italije. Krnjena su prava saveznika (osobito u vojsci). Rimljani počinju na njih gledati kao na svoje podanike. Uostalom, pojedine mjere nailaze na podršku municipalne aristokracije, koja je u rimskom Senatu vidjela bedem protiv nemirnih demokratskih elemenata.

Ove promjene u rimskom gospodarstvu i socijalnim odnosima za vrijeme i nakon Drugog punskog rata osobito su se jasno očitovale sredinom II. stoljeća.

Glava X.

RIM I HELENISTIČKE DRŽAVE U PRVOJ POLOVICI II. ST. PR. K.

1. Rim i Istok na kraju III. i početkom II. st. pr. K.

Za vrijeme Ilirskog rata, a još prije za vrijeme prvog rata s Makedonijom koji je vođen u isto vrijem kad i Drugi punski rat, Rim se je morao umiješati u one izvanredno složene vanjskopolitičke odnose koji su nastali u helenističkim zemljama. Odnosi između Rima i helenističkih zemlja čine glavni sadržaj rimske vanjskopolitičke povijesti u vrijeme nakon pobjede Rima nad Hanibalom.

Opće prilike u helenističkim zemljama na kraju III. st. karakteriziraju se obično kao ravnoteža sila. Ova neodređena karakteristika ima određenih osnova. Glavne helenističke države i dalje su bile: Egipatska kraljevina Ptolomeida (Lagida), Sirijska kraljevina Seleukida i Makedonska kraljevina, kojom su vladali potomci Antigona Gonata – Antigonidi.

Egipatska kraljevina

Kraljevina Lagida predstavljala je centraliziranu političku tvorevinu, koja je posjedovala ogromne izvore sredstava. Ptolomej I. Soter (305. – 283.) odrekao se među prvima težnje za svjetskom vladavinom i obratio pažnju na konsolidaciju i jačanje svoje države; ali su i on i njegovi najbliži nasljednici, oslanjajući se na veliku plaćeničku vojsku, vodili agresivnu vanjsku politiku u istočnom dijelu mediteranskog bazena. Pod njihovom vlašću nalazili su se: Cirenaika, veliki dio sirijske oble Sredozemnog mora, otok Cipar, kao i niz primorskih gradova u Egejskom moru. Ali posljednjih godina III. st. vanjskopolitičko značenje Egipta počinje opadati,

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

a pod vladavinom Ptolomeja IV. Filopatora, uglavnom zbog unutarnjih sukoba – Egipat je, i uz pobjede koje je odnio nad Antiohom III. Sirijskim, izgubio svoj prijašnji utjecaj.

Kraljevina Seleukida

Najprostranija helenistička država bila je kraljevina Seleukidâ, koja se isprva prostirala od Sredozemnog mora do granica Indije; ali se ona sastojala od područja koja su bila različita u privrednom, kulturnom i etničkom pogledu i u kojima su postojala jaka centrifugalna nastojanja.

Seleukidi nisu mogli zadržati u svojim rukama čitav teritorij koji su naslijedili poslije smrti osnivača dinastije. Helenizacija je istočne pokrajine najmanje zahvatila. U njima vlast nasljednika Aleksandra Makedonskog nikad nije bila čvrsta.

Sredinom III. st. u sjeveroistočnim područjima nastaje Partska kraljevina; njeni osnivači pripadali su polunomadskim narodima koji su živjeli u stepskom pojasu istočno od Kaspijskog jezera, u oazama današnjeg Turkmenistana. Pleme Parta napušta rodne stepe i, počevši od sredine III. st., oduzima Seleukidima niz istočnih satrapija. Tako je udaren temelj kraljevini Parta, čije je osnivanje bilo posljedica reakcije na helenizam.

Vanjsko slabljenje i unutarnju borbu u samoj kraljevini Seleukida iskoristili su sitni maloazijski dinasti. Osobito veliko značenje stekla je Pergamska kraljevina. Njena prijestolnica – grad Pergam, pretvara se u jedan od najsnažnijih kulturnih središta helenističkog Istoka. Diplomacija pergamskih kraljeva imala je za cilj održavanje ravnoteže u sustavu helenističkih država. Osim Pergama, svoju samostalnost su očuvale i druge maloazijske države – Pont, Bitinija, Kapadokija, Galatija i trgovačka republika Rodos. Nezavisna od helenističkih država bila je Bosporska kraljevina, koja se nalazila pod vlašću kraljeva iz dinastije Spartokida. Središte države bio je Pantikapej (današnji Kerč); u njezin sastav ulazili su poluotoci Kerč i Taman, kao i područja duž donjeg toka rijeka Kubana. Unutarnja borba (po svemu sudeći, uglavnom dinastička) i borba s barbarima (Skitima i Sarmatima) u III. st. još nisu potkopale gospodarsko blagostanje Bosporske države. Tome su doprinijele žive trgovačke veze sa gradovima balkanske Grčke i Male Azije, s Rodosom i drugim helenističkim zemljama. Usprkos konkurencije Egipta, crnomorski su gradovi i dalje bili trgovci žitom; pored žita, izvozila se riba, stočarski proizvodi, robovi, plemenite kovine i skupocjena krzna.

Makedonska kraljevina i Grčka

Makedonska kraljevina ojačala je poslije učvršćivanja na prijestolju Antigona Gonata (276. g.). Po svojem teritoriju i materijalnim izvorima Makedonska je kraljevina zaostajala iza dviju ostalih velikih monarhija. Makedonski kraljevi nastavili su tradicije Filipa II. i Aleksandra, oslanjajući se na lokalnu aristokraciju i na disciplinirani vojsku, povezanu sa narodom, nasuprot helenističkim državama Sirije i Egipta, gdje su domaćem stanovništvu nametnute tuđinske vladavine.

Makedonski kraljevi vodili su dugotrajnu borbu sa drugim državama za hegemoniju nad grčkim gradovima i otocima Egejskog mora. Nakon gubitka svoje nezavisnosti Grčka je proživljavala razdoblje opadanja. Kratki period oživljavanja grčkog obrta i trgovine, nastao u svezi s pohodima Aleksandra Makedonskog, nije dugo trajao. Zbog razvitka novih gospodarskih centara na Istoku, kao i zbog porasta grčkih gradova ne periferiji, stari grčki centri gube svoj prijašnji gospodarski značaj; međutim, u međunarodnoj politici helenističkih država grčki gradovi igraju značajnu ulogu. Atena, koja je od 229. g. uživala političku slobodu, sačuvala je svoj značaj kulturnog centra, ali nije igrala nikakvu važniju ulogu u vanjskoj politici. Dva grčka saveza – Ahajski i Etolski – težili su učvršćenju svog položaja, koristeći se vanjskopolitičkim proturječnostima. Dugo vremena Ptolomeji su podržavali te saveze, da bi oslabili Makedoniju, ali radi borbe protiv spartanskog kralja-reformatora Kleomena III., Ahajski savez napustio je svoju tradicionalnu politiku i stupio u savez s Makedonijom, plašeći se jačanja revolucionarno-

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

demokratskih struja na Balkanskom poluotoku; na strani Makedonije on se je borio za vrijeme Prvog makedonskog rata (215.-205. g. pr. K.). Zahvaljujući savezu sa Ahejcima Filip V. je vršio utjecaj na grčke gradove. Borbu grčkih gradova za slobodu potpomagali su Pergam i Rodos, koji su se plašili da Makedonija ne monopolizira trgovinu u području Helesponta i Crnog mora, pa su težili njenom slabljenju i čuvanju postojeći odnosa.

Savez Filipa V. sa Antiohom III.

Realna opasnost od narušavanja dotadašnjeg sustava ravnoteže nastala je krajem III. st. Poslije uspjelih pohoda na Istoku Antioh III. Sirijski učvrstio je položaj svoje kraljevine i težio je proširenju njenih granica na zapadu. Kada je umro Ptolomej IV. i kao nasljednik ostao njegov četverogodišnji sin Ptolomej V. Epifan, kraljevi Sirije i Makedonije – Antioh III., i Filip V., sklopili su savez, koji je za glavni cilj imao podjelu izvanegipatskih posjeda Ptolomeida i ofenzivu na male nezavisne države. Antioh je upao u južnu Siriju, a Filip V. osvajao je posjede Ptolomeida na sjeveru Egejskog mora.

Rimska diplomacija na početku III. st.

Male istočne države (Pergam, Rodos, Atena), kao i Egipat, koji je u to vrijeme oslabljen u vojnom pogledu, obratili su se za pomoć Rimu. Jačanje jedne od država ili obiju agresivnih država na račun malih susjeda, tj. narušavanje tradicionalnog sustava ravnoteže, nije išlo u prilog Rimu, kojemu je za vrijeme Drugog punskog rata zaprijetila opasnost od makedonske invazije na Italiju.

Prema tome, od početka III. st. Rim vodi aktivnu vanjsku politiku. Vanjskopolitičkim stvarima rukovodi Senat. Narodna skupština zadržala je u načelu vrhovna prava – objavu rata i sklapanje mira, ali su njoj podnošene na potvrdu već gotove odluke; samo su se u rijetkim slučajevima njene odluke kosile s odlukama Senata. U vezi s novim prilikama oblikuju se i usavršavaju metode rimske diplomacije.

Diplomacija je odigrala prilično veliku ulogu i u doba borbe Rima za hegemoniju u Italiji, i u vrijeme punskih ratova. U III. st. Rimljani su mnogo što preuzeli iz postojeće diplomatske prakse helenističkih zemlja (parola borbe za slobodu grčkih gradova, sustav protektorata, podjela sfera utjecaja). Kao ni ostale zemlje antičkog svijeta, ni Rim nije imao stalnih diplomatskih predstavnika nalik na današnje poslanike i konzule. Veliku ulogu u diplomatskom životu igrale su delegacije. Isprva dužnost poslanika vrše svećenici fecijali, ali tijekom vremena fecijalima ostaje smo vršenje tradicionalnih vjerskih obreda koji su pratili razne vanjskopolitičke akte, dok se pregovori i druge diplomatske misije povjeravaju posebnim poslanicima (legationes), koje imenuje i kojima rukovodi Senat i koja se sastoje od njegovih članova. Poslanstva su uživala posebne privilegije, ličnost poslanika smatrana je svetom. Ubojstvo ili uvreda poslanika često su služili kao povod ratu. U to vrijeme u Rimu se formiraju običaji u svezi s prijemom poslanika.

2. Drugi makedonski rat

Istupanje Rima protiv Makedonije pada u 200. g. i predstavlja početak rimske agresije na Istoku. Miješanje Senata u istočne stvari naišlo je isprva na opoziciju u Narodnoj skupštini. Vojnim operacijama u Makedoniji prethodili su složeni diplomatski pregovori. U Rim su dolazile delegacije helenističkih kraljevina i gradova. Rimski poslanici imali su zadatak određivanje pozicija pojedinih država u predstojećem ratu. Filipu je postavljen ultimatum, u kojem je od njega zatraženo vraćanje egipatskom kralju posjeda koje je osvojio, prekid ratnih operacija protiv Grka

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

i da sporna pitanja između makedonskog kralja, Pergama i Rodosa mora riješiti arbitražni sud. Filipovo odbijanje ispunjavanja ovih zahtjeva poslužilo je kao povod ratu.

Antimakedonska koalicija

Protiv Filipa je formirana značajna koalicija. Osobito aktivnu ulogu u njoj igrali su Pergam i Rodos. Pergamski kralj Atal I. nastojao je svoju kraljevinu pretvoriti u maloazijsku državu koja po svom značenju ne bi zaostajala za Makedonijom, a Rodos je još čuvao svoje dominantno trgovačko značenje u bazenu Egejskog mora. Tijekom rata koaliciji su se pridružili Etolci, a za njima prešao je na stranu Rima i Ahajski savez. Veliki uspjeh rimske diplomacije predstavljalo je sklapanje sporazuma sa Antiohom III., po kome Rim de facto nije imao ništa protiv Antiohovog osvajanja, dok se Antioh, sa svoje strane, obvezivao da neće voditi rat u Europi, tj. da neće pomagati Filipu za vrijeme njegovog rata sa Rimom.

Bitka kod Kinoskefala

!99. g. pr. K. Rimljani su počeli ofenzivu preko Ilirije. Ali su na početku vojne operacije bile bez rezultata. Na moru je protiv gradova makedonske obale djelovala saveznička mornarica. Širenje koalicije, uključivanje Etolskog i Ahajskog saveza u nju, ojačalo je pozicije Rima, i 197. g., u bitci kod Kinoskefala (u Tesaliji), rimske su postrojbe pod zapovjedništvom Tita Kvinkcija Flaminina nanijele Filipu V. presudan poraz. Etolci su insistirali na nastavljanju rata do potpunog uništenja Makedonije, ali je Flaminin najprije zaključio s Filipom primirje, a zatim je Filip bio prisiljen na uvjete za mir koje mu je Rim predložio. Po tim uvjetima Rim nije dobivao nikakav novi teritorij, a Filip se odricao svih svojih osvojenih teritorija, morao je Rimu platiti 1000 talenata kao naknadu za ratne troškove, Rimljanima je morao predati svoju mornaricu, sa izuzetkom 6 brodova, i bio je obvezan svoju suhozemnu vojsku smanjiti na 5.000 ljudi. Ali najvažnija točka u uvjetima za mir bilo je priznavanje slobode grčkim gradovima.

Rimska politika u Grčkoj

196. g. na Istamskim igrama Flaminin je proglasio slobodu grčkih gradova. Riječi njegovog edikta dočekane su sa izvanrednim entuzijazmom. Glasnik ih je morao dvaput ponoviti, i poslije drugog čitanja, kaže Polibije, *"nastala je takva eksplozija aplauza, da to današnji čitatelj teško može sebi predočiti"*. Okupacija raznih područja Grčke za vrijeme Drugog makedonskog rata dovodila je pravog pustošenja grčkih naselja. Usprkos tome, Flaminin je u Grčkoj stekao veliku popularnost. U jednom od gradova on je čak bio deificiran, pa je prema tome bio prvi Rimljanin kome su ukazane božanske počasti. U unutarnjoj politici Grčke Flaminin je potpomagao aristokratske stranke. U ime svih Grka objavljen je rat spartanskom tiraninu Nabisu, čija je djelatnost predstavljala opasnost po aristokratske krugove grčkih gradova, jer je Nabis, po Polibijevim riječima, *"protjerivao građane, oslobađao robove…pretvorio svoju državu u neku vrstu neprikosnovenog utočišta za one koji bi pobjegli iz svoje domovine"*.

195. g. Nabis je bio potučen i morao je primiti uvjete koje mu je postavio Flaminin.

Sljedeće godine rimske su postrojbe napustile teritorij Grčke. U svojim odnosima prema grčkim gradovima Rimljani su se služili politikom helenističkih država, koje su Grcima proglašavale slobodu, da bi time oslabile svog moćnog protivnika. Rimljani su tu politiku sproveli u velikim razmjerima.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

3. Sirijski rat

Diplomatski sukobi Antioha III. sa Rimljanima

Ugovor sa Rimom nije Antiohu smetao da ostvari svoje agresivne namjere. Dok se na Balkanskom poluotoku vodio Drugi makedonski rat, on je osvojio posjede Ptolomeida najprije u Siriji, a zatim u Maloj Aziji, pa je onda prešao Helespont i na europskoj obali počeo zauzimati gradove koje je Filip osvojio i koji su potom bili proglašeni samostalnim. To je dovelo do prvog diplomatskog sukoba između Antioha i Rimljana. Listopada 196. g. rimski poslanici sastali su se u Lizimahiji s Antiohom. Sastanak je najprije imao prijateljski karakter, ali su se tijekom pregovora odnosi zaoštrili. Rimljani su insistirali na tome da Antioh vrati egipatskom kralju gradove koje je okupirao i, kao zaštitnici grčke slobode, zahtijevali su od njega oslobađanje grčkih gradova u Maloj Aziji i Europi. Antioh je osporavao Rimljanima pravo miješanja u grčke stvari, a kad su na konferenciji uzeli riječ predstavnici azijskih gradova, on je odbio odgovoriti na njihove prigovore i potom je napustio pregovore. Senat je odbacio Antiohov prijedlog za sklapanje ugovora . Obje strane smatrale su sukob neizbježnim.

Antioh je pružio utočište starom i uvjerenom protivniku Rimljana – Hanibalu, koji je 195. g. pobjegao iz Kartage. Hanibal je Antiohu predložio plan za stvaranjem antirimske koalicije i upad savezničkih trupa u Italiju. Po tom planu i Kartaga je trebala uzeti učešća u ratu protiv Rimljana. Međutim, iako je ukazivao pažnju svom gostu, Antioh nije pristupio ostvarenju tog plana. On je smatrao da je učinkovitije otpočeti vojne operacije u Grčkoj, gdje je u to vrijeme sve više hvatalo maha razočarenje u oslobodilačku politiku Rima. Rimljanima su osobito bili nezadovoljni Etolci, koji su smatrali da su nedovoljno nagrađeni za svoje učešće u Drugom makedonskom ratu.

Etolci su pozvali Antioha kao zaštitnika helenske slobode, i on se 192. g. prebacio u Grčku. Ali su njemu prišli samo gradovi od drugorazredne važnosti. Ahajci su stajali na stani Rimljana. Rim je obećanjima postigao to da je Filip ostao lojalan prema ranijim ugovorima i čak pomagao Rimljane. Rimu su pružili pomoć i Rodos i Pergam. Pod pritiskom rimskih trupa Antioh je morao napustiti Grčku. Uskoro je grčka mornarica, koja je bila saveznik, odnijela pobjedu na moru, i rat se prenio u Malu Aziju. 190. g. tamo je poslan Lucije Kornelije Scipion, kojega je kao legata pratio njegov brat Publije, glasoviti sudionik u Drugom punskom ratu; ovaj je u stvari postao glavni rukovoditelj vojnih operacija i diplomatskih pregovora.

Bitka kod Magnezije i mir sa Antiohom

U bitci kod Magnezije, 190. g. Antioh je bio do nogu potučen. Maloazijski gradovi otpali su od njega, i on je bio primoran moliti za mir. Publije Scipion odredio je uvjete mira i poslao ih u Rim na potvrdu Senatu. Mir je konačno zaključen u Apameji, 188. g.

Antioh se je morao povući iz Taura i u roku od 12 godina isplatiti 15.000 talenata; on se obvezao da će imati svega 10 brodova i da neće držati ratne slonove. Poslije Sirijskoga rata Rimljani nisu stekli nikakve nove teritorije, ali je zato znatno proširio svoj teritorij pergamski kralj Eumen II., a Rodos je dobio zemljišta u Maloj Aziji. Neki maloazijski gradovi proglašeni su slobodnim. Antiohovi pak maloazijski saveznici (Galti, Kapadokijci i drugi) bili su smanjeni i oslabljeni. U Galtiju je, npr., još prije sklapanja mira upućena jedna ekspedicija, koja je opljačkala zemlju i odnijela bogat plijen. Po mirovnom ugovoru Antioh je bio dužan predati Rimu Hanibala. Ovaj je pobjegao u Bitiniju i živio tamo nekoliko godina, ali kad je doznao da ga je bitinski kralj izdao i da je kuća opkoljena od ubojica (183. g.), popio je otrov, koji je stalno nosio sa sobom. Iste godine umro je i njegov pobjednik – Scipion Afrički.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Posljedice Sirijskog rata

Poslije Sirijskog rata monarhija Seleukida izgubila je svoj prijašnji značaj. Jedna od posljedica Antiohovog poraza bila je antihelenistička reakcija. Seleukidi su izgubili vlast nad Armenijom i drugim područjima, koja su se pretvorila u samostalne kraljevine. Antioh III., pokušao je obnoviti svoju vlast u Iranu, ali je umro u Elimandi, za vrijeme dok je pljačkao hram Belov. Otpadanje istočnih područja nastavilo se pod nasljednicima Antioha Velikog. Za vladavine energičnog kralja Mitridata I. (oko 160. – 138.), pravog osnivača partske moći, počela je energična ofenziva Parta na istočna područja kraljevine Seleukida. Midridat je znatno proširio granice svojih posjeda. Partska država se pretvarala u jednu od najjačih istočnih država. Nezavisno, jedan od drugog, Rim i Partska država zadavali su udarce monarhiji Seleukida, koja je postepeno gubila svaki politički značaj.

Antihelenistička reakcija zahvatila je i unutarnja područja monarhije Seleukida. Izraz te reakcije bio je oslobodilački rat u Judeji (166.-164.) pod rukovodstvom Makabeja, koji se završio pobjedom ustanika i obnovom samostalne Judejske kraljevine. Njenu samostalnost priznao je i Rim, koji je posebnom poslanicom, upućenom istočnim dinastijama, potvrdio da se judejski vladari nalaze u prijateljstvu s Rimom, Bez miješanja rimske diplomacije nije odsada mogao proći nijedan iole važnije događaj u helenističkim zemljama.

3. Treći makedonski rat

Perzej i njegovi saveznici

Poslije poraza kod Kinoskefala snaga Makedonije nije bila slomljena. Filip je ulagao sve napore u obnovu nekadašnje moći Makedonije. On je znao izigrati uvjete mirovnog ugovora koji je brojnost makedonske vojske ograničavao na 5 .000 vojnika. Svake godine Filip bi obučio po 4 tisuće vojnika, pa ih zatim puštao kućama i novačio nove. Znajući to, Rimljani su sa svoje strane nastojali spriječiti makedonski preporod. Oni su podržavali Filipovog sina Demetrija, koji je bio naklonjen Rimljanima. Ali je Perzej, drugi Filipov sin, protivnik Rimljana, uspio ukloniti svoga brata, pa je poslije očeve smrti on postao makedonski kralj. Perzej je počeo prikupljati snage za borbu protiv Rima, sklapao je saveze i stupao u pregovore s onima, koji su bili nezadovoljni Rimom. Mnogo simpatizera našao je on u Grčkoj.

Pokroviteljstvo nad Helenima, koje je Flaminin proglasio, pretvorilo se u strogo tutorstvo i sustavno miješanje Rima u unutarnje stvari grčkih gradova. Rimljani su gotov svuda podržavali oligarhijske grupe. Zato su demokrati bili prožeti antirimskim stavovima i rado pružali podršku Perzeju. Tako je stvorena ozbiljna antirimska koalicija, koja je predstavljala opasnost ne samo za Rim nego i za njegove saveznike, npr. za pergamskog kralja Eumena II. On je posjetio Rim i uzeo učešća u stvaranju plana za borbu protiv Perzeja. Perzej je bio optužen da napada na rimske saveznike, ali Rim još nije bio spreman za otpočinjanje vojnih operacija.

Diplomatska priprema rata protiv Perzeja

Rimljani su prije svega težili da diplomatskim putem odlože početak rata. Rimsko poslanstvo uspjelo je nagovoriti Perzeja da otpočne nove pregovore sa Senatom, a u isto vrijeme rimska je delegacija uložila sve napore da razbije Perzejevog saveznika, federaciju beotskih gradova. Perzejeve pobude za mir bile su odbačene, i tako je otpočeo Treći makedonski rat (171. – 167). Početak rata bio je povoljan po Perzeja. U rimskoj vojsci nije bilo dovoljno discipline, a Perzejevi apeli raznim državama i molbe za pomoć nailazili su na simpatije. Onda su Rimljani

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

uputili u Makedoniju pojačanja, pod zapovjedništvom Lucija Emilija Paula, sina konzula iz 216. g., koji je poginuo kod Kane.

Bitka kod Pidne i zavođenje rimskog protektorata nad Makedonijom

U bitci kod P i d n e (168.) Perzejeve trupe bile su potučene; sam on uspio je najprije pobjeći, ali je zatim bio prisiljen predati se Rimljanima. Pobjeda Rimljana nad Perzejem bila je daljnji korak na putu ka učvršćivanju njihove hegemonije u Grčkoj. Uvjeti za mir nisu samo lišavali Makedoniju samostalnosti, već su i okrutno kažnjavali one koji su pomagali Perzeja, ili ga čak samo simpatizirali. Makedonija je bila podijeljena na četiri gradska okruga. Svaki okrug proglašen je samostalnim, ali je imao svoj novac i nije smio stupati u odnose sa drugim makedonskim okruzima. Stvarno uzevši, Makedonija je pretvorena u vazalnu državu i bila je dužna plaćati danak Rimu.

Perzejevi saveznici – epirski gradovi bili su uništeni i 150.000 njihovog stanovništva prodano je u ropstvo. Tisuću najistaknutijih građana Ahajskog saveza živjelo je u Rimu i Italiji kao taoci. Rodos je, zbog toga što su njegovi predstavnici otvoreno izražavali nezadovoljstvo ratom, izgubio svoje posjede na kontinentu, koji su mu donosili veliki prihod. Osim toga, otok Delos proglašen je za slobodnu luku (porto franco), što je zadalo nenadoknadiv udarac Rodosu koji je dotle ubirao ogromne lučke pristojbe. Pergamski kralj Eumen, za koga se je sumnjalo da je stajao u tajnim vezama sa Perzejom, nije bio nagrađen i izgubio je svoj prijašnji utjecaj.

Rimska diplomacija nakon Trećeg makedonskog rata

Poslije Trećeg makedonskog rata vanjska politika grčkih i istočnih država dospjela je u potpunu zavisnost od rimskog Senata. Kao rezultat tih pobjeda, Rim je postao jedina moćna država na Sredozemlju.

U to vrijeme jasno se očitovao duboki jaz između službenih parola i pravih ciljeva rimske diplomacije. Na ideološko uobličavanje službenog rimskog programa vanjske politike izvršila je nesumnjiv utjecaj stoička filozofija, koja je u II. st. pr. K. bila u modi. Libertas (sloboda), humanitas (čovječnost), iustitia (pravednost), fides (vjernost) - to su načela kojima se je rukovodila službena rimska diplomacija. U stvari, rimska je politika bila egoistična, ona je vodila računa samo o rimskim interesima. Proglašavajući sebe za pristaše helenske slobode, Rimljani po pojedinim gradovima organiziraju i potpomažu romanofilske stranke, oslanjajući se obično na aristokraciju i oligarhiju, oni organiziraju ustanke po stranim državama, podržavaju u njima separatistička nastojanja; rimski diplomati tajno sudjeluju u dinastičkim rasprama, starajući se da dovedu na prijestolje svoga štićenika ili da oslabe državu dvorskim sukobima.

Ukoliko rimski utjecaj više jača, utoliko rimski diplomati odlučnije počinju razgovarati s kraljevima koji su de iure bili nezavisni. Godine 169. Antioh IV. Epifan napao je na Egipat. Egipatski kralj obratio se je rimskom Senatu, i u Egipat je upućeno poslanstvo, koje je imalo zadatak da od Antioha zatraži da njegove trupe odmah napuste Egipat. Polibije priča da je Antioh, kad mu je javljeno da je poslanstvo stiglo, izišao u susret i pružio ruku glavnom poslaniku Popiliju. Ali je ovaj umjesto odgovora na pozdrav predao kralju zahtjev Senata i, nacrtavši oko njega krug, rekao da kralj neće izići iz tog kruga prije no što mu dâ odgovor. Zbunjeni kralj morao je pristati na rimske zahtjeve.

Dok su se Rimljani na početku II. st. pr. K. nastojali održati status quo, sustav ravnoteže, sredinom stoljeća prilike se mijenjaju. Zajedno s rimskim političarima i rimskim vojnim snagama na Istok prodiru rimski i italski poslovni ljudi, i rimsko-italski zelenaški kapital počinje igrati vidljivu ulogu u životu helenističkih zemalja. To nailazi na svoj odraz i u politici. Poslije rata s Perzejem Rim napušta politiku jačanja slabih država na račun moćnih susjeda i prelazi na pripremanje aneksije oslabljenih država.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Glava XI.

VANJSKA POLITIKA RIMA NA ZAPADU U PRVOJ POLOVICI II. ST. PR. K. - OSVAJANJE MAKEDONIJE I GRČKE

Konačno osvajanje sjeverne Italije i otoka Sardinije i Korzike

Za vrijeme Drugog punskog rata znatan dio galskih plemena u području doline rijeke Po borio se je na stani Hanibala. Rimske naseobine veoma su nastradale za vrijeme rata. Ratovi u sjevernoj Italiji obnovljeni su one godine koje je sklopljen mir s Kartagom (201. g.), a potom je došlo do novog ustanka, kome su s pridružili čak i Liguri. Borba je trajala od 191. g. i završila se okrutnom gušenjem ustanka. Keltski okruzi ostali su samo sjeverno od rijeke Po. Oni su trebali služiti kao brana protiv transalpinskih Kelta, ali se i u tom području brzo širila romanizacija. Polibije, koji je ta mjesta posjetio šezdesetih godina II. st. pr. K., piše da je samo mali broj sela sačuvao keltski karakter. U dolini rijeke Po osnivaju se kolonije, od kojih su najglasovitije bile Bologna, Parma i Mutina.

Ratovi u Liguriji, na Korzici i Sardiniji imali su za cilj učvršćenje rimske vlasti u tim područjima. Ti su ratovi bili obilježeni posebnom okrutnošću. Tiberije Sempronije Grakho, otac budućih tribuna, dijelom je pobio, a dijelom zarobio oko 80 tisuća Sardinjana. Pretvoreni u roblje, oni su prodavani po tako niskoj cijeni da je nastala izreka: *"Jeftin kao Sardinjanin"*.

Ratovi u Španjolskoj

U Španjolskoj su se Rimljani učvrstili još 206. g. Ali se njihov utjecaj tamo ograničavao uglavnom na primorsko područje. Uporišta rimske vladavine bili su gradovi Tarakon, Nova Kartaga i Sagunt. Da bi učvrstili svoju vladavinu Rimljani su osnivali vojne naseobine. 197. g. od rimskih posjeda u Španjolskoj formirane su dvije provincije, i za upravu nad njima birana su dva pretora (tj. ukupan broj pretora povećao se na šest) .

Dok su se Rimljani za vrijeme Drugog punskog rata borili s Kartažanima na Pirenejskom poluotoku, neka lokalna plemena pružala su im podršku. Ali to nije značilo da su se ona odricala svoje nezavisnosti. Rimljani su došli u sukob sa hrabrim plemenima, koja su ustrajno branila svoju nezavisnost, te su Rimljani morali s njima voditi borbu pod teškim i za njih nepovoljnim uvjetima. Vođe tih plemena primjenjivale su u borbi sa osvajačima metode partizanskog rata. Rimljani su morali osvajati okrug po okrug, osobito teška bila je borba po planinskim područjima, tako je sjeverozapadni dio poluotoka bio pokorene tek na početku Carstva.

197. g. otpočeo je ustanak u Španjolskoj, a 195. g. za njegovo gušenje poslana je vojska pod zapovjedništvom konzula Marka Porcija Katona, koji je teškom mukom ugušio ustanak i okrutno se obračunao sa ustanicima. Katon je donio niz mjera kojim je reguliran sustav provincijske uprave. On je uveo porez na rudnike srebra i željeza. Od 194. do 189. g. vođen je rat protiv Luzitanaca, a 186. g. izbio je ustanak Keltiberaca; njega je 197. g. končano ugušio već spomenuti Tiberije Sempronije Grakh, koji se odlikovao diplomatskim talentom. Grakh se je znao ophoditi sa domaćim kneževima, primao ih je u rimsku službu i istovremeno učvršćivao granice rimskih posjeda u Španjolskoj, ali takve prilike nisu dugo trajale. 154. g. otpočeo je novi ustanak Luzitanaca, kome su se pridružili Keltiberci i druga plemena. Netalentiranost rimskih vojskovođa, vjerolomstvo prema plemenima koja su stajala u prijateljskim odnosima s Rimom, kao i ničim motivirano kršenje ugovorâ s domorodcima – doprinijeli su tome da je rat u Luzitaniji doveo u pitanje vladavinu Rimljana u tom području. 150. g. pretor Servije Sulpicije Galba prodro je u zemlju Luzitanaca i zaključio s njima mir; ali pošto su položili oružje, znatan dio njih bio je pobijen ili prodan u ropstvo. Onda su Luzitanci ponovo digli ustanak i za predvodnika izabrali Virijata, koji je prije toga bio običan pastir. Virijat se pokazao kao talentiran vojskovođa i

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

izvrstan organizator. Čitavih devet godina on je ostao nepobijeđen. 141. g. prokonzul Fabije Maksim Servilijan bio je prisiljen Virijata priznati za kralja. Ovaj ugovor bio je u Rimu potvrđen, ali zatim prekršen; u Luzitaniju su ponovo poslane znatne vojne snage. Ali je samo izdaja oslobodila Rimljane toga opasnog protivnika: ljudi iz Virijatove okoline, koje su Rimljani potkupili , ubili su ga u šatoru na spavanju (139. g.).

Dugotrajni ratovi u Španjolskoj bili su posljedica upornog otpora lokalnih plemena, kao i unutarnjeg stanja u rimskoj državi, a prije svega u vojsci. Način popunjavanja vojske i dalje je bio stari. Legije su se sastojale od seljaka, čije je propadanje dobivalo masovan karakter; vojnik nije mislio na ratove i osvajanja, nego na povratak u domovinu; zbog toga je stega počela naglo popuštati. Uz to je vladavina nobiliteta bila povezana s posebno utvrđenim redom kod zauzimanja magistratura i postavljanja na zapovjedničke položaje. Često su najtalentiraniji vojskovođe i političari potiskivani u zadnji plan, a na njihova mjesta dolazili su utjecajni ljudi bez talenta.

Poslije pobjede na Virijatom centar ustanka postao je grad Numancija. 137. g. rimska vojska , koja je opsjedala grad, bila je od Numantinaca opkoljena, usprkos svoje brojne nadmoći. Konzul Mancin bio je prisiljen na kapitulaciju i poslao je u Numanciju kvestora Tiberija (budućeg tribuna), radi vođenja pregovora. Grakh je uspio zaključiti ugovor po kome je rimskoj vojsci zajamčena sloboda odstupa, ali je čitava logorska imovina pripala Numantinicma.

Senat nije priznao taj ugovor; on je, po starim običajima, odlučio konzula Mancina predati neprijatelju, ali Numantinci nisu htjeli primiti Mancina. U Španjolsku je poslan, u to vrijeme čuveni , P u b l i j e K o r n e l i j e S c i p i o n E m i l i j a n , koji je 133. g. pokorio Numanciju.

Uzroci Trećeg punskog rata

Poslije Drugog punskog rata Kartažani su bili prisiljen na odricanje od vanjske ekspanzije. U političkom pogledu Kartaga se pretvorila u državu drugog reda. Ali bilo je teško savladati njenu gospodarsku moć. Poslije gubitka kolonija i smanjenja trgovačkog prometa osobito značenje stekla je kultura vinove loze, kao i maslinovog drveta. Samim tim Kartaga se postepeno oslobađala od uvoza vina i ulja sa otoka Rodosa i Sicilije.

Kartaga je počela izvoziti veliku količinu vina i ulja, i postala je opasan konkurent rimskim zemljoposjednicima, koji su uzgajali vinovu lozu i maslinu. S nezavisnošću Kartage nisu se mogli pomiriti ni trgovački krugovi Rima.

Velike uspjehe postigla je u tom razdoblju Numidska kraljevina, koja je od poraza Kartage bila u višestrukom dobitku. Za vrije vladavine Masinise u Numidiji rastu stari i niču novi gradovi, jača redovna vojska a Numidija jača i u gospodarskom pogledu. Brodove natovarene žitom Masinisa je slao čak u Egejsko more, na otok Delos

Između Kartage i Numidije dolazilo je do stalnih sukoba, u kojima je Rim uvijek podržavao Numidiju.

Umjereni vanjskopolitički program Scipiona, koji se zalagao za stvaranje sustava zavisnih i poluzavisnih država, nalazi sve manje pristaša, i poslije pobjede na Perzejem osvajačka politika prema Kartagi nailazi na simpatije kod raznih grupa vladajuće klase rimskog društva. Izraz tih nastojanja bio je M a r k o P o r c i j e K a t o n (S t a r i j i), koji je proveo neko vrijeme u Kartagi i uvjerio se u njeno bogatstvo. Blagostanje kartaške poljoprivrede nije davalo mira Katonu; on se zalagao za potpuno uništenje Kartage, i njegovi govori u Senatu redovno su se završavali riječima: "Ceterum censeo Carthaginem delendam esse". (Uostalom, ja smatram da Kartagu treba razoriti).

Stalni napadi Masinise doprinijeli su tome da je u Kartagi ojačala stanka patriota, koja je polagala nadu u to da će Rimljani pretrpjeti porazu Španjolskoj. Jedan od Masinisinih napada Kartažani su dočekali pružanjem otpora. Rimljani su u tome vidjeli prekršaj uvjeta ugovora zaključenog 201. g. i ma da su Kartažani, koji su u sukobu s Masinisom pretrpjeli poraz, odlučili pristati na kapitulaciju, Rimljani su im ipak objavili rat. U Kartagi se u to vrijeme na vlasti nalazila stanka koja se zalagala za mir i koja je bila spremna na svake ustupke. Ali kada su rimski

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

konzuli, koji su stigli u Utiku, pored drugih zahtjeva naložili Kartažanima da napuste grad i da se nastane na mjestu najmanje 15 kilometara udaljenom od mora, Kartažani su s negodovanjem odbili taj zahtjev i odlučili su grad braniti do kraja.

Opsada Kartage

Poduzete su sve mjere za obranu grada. Rimljani su namjeravali Kartagu zauzeti na juriš, ali su njihovi pokušaji ostali bez rezultata. Moralo se pristupiti trajnoj opsadi. I ovdje, kao i u španjolskim pohodima, rimske trupe nisu bile ni izdaleka tako sposobne za borbu kao nekada. Pokazalo se da je Kartaga nepristupačna tvrđava, a za vrijeme opsade Kartažani su prisiljavali pojedine rimske odrede na povlačenje.

Tako je to trajalo do 147. g., kada je u Afriku poslan Publije Kornelije Scipiom Emilijan. Stigavši u Afriku, Scipion je najprije učvrstio stegu u vojsci, a zatim je poduzeo sve mjere kojima je presjekao svaki pristup Kartagi. Opkoljeni branitelji Kartage bili su odsječeni od vanjskog svijeta, i opskrba namirnicama je prestala. Kartaška voska koja se nalazila izvan grada bila je potučena. Ugledni vojni zapovjednik Hazdrubal, koji je rukovodio obranom Kartage, počeo je moliti za mir. Ali Scipion nije na to pristao, i u proljeće 146. g. otpočeo je juriš na grad.

Pad Kartage

Čitavih šest dana bjesnjela je borba po ulicama grada. Tek sedmog dana uspjeli su Rimljani zauzeti Birsu – akropolu Kartage. Hazdrubal se sa svojom obitelji i rimskim prebjezima sklonio u Eskulapov hram, spremajući se na samospaljivanje. Ali u odlučnom trenutku kartaški vojskovođa nije izdržao. On je istrčao iz hrama i na koljenima zamolio Scipiona da mu poštedi život. Hazdrubalova žena, kada je to ugledala, sarkastično je poželjela svom mužu da spasi svoji život, gurnula djecu u vatru, pa se za njima i sama bacila u plamen.

Scipion je htio sačuvati grad, ali na zahtjev Senata Kartaga je bila do temelja porušena. Grad je spaljen, a zatim sravnjen sa zemljom; na gradski teritorij bačena je anatema, i za vječna vremena zabranjeno je naseljavanje na njemu. Stanovnici su prodani u ropstvo. Jedna senatska komisija odlučila je da se znatan dio kartaških posjeda pretvori u rimsku provinciju Afriku; velik dio zemljišta proglašen je državnim (ager publicus), stanovnici su morali plaćati porez (stipendium). Samo su neki gradovi (Utika, Hadrumetum i dr.), koji su pružili pomoć Rimu, zadržali slobodu i čak dobili jedan dio kartaškog teritorija. Povećan je teritoriji numidske kraljevine; njome su vladali sinovi Masinise, koji je umro za vrijeme Trećeg punskog rata u dubokoj starosti.

Pokoravanje Makedonije i Grčke

Prilike koje su nastale u Makedoniji poslije pobjede nad Perzejem nisu bile dugotrajne. Između okrugâ nastajali su razdori, a posljedica toga je bila rimska intervencija. Nezadovoljstvo stanovništva iskoristio je neuki Andrisk, koji se lažno predstavljao kao Filip, Perzejev sin. Njega su priznali stanovnici Trakije i pružili mu pomoć. Lažni Filip ušao je u Makedoniju, gdje ga je većina stanovništva dočekala sa oduševljenjem. Rimska legija, poslana protiv njega, bila je potučena (149. g.). Rimljani su morali u Makedoniju uputiti nove trupe. Uz pomoć pergamskog kralja Atala II. Rimljani su potukli trupe lažnog Filipa; Makedonija je priključena Rimu i proglašena za rimsku provinciju (148.). Novoosvojeno područje imalo je za Rimljane veliki strateški značaj. Ono je štitilo Grčku od upada barbara. Iz njega su Rimljani često otpočinjali svoje ekspedicije na sjeveroistok; u tu svrhu oni su od Drača do Soluna izgradili cestu, koja je Jadransko more povezivala sa Egejskim.

U to vrijeme po grčkim gradovima vodi se ogorčena klasna borba; uz to su pojedini gradovi bili u međusobnom sukobu. Svuda su postojale pristaše i protivnici Rimljana. 149. g. Sparta se

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

odvojila od Ahajskog sveza, i to je poslužilo kao povod ratu. Rimljani su stali na stranu Sparte, dok je Ahajski savez, uglavnom pod pritiskom demokratskih elemenata, objavio Rimu rat. U odlučnom trenutku strateg ahajskog saveza Diaj uputio je sirotinji poziv da u vojsku stupa svatko tko je sposoban nositi oružje, i uključio je u sastav trupa 12.000 robova, rođenih u Grčkoj. Bogatašima je razrezan izvanredni porez.

Odlučna bitka odigrala se je na Istmu. Ahajci su bili potučeni, i Grčka je priključena Rimu. Po direktnom naređenju Senata Korint je 146. g. porušen, a njegovi stanovnici prodani u ropstvo. Grčki su gradovi službeno zadržali slobodu, ali su stavljeni pod kontrolu makedonskog namjesnika, a na neke od njih udaren je poseban namet. Samo su Sparta i Atena proglašene samostalnim gradovima.

Priključenje Pergamske kraljevine

Odmah iza Makedonije i Grčke ista sudbina zadesila je i Pergamsku kraljevinu. Još od vremena rata s Perzejem Eumen II. bio je kompromitiran u očima Rimljana. Pod nasljednicima Eumena II. Pergam postepeno gubi svoje značenje pomorske sile u vodama Mediteranskog bazena, a utjecaj Rima sve više jača i širi se. Pod Atalom III. (138.-133.) rimski zelenaši već gospodare u Pergamu. 133. g. kralj Atal, koji je, po svemu sudeći, podčinjavanje Rimljanima smatrao neizbježnim, oporučno je ostavio svoju kraljevinu Rimu; u oporuci je osigurana sloboda nekim gradovima, u prvom redu Pergamu. Pobude za ovaj ustupak nisu nam dovoljno jasne. Potpuno je moguće da je određenu ulogu odigao pokret donjih slojeva stanovništva; rimska okupacija trebala je pružiti pomoć robovlasnicima u borbi protiv nezadovoljnih elemenata. Ali Rimljani nisu odmah mogli preuzeti novi teritorij. U Pergamu je izbio ustanak robova pod rukovodstvom Aristonika, koji se pojavio kao pretendent na prijestolje. Tek poslije uporne borbe Rimljani su uspostavili u Pergamu svoju vlast. Prijašnja Pergamska kraljevina pretvorena je u provinciju Aziju.

Rimske provincije

Sredinom II. st. Rim je predstavljao ogromnu državu; svi posjedi izvan Italije smatrani su njegovim provincijama.

U prvo vrijeme Rimljani nisu imali nikakvih pravila za upravljanje provincijama. Onaj kome bi bilo povjereno vođenje rata, upravljao bi i osvojenom zemljom. Kasnije su stvaraju četiri nove dužnosti provincijskih pretora, kojima se povjeravala uprava nad određenim provincijama (od 227. g. biraju se dva pretora za upravu nad Sicilijom i Sardinijom, od 197. g. – dva pretora za španjolske provincije).

Provincijski pretori, kao i drugi magistrati, birani su na godinu dana. Ali se rok upravljanja provincijom mogao produžiti posebnom Senatskom odlukom (prorogatio imperii). U provincije su ponekad slani bivši magistrati, kao i osobe koje još nisu stekle najviše magistrature. Namjesnik koji provincijama upravlja poslije isteka magistratskih ovlasti ili prije dobivanja magistrature – smatran je za promagistrata. On je dobivao titulu prokonzula (pro consule) ili propretora (pro praetore). U granicama povjerenih provincija namjesnici su imali istu vlast (imperium) kao i svi najviši magistrati, ali izvan granica svoje oblasti oni su bili privatne osobe. Zajedno s magistratom u provinciju je slan i kvestor, koji je vodio i financijske i privredne poslove. Osim toga, pokraj provincijskog magistrata obično su se nalazili senatori u svojstvu legata.

Sustav uprave provincijama formirao se postepeno. Nije bilo nikakvih općih zakonskih odredbi koje bi se odnosile na upravu i položaj svih provincija. Postojali su pojedini statuti za ove ili one provincije (leges provinciae), koje su određivali Senat ili upravnici provincija. Stupajući na dužnost, provincijski magistrat izdavao je obično edikt (edictum provinciale), u kome je naznačavo kojim će se načelima rukovoditi pri upravljanju.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Položaj gradova koji ulaze u sastav provincije bio je različit. Veliki dio gradova spadao je u kategoriju zavisnih gradova (civitates stipendiariae); oni plaćaju porez (stipendium, tributum), pokoravaju se upravniku provincije i zadržavaju autonomiju kod odlučivanja o lokalnim pitanjima. Pored njih, postojali su slobodni gradovi (civitates liberae), koji su se dalje dijelili na više kategorija. Prava grada, njegova sloboda (libertas) mogli su biti utvrđeni posebnim savezničkim ugovorom (foedus); onda je grad smatran savezničkim (civitates foederatae). Oni su uživali punu autonomiju, nisu plaćali poreze, ali su za vrijeme rata bili dužni davati trupe ili brodove. U pojedinim slučajevima gradovima je jamčio slobodu sam Senat. Takvi su gradovi uživali autonomiju, zadržavali pravo gradnje brodova, ali su pritom jedni od njih bilo oslobođeni porezâ (civitates liberae et immunes), dok su drugi morali polagati određen novčani iznos. Prema tome, kod organiziranja provincija Rimljani su postupali po načelu: "divide et impera" (podijeli pa vladaj). Na provincije su Rimljani gledali kao na "posjed", kao na "imanja rimskog naroda" (praedia populi Romani), u prvom redu kao na izvor svojih prihoda.

Određen dio zemljišta (teritorij Kartage i Korinta, španjolski rudnici i dr.) pretvoren je u "državnu zemlju" (ager publicus), i pretori su ga davali pod zakup. Podčinjeni gradovi bili su dužni plaćati neposredni porez (tributum, stipendium), koji je ponekad ubiran u naturalnom obliku (vectigalia) – u vidu desetine (na Siciliji). Osim toga, gradovima su razrezivani posebni porezi, koji su se sastojali uglavnom od carinskih poreza. Izdržavanje upravnika provincije padalo je na teret mjesnog stanovništva. Na njegova pleća padala je i ishrana trupa koje su smještene u provinciji, a tako isto i svi rashodi za lokalne potrebe. U mnogim slučajevima Rimljani su ostavljali stari porezni sustav.

Zbog metoda ubiranja dažbina koje su Rimljani prakticirali rastao je teret poreznih obveza. Oni su uveli sustav zakupa poreza, koji je prakticiran po helenističkim zemljama i koji su Rimljani preuzeli, po svemu sudeći, sa Sicilije. U Rimu su osnivana otkupna društva (societates publicanorum), koja su državi unaprijed isplaćivala određeni iznos, koji je ona zatim naplaćivala od lokalnog stanovništva uz veliku dobit. Kakvi su mogli biti rezultati djelatnosti publikana, može se vidjeti iz riječi Tita Liivja: *" Tamo gdje se pojave publikani, ili se javno pravo pretvara u praznu frazu, ili saveznicima ne ostaje nimalo slobode"*. Upravnici provincija, koji su vodili porijeklo od senatora, pribjegavali su svakovrsnim iznuđivanjima, da bi se obogatili na račun provincija. Stanovnici provincija nisu imali pravo žalbe na svog magistrata za sve vrijeme dok se nalazio na vlasti; oni su se mogli žaliti na upravnikove odluke tek pošto ovaj preda svoju punomoć. 149. g. po Kalpurijevom zakonu, uvedeni su posebni sudovi, tzv. stalne sudske komisije za razmatranje slučajeva iznuđivanja (quaestiones perpetuae de rebus repetundis), ali su u tim komisijama zasjedali senatori, koji su predstavnike svog staleža često oslobađali od suđenja, usprkos materijalnih dokaza.

Zbog osvajanja i eksploatacije provincijskog stanovništva izmijenio se položaj rimske države i raznih slojeva njenog stanovništva. Ratovi su bili praćeni stjecanjem velikog plijena i zarobljenika, koji su pretvarani u robove. U vijestima o trijumfima rimskih vojskovođa govori se o ogromnim količinama zlata i srebra, skupocjenog posuđa, novca; sve je to nošeno ispred trijumfatora kao plijen. Iz provincije su, obično preko otkupnih kompanija, pritjecali u rimsku blagajnu godišnji prinosi lokalnog stanovništva s državnog zemljišta, svakovrsne carine i druge vrste prihoda.

Porast državnog dohotka bio je toliko znatan da su Rimljani poslije bitke kod Pidne (168. g.) prestali plaćati neposredni porez (*tributum*) koji je do tog vremena ubiran u vojne svrhe.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Glava XII.

RIMSKO DRUŠTVO SREDINOM II. ST. PR. K.

1. Nobilitet i vitezovi

Polibije o rimskom političkom poretku

Pretvaranje Rima u svjetsku državu izazivalo je divljenje kod saveznika. Polibije je na početku svog djela napisao : "*Ima li igdje toliko lakomislenog ili nemarnog čovjeka koji ne bi želio da se zna na koji je način i pri kakvom društvenom uređenju gotovo čitav poznati svijet potpao pod jedinstvenu vlast Rimljana – u toku od nepune pedeset i tri godine? "* (od kraja Dugog punskog rata do pobjede nad Makedonijom). Sam Polibije nastoji uzdizanje Rima objasniti njegovim savršenim političkim uređenjem. On smatra da su u rimskom državnom poretku spojena sva tri oblika uprave: monarhija, aristokracija i demokracija. Ova kombinacija različitih oblika uprave predstavlja, po Polibiju, jamstvo uspjeha Rima u vanjskoj i unutarnjoj politici. Tako je glasio odgovor teoretičara koji je bio sklon tome da pojave društvenog života objasni na osnovu političkih teorija raširenih u doba helenizma. Na osnovu Polibijevog izlaganja konkretne povijesti može se izvesti zaključak da je za doba koje je ono opisivao karakteristična vladavina nobiliteta.

Rimska aristokracija na početku II. st.

Narodna skupština i dalje je ostala najviša ustanova u državi. U pojedinim slučajevima ona je odbacivala odluke Senata, birala ponekad na najviše dužnosti osobe koje nobilima nisu bile po volji, ali su takvi slučajevi bili prije iznimka nego pravilo. Najviši magistrati stvarno su imali službeno gotovo neograničenu vlast, samo što je rok trajanja njihove vlasti bio ograničen, a njihov izbor zavisio od senatske većine. Gaj Flaminije bio je jedan od posljednjih snažnih političara proizašlih iz redova plebejaca. Kratko vrijeme prije Drugog punskog rata i u prvom njegovom razdoblju demokratski pokret je ojačao, i demokratske grupacije vršile su određen utjecaj na tijek događaja; ali uslijed čitavog niza okolnosti, za vrijeme Hanibalove najezde uloga Senata je porasla, u sljedeće doba njegov se utjecaj još više pojačao. On je rukovodio čitavom vanjskom i unutarnjom politikom. Senat je služio kao glavni oslonac nobiliteta. Među nobilima dominantan položaj i dalje su zauzimali najstariji patricijski rodovi: Emiliji, Korneliji, Klaudiji, Valeriji. Neki patricijski rodovi gube svoje značenje i postepeno silaze s pozornice. U to vrijeme pojedini plebejski rodovi stječu veliko značenje. Među njima isticali su se naročito Liviji, Cecilijij, Meteli, Semproniji i dr. U prethodno doba senatorska aristokracija nije popunjavana samo plebejcima, već također i predstavnicima latinskih, pa čak i kampanskih gradova. Od kraja III. st. prilike su se promijenile. Pristup novim članovima u Senat bio je otežan. Onaj tko ne pripada Senatorskoj aristokraciji mogao je stići od najviših položaja samo u izuzetnim slučajevima. To su bili "skorojevići" (homines novi).

Predstavnici nobiliteta dijelili su se na razne grupacije; "patricije", koje su se ponekad razilazile u pitanjima politike, ali koje su najčešće konkurirale jedne drugima u borbi za dobivanje najviših magistratura, važnih svećeničkih dužnosti itd, Pojedine porodice i rodovi sklapali su koalicije, utvrđivali političke saveze dinastičkim brakovima, pružali jedni drugima podršku ako bi netko od članova određene političke grupacije odgovarao pred sudom.

Nekadašnja jednostavnost ustupila je mjesto raskoši. Aristokratske obitelji starale su se o svom prestižu; u očima javnog mnijenja veliki utjecaj imala je starost određenog roda i ugled

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

njegovih predaka. Porodični zapisi često su krivotvoreni, broj uglednih rođaka je umnožavan, pojavljivali su se preci kojima su pripisivani fantastični podvizi.

Postojanosti porodičnih tradicija doprinosilo je pravo držanja voštanih likova predaka (ius imaginum). Oni su čuvani u glavnom dijelu kuće, u atriju, i iznošeni su za vrijeme svečanih procesija prilikom sahrane.

Senatori su nosili tuniku sa širokim grimiznim rubom, duboke cipele sa četiri remena i zlatni prsten. Njihove kuće bile su prepune klijenata, koji su svuda pratili svoga patrona. Bogate aristokratske kuće imale su ogroman broj klijenata iz redova gradskog i seoskog stanovništva. Svi oslobođenici postajali su klijenti. Oni su na izborima glasovali za svoga patrona, vršili agitaciju za njega, a sa svoje strane, patron se zalagao za klijenta na sudu, potpomagao ga svojim darovima.

Gospodarsku osnovicu moći nobiliteta činio je krupni zemljišni posjed. Privilegirani položaj nobiliteta povećavao je izvore prihoda njegovih predstavnika. Česti pohodi u daleke zemlje bogatili su vojne zapovjednike iz redova senatorskog staleža. Ogromne prihode donosila je uprava provincijama, koja se nalazila u rukama senatorskog staleža. Klaudijev zakon iz 220. g. pr. K., koji je ograničio trgovačke aktivnosti nobiliteta, doprinio je tome da je nobilitet prihode od ratova i pljačke provincija ulagao u zemlju.

Scipion Stariji i Katon

Za rimski politički život prve polovice II. st. pr. K. karakteristična je borba u samom nobilitetu.

U vrijeme Drugog punskog rata osobit utjecaj među senatorima vršio je Kvint Fabije Maksim, prozvan Cunctatorom. Kao princeps Senata, on je vršio snažan utjecaj na nobilitet. Poslije Fabijeve smrti uživao je izvanredan autoritet Publije Kornelije Scipion Afrički Stariji. Od 199. do 184. g. on je bio princeps Senata, pod njegovim utjecajem vođena je vanjska i unutarnja politika. U vanjskoj politici on je bio protivnik stvaranja novih provincija i zalagao se za jačanje rimske moći putem stvaranja sustava vazalnih država, zavisnih od Rima. U unutarnjoj politici Scipion je bio pristaša senatskog sustava uprave, ali je u isto vrijeme postavio sebi za cilj olakšanje vojne službe i smanjenje neposrednih poreza. Scipion je bio popularan među svojim bivšim vojnicima, koji su s njim izveli priličan broj vojnih pohoda, a tako isto i među plebejcima, gdje je imao brojnu i razgranatu klijentelu. Scipion je vodio određenu dinastičku politiku. Predstavnici roda Kornelijevaca često zauzimaju u to vrijeme najviše položaje. Sa mnogim drugim rodovima (npr. Emilijevcima) Kornelijevci su bili u prijateljskim i rodbinskim vezama. Ali je ipak među senatorskom oligarhijom postojala i jaka oporba protiv Scipiona. Prema njemu su bili neprijateljski raspoloženi Fabijevci i porodice koje su bile povezane s njima. Dugo vremena Scipionov protivnik bio je Tiberije Sempronije Grakh, otac budućih tribuna. Pobjednik FIlipa V.- Tit Kvinkcije Flaminin, izabran je za konzula za 198. g., protiv želje Scipiona, koji se zalagao za druge kandidate. U Sirijskom ratu Publije Scipion sudjelovao je kao legat u stožeru svoga brata Lucija; poslije ovog rata njegovo značenje počinje opadati.

187. g. od Lucija Scipiona zatraženo je polaganje računa o upotrebi novca dobivenog iz sirijskog plijena. Publije je taj zahtjev smatrao ponižavajućim i demonstrativno je uništio račune. Ali su napadi uskoro obnovljeni; 184. g. komicije su Lucija osudile na plaćanje velike svote novca, a kad je on to odbio, namjeravali su ga odvesti u tamnicu. Umiješao se Publije, koga je podržavao narodni tribun Tiberije Grakh. On je bio u neprijateljstvu sa Scipionima, ali je smatrao da je odluka komicija nepravedna, i on je uložio veto na odluku o Lucijevom uhićenju. Kazivanje o procesu protiv Scipiona nije potpuno vjerodostojno, ali ono u određenoj mjeri odražava gubitak političkog utjecaja Scipionâ

Jedan od najdosljednijih Scipionovih protivnika bio je Marko Porcije Katon Stariji. Po svom porijeklu on nije pripadao aristokraciji (njegova porodica vodila je porijeklo iz Tuskula), ali kada je postigao senatorske položaje, on se pokazao vatrenim pobornikom starine

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

i braniteljem aristokratskih privilegija; istovremeno Katon je istupao protiv pojedinih predstavnika nobiliteta, govorio je sa njima oštro i vrlo žurno ukazivao na njihove poroke. Međutim, Katonu konzervativizam nije smetao da zastupa interese robovlasničke privrede, koja se brzo razvijala, i zelenaškog kapitala. On je insistirao na tome da se Kartaga sruši; u Španjolskoj on je provodio politiku suprotnu Scipionovoj; područja onih ustaničkih plemena koja su smatrana rimskim saveznicima priključena su provinciji. Dok su se Scipioni zalagali za priključenje Rima helenističkoj kulturi, dotle je Katon bio zaštitnik starih rimskih običaja. On je bio revoltiran time što je u Rim stigla atenska delegacija predstavnika triju filozofskih škola, sa akademičarem Karneadom na čelu, povodom sukoba između Atene i Orona (155. g.). Katon se bojao da će nova učenja, koja su pobudila ogroman interes u rimskom društvu, štetno utjecati na čistoću naravi. Tijekom mnogih godina Katon se borio protiv raskoši. 184. g. on je izabran za cenzora. Katonova cenzura stekla je osobito značenje. On je uveo porez na luksuz; neki senatori, čiju je vladavinu Katon smatrao nedostojnom tog visokog zvanja, nisu uneseni u nove spiskove. Smanjen je i broj vitezova. Strogost Katonove cenzure ušla je u poslovicu. Protiv njega udružile su se razne grupe nobiliteta.

Cenzori izabrani za sljedeći rok ukinuli su mnoge Katonove reforme. Katon Stariji doživio je osamdeset i pet godina i umro je iste godine koje je počeo posljednji rat s Kartagom, rat za koji se je on tako dugo i zdušno zalagao.

Zakoni Vilija

Pad Scipiona, kao i ukidanje Katonovih mjera, svjedoče o još većem jačanju senatorske oligarhije. Jačanje Senatorske oligarhije odrazilo se u zakonodavstvu prve polovice II. st. Zakon Vilija (180. g.) utvrdio je red za dobivanje magistratura. Najviše magistrature (konzulat, preturu) mogli su zauzimati smo oni koji su prethodno prošli kroz niže izborne dužnosti (kvesturu, edilitete). Pretendent za prvu magistraturu nije mogao bit mlađi od 28 godina. Izbornim dužnostima mogla je prethoditi vojna služba. Prema tome, pretorom se nije moglo postati prije 40., konzulom prije 43. godine života. Ovim zakonom se htjelo pomoći oligarhiji u njihovoj borbi protiv ljudi popularnih među plebsom. Kod zauzimanja magistratura veliku ulogu odigrao je određeni red, koji je utvrđivala vladajuća oligarhija. Na najviše dužnosti, po pravilu, dospijevali su predstavnici aristokracije osrednjih sposobnosti. Energični ljudi, kao Tiberije Sempronije Grakh, predstavljali su izuzetak.

Uloga vitezova

Ograničenje pristupa u najviši stalež dovodilo je do jačanja nearistokratskog gornje sloja plebsa – vitezova.

U rukama vitezova nalazio se zakup provincijskih poreza. Među sudionicima u otkupnim kompanijama (societates publicanorum) moglo je biti i ljudi srednjeg stanja, koji su ulagali svoj udio i razmjerno njemu dobivali prihode; ali su glavnu ulogu igrali vitezovi. Kod ubiranja provincijskih poreza, pored zloupotreba svake vrste, oni su pribjegavali zelenaštvu. Zahtijevali su trenutnu isplatu poreza, u slučaj pak da porezni obveznici nisu imali sredstava za trenutnu isplatu, vitezovi su im tražene iznose davali na zajam uz visoke kamate, i po isteku roka naplaćivali novac najokrutnijim sredstvima.

Zelenaške operacije u Rimu prelaze u ruke vitezova, a tako isto i vanjska trgovina. Zavaljujući zakupima poreza i izuzetnom položaju rimskog trgovačkog i zelenaškog kapitala u provincijama, bogatstvo vitezova sve je više raslo. Vitezovi se postepeno izdvajaju od osnovne plebejske mase i formiraju poseban stalež.

Kao nobilitet, i vitezovi su pripadali najvišem sloju robovlasničkog društva. I vitezovi i nobili eksploatirali su provincije. Nobili su preko svojih posrednika sudjelovali u svakovrsnim zelenaškim operacijama i trgovačkim špekulacijama, a vitezovi su, sa svoje strane, posjedovali

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

zemlju u Italiji i provincijama. Ali ipak, prvi su uglavnom bili zemljišna aristokracija, a drugi novčana aristokracija.

I pored zajedničkih interesa, između senatorskog staleža i vitezova postojalo je prilično mnogo proturječnosti, i zato su vitezovi sudjelovali u mnogim antisenatorskim koalicijama.

2. Italska poljoprivreda sredinom II. st. pr. K.

Usprkos osvajanja i razvitka trgovačko-zelenaškog kapitala, poljoprivreda je i dalje bila osnovna grana italskog gospodarstva.

Katonova rasprava *"O poljoprivredi "*

Jedan od glavnih izvora koji nam daju predodžbu o italskoj poljoprivredi u II. st. pr. K. je rasprava Katona Starijeg *"O poljoprivredi"*. Obrađujući razna zanimanja, Katon daje prednost zemljoradnji. *"Kada su naši preci hvalili dobrog čovjeka* – kaže on – *oni su ga hvalili kao dobrog zemljoradnika". "Od zemljoradnikâ postaju i najhrabriji junaci i najpoduzetniji vojnici, sama zemljoradnja je najpobožnije i najtrajnije zanimanje, a ljudima koji se njoj predaju, najmanje su svojstvene zle misli"*. Trgovina se Katonu čini riskantnim zanimanjem, a zelenaštvo – zanimanjem nedostojnim građanina.

Iako branitelj starinskog Rima, čiji su socijalni oslonac činili srednji i sitni vlasnici, Katon je pojmu "dobri zemljoradnik" (agricola bonus) davao sasvim drugačiji sadržaj. Iz njegovih misli o tom pitanju može se zaključiti da pod "dobrim zemljoradnikom" on nije podrazumijevao seljaka iz starih vremena, već zemljoposjednika koji primjenjuje robovski rad i koji je povezan sa tržištem. U Katonovoj raspravi odrazile su se one značajne promjene koje su se dogodile u italskoj poljoprivredi u tom razdoblju.

Katon je pristaša intenzivne poljoprivrede proizvodnje. Pritom on ne smatra sve vrste kultura podjednako unosnim. Govoreći o unosnosti, on na prvo mjesto stavlja kulturu vinove loze (vinea), na drugo – povrtlarstvo (hortus), na treće – sađenje vrbe (salictum), na četvrto – uzgoj maslina (olivetum), na peto – pašnjak (salictum), i tek se na šestom mjestu nalazi kod njega žitna oranica (campus frumentarius). Termin villa upotrebljava Katon za oznaku seoskog domaćinstva srednjih razmjera. U istom značenju upotrebljava se u drugim izvorima riječ fundus, od koje je potekao pojam latifundije (latifundium), što znači krupan posjed. Katon govori o dva tipa villa: o villi od 240 jugera (oko 60 ha), zasađenoj maslinama, i o villi od 100 jugera (oko 25 ha), zasađenoj vinovom lozom. Potpuno je moguće da se ove ville nalaze u blizini jedna druge, ili da čak predstavljaju dijelove istog posjeda.

Katonovi savjeti tiču se najraznovrsnijih pitanja poljoprivrede: on govori o uzgoju maslinovog drveća i vinove loze, o uzgoju žitarica i stočarstvu.

Dobar domaćin treba se starati na prvom mjestu o dobroj obradi zemlje: *"Što znači dobro obrađivati njivu ? – Dobro orati.- Što na drugom mjestu? - Orati. – Što na trećem? – Gnojiti."*

Katon daje čitav niz savjeta, kada i kako treba gnojiti njive. Ne gnoje se samo zasijane površine; da bi se osigurala dobra kosidba, treba gnojiti i pašnjake, čistiti ih od korova. Pravila za sjetvu, žetvu, vršidbu, izbor i uređenje gumna, čuvanje gotove ljetine – sve to pažljiv domaćin mora predvidjeti. Uzgoj vinove loze i maslina, cijeđenje vina i maslinovog ulja, njihovo čuvanje i, najzad, prodaja – sve je to predmet Katonovog proučavanja. On daje recepte pomoću kojih italski domaćin može cijediti vino koje neće biti gore od vina sa otoka Kosa. On također savjetuje kako ga najunosnije plasirati na tržište. Kod Katona se nalaze savjeti i za uzgoj voća. On predlaže da se sa posebnom pažnjom uzgaja stoka i daje savjet kao treba graditi staje, držati i hraniti stoku.

Katonova djela ne sumiraju samo iskustvo italskih zemljoposjednika. Iako protivnik sveg inozemnog, pisac je koristio savjete helenističkih agronoma i radove svojih konkurenata,

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

kartaških agronoma. Katonovo djelo ne sadrži samo racionalne savjete o poljoprivredi. Ono u isto vrijeme uči vlasnika imanja kako se treba moliti bogovima, kako se pogađati. Njegova knjiga predstavlja zbornik istaknutih savjeta, čije izvršenje osigurava uspjeh poljoprivredniku. Mnogo pažnje posvećuje on tome kako treba izgraditi vilu, kako upravljati imanjem i organizirati rad. Pitanju o racionalnom korištenju radne snage on također posvećuje veliku pažnju. Dobar poljoprivrednik – to je robovlasnik koji mora do maksimuma iskorištavati radnu snagu svojih robova, koji čine glavni kontingent radne snage. Broj robova relativno je mali: u masliniku – 13, u vinogradu – 16. Ali treba imati u vidu da Katon govori o "idealnim vilama", a da je stvarno robova po imanjima bilo daleko više. Robovlasnik iz robova mora izvlačiti maksimum viška proizvoda; ako je rob ostario ili se razbolio, ne treba ga više držati, već ga treba prodati kao stara zaprežna kola, stari alat ili nešto drugo suvišno u domaćinstvu. Robovi ne trebaju sjediti bez posla: ako je kišno vrijeme, treba ih zaposliti na drugim poslovima, npr. na pranju bačava, izbacivanju gnojiva, na čišćenju sjemena, pletenju užadi i sl.

Robovi nemaju praznika; na seoske praznike, kad je zabranjeno raditi na njivi, robovi trebaju popravljati ceste, okopavati povrtnjak, čistiti prostorije. Neki robovi, po svemu sudeći oni nepouzdani, radili su, po kartaškom primjeru, u okovima. Izdržavanje robova svodi se na minimum. Njima se daje relativno mnogo kruha – do 5 funti (rimska funta = 327.5 grama) dnevno, u vrijeme teških radova, ali im se zato ne daje gotovo nikakvo kuhano jelo; njima se daje kiselo vino i ulje najgore kvalitete. Od odjeće robovima se daje svega jedna tunika i jedan ogrtač za cijelu godinu. Sam gospodar ne živi uvijek u vili. Imanjem upravlja upravitelj – villicus, postavljen iz redova robova.

Nabrajajući dužnosti vilikusa, Katon ističe da on mora paziti na raspoloženje robova. Iz pojedinih Katonovih primjedbi možemo utvrditi da je bijeg robova bio obična pojava, a da bi robove držao u pokornosti, Katon je, po Plutarhovim rječima, "*stalno nastojao među robovima poticati razdor, jer je slogu smatrao opasnom i bojao je se*".

Poljoprivredni radovi nose sezonski karakter, pa bi stoga bilo nerentabilno izdržavati robove čitavu godinu, da bi se oni iskoristili u toku jednoj kratkog vremena. Zato Katon predviđa i korištenje slobodne radne snage. Govoreći o izboru imanja, Katon predviđa potrebu da na datom mjestu postoje slobodni radnici. Mi doznajemo da berbu maslina uzimaju na sebe, po pogodbi, kompanije radnika sa strane. Ponekad je žetva žita povjeravana slobodnim radnicima, možda seljacima slabog imovnog stanja koji su živjeli u blizini, i to živjeli od određenog, obično neznatnog dijela žetve.

Širenje intenzivnih oblika poljoprivrede

Katonovo djelo daje nam pravo da izvedemo zaključak o širenju intenzivnih oblika poljoprivrede u Italiji u II. st. pr. K. Kada govori o izboru imanja, Katon savjetuje da se obrati pažnja na to, postoji li *"u blizini kakav važniji grad, more, plovna rijeka ili dobar prometni put"*. Drugim riječima, on ima u vidu u prvom redu domaćinstvo u okolici grada. Iz pojedinih njegovih primjedbi može se zaključiti da vila o kojoj on govori leži nedaleko Rima, u Laciju ili Kampaniji. U udaljenijim područjima i dalje su zadržavali svoje značenje uzgoj žitarica i stočarstvo. Katonova rasuđivanja rentabilnosti pojedinog domaćinstva i razni njegovi savjeti svjedoče da se sa priljevom jeftinog prekomorskog žita u Italiju uzgoj žitarica postaje nerentabilan, što je imalo velikog značenja za rimsku socijalnu povijest sljedećeg razdoblja. Pored srednjih intenzivnih poljoprivrednih domaćinstava tipa Katonovih vila, na početku II. st. pojavljuju se krupna ekstenzivna domaćinstva. To je bila jedna od posljedica Drugog punskog rata. Državni zemljišni fond (ager publicus) porastao je i na račun zemljišta zapuštenih za vrijeme rata, i na račun zemljišta konfisciranih od nepokornih saveznika. Veliki dio tog fonda dospio je u ruke krupnih posjednika. Ovo je osobito karakteristično za južnu Italiju, koja je u većoj mjeri od ostalih dijelova Poluotoka ostala bez ljudi i postradala za vrijeme Hanibalovog rata.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

3. Obrt i trgovina

Novi gospodarski odnosi utjecali su i na razvoj italskog obrta. U Rimu i raznim italskim gradovima postojale su radionice (po svemu sudeći sitne), koje su radile za podmirivanje potreba poljoprivrednika.

Pojedini gradovi specijalizirali su se za proizvodnju ovih ili onih predmeta, potrebnih u poljoprivredi. Katon kaže da su tunike, ogrtači i obuća za robove kupovani u Rimu; u Kapui i Noli (u Kampaniji) nabavljana su vjedra, urne za maslinovo ulje i vino te razno bakreno posuđe.

Kampanija i Etrurija bile su područja u kojim je obrtnička proizvodnja bila razvijenija nego u ostalim područjima.

U Etruriji toga vremena zapaža se opadanje keramičkog obrta, ali se zato i dalje razvija tehnika obrade metala, izrađuju brončani i željezni predmeti za domaću upotrebu i oruđa za rad. Obrtničke radionice zadovoljavale su uglavnom potrebe lokalnih poljoprivrednika i stanovnika okolnih gradova. Luksuzni predmeti dovoženi su u Italiju iz Grčke i drugih zemlja helenističkog Istoka. Zapadne pak zemlje dostavljale su poljoprivrede proizvode. Uvoz je u znatnoj mjeri premašivao izvoz. Međutim, promjene koje su se dogodile u poljoprivredi utjecale su i na italsku trgovinu; italsko vino pojavljuje se u raznim područjima Egejskog mora, osvajajući sebi tržišta i potiskujući grčka vina. O tome svjedoče natpisi sa Delosa i velika količina fragmenata amfora za vino sa italskim žigovima.

Trgovačka središta na Istoku

Glavni trgovački centi nalazili su se na Istoku. Izvanrednu ulogu u svjetskoj trgovini igrao je u III. i II. st. pr. K. Rodos. Poslije 167. g. stekao je veliko značenje Delos, na kome su se sastajali trgovci iz raznih zemlja i gdje su postojala različita udruženja Italika, uglavnom profesionalnog i vjerskog karaktera. Pad Kartage doprinio je još većem jačanju Delosa. Rimska osvajanja otvorila su široko polje rada uglavnom Grcima iz južne Italije i kampanskim trgovcima. U sve moguće špekulacije bili su uvučeni i razni slojevi rimskog stanovništva. Prvo mjesto zauzimali su, razumije se, vitezovi. Ali su u tome sudjelovali i nobili, koji su poslovali u prvom redu preko svojih klijenata. Čak se i apologet poljoprivrede Katon, kao što se vidi iz njegove biografije koju je napisao Plutarh, bavio unosnim trgovačkim špekulacijama. On je kupovao i preprodavao produktivna jezera, mjesta pogodna za gradnju valjaonica sukna, davao novac na zajam, pri čemu su kao zalog služili brodovi itd. Pošto pomorski promet nije bio uvijek pouzdan, Katon je stvarao kompanije, od kojih je svaka opremala brodove za prijevoz robe. Njegova materijalna sredstava bila su podijeljena na više kompanija. Time je rizik od gubitak novca u slučaju propasti brodova bio smanjen, a izgled za profit povećan.

Izmijenilo se i financijsko stanje rimske države. Sve do 200. g,. Rim je osjećao određen nedostatak u srednjoj moneti, ali poslije osvajanja, naročito poslije priključenja Španjolske s njenim bogatim srebrenim rudnicima, rimska je država stekla mogućnost da u potpunosti osigura srebrenu podlogu svoga novčanog sustava.

Za vrijeme Hanibalovog rata brončani as je spao od dvije na jednu unciju, a sada se njegova težina smanjila na pola uncije (uncija = 27.29 grama). As je počeo igrati ulogu sitnog novca.

Razvoj zelenaštva

Priljev zlata i srebra doprinio je razvoju zelenaštva. Ljudi koji su poslovali novcem otvarali su mjenjačnice; one su odgovarale bankarskim kontoarima s kraja srednjeg i početka novog vijeka. Vlasnici tih mjenjačnica, argentariji (argentarii), bili su uglavnom oslobođenici ili stranci, većim dijelom Grci. Oni su uvijek raspolagali gotovim novcem, pratili stanje na tržištu novca, vršili razmjenu moneta, određivali njihovu kvalitetu, čuvali i prenosili novčane iznose s

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

računa jednog ulagača na račun drugog i davali novac na zajam, uz kamatu. Ali ne treba preuveličavati značaj argentarija; u Rimu nije bilo pravog kredita, i sve su novčane operacije nosile poglavito zelenaški karakter.

4. Rimsko robovlasništvo sredinom II. st. pr. K.

Izvori ropstva

Robovlasništvo je postojalo u Rimu od najstarijih vremena, ali je ropstvo svoj klasični oblik dobilo u vrijeme Punskih ratova. Svako osvajanje bilo je praćeno odvođenjem u zarobljeništvo i prodajom u roblje desetina tisuća robova (167. g. pretvoreno je u robove 150.000 Epiraca, za vrijeme smirivanja Sardinije – preko 80.000 Sarda itd.).

Zarobljenici su prelazili u ruke kvestora, koji se nalazio pri vojsci, i ovaj ih je prodavao na licitaciji. Sve njih kupovali su preprodavači, koji si ih izvodili na tržište. Centar trgovine robovima bio je Delos. Tamo nisu stizali samo ratni zarobljenici, veliku ulogu kod snabdijevanja tržišta robova igrali su gusari. I u vrijeme klasične Grčke, i u helenističko doba gusarske su lađe ometale normalan pomorski promet. Hvatanje i prodaja robova na tržištu bio je jedan od najvažnijih izvora prihoda za gusare. U svakom slučaju na Delosu se skupljalo po 10.000 robova dnevno, i svi su oni do večeri bili prodani.

Djeca rođena od robinje, pripadala su njezinom vlasniku. To je također bio jedan od izvora ropstva. Međutim treba istaknuti da je u II. st. pr. K. skuplje koštalo odgajati roba u svojoj kući nego ga kupiti na tržnici.

Pravni položaj roba

Pravno uzevši, rob je smatran vlasništvom svoga gospodara, spadao je u res mancipi, tj. mogao se prodati putem mancipacije, pokloniti, oporučno ostaviti i dr. Istovremeno on se nalazio pod vlašću oca obitelji (pater familias). Rob je pripadao porodici kao njeni najbespravniji član. Gospodar je nad njim imao pravo života i smrti (ius vitae ac necis). Dok se ovo pravo prema drugim članovima porodice nije primjenjivalo, dotle su okrutne kazne i čak pogubljenja robova bili obična pojava.

U zavisnosti od toga gdje se upotrebljavao rad robova, oni su se dijelili na dvije grupe: jedni su radili na polju, to su seoski robovi (familia rustica), drugi – u gradu, to su bili gradski robovi (familia urbana). Položaj prvih opisuje Katon. Što se tiče gradskih robova, jedan njihov dio bio je zaposlen u gospodarskoj kući, činio je poslugu, dok je drugi dio bio zaposlen u obrtu. Među kućnim robovima postojala je jedna, u određenoj mjeri privilegirana grupa: učitelji, liječnici, glazbenici razni kućni upravitelji. Robovi – obrtnici mogli su raditi u kući, podmirivati njene potrebe, ali je znatan njihov dio bio zaposlen po radionicama. Prema tome, robovi su bili osnovna proizvodna klasa rimskog robovlasničkog društva.

Robovi su mogli imati potomstvo. Po rimskim zakonima, veza roba i robinje ili veza roba i slobodnorođene žene nije smatrana brakom, već zajednicom (conturbenium) i nije imala nikakve pravne vrijednosti.

Robovi su odgajali i obrazovali djecu, oni su bili liječnici i umjetnici. Bilo je državnih robova, koji su vršili dužnost pisara, arhivara itd. Presudno je bilo to da je ropstvo činilo osnovicu čitave proizvodnje, a proturječnost između robova i robovlasnika – osnovnu proturječnost rimskog robovlasničkog društva.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Propadanje seljaštva

Istovremeno s razvitkom krupnog seoskog posjeda zapaža se opadanje sitnog seoskog domaćinstva. Ovoj okolnosti doprinio je čitav niz uzroka.

Drugi punski rat izazvao je uništavanje onih područja kojima je prolazio Hanibal. Dugotrajni ratovi bogatili su vladajuće klase, a veoma nepovoljno utjecali na seljačko gospodarstvo, jer su glavni radnici morali provoditi vrijeme u ratnim pohodima. Na sitno seosko gospodarstvo nepovoljno je utjecao i uvoz jeftinog žita u Italiju. Tome se pridružila nasilna i nezakonita eksproprijacija malih posjednika. Iako je na parcelu državne zemlje (ager publicus) imao pravo svaki rimski građanin, ipak su veći dio te zemlje zauzeli krupni zemljoposjednici. Uslijed svih tih uzroka, broj slobodnih građana koji su posjedovali određeni zemljišni cenzus – sve se više smanjivao. Cenzus iz 164. g. pokazivao je broj punopravnih građana – 337.452, iz 159. g. – 328.316, iz 147. g. – 322.000, iz 136. g. – 317.933.

Proces propadanja seljaštva istakli su povjesničari starog vijeka. Apijan ga je prikazao na slijedeći način:

"Bogati ljudi, pošto su zauzeli veliki dio te nepodijeljene zemlje i pošto su s vremenom postajali sve uvjereijin u to da ime je više nitko neće oduzeti, počeli su i druge parcele, koliko ih je u blizini bilo, - omanje posjede siromaha – bilo kupovati, nagovarajući ove da ih prodaju, bilo silom oduzimati, tako da su umjesto omanjih zemljišta obrađivali prostrana polja. Na njima su upotrebljavali kupljene zemljoradnike i pastire, jer bi inače morali slobodnu radnu snagu odvajati od zemljoposjeda i davati za ratne pohode. Osim toga, posjedovanje robova donosilo im je veliku dobit, jer su se robovi brzo množili i povećavali, a bili su slobodni od vojne službe i ratnih opasnosti. Uslijed svega toga, bogati ljudi su se još više obogatili , a zemlja se je napunila robovima. Naprotiv, broj Italika se smanjivao, jer su ove iscrpljivali siromaštvo, porezi i ratni pohodi. Ali i onda kad su bili slobodni od ovih pohoda, ostajali su oni ipak bez novca, jer su zemlju posjedovali bogataši, koji su je obrađivali pomoću robova, a ne pomoću slobodnih ".

Uslijed specifičnosti robovlasničkog načina proizvodnja osnovna masa propalih seljaka nije se pretvarala u slobodne radnike (robovski rad bio je jeftiniji), već je odlazila u Rim, gdje je živjela od slučajne zarade, poklona bogatih ljudi i pomoću državne pomoći. Lumpenproletarijat je činio znatan dio stanovništva velikih gradova antičkog svijeta. Sa sve većim propadanjem seljaštva rasli su lumpenproleterski slojevi u Rimu.

3. Rimska država na početku druge polovice II. st. i stranka Scipiona Emilijana koja se zalagala za reforme

Propadanje italskog seljaštva, koje se događalo u srednjima, dijelom i južnim područjima Italije, nastavljalo se tijekom mnogih godina. Na sjeveru, kao i u planinskim područjima srednje Italije, seljaštvo je također osjećalo teškoće uslijed novih gospodarskih uvjeta. Oskudijevanje seljaštva nepovoljno je utjecalo na stanje rimske države, a u prvom redu na borbenu moć Rima. U prvoj polovici II. st. stvoreni su preduvjeti za ustanak robova i za široki pokret slobodne sirotinje. Uslijed toga, misao o reformi javlja se čak i među nekim predstavnicima nobiliteta, a konkretno kod Scipiona Emilijana i njemu bliskih osoba. Međutim, predstavnici Scipionovog smjera nisu proveli u djelo nikakve reforme. Usprkos tome, njihovi su pogledi utjecali na razvitak demokratskog pokreta.

Kao što je poslije Drugog punskog rata osobit utjecaj stekao Scipion Afrički Stariji, tako isto je poslije Trećeg punskog rata u političkom životu Rima veliku ulogu igrao rušitelj Kartage – Publije Kornelije Scipion Afrički Mlađi, koji je spojio tradicije dvaju patricijskih rodova – Kornelijevaca i Emilijevaca. Još kao šesnaestogodišnji mladić Scipion Emilijan se istako u bitci kod Pidne. Zatim je uspješno ratovao u Španjolskoj, najzad, proslavio se

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

u Trećem punskom ratu. Uživao je veliki autoritet i bio utjecajan u redovima plebsa. Istovremeno je imao i jakih veza u aristokratskim krugovima i mnogo pristaša među senatorskom aristokracijom. Emilijan je bio vatreni obožavatelj helenističke kulture i helenističke filozofije. Među njemu bliskim osobama nalazili su se povjesničar Polibije, filozof Panaitije, dramski pjesnik Terencije i čitav niz drugih osoba iz kulturnog i političkog života Rima toga doba. Scipion Emilijan je bio pod utjecajem stoika, ali je istovremeno bio i pristaša starorimskih ideala. On je visoko cijenio Katona, bez obzira što je on imao negativan stav prema helenističkoj kulturi. U skupini Scipionovih istomišljenika stvarao se ideal starog Rimljanina iz dobrih starih vremena, koji se odlikuje hrabrošću, jednostavnošću i pravednošću u svojim odlukama.

Scipion je bio popularan kod svojih vojnika, dobro je poznavao njihov život i bio svjestan značenja seljaštvo za sigurnost Rima. U redovima njemu bliskih ljudi javlja se misao o nužnosti reforme, o uspostavljanju odnosa koji su vladali u doba rane Republike. Ali je Scipion bio toliko tijesno povezan s nobilitetom; on je bio takav apsolutni pristaša vlasti Senata, da se nije mogao odlučiti na radikalne mjere. Njegov cenzura odlikovala se strogošću, ali njegova borba protiv raskoši nije imala vidnijih rezultata. Njemu blizak čovjek – Gaj Lelije, napravio je projekt agrarnog zakon, ali ga nije predložio u komicijama, i zato je dobio nadimak Mudri (Sapiens).

Glava XIII.

RIMSKA KULTURA SREDINOM II. ST. PR. K.

Utjecaj helenizma

Socijalno-gospodarski razvoj u III.. i II. st. stvorio je u Rimu preduvjete za razvoj kulture. Uslijed dodira sa helenističkim zemljama, u Rimu je rastao utjecaj helenističke kulture i tehnike. Doba borbe Rima za prevlast na Sredozemnom moru bilo je vrijeme u kome su ponikli i razvili se razni rodovi rimske književnosti i umjetnosti. Ovo doba je obilježeno borbom starorimskih tradicija sa novim strujama. U rimskoj kulturi toga doba ima mnogo tuđeg i neoriginalnog, ima mnogo čega proturječnog i neprerađenog, pa ipak nekadašnje italske tradicije nisu bili zaboravljene; one su doprinijele tome da se savladaju kulturni trendovi koji su Rimu bili tuđi. Rim je išao putem stvaranja originalnih kulturnih oblika; njih će on kasnije raširiti po pokorenim zemljama koje su bile na nižem stupnju razvoja.

Početak grčkog utjecaja na Rim pad u daleka vremena rimske povijesti, a utjecaj helenističke kulture osobito se snažno manifestirao od vremena rimskog podčinjavanja italskih grčkih gradova i od vremena rimskog angažiranja u političkom životu raznih helenističkih zemalja.

Promjena načina života

Novi uvjeti socijalnog i gospodarskog života mijenjali su najvažnije korijene rimskog načina života. Rim je gubio crte seljačkog grada i pretvarao se u svjetski centar. Rimska jednostavnost sve je više pripadala prošlosti. Stroge mjere cenzora nisu mogle zaustaviti širenje raskoši. Raskoš u odijelu (osobito ženskom), raskoš na gozbama i u kući – postala je bitno obilježje načina života vladajućih klasa. Kuće su odsad građene po helenističkim uzorima.

U rano doba otac je bio jedini odgajatelj svoje djece; on ih je učio pismenosti i računanju, davao im elementarne pouke iz agronomije, tjerao ih da uče napamet Zakonik dvanaest ploča, poučavao ih u duhu običaja predaka. Počevši od II. st. obrazovanje postaje kompliciranije. Pozivaju se učitelji-Grci, koji su vrlo često bili robovi. Od početka šezdesetih godina u Rimu se otvaraju grčke škole. U njima se čitaju i tumače grčki pjesnici, proučava gramatika, obrađuje se retorika i učenici se upoznaju sa osnovama raznih filozofskih sustava. Sa većim razvitkom rimske

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

književnosti u školama se obrađuju i latinski uzori. Prosvjedi rimskih starovjeraca, od kojih je osobito utjecajan bio Katon Starji, nisu mogli zaustaviti širenje helenističkog obrazovanja.

Utjecaj helenizma na rimsku religiju

Helenizam je utjecao i na razne oblike rimske ideologije. U području religije proces helenizacije vršio se sporo. Rimljani su uvodili grčke bogove, pri čemu su zadržavali njihova imena, ili ih pak identificirali sa određenim rimskim božanstvima. Na kraju krajeva, grčki olimpijski panteon stekao je službeno priznanje. Pored olimpijskih božanstava u Rimu se vrše i drugi grčki kultovi.

Tako, npr., u Rim prodire kult Herakla i krajem IV. st. stječe općedržavni karakter. Zakon Ogulnija (300. g.), koji je plebejcima otvorio pristup na važne svećeničke dužnosti, doprinio je službenom priznanju grčkih božanstava, osobito onih koja su štovana u južnoj Italiji. Ovo se objašnjava, najvjerojatnije, tim što su istaknuti plebejci koji su uvrštavani u svećeničke kolegije – bili poslovni ljudi, koji su često imali dodira s grčkim gradovima u Južnoj Italiji. U III. st. uvodi se kult boga-iscjelitelja A s k l e p i j a , uvode se žrtve i igre po tarentskom uzoru u čast Jupitera-oca i Prozerpine. Time su dobivale priznanje grčke predodžbe o zagrobnom svijetu. Vjerske novosti uvođene su obično odlukom Senata, na osnovu Sibilinih knjiga.

Osobito značenje u povijesti rimske religije imao je Drugi punski rat. Demonstrativno zanemarivanje starinskih vjerskih običaja, koje se zapažalo kod nekih vjerskih magistrata, iskoristili su konzervativni elementi za objašnjenje uzroka nesreća što su zadesile rimski narod. Fabije Maksim, koji je bio izabran za diktatora poslije katastrofe kod Trazimenskog jezera, najprije se pobrinuo za vjerska pitanja. On je objavio da je konzul Gaj Flaminije pogriješio više *"zbog zanemarivanja ceremonija i auspicija, nego uslijed nerazboritosti i neznanja"*.

Rimljani su se sjetili gotovo već zaboravljenog italskog vjerskog običaja – zavjeta svetog rata (*ver sacrum*), i Fabije je dao taj zavjet na osnovu uputa Sibilinih knjiga. Karakteristično je da se na osnovu istih tih knjiga uvode grčki vjerski ceremonijal: panteonu od dvanaest bogova priređuju se specijalne svečane "gozbe", koje su se sastojale u tome što su kipove bogova stavljali na posebne jastuke, a pred njih stavljali stolove s jelima.

Hramovi posvećeni grčkim bogovima grade su u gradskim granicama. Još u doba rane Republike pojavljuju se predodžbe bogova preuzete od Etruščana i Grka. Poslije osvajanja grčkih gradova u Rim se dovoze kipovi bogova i smještaju u stare hramove. Grčke predodžbe doprinose širenju antropomorfizma, koji je bio stran ranoj rimskoj religiji. Zajedno s grčkim kultom i predodžbama bogova širi se i grčka mitologija. Nju populariziraju pjesnici. U prijevodima s grčkog oni na osnovu svakovrsnih asocijacija nalaze ekvivalente grčkim božanstvima. (Muza – Kamena; Pan – Silvan itd.).

U Rimu, kao i u Grčkoj, nije bilo svećeničke kaste ni vjerskih dogmi; helenizacija rimske religije nije značila prijelaz u drugu vjeru. To je bilo prilagođavanje tradicionalnih rimskih pojmova novim uvjetima života i novom pogledu na svijet. Zadržavaju se službeni blagdani, zadržava se mnoštvo starinskih obreda, koji postaju sve nerazumljiviji i samim Rimljanima. Najduže je ostao, sačuvan i najmanje promjena pretrpio porodični kult. Doduše, među penatima i larima štuju se ponekad i nova božanstva, strana starinskim vjerskim predodžbama.

Pred kraj Drugog punskog rata, na osnovu istih tih knjiga odlučeno je da se u Rim uvede kult V e l i k e m a j k e b o g o v a . Za njenu inkarnaciju smatran je meteor koji se ranije nalazio u maloazijskomj gradu Pesinuntu i koji je kasnije prenesen u Rim. Majci bogova priređen je svečani doček, kamen je smješten u hram Viktorije (na Palatinu). U njenu čast ustanovljeno je svake godine priređivanje igara po grčkom uzoru.

Velika majka poštovana je još na Kreti, a u povijesno doba – u Maloj Aziji, pod imenom Ree i Kibele. Ona je smatrana majkom bogova, početkom svakog života, kako božanskog tako i ljudskog. Pristaše njenog kulta vjerovali su da od nje zavisi život životinja i biljaka, da ona vlada na zemlji i u podzemnom carstvu. Njen ljubimac Atis svake godine umire, da se ponovo vrati u

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

život. Njen kult spadao je u broj orgijastičkih kultova; prilikom bogoslužja svećenici su padali u ekstazu. Oni su proricali i izvodili svete igre, praćene samounakazivanjem. To je bio jedan od najgrubljih kultova koji su postojali na Istoku. On je prenesen u Rim, ali pošto su obredi takve vrste proturječili rimskim vjerskim običajima, Senat je zabranio rimskim građanima da budu svećenici Velike majke.

Uvođenje tog kulta značilo je početak širenja helenističkih kultova u Rimu i Italiji.

Davno prije Drugog punskog rata pojavili su se po italskim grčkim gradovima istočnjački helenistički kultovi. Oni su u Rim počeli prodirati zajedno sa stanovnicima tih gradova, ali uglavnom zajedno s robovima porijeklom iz istočnih zemlja, koji su i u Rimu ostajali privrženi svojim vjerskim običajima i tradicijama. Robovi su ih širili po kućama u kojima su živjeli, vrlo često su usađivali svoje vjerske običaje maloljetnim slobodnim Rimljanima koje su čuvali i odgajali.

Istočnjačku kultovi nalazili se sebi pristaša poglavito u demokratskim krugovima, koji nisu bili zadovoljni službenom rimskom religijom.

Godine 186. Senat je zabranio kult Dioniza, kako u Rimu tako i u Italiji. Pristaše tog kulta bili su strogo kažnjeni, mnogi i pogubljeni. Strogi sud Tita Livija o štovateljima Dioniza svjedoči o tome da je senatska odluka bila izraz vjerske reakcije, na čijem su čelu, po svemu sudeći, stajali pontifici.

Za tradicionalnu religiju vezivan ja politička postojanost i nepokolebljivost rimske države, čitavog njenog robovlasničkog sustava. Kultovi među čijim je pristašama bilo ljudi iz nižih klasa smatrani su sumnjivim. Ekstaza i entuzijazam, karakteristični za te kultove, bili su za predstavnike službene religije izraz praznovjerja (superstitio).

Među višim slojevima rimskog društva šire se razni pogledi grčkih filozofa po pitanjima religije. Prevedeno je na latinski jezik djelo Euhemera, koji je sve bogove smatrao ljudima koji su ranije živjeli. Scipionu Emilijanu bliski filozof Panaiatije bio je skeptik u pitanjima religije. Ali sam Scipion, iako je možda dijelio te poglede, svjesno je vršio sve propise službene religije, smatrajući je osnovom državnog života. Ljudima iz njegovog kružoka bio je jasan značaj religije. Pjesnik Lucilije, Panaitijev učenik, govorio je: *"Da bi ljudi vladali nad masom, morali su se , htjeli ne htjeli, obratiti strahotama nepoznatog i izmišljanju raznih zastrašujućih fikcija "*. Ali se tako govorilo samo u uskom krugu. Kada se pojavilo pitanje o predaji prava izbora svećenika narodu, Lelije, blizak Scipionu Emilijanu, održao je vatreni govor, u kome je veličao starinske kultove. Po Ciceronovim riječima, on je "govorio zlatnim ustima" u obranu tradicija predaka.

Prema tome, helenistički utjecaji ne samo da su izmijenili vjerske predodžbe Rimljana, već su i doprinijeli pojavi krize rimske religije, krize koja je našla izraz kako u širenju orgijastičkih kultova, tako i u skeptičkom stavu prema tradicionalnoj religiji.

Postanak rimske poezije i drame

Prvi koraci rimske umjetničke književnosti također su vezani za širenje grčkog obrazovanja u Rimu. Rani rimski pisci oponašali su klasične uzore grčke književnosti, iako su upotrebljavali rimske sižee i neke rimske oblike. Nema osnova za poricanje usmene rimske poezije, nastale u dalekoj prošlosti. Najraniji oblici pjesničkog stvaralaštva bili su u vezi sa kultom.

Tako je nastala vjerska himna, sveta pjesma (carmen); primjer takve himne predstavlja sačuvana pjesma Salijevaca. Ona je sastavljena u saturnijskim stihovima. To je najstariji spomenik italskog slobodnog stiha, kome nalazimo analogije u usmenoj poeziji drugih naroda.

Po patricijskim rodovima sastavljanje su pjesme i legende, koje su slavile čuvene pretke. Jedna od vrsta tog stvaralaštva bili su elogiji , sastavljani u čast pokojnikâ iz uglednih porodica. Kao najraniji primjer elogija može poslužiti epitaf posvećen Luciju Korneliju Scipionu Barbatu, koji nam također daje primjer saturnijskog stiha. Od drugih vrsta rimskog usmenog stvaralaštva mogu se spomenutim tužaljke, koje su izgovarale posebne narikače, dalje, svakovrsne basne, koje su također sastavljane u stihovima. Prema tome, još mnogo prije pojave rimske umjetničke

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

književnosti u pravom smislu te riječi, Rimljani su imali svoj stih - saturnijski stih, koji su prvi pjesnici iskoristili.

Zametke rimske narodne drame treba tražiti u raznim seoskim praznicima, ali njen razvoj stoji u vezi s utjecajem susjednih gradova. Glavna vrsta dramskih predodžbi bile su atelane. One su se pojavile u Etruriji i bile su u vezi s kultskim radnjama; ali su taj oblik razvili Osci, tako da i sam naziv "atelana" vodi porijeklo od kampanskog grada Atele. Atelane su bile veseli komadi, čiji je sadržaj uziman iz seoskog života i života malih gradova. U atelanama glavne uloge igrali su jedni te isti tipovi, s karakterističnim maskama (proždrljivac, hvastavi besposličar, priglupi starac, grbavi prepredenjak i dr.). Atelane su prvobitno improvizirane; u I. st. pr. K ., rimski dramski pjesnici iskoristili su taj improvizirani oblik kao poseban žanr poezije.

Rani oblici rimske proze

U najstarija vremena pada i početak rimske proze. U rano doba pojavljuju se pisani zakoni, govori, obredne knjige. Uvjeti društvenog života doprinijeli su razvoju govorništva. Neki od održanih govora bili su zapisani.

Ciceron je, npr., znao za govor Apija Klaudija Ceka, održan u Senatu povodom Pirove ponude za mir. Nailazimo i na indicije da se još u rano doba pojavljuju u Rimu posmrtna slova (laudationes funebrs).

Prvi rimski pjesnici

Rimska književnost nastaje kao književnost oponašanja. Prvi rimski pjesnik bio je Livije Andronik, koji je preveo na latinski jezik *"Odiseju"*.

Po svom porijeklu Livije je bio Grk iz Tarenta. 272. g. doveli su ga u Rim kao zarobljenika, kasnije je bio oslobođen i bavio se poučavanjem djece svoga patrona i drugih aristokrata. Prijevod *"Odiseje"* izvršen je u saturnijskom stihu. Njegov jezik nije se odlikovao elegancijom, u njemu je bilo i neologizama, dotad nepoznatih latinskom jeziku. To je bilo prvo pjesničko djelo napisano na latinskom jeziku. U rimskim školama tijekom mnogih godina učilo se po Andronikovom prijevodu "Odiseje".

Livije Andronik napisao je i nekoliko komedija i tragedija, koje predstavljaju prijevode ili prerade grčkih djela.

Još za Livijevog života počela je pjesnička djelatnost Gneja Nevija (oko 274.-204. g.), rodom iz Kampanije, koji je napisao epsko djelo o Prvom punskom ratu, s kratkim prikazom ranije rimske povijesti, osim toga, Nevije je napisao nekoliko tragedija, među kojima i takve za koje je siže uzeo iz rimskih legendi.

Pošto su se u Nevijevim tragedijama pojavljivali Rimljani odjeveni u svečano odijelo – togu s grimiznim obrubom (toga praetekxta), ta se djela nazivaju fabulae praetextae. Nevije je pisao i komedije, u kojima nije krio svoje demokratsko uvjerenje. U jednoj komediji on se ironično izrazio o tada svemoćnom Scipionu Starijem; o Metelima je rekao: *"Uslijed zle sudbine Meteli kozuluju u Rimu"* (*Fato Metelii Romae fiunt consules*). Zbog svojih stihova Nevije je dospio u tamnicu i spasio se je iz nje zahvaljujući zauzimanju narodnih tribuna. Ipak je morao otići iz Rima, i umro je u kartaškom gradu Utici, za vrijeme rimske opsade.

Poslije Drugog punskog rata pojavila su se djela pjesnika Enija (239.-169.).

Enije je bio rodom iz Brutija. Sudjelovao je u Drugom punskom ratu, poslije njega služio kao centurion na otoku Sardiniji, tu se sreo sa Katonom Starijim, koji ga je doveo sa sobom u Rim. Od tog vremena Enije je živio u Rimu i bavio se nastavničkim i književnim radom. Enije je dobio pravo rimskog građanstva i kretao se u krugu uglednika Rimljana; osobito je popularan bio u kružoku Scipionâ.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Glavno Enijevo djelo bili su *"Ljetopisi" ("Annales")*, ali je on osim njih, po ugledu na svoje prethodnike, pisao tragedije i komedije. Enije je prvi uveo u latinsku književnost heksametar. Na taj način, grčki metri, zasnovani na određenom smjenjivanju dugih i kratkih slogova, mogli su se koristiti za latinsku poeziju. Enije je uživao slavu još za svog života, a poslije smrti poštovan je kao jedan od najboljih pjesnika.

Od djelâ sve trojice nabrojanih pjesnika – Livija Andronika, Nevija i Enija – sačuvani su samo fragmenti.

Plaut

Bolje je zastupljena rimska komedija. Komedije Tita Makcija Plauta (oko 254. – 184. g.) tijekom mnogih vjekova smatrane su za uzor komedije.

Plaut se rodio u Umbriji. Dospjevši u Rim, stupio je kao sluga u skupinu glumaca, zatim se bavio trgovinom, ali bez uspjeha, pa je onda radio pod najam, pišući u slobodno vrijeme komedije, koje je uspijevao prodati. Daljnja Plautova sudbina nije nam nepoznata. Znamo samo to da je umro 184. g. Plaut je imao prilike mnogo putovati, sretati se s ljudima koji su pripadali najrazličitijim slojevima stanovništva Italije.

Po sižeu, kompoziciji i karakteru tipova, Plautove su komedije imitatorske. One su stvorene pod utjecajem nove atičke komedije, koja je, za razliku od političke komedije klasičnog doba, bila komedija naravi. Plautovi junaci nose grčka imena, radnja njegovih komedija događa se po grčkim gradovima. U Plautovim komedijama, kao i u novoj atičkoj komediji, figuriraju određeni tipovi. Veliku ulogu u komadima igraju robovi; gotovo uvijek figuriraju u komediji lijenčina i svodnik; ženske uloge donekle su istolike i umjetne; njih su na sceni igrali muškarci. U osnovi komedije obično leži ljubavna intriga. Sve Plautove komedije završavaju se sretno po glavne likove.

Plautove komedije obično se izdaju abecednim redom. Prva nosit naslov *"Amfitrion"*. Njen siže je sljedeći. Tebanac Amfitrion kreće u rat. Njegovoj ženi dolazi Jupiter, uzevši na sebe lik samog Amfitriona, i Merkura, prerušen kao Amitrionov sluga. Poslije nekog vremena vraća se pravi sluga da javi ženi svog gospodara njegovo dolazak, ali ga ona istjeruju iz kuće. Ista sudbina stiže i samog Amfitriona. Žena ga ne priznaje za muža i uvjerava da se njen muž već odavno vratio. Najzad, bogovi su se odlučili povući. Jupiter je otkrio Amfitrionu čitavu tajnu, i zajedno s Merkurom odletio na nebo. Amfitrion je sretan što je sam Jupiter sišao njegovoj ženi.

Veliku popularnost uživala je komedija *"Hvalisavi vojnik" ("Miles gloriosus")*. Radnja se događa u Efezu. Glavni lik – Pirgopolinik – je vojnik u službi kralja Seleuka. Njemu je pošlo za rukom odvući iz Atene djevojku. U Efez stiže atenski mladić, njen zaručnik, koji nastoji osloboditi djevojku. Glavni pomagači pri tome su mu rob Palestron i dobri starac, vojnikov susjed. Starčeva klijentkinja počne se pretvarati da je zaljubljena u vojnika, odredi mu sastanak, i on, želeći se osloboditi Atenjanke, otpusti ju s bogatim darovima. U posljednjem činu intriga izbija na vidjelo, robovi mudrog starca tuku hvalisavog vojnika, uz opći smijeh. I pored toga što se radnja Plautovih komedija događa u grčkim gradovima i što njihovi junaci nose grčka imena, u njima ima dosta živih odjeka rimske stvarnosti.

Plaut nije imao patrona-aristokrata, on je zavisio u prvom redu od gledatelja; u njegovim komedijama odražavaju se u izvjesnoj mjeri interesi i pogledi širokih masa gradskog plebsa. U njegovim komedijama nailazimo na prosvjed protiv zelenaštva, protiv aristokratske nadmoći. Komedija *"Hvalisvi vojnik"* bila je uperena protiv najamničke vojske i podsjećala gledatelje na pobjedu nad Hanibalom.

Plautovi sižei nisu originalni, u njegovim komedijama pojavljuju se jedni te isti tipovi. Ali su kod Plauta originalne komične situacije. One su se gledateljima sviđale, i ovi su ih lako pamtili; o tome možemo suditi na osnovu toga što na italskim oslikanim vazama nalazimo predodžbe sa

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

scenama iz Plauotivh komedija. Plauta su oponašali tijekom mnogih vjekova, komedija novog vijeka nesumnjivo duguje njemu za pojedine sižee i motive.

Plaut je stvorio jezik komedije, koji se odlikuju svježinom i raznolikošću; vješto se koristeći igrom riječi, on je stvarao nove, slikovite izraze, sretno uvodio neologizme, parodirao izraze iz službenog jezika i sa suda.

Mnogo što je on uzeo iz svakidašnjeg govora, iz rječnika nižih klasa. U Plautovom jeziku naći će se priličan broj grubih izraza, ali je on usprkos tome smatran uzorom.

Terencije

Krugu Scipiona Emilijana pripadao je drugi pisac komedija – Publije Terencije Afer (oko 190.-159.).

On je bio rodom iz Kartage i još u ranoj mladosti dospio je u Rim kao rob. Njegov gospodar dao mu je obrazovanje i pustio ga na slobodu. Terencije se kretao u najvišem sloju rimskog društva, i njegove komedije usmjerene su ka obrazovanom gledatelju. Terencije je također oponašao grčke pisce, a najviše Menandra, znamenitog pisca nove antičke komedije. Sve Terencijeve komedije odlikovale su se elengacijom stila. U tom pogledu one su smatrane uzorom i bile predmet mnogih komentara gramatičara.

Lucilijeve satire

Drugi predstavnik Scipionovog kružoka - Lucilije (180.-102. g.) poznat je po svojim satirama u kojim se zrcalio društveni život toga doba.

Lucilije je napadao poroke suvremenog društva; on je osuđivao krivokletstvo, gramzivost i raskoš, ali pored toga obrađivao je i književne i druge teme. Riječ `satura` značila je prvobitno jelo koje se sastoji od raznih plodova, i prije Lucilija imala je različita značenja. Lucilije ju je upotrijebio za svoja djela da bi ukazao na mješovit književni oblik, ali se od tog vremena ovaj pojam obično odnosi na didaktička djela koja imaju za cilj osudu poroka i ispravljanje naravi suvremenog društva. Od Lucilijevih satira sačuvani su samo fragmenti.

Od Lucilijevog vremena satira je postala čisto rimski književni rod i bila je razvijena u slijedećem razdoblju.

U razdoblju od kraj III. do polovice II. st. pr. K. rimska književnost, isprava imitatorska, dobiva postepeno originalne crte i razvija se samostalno. Književnost je rimsko društvo upoznavala s novim idejama, ona je doprinosila stvaranju onog latinskog jezika koji je proučavan tijekom slijedećih stoljeća.

Cirkus i amfiteatar

Tragedija i komedija nisu potisnule predstave koje su nastale još u prethodnom razdoblju i koje su bile vezane za razne rimske praznike. Među najstarije predstave spadaju svakovrsna natjecanja. Ona su održavana u dolini između Aventinskog i Palatinskog brežuljka (`Circus Maximus`), gdje su, po predaji, Rimljani nekad oteli Sabinjanke. Tu su još u rano doba napravljena mjesta za gledatelje. To su bile drvene skele, koje su skidane po završetku igara. Socijalni uvjeti rimskog života (priljev bogatstava, težnja predstavnika aristokracije da privuku na svoju stranu rimsku svjetinu, povećanje gradskog plebsa) učinili su predstave trajnima, raskošnima i raznolikima. Cirkuske predstave sastojale su se iz raznih natjecanja; priređivane su borbe u boksu, trke na kolima, pojedini građani natjecali su se u trčanju, mladi Rimljani izvodili su pred gledateljima uzor-bitke.

Pored cirkuskih, pojavljuju se i druge predstave, koje su kasnije davane u rimskom amfiteatru. U Etruriji su još u doba cvjetanja etruščanskih gradova uživale popularnost

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

gladijatorske igre, koje su prvobitno bile u svezi s kultom predaka. Etruščani su tjerali zarobljenika i vojnike da se bore na život i smrt nad grobom umrlih aristokrata. Kasnije su te krvave predstave davane kao predstave u amfiteatrima. Izvori govore da su gladijatorske igre prvi put priređene 264. g. Na njima su sudjelovala tri para gladijatora. Sredinom II. st. priređivanje tih igara postaje obična pojava, njih su obično davale privatne osobe, i to samo poslije sahrane uglednih Rimljana. Broj gladijatora koji sudjeluju u borbama sve više raste, a na organiziranje predstava trošne se značajne svote novca. Gladijatori su uzimani iz redova osuđenih zločinaca, ratnih zarobljenika i robova-krivaca. Posebni nadzornici učili su ih borbi. Kasnije se javlja profesija učitelja gladijatorskog umijeća i počele su se otvarati gladijatorske škole,

Gladijatorske igre imale su i u kasnijim razdobljima u Rimu i Italiji takav uspjeh kakav dramske predstave nikad nisu uživale. Ovo ukazuje na to da helenistički utjecaji nisu duboko prodirali u rimsko društvo, zahvaćajući samo ograničene krugove, a da su lokalni običaji, porijeklom iz duboke starine, i dalje zadržavali svoje značenje i bili rašireni više nego ranije.

Arhitektura i likovne umjetnosti

III. i II. st. pr. K. obilježeno je razvitkom rimske likovne umjetnosti i arhitekture. Neke monumentalne građevine spadaju u najstarije razdoblje rimske povijesti.

Jedna od najstarijih zgrada bio je okrugli hram boginje Veste; u arhitektonskom pogledu on je imao zajedničke crte sa etruščanskim nadgrobnim spomenicima i vodio je porijeklo od ovalnih koliba neolitskog doba. U rano doba, po etruščanskim uzorima, podignut je i pravokutni hram Jupitera na Kapitolu (oko 3.300 m^2). Rano se je počeo manifestirali u rimskoj arhitekturi i grčki utjecaj. Hram na Aventinskom brežuljku, posvećen plebejskom trojstvu – Cereri, Liberu i Liberi, - po svom planu bio je etruščansko - italski hram, ali je bio dekoriran u grčkom stilu.

Od ranih vremena podizane su građevine od praktičnog značenja. Ubrzo nakon galske najezde Rim je ograđen kamenim zidom, čiji su krajevi dopirali do Tibra. Još ranije, možda čak u doba kraljeva, stvorena je kanalizacija, kloaka obložena kamenom, radi odvođenja nečistoće. Kasnije su sprovedeni akvedukti (vodovodi), sagrađeni mostovi i putovi. Karakterističnu crtu rimskih građevina predstavlja njihova izvanredan čvrstoća. Rimljani su usavršili razne metode zidanja, preuzete uglavnom iz Etrurije, ali su naročito umijeće postigli u građenju svodova. Ove su upotrebljavali pri građenju mostova, akvedukata i raznih zgrada,

Po svom vanjskom izgledu Rim je, po svemu sudeći, dugo vremena ostao "seoski" grad, sa skromnim drvenim kućama.

Stara rimska kuća bila je jednokatna. U njenom središtu nalazila se velika soba – atrij, u kojoj su bile smještene porodične svetinje i gdje je gorjela vatra. Nedaleko od ognjišta građen je mali bazen ispunjen vodom, koja se slijevala iz otvora na krovu. U atriju se je odvijao cjelokupan život ukućana. Iz njega se odlazilo u sobe za spavanje. Drugih prostorija u kući nije bilo.

Međutim političke i gospodarske promjene izvršene u II. st. pr. K. odrazile su se i na unutarnjem uređenju pojedinih stambenih zgrada i na vanjskom izgledu grada. Plan kuće ostao je uglavnom isti, ali su kuće zidane na dva i tri kata. Atrij, ukrašen stupovima, pretvoren je u sobu za prijem, iza atrija nalazila se gostinjska soba, trpezarija, soba za spavanje, kupaonica, zatvorena dvorišta i vrtovi, okruženi stupovima i ukrašeni kipovima. Od kraja III. st. počinju se graditi višekatne kuće za iznajmljivanje, tzv. insulae (otoci).

Postepeno se iznova izgrađivao čitav grad. Forum je gubio izgled seljačke tržnice, okružene stajama za stoku, i pretvarao se u središnji trg velikog grada, ukrašen hramovima i javnim zgradama.

U Rimu se pojavljuju dotad neviđene građevine. Krajem III. st. gradi se Flaminijev cirkus; na početku II. st. pojavljuju se bazilike (javne zgrade sa posebnim arhitektonskim planom), koje su kasnije igrale veliku ulogu u rimskom društvenom životu; u njima su održavana suđenja i vršene svakovrsne nagodbe, priređivani politički sastanci, u njima su se, najzad, ljudi

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

sklanjali od kiše i sunčeve žege. Od početka II. st. pobjednici ukrašavaju grad t r i j u m f a l n i m l u k o v i m a , koji predstavljaju dekorativnu primjenu svodne konstrukcije.

Ogroman utjecaj na rimsku arhitekturu u doba osvajanjâ izvršile su helenističke konstrukcije. Iako plan zgrade zadržava ranije etruščansko-italske crte, sam način zidanja usavršava se pod utjecajem helenističke prakse, i novi smjerovi manifestiraju se naročito kod ukrašavanja fasade i drugih dijelova zgrade.

Rimski arhitekti upotrebljavaju sva tri grčka arhitektonska stila – dorski, jonski i korintski, ali daju prednost korintskom redu, kao najdekorativnijem. Kombiniranje etruščansko-italskog načina zidanja sa helenističkim načinom ukrašavanja može se pratiti na primjeru rimskih hramova podignutih u ovo doba. Oni su sagrađeni u raznim dijelovima Rima; po svojim dimenzijama bili su osrednji, zaostajući u tom pogledu za starinskim Kapitolskim hramom; umjetnički su dekorirani u helenističkom luku. O uspjesima rimske arhitekture može se suditi po tome što je Antioh IV. (174.g.) pozvao rimskog arhitekta Kosucija da dovrši radove na rekonstrukcije Olimpejona u Ateni.

Relativno rano pojavile su se u Rimu i kiparske predodžbe.

Istina, starinska rimska božanstva su amorfna i starinska rimska religija bila je daleko od jasno izraženog antropomorfizma, koji je, npr., bio svojstven grčkim vjerskim predodžbama; ali su se i tu izrazili utjecaji razvijenih naroda. U Kapitolskom hramu nalazila se je obojena terakotna statua Jupitera, i u svim kasnije podignutim hamovima nalaze se predodžbe božanstava i heroja, stvorenih po etruščanskim ili grčkim uzorima.

U III. i II. st. pr. K. iz osvojenih grčkih gradova donose se u Rim sjajna kiparska djela znamenitih majstora. Među rimskim vojskovođama bilo je takvih "obožavatelja grčke umjetnosti" koji su doslovno pljačkali grčke gradove. Prvoklasni kipovi ukrašavaju rimske hramove, javne zgrade i privatne kuće. Ali ni u III., ni u II. st. nisu sami Rimljani stvorili originalne statue božanstava i heroja; oni ne idu dalje od kopiranja i oponašanja grčkih uzora. Zasluge Rimljana sastoje se u usavršavanju i razvijanju dvaju tipova kiparskih djela: o d j e v e n i h k i p o v a i r e a l i s t i č k i h p o r t r e t a .

U tom pogledu oni nastavljaju etruščansko-italsku tradiciju. Majstorstvo portreta stoji u tijesnoj vezi s kultom predaka, s predodžbom o tome da zagrobni život pokojnika zavisi od njegovog pravilnog lika koji je ostao kod živih. Još se rani etruščanski kipovi odlikuju realizmom i čak naturalizmom. Određenog značaja za razvitak individualnog portreta imali su voštani otisci s lica pokojnikâ (imagines). U atrijima uglednih rimskih obitelji čuvane su maske predaka, koje su iznošene iz kuće samo za vrijeme svečanih sahrana. Običaj izlaganja maski predaka bio je jedna od najstarijih, iako su Rimljani tek u III. st. pr. K. naučili izrađivati prave plastične otiske, pod utjecajem helenističke plastike. Ali još prije toga posmrtne maske utjecale su na razvoj realističkog portreta. Pod utjecajem maski oštrije su naglašavane individualne crte, i nama su sačuvani primjeri portretnih skulptura (istina, relativno kasnih), izrađenih na osnovu voštanih otisaka. Međutim nema osnova za to da se rimski portret izvodi iz maski. On je nastavak etruščanske tradicije i po svojim principima može se čak suprotstaviti spomenicima grčkog kiparstva klasičnog doba. Grčki kipovi idealiziraju čovjeka, rimski portret daje njegov realistični lik. Za jedan od najranijih primjera rimskog portreta može se smatrati brončana bista iz IV. st.. poznata pod imenom portret Junija Bruta. Crte njegovog lica su individualizirane, u njemu ima mnogo zajedničkog sa etruščanskim portretima, ali je umjetnik bio i pod grčkim utjecajem, on je već bio upoznat s primjerima uopćavanja, izražavanja neke osnovne ideje modela; pred nam je strogi i koncentrirani Rimljanin, čovjek čvrste volje. U III. i II. st., pod helenističkim utjecajem, ova se "uopćenost" u individualnim predodžbama još više pojačava, ali rimski portret ne napušta svoj osnovni smjer: on zadržava svoju realističnost, koja se postiže u prvom redu prikazivanjem individualnih crta.

Nasuprot grčkim obnaženim predodžbama, Rimljani stvaraju "odjeveni kip", u vezi s predodžbom o veličini i dostojanstvu rimskog magistrata, koji se pred narodom pojavljuje odjeven u togu. Spomenik rimske skulpture II. st. je kip koji predstavlja Rimljanina odjevenog u

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

togu. Podignuta ruka označava govornika koji se obraća slušateljima. Brižljivo obrađena toga daje kipu životnost i konkretnost. U tome djelu izrazili su se u isto vrijeme i etruščanske i helenističke metode predočavanja, pored čisto rimskih metoda.

U daleko doba rimske povijesti poniklo je i slikarstvo, koje je kod Rimljana uživalo osobito poštovanje.

O karakteru starorimskog slikarstva pruža nam predodžbu freska s kraja III. st., nađena u jednom grobu na Eskvilinu. Ona predstavlja daljnji razvitak "sukcesivno-narativnog" stila, na čije primjere nailazimo po etruščanskim grobovima. Sačuvani fragment slike iz groba na Eskvilinu sastoji se iz triju predodžbi. Na najnižoj predodžbi prikazani su vojnici kako se bore, na srednjoj – susret vojskovođa, na gornjoj – iste vojskovođe oko zidova tvrđave. Slika "priča" o događaju, prati razne njegove etape. Ona pruža primjer uvjetne perspektive; udaljene figure prikazane su u manjim dimenzijama i poredane u redove iznad prednjih figura. Na osnovu ove i drugih slika može se reći da je rimskom slikarstvu svojstven isti onaj realizam koji je karakterističan za rimsku skulpturu.

Rimsko slikarstvo nastavlja tradiciju etruščanskih i osačko-samnitskih umjetnika. U II. st. pr. K. pojavljuju se u Rimu reljefi. To su istina imitacije helenističkih djela, ali u slijedećem razdoblju rimski reljef dobiva originalne crte.

Rimski umjetnici koristili su reljef za "historijsko pričanje", oni su na reljef primijenili sustav kontinuiranih predodžbi. Slikarstvo se pak u zadnjem vijeku Republike upotrebljava poglavito u dekorativne svrhe; u Rimu i italskim gradovima razvija se zidno slikarstvo, čije cvjetanje pada u prvo stoljeće Carstva.

Prema tome, u svim područjima kulturnog stvaralaštva Rimljani su mnogo što preuzeli od svojih susjeda – Etruščana i Grka, ali oni nisu ostali samo na oponašanju uzora svojih susjeda koji su se nalazili na višem stupnju kulture, već su te uzore prerađivali, čuvajući i razvijajući pri tome svoje samostalne crte. To vrijedi za područje religije i kulta, arhitekture i skulpture, poezije i proze, komedije i tragedije ovog razdoblja.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

PETI DIO

DOBA GRAĐANSKIH RATOVA

Glava XIV.

KLASNA BORBA U RIMU TRIDESETIH I DVADESETIH GODINA II. ST. PR. K.

1. Prvi ustanak robova na Siciliji

Tridesetih godina II. sat. pr. K. klasna borba u Rimu ušla je u novu fazu. Proturječnosti društvenog poretka očitovale su se u otvorenim ustancima robova i izazvale pokret slobodne sirotinje; socijalni sukobi nalazili su izraza u građanskim ratovima, koji su u krajnjoj liniji doveli do propasti Republike i zavođenja monarhije u Rimu.

Ustanci robova u Italiji na početku II. st. pr. K.

Ustanaka robova bilo je u Rimu još u rano doba, ali su sve do II. st. to bile relativno male akcije, koje nisu utjecale na politički i društveni život Rima. Na samom početku II. st. izbili su ustanci robova koji su zahtijevali oružanu intervenciju rimske uprave. 199. g. u gradu Setiji, blizu Rima, kartaški taoci stupili su u vezu sa lokalnim robovima i počeli agitaciju među neslobodnim stanovništvom drugih gradova. Ali su dva izdajnika odala urotnike; u Setiju je upućen pretor, koji je uhitio gladijatore i tako spriječio mogućnost ustanka. Ubrzo poslije toga došlo je do ustanka robova u Prenesti. Gušenje tog ustanka bilo je praćeno pogubljenjem 500 robova. 196. g. digli su ustanak robovi u Etruriji, ali su ustanici bili potučeni, a organizatori ustanka razapeti na križ.

Osobito je bilo rašireno robovlasništvo u južnoj Italiji i na Siciliji. U tim područjima prevladavali su veliki posjedi, na kojima je radilo veliko mnoštvo robova. Urote i ustanci od početka II. st. često se ponavljaju. Osamdesetih godina digli su ustanak robovi-pastiri u Apuliji. Pokret je brzo ugušen, a zbog učešća u njemu osuđeno je na smrt oko sedam tisuća ljudi. Neki su se uspjeli spasiti bijegom, ostali su razapeti na križ.

Položaj robova na Siciliji

Prvi veliki i osobito dugotrajan ustanak robova izbio je na Siciliji. Krupni sicilijski zemljoposjednici, zakupci državnog zemljišta, među kojima su glavnu ulogu igrali rimski vitezovi, nastojali su izvući što više prihoda iz zemlje i svojih stada. O tome kako su oni postupali s robovima, Diodor Sicilijski kaže sljedeće: *"...(Sicilijanci) su kupovali mnoštvo robova. Pošto bi ih u masama odveli s mjesta gdje su čuvani, odmah bi na njih stavljali žigove i biljege. Mlađe robove upotrebljavali su kao pastire, a ostale – kako je kome bilo potrebno. U službi teško su postupali s njima i sasvim se malo o njima starali, kako u pogledu hrane, tako i u pogledu odijela".*

Rimska administracija plašila se je sicilijskih robovlasnika i ništa nije mogla poduzeti protiv robova, koji su bili prisiljeni na bavljenje pljačkom.

Ogorčenje robova protiv svojih gospodara očitovalo se u ustanku, čiji početak pada u 138. g. Inicijatori ustanka bili su robovi bogatog sicilijskog robovlasnika Damofila, koji je naročito okrutno postupao sa svojim robovima.

Početak ustanka robova na Siciliji

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Sam Damofil i njegova žena bili su ubijeni, a njihova vila spaljena. To je poslužilo kao signal za ustanak robova na čitavoj Siciliji. Širenju pokreta doprinijelo je i to što je većina sicilijskih robova pripadala jednoj narodnosti: to su bili uglavnom Sirijci.

Vođa pokreta bi je rob Eunus, koji je uživao slavu vještog maga i proroka i stajao pod osobitom zaštitom velike sirijske boginje (Ataratis). Eunus je proglašen kraljem i uzeo je ime sirijskih kraljeva – Antioh.

Glavni centar ustanka bio je grad Hena. Istovremeno s pokretom Eunusa, na jugozapadnom dijelu Sicilije također su se digli robovi; na njihovo čelo stao je Cilicijanac Kleon, o kome Diodor kaže da je u svojoj domovini bio pastir i razbojnik.

Ustanak se brzo širio po otoku, a nada robovlasnika u rascjep i borbu izmeću dvaju vođa ustanka nije se opravdala; Eunus i Kleon udružili su svoje snage. Glavni rukovoditelj pokreta ostaje Eunus, a Kleon mu se podčinio. Pošto je uništila nekoliko rimskih odreda, ujedinjena ustanička vojska zauzela je čitav niz važnih sicilijskih gradova. Drugi centar ustanika postao je grad Tauromenij, koji su ustanici utvrdili i pretvorili u tvrđavu.

Ustanak robova naišao je na simpatije i kod nekih slojeva slobodnog stanovništva. Robovima su bili najbliži sitni zemljoradnici, koji su uzimali pod najam manje čestice zemlje. Robovi, po Diodorovim riječima *"nisu spaljivali sitne vile, nisu uništavali u njim ni imovinu ni zalihe plodova, niti su dirali one koji su se i dalje mirno bavili zemljoradnjom; ali je svjetina, iz zavisti, u ime robova napadale na sela i ne samo pljačkala imovinu, već i spaljivala vile"*.

Nova sirijska kraljevina i njena organizacija

Sicilijski ustanak tridesetih godina II. st. pr. K. interesantan je kao prvi pokušaj robova-ustanika da stvore svoju državu.

Rukovoditelji ustanka nastojali su iskoristiti gotove političke oblike. Ustanici su priznali za kralja Eunusa, koji je uzeo u Siriji popularno ime - Antioh. Uspomena na monarhiju Seleukida sačuvala se kako u imenu kralja, tako i u nazivlju njegovih podanika, ustalih robova, Sirijaca. Pored kralja, postajalo je i vijeće, u koje su birani "ljudi istaknuti umom". Osobito se isticao Grk Ahej, koji je posjedovao izvanrednu energiju.

Prema tome, u novoj sirijskoj kraljevini spojeni su elementi helenističke monarhije i helenističkih gradova. Novo je bilo to što je to bila država ugnjetenih i eksploatiranih. Ali treba istaknuti da ropstvo kao ustanova nije bilo ukinuto; slobodu su dobivali samo oni koji pristupe pokretu.

Ispočetka su rimske vojske trpjele jedan poraz za drugim; Rimljani su morali na Siciliju slati konzulske vojske, i tek 132. g., poslije dugotrajne opsade, konzul Rupilije uspio je osvojiti najprije Tauromenij, a zatim i Henu.

Ustanici su se junački branili, i bili su pobijeđeni ne toliko snagom oružja koliko dugotrajnom glađu. Kleon je bio ubijen za vrijeme jednog napuštanja tvrđave, a Eunus je bio uhvaćen i umro je u tamnici.

Značenje ustanka

Ustanak robova na Siciliji poslužio je kao signal za čitav niz ustanaka u području Sredozemnog mora. Krajem II. st. pr. K. bilo je ustanaka u Italiji, na otocima Delosu i Kiosu, i u Laurijskim rudinama u Ateni. Sicilijski robovi uspjeli su osvojiti vlast, ali kod njene organizacije nisu stvorili ništa principijelno novo, već su zadržali čak i robovlasništvo kao socijalnu ustanovu. Usprkos tome, ustanci robova potresali su robovlasnički poredak, produbljivali krizu robovlasničkog društva i ubrzavali proces njegovog raspadanja.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

2. Tribunat Tiberija Grakha

Ustanak robova na Siciliji u II. st. pr. K. bio je simptom oštre proturječnosti rimskog društva, ali je vladavina nobiliteta izazvala nezadovoljstvo i širih demokratskih krugova.

Oporba prema Senatu ojačala je još četrdesetih godina II. st. Još 145. g. narodni tribuni počeli su govoriti narodu, a 139. g., po zakonu Gabinija, uvedeno je tajno glasovanje po izbornim komicijama. Ali su to bile samo pojedine epizode. Kao početak snažnog demokratskog pokreta treba smatrati izbor za narodnog tribuna , 134. g., Tiberja Sempronija Grakha, inicijatora i odlučnog pristaše agrarnih reformi.

Tiberije Grakho i njegova karijera do 134. g.

Porodica Grakho je, kao što je naprijed već rečeno, pripadala uglednom plebejskom rodu Sempronijâ. Otac budućih tribuna, Tiberije Sempronije Grakho, bio je poznat vojskovođa, diplomat i političar. Njihova mati Kornelija, kćer Scipiona Starijeg, odlikovala se umom i obrazovanjem, i poslije muževljeve smrti sve svoje snage posvetila je odgoju djece.

Grasi su bili bliski kružoku Scipiona Emilijana. Oba brata dobila su sjajno obrazovanje. Kao drugi članovi Scipionovog kružoka, i oni su bili pod utjecajem helenističke filozofije. Tiberijevi učitelji – retor Diofan iz Mitilene i filozof-epikurejac Blosije iz Kume – uveli su Tiberija u krug socijalno– političkih ideja grčkog svijeta. Kao mladić, Tiberije se borio zajedno sa Scipionom pod zidinama Kartage.

Kao kvestor, Tiberije je bio zajedno s Mancinom pod Numidijom. Stanovnici toga grada sjećali su se njegovog oca i samo zbog Tiberija pristali su na uvjete povoljne po Rimljane. Ali su predstavnici senatskih krugova bili nezadovoljni uvjetima mira, i na inicijativu Scipiona Emilijana raskinut je ugovor koji je Tiberije zaključio. Ovo je, po svemu sudeći, poslužilo kao uzrok Tiberijevog raskida sa Scipionom i za njegovo približavanje krugovima neprijateljski raspoloženih prema Scipionu.

Izbor za tribuna i agitacija za agrarni zakon

Prosinca 134. g. Tiberije je bio izabran za narodnog tribuna za 133. godinu. Političke prilike u Rimu bile su u to vrijeme zategnute. Kod mnogih političara javila se misao o agrarnom zakonu. Mnoštvo ljudi koju su žudili za zemljom izražavali su svoju želju u natpisima urezanim na zidovima hramova i javnih zgrada. Tiberije je agitirao za agrarnu reformu. Po Plutarhu, on je govorio:

"Divlje zvijeri koje žive u Italiji imaju svaka svoju rupu, skloništе i jazbinu; oni pak koji se bore za Italiju i umiru za nju nemaju ničeg drugog osim zraka i svjetlosti, te lutaju sa ženama i djecom, bez kuće i kućišta. Vojskovođe obmanjuju vojnike u bitkama, pozivajući ih da brane od neprijatelja grobove i hramove, dok u stvari mnoštvo Rimljana nema ni očinskog oltara ni grobova predaka, već ratuje i umire za tuđi luksuz i bogatstvo. Njih nazivaju gospodarima svijeta, a oni nemaju ni komada grude vlastite zemlje".

Cilj agrarnog zakona bio je obnavljanje slobodnog seljaštva. Ovo je trebalo uzdići borbenu sposobnost rimske vojske i istovremeno spriječiti ustanke robova, slične onom koji je u to vrijeme plamtio Sicilijom. Apijan je isticao da je Grakho *"s negodovanjem govorio o robovima, kao nepogodnim za vojnu službu i uvijek nevjernim svojim gospodarima. On je iznio kako su nedavno gospodari na Siciliji nastradali od robova, čiji se broj jako povećao uslijed potreba zemljoradnje; on je iznio i to kako rat Rimljana protiv njih nije bio lak ni kratak, već se otegao dugo vremena i imao različite i opasne obrate".*

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Zakonski projekt Tiberija Grakha

Oslanjajući se na stari zakon Licinija i Sekstija, Tiberije je predlagao da se ograniče razmjeri okupirane državne zemlje (ager publicus). Glava porodice može imati najviše 500 jugera zemlje za sebe i po 250 na odrasle sinove, s tim da nijedna porodica ne posjeduje više od 1000 jugera. Višak će se oduzimati uz posebnu naknadu, zatim dijeliti na čestice od po 30 jugera i davati seljacima u nasljedno korištenje, ali bez prava otuđivanja i uz obvezu plaćanja posebne naknade. U cilju provođenja tog zakona u život, trebala se je svake godine birati komicija od tri osobe.

Tijek reforme

Prema tome, Tiberije je najprije istupio kao reformator koji se oslanja na stari zakon. On je djelovao u sporazumu s određenom grupom nobila, neprijateljski raspoloženih prema Scipionu Emilijanu. Kao neposredan tvorac zakonskog projekta Tiberija Grakha Ciceron spominje Publija Mucija Scaevolu i njegovog brata Licinija Mucijana, Za reformu se zalagao i princeps Senata Apije Klaudije, čijom je kćerkom Tiberije bio oženjen.

Prema tome, i sadržaj zakonskog projekta, i krug osoba koje su se zalagale za njegovo provođenje svjedoče o umjerenim Tiberijevim planovima na početku njegovog tribunata. Njegova težnja da ograniči korištenje zemlje nije proturječna interesima onih zemljoposjednika koji su bili pristaše intenzivnog vođenja privrede. Iako su norme okupljanja državne zemlje koje je Grakho predložio (do tisuću jugera) bile potpuno dovoljne za uređenje gospodarstva Katonovog tipa, ipak se pokazalo da se reforma neće noći provesti mirnim putem. Većina senatorske aristokracije bila je protiv projekta zakona. Tiberijev prijedlog naišao je na oštar otpor od strane vladajuće skupine i u isto vrijeme na pune simpatije među seljacima.

"U Rim su se slijevale – kaže Diodor – *gomile naroda iz selâ, kao rijeke u sveobuhvatno more"*. Borba za agrarnu reformu pretvarala se u masovni pokret. Reakcija od strane Senata primorala je Tiberija da pribjegne svojevrsnoj opstrukciji. On je zatvorio hram Saturna i stavio veto na sve naredbe koje su potjecale kako od Senata tako i od magistratâ.

Kada se pristupilo razmatranju zakonskog projekta u tributskim komicijama, narodni tribun Marko Oktavije, koji je bio jedan od krupnih posjednika, stavio je svoj veto na Grakhov projekt zakona, ali je na to Tiberije pribjegao dotad nepoznatoj mjeri; on je iznio na glasovanje pitanje: *"Može li biti narodni tribun onaj koji ide protiv interesa naroda?!* ". Većina tribusa stala je na stranu Tiberija, i Oktavije je bio razriješen dužnosti. Ovo je bio pravi revolucionaran akt. Narodni tribun, koji ima pravo zadržavati naredbe magistratâ i odluke narodnih skupština, bio je lišen svojih ovlasti. Svojim apelom Tiberije je suverenitet narodne skupštine stavio iznad ustavnih tradicija. Tiberijev projekt zakona bio je primljen, izabrana je komisija od tri člana za dodjeljivanje zemljištâ (tres viri agris iudicandis adsignandis), koja je dobila najšire ovlasti. U njen sastav ušli su: sam Tiberije, njegov brat Gaj i tast Apije Klaudije.

Komisija je pristupila radu, ali je naišla na niz teškoća. U nekim slučajevima bilo je gotovo nemoguće utvrditi granice državne zemlje. Mnogo teškoća bilo je kod utvrđivanja prava vlasništva. Najzad, kod razgraničavanja često se moralo dirati u prava saveznika.

U to vrijeme (133. g.) umro je pergamski kralj Atal III., koji je svoju kraljevinu oporučno ostavio Rimu. Po Tiberijevom prijedlogu, kraljevom blagajnom treba raspolagati ne Senat, već narodna skupština, i novac ostavljen Rimu treba se podijeliti kao pomoć seljacima koji su nedavno dobili zemlju. To je bio novi udarac za Senat, koji je dotada rješavao sva pitanja financija i državne privrede bez ikakve kontrole.

Trijumf reakcije. Pogibija Tiberija Grakha

Rad komisije se otegao, i Tiberije je postavio svoju kandidaturu za iduću godinu. Izvori govore da je on uključio u svoj program niz demokratskih reformi (sudska reforma, skraćenje

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

roka vojne službe itd.). Nesigurnost njegovog položaja sastojala se u tome što je ponovni izbor narodnog tribuna proturječio ustavnim običajima. Osim toga, izbori su održavani u srpnju, u vrijeme poljskih radova, tako da mnogi seljaci, glavne Tiberijeve pristaše, nisu mogli nazočiti izborima. Usprkos tome, prvi tribusi glasovali su za Grakha. Onda je njegovim protivnicima pošlo za rukom raspustiti skupštinu i odrediti izbore za sutradan. Apijan govori kako se Tiberije, uoči drugog, odlučnog dana izbora, odijevan u žalobno odijelo, pojavio sa svojim maloljetnim sinom na Forumu i, obraćajući se pojedincima, preporučivao im svoga sina, jer se nije nadao da će ostati u životu.

Drugog dana izbora strasti su se razbuktale do te mjere da je došlo do oružanog sukoba. Grakho je bio optužen u Senatu da teži tiraniji i kraljevskoj vlasti. Jedna grupa senatora zatražila je da konzul poduzme odlučne mjere, a kad je ovaj to odbio, jedan dio senatora, sa velikim pontifikom Scipionom Nazikom na čelu, organizirao je napad na Tiberija, u kome je ovaj bio ubijen. Istovremeno sa njim poginulo je oko 300 njegovih pristaša. Leševi poginulih bačeni su u Tiber.

Poslije smrti Tiberjja Grakha nastavljeno se sa dodjeljivanjem zemljišta. Ova mjera bila je životno potrebna, tako da čak i konzul Popilije, koji je prognao iz Rima Grakhove pristaše, u sačuvanom natpisu govori o sebi da je "prvi učinio da na državnoj zemlji pastiri ustupe mjesto težacima". Prema tome, čak ni najaktivniji protivnici Tiberija nisu mogli zadržati provođenje njegovog zakona. Tiberijeva pogibija ne objašnjava se utopijom njegovog projekta, već time što je sama metoda provođenja zakona podrivala moć Senata. To je zadiralo u prvom redu u političku moć Senata i prestiž senatorâ, kao najvišeg staleža u državi i narušavalo sve tradicije stvorene u konzervativnim aristokratskim krugovima Rima. Osim toga, snage koje su sudjelovale u demokratskom pokretu nisu bile dovoljno jedinstvene. Oslonac Tiberija Grakha bilo je seljaštvo. Ishod borbe pokazuje da gradski plebs, čiji je određen dio bio u klijentskim vezama sa nobilitetom, nije pružio dovoljnu podršku Tiberiju. Što se tiče vitezova, oni su po svemu sudeći, pružili izvjesnu podršku kod potvrđivanja zakonskog projekta, jer je to podrivalo moć Senata; ali se provođenje zakona u život ticalo interesa vitezova–zelenaša i zemljoposjednika, tako da su se oni povukli iz pokreta.

3. Politička borba poslije smrti Tiberija Grakha

Optimati i populari

Smrću Tiberija Grakha politička borba nije bila prekinuta. Formirale su se dvije osnovne rimske političke grupacije: optimati (optimates, od optimus – najbolji) i populari (populares, od populus – narod). Optimati su izražavali interese nobiliteta, populari – interese seoskog i gradskog plebsa.

Tridesetih i dvadesetih godina II. st. pr. K. populari su uživali podršku vitezova, ali ona nije uvijek bila pouzdana.

Ove političke grupacije nisu bile potpuno uobličene političke stranke u suvremenom značenju te riječi. Vođe populara, po pravilu, nisu vodile porijeklo iz donjih slojeva stanovništva, već također iz nobiliteta. Često je politička borba povećavana intrigama između raznih grupa nobiliteta i kombiniranja s tradicionalnim vezama ili rasprama među pojedinim rodovima i familijama; ali se u središtu borbe između populara i optimata nalazilo agrarno pitanje i pitanje demokratizacije rimske države. Ta su pitanja postala predmet pažnje rimskog društva s kraja II. i početka I. st. pr. K. Smrću Tiberija Grakha rad agrarne komisije nije obustavljen. Umjesto njega i Apija Klaudija, koji je umro ubrzo nakon pogibije svoga zeta, za članove komisije izabrani su Marko Fulvije i Gaj Papirije Karbon, istaknuti predstavnici stranke populara. U svom radu komisija je, kao i za Tiberijevog života, nailazila na nesavladive teškoće.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Komisija je postupala odlučno i provodila konfiskacija zemljišta u širokim razmjerima; osobito su nezadovoljni provođenjem agrarnog zakona bili Italici, od kojih su također oduzimana zemljišta. Nezadovoljnici su sebi našli zaštitnika u ličnosti Scipiona Emilijana.

Scipion Emilijan i pokret Tiberija Grakha

133. g. Scipion je zauzeo Numanciju. On se nalazio u Španjolskoj kad mu je stigla vijest o smrti Tiberija Grkha. Kažu da je Scipion, doznavši za pogibiju svog šurjaka, citirao stih iz "Odiseje": "*I pravo jeste, što onaj sad mrtav po zasluzi leži, I drugi pogini tako, tko učini takovo štogod!"*

Kada se Scipion vratio u Rim, stigle su mu žalbe Italika, od kojih su mnogi služili u njegovim trupama. Scipion ih je uzeo pod svoju zaštitu i stao na stranu Grkhovih protivnika. 129. g. na Scipionov prijedlog, pravo sudskog pretresanja predmetâ u vezi sa razgraničenjem oduzeto je agrarnoj komisiji i dano cenzorima i konzulima. Ova odluka zakočila je rad agrarne komisije. Plebs je bio nezadovoljna Scipionom. Kružili su glasovi da se on sprema sasvim anulirati Grakhov zakon. U to nemirno vrijeme, jednog jutra Scipion je nađen mrtav u svojoj kući, bez vidljivih rana na tijelu (129. g.).

Ustanak Aristonika

Ubrzo poslije smrti Tiberija Grakha, u Maloj Aziji, u Pergamskoj kraljevini, koju je Atal III. oporučno ostavio Rimu, otpočeo je ustanak robova (132. g.)

Na njegovo čelo stao je Aristonik, nezakoniti sin Eumena II; on je proglasio slobodu robovima i pozvao sirotinju na ustanak. Svoje pristaše Aristonik je nazvao heliopolitima tj. građanima "sunčeve države". Naziv "heliopoliti" vjerojatno je uzet iz Jambulovog utopijskog romana, koji se pojavio u helenističko doba. U romanu se govori o državi na "otocima sunca", u kojoj ljudi žive sretnim životom i gdje vlada sloga. Helenističko doba znalo je i za projekte socijalnog preuređenja; odjeke tih utopijskih konstrukcija nalazimo po svemu sudeći i u Aristonikovom programu.

Aristonikova vojska sastojala se uglavnom od robova i oslobođenika. Tijekom dvije godine (132.-130.) Rimljani nisu mogli izići na kraj sa Aristonikovim ustankom, i pored toga što su im pomagali maloazijski grčki gradovi i neki od kraljeva (bitinski, paflagonski, kapadokijski), koji su se bojali da se ustanak ne proširi i na njihove posjede. Aristonik se ogorčeno branio i 130. g. čak potukao konzula Publija Lucinija Krasa, za vrijeme dok je ovaj opsjedao grad Leuku. Sam konzul poginuo je za vrijeme bitke, ali su Aristonikove snage bile iscrpljene, i Krasov nasljednik potukao je ustanike kod Stratonikeje (129. g.). Aristonik je zarobljen i poslan u Rim, gdje je u tamnici ugušen.

Tek pošto su ugušili ovaj ustanak, Rimljani su mogli organizirati novu provinciju, koja je dobila ime Azija.

Reforme 131. – 125. g. Ustanak u Askulu i Fregeli

Usprkos trijumfa konzervativnih elemenata, u samom Rimu demokratski pokret nije bio konačno ugušen; 131. g. pr. K. jednom od narodnih tribuna (Gaju Papiriju Karbonu) pošlo je za rukom provesti zakon po kome je u zakonodavnim komicijama uvedeno tajno glasovanje. Uskoro je bio dopušten ponovni izbor na položaj tribuna.

Konzul iz 125. g. pr. K. - Fulvije Flak, koji je bio blizak braći Grakho, nosio se je mišlju da podnese zakonski projekt o dodjeljivanju prava građanstva italskim saveznicima. Ali ga je Senat poslao u Galiju radi gušenje ustanka, tako da on nije uspio svoj zakon podnijeti na potvrdu.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Negativan stav Senata prema zakonskom projektu Fulvija Flaka izazvao je pobunu Italika u Askulu i Fregeli. Fregela se je morala smirivati oružjem. Rimljani su grad porušili, jedan dio njegovog teritorija dodijelili susjedima, a na drugom osnovali rimsku koloniju.

4. Reforme Gaja Grakha

Karakteristika Gaja Grakha

Početak nove etape demokratskog pokreta vezan je za tribunat Gaja Sempronija Grakha. Izvori ga prikazuju kao uvjerenog, energičnog i ustrajnog čovjeka. Uspoređujući ga s njegovim bratom Tiberijem, Plutarh ističe da je Gaj bio odlučan i vatren čovjek, dok je Tiberije u usporedbi s njim bio krotak i pomirljiv. Kao Tiberije, i Gaj se odlikovao širokim obrazovanjem a bio je i istaknuti govornik.

Poslije Tiberijeve smrti Gaj je i dalje bio trijumvir za dodjeljivanje zemlje, zatim je kao kvestor upućen na Sardiniju, a nakon povrataka je bio pozvan na odgovornost kao uzročnik pobune u Fregeli. Ali je plebs bio na njegovoj strani, i Grakhova optužba je bila povučena.

124. g. Gaj je postavio svoju kandidaturu i bio izabran za narodnog tribuna za 123. g. On je bio izabran i za sljedeću, 122. g., iako nije postavljao svu kandidaturu. *"Gaj je ... bio po drugi put izabran za narodnog tribuna ... uslijed ljubavi naroda prema njemu"* – kaže Plutarh.

Početak zakonodavne djelatnosti Gaja Grakha

U svojoj političkoj djelatnosti Gaj se pokazao kao nastavljač djela svog brata i kao osvetnik njegove pogibije. U njegovim prvim govorima stapali su se ujedno osobni i općepolitički motivi. Njegov stav prema krvavom obračunu s bratom jasno je izražen u jednom od originalnih fragmenata njegovog govora. *"Gdje ja, nesretnik, mogu pronaći utočište ? Kome da se obratim? Na Kapitol? Ta on je još mokar od bratovljeve krvi. Kući? Da bih vidio jadnu i odbačenu majku gdje kuka?"* Osvetu brata Gaj je smatrao svojom dužnošću, i prvi zakon koji se bio sproveden na njegovu inicijativu, nalagao je pozivanje na sudsku odgovornost svakog onog tko bez suda progna rimskog građanina. Zakon je bio uperen protiv Popilija Lenata, koji je za vrijeme svog konzulovanja prognao iz Rima pristaše Tiberija Grakha. Popilije je bio prisiljen napustiti Italiju.

Proširivanje prava provokacije

Ovaj zakon, koji je štitio ličnost rimskog građanina od samovolje magistratâ, predstavljao je logički razvitak starinskog prava apelacije na narodnu skupštinu (ius provocationis). Poslije Grakhâ on se počeo primjenjivati i u vojsci, gdje dotada nije bilo mjesta žalbi na odluku zapovjednika. U svezi s tim stoje i drugi vojni zakoni Gaja Grakha: u vojnu službu ne smiju se primati ljudi mlađi od sedamnaest godina, obustavljaju se odbici od vojničke plaće za opremu i dr.

Zakonski projekt uperen protiv Marka Oktavija Gaj je povukao na molbu svoje majke Kornelije. Odmah iza ovih mjera, koje su učvrstile njegov politički značaj, Gaj Grakho je razvio svestranu socijalnu djelatnost, kojoj je cilj bio okupljanje svih slobodnih elementa, neprijateljski raspoloženih prema senatorskom staležu - seoske i gradske plebejce, a također i vitezove.

Žitni zakon

Među prvi zakonima sproveden je žitni zakon (lex frumentaria), po kome je svaki plebejac moga osobno kupiti žito po niskoj cijeni: jedan modij davan je po 6 ⅓ asa .

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Ideja tog zakona nije bila nova. Slučajeva prodaje žita po nižim cijenama bilo je u Rimu i prije. Što se tiče velikih helenističkih gradova, skrb o opskrbi građana namirnicama smatrano je u njima jednim od glavnih zadataka uprave. S vremena na vrijeme vršena je podjela žita građanima slabog imovnog stanja. Helenistička praksa utjecala je nesumnjivo na Grakha; ali se osobitost Grakhova zakona sastojala u tome što je materijalna pomoć građanima slabog imovnog stanja priznata obvezom države. Osim toga, Gaj Grakho je imao pred sobom određene političke ciljeve; zakon je sproveden u interesu siromašnih gradskih plebejaca, za koje se očekivalo da će stati na stranu reformatora.

U interesu seoskog plebsa obnovljen je u punom obimu agrarni zakon Tibeija Grakha.

Lex de provincia Asia

Borba protiv nobiliteta zahtijevala je da se na stranu demokracije privuku i vitezovi, čija je gospodarska snaga sve više rasla. U vezi s tim kod vitezova se pojavljuju i određeni politički zahtjevi. Gaj Grakho sprovodi zakon o provinciji Aziji (lex de provincia Asia), koji uvodi desetinu u području bivše Pergamske kraljevine. Ubiranje ovog poreza prepušteno je otkupnim kompanijama, a davanje zakupa imalo se vršiti putem licitacije, koju su organizirali cenzori u Rimu. Ovaj zakon sproveden je u interesu vitezova; pošto su se licitacije morale održati u Rimu, a ne u samoj provinciji (kao što je to, npr., bilo na Siciliji), samim time otpadala je mogućnost konkurencije lokalnih financijera. Na taj način, vitezovi su dobivali neograničena prava za gospodarsko iskorištavanje bogate istočne provincije. Natpisi sa otoka Delosa ukazuju na to da od ovog vremena raste uloga rimskih zelenaša u financijskom životu istočnih područja.

Sudski zakon

Velik značaj za vitezove imao je sudski zakon (lex iudiciaria), po kome su u stalnim sudskim komisijama za pretresanje slučajeva zloupotreba po provincijama (quaestiones perpetuae de repetundis) trebali sjediti vitezovi. To je zadavalo težak udarac nobilitetu. Apijan govori da je Gaj, nakon usvajanja zakona rekao da je *"jednim udarcem uništio Senat"*. Odsad su vitezovi morali pretresati slučajeve senatora, bivših namjesnika provincija, koje stanovnici provincije tuže sudu, a takvi su slučajevi bili obična pojava. Zloupotrebe pak publikana ostajale se nekažnjene, jer su oni bili ortaci rimskih sudaca.

Gradnja cesta

U cilju oživljavanja gospodarskog života Italije, Gaj Grakho je poduzeo gradnju cesta. To je pružalo zaradu slabo imućnom stanovništvu, vitezovi su dobivali posao, najzad, dobre komunikacije bile su od koristi seoskom stanovništvu.

Osnivanje kolonija

Prvorazredni značaj pridavao je Grakho osnivanju novih kolinija. Gaj Grakho je namjeravao osnovati kolonije u prvom redu na mjestu Capue i Tarenta. Specijalnim zakonom, koji je podnio narodni tribun Rubrije, odlučeno je da se osnuje kolonija Junonija na mjestu stare Kartqage. Gaj Grakho zanemario je time religijsko prokletstvo, koje se odnosilo na taj teritorij. Tamo se je trebalo premjestiti 6.000 ljudi, pri čemu je svatko dobivao česticu veličine do 200 jugera. Po svemu sudeći, imalo se u vidu stvaranje i jačanje sloja srednjih zemljoposjednika, koji zemlju ne

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

obrađuju samo radi podmirivanja vlastitih potreba, već i u cilju prodaje poljoprivrednih proizvoda.

Nove kolonije, koje su osnivane na mjestu starih trgovačkih centara, nisu dakle sličile na ranije vojno-zemljoradničke naseobine. Njihovo osnivanje trebalo je ne samo zainteresirati one koji su računali da će dobiti zemlju, već i privući pažnju trgovaca i obrtnika.

Grakho je uživao izvanredan autoritet u demokratskim i poslovnim krugovima rimskog stanovništva. U svojoj djelatnosti on je prelazio okvire koji su bili postavljeni narodnim tribunima. On je rukovodio djelatnošću agrarne komisije, miješao se u vanjskopolitičke stvari, vodio nadzor nad gradnjom cesta i osnivanjem kolonija. Senat mu se nije mogao suprotstaviti i prihvatio je njegove prijedloge. Po starim običajima, narodni tribun nije smio napuštati Rim, ali je Gaj Grakho otputovao u Afriku, da osobno rukovodi osnivanjem Junonije.

U isto vrijeme, paralelno s jačanjem Gajevog utjecaja rasla je i oporba. Nove kolonije osnivane su na račun zemljišta koja su dotad uzimali pod zakup veliki posjednici. Osnivanje kolonije na mjestu Kartage proturječilo je političkim tradicijama, jer nikad kolonije nisu osnivane izvan granica Italije, i vjerskim tradicijama, jer je mjesto Kartage smatrano prokletim.

Zakonski projekt o saveznicima

Osobito oštru oporbu izazvao je zakonski projekt Gaja Grakha o dodjeljivanju prava rimskog građanstva saveznicima, koji su se u svim ratovima borili zajedno sa Rimljanima, ali su i pored toga, za razliku od ovih posljednjih, i dalje plaćali neposredni vojni porez (tributum). Saveznici nisu sudjelovali u podjeli zemljišta; njihova ličnost nije bila zaštićena pravom provokacije. Zloupotrebe rimskih magistrata prelazile su ponekad svaku mjeru. Samovolja je dolazila dotle da su slobodni stanovnici italskih gradova, bez ikakvog povoda, osuđivani na javne tjelesne kazne. Dodjeljivanje prava građanstva uvećalo bi za mnogo puta broj politički punopravnih građana i samim tim ojačalo poziciju rimske demokracije. Ovaj zakonski projekt, koji je zadirao u interese raznih slojeva rimskog građanstva, naišao je na oporbu ne samo od strane senatora, nego i plebsa, koji se nije želio odreći svojih prednosti u korist saveznika.

Akcija Livija Druza Starijeg

Po svemu sudeći, Gajev boravak u Africi doprinio je udruživanju oporbe. Među narodnim tribunima (122. g.) protivnik Gaja Grakha bio je Marko Livije Druz. U suglasju sa Senatom on je iznio projekt novog agrarnog zakona, koji je izgledao radikalniji od Gajevog prijedloga. Druz je predložio da se u granicama Italije osnuje 12 novih kolonija, sa po 3 tisuće zemljišnih čestica u svakoj. U nove kolonije trebali su se preseliti najsiromašniji građani, pri čemu su svi oslobađani svih poreza na zemlju. Zakon je nosio očito demagoški karakter. Njegov cilj je bilo podizanje autoriteta Senata te je od Grakha trebao odvojiti njegove glavne pristaše.

Gušenje Grakhovog pokreta i smrt Gaja Grakha

Prijedlog Livija Druza bio je prihvaćen, zakonski projekt Gaja Grakha o saveznicima bio je odbijen. Neprijatelji Gaja Grakha počeli su djelovati hrabrije. Njihova agitacija imala je uspjeha, i za 121. g. Gaj Grakho nije bio izabran na narodnog tribuna. Otpočeli su napadi optimatâ na zakone sprovedene uz njegovo učešće. 121. g. pokrenuto je pitanje o koloniji Junoniji. Optimati su iskoristili glasove o nepovoljnim znamenjima, koja su tobože zapažena pri osnivanju kolonije. Pričali su, kako su vuci preko noći podigli kamene međaše koji su dan ranije postavljeni na granici buduće kolonije. To su auguri protumačili kao izraz gnjeva bogova zbog osnivanja kolonija na prokletom zemljištu.Konzul Lucije Opimije, jedan od glavnih Grakhovih protivnika, sazvao je narodnu skupštinu, da ukine Rubrijev zakon o koloniji Junoniji.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Raspoloženje u Rimu bilo je zategnuto, obje strane grozničavo su se spremale za predstojeće komicije. Kao mjesto za narodnu skupštinu određen je Kapitol, gdje su se obje neprijateljske stranke pojavile još u rano jutro, spremivši se za odlučnu borbu. Dok je Opimije prinosio uobičajenu žrtvu pred otvaranje narodne skupštine njegov diktator Antilije uvrijedio je populare i na mjestu je bio ubijen od nekog Grakhovog pristaše.

Ubojstvo liktora pružilo je Opimiju povod za sazivanje Senat, da bi sproveo senatsku odluku o tome da je država u opasnosti i da se konzulu daju izvanredne ovlasti u obliku tzv. Senatus consultum ultimum, koji je glasio: "Videant consules ne quid detrimenti res publica capiat" *(Neka se postaraju konzuli da država ne pretrpi nikakvu štetu).* To je bio prvi slučaj primjene ovakve izvanredne odluke Senata.

Po Opimijevoj nardbi senatori i jedna dio vitezova pojavili su se na Kapitolu naoružani. Radi obračunavanja s demokratima iskorišten je i jedan odred grčkih plaćenika. Gaj Grakho i Fulvije Flak (konzul 125. g.) zauzeli su sa svojim pristašama Aventin.

U posljednjem trenutku Gaj i Fulvije obratili su se za pomoć robovima; obećavajući im slobodu, ali njihov glas nije bio saslušan, bilo je već suviše kasno. Konzul Opimije poslao je protiv populara plaćeničke kretske strijelce, koji su ih zasuli kišom strijela. Oko 3 tisuće Grakhovih pristaša bilo je ubijeno, njihovi leševi bačeni su u Tiber, imovina poginulih je konfiscirana, a njihovim bližnjima bilo je zabranjeno nositi žalobno odijelo.

Fulvije Flak bio je ubijen u radionici svog klijenta, u koju se je htio sakriti. Gaj Grakho je uspio pobjeći na drugu stranu Tibera. U šumarku Furnia nađeni su leševi Grakha i njemu odanog roba. Ne želeći pasti u neprijateljske ruke, Gaj Grakho je naredio robu da ga ubije; ovaj pak nije htio preživjeti smrt svoga gospodara.

U tom odlučnom sukobu s rimskom demokracijom optimati su odnijeli pobjedu. Opimije je izvršio svečano očišćenje grada i podigao hram Sloge (Concordia).

Usprkos pobjede optimata, braća Grakho su ostali u svijetloj i trajnoj uspomeni kod rimskih plebejaca.

"Rimski narod - pisao je Plutarh - *uskoro je pokazao koliku ljubav gaji prema braći Grakho i koliku žalost za njima. On im je podigao spomenik na vidnom mjestu i, posvetivši mjesta na kojima su bili ubijeni, donosio tamo prve plodove svakog godišnjeg doba, a mnogi su i svakodnevno prinosili žrtve i padali ničice, kao da u došli u hramove bogova".*

Rezultati zakonodavne djelatnosti braće Grakho

Reforme braće Grakho su zadirale u životne interese rimskog društva. One su rezultat značajnih promjena koji su se dogodile u socijalnom životu starog Rima. Kao pristaše rimskog plebsa, braća Grakho su unijeli novu struju u rimski politički život. Oni su nastojali sprovesti u život one demokratske ideje koje su svoj oblik dobile još u Grčkoj klasičnog doba i oko kojih je vođena borba po grčkim gradovima u doba helenizma. I Tiberije i Gaj pali su kao žrtve reakcije, ali je rimskoj oligarhiji bio zadan udarac. Od vremena braće Grakha počinje novo razdoblje intenzivne političke borbe u Rimu, razdoblje koje će trajati preko sto godina. I pored tragične pogibije braće-reformatora, njihovu djelatnost treba smatrati jednim od većih uspjeha rimske demokracije. Izmijenio se položaj pojedinih socijalnih grupacija.

Politika braće Grakho donijela je najviše koristi vitezovima, koji od vremena Gaja Grakha stječu značenje posebnog staleža (ordo equester). Oni su dobili izvjesne političke i gospodarske prednosti, mogli su uspješno konkurirati senatorima, kako u Rimu tako i u provincijama. Svi zahtjevi te grupe bili su zadovoljeni. Međutim, radikalnije socijalne reforme – politika osnivanja kolonija izvan granica Italije, davanje prava građanstva saveznicima – proturječile su interesima vitezova, tako da su se u odlučnom trenutku određene grupe vitezova našle u taboru neprijatelja Gaja Grakha.

U području agrarne politike braća Grakho su također postigli izvjesne uspjehe.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Kao posljedica reforme braće Grakho broj sitnih seljačkih domaćinstava se povećao: 136. g. bilo je 317 933, a 125. g. – 394 736 tih domaćinstava. U prethodnom pak razdoblju njihov broj nije se povećavao, već smanjivao . Priraštaj građana objašnjava se time što je porastao broj osoba koje posjeduju cenzus. Prema tome, poslije reforme dobilo je oko 80 000 građana zemljišne čestice. Ali je uspjeh agrarnih zakona bio samo djelomičan. Braća Grakho nisu uklonili uzroke koji su dovodili do obezemljivanja seljaštva, sloj novih sitnih posjednika bio je neznatan, bio je nemoguće obnoviti nekadašnju seljačku vojsku.

I pored nedosljednosti braće Grakho i socijalne ograničenosti njihovih reformi, ne smije se podcjenjivati značenje ovih eminentnih djelatnika u rimskoj povijesti.

Agrarno zakonodavstvo poslije smrti Gaja Grakha. Zakon iz 111. godine

Agrarno zakonodavstvo i dalje se nalazilo u središtu političkog života Rima, i poslije smrti Gaja Grakha. Prijedlog Livija Druza ostao je neostvaren (izgleda da je bila osnovana samo jedna manja kolonija – Skilacij). Zakoni doneseni poslije 121. g. postepeno su ukidali ono što su braća Grakho uvela. Posljednji među njima bio je zakon iz 111. g., koji je, po svemu sudeći, izdao narodni tribun Spurije Torije. Natpis nađen još u XVI. st., sadrži znatne fragmente tog zakona.

Po tom zakonu, razne kategorije okupiranog zemljišta prelazile su u privatno vlasništvo. Ovo se ticalo "starih posjeda" iz vremena prije Grakhâ (vetus possessio) i čestica po zakonima braće Grakho.

Njihovi vlasnici postajali su neograničeni vlasnici svojih čestica, po slovu zakona, oni su se mogli "koristiti, uživati, imati i posjedovati " (uti, frui, habere, possidere); sve su to izrazi za oznaku kviritskog vlasništva na zemlju. Vlasnici su bili oslobođeni svih davanja i mogli su prodati zgrade koje se nalaze na njihovim česticama, a tako isto i same čestice. Ubuduće, još nepodijeljena državna zemlja nije mogla biti okupirana od privatnih osoba, već se je trebala dati pod zakup ili pretvoriti u državne pašnjake. Utvrđen je maksimum krupne i sitne stoke koja može pasti na državnoj ispaši.

Zakon ne obuhvaća samo italska, već također i provincijska državna zemljišta. U njemu se u prvom redu govori o afričkim zemljištima. Poznato je da su u toj provinciji postojale tri osnovne kategorije zemljišta: zemljišta krupnih privatnih vlasnika Rimljana (ager privatus vectigalisque) posjedi lokalne aristokracije (ager stipendiarius) i poseban zemljišni fond, koji su rimski cenzori davali pod zakup građanima, Latinima i peregrinima, u manjim česticama. Visina zakupnine bila je određena zakonom Gaja Sempronija Grakha.

Zakon iz 111. g. zadržava demokratsku frazeologiju, priznaje Sempronijev zakon važećim, ali stvara mogućnost za mobilizaciju zemljišnog vlasništva kako u Italiji, tako i u provincijama. Sudbina grakhovskih posesora nije nam poznata. Vjerojatno je da su jedni od njih propadali, a drugi se pretvarali u vlasnike plantaža. Međutim treba istaknuti da srednje i sitno gospodarstvo nije bilo konačno potisnuto ni u vrijeme Grakhâ, ni poslije njih. Seljački zemljoposjed najčvršće se držao u sjevernoj i nekim dijelovima srednje Italije, gdje se sačuvalo više crta naturalne privrede i gdje robovlasništvo nije igralo onu presudnu ulogu koju je igralo po latifundijima južne Italije.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Glava XV.

VANJSKA POLITIKA RIMA NA ZAPADU KRAJEM II. ST. PR. K.

1. Jugurtin rat 111. – 105. g. pr. K.

Dvadesetih i sljedećih godina II. st. pr. K., dok se u Rimu vodila borba između populara i optimata, gotovo na svim granicama rimske države vođeni su ratovi s pograničnim narodima. U većini slučajeva to su bili neznatni sukobi; ali su se oni ponekad pretvarali u ozbiljne i dugotrajne ratove. Glavni zadatak Rima u vanjskoj politici na sjeveru bila je težnja da sebi osigura kako suhozemnu tako i pomorsku vezu sa Španjolskom. To je bilo važno i sa strateškog gledišta, i sa gledišta trgovačkih interesa. Ofenziva na alpska plemena imala je i drugih ciljeva. Rimljani su težili ka osvajanju zemljišta na alpskoj obali, da bi tamo osnovali kolonije. Što se tiče sjeveroistočnog dijela Italije, tu se Rimljani ne staraju toliko oko jačanja koliko o tome da zaštite granice od upadâ i da održe prestiž rimske države.

Rat na sjeveru Italije

Još 154. g. stanovnici Masilije, kojima se prijetila opasnosti od Ligura, obratili su se za pomoć Rimu. Poslije uporne borbe nad Ligurima je odnesena pobjeda. 125. g., na poziv stanovnika Masilije, Rimljani su krenuli u pohod protiv Kelta. Konzul te godine, jedan od rukovoditelja stranke populara, Fulvije Flak, bio je prvi Rimljanin koji je prešao Alpe. Rat je nastavljen i sljedećih godina. Rimljani su naišli na snažnu koaliciju keltskih plemena, među kojima su dominantan značaj imali Arverni; ovi su uspjeli podčiniti veliki dio keltskih plemena i proširiti svoju vlast od Pireneja do Rajne. Sa Heduancima, koji su bili u neprijateljstvu sa Arvernima, Rimljani su sklopili savez. Poslije pohoda Fulvija Flaka, pojedina su plemena bila pokorena i obvezala se na plaćanje danka Masiliji. 122. g. osnovana je tvrđava **Aquae Sextiae**, a 118. g. u stari keltski grad Narbon upućena je rimska kolonija. Između Alpa i Pireneja obrazovana je nova provincija, koja je dobila naziv Narbonska Galija. U novoj oblasti učvrstili su se rimski trgovci i doseljenici; suhozemni put koji spaja Italiju sa Španjolskom nalazio se sada u rukama Rimljana. Osvajanje Balearskih otoka, koji su služili kao uporište gusara, osiguralo je i pomorske komunikacije sa Pirenejskim poluotokom. Međutim, ratovi u istočnim Alpama, u Španjolskoj i na Dunavu nisu uvijek bili uspješni po Rimljane.

Reforma braće Grakho nije bitno utjecala na rimsku vojsku; vladajuća grupa nobiliteta rijetko je kad davala iz svojih redova sposobne i talentirane zapovjednike, to se u više mahova ispoljilo za vrijeme rata na sjeveru, ali se osobito jasno manifestiralo za vrijem takozvanog Jugurtinog rata.

Stanje u Numidiji

Između potomaka numidskog kralja Masinise vodila se borba oko prijestolja. Masinisin unuk Jugurta prigrabio je posjede svojih stričevića. Jedan od njih, Hiempsal, bio je ubijen, dok je drugi, Adherbal, uspio pobjeći u Rim, gdje se obratio za pomoć. Jugurta je bio daroviti vojskovođa i diplomat, ali vlastoljubiv čovjek, kadar da se radi vlasti upusti u svaki zločin. On je uživao popularnost i autoritet među lokalnim plemenima i dobro poznavao Rimljane. U svoje vrijeme Jugurta se borio pod zapovjedništvom Scipiona Emilijana kod Numancije i bio blizak mnogim rimskim aristokratima. Poznavajući rimsku narav, Jugurta je stekao uvjerenje da se mitom može u Rimu sve postići i izgladiti svaki delikt

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Rimski Senat i numidske prilike

Kad je Adherbal otišao u Rim, Jugurta je preko svojih poslanika, ne žaleći zlata na podmićivanje utjecajnih osoba, počeo tražiti oslonac kod istaknutih senatora. Senat je uputio u Afriku specijalnu komisiju. Ali je Jugurta uspio potkupiti rimske legate, i stvar je bila odlučena u njegovu korist: njemu je pripao zapadni, plodni dio Numidije, dok je Adherbal dobio istočnu, slabo naseljenu oblast, sa glavnim gradom Numidije – Cirtom.

Rat sa Jugurtom

Ali je poredak zaveden u Numidiji bio kratkog vijeka. Ubrzo polije razgraničenja Jugurta je napao na Cirtu i opsjeo je. U Rimu se doznalo za to, ali umjesto da se pruži realna pomoć Adherbalu, u Afriku su upućivana poslanstva, koja su se vraćala u Rim bez ikakvih rezultata. Cirta je bila prisiljena na predaju, Jugurta je usprkos svojih obećanja pogubio Adherbala, a osim toga, po njegovom naređenju pobijeni su svi muškarci koji su se nalazili u gradu. Među poginulim bilo je i rimskih građana i Italika, koji su se u Numidiji bavili trgovinom. Vijest o tome izazvala je u Rimu revolt. Naročito su negodovali vitezovi. Usprkos otpora nekih senatora Jugurti se objavljen rat (111. g.). Rimske trupe već su prešle granice Numidije, ali je Jugurta opet uspio potkupiti rimske zapovjednike, i ovi su pristali na mir, koji je bio sramotan za Rim. Ovaj ugovor izazvao je u Rimu novi val prosvjeda. Energični narodni tribun Gaj Memije insistirao je čak na tome da se Jugurta pozove u Rim. Jugurta se pojavio pred narodnom skupštinom, ali tek nakon što mu je Memije počeo postavljati pitanja, drugi narodni tribun, koga je Jugurta već uspio potkupiti, zabranio mu je odgovaranje na njih. Stvar se nije ograničila na to. Jugurta, koji je bio pozvan u Rim da odgovara, ne samo da je podmićivao senatore, nego je čak potajno poslao čovjeka da ubije jednog od pretendenata na Numidsku kraljevinu, koji se u to vrijeme nalazio u Rimu. Tek ovakvo otvoreno zaobilaženje svakog prava natjeralo je Senat da odbaci mirovni ugovor i protjera Jugurtu iz Rima. Kažu da je Jugurta napuštajući Rim uzviknuo: *"O grade na prodaju, koji ćeš brzo propasti, samo dok ti se nađe kupac!"*

Poslije toga ponovo je započet rat s Jugurtom (110. g.), ali je vođen krajnje nevješto. Ubrzo poslije početka vojnih operacija Jugurta je iznenada napao na rimski logor i natjerao Rimljane na kapitulaciju. Potkupljeni rimski zapovjednik zaključio je ugovor, kojim je Jugurta priznat za saveznika rimskog naroda. Ovaj uspjeh toliko je uzdigao prestiž numidskog kralja da su se pod njegovom zastavom počela okupljati slobodna i poluslobodna plemena. U Rimu je pak javno mnijenje bilo revoltirano senatorskom oligarhijom, potkupljivom, lišenom talenta i nesposobnom za aktivnu vanjsku politiku. Otpočeli su sudski procesi, i niz istaknutih senatora, među kojima i Opimije, organizator ubojstva Gaja Grakha, bio je prognan iz Rima.

Kvint Cecilije Metel

Tek nakon toga otpočele su odlučne ratne operacije. 109. g. u Afriku je poslan Kvint Cecilije Metel, uvjereni i nepomirljivi aristokrat, iskusni vojskovođa, strogi, nepotkupljiv čovjek. Stigavši na mjesto ratnih operacija, Metel je prije svega poduzeo najodlučnije mjere da uspostavi disciplinu u demoraliziranoj vojsci. Protjerao je iz logora trgovce i žene i naredio da se vojska dovede u pristojan red. Shvativši neizbježnost poraza, Jugurta je molio za mir i pristajao na svaki uvjet, ali je Metel, smatrajući nužnim potpuno uništenje protivnika, krenuo s rimskom vojskom u unutrašnjost Numidije i u bitci na rijeci M u t u l u (109. g.) zadao neprijatelju odlučujući poraz. Numidska vojska bila je potučena. Ali rat nije bio završen; Jugurta je i dalje pružao otpor. On je vodio partizanski rat, uz energičnu podršku afričkih plemena.

Metel je smatrao nužnim hvatanje samog Jugurte, zato se rat otegao.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Gaj Marije

U to vrijeme, neočekivano za Metela, zapovjedništvo je preneseno na novoizabranog konzula Gaja Marija, koji je u Numidskom ratu sudjelovao pod Metelovim zapovjedništvom, kao njegov legat.

Gaj Marije, koji je smijenio Metela, bio je "skorojević" (homo novus"). On je vodio porijeklo iz latinske porodice, koja je živjela u jednom selu blizu grada Arpina. Roditelji mu nisu dali obrazovanje. Od rane mladosti Gaj Marije je služio u vojsci i odlikovao se hrabrošću još u vrijeme Numantinskog rata, kada je na njega obratio pozornost Scipion Emilijan. 119. g. Marije je bio narodni tribun i sproveo neke zakone u korist plebsa. Da bi stupio u vezu sa aristokracijom, oženio se je Julijom, koja je pripadala starom patricijskom rodu Julijevaca. Ubrzo nakon toga Marije je uspio dobiti kurulnu magistraturu. Marije je izabran za pretora, a zatim je upravljao Španjolskom. U Jugurtinom ratu on je bio legat Metela, s kojim je bio vezan davnašnjim klijentskim vezama. Marije se je uspio nametnuti kao iskusan vojni zapovjednik. Među vojnicima uživao je veliki autoritet, jer im je kao "skorojević" bio blizak i po umu i po karakteru. 108. g., protiv Metelove volje, Marije je postavio svoju kandidaturu za konzulat. Za Marija su glasovali vitezovi i publikani, njega su podržavali i plebejci.

Završetak rata i Marijev trijumf

Posebnom odlukom narodne skupštine Mariju je stavljeno u zadatak da nastavi rat s Jugurtom. Marije je preuzeo zapovjedništvo i zadao Jugurti niz poraza. Tast numidskog kralja, mauretanski kralj Bokh, prešao je na stranu Rimljana i izdao svog zeta. Kvestor Lucije Kornelije Sula, koji se nalazio u Marijevoj vojsci, krenuo je zajedno s Bokhom u numidski logor i uhvatio Jugurtu (105. g.). Rat sa numidskim kraljem bio je okončan.

1. siječnja 104. g. Marije je proslavio trijumf. U trijumfalnoj povorci išao je Jugurta u lancima i kraljevskom odijelu. Ubrzo poslije trijumfa Jugurta je po Marijevoj zapovijedi bio pogubljen. Jedan dio numidske kraljevine pripao je mauretanskom kralju Bokhu, dok je preostali dio predan jednom bolesnom i slaboumnom Jugurtinom rođaku.

2. Marijeva vojna reforma

Grakhove reforme nisu riješile pitanje o načinu popunjavanje rimske vojske. Stari sustav novačenja vojske postajao je sve teži. Za kasnije događaje, ne samo vanjskopolitičke već i unutarnje, bila je od važnosti novina koju je uveo Gaj Marije. On je prvi počeo primati u vojsku proletere – građane koji nemaju cenzusa. U Rimu gdje je postojalo veliko mnoštvo siromašnih ljudi, nije bilo teško naći ljude voljne da stupe u vojsku. Ali samim tim mijenjao se i sam princip popunjavanja vojske. To je bio početak zamjene građanskog novačenja dobrovoljnim skupljanjem vojske najamnika. Vojnici su dobivali određenu plaću i punu opremu, služba u vojsci (bez obzira na ratne ili mirnodopske prilike) utvrđena je na 16 godina. Poslije toga vojnici su dobivali otpust i mahom, zajedno s tim, zemlju.

Od tog vremena legija se dijelila na deset kohorti od kojih se svaka sastojala od dvaju manipula, a u svakoj manipuli bile su po dvije centurije. U svakoj kohorti bilo je 500 ili 600 ljudi, tako da je legija obuhvaćala od 5 do 6 tisuća ljudi. Taktička jedinica nije više bila manipula, već centurija. Uslijed ove reforme postignuta je veća koncentriranost zapovjedništva (ne 30, već samo 10 taktičkih jedinica). Vojska je prije bila razvrstana u lako naoružane hastate, principe i triarije, pri čemu su vojnici u svaku pojedinu kategoriju uvrštavani prema cenzusu. Raspored u tri linije ostao je i kod Marija, ali se sada u svakoj kohorti nalazila manipula triarija, manipula principa i manipula hastata. I oružje i mjesto u stroju određivali su zapovjednici, cenzus nije imao

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

više nikakve važnosti. Uvedene su i neke sitne promjene, npr., umjesto starih zastava uvedene su nove; svaka legija dobila je svog srebrenog orla.

Osim toga, znatno je učvršćena disciplina. Vojnici su morali stalno vršiti obuku, raditi u logoru, graditi putove, podizati utvrđenja itd. Kao posljedica Marijeve reforme, rimska se vojska izmijenila, njena borbena sposobnost je porasla. Reforma je imala i određenih političkih posljedica. Prijašnji vojnici željeli su da se što prije okonča rat, pa da se vrate u zavičaj, gdje ih je čekalo vlastito gospodarstvo. Marijevi vojnici pretvarali su se u vojnike-profesionalce. Oni su težili za novim pohodima, koji su im obećavali plijen i bogatstvo. Mijenjaju se i odnosi između vojskovođe i vojnika. Ovi su osobito cijenili one zapovjednike koji ih vode u uspješne pohode. Vojnici su bili spremni da takvim zapovjednicima vjerno služe ne samo u vanjskim ratovima. U slučaju potrebe oni su sa oružjem u rukama potpomagali njihove političke zahtjeve. Prijelaz na sustav dobrovoljne vojske prilično je doprinio pojavi građanskih ratova u sljedećem razdoblju, stavljao izvjestan pečat na tijek unutarnje borbe pred kraj Republike.

3. Rat s Cimbrima i Teutoncima

Istovremeno s Jugurtinim ratom Rimljani su morali voditi rat na sjeveru, protiv keltskih i germanskih skupina Cimbra i Teutonaca.

Prvi sukob Rimljana sa Cimbrima dogodio se je 113. g., blizu Akvileje, i završio porazom Rimljana. Cibrima su prišla neka keltska plemena, nastanjena u transalpskim područjima, i Rimljani su nekoliko godina trpjeli poraze. Osobito velike gubitke pretrpjeli su Rimljani u bitci kod Arauzona 105. g., kada su bile potučen dvije njihove vojske i poginulo oko 80 000 vojnika. Od potpunog poraza Galiju i Italiju spasilo je samo to što Cimbri nisu udarili na Italiju, već na Španjolsku.

104. g. borba s Cimbrima i Teutoncima povjerena je Mariju, koji je mimo običaja, bio u odsutnosti ponovo izabran za konzula. Mariju je predstojao težak ratni pohod; ali su se rezultati vojne reforme ubrzo pokazali. 104. i 103. godina prošle su u pripremanju vojske; zatim, kada su skupine barbara krenula na Italiju; Marije im se suprotstavio u odlučnoj bitci.

Bitka kod Akva Sekstija i Vercele

102. g. u bitci kod Akva Sekstija Marije je razbio Teutonce, sljedeće, 101. g., on je odnio pobjedu nad Cimbrima u sjevernoj Italiji kod Vercele; bitka se završila gotovo potpunim uništenjem Cimbra.

Usprkos postojećih zakona, Marije je pet puta bez prekida (107. i od 104. do 101. g.) biran za konzula, i vršio je izvanredan utjecaja u državi. Konzuli birani na uobičajeni način pokazali su se nemoćnim u opasnoj borbi na sjevernim granicama. Demokratske grupacije, koje su u obrani protiv vanjske opasnosti dopustile da se vojska organizira na načelima koja su Rimu dotad bila strana, prekršile su ustav. To je bio jedan o prvih koraka na putu ka zavođenju vojne diktature. Poslije pobjede nad Cimbrima Marije je proslavio trijumf i 100. g. po šesti put bio izabran za konzula. Ovog puta Marijev izbor nije bio izazvan vanjskom opasnošću. On je bio rezultat Marijevog saveza s vođama populara.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Glava XVI.

SOCIJALNA BORBA PRED KRAJ II. I NA POČETKU I. ST. PR. KRISTA

1. Drugi ustanak robova na Siciliji

Zategnuta situacija, nastala uslijed vanjskih teškoća postala je krajem II. st. još složenija uslijed unutarnjih događaja. Te godine obilježene su novim valom ustanaka robova. 104. g. izbio je ustanak robova u blizini Kapue, u Kampaniji. Njime je rukovodio propali rimski vitez Municije koji je naoružao 3 500 robova. Ali je to bila samo epizoda iz povijesti borbe robova protiv robovlasnika. Znatno opasniji po Rim bio je drugi ustanak robova na Siciliji koji je otpočeo iste te 104. godine.

Povod ustanku

Povod ustanku bio je sljedeći. Za vrijeme rata s Cimbrima Senat je Mariju dao pravo da se obraća za pomoć saveznim kraljevinama. Kada se Marije obratio za pomoć kralju Bitinije, ovaj je odgovorio da su mu većina podanika odveli rimski publikani i da oni čame u ropstvu po raznim provincijama. Onda je Senat donio odluku da se podanici saveznih država, koji su nezakonito lišeni slobode, oslobode ropstva. Rimski pretor Publije Licinije Nerva, koji je upravljao Sicilijom, pristupio je izvršenju senatske odluke, i za kratko vrijeme oslobodio 800 robova. Ali su sicilijski robovlasnici mitom i prijetnjama natjerali upravnika provincije Nervu da obustavi dalje oslobađanje ljudi nezakonito bačenih u ropstvo. Ovo je i poslužilo kao povod za ustanak, koji je počeo u raznim mjestima. Rimski pretor uspio je izaći na kraj s jednom grupom ustanika, ali je drugi dio ustanika napao na rimski odred, pobio ga i naoružao se njegovim oružjem. Ovaj događaj je doprinio širenju ustanka na znatan teritorij.

Vođe ustanka

Kao i za vrijeme prvog sicilijskog ustanka, ustanici su izabrali kralja i stvorili vijeće uz njega. Za kralja je proglašen Sirijac Salvije koji je smatran za iskusnog gatara po utrobi životinje. Salvije je uzeo ime Trifon (tako se zvao jedan od sirijskih kraljeva-uzurpatora, rob po porijeklu) i izabrao za svoju rezidenciju grad Triokalu. Sa znatnom vojskom Trifon je pristupio opsadi grada Morgantine. On je objavio robovima u opsjednutom gradu da će dobiti slobodu ako pređu na stranu ustanika. Onda su morgantinski robovlasnici sa svoje strane obećali robovima slobodu ako pomognu obranu grada, i oni su izabrali slobodu koju bi im podijelili gospodari a ne slobodu koju bi im donijeli drugi robovi. Trifon je razbio na brzu ruku sakupljeni rimski odred koji je krenuo u pomoć opsjednutima. Ali su Morgantinci, uz pomoć robova, uspjeli obraniti grad. Međutim, robove koji su se nadali oslobođenju čekalo je razočarenje: pretor je obećanje robovlasnika proglasio nevažećim, jer je bilo iznuđeno i nezakonito.

Istovremeno sa Trifonovom vojskom na zapadu je djelovala druga vojska, na čijem se čelu nalazio Cilijac Atenion, koji je uživao slavu proricatelja po zvijezdama. Atenion se također proglasio kraljem i, pošto je sakupio znatnu vojsku, pristupio je opsadi Lilibeja, koja se međutim završila neuspjehom. U Triokali je izvršeno ujedinjenje dviju ustaničkih vojski. Ateninon je priznao vlast Trifona i u svemu se podčinio njemu. Jako utvrđeni grad Triokala je izabran je za prijestolnicu druge sicilijske države robova. U njemu se nalazio kraljevski dvorac, pred kojim se sastajala narodna skupština, koja je rješavala pitanja prethodno razmotrena u vijeću. Trifon, a zatim i Atenion, pojavljivali su se pred narodom sa dijademom na glavi, u širokom hitonu i

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

purpurnoj togi; ispred njih išli su liktori. Prema tome, oni su helenističke oznake vlasti spojili s rimskim.

Ustanak robova doveo je do nemira izazvanih od strane slobodne sirotinje, koja je plijenila stada i imovinu bogatih.

Ugušenje ustanka

Pokušaji Rimljana da pokore ustanike završili su se 103. i 102. g. neuspjehom. Tek 101. g. uspio je Manije Akvilije, Marijev prijatelj i kolega po konzulatu, ugušiti ustanak. U to vrijeme Trifon je umro i na njegovo mjesto je došao Atenion, koga je Akvilije, po Diodorovim riječima, ubio u herojskom dvoboju. Uskoro je osvojeno posljednje uporište robova. Time je slomljen otpor ustanika. Ubuduće je robovima bilo zabranjeno nositi oružje.

Drugi sicilijski ustanak robova, kao i prvi, naišao je na odjek i u drugim dijelovima rimske države: na otoku Delosu i u Atici.

2. Akcija Apuleja Saturnina

Posljednjih godina II. st. pr. K. zaoštrava se politička borba u Rimu. Ponovo jača stranka populara. O tome svjedoči izbor Gaja Marija za konzula, koji je bio štićenik populara. Marijevi uspjesi doprinijeli su daljnjem jačanju političke pozicije populara i ujedinjenju raznih grupa nezadovoljnih Senatom. Energični rukovoditelji oporbenih grupa bili su Lucije Apulej Saturnin i Gaj Servilije Glaucija.

Saturnin i Glaucija

103. g. Saturnin je bio prvi put narodni tribun. On je stekao popularnost time što je otvoreno govorio na forumu o potkupljivanju vladajuće aristokracije i što je zatim podnio agrarni zakon po kome su Marijevi veterani dobivali zemlju. Saturninove akcije naišle su na opoziciju optimata. Odlučan njegov protivnik bio je Metel Numidik (konzul iz 109. g.). 102. g., kao cenzor, on je htio isključiti Saturina iz Senata. Sljedeće, 101. g., populari su na izborima postigli odlučujuće uspjehe; usprkos otporu Senata, Marije je 100. g. po šesti put izabran za konzula, Saturnin za tribuna, a Glaucija – za pretora. Do kuda su dopirale političke strasti, pokazuje već i činjenica što je svjetina za vrijeme izborne borbe ubila Saturninovog konkurenta.

Saturninovi zakoni

100. g. Saturnin je podnio zakone po kojima su Marijevi veterani trebali dobiti zemlju u Africi, po 100 jugera svaki; po zakonu, trebala se je podijeliti i galska zemlja osvojena od Cimbra (nije uzimano u obzir to što su ta područja pripadala saveznicima rimskog naroda). Tu zemlju Marijevi veterani dobivali su u privatan posjed i nisu trebali ništa platiti za svoju česticu. Osim toga, predviđalo se organiziranje kolonija u raznim provincijama. U interesu galskog plebsa cijena za jedan modij žita snižavanja je na pet šestina asa. Provođenje svih ovih mjera stavljeno je u zadatak Mariju.

Oko Saturninovih zakona razvila se ogorčena borba. Optimati su na sve načine nastojali spriječiti njihovo provođenje, ne libeći se i mogućnosti raspuštanja narodne skupštine. Ali ni Saturnin nije birao sredstva. Na kraju krajeva, uz učešće Marijevih vojnika rad narodne skupštine priveden je kraju. Saturninovi prijedlozi (osim projekta sniženja cijena žita) dobili su snagu zakona. Kao jamstvo za njihovo ostvarenje trebala je poslužiti prisega senatora na vjernost novim

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

zakonima. Nijedan od senatora nije imao hrabrosti da se usprotivi tom zahtjevu, osim Metela Numidika: on je odbio položiti prisegu i bio je prisiljen napustiti Italiju.

Ustanak Saturnina i Glaucije. Njihova pogibija

Na taj način, Marije i Saturnin uspjeli su se osloboditi utjecajnog protivnika, koji se odlikovao dosljednošću u svojim političkim uvjerenjima. Zakoni su bili usvojeni, ali je borba i dalje trajala. Počeli su izbori magistratâ za sljedeću godinu. Apuleju je pošlo za rukom da bude ponovo izabran za narodnog tribuna. Glaucija se pak borio za konzulat. Kao njegov konkurent pojavio se Gaj Memije, koji je za vrijeme svog tribunata pripadao popularima i insistirao na tome da se Jugurta pozove u Rim radi očitovanja, ali je kasnije prešao na stranu optimata. Glauciejve pristaše organizirale su napad na Memija; on je bio batinama pretučen za vrijeme predizborne kampanje. Memijevo ubojstvo još je više zaoštrilo borbu. Senat je iskoristio nastalu situaciju da objavi da je država u opasnosti. Ugušenje nemirâ povjereno je Mariju. Marije se najprije kolebao, zatim je prišao optimatima i iskoristio podijeljena mu prava. On je opsjeo Kapitol, gdje su zauzeli pozicije njegovi bivši saveznici Saturnin i Glaucija. Kapitol je bio zauzet, a Saturnin i Glaucija zatvoreni u kuriju. Izvori govore kako im je Marije htio sačuvati živote, ali su pristaše optimata skinule krov i bacali crjepove sve dotle dok tribun i pretor u punoj magistarskoj opremi – kako naglašava izvor – nisu bili ubijeni.

Saturninova akcija obilježava novu etapu klasne borbe. Razlika u interesima između gradskog i seoskog plebsa jače se očitovala nego ranije. Među gradskim plebsom postojale su jake klijentske veze sa istaknutim optimatima. Osim toga, on nije bio zainteresiran za rješavanje agrarnog pitanja, i zato je u odlučnom trenutku jedan njegov dio istupio čak protiv vođâ populara. Saturninovi zakoni obilježavaju početak nove etape u agrarnom zakonodavstvu: oni su imali u vidu u prvom redu dodjeljivanje zemlje veteranima. To je bila jedna od posljedica promjena koje su se dogodila u strukturi vojske. Zemlja se ne dodjeljuje slabo imućnim seljacima niti bezemljašima, već isluženim vojnicima. Marijeva kolebljivost ne svjedoči samo o odsustvu političkih principa kod njega, ona je, očigledno, karakteristična za grupu koja ga je uvijek isticala i podržavala – za vitezove. Ponovna podjela provincijskih zemljišta proturječila je interesima vitezova, i ovi su podržavali Senat u njegovoj borbi protiv Saturnina i Glaucije. Prijašnje ustavne metode borbe pokazale su se neodrživim. Protivničke skupine su sklone najraznovrsnijim sredstvima, sve do rastjerivanja skupštine i ubojstva kandidatâ koji im nisu po volji. 100. g. politička borba prešla je u građanski rat. Te godine vojni vođa, koji se uzdigao zahvaljujući podršci plebsa, gušio je oružanom silom demokratski pokret. Ova pojava može se smatrati za jedan od prvih simptoma pada Republike i zavođenja vojne diktature u obliku monarhije.

Ali je Marije poslije ubojstva Saturnina i Glaucije bio kompromitiran u očima populara. Optimati su pak, i pored usluga koje im je Marije učinio, i dalje gledali na njega kao na skorojevića. Uviđajući neodređenost svog položaja, Marije je otišao iz Rima na Istok, pod izgovorom da mora ispuniti zavjet i pokloniti se Majci bogova. 99. godine vratio se Metel, i Saturninovi zakoni bili su ukinuti. Protiv Saturninovih pristaša pokrenuti su sudski procesi.

3. Livije Druz Mlađi i Savezнički rat

Sloga između nobiliteta i vitezova, uspostavljena za vrijeme borbe protiv Saturnina i Glaucije, bila je kratkog vijeka. Neograničena vlast viteških sudova, koji su smjenjivali upravnike provincija koji zelenašima nisu bili po volji, bez obzira na njihovo porijeklo, društveni položaj i ponašanje u provinciji, izazvala je oštar prosvjed od strane optimata.

Samovolja viteških sudova došla je do te mjere da je bio optužen za iznuđivanje u provinciji Aziji i osuđen – Publije Rutilije Ruf, poznat po svom nepotkupljivom poštenju i po borbi protiv

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

samovolje vitezova-publikana. Poslije osude Publije se povukao u istu onu provinciju u kojoj je bio legat, tamo je bio s počastima dočekan od mjesnih stanovnika i sve do kraja života ostao među pukom, koji se sjećao njegove pravedne uprave.

Zakonski projekti Livija Druza

Novi plamen borbe postao je neizbježan. Za narodnog tribuna za 99. g. izabran je Marko Livije Druz, sin istoimenog protivnika Gaja Grakha.

Po svom karakteru Druz je sličio na Grakhe, iako je po svojim pogledima bio blizak optimatima. Odlučan i ispravan čovjek, Druz je, za razliku od mnogih svojih suvremenika, u prvi plan stavljao interese države. On je bio u dobrim odnosima sa istaknutim senatorima – sa govornikom Krasom, princepsom Senata Emilijanom Skaurom. Njegov zakonski projekti imali su za cilj privlačenje plebejaca na stranu onih optimata koji su se zalagali za obnovu države. Druz je bio protivnik vladajuće senatorske oligarhije i gornjeg sloja vitezova, koji je neograničeno zapovijedao u sudskim komisijama. On je predlagao da se u prvom redu, reformiraju sudovi, da se u njima vitezovi zamjene senatorima; ali se je i sam Senat imao podvrći reformi: po Druzovom projektu, njegov sastav trebao se je popuniti sa 300 novih članova, izabranih iz redova istaknutih i dostojnih vitezova (na taj način, broj senatora iznosio bi šest stotina). Istovremeno, pomoću posebnih financijskih mjera trebala se je proširiti jeftina prodaja žita a predviđao je i osnivanje kolonija u području Kampanije i na Siciliji. Druz je htio kolonijama dodijeliti nepodijeljeni dio italskog zemljišnog fonda. Time je oduzimana mogućnost budućim reformatorima-demagozima da podnose zakonske projekte o podjeli italskog zemljišta. Druzu se pripisuju riječi da će se ubuduće moći dijeliti samo blato i zrak.

Savezničko pitanje

Odmah iza ovih mjera Livije Druz je htio podnijeti zakon o dodjeljivanju prava građanstva rimskim saveznicima. Ovo pitanje pokretali su još Fulvije Flak i Gaj Grakho. Saveznici su, kao i prije, služili u vojsci, ali je broj unovačenih stalno rastao. Dok je svaki rimski građanin, čak i obični vojnik, imao pravo provokacije, italski su saveznici bili bespravni, tako da su čak i časnici osuđivani na smrtnu kaznu. Kontrola nad italskim gradovima je pojačana, a samovolja rimskih magistrata prelazila je ponekad svaku mjeru. Još je Gaj Grakho pričao ovakav slučaj. Jedan seljak ironično se izrazio o nosiljci u kojoj su nosili nekog rimskog aristokrata, koji u to vrijeme nije vršio službenu dužnost. Krivac je bio podvrgnut tjelesnim kaznama i pretučen.

Pitanje dodjeljivanja prava građanstva saveznicima bilo je povezano s gospodarskim zahtjevima: savezničko pitanje bilo je izraz borbe između krupnih i sitnih zemljoposjednika. Saveznici su zajedno s Rimljanima sudjelovali u pohodima, ali njih nisu obuhvaćale podjele zemljišta koje su provođene počevši od braće Grakho. Osim toga, porast krupnog rimskog zemljoposjeda dovodio je do toga da su okupirani teritoriji koje su oduvijek koristila italska plemena. Tako su se, npr., krupna stočarska gospodarstva rimskih magnata pojavila u Apuliji, kuda su oduvijek tjerala svoju stoku italska plemena nastanjena u planinskim područjima srednje Italije. Za prava građanstva borili su se i predstavnici italskih gradova; njihovi interesi bili su vezani za rimske provincije, gdje su morali konkurirati rimskim vitezovima, koji su uživali razne privilegije.

U svojoj borbi za prava saveznici su tražili zaštitu rimskih javnih radnika. Uz učešće Livija Druza stvorena je tajna organizacija, čiji su članovi bili međusobno povezani svečanom prisegom. Dodjeljivanje prava saveznicima imalo je, po Druzovom mišljenju, za cilj učvršćenje položaja rimske države.

Sjednica narodne skupštine na kojoj su ti zakoni pretresani bila je izvanredno posjećena. Konzul te godine, Lucije Marcije Filip, jedan od najistaknutijih i najupornijih Druzovih protivnika, istupio je sa oštrom kritikom zakonskih projekata. Onda je Druz, koristeći se svojim

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

pravom tribuna, naredio da se ovaj uhiti i baci u tamnicu. Zakoni su prošli kroz narodnu skupštinu. Isprva su naišli na odobravanje i u Senatu, ali je otkriće tajnih Druzovih veza sa saveznicima pomoglo Marciju Filipu da postigne, na osnovu formalnih argumenata, ukidanje tih zakona.

Ubrzo poslije toga, dok se Druz jedne večeri opraštao sa skupinom koja ga je pratila, zadana mu je smrtna rana nožem, od koje je umro nakon nekoliko trenutaka.

Početak rata

Neuspjeh Druzove savezničke reforme i njegova smrt doveli su do ustanka saveznikâ, poznatog u povijesti pod nazivom Savezнički rat (90. – 88. g.).

Tajna organizacija saveznika pojačala je svoju djelatnost nakon Druzove smrti. Između pojedinih gradova vršena je razmjena taoca. To je primijetio rimski pretor koji se je nalazio u gradu Askuli, i pred svjetinom koja se sakupila u kazalištu održao prijeteći govor, ali je bio ubijen, zajedno sa svojim legatom i stražom koja ga je štitila. Gradska vrata bila su zatvorena, svi Rimljani koji su se nalazili u Askuli su pobijeni, a njihova imovina opljačkana. Događaji u Askuli poslužili su kao signal za ustanak. Kao najaktivniji sudionici u ustanku pokazali su se Marsi (uslijed čega se i rat ponekad naziva Marsijskim ratom); njima su se pridružila sitna sabelska plemena i Samnićani, za čijim su primjerom pošla ostala plemena u srednjoj i južnoj Italiji. Rimu su ostali vjerni Etruščani i Umbri, jer su među njima veliku ulogu igrali krupni zemljoposjednici. Po drugim mjestima stranu Rima držali su samo pojedini gradovi, npr. Nola i Nucerija u Kampanji. Najzad, glavni oslonac Rima činile su kolonije osnovane u razdoblju pokoravanja Italije na raznim dijelovima Poluotoka.

Kvint i Pomopedije Silon iz plemena Marsa i Samnićanin Gaj Parije Mutil bili su glavni organizatori i vođe koalicije italskih plemena koja su se digla protiv Rima.

Prijedlog ustanika da polože svoje oružje ako se Italicima dadu prava građanstva Rimljani su odbacili, i protiv Italika ujedinile su se sve grupacije rimskog društva. Sudovi su privremeno obustavili svoj rad, dijeljenje žita bilo je ograničeno. Na čelo rimske vojske stali su konzuli 90. g. – Lucije Julije Cezar i Publije Rutilije Lupus, ali su kao legati zapovijedali stare, iskusne vojskovođe – Gaj Marije, koji se bio vratio sa Istoka, i Lucije Kornelije Sula.

Državna organizacija saveznika

Saveznici su stvorili svoju državnu organizaciju, koja je u sebi spajala načela rimskog ustava, grčkih federativnih organizacija i starinskih italskih ustanova. Središte nove savezničke organizacije postao je grad Korfinij, koji je dobio naziv "Italija". U njemu je zasjedao Senat od 500 članova, koje su Italici izabrali, dok su poslovima upravljali 2 konzula i 12 pretora. Pušten je u optjecaj poseban novac sa odgovarajućim simboličkim predodžbama; npr., na jednoj vrsti tog novca predstavljen je italski bik kako gazi rimsku vučicu.

Prva godina rata

Rat je vođen s nečuvenom ogorčenošću i na raznim mjestima. Ustanici nigdje nisu koncentrirali svoje snage, tako da su Rimljani morali rascjepkati svoje vojske. Rimska vojska koja je djelovala na jugu težila je za tim da, oslanjajući se na gradove koji su Rimu ostali vjerni, zadrži Kampaniju i krene u ofenzivu na nepokorna plemena. Ali su Rimljani imali uspjeha samo u pojedinim bitkama; prevaga je bila na strani saveznika, tako da se je konzul Lucije Julije Cezar morao povući. Gotovo čitava Kampanija prešla je u ruke saveznika, pored ostalog i grad Nola, koji je sada postao glavni oslonac Italika u Kampaniji. Na sjeveru rezultati ratnih operacija bili su manje određeni. U borbi protiv Marsâ poginuo je konzul Rutilije Lupus. Tek je Marije, koji je

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

poslije njega preuzeo zapovjedništvo na tom vojskom, postigao izvjesne uspjehe. S promjenjivim uspjehom vođen je rat i u Picenumu.

Pobjede saveznika dovele su do kolebanja Umra i Etruraca. Teški gubici i opasnost od odmetanja novih plemena natjerali su Rimljane da pristanu na ustupke.

Julijev zakon i zakon Plaucija-Papirija

Konzul Julije Cezar sproveo je krajem 90. g. zakon (lex Julia), po kome se saveznicima koji su do tog vremena ostali vjerni Rimu dodjeljuju prava rimskog građanstva. 89. g., po zakonu narodnih tribuna Marka Plaucija Silvana i Gaja Papirija Karbona (lex Plautia Papiria), pravo rimskog građanstva dobivali su svi oni koji tijekom dva mjeseca polože oružje. Ovi zakoni izazvali su raskol u logoru ustanika. Posebnim zakonom iz 89. g. dodijeljena su prava latinskog građanstva stanovnicima sjeverne Italije – Cisalpinske Galije. Umbri i Etruščani ostali su vjerni Rimu, ostala plemena i općine također su počeli prelaziti na rimsku stranu. Ali je borba i dalje trajala, zadržavajući u pojedinim oblastima raniji ogorčeni karakter. Osobito su se uporno borili Marsi.

Završetak Savezničkog rata

88. g., nakon niza poraza, saveznici su se obratili za pomoć pontskom kralju Mitridatu, ali im on im nije pružio podršku. Iste godine pao je u bitci najtalentiraniji vođa saveznika – Mars, Pompedije Silon. Rimljani su osvajali jednu oblast za drugom. Organizacija savezne Italije protiv Rima pokazala se efemernom. Saveznici su morali položiti oružje. Ustanici su samo još ponegdje nastavljali beznadežnu borbu protiv Rima, npr. grad Nola u Kampaniji. Onda je u samom Rimu buknuo građanski rat. Ipak je u to vrijeme Rim postigao svoj glavni cilj – raspadanje italske federacije. Ovaj uspjeh postignut je ne samo snagom oružja, već u znatnoj mjeri i politikom ustupaka. Saveznici su postigli ispunjenje onih minimalnih zahtjeva s kojima su se obraćali Rimu na početku ratnog poduhvata. Gotovo čitavo slobodno stanovništvo Italije dobilo je prava rimskog građanstva. Doduše, da bi paralizirali politički utjecaj novih građana, Rimljani ih nisu uvrstili u svih 35 tribusa, već samo u 8; ali njihova građanska prava nisu od toga trpjela. Po italskim gradovima zadržana je lokalna samouprava; sada se smatralo da u njima stanuju rimski građani, koji imaju pravo uzimati učešća u rimskom političkom i društvenom životu. Od toga su najviše dobili predstavnici najvišeg gradskog staleža. Poslije Savezničkog rata počinje porast mnogih italskih gradova, porast koji je i pored burnih potresa u razdoblju građanskih ratova trajao sve do sredine I. st. pr. K. Romanizacija je postizala velike uspjehe, i samo su neke planinske oblasti sačuvale svoj prvobitni karakter.

Glava XVII.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

BORBA IZMEĐU MARIJA I SULE

1. Prvi rat sa Mitridatom i Sulin prevrat

Mitridat VI. Eupator

Istovremeno sa Savezničkim ratom, u Maloj Aziji je počeo rat protiv pontskog kalja Mitridata VI., koji je predstavljao opasnost po rimsku vladavinu u istočnim provincijama.

Mitridat VI. Eupator (120.- 63. g.) vodio je porijeklo po ocu od Ahmenida, a po majci od Seleukida. To je bio energičan i sposoban čovjek, koji je raspolagao ogromnom tjelesnom snagom. Mitridat nije dobio sustavno obrazovanje, ali je i pored toga poznavao 22 jezika, bio upoznat s najboljim predstavnicima helenističke kulture svog vremena i sam napisao djela iz povijesti prirode, uživajući glas zaštitnike znanosti i umjetnosti. Ali i pored toga, njegovu karakterističnu crtu činili su praznovjerje, podmuklost i okrutnost. To je bio tipičan azijatski despot.

Tajna ubojstva – pored ostalih i ljudi bliskih Mitridatu – bila su obična pojava na dvoru pontskog kralja. Naslijedivši od oca malu kneževinu, Mitridat je osvajanjima stvorio veliku državu. On je osvojio i pretvorio u pontsku satrapiju Kolhidu, koja leži na istočnoj obali Crnog mora. Oko sredine II. st. na Krimu je stvorena jaka skitska kraljevina, koja je težila izlazu na more. U borbi sa Skitima Hersonez se obratio Mitridatu. Za njegovim primjerom pošao je i bosporski kralj, posljednji predstavnik dinastije Spartokidâ, koji se odrekao vlasti u korist Mitridata. Mitridatovom vojskovođi pošlo je za rukom obraniti Skite od Herzoneza. U to vrijeme u Bosporskoj kraljevini izbio je ustanak robova pod rukovodstvom Saumaka, koji se je uspio održati na vlasti čitavih godinu dana. Mitridatove trupe ugušile su pokret robova. Mitridatu je pripala vlast nad posjedima Spartokida. On je stupio u savez sa Skitima, Bastarnima i Tračanima. Grčki gradovi i Bosporska kraljevina davali su Mitridatu žito i novčana sredstva, sjeveroistočni barbari popunjavali su redove njegove vojske.

Mitrdat je stupio u savez s armenskim kraljem Tigranom i pomogao mu je u borbi protiv kraljeva Kapadokije i Sirije. Međutim, širenje Mitridatove vlasti na središnje i zapadne maloazijske oblasti naišlo je na otpor Rimljana. Lucije Kornelije Sula, koji je 92. g. upravljao Cilicijom, povratio je samostalnost Kapadokijske kraljevine. Ali ubrzo nakon Sulinog odlaska Mitridat je protjerao kraljeve Kapadokije i Bitinije i postavio na njihova mjesta svoje štićenike. Po nalogu rimskog Senata konzular Manije Akvilije, koji je svojedobno ugušio ustanak robova na Siciliji, uspostavio je ranije stanje u Bitiniji i Kapadokiji, čemu se Mitridat nije mogao suprotstaviti, ne želeći u tom trenutku ratovati s Rimom. Ali je Atilije otišao još dalje. Na njegovu inicijativu bitinski kralj otpočeo je rat protiv Mitridata.

Početak ratnih operacija

Mitridatov otpor uzet je kao povod za rimsku intervenciju, i Akvilije je stupio u rat. Tako je počeo Prvi rat protiv Mitridata (89. – 84. g.). Mitridat je imao jaku i dobro obučenu vojsku. Bitinske trupe bile su odmah potučene, pretrpjeli su potpun poraz i rimski odredi, i Mitridat je ušao u provinciju Aziju. Akvilije je uspio pobjeći, ali su ga stanovnici Lezbosa predali Mitridatu.

Mitridat u Aziji i Grčkoj

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Za pola stoljeća svoje vladavine Rimljani su uspjeli pobuditi mržnju prema sebi kod stanovništva bivše Pergamske kraljevine, tako da je Mitridat, ulazeći u Aziju, mogao uzeti na sebe ulogu osloboditelja. Po grčkim gradovima dočekivali su ga sa likovanjem, a u Efez je stigla delegacija odjevena u blagdansku odjeću i pozdravila ga kao novog Dioniza, oca i spasitelja Azije. Prve Mitridatove mjere imale su za cilj iskorjenjivanje rimskog utjecaja. U Efezu je izdao naredbu kojom je provincijama svih gradova nalagao da određenog dana pobiju sve Rimljane i Italike, koji se nalaze u maloazijskim gradovima, bez obzira na spol i dob. Ovo naređenje bilo je izvršeno, prema podacima atenskih povjesničara, pobijeno je oko 80 tisuća ljudi.

Osvojeni teritoriji Mitridat je podijelio na satrapije. Što se tiče grčkih gradova, oni su bili proglašeni slobodnima i za pet godina oslobođeni svih poreza.

Iz Male Azije Mitridat je krenuo s vojskom u Grčku. U Ateni je uz njegovu podršku došao na vlast predavač epikurejske filozofije Aristion, koji je oslanjajući se na sirotinju, počeo provoditi radikalan demokratski program, uslijed čega je većina bogatih napustila grad. Na taj način, iste one 88. g. u kojoj su Rimljani postigli izvjestan uspjeh u borbi sa Italicima, izgubili su vlast nad važnim istočnim područjima.

Zaoštravanje socijalne borbe u Rimu

Upravu nad Azijom i vođenje rata protiv Mitridata Senat je povjerio istaknutom optimatu Luciju Korneliju Suli, koji se istakao za vrijeme Savezničkog rata. Ovo imenovanje naišlo je na ogorčen otpor od strane demokratskih slojeva Rima. Za vrijeme Savezničkog rata zaoštrile su se socijalne prilike u samom Rimu. Veću aktivnost nego prije dobilo je dužničko pitanje. Pretor Azelion, koji je stao na stranu dužnika, bio je ubijen od vjerovnika-vitezova, koji su ga napali za vrijeme prinošenja žrtve.

88. g. protiv Senata su se ponovo udružili populari i vitezovi, koji se nikako nisu mogli pomiriti s tim da u toj bogatoj provinciji zapovijedaju optimati. Koristeći se tim raspoloženjem, Gaj Marije je istako svoje pretenzije na položaj zapovjednika i sklopio sporazum s poznatim popularom, narodnim tribunom Publijem Sulpicijem Rufom. Ovaj je podnio zakonski projekt koji je zadovoljavao interese antisenatorske skupine.

Zakoni Sulpicija Rufa

Sulpicije Ruf predložio je da se vrate svi oni koji su 100. g. prognani u svezi sa slučajem Apuleja Saturnina. Iz Senata su se trebali isključiti svi oni koji imaju preko dvije tisuće denarija duga. Ova mjera imala je za cilj slabljenje Senata, jer je u njegovom sastavu bilo dosta ljudi čiji su dugovi prelazili prihode. Po trećem zakon, novi građani (od Italika) trebali su se uvrstiti ne u 8, već u svih 35 tribusa. Usprkos otporu senatske većine Sulpicijevi zakoni bili su prihvaćeni. Posebna odluka komicija dala je Mariju prokonzulsku vlast i imenovala ga zapovjednikom u ratu protiv Mitridata.

Sulin pohod na Rim

Dva narodna tribuna upućena su pod Nolu da saopće Suli odluku narodne skupštine. Ali se Sula nije pokorio toj odluci. On je sakupio svoje vojnike i saopćio im odluke komicija. Vojska je očekivala istočni pohod, koji je obećavao bogat plijen, bojala se da drugi vojskovođa ne uzme druge vojnike. Vojnici su zahtijevali da ih Sula vodi na Rim. Kada su se narodni tribuni pojavili u logoru, gomila ih je rastrgla. Viši zapovjednici odbili su sudjelovati u građanskom ratu, ali to Sulu nije sprečavalo da sa svojim trupama krene na Rim, koji je on, po vlastitim riječima, htio spasiti od tirana.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Prema tome, borba protiv tiranije bila je njegova službena parola. Marije i Sulpicije pokušavali su pružiti otpor. Oni su se obraćali za pomoć vladajućim grupama stanovništva. U zadnjem trenutku oni su pozvali u borbu čak robove, obećavajući im slobodu. Ali su sve te mjere bile uzaludne. Suline trupe zauzele su Rim. Sula je postao neograničeni gospodar grada. Od istaknutih marijevaca ubijen je Sulpicije, dok je sam Marije pobjegao u Afriku.

Sulino zakonodavstvo

Po Sulinom nalogu ukinuti su Sulpicijevi zakoni i sprovedeni novi, u interesu stranke optimata. Sula je proglasio vraćanje zakona Servija Tulija; na osnovu toga centurijatske su komicije ojačale na račun tributskih komicija, pri čemu je Sula uspostavio Servijev način glasovanja po centurijama. Vlast Senata je proširena i u isto vrijeme smanjena je vlast glavnih plebejskih magistrata – narodnih tribuna. Svaki prijedlog narodnog tribuna imao se je prethodno raspraviti u Senatu; broj članova Senata trebao se je povećati za 300 ljudi. U interesu veterana osnivane su nove kolonije.

3. Vladavina marijevaca (87. - 82. g.)

Za 87. g. izabrani su za konzule Lucije Kornelije Cina (marijevac) i Gnej Oktavije (pristaša Sule, optimat). Konzuli su Suli položili prisegu na vjernost državnom poretku koji je on zaveo, a zatim je Sula krenuo na Istok.

Cinina akcija

Ubrzo nakon Sulinog odlaska Cina je podnio narodnoj skupštini zakone po kojima su se novi građani (saveznici) trebali podijeliti na sve tribuse a u Rim se vratiti svi oni koji su bili prognani nakon Sulinog prevrata. Borba je bila toliko ogorčena, da se skupština pretvorila u pravu bitku, koja se je završila pobjedom Sulinih pristaša. Cina i druge vođe populara morali su bježati iz Rima. U odsustvu on je lišen konzulata. Ali Cina nije bio voljan popustiti pred svojim protivnicima.

Marijev povratak i trijumf marijevaca

Na Cininu stranu prešla je rimska vojska koja se je nalazila kod Nole; njemu su pružili pomoć i Italici. Na čelu velike vojske Cina je krenuo na Rim. Mariju i drugim izgnanicima poslan je poziv da se vrate u Italiju, i Marije se uskoro iskrcao u Etruriji. Od bivših robova koji su dobili slobodu, od Italika koji su dobjegli Mariju i vraćenih izgnanika, Marije i Cina uspjeli su sastaviti znatnu vojsku. Marijevci su opkolili Rim. U gradu je zavladala glad, a zatim je počela bijesniti kuga.

Cina je proglasio slobodu svim robovima koji prebjegnu njemu iz Rima. Otpočeo je masovni bijeg neslobodnih elemenata. Vojnici koji su služili u trupama optimata također su prelazili na stranu marijevaca. Najzad je Senat bio prisiljen podčiniti se Cini, i Rim se predao. Otpočelo je okrutno razračunavanje sa Sulinm pristašama. Čitavih pet dana trajalo je ubijanje političkih protivnika marijevaca. Među prvima ubijen je konzul Oktavije i poginuo Marko Antonije, jedan od istaknutih govornika i pravnika toga vremena. Osobitom okrutnošću odlikovao se sam Marije, što je izazvalo prosvjed čak i među njegovim pristašama. Za 86. g. izabrani su za konzule Marije i Cina. Ali je sedmi Marijev konzulat trajao samo nekoliko dana: 12. siječnja on je umro. U gradu je zavođen red. Po Cininom pristanku Sertorije je sakupio robove kojima su marijevci obećali slobodu, opkolio ih svojim vojnicima i naredio da se pobiju.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Sula je smijenjen sa zapovjedničkog položaja, i za borbu protiv Mitridata upućen je Lucije Valerije Flak, koji je postao konzul nakon Marijeve smrti. Svi Sulini zakon bili su ukinuti, novi građani podijeljeni su na svih 35 tribusa, sprovedena je čak djelomična kasacija dugova, pristupilo se organizaciji kolonije u Kapui, koju je plebsu obećao još Gaj Grakho. Marijevska uprava zamijenila je iskvarenu monetu punovrijednom. Od te reforme bili su na dobitku u prvom redu vitezovi-publikani, koji su predstavljali glavni oslonac marijevaca.

Pošto je među senatorima bilo pristaša Sule i kolebljivaca spremnih na sporazum sa Sulom, otpočeli su pregovori o Sulinom povratku u Italiju. Ne vodeći računa o njima, Cina je krenuo vojsci, da bi je ukrcao na brodove i uputio protiv Sule, ali je u Ankoni pao kao žrtva vojničke pobune. Pregovori sa Sulom nisu ni do čega doveli.

3. Borbe Sule sa Mitridatom

Sula u Grčkoj. Zauzimanje Atene

87. g. Sula se iskrcao u Epiru, odatle je izvršio brzi marš do Beotije, tamo zadao poraz Mitridatovom vojskovođi Arhelaju, zatim krenuo u Atiku i pristupio opsadi Atene, koja je trajala nekoliko mjeseci. Znameniti parkovi Likej i Akademija bili su posječeni, jer je Suli bio potreban materijal za opsadne strojeve. 1. ožujka 86. g. grad je bio zauzet na juriš i prepušten vojnicima na pljačkanje. Ubojstva i pljačka trajali su sve dok Sula nije izdao zapovijed da se prekine. Aristion je bio ubijen, a Arhelaj, koji se učvrstio u Pireju, morao ga je napustiti. Po Sulinom naređenju, starinske građevine u Pireju bile su srušene.

Bitka kod Heroneje i Orhomena

Ali Sula nije imao ni flote ni novaca. U Grčkoj se je trebao s vojskom pojaviti Valerije Flak. Mitridatove trupe osvojile su Makedoniju i ponovo ušle u Grčku. U Beotiji njim je pošlo za rukom da se spoje sa ostacima Arhelajeve vojske. Usprkos savjetima Arhelaja, pontske trupe napale su Rimljane. Glavna bitka odigrala se u Beotiji, kod Heroneje (86. g.) i završila pobjedom Sule. Poslije druge bitke uspješne za Rimljane, kod Orhomena, preostale Mitridatove trupe napustile su Grčku.

Mitridatov poraz i Dardanski mir

Mitridatov položaj u osvojenim oblastima bio je nesiguran. Čak je i po maloazijskim grčkim gradovima, koji su ga nedavno dočekivali kao spasitelja, bilo već mnogo nezadovoljstva. Među aristokracijom i zemljišnim krugovima, bilo je dosta pristaša Rimljana. Mobilizacija vojnika za vođenje rata u Grčkoj izazvala je nezadovoljstvo naroda.

86. g. u Efezu je izbio ustanak, koji je pripremila prorimska stranka. Pokret u Efezu naišao je, po svemu sudeći, na odjek i u drugim gradovima, i Mitridat je poduzeo krajnje mjere. Svim maloazijskim gradovima dao je slobodu, proglasio je kasaciju dugova, robovi su pušteni na slobodu, a meteci su dobili pravo građanstva. Na taj način, Mitridat je iskoristio demokratske parole stare mnogo stoljeća.

Ali se izgubljena moć nije više mogla povratiti. 86. g. u Grčkoj se iskrcao Valerije Flak. Njegovi vojnici počeli su prelaziti Suli. Flak se nije pouzdavao u vjernost svojih vojnika i zato se je klonio sukoba sa Sulom i krenuo u Makedoniju, da bi odatle prodro u Aziju. Usput je u njegovim trupama izbila pobuna. Flak se je dao u bijeg, ali su ga vojnici stigli i ubili; na čelo vojske stao je Gaj Flavije Fimbrija. Na Propontidi Mitridatove trupe bile su potučene. Odatle je Fimbrija krenuo na jug i primorao Mitridata na napuštanje Pergama.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Položaj Mitridata, koji je pretrpio poraze i u Grčkoj i u Maloj Aziji, bio je otežan još i time što je Sulin kvestor – Lucije Licinije Lukul organizirao flotu i očistio otoke Egejskog mora. Stanovnici otočnih i maloazijskih gradova, u kojim su prevlast imale aristokratske skupine, počeli su prelaziti na stranu Rimljana.

Mitridat je bio prisiljen stupiti u pregovore; mir je zaključen u gradu Dardanu, uz direktno sudjelovanje Sule i Mitridata (ujesen 85. g.). Sula je dobio kontribuciju u visini od 3000 talenata i jedan dio flote pontskog kralja, koji je morao napustiti osvojene oblasti. Nesumnjivo je da je za Rim taj mir bio kompromisan. Nije bilo ikakvih jamstava da će se Mitridat odreći svojih agresivnih namjera, ali je Sula želio što prije završiti rat, da bi stupio u borbu sa svojim političkim protivnicama.

Zaključivši ugovor sa Mitridatom, Sula je krenuo protiv Fimbrije. Trupe ovog posljednjeg odbile su se boriti i Fimbrija je počinio samoubojstvo, a njegovi vojnici prešli su Suli. Kraj 85. g. i jedan dio 84. g. Sula je proveo u Aziji. Protivnici Rimljana i sudionici u istrebljivanju Italika 88. g. bili su okrutno kažnjeni. Oslobođenje robova i kasacija dugova bili su ukinuti. Kantoniranje (smještaj vojnika po privatnim kućama) trupa i ogromna kontribucija od 20 000 talenata potkopavali su blagostanje Azije. Samo je mali broj gradova koji su ostali vjerni Rimu i bili nastradali od Mitridata, nagrađen i dobio niz privilegija. Drugu polovicu 84. g. Sula je proveo u Grčkoj. Grčki su gradovi također jako nastradali od rata, mnogi od njih bili su opustošeni, a riznice hramova opljačkane. Sula je svuda uspostavio stare odnose. Vlast Rimljana, kako po grčkim gradovima tako i u Makedoniji, bila je učvršćena; pošto je završio pripreme za pohod protiv marijevaca, Sula je otplovio u Italiju.

4. Sulina diktatura

Rat u Italiji

U proljeće 83. g., s vojskom od 40 000 ljudi, Sula se iskrcao u Brindiziju. Među prvima prišao mu je mladi Gnej Pompej (sin Pompeja Strabona, sudionika u Savezničkom ratu); on mu je doveo dvije legije, koje je sastavio od klijenata i arendatora. Suli su dobjegli i neki istaknuti optimati. On je objavio da stanovnicima Italije jamči sva stečena prava. Usprkos tome, neka plemena, naročito Samnićanii, pružili su mu otpor i do kraja rata ostali nepomirljivi. Suli se nije podčinila ni Etrurija.

Marijevci su sakupili veliku vojsku, ali nisu imali jedinstvenog plana za borbu. U pojedinim slučajevima oni su pružali uporan otpor. Ali su Sula i vojskovođe-optimati koji su prešli na njegovu stranu uspjeli potući vojske svojih neprijatelja. U posljednjoj bitci sa protivnicima, koji su pokušavali preći u ofenzivu, Sula se sukobio pred samim ulazom u Rim, kod Kolinskih vrata. Marijevci su pretrpjeli poraz, i kada se poslije toga predalo posljednje njihovo uporište – grad Prenesta, Sula je mogao proslaviti punu pobjedu. Samo je mali broj istaknutih marijevaca uspio pobjeći. Marijev sin, konzul za 82. g. – Gaj Marije, završio je samoubojstvom.

Poslije ovog poraza marijevaca samo je mali broj italskih gradova i dalje pružao otpor. U zapadnim provincijama, na Siciliji i u Africi, oni su se držali sve do 79. g.

Sulina pobjeda nad marijevcima bila je praćena okrutnim obračunavanjem, kako u Italiji tako i u Rimu. Na Marsovom polju pobijeno je nekoliko tisuća zarobljenih Samnićana. Kada su krici ubijenih stigli do hrama Velone, u kome je zasjedao Senat, Sula je hladnokrvno rekao da *"to po njegovoj zapovijedi kažnjavanju nekoliko zlikovaca, i zamolio je senatore da sačuvaju mirnoću"*. U Samnij i Etruriju poslane su kaznene ekspedicije; pri tome je Samnij bio toliko opustošen da se poslije toga nije više mogao potpuno oporaviti. Kaznene ekspedicije trajale su sve do 79. g.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Proskripcije

U samom Rimu, odmah poslije Sulinog ulaska u grad otpočelo je razračunavanje s protivnicima. Sastavljeni su specijalni spiskovi, p r o s k r i p c i j e , u koje su unošene osobe koje su se Suli činile sumnjivim. One su stavljane izvan zakona; svatko tko ih ubije ili preda dobivao je nagradu; njihova imovina podlijegala je konfiskaciji, a robovi su postajali slobodni. Glave ubijenih izlagane su na Forumu. Izvršen je veliki broj nekažnjenih ubojstava iz osobnih razloga i koristoljublja. Po nekim podacima, pobijeno je 90 senatora i 2 600 vitezova. Imovina osuđenih prodavana je na licitaciji. Suline pristaše, među kojima je bilo i njegovih oslobođenika i veterana, stekle su ogromnu imovinu.

Sulina diktatura

Nakon što je osvojio vlast, Sula se postarao da pronađe formu za svoj položaj. On je istakao da smatra potrebnim da se jednom čovjeku dodjele izvanredna opunomoćenja, kako bi zaveo red u državi. U Rimu se tada na vlasti nalazio privremeni upravljač – interrex (privremeni kralj), jer nije bilo konzulâ. Ovaj običaj vodi porijeklo još od najstarijih vremena. U doba kraljeva, u slučaju kaljeve smrti vrhovna je vlast prelazila obično na Senat: ovaj je postavljao "privremene kraljeve" (interreges), koji su naizmjenično vladali do izbora novog kralja. U vrijeme Republike, u slučaju da poginu oba konzula, do isteka roka njihovih oblasti i stupanja na vlast novih magistrata Senat je također birao privremenog kralja, na koga je prelazila vrhovna vlast. Krajem 82. g. interrex Lucije Valerije Flak (Stariji) sproveo je u komicijama zakon o vrhovnoj vlasti (lex Valeria de imperio) i imenovao Sulu za diktatora na neodređeno vrijeme.

Po Valerijevom zakonu Sula je dobio izvanredna prava diktatora. On je dobio diktaturu radi izdavanja zakona i uređenja države (dictator legibus scribundis et reipubliceae constituendae), uz neograničene ovlasti; diktator je u svim oblastima po vlastitom nahođenju raspolagao životom i imovinom građana; on je mogao dati vrhovnu vlast (imperium) pojedinim osobama, osnivati kolonije, voditi vanjsku politiku i izdavati zakone u vezi s bilo kojim pitanjem.

Položaj diktatora bio je u Rimu nepopunjen još od vremena Drugog punskog rata. Sulina diktatura sličila je na starinsku samo po imenu. U prethodna vremena diktator je imao neograničena prava, ali je postavljan radi određenog cilja (vođenje rata, gušenje ustanka). Rok ranije diktature bio je vremenski strogo ograničen (najviše šest mjeseci). Sula je pak imenovan za diktatora na neodređeno vrijeme.

Sula je pripadao optimatima, i sve njegove novine prožete su konzervativnim duhom, uperene su protiv demokracije i teže za uspostavljanjem poretka koji je u Rimu postojao prije Grakhâ, ili čak prije Hortenzijevog zakona.

Sulin ustav

Po zakonima koje je Sula donio, Senat se stvarno pretvarao u najviši državni organ. Njegov sastav bio je obnovljen i povećan od 300 na 600 ljudi. Novi članovi Senata potjecali su uglavnom iz redova isluženih Sulinih vojskovođa. Uslijed novih principa kod sastavljanja spiskova, zvanje senatora postalo je faktički doživotno. Proširene su sudske funkcije Senata. Broj stalnih sudskih komisija (quaestiones perpetuae) povećan je (pojavljuju se komisije za razmatranje predmetâ o mitu, o trovanju, o krivotvorenju testamenata itd.), za porotnike se biraju, kao što je to bilo i prije Grakha, senatori, a komisijama predsjedavaju pretori. Povećan je broj magistratura; umjesto šest pretora odsada je birano osam, umjesto osam kvestora – dvadeset. Konzuli i pretori morali su se godinu dana nalaziti u Rimu. Pri tome je vlast konzula ograničena, njihov imperium protezao se samo na Rim i Italiju. Što se tiče pretora, oni su tijekom godine vladanja vodili nadzor jedino nad sudovima. Po isteku godine konzuli i pretori dobivali su dužnosti u provincijama, gdje su,

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

kao i prije, uživali znatna prava. Utvrđen je određeni red stjecanja magistraturâ; kvestor nije mogao biti mlađi od 30 godina, pretor – od 39, a konzul od 42 godina. Između svake dužnosti morao je proći razmak od najmanje dvije godine; ponovni izbor za istu dužnost mogao se vršiti samo poslije deset godina.

Cenzori su bili lišeni svojih glavnih funkcija, i cenzura je faktički bila ukinuta. Narodni tribuni trebali su, po novim zakonima, postati odvjetnici pojedinih plebejaca, kao što je to bilo u vrijeme rane Republike. Istina, oni su mogli podnositi narodnoj skupštini zakonske projekte, ali samo one koje bi prethodno odobrio Senat. Pravo intercesije bilo je u znatnoj mjeri ograničeno. Osim toga, bivši tribuni nisu se mogli kandidirati za druge magistrature. Time je oduzimana mogućnost mladim nobilima da svoju karijeru počinju s narodnim tribunatom. Jačanje vlasti Senata dovelo je do ograničavanja prava komicija, koje su morale bez pogovora primati mnogobrojne Kornelijeve zakone. Svi ti zakoni provođeni su u interesu nobiliteta. Obustavljeno je dijeljenje žita plebsu, koje je redovno vršeno od vremena braće Grakha.

Socijalna osnova Suline reakcije

Neposredni oslonac Suline vlasti bila je vojska, zahvaljujući kojoj je i došao na vlast. Radi trupa sprovedena je konfiskacija zemljišta italskih gradova. U Etruriji, kao i na teritoriju nekih gradova Lacija i Kampanije, osnovane su kolonije, u koje je naseljeno oko sto tisuća Sulinih veterana. Raseljavajući bivše vojnike, Sula je prije svega ispunjavao svoje obećanje; osim toga, raseljavanjem veterana trebalo je u Italiji obnoviti srednji i sitni zemljoposjed; najzad, samim tim Suli je na raspolaganju stajala čitava armija, koju je u slučaju potrebe mogao pozvati. Nisu svi Sulini kolonisti mogli racionalno iskoristiti svoje posjede. Mnogi od njih nisu bili vični poljoprivredi, zapadali su u dugove i napuštali zemlju, dok su se drugi vješto održali i racionalno vodili svoje gospodarstvo.

U samom Rimu Sula se oslanjao na 10 tisuća kornelijevaca. Tako su se zvali robovi građana osuđenih i poginulih za vrijem proskripcija, robovi koji su dobili slobodu i prava građanstva. Preko njih Sula je mogao vršiti pritisak na narodne skupštine.

Sula je bio neograničeni vladar Rima, ali je 79. g. iznenada vratio ovlasti diktatora i nakon toga živio na svom imanju kao privatna osoba, vršeći, doduše, i dalje utjecaj na politički život. 78. g. Sula je umro. Njegovo tijelo preneseno je iz Kume u Rim, u pratnji ogromnog broja ljudi – veterana, oslobođenika, deputata italskih gradova. U samom Rimu, u pogrebnoj povorci sudjelovali su svi svećenici, magistrati i senatori, aristokratska mladež u ratnoj opremi i vitezovi; u procesiji su nošene dvije tisuće zlatnih vijenaca – od legija, gradova i prijatelja. Na Marsovom polju Sulino tijelo je spaljeno i tamo sahranjeno pokraj grobnica rimskih kraljeva. Utjecaj Sulinih pristaša bio je toliko velik da nitko nije prosvjedovao protiv luksuznog pogreba koji Rim dotad nije vidio. Po Apijanovim riječima, Sula je *"bio strašan čak i nakon svoje smrti"*.

Sulina karakteristika

Karakterizirajući Sulu, antički povjesničari ističu u njegovoj ličnosti niz proturječnosti. Sposoban vojskovođa, Sula je uživao rijedak autoritet među vojnicima, ali je sam bio egoističan i hladan čovjek. Težnje za restauracijom miješale su se kod njega s praksom mimoilaženja rimskih običaja. On se npr., u grčkim gradovima pojavljivao u grčkoj odjeći, što rimski magistrati obično nisu činili. Žedan novca, smatrajući svu konfisciranu imovinu osuđenih svojim plijenom, Sula je istovremeno bio rasipnik. Sula je znao svoju neizmjernu okrutnost kombinirati sa hladnom ironijom. On je obustavio pljačkanje Atene, rekavši da *"voli žive zbog mrtvih"*. Kad mu je za vrijeme proskripcija neki netalentirani pjesnik donio panegirik u stihovnim, Sula je naredio da se piscu plati određena svota novca, pod uvjetom da ubuduće ne piše stihove. Sula je bio obrazovan čovjek, dobro je poznavao grčku literaturu i filozofiju. On je bio epikurejac i skeptičar i sa ironijom se izražavao o zahtjevima tradicionalne religije. Opustošivši riznice grčkih hramova,

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Sula je izjavio da hramovi ne osjećaju potrebu ni za čim, jer bogovi pune njihovu blagajnu. Ali je Sula u isto vrijeme bio praznovjeran čovjek, vjerovao u svakakva priviđenja i znamenja, bio uvjereni fatalist, vjerovao u svoju sudbinu i uz svoje ime stavio nadimak Felix – Sretni. Boginju Veneru smatrao je svojoj zaštitnicom. Osim toga, pod imenom starinske boginje Velone poštovao je kapadokijsku boginju Ma, čiji se kult odlikovao naročitim fanatizmom.

Sulino odricanje od vlasti bilo je neočekivano za njegove suvremenike i neshvatljivo antičkim povjesničarima.

Značaj Suline diktature

Pitanje o uzroku Sulinog odricanja od vlasti zanimalo je i moderne povjesničare. Po mišljenju Mommsena, Sula je stvorio oligarhiji nezavisan položaj, osigurao joj vlast, "pa pošto je posao bio završen, tvorac je ustupio mjesto svom djelu". U stvari Sulin režim nije bio čvrst. Protiv njega rasla je oporba i među nobilitetom, tako da je odricanje od diktature, uz očuvanje ostalih osnova Sulinog ustava, bio jedini izlaz. Sulina diktatura bila je važan moment u rimskoj povijesti. Oružani sukobi raznih političkih grupacija postali su od vremena braće Grakho obična pojava. Osamdesetih godina ti su se oružani sukobi pretvorili u dugotrajan i uporan građanski rat, praćen okrutnim razračunavanjem s protivnicima. Ne vodeći računa o starim rimskim običajima Marije i Sula su nastojali pomoću vojske zadobiti političku vlast. Dosljedniji od svojih protivnika, Sula je u građanskom ratu osvojio vlast i postao neograničeni vladar. On je nastojao ostvariti političke ciljeve one grupacije koja ga je istaknula. Ali, iako je Sula provodio reforme koje su službeno imale za cilj obnovu starog rimskog političkog poretka, ipak karakter njegove vlasti obilježava novu etapu u rimskim političkim odnosima. Stari rimski ustav bio je republikanski; on je pretpostavljao vrhovnu vlast narodne skupštine, autoritet Senata, ovlasti magistrata zasnovane na zakonu i običaju. Sula je samo formalno obnavljao politički poredak iz vremena prije braće Grakho, ili čak i ranije. U stvari, on je imao neograničenu monarhijsku vlast, a ustav koji je on stvorio obezvređivao je vladavinu oligarhije, ne čitavog nobiliteta uzetog u cjelini, već određene njegove grupe.

To je bio prvi pokušaj oružanog osvajanja političke vlasti; to je bio presedan, primjer, za kojim će ubuduće poći druge rimske vojskovođe-političari.

Sulina diktatura nije bila potpuno neočekivana i neobična pojava za rimski život, ali njene presedane ne treba tražiti u starinskoj rimskoj diktaturi iz vremena Samnićanskih ratova i borbe patricija s plebejcima, već u izvanrednim ovlastima koje su uvođene od vremena borbe Senata protiv Gaja Grakha. Sulina diktatura bila je određena vrsta izvanredne magistrature. Ova politička pojava ukazuje na krizu rimskog političkog poretka, formiranog prije više stoljeća.

Sula je zadobio vlast oslanjajući se u prvom redu na najamničku vojsku koju je stvorio Marije, Najamnička vojska mogla se iskoristiti ne samo u borbi sa vanjskim neprijateljem; ona je postajala i oružje unutarnje političke borbe.

Na to je skrenuo pažnju još Montesquieu, u svojim "Razmatranjima o uzrocima veličine i propasti Rimljana".

Glava XVIIII.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

RIMSKA DRŽAVA POSLIJE SULINE SMRTI I SPARTAKOV USTANAK

1. Italska poljoprivreda sredinom I. st. pr. K.

Porast robovlasništva

Za onih pedeset godina koliko je proteklo od vremena akcije Tiberija Grakha do Suline diktature, u životu rimskog društva dogodile su se značajne promjene. Porast robovlasništva predstavlja jednu od osnovnih crta rimskog gospodarskog života u prvoj polovici I. st. pr. K. Ratovi Marija i Sule, a i kasniji pohodi, imali su za posljedicu stjecanje velikog broja zarobljenika, koji su pretvarani u robove.

Važan izvor za popunjavanje tržišta robova bilo je gusarstvo, koje je osobito ojačalo za vrijeme Savezničkog i Mitridatovog rata.

Središte trgovine robljem u Egejskom bazenu i dalje bio je otok Delos. Kakav je značaj on imao za rimski i italski život, može se vidjeti iz toga što je prilikom njegovog osvajanja od strane Mitridata na njemu pobijeno 20 000 Italika.

U italskoj privredi robovlasnički sustav stekao je veći značaj nego u prethodnom razdoblju. Robovski rad i dalje je potiskivao slobodni rad; uslijed toga povećavao se proces propadanja sitnih gospodarstava.

Razvitak poljoprivrede

Vodeća grana robovlasničke ekonomike Italije sredinom I. st. pr. K. i dalje je bila poljoprivreda.

O dinamici njenog razvoja možemo steći predodžbu ako Katonove podatke, iz sredine II.st., usporedimo sa onim što kaže rimski pisac Marko Terencije Varon u svom djelu o poljoprivredi. Svoju agronomsku raspravu Varon je pisao tridesetih godina I. st. pr. K., ali se puno toga što on govori o poljoprivrednim odnosima može staviti u prvu polovicu I. st. Katonovi savjeti tiču se uglavnom Lacija i Kampanije, dok Varon ima u vidu čitavu Italiju, čiju plodnost on visoko cijeni. *"Imali li ičeg korisnog u privredi što ne bi u Italiji ne samo uspijevalo nego i bilo izvrsno? Koja se druga zob može usporediti s kampanijskom ? Koja pšenica – sa apulskom ? Koje vino – sa falernskim ? Koje maslinovo ulje s venafarskim ? Zar nije čitava Italija skroz zasađena drvećem, tako da sliči na kakav vrt".*

Porast krupnih gospodarstava

Imanja koja Varon ima u vidu veća su i šira po dimenzijama od Katonovih. Varon se zalaže za to da se sve radi temeljito i racionalno. U svojim razmatranjima on obuhvaća gotovo sve grane poljoprivrede.

Ali pitanje o tome koja je od tih grana najunosnija, Varon ne rješava onako jednostavno kao njegov prethodnik. Navodeći tablicu relativne isplativosti raznih kultura, koju daje Katon, Varon primjećuje: *"Ali se svi s tim ne slažu, neki daju prednost dobrim livadama. Neki kažu da troškovi oko održavanja vinograda gutaju prihod".* Varon posvećuje mnogo mjesta stočarskom gospodarenju. Prema tome, porast krupnih posjeda vodio je širenju ekstenzivnih oblika iskorištavanja imanja. Varon daje prednost imanjima koja su povezana s tržištem. *"Poznato je – piše on - da mnogi vlasnici gospodarstava moraju uvoziti na svoja imanja ono što im nedostaje (žito, vino itd.); naprotiv, ima dosta takvih koji moraju izvoziti neke proizvode."* Ali ova

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

primjedba ukazuje na to da su mogli postojati i takvi posjedi koji su izlazili na kraj vlastitim sredstvima, vodili izolirano gospodarstvo. Varon zna za latifundije koje su imale svoje kovače, tekstilce i druge obrtnike.

Iz toga možemo zaključiti da su u granicama Italije postojala krupna gospodarstva koja su stajala u slabim vezama s tržištem, proizvodila uglavnom za vlastitu potrošnju i zadržavala karakter naturalne privrede. Varon njih samo spominje.

Radna snaga na imanjima

Robovi predstavljaju glavnu radnu snagu na Varonovom imanju. Varonu pripada znamenita definicija roba kao oruđa koje govori. *"Sredstvo za rad – kaže on dijel se na tri djela: na oruđa koja govore (instrumentum vocale), na oruđa koja puštaju neartikulirane glasove (semivocale) i nijema oruđa (mutum)"*; među oruđa koja govore spadaju robovi, među ona koja puštaju neartikulirane glasove – volovi, a među nijema – zaprežna kola. Ali pored robova na posjedima je upotrebljavan i rad slobodnih ljudi. Najamni radnici uzimani su vjerojatno za vrijeme sezonskih radova, ali su oni, osim toga, mogli biti i arendatori ili zakupnici. "*Po nezdravim mjestima – savjetuje Varon – unosnije je obrađivati zemlju pomoću najamnih radnika, nego pomoću robova"*. Smisao ovog savjeta je jasna: rob košta novca i, prema tome, o njegovom se zdravlju treba u određenoj mjeri starati, dok je slobodan radnik za vlasnika bio strani čovjek koji se svakog trenutka može zamijeniti drugim ili otpustiti s posla.

Pisci agronomskih rasprava davali su savjete kako treba postupati s robovima. Varon kaže da ne treba nabavljati robove iste narodnosti, "jer je to u većini slučajeva uzrok domaćih nereda". Pisac ne poriče značaj tjelesnih kazni za robove, ali on govori i o opomenama.*"Volja prema radu može se pobuditi slobodnijim režimom, darežljivijim mjerama u hrani i odjeći, smanjenjem količine rada, ili dopuštenjem robu da na pašnjake imanja izgoni nekoliko grla vlastite stoke, ili ma kojim drugim sredstvima"*.

Za upravnike vila (vilike) i nadzornike nad robovima postavljaju se također robovi. Ali Varon predlaže da se oni stavljaju u drugačiji položaj. Njima treba dodjeljivati p e k u l i j , tj. takvu imovinu kojom oni mogu raspolagati po svom nahođenju, ali koja ostaje u vlasništvu vlasnika posjeda; njima treba dopuštati da imaju žene-robinje, s kojima mogu imati djecu.*"To čini da oni postaju mirniji i privrženiji imanju"*. Unijeti podvojenost među robove i, na taj način, držati ih u pokornosti – to je glavna Varonova misao. Međutim, Varon ima u vidu idealno imanje. On je uzeo o obzir iskustvo posjednika svoga vremena i prethodnog doba. Njegovi savjeti odražavaju interese onih robovlasnika koji su težili da svoje prihode uvećaju putem maksimalne racionalizacije svog gospodarstva.

Događaji sedamdesetih godina I. st. pokazali su da se robovlasnici nikako nisu odnosili prema svojim robovima onako blago kako to Varon preporučuje. Moguće je da je Varon pri tome uzeo u obzir iskustvo velikog ustanka robova u Italiji. U vrijeme Sule i u sljedećem desetljeću pada procvat latifundijskog gospodarstva. Posjedi rimskih magnata obuhvaćali su ogromne teritorije. Tako su npr., posjedi Domicija Ahenobarba iznosili preko 40 tisuća jugera. Rasprodaja zemljišta poslije Sulinih proskripcija doprinijela je koncentraciji malih posjeda u rukama veleposjednika. Kao izvjesna protuteža toj latifundijalnom vlasništvu služila su naselja veterana, ali ona, razumije se, nisu mogla utjecati na odnos između krupnog i srednjeg zemljoposjeda.

Krupna imanja nisu bila koncentrirana na jednom mjestu. Ona su se često sastojala od posjeda koji se nalaze u raznim dijelovima Italije.

2. Obrt i trgovina

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Obrt

Rad robova nalazio je primjenu i u obrtu. U rudnicima i kamenolomima gotovo se isključivo upotrebljavao rad robova. Po obrtničkim radionicama također su bili zaposleni robovi. Među njima bilo je iskusnih majstora, koji su cijenjeni više od drugih robova i nalazili se u drukčijem položaju od onih koji su radili u poljoprivredi ili rudnicima.

Po italskim gradovima prevladavala je sitna obrtnička proizvodnja. U malim radionicama radilo je po nekoliko ljudi, pod prismotrom vlasnika, njegovog oslobođenika ili roba. Italski obrt u tom razdoblju nije samo podmirivao lokalne, italske potrebe; neke su radionice počele raditi i za izvoz u druge zemlje. Brončani i bakreni proizvodi kampanijskih gradova, proizvodi sjevernoitalske keramike – počinju se izvoziti izvan granica Italije. Oni su sebi nalazili prođu u prvom redu u galskim oblastima, u kojima je romanizacija postizala sigurne uspjehe.

Italska trgovina

Ali, iako su mnogi italski gradovi i oblasti bili uvučeni u razmjenu, italska je trgovina i dalje bila pasivna. Vrijednosti italskog izvoza bila je znatno niža od vrijednosti robe koja je u Italiju uvožena. Glavnu poziciju u uvozu zauzimali su robovi i žito, a odmah za njima dolazili su luksuzni artikli, koji su se ticali najraznovrsnijih strana rimskog života. Pomorska trgovina donosila je velike prihode, ali je bila povezana s rizikom, jer je pomorski transport često stradao i od elementarnih nepogoda, i od napada gusara. Trgovina se neposredno nalazila uglavnom u rukama Italika (naročito Kampanca) i italskih Grka; rimski poslovni ljudi više su voljeli u njoj sudjelovati samo sa svojim kapitalom. Naseobine Sirijaca i Grka u Puteoli svjedoče o tome da su se određene grane italske trgovine nalazile u rukama stranaca.

Kao kompenzacija za pasivnu bilancu italske trgovine služilo je to što su u Rim, uslijed izvanekonomske prinude, pritjecala ogromna sredstva iz provincija i zavisnih helenističkih država.

3. Eksploatacija provincija i uloga zelenaštva

Zelenaštvo se u Rimu pojavilo još u davna vremena, ali od Sulinog vremena ono uzima najšire razmjere. Suline pristaše, koje su se obogatile konfiskacijama, ulagale su sredstva u razne unosne poslove. Pojavljuju se poslovni ljudi krupnih razmjera. Za jednog od njih Ciceron kaže da je vodio masu poslova, uzimao pod zakup razne unosne objekte, imao velike udjele u raznim kompanijama."On je kreditirao narode i davao zajmove kraljevima". Za iskorištavanje provincija bili su zainteresirani i vitezovi i nobili. Vitezovi su nastojali osigurati vladavinu kompanija publikana, a predstavnici nobiliteta željeli su iscijediti iz provincija novac putem iznuđivanja. Zelenaške operacije vršene su po provincijama u najkrupnijim razmjerima. Gradske općine morale se od zelenaša uzimati novac, da bi mogle isplatiti ono što zahtijevaju publikani ili namjesnici provincija. Kamate na zajmove dolazile su skoro do 50 postotaka. Rat s Mitridatom pokazao je do kakvih rezultata može dovesti ta eksploatacija. Usprkos tome, sudbina italskih stanovnika u Maloj Aziji poslije Mitridatovog efeškog ukaza još nije poslužila kao lekcija rimskim osvajačima. Ogoljenje provincija pobuđuje Rimljane na nova osvajanja. Od Sulinog vremena počinje novo razdoblje rimskog imperijalizma. Za kolonijalnu politiku zainteresirani su razni krugovi rimskog i italskog stanovništva.

Za nova osvajanja bili su zainteresirani i predstavnici nobiliteta i vitezovi, i srednji slojevi gradskog stanovništva, koji su ulagali sredstva u otkupne komisije, i plebs, koji je računao na

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

distribucije i predodžbe poslije uspješnih pohoda. Kad upotrebljavamo pojmove "imperijalizam" i "kolonijalna politika", moramo imati u vidu ono što je specifično za antički Rim.

4. Rimsko robovlasničko društvo u prvoj polovici I. st. pr. K.

Kao i u prethodnom razdoblju, nobilitet je i sada zauzimao dominantan položaj u državi, ali se u njegovim redovima vrši izvjesna diferencijacija: izdvaja se relativno mala grupa magnata, koji se oslanjaju na razvijenu klijentelu, u koju spadaju čitavi provincijski gradovi,

Materijalnu bazu rimskog magnatstva, kao i u prethodnom razdoblju, čini krupni zemljoposjed, pri čemu bogati Rimljanin, pored imanjâ u Italiji, stječu i velike posjede po provincijama.

Eksploatacija provincija

Bilo je i drugih metoda za eksploataciju provincija od strane rimskog magnatstva. Upravljanje raznim oblastima služilo je mahom kao izvor bogaćenja.

Naročito je poznat bio, npr., pretor Gaj Ver, koji je upravljao Sicilijom od 73. do 71. g. Nijedan član sicilijskih gradskih vijeća nije mogao biti izabran ako prethodno ne da Veru mito. Bogati nasljednici plaćali su mu ogromne iznose. Stanovnici jednog grada, koji su se naumili žaliti na visoke namete, morali su mu platiti veliku količinu žita i novca. Za kupovinu namirnica za grad Rim Ver je dobio 37 milijuna sestercija; taj novac on je ostavio kod sebe, a u Rim poslao opljačkano žito. Svuda je kupio umjetnička djela. Čuvene statue, lijepu brončanu posudu, zlatne predmete – sve je to Ver konfiscirao u svoju korist. Njegovo gospodarenje na Siciliji imalo je skoro iste posljedice kao i osvajanje ili kuga. Gotovo polovica obradive zemlje bila je zapuštena. Stanovništvo se razbježalo, i u nekim oblastima ostala je najviše jedna trećina svih zemljoposjednika. Ver se pročuo svojom gramzivošću i samovoljom u upravi. On je, nesumnjivo, bio izuzetak. Ali je zato magistratâ optuženih za iznuđivanje bilo mnogo. "Koliko li je krivaca bilo u Aziji – rekao je Ciceron, Verov tužitelj, - koliko u Africi, Španjolskoj, Galiji, na Sardiniji, koliko na samoj Siciliji.

Stanovnici provincija podnosili su žalbe, ali su u sudskim komisijama od Sulinog vremena zasjedali ti isti senatori. Sredstva stjecanja po provincijama trošena su na potkupljivanje birača u Rimu. Ali nije svim predstavnicima najvišeg staleža išlo dobro. Znatan dio nobila je propadao, neproduktivno trošeći svoje prihode, pri čemu su neki on načina tog trošenja bili rashodi prilikom izbora za magistrate. Propali nobili, pored najamnih vojnika, upravo su i činili Sulin oslonac u njegovoj borbi za diktaturi. Između raznih predstavnika nobiliteta vođena je borba za utjecaj, za vlast, za bogatstvo.

Vitezovi

U isto vrijeme nastavlja se borba između nobiliteta i vitezova. Većina predstavnika viteškog staleža stala je na stranu Sulinih protivnika, tako da su vitezovi više od drugih slojeva stanovništva nastradali za vrijem Sulinih proskripcija. Ali borba nije prestajala ni poslije Sule.

Veliku ulogu u trgovini sa provincijama, osobito poslije Savezničkog rata, igrali su stanovnici italskih gradova, koji su u pravima bili izjednačeni sa starim rimskim građanima.

Seljaštvo

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Agrarne reforme nisu mogle zaustaviti propadanje seljaštva. Iako ono nije sasvim iščezlo, iako je još bilo oblasti u kojima se sačuvao srednji i sitni zemljoposjed, ipak je seljaštvo u političkom pogledu gubilo svoj značaj. Poslije 100. i 91. g. pr. K. mi više ne čujemo da su ovi ili oni zakoni prošli zahvaljujući aktivnom učešću seoskog plebsa. Pred propalim seljacima stajala su dva puta: ili u vojsku da se znatan dio svog života bore za nekog istaknutog vojskovođu, ili u Rim, gdje su popunjavali redove rimskog lumpenproletarijata.

Propali seljaci i lumpenproleteri činili su onu rezervu iz koje je popunjavana najamnička vojska, koja je odigrala izvanredno važnu ulogu kako u borbi između Marija i Sule, tako i u građanskim ratovima sljedećeg razdoblja. Agrarno pitanje nije izgubilo svoju aktualnost. Stupajući u vosku, seljaci bezemljaši računali su na to da će, pošto odsluže vosku, dobiti zemljišne čestice, u agrarnim zakonima toga vremena mi često nailazimo na točke o dodjeljivanju zemlje veteranima. Ali je tu zemlju trebalo naći, i inicijatori zakonâ morali su stupati u borbu sa onima koji već koriste ili namjeravaju u okviru krupnih imanja koristiti zemljišta predviđena za podjelu među veteranima. Pretresanje projekata agrarnih zakona uvijek se odlikovalo osobitom oštrinom.

Gradski plebs

Među gradskim plebsom lumpenproleterski elementi igrali su veliku ulogu. Država je trošila ogromna sredstva na distribucije. Pomoću predstava i distribucija političari su privlačili plebejce na svoju stranu. Znatan dio plebsa činio je klijentelu rimskih magnata. Sredstva trošena na potkupljivanje – izravno ili neizravno, dobivana su uglavnom iz provincija; to je bio onaj "višak profita" koji je vladajući sloj robovlasničkog društva dijelio sa siromašnim rimskim građanima. Rimski lumpenproletarijat pripadao je parazitskim slojevima rimskog društva. Gradski stanovnici koji su se bavili produktivnim radom (obrtnici, nadničari, prodavači itd.) nisu se mogli boriti s konkurencijom jeftinog robovskog rada i nisu igrali bitnu ulogu ni u gospodarskom ni u političkom životu prijestolnice.

Dominacija zelenaškog kapitala osjećala se u svim slojevima stanovništva. Od zelenaša su trpjeli i gradski stanovnici i seljaštvo, pa čak i neki predstavnici nobiliteta. Nezadovoljna postojećim stanjem sirotinja je podržavala čas vitezove, čas nobilitet, boreći se za olakšanje svog položaja. Ne smatra Salustije uzalud, žeđ za promjenama (cupiditas rerum novarum) karakterističnom crtom plebsa.

Oslobođenici

Treba istaknuti sve veći broj oslobođenika. Njihov socijalni položaj bio je različit. Neki od njih pripadali su rimskoj plutokraciji. U jednom od svojih govora Ciceron priča o Sulinom oslobođeniku Krisgonu, koji je, koristeći se zaštitom svoga patrona, za bescjenje pokupovao konfiscirana imanja, stekao ogromnu imovinu, sazidao sebi kuću na Palatinu, okružio se skupocjenim korintskim posuđem i drugim dragocjenostima, pojavljivao se na ulici praćen sjajnom svitom. Ali su takvi oslobođenici, razumje se, bili manjina. Većina oslobođenika robova stapala se uglavnom sa slobodnim plebsom. Oslobođenici su, prema tome, predstavljali drugi izvor porasta slobodnog gradskog stanovništva.

Robovi, zaposleni u svim granam privrede, po kućama ne samo uglednih i bogatih osoba već i u ljudi srednjeg sloja, bespravni i iskorištavani, bili su u to vrijem strašna politička snaga. Oni su predstavljali najproduktivniji sloj rimskog društva. Njihov broj bio je velik, naročito u Rimu i po krupnim posjedima.

Uloga robova u političkoj borbi

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Pretjerano iskorištavanje i koncentriranje ogromnog broja robova po posjedima u gradovima dovodilo je do ustanaka robova koji su se sve češće ponavljali. U svojoj međusobnoj borbi robovlasnici u to vrijeme koriste robove. Zbog pomoći u borbi protiv Rimljana u Aziji, Mitridat im je dao slobodu; marijevci su oslobađali robove svojih političkih protivnika; robovi proskribiranih Sulinih protivnika obrazovali su odred "kornelijevaca", koji je brojao deset tisuća ljudi.

Rim je u to doba raširio svoju vlast gotovo na čitav bazen Sredozemnog mora: međutim u političkom pogledu on je u potpunosti zadržao crte grada-države. Ali su događaji s kralja II. i početka I. st. pr. K. pokolebali taj poredak. Za borbu protiv pobunjenih robova, za gušenje nemira slobodne sirotinje, za gušenje ustanaka po provincijama, za uspjeh u vanjskim ratovima – bile su potrebne druge metode vladavine, Rim je prelazio od republike na vojnu diktaturu.

5. Lepidov ustanak. Sertorijev rat

Ubrzo nakon Suline smrti oporba je digla glavu. Uskomešali su se razni slojevi stanovništva. Gradski plebs bio je nezadovoljan ukidanjem žitnih distribucija za vrijeme Sule i želio je vratiti vlast narodnim tribunima; vitezovi su težili dobivanju sudova u svoje ruke; rođaci proskribiranih očekivali su povratak zemlje i građanskih prava; dužnici su se nadali socijalnim reformama; postojao je priličan broj nobila koji su smatrali nužnim uspostavu starog ustava, koji je omogućavao mnogima, a ne šačici optimata, da sudjeluje u političkom životu i utječe na državne poslove.

Lepidov ustanak

Prvi je protiv Sulinog ustava ustao konzul iz 78. g. – Marko Emilje Lepid. U svoje vrijeme Lepid je bio Sulin pristaša i stekao sebi na proskripcijama imovinu, ali je zatim prešao na stranu oporbe i ubrzo nakon Suline smrti istupio sa zahtjevima uperenim protiv Sulinog ustava. Lepidu je pošlo za rukom postići to da se, uz određena ograničenja, obnovi jeftina prodaja žita rimskoj sirotinji. Drugi Lepidovi prijedlozi, a napose njegov projekt o vraćanju ranijih ovlasti narodnim tribunima, bili su odbačeni. U isto vrijeme u Etruriji je otpočeo ustanak, koji su lokalni stanovnici, lišeni zemlje, digli protiv Sulinih veterana. U cilju gušenja tog pokreta u Etruriju su poslana oba konzula. Ali je Lepid svoj boravak u Etruriji iskoristio za pripremu novog ustanka. On se oslanjao u prvom redu na zemljoposjednike koje je Sula upropastio, na Marijeve veterane i na stanovništvo, nezadovoljno podjelom zemlje Sulinim veteranima.

Pri kraju svog konzulovanja Lepid je s vojskom, koju je sakupio, krenuo na Rim, došao do samog grada, ali je bio potučen na Marsovom polju. Sulin pristaša Pompej uspio je u sjevernoj Italiji odnijeti pobjedu nad Lepidovim saveznikom Marko Junijem Brutom. Brut je poginuo, a Lepid pobjegao na Sardiniju, gdje je ubrzo umro. Ostatke Lepidovih trupa odveo je jedan od istaknutih marijevaca – Marko Perperna, u Španjolsku, da bi ih priključio vojsci Kvinta Sertorija, koja se tamo borila protiv Suline oligarhije.

Kvint Sertorije

Kvint Sertorije bio je jedan od najkrupnijih vođa marijevske oporbe. On je vodio porijeklo iz jedne bogate porodice koja je živjela u zemlji Sabinjana. Kao mlad čovjek Sertorije je sudjelovao u ratu s Cimbrima, a zatim u Savezničkom ratu, i istakao se kao hrabar i talentiran zapovjednik. Za vrijeme građanskog rata on se aktivno borio na strani marijevaca, iako je čuvao nezavisnost prema Mariju. 83. g. on je od marijevske vlade dobio provinciju Španjolsku, upravljao njom do 81. g., ali je zatim pod pritiskom Sulinih trupa bio primoran pobjeći u Afriku. Otpočele su godine

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

lutanja, pune opasnosti i avantura. Poslije nekoliko godina, stanovništvo je pozvalo Sertorija da se vrati na Pirinejski poluotok, gdje je otpočeo uspješnu borbu protiv Sulinih pristaša. Sertorije je uživao veliki autoritet. Njega su smatrali osloboditeljem Rima i pripisivali mu posebnu božansku snagu. Pričalo se da Sertorija prati košuta, koja mu prenosi volju bogova.

Stav samog Sertorija prema iberskom stanovništvu bio je drukčiji od stava ostalih rimskih namjesnika. On je sebi stavio u cilj romanizaciju iberske aristokracije. U Oski je osnovana škola, u kojoj su se odgajala djeca lokalne aristokracije, učeći latinski i grčki jezik. Iberci su služili u njegovim trupama, premda je jezgra vojske i zapovjednički kadar bio isključivo rimski. Od rimskih emigranta obrazovan je Senat od 300 ljudi, koji je postavljao službene osobe i po rimskim uzorima upravljao oblastima koje je Serotrije zauzeo.

Od Rimljana koji su pobjegli od Sule i od Iberaca Serotrije je sastavio znatnu vojsku. Perperna, koji je doveo u Španjolsku ostatke Lepidovih odreda, popunio je Sertorjevu vojsku. Poslije toga, Sertorije je nekoliko godina bio siguran. On je čak stupio u veze s Mitridatom i s cilicijskim gusarima.

Borba Pompeja protiv Sertorija

Uslijed opasnosti koja je prijetila, sulanski Senat je odlučio poduzeti izvanredne mjere i poslao je u Španjolsku za borbu protiv Sertorija – G n e j a P o m p e j a , koji još nije bio biran za magistrata, ali koji se je istakao za vrijeme Sule i prilikom gušenja Lepidovog ustanka. Imenovanje Pompeja proturječilo je tradiciji, ali je položaj uprave bio bezizlazan, i Pompeju je sam Senat, bez potvrde narodne skupštine dao prokonzulska prava i vrhovno zapovjedništvo u dalekoj Španjolskoj. Ispočetka je i Pompej trpio poraze od Sertorija. Njemu su bile potrebne svježe snage, da bi ojačao svoj položaj i prešao u ofenzivu. Ali je Sertorijev položaj postepeno postajo sve teži. On je morao od svojih iberskih saveznika tražiti sve veće žrtve; u logoru rimskih emigranta otpočele su nesuglasice. Na čelu nezadovoljnika stajo je Perperna, koji nije želio ustupiti prednost Sertoriju. Protiv Sertorija sklopljena je urota, i on je bio ubijen za vrijeme gozbe (72.g.). Smrt talentiranog vojskovođe prouzrokovala je raspadanje njegove vojske. Većina iberskih odreda razišla se kućama. Perperna, koji je zamijenio Sertorija, nije uživao autoritet u redovima ustanika. On je ubrzo bio potučen od Pompeja, zarobljen i pogubljen. 72. g. Španjolska je bila ponovo umirena; istovremeno Rimljani su morali voditi novi rat s Mitridatom; ali je glavna opasnost bila u samoj Italiji.

Sertorije spada, nesumnjivo, među istaknute državnike. Hrabar i talentiran vojskovođa, on je prvi od rimskih upravnika pokazao da se Rimljani, ako žele vladati provincijama, moraju oslanjati na lokalnu aristokraciju i da se u tu svrhu moraju starati o širenju romanizacije.

6. Spartakov ustanak

U trenutku ogorčene klasne borbe u samom Rimu, rata sa Sertorijem u Španjolskoj i Mitridatom u Aziji, a osim toga i bezuspješne borbe s gusarima na moru, - otpočeo je u samoj Italiji najveći ustanak robova u antici.

Gladijatori

Ratovi sa ispunili Italiju robovima, među kojima su bile zastupljene najrazličitije etničke grupe: Gali, Germani, Tračni, helenizirani stanovnici Azije i Sirije. Glavna masa robova radila je, kao što je naprijed već rečeno, u poljoprivredi i živjela pod krajnje teškim uvjetima. Od gradskih robova u posebnom položaju nalazili su se gladijatori. U I. st. pr. K. bez gladijatorskih predstava nije u Rimu mogao proći nijedan praznik. Jedni od njih borili su se u teškom oklopu, drugi su bili

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

naoružani samo trozupcem i bacali na protivnika mreže, da bi mu zadali udarac, treći su imali velike četverokutne štitove i male mačeve, četvrti opet duge mačeve i male štitove; bilo je gladijatora koji su se borili na konjima. Kad bi u boju netko pao kao pobijeđen, gledatelji su kricima davali do znanja, trebali li mu poštedjeti život, ili ga pobjednik treba ubiti.

Urota u kapuanskoj gladijatorskoj školi

Gladijatori su prije nastupa u areni prolazili temeljitu obuku i naporne treninge. Postojale su posebne škole, u kojima su robovi stjecali gladijatorsko umijeće. Sama profesija zahtijevala je od gladijatora smjelost i hrabrost. U jednoj od takvih škola, koja je pripadala Luntulu Batijatu, u kampanskom grdu Kapui, sklopljena je 74. g. pr. K. urota robova, u kojoj je uzelo učešća oko 200 ljudi. Urota je bila otkrivena, ali je preko 70 robova uspjelo izići iz grada i sakriti se na Vezuv.

Spartak i druge vođe ustanka

Na čelo ustanka stao je Spartak. Po Plutarhovom saopćenju, Spartak je bio Tračanin po porijeklu, služio u rimskim trupama kao najamnik, pobjegao, zatim bio zarobljen i predan među gladijatore. Kasnije je, zbog svoje tjelesne snage i hrabrosti, dobio slobodu i stupio kao učitelj mačevanja u gladijatorsku školu Lentula Batijata. O njegovoj snazi i visokoj intelektualnoj nadarenosti Plutarh kaže: "on je više sličio na obrazovanog Helena nego na barbara". Salustije je o njemu rekao: "neobično velik snagom tijela i duše". Nisu sačuvan biografski podaci o drugim vođama ustanka. Sama njihova imena – Kriks, Enomaj – ništa ne govore, jer su robovima imena davali obično njihovi gospodari po svom nahođenju.

Prvi Spartakovi uspjesi

Ustanici su se učvrstili na Vezuvu, i ubrzo je njihov broj jako porastao, njima su pritjecali robovi sa susjednih posjeda, kao i "slobodni ljudi s polja", kako kaže Apijan. Vjerojatno su to bili propali seljaci, kojih je bilo puno u Kampaniji. Rimske vlasti nisu isprva posvećivale ustanku naročitu pažnju, jer su bjegovi robova od svojih gospodara bili svakodnevni. Protiv Spartaka poslani su samo lokalni odredi; ustanici su ih potukli i zaplijenili oružje. Tek poslije tih neuspjeha poslan je radi gušenja pokreta Gaj Klaudije Glaber, sa odredom od tri tisuće ljudi. Klaudije je zauzeo jedini put koji vodi u planine, tako da je robovima odstupnica bila presječena. Ali je Spartak našao izlaz iz situacije: od grana divlje vinove loze, koja je u izobilju rasla po padinama planine, naredio je da se ispletu ljestvice, niz koje su se opkoljeni spustili i zašli Rimljanima za leđa. Uslijed neočekivanog napada Klaudijev odred dao se je u bijeg. Poslije toga snage ustanika počele su brzo rasti. Pobunjeni robovi u masama su pritjecali Spartaku. Onda je u Kampaniju poslan s trupama pretor Publije Varinije. Ali je Spartak najprije zadao poraz njegovim legatima, a zatim potukao i samog pretora. "Sada je Spartak" – piše Plutrah – "postao već velika i strašna snaga". Ustanak nije zahvatio samo Kampanju, već se prenio na susjedna područja. Položaj robovlasnika postao je krajnje opasan.

Nesuglasice među vođama ustanka

Spartakova vojska je narasla, tako da se pojavilo pitanje o daljnjim njenim akcijama. Ali među vođama ustanka nije bilo jedinstva.

Spartak je namjeravao povesti robove na sjever Italije, prijeći Alpe i odvesti robove u domovinu – u Trakiju i Galiju. Kriks je pak htio ostati u Italiji i udariti na Rim. Uzroci nesuglasica nisu jasni. Salustije ukazuje na to da je u Kriksovoj vojsci bilo Gala i Germana. Na osnovu onog što saopćava Plutarh može se izvesti zaključak da su u vojsci samog Spartaka bili Tračni. Momsen je smatrao da je uzrok nesuglasica bila plemenska podvojenost. Ali je od

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

određene važnosti bila i heterogenost socijalnog sastava ustanika. Slobodni seljaci, koji su pristupili pokretu, nisu bili zainteresirani za napuštanje Italije. Kao rezultat tih sporova došlo je do podjele vojske; Kriksova vojska odijelila se od Spartakove.

Porazi rimskih vojski

72. g. Senat je protiv robova poslao dva konzula. U Apuliji, kod planine Gargana, jedan od njih uspio je potući Kriksov odred; sam Kriks bio je ubijen u bitci. Ali se Spartak ubrzo osvetio Rimljanima za taj poraz. Zadajući nekoliko udaraca rimskim trupama on je brzim maršem krenuo na sjever Italije, i kod Mutine odnio pobjedu nad vojskom namjesnika Cisalpinske Galije. Put prema Alpama bio je otvoren, ali je Spartak iznenada okrenuo natrag. Teško je reći što ga je natjeralo na odustajanje od prvobitnog plana. Potpuno je moguće da Spartak u dolini rijeke Po i po planinskim mjestima, gdje je srednji zemljoposjed postojao još u vrijeme Vergilija i gdje je bilo malo robova, nije mogao računati na podršku lokalnog stanovništva. Dakle, Spartak je od Mutine krenuo u srednju Italiju i u Picenumu potukao vojske oba konzula. Pod Spartakovim zapovjedništvom nalazila se ogromna vojska od najmanje 60 tisuća ljudi, kako kaže Eutropije, Apijan pak misli da je Spartakova vojska imala 120 tisuća ljudi.

Spartak je poduzeo sve mjere da uzdigne disciplinu i ojača borbenu sposobnost svoje ogromne vojske. On nije primao prebjege, nije dopuštao da se u njegovim trupama prodaju zlatne i srebrene stvari; nabavljali su samo bakar i željezo, za izradu oružja.

Imajući dobro organiziranu i discipliniranu vojsku, Spartak je namjeravao krenuti na sam Rim.

Imenovanje Krasa

U prijestolnici su osjećali isti onakav strah kao u vrijem Hanibalovog rata. Senat je dodijelio izvanredne ovlasti pretoru Marku Liciniju Krasu, koji se svojevremeno borio pod Sulinim zapovjedništvom.

Kras je počeo s jačanjem discipline u vojsci. Čitava jedna kohorta bila je podvrgnuta okrutnoj kazni – decimiranju, koja odavno nije primjenjivana u rimskoj vojsci, - pogubljivanju svakog desetog vojnika, koje je vršeno pred očima čitave vojske i bilo praćeno mračnim odredima. Ali ispočetka ni Krasove stvari nisu išle naročito uspješno. On je čak molio Senat da se pozovu Pompej iz Španjolske i Marko Licinije Lukul iz Trakije.

Spartak na jugu Italije

Odustavši od pohoda na Rim, Spartak se kretao prema jugu Italije, želeći se prebaciti na Siciliju i tamo naći podršku među mnogobrojnim robovima. On se dogovorio s cilicijskim gusarima da ovi prebace trupe preko Mesinskog tjesnaca; ali oni nisu ispunili svoje obećanje. Prebacivanje splavima nije uspjelo, uz to je propretor Ver, koji je tada upravljao Sicilijom, učvrstio sicilijsku obalu. Uslijed ovog pohoda, Spartakova vojska bila je zatvorena u Brutiji. Krasove trupe odsjekle su je od ostale Italije. Da bi prepriječio ustanicima put natrag, Kras je naredio da se iskopa dubok rov preko prevlake, od jednog mora do drugog. Ali je Spartak za vrijeme burne zimske noći naredio da se jedan mali dio rova zatrpa zemljom i suhim granjem, pa je po njemu preveo svoju vojsku. Kras se bojao da robovi ne krenu na Rim, ali se Spartak uputio u Brindizij, namjeravajući ukrcati svoju vojsku na lađe i prebjeći u Grčku. Dva istaknuta zapovjednika njegove vojske, Ganik i Kast, odbili su se pokoriti toj odluci i odvojili su se od Spartaka. Koristeći se time, Kras je napao odcijepljeni odred i u krvavoj bitci sasvim ga uništio; poginulo je preko 12 tisuća robova. Kras se je pod svaku cijenu želio sam razračunati s robovima, prije povratka Pompeja i Lukula u Italiju. Zato je krenuo u napad na Spartakovu vojsku.

Spartakova pogibija

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Do presudne bitke došlo je u Apuliji (71. g.). Pred borbu Spartaku su doveli konja, ali ga je on, dohvativši mač, zaklao rekavši da će u slučaju pobjede biti mnogo dobrih konja, a u slučaju poraza da mu neće trebati ni vlastiti, pa je zatim jurnuo u neprijateljske redove. S mačem u rukama Spartak se je pokušavao probiti do samog Krasa. Pobio je mnogo protivnika, među kojima i dva centuriona, ali i sam je pao na bojnom polju. Poslije Spartakove smrti njegova se vojska raspala. U to vrijeme iz Španjolske je stigao Pompej, koji je zajedno s Krasom organizirao pravu hajku na odbjegle robove. Između Rima i Kapue raspeto je na križ oko 6 tisuća ljudi. Ali su se pojedini odredi ustanika držali u Italiji još čitavo desetljeće.

Historijsko značenje Spartakovog ustanka

Spartakov ustanak imao je značajne posljedice za rimsku povijest. Opravdana je pretpostavka nekih istraživača da su uslijed istrebljivanja robova, kao i uslijed opasnosti od novog ustanka, u pojedinim slučajevima krupna imanja dijeljena na sitne čestice i davana pod zakup kolonima. U spomenicima iz ovog vremena mi prvi put nailazimo na upotrebu riječi kolon (colonus) upravo u tom značenju.

Spartakov ustanak doprinio je izvjesnoj konsolidaciji vladajućih grupa rimskih robovlasnika – nobiliteta i vitezova. Nije slučajnost što su obojica vojskovođa-takmaca, Pompej i Kras, izabrani za konzule za 70. g.; iako su obojica bili pristaše Sule, oni su bili prisiljeni sprovesti niz mjera za uspostavljanje ustava iz vremena prije Sule.

Glava XIX.

RIMSKA DRŽAVA ŠEZDESETIH GODINA I. ST. PR. K. (UNUTARNJE I VANJSKE PRILIKE)

1. Uspostavljanje ustava iz vremena prije Sule

Kras i Pompej

Zbog svoje pobjede nad Spartakom Kras je dobio ovaciju i lovorov vijenac. Marko Licinije Kras pripadao je senatorskoj aristokraciji i vodio porijeklo iz starog plebejskog roda Licinijâ. Bio je pristaša Sule i za vrijeme proskripcija kupovinom imanja stekao je ogromno bogatstvo, koje je uvećao pomoću svakovrsnih špekulacija. Za vrijeme požarâ kupovao je u bescjenje zapaljene kuće i susjedne zgrade, a zatim davao pod zakup ili prodavao gradilišta uz visoku cijenu; osim toga, posjedovao je rudnike srebra, zemlju i veliki broj robova. O njemu se govorilo da on bogatim smatra onog čovjeka koji može vlastitim sredstvima izdržavati vojsku. Kras je mnogima davao kredite, zauzimao se na sudovima i tako stalno stjecao veliki broj zavisnih osoba. Ipak, poslije Suline smrti, za vrijeme vladavine Suline oligarhije, on nije uživao neki naročit politički utjecaj.

Krasov takmac bio je Pompej, koji je stekao vojnu slavu i dobio zapovjedništvo u ratu protiv Sertorija. On se najprije istakao kao pristaša Sule. Njemu, još mladom čovjeku, koji nije prošao kroz magistrature, povjerena je borba s marijevcima na Siciliji i u Africi; pri tome su ga vojnici proglasili imperatorom, a Sula nagradio trijumfom. I jedno i drugo postizale su dotad samo one osobe koje su obnašale magistraturu. Pobjede nad Junijem Brutom, Lepidovim pristašom, nad Sertorijem, kao i nad ostacima Spartakovih trupa – učvrstile su Pompejev položaj. Ali nisu samo

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

pobjede nad protivnikom bile njegov glavni oslonac. Pompej je bio jedan od krupnijih magnata, koji su posjedovali zemlju kako u Italiji (u Picenumu), tako i u provincijama (u prvom redu Španjolskoj), on je imao razvijenu klijentelu, najzad, uživao je popularnost među svojim vojnicima.

Kao i u predgrakhovskom razdoblju, senatorska oligarhija sprečavala je uzdizanje pojedinih svojih članova; zato Pompej nakon svog povratak iz Španjolske nije naišao na podršku među vladajućim skupinama u pogledu svojih osnovnih zahtjeva: dodjeljivanja zemlje svojim vojnicima, a sebi konzulata i trijumfa. Te okolnosti približile su ga vođama populara.

Zbližavanje vojskovođe s vođama demokracije simptomatično je za sljedeće razdoblje. Pompej je počeo tražiti oslonac u demokratskim krugovima, da bi dobio nova imenovanja, da bi narodnu skupštinu stavio nasuprot svemoćnome Senatu. Sa svoje strane, predstavnici populara tražili su podršku u vojsci, radi borbe sa Senatom u pitanjima vanjske i unutarnje politike.

Nesumnjivo je da je revolucionarni pokret robova, koji su Kras i Pompej nedavno ugušili, doprinio konsolidaciji raznih grupa robovlasničkog društva, dogovoru Pompeja i Krasa s vođama populara i popustljivosti Senata, koji je na kraju krajeva pristao na trijumf i konzulat Pompeja. Kras je priredio grandioznu gozbu na deset tisuća stolova i razdijelio narodu žita za tri mjeseca. Ali njegov sporazum s Pompejem nije bio čvrst; tijekom čitavog razdoblja njihovog konzulata između njih su trajale nesuglasice. Ni Kras ni Pompej nisu raspuštali svoju vojsku. Tek pred kraj godine došlo je do njihove pomirbe, poslije čega su vojske bile raspuštene.

Zakoni iz 70.godine

Za vrijeme konzulata Krasa i Pompeja (70. g.) u potpunosti je uspostavljena vlast narodnih tribuna i dužnost cenzora, a po zakonu Aurelija (lex Aurelia) reformirani su sudovi; stalne sudske komisije sastojale su se odsada od predstavnika triju grupa: jedna trećina popunjavanja je iz redova senatora, druga – iz redova vitezova, a treća – iz redova erarnih tribuna[1].

Verov proces

Sudska reforma izvršena je u vrijeme početka suđenja bivšem namjesniku Sicilije – Gaju Veru, koji se pročuo svojim iznuđivanjima i zloupotrebama. Verova samovolja na Siciliji došla je dotle da je on naredio da se jedan rimski građanin, koji se je htio žaliti na njega, podvrgne tjelesnoj kazni, a zatim razapne na križ. Umirući u mukama, nesretnik je ponavljao: *"Ja sam rimski građanin"*, a Ver je rekao: *"Neka pogleda... na domovinu. Neka umre gledajući zakone i slobodu"*. Tužbu protiv Vera podigao je mladi odvjetnik Marko Tulije Ciceron (106.-43.), koji se prije toga pročuo svojim hrabrim sudskim govorima.

Jedan od prvih bio je njegov govor u obranu nekog Roscija, koji je bio optužen za ubojstvo oca; to je bio plod intriga jednog svemoćnog kornelijevca-oslobođenika. Ciceron se nije bojao ustati protiv klevete, iako je imao posla s ljudima koji su uživali podršku samog Sule (to je bilo 80. g.). Godine 75. Ciceron je bio kvestor na Siciliji, brižljivo je prikupio materijal i izložio ga pred sudskom komisijom, u kojoj su zasjedale Suline pristaše. Verov branitelj bio je čuveni govornik Hortenzije. Sudska rasprava je već bila počela; ali su poslije objavljivanja Apulejevog zakona šanse bile očito na Ciceronovoj strani. Uviđajući to, Ver je dobrovoljno otišao u izgnanstvo. Ciceron je kasnije objavio govore protiv Vera, kako one koje je održao, tako i one koje je tek spremio. Ova djela predstavljaju tipičan primjer političkih pamfleta toga doba i upoznaju nas s praksom provincijske uprave u posljednjem stoljeću Republike.

[1] Erarnim tribunima (tribuni aerarii) nazivane su prvotno, po svemu sudeći, plebejske starješine koje su skupljale tribut; u I. st. to je bio privilegirani sloj građanstva, koji je po svom položaju zauzimao prvo mjesto iza vitezova.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

2. Borba Pompeja s gusarima

Porast gusarstva

Od vremena Mitridatovog rata gusarstvo je na Sredozemnom moru uzelo velikog maha. Glavna uporišta bila su mu primorski gradovi Cilicije i otok Kreta. Kod gusara nalazili su utočište odbjegli robovi, zločinci i razni pustolovi.

Na svojim lakim lađama gusari su krstarili po čitavom Sredozemnom moru. Oni su opkoljavali gradove, pustošili otoke, prisiljavali stanovnike nekih gradova da im plaćaju danak. Svuda su hvatali slobodne ljude i puštali ih na slobodu uz veliki otkup, ili ih prodavali u ropstvo. Njihova drskost dolazila je dotle da su napadali čak i na Ostiju. Iskrcavali su se na obale i pljačkali duž velikih putova. Jednom su zarobili dva pretora sa svim liktorima što su ih pratili. Putovanje morem postalo je opasno, gusarstvo je nanosilo ogromnu štetu rimskoj trgovini, u Italiji su rasle cijene. Gusari, koji su vladali morem, činili su takoreći zasebnu državu.

Gabinijevi zakoni

Senat je protiv njih upućivao više ekspedicija. Ali one nisu dovele ni do kakvog rezultata. Za poduzimanje odlučnih akcija protiv gusara osobito su se zalagali populari, koji su bili povezani s rimskim trgovačkim krugovima. 67. g. Pompejev prstaša, narodni tribun Aul Gabinije podnio je zakon kojim je predlagao energične mjere u borbi protiv gusara. Na osnovu tog zakona Gnej Pompej je dobio izvanredne ovlasti. Kao prokonzul, Pompej je dobio imperium koji se prostirao od Herkulovih stupova kroz čitavo Sredozemno more, na udaljenosti 50 milja od morske obale. On je dobio pravo da po vlastitom nahođenju postavlja legate s pretorskim ovlastima, iz redova osoba sa senatorskim zvanjem, i dva kvestora. Mogao je raspolagati državnom blagajnom, prihodima provincija, kao i sredstvima vazalnih država. Pod njegovim zapovjedništvom nalazila se je velika armija i flota od 500 ratnih lađa.

Pompejeva borba protiv gusara

Pompej je poduzeo najenergičnije mjere da što prije izvrši ovaj zadatak. More je podijeljeno na 30 okruga. Na čelo svakog okruga postavljen je poseban zapovjednik, sa određenim brojem ratnih lađa; one su osvajale gusarske brodove, ili ih pak gonile u posebno organizirane zasjede. Pošto je zapadni dio Sredozemnog mora bio očišćene od gusara, Pompej je prenio svoju djelatnost na istok. Gusari su bili otjerani u Ciliciju, mnogi od njih su se predali, dok su drugi bili potučeni i zarobljeni; nepristupačne tvrđave u Cilicije bile su porušene. Čitava operacija završena je za tri mjeseca. Komunikacije Rima sa svim provincijama postale su sigurne.

3. Stanje na Istoku i Manilijev zakon

Mitridat VI. i Tigran Veliki

Dardanski mir, sklopljen između Sule i Mitridata, oslabio je pontskog kralja, ali nije slomio njegovu moć. Pod Mitridatovom vlašću ostao je znatan dio crnomorske obale. On je nastojao sebi podčiniti oblasti koje leže između Pontske i Bosporske kraljevine, učvrstiti i po rimskom uzoru reorganizirati svoju vojsku, čemu su doprinijeli rimski emigranti koji su dobjegli na Mitridatov dvor. Najzad, Mitridat je nastojao sebi osigurati podršku moćnog susjeda – armenskog kralja

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Tigrana II. Velikog. Ovaj je ujedinio razne dijelove Armenske kraljevine. Koristeći se nemirima u Partiji, Tigran je proširio granice svojih posjeda u dubinu Azije. Neke kraljevine, npr. Medija Atropatena (Azerbejdžan) pretvorile su se od partskih vazalnih kraljevina u armenske. Tigran je najprije učvrstio svoju vlast u Mezopotamiji, Kapadokiji i Ciliciji, a zatim, na poziv nekih grčkih gradova, nezadovoljnih rasprama i ratovima posljednjih Seleukida, zauzeo znatan dio Sirije. Na granici Armenije i Mezopotamije osnovana je nova provincija – Tigranokerta. Sam Tigran , koji je sebe smatrao nasljednikom Darija i Kserksa, oponašao je Ahmenide u običajima i politici. Rimljani se nisu miješali u maloazijske i sirijske poslove i nisu sprečavali učvršćivanje Tigranove moći. Mitridat pak, koji je težio učvršćenju svog položaja na Istoku, je smatrao potrebitim izgradnju prijateljskih odnosa s novom moćnom kraljevinom; i da bi uspostavio bliske dinastičke veze, stupio je u brak s Tigranovom kćerkom.

Drugi Mitridatov rat

Do sukoba između Mitridata i Rima došlo je ubrzo nakon Sulinog odlaska s Istoka. Lucije Licinije Murena, rukovođen željom da opljačka oslabljenog (kako se njemu činilo) susjeda, napao je, pod izgovorom da Mitridat ne izvršava uvjete Dardanskog mira, na Pontsku kraljevinu, ali je pretrpio poraz. Ovaj sukob obično se naziva Drugim Mitridatovim ratom (83.-82. g.). Mitridat se obratio Suli, i zahvaljujući njegovoj intervenciji Dardanski ugovor je u potpunosti obnovljen.

Početak Trećeg Mitridatovog rata

Jačajući svoje pozicije na Pontu Euksejnosu (Crnom moru), Mitridat nikada nije napustio misao o novom osvajanju maloazijskih područja, koja je izgubio nakon rata sa Sulom. Unutarnji položaj u rimskoj državi sedamdesetih godina I. st. išao je na ruku akciji pontskog kralja. Povod novom ratu sa Mitridatom, ili Trećem Mitridatovom ratu (74.-64.), bile su bitinske prilike. Pred svoju smrt kralj Bitinije Nikomed III. Filopator ostavio je svoju kraljevinu Rimu. U zemlji su i bez toga gospodarili rimski trgovci i zelenaši, i Rimljani su odmah zauzeli područja koja su graničila s njihovim maloazijskim posjedima. Onda je Mitridat istupio kao zaštitnik interesa Nikomedovog sina i objavio Rimljanima rat. Sa Sertorijem, koji je u to vrijeme ratovao u Španjolskoj, Mitridat je sklopio ugovor. Osim toga, on je uživao podršku gusara, čijom je pomoću stvorio znatnu flotu. Velika Mitridatova vojska podijeljena je na nekoliko armija, koje su krenule u raznim smjerovima, s namjerom da Rimljanima presijeku put u Pontsku kraljevinu.

Senat je vođenje rata povjerio konzulima iz 74. g.- Luciju Liciniju Lukulu i Marku Aureliju Koti.

Lukul na istoku

Na početku rata premoć je bila na strani Mitridata, koji je u Bitiniji potukao Kotinu vojsku i, prodrijevši u provinciju Aziju, zauzeo je gotovo čitavu obalu Helesponta. Ali je Lukulu uskoro uspio ne samo povratiti rimske teritorije, nego i da zauzeti Bitiniju i čak istisnutui Mitridata iz same Pontske kraljevine. Mitridat je bio prisiljen pobjeći Tigranu (71. g.). Tigranovo odbijanje da izda svoga zeta poslužilo je kao povod za Lukulov pohod u Armeniju. I pored uspjeha u prvim pohodima, Lukulov položaj bio je težak: u provinciji Aziji i on se miješao u financijske poslove gradova, koje su publikani upropastili, i time navukao na sebe mržnju rimskih poslovnih ljudi; u vojsci je zaveo strogu disciplinu, što je izazvalo nezadovoljstvo u redovima njegovih vojnika. Lukul je bio poznat kao optimat i Sulin pristaša, i u Rimu su mu predbacivali da odugovlači rat. Uslijed svega toga, rimski vojskovođa bio je prisiljen na neaktivnost, a ovo je pomoglo Mitridatu da se ponovo učvrsti u Pontskoj kraljevini.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Manilijev zakon

Takvo je bilo stanje stvari na Istoku kada je 66. g. narodni tribun Gaj Manilije podnio komicijama prijedlog o prenošenju vrhovnog zapovjedništava u ratu s Mitridatom na Pompeja.

U obranu Manilijevog zakonskog projekta ustao je Marko Tulije Ciceron, koji je tada bio pretor.

U svom govoru Ciceron je rekao da rat s Mitridatom treba biti odmazda za ono što je pontski kralj počinio 88. g. U Ciceronovoj argumentaciji na prvom se mjestu nalaze prihodi provincije Azije, jer po dohodcima koji stižu iz te oblasti, ona zauzima prvo mjesto među svim rimskim provincijama. Najzad, rat dovodi u opasnost imovinu mnogih rimskih građana. Gubitak provincije Azije predstavljao je opasnost u prvom redu za rimske publikane, čije bi se materijalno upropaštavanje, po Ciceronu, moglo odraziti i na stanje ljudi iz drugih staleža.

Drugi dio govora posvećen je dokazivanju teze da vrhovno zapovjedništvo u tom ratu treba povjeriti Pompeju, koji se odlikuje umjerenošću, vjernošću, pristupačnošću u ophođenju, umom i humanošću. Ali je od naročitog značenja autoritet (auctoritas) Pompeja kao vojskovođe i upravljača.

4. Pompejevi pohodi

Mitridatov poraz

Kada je Pompej preuzeo zapovjedništvo, Lukul je već bio završio najteži dio poduhvata. Pompej je stupio u veze s Partima i dobio od njih obećanje da će napasti na Tigrana. Pompejeva flota zauzela je gotovo čitavu istočnu obalu, od Fenikije do Tračkog Bospora. U ljeto 66. g. Rimljani su ponovo ušli u Pontsku kraljevinu. Mitridat je računao da će voditi obrambeni rat, i izbjegavao je bitke, ali je Pompej uspio stići njegovu vojsku i zadati joj poraz na rijeci Eufratu. Bojeći se Rimljana Tigran je odbio primiti Mitridata, i ovaj je pobjegao u Kolhidu, a odatle u svoje bosporske posjede. Tigran se je predao Pompeju, koji mu je vratio kraljevinu i priznao ga za prijatelja rimskog naroda, što je imalo za posljedicu da Armenija nije više mogla voditi samostalnu politiku prema drugim državama.

Pompej u Zakavkazju

65. g. Pompejeva vojska pojavljuje se u Zakavkazju. Pompej je došao do Fazisa, ali je morao odustati od namjere da duž kavkaske obale stigne u Bosporsku kraljevinu i tamo napadne Mitridata. Lokalna plemena vodila su protiv njega uspješan rat. Iako je Pompej uspio pobijediti u nekoliko sukoba, njemu je bilo teško ratovati na partizanski način. Zato se on zadovoljio time što su Albanci, Iberci i svi narodi koji su živjeli na južnim obroncima Kavkaskih planina i pored njih – službeno izrazili priznanje svoje zavisnosti od Rima. To je priznanje bilo čisto formalno. Pompej nije uspio prijeći preko glavnog bila. "Kavkaz je – po Mommsenovim riječima – još jednom pokazao svoje svjetsko-povijesno značenje. Kao što su perzijska i grčka osvajanja, i rimska je najezda naišla tu na krajnju granicu".

Stvaranje novih provincija

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Pompej se vratio u Armeniju, a odatle ponovo krenuo na teritoriju Pontske kraljevine, gdje je još bilo oblasti koje Rimljani nisu pokorili. Pompej je završio osvajanje Ponta čiji je znatan dio pripojen rimskoj provinciji Bitiniji, a čitava oblast pretvoren u rimsku provinciju Bitiniju i Pont.

64. g. Pompej je krenuo u Siriju. Nakon njenog oslobođenja od vlasti armenskog kralja u njoj su izbile raspre između posljednjih predstavnika dinastije Seleukida, raznih sitnih kneževina i grčkih gradova. Te raspre prelazile su u građanske ratove. Gledajući na Siriju kao na posjed rimskog naroda, dobiven od Tigrana, Pompej je odstranio niz sitnih dinasta i regulirao prilike po grčim gradovima, pružajući im očitu zaštitu. U Judeji Pompej se na molbu stranke farizeja umiješao u dinastički spor između dva brata, koji su jedan drugom osporavali pravo na kraljevsko prijestolje. 63. g. on je s trupama krenuo na Jeruzalem. Jeruzalemski svećenici predali su grad, ali je hram bio osvojen tek nakon opsade. Štićenik svećenikâ – Hirkan, koga je podržavao Pompej, bio je priznat za prvosvećenika i etnarha (ali ne kralja). Judeja je izgubila teritorije koje je osvojila pred kraj II. i na početku I. st. pr. K., napose – grčke gradove, i smatrana je sastavnim dijelom novostvorene provincije Sirije.

Mitridatova smrt

Za vrijeme opsade Jeruzalema Pompej je dobio vijest o smrti starog neprijatelja Rimljana, Mitridata VI. Eupatora. Poslije neuspjehâ na Pontu i u Armeniji, Mitridat je našao utočište u svojim bosporskim posjedima i spremao se za novi pohod protiv Rimljana namjeravajući upasti u Italiju. Rimska blokada gradova na krimskoj obali nepovoljno je utjecala na položaj grčkih gradova, koji su uz to, po svemu sudeći, bili nezadovoljni Mitridatovim savezom sa skitskim dinastima. U Fanagoriji izbio je ustanak, koji je naišao na odjek na Herzonezu, u Teodoziji i Nimfeju. Nezadovoljstvo je vladalo i u vojsci. Takvo stanje odlučio je iskoristit Mitridatov sin Farnak, i ustao je protiv oca. Napušten od sviju, u svome pantikapejskom dvorcu Mitridat se odlučio na uzimanje jakog otrova, koji je uvijek nosio sa sobom. Ali, svakako otuda što je Mitridat stalno uzimao protuotrove, otrov nije djelovao, i onda je stari pontski kralj naredio svome robu-Keltu da ga ubije.

Farnak je objavio bezuvjetnu kapitulaciju. Smrt nekada opasnog protivnika Rimljana dočekana je u Pompejevoj vojsci kao radostan događaj. Farnaku su ostavljeni bosporski posjedi. On je priznat za prijatelja i saveznika rimskog naroda. Fanagorija je proglašena slobodnim gradom.

Prema tome, rezultat Pompejevih pohoda bilo je stvaranje novih provincija. Osim toga, Rim je sada stupao u prilično složene odnose s raznim azijskim dinastijama, koje su pod raznim uvjetima priznavane za prijatelje i saveznike rimskog naroda. Na istoku rimski se teritorij sada neposredno naslanjao na posjede partskih kraljeva, koji su osvojili čitavu Mezopotamiju. Na početku Pompejevog pohoda Parti su djelovali u savezu s Rimljanima protiv Tigrana, ali je priznavanje armenskog kralja za prijatelja rimskog naroda izmijenilo stanje stvari. Rimljani su često krnjili interese partskog kralja u korist svojih vazalnih i saveznih kraljeva, ali se Parti nisu odlučivali na proturimsku akciju, sve dok se je Pompej sa svojim trupama nalazio u blizini njihove kraljevine. 62. g. Pompej, koji je smatrao da je njegova misija na Istoku završena, vratio se je u Rim.

Novi stadij rimske provincijske politike

Pompejeva osvajanja predstavljaju daljnji razvitak onog stadija rimske provincijske politike koji je počeo od vremena Marija i Sule. Ova osvajanja otvarala su put rimskom zelenaškom kapitalu. Ona su uvećavala prihode rimske države. Godišnji prihodi od tributa povećali su se gotovo za 70 %. Pompej je darežljivo nagradio vojnike i unio veliki novac u državnu blagajnu. Oni krugovi vitezova koji su ranije isticali Pompeja protiv Lukula – bili su apsolutno u dobitku. Gotovo sve one grandiozne špekulacije koje Ciceron spominje u govorima – vezane su za

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Pompjeve pohode. Pompej je podržavao sustav vazalnih kneževina, koji je Rim oduvijek prakticirao. Ali u mnogim slučajevima on je naglašavao svoje pokroviteljstvo nad grčkim gradovima. Sam on osnovao je niz novih gradova, koji su doprinijeli prodiranju helenističke kulture na Istok. Prema tome, od vremena Pompeja Rimljani se pojavljuju kao nasljednici helenističkih osvajača – dijadoha i epigona Aleksandra Makedonskog.

5. Politički život na početku šezdesetih godina I. st. pr. K.

Izbori magistratâ

Reformama iz sedamdesetih i sljedećih godina Sulinoj oligarhiji bio je zadan udarac; odluke narodne skupštine ponovo su stekle veliko značenje i mogle su se donijeti mimo volje i želje rukovodećih osoba senatorske stranke – kao što to pokazuju primjeri dvaju zakona o izvanrednim ovlastima danim Pompeju. Nakon dvanaestogodišnje vladavine oligarhije, demokracija je ponovo dobivala snagu. Veliku ulogu u političkom životu Rima igrali su u to vrijem izbori magistrata, koji su zavisili ne samo od dogovora najviših senatorskih krugova, nego i od volje centurijatskih komicija. Poredak koji je zaveo Sula, po kome su konzuli i pretori mogli dobiti dužnost u provinciji tek nakon prolaska kroz magistrature u Rimu, i dalje je bio na snazi, premda ga se nisu uvijek strogo pridržavali. Na taj način, osoba izabrana za magistrata mogla je računati na dobivanje položaja u provinciji, a uprava provincijom bila je, po pravilu, izvor bogaćenja.

Uslijed toga, kandidati su težili da svim sredstvima privuku birače na svoju stranu; zato su izbori magistrata, naročito konzula, vršeni vrlo često u napetoj situaciji.

Sačuvan je izvor koji sadrži upute kako se treba boriti za konzulat. Te savjete davao je Kvint Tulije Ciceron svome bratu Marku, glasovitom govorniku, kada je ovaj postavio svoju kandidaturu za konzulat. Položaj Marka Cicerona bio je otežan time što je on bio skorojević (homo novus); on nije imao prednosti koju donosi porijeklo i ugledni preci.

Uslijed toga, Ciceron je, za razliku od svojih konkurenata, mogao računati jedino na svoju slavu istaknutog govornika i odvjetnika. Ali je to bilo nedovoljno. Po Kvintovom mišljenju, dvije okolnosti mogu kandidatu osigurati glasove birača: usrdnost prijateljâ i raspoloženje naroda. Prijateljske veze treba jačati i širiti, i svim sredstvima privlačiti na svoju stranu magistrate, senatore i vitezove. Ne treba zanemarivati ni obične ljude – klijente, oslobođenike, građane svojeg tribusa, pa čak ni robove; iako oni ne sudjeluju u izborima, ipak čovjekov ugled u mnogome ovisi od mišljenja posluge.

Sama pojava kandidata na ulici treba ulijevati biračima poštovanje. "Potrebno je da se svakodnevno okružuješ ljudima različite obrazovanosti, starosti i svih društvenih slojeva; sam njihov broj treba stvoriti predodžbu ...o autoritetu koji ćeš ti uživati..."[2]

Raspoloženje naroda može se postići raznim sredstvima. Kandidat treba biti ljubazan, nastojati zapamtiti što je moguće više ljudi, pri susretu svakoga bi trebao nazvati njegovim imenom, naprežući svoje pamćenje i koristeći se uslugama nomenklatora – roba koji će na uho došapnuti ime prolaznika. Laskavost je porok u svakodnevnom životu, ali je ona nužna kod borbe za konzulat. Kandidat treba pred biračima biti darežljiv, i ako ne raspolaže dovoljnim sredstvima da bi ih sve gostio, treba postići to da njegovi prijatelji hvale dobrotu i raspoloženje budućeg konzula prema narodu.

Na osnovu "instrukcije" Kvinta Cicerona može se suditi o tome da je demokratizacija rimskog života bila kombinirana sa starim principom patronata i klijentele. Zasnovana na hijerarhijskim načelima (klijenti su mogli imati svoje klijente itd.), razvijena klijentela bila je oslonac rimskog

[2] Cic, De pet. cons., IX, 34.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

magnatstva. U sastav klijentele ulazili su čitavi gradovi, koji su sklapali posebne ugovore o stupanju u klijentelu kakvog istaknutog rimskog aristokrata. Kandidati su se dodvoravali mnoštvu, ali su oni u stvari bili daleko od mnoštva sitnih ljudi (tenuiores).

Na državne položaje birani su uglavnom predstavnici uskog kruga aristokracije (nobilâ), i samo u rijetkim slučajevima mogli su sebi prokrčiti put ljudi neznatnog porijekla.

Kvint Ciceron donekle oprezno govori o prijaznosti (benignitas) kandidata prema biračima. U stvari, za politički život šezdesetih godina karakteristično je direktno potkupljivanje birača. Preko svojih klijenata kandidat je dijelio po tribusima novac među biračima. Postojali su čak posebni posrednici koji su se bavili distribucijom novčanih iznosa (tzv. divisores). Protiv potkupljivanja izdano je nekoliko strogih zakona, ali je to bilo bez rezultata. Praksa predizborne borbe stvorila je forme pravih pogodbi – s garancijama, jamcima i čak sa arbitražnom intervencijom u spornim slučajevima. Stvoren je čak specifična taksa: iznos koji je kandidat trebao utrošiti na potkupljivanje birača zavisila je od važnosti magistrature. Veliku ulogu igralo je priređivanje svakovrsnih predstava, na koje su trošeni ogromne svote novca. Javno mnijenje nije prosvjedovalo protiv potkupljivanja birača ako ovo nje prelazilo određene granice. Marko Tulije Ciceron, koji se za vrijeme svog konzulata borio protiv podmićivanja, sam je ustao u obranu Lucija Licinija Murene , optuženog za to. On je rekao ovo: "To je stara ustanova da sitni ljudi (homines tenuiores) dobiju takve darove od svoji sugrađana po tribusima".

Uloga gradskog plebsa

Osnovnu masu birača činio je gradski plebs, "bijedni i gladni puk" (misera et ieiuna plabecula), kako ga Ciceron naziva u jednom od svojih pisama. Gradski plebs je u državnim i privatnim distribucijama vidio jedno od svojih osnovnih prava. Ne uslijed neke tradicije, nekih starinskih načela, već kao rezultat jačanja uloge gradskog plebsa i njegove političke borbe, država je trošila velika sredstva na snabdijevanje slabostojećeg stanovništva prijestolnice. I od kandidatâ za najviše dužnosti siromašno je stanovništvo zahtijevalo pažnju prema sebi i određene materijalne žrtve. Time se i objašnjava politički uspjeh istaknutih magnata, koji su raspolagali ogromnim sredstvima i oslanjali se na široku klijentelu.

Početak opadanja demokracije očituje se i u tome što se principijelna, politička pitanja tijekom predizborne agitacije stavljaju na drugo mjesto, premda se ne skidaju s dnevnog reda. U savjetima Kvinta Cicerona "nada u buduću političku djelatnost" (spes in re publica) kandidata zauzima posljednje mjesto među ostalim sredstvima za stjecanje narodnog raspoloženja. Tako se i politička platforma koju Kvint predočuje svome bratu odlikuje neodređenošću: *"Neka kod tebe postoji uvjerenosti da te Senat ocjenjuje po tome kako si prije živio i da na tebe gleda kao na branitelja svog autoriteta; neka rimski vitezovi i bogati ljudi na osnovu tvoga prošlog života vide u tebi čuvara reda i mira, a većina, ukoliko su te tvoji govori na sudovima i zborovima (contiones)pokazali kao populara, neka smatra da ćeš djelovati u njenom interesu".*

U skladu s rimskom osvajačkom vanjskom politikom toga vremena, vojni uspjesi igrali su za vrijeme izbora veliku ulogu. Sve veće značenje dobivali su među biračima veterani i isluženi vojnici: prilikom izbora za konzule, ističe Ciceron, kod čitavog rimskog naroda uživaju autoritet riječi ratnika koji su služili pod zapovjedništvom datog kandidata.

Svake godine za vrijeme izbora natjecalo se po više kandidata. Metode borbe bile su najraznovrsnije. Veliku ulogu igrale su "invektive" – osobni napadi na protivnike, njegovo podrijetlo, njegov rad i osobni život. Često je stvar dolazila do prave klevete, ali ni to nije smatrano za osudu. Ljudi koji su željeli igrati političku ulogu držali su demokratske govore, vodili odgovarajuće sudske procese, pozivajući na odgovornost istaknute magistrate, davali narodu ova ili ona obećanja. Tako je postupao do 64. g. Marko Tulije Ciceron; još dosljednije i energičnije djelovao je Gaj Julije Cezar (100. – 44. g.).

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Gaj Julije Cezar

Iz patricijskog roda Julijevaca vodili su podrijetlo mnogi magistrati, pa ipak u političkom životu Rima Julijevci nisu igrali onu ulogu koju su igrali predstavnici drugih patricijskih rodova. Gajev otac bio je pretor, njegova majka pripadala je istaknutom plebejskom rodu Aurelijevaca. Na protekciju Marija, koji je bio oženjen Cezarovom tetkom, ovaj je još u razdoblju vladavine marijevaca bio izabran za Jupiterovog svećenika (flamen Dialis) i stupio u prvi brak s Kornelijom, Cininom kćerkom, s kojom se nije htio razvesti kada je to Sula tražio.

Nekoliko godina Cezar je proveo u Aziji i vratio se u Rim tek nakon Suline smrti.

Cezar je istupio protiv dvojice istaknutih Sulinih pristaša-aristokrata, optuženih za iznuđivanje, ali, ma da je simpatizirao populare, Cezar je pokazivao izvjesnu opreznost i nije sudjelovao u politici za vrijeme Sertorijevog rata . On je trošio ogromna sredstva na to da stekne popularnost u narodu. 68. g. Cezar je bio kvestor. Pogreb svoje tetke Julije i pogreb prve žene Kornelije Cezar je iskoristio za svojevrsnu političku demonstraciju: u svojim posmrtnim govorima on je veličao rod Julijevaca, čiji je praroditelj Jul bio sin Eneje i unuk same boginje Venere. Istovremeno Cezar je u svom govoru veličao vođe stanke populara – Marija i Cinu. Prilikom pratnje otvoreno su nošeni likovi Marija i Cine, što se dotada nitko nije usudio učiniti. 67. i 68. g. Cezar je ustao u obranu zakonâ Gabinija i Manilija. Tih godina on je djelovao kao pristaša zbliženja Pompeja s popularima, ali za vrijeme Pompejevih pohoda na Istoku Cezar se zbližava s njegovim protivnikom Krasom.

65. g. Kras je bio cenzor, a Cezar edil. Svoje edilstvo Cezar je obilježio raskošnim predstavama (on je izveo na scenu 320 parova gladijatora) i građevinama. Usprkos volje optimata, po Cezarovom naređenju jedne su noći na Kapitolu ponovo postavljeni likovi Marija i spomenici u čast njegovih pobjeda, koji su bili uklonjeni po Sulinom naređenju. To je izazvalo negodovanje nekih upornih Sulinih pristaša, ali su zato marijevci aplaudirali Cezaru i govorili da je jedino on dostojan da bude Marijev rođak. Na taj način, Cezar se predstavljao obnavljačem stranke populara.

Kao cenzor, Kras je predložio da se prava građanstva dodjele stanovnicima Transpadanske Galije i da se Egipatska kraljevina priključi Rimu kao rimska provincija, što je imalo za cilj slabljenje Pompejevog utjecaja na Istoku. Ali Senat nije prihvatio nijedan od ova dva prijedloga. Kras je stalno nailazio na otpor svoga kolege po cenzuri, tako da su cenzori vratili svoje ovlasti, ne izvršivši cenz i ne revidiravši čak ni spisak senatora.

Prva Katilinina urota

U 66. g. pada prvi pokušaj da se najviši položaji u Republici zadobiju putem urote, sklopljene u tajnom udruženju određenog broja osoba koje su međusobno povezane zakletvom vjernosti (coniuratio).

Jedan od glavnih inicijatora te urote bio je Lucije Srgije Katilina (108. – 62. g.), koji je vodio porijeklo iz propalog patricijskog roda Sergijevaca i koji je u svoje vrijeme bio pristaša Sule i aktivni sudionik u proskripcijama; govorilo se da su tom prilikom postali njegove žrtve i neki njemu bliski ljudi. Poslije Suline smrti Katilina je bio blizak Sulinim pristašama i njihovom pomoću postao je 68. g. pretor. Poslije preture upravljao je provincijom Afrikom i vratio se u Rim 66. g., da se bori za konzulat. Ali je u to vrijeme jedna afrička delegacija optužila Katilinu za iznuđivanje i na osnovu toga njegova je kandidatura bila odbačena. Ovo je, po svemu sudeći, i potaklo Katilinu na organizaciju urote.

Glavni sudionici u uroti bili su propali nobili. Oni su vrbovali sebi pristaše među aristokratskom mladeži italskih kolonija i municipija.

Okolnosti pod kojima je urota sklopljena nisu nam dovoljno poznate. Neki izvori imenuju među sudionicima u zavjeri Krasa i Cezara. Urota nije uspjela, ali pošto su u nju bili umiješani

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

istaknuti senatori, stvar je ostala bez posljedica. Samo je jedan od glavnih sudionika u uroti, Kalpurnije Pizon, upućen kao kvestor u Španjolsku.

Sudska rasprava povodom Katilininog predmeta koju su pokrenuli Afrikanci, otegla se, tako da Katilina, iako je bio oslobođen sumnje, nije uspio postaviti svoju kandidaturu za 64. g. Ali je on uzeo aktivnog učešća u izbornoj borbi prilikom izbora konzulâ za 64. g., i u tu svrhu sklopio je drugu urotu, u koju je, kao i prije pola godine, uvukao uglavnom mlade osiromašene nobile. Urota je nosila strogo konspirativni karakter i bila učvršćena svečanom prisegom. Ipak je glavni Katilinin suparnik, Ciceron, preko svojih doušnika doznao za urotu i iskoristio je u izbornoj borbi. Bojeći se agitacije Katilininih pristaša među plebskom, Senat je raspustio kvartalne kolegije, koji su se sastojali od demokratskih elemenata. Dok su se prije toga za Cicerona zalagali uglavnom vitezovi i populari, na samim izborima za njega su glasovali i neki senatori, koji su se bojali nereda u slučaju pobjede Katilininih ljudi. Po broju glasova Ciceron je prošao kao prvi; za drugog konzula izabran je Gaj Antonije, jedan od Katilininih pristaša. Ciceron ga je odmah privukao na svoju stranu, odrekavši se unosne makedonske provincije u njegovu korist. Iako je dobio mnogo glasova, Katilina je bio treći na spisku, i opet nije bio izabran za konzula.

Projekt agrarnog zakona Servilija Rula

Iste te 64. g. narodni tribun Publije Servilije Rul, odmah po stupanju na dužnost, podnio je zakonski projekt o dodjeljivanju zemlje slabostojećem stanovništvu. Rulov prijedlog bio je detaljno razrađen, njegovi tvorci uzeli su u obzir višestoljetno iskustvo rimskog agrarnog zakonodavstva i nastojali su predvidjeti sve slučajeve na koje se može naići prilikom provođenja zakona u život. Predviđano je osnivanje novih kolonija, isključivo u granicama Italije. U tu svrhu inicijatori zakona namjeravali su podijeliti, u prvom redu, još nedirnutu državnu zemlju (ager publicus) u Kampaniji. Ali, pošto je ta zemlja bila očito nedovoljna, oni su htjeli naširoko organizirati kupovinu privatnih italskih zemljišta. Zemljišta su se trebala otuđiti uz suglasnost vlasnika, koji su za njih dobivali punu vrijednost. Sredstva za provođenje te reforme trebala su se osigurati prodajom državnih zemljišta u granicama svih provincija. Osim toga, projekt je imao u vidu prodaju privatnim osobama prava na korištenje raznih prihoda u provincijama. Po projektu, trebao se je iskoristiti i ratni plijen Gneja Pompjea. Zemlju su trebali dobiti slabostojeći građani, u prvom redu seoskih, a zatim i gradskih tribusa. Provođenje reforme stavljeno je u zadatak komisiji od deset ljudi, koja je dobila najšire ovlasti. U sastav te komisije trebao je ući i sam inicijator zakona Servilije Rul.

Marko Tulije Ciceron ustao je još prije stupanja na konzulsku dužnost protiv Rulovog zakona u Senatu, a zatim je, 63. g., već kao konzul, dvaput istupio protiv tog zakona pred Senatom i narodom.

Ciceron je učinio sve da taj zakonski projekt prikaže pred gradskim plebsom s nepovoljne strane. Servilije Rul imao je u vidu, nesumnjivo, oslobođenje Rima od izvjesnog dijela lumpenproleterskih elemenata. Prigovarajući Ciceronu u Senatu, on je neoprezno rekao da je *"gradski plebs postao suviše moćan u državi: treba ga iz nje iščistiti"* (exhauriendem esse). Koristeći se ovim izrazom, Ciceron je rekao narodu: *"Vidite, upotrijebio je tu riječ, kao da govori o kakvom ološu, a ne o najboljem sloju građana. Slušajte mene, kviriti: držite se čvrsto darežljivosti, slobode, davanja glasova, svog dostojanstva, samoga Grada i Foruma, igara i praznika; nastojte u svojim rukama sačuvati i sve druge koristi gradskog života; ili vam je možda draže sve to ostaviti, i taj sjaj Republike, pa da se, s Rulom na čelu nastanite u Sipontnskoj pustinji ili u kužnim krajevima Salapinkih močvara"*.

Rulov zakonski projekt nije iznesen na glasovanje, njegov tvorac, koji se očevidno nije nadao uspjehu svoga prijedloga, povukao ga je. U svojoj argumentaciji Ciceron nastoji da gradski plebs odvoji od seoskog. Iz njegovih riječi možemo zaključiti da je gradski plebs bio malo zainteresiran

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

za dobivanje zemlje. U njemu su bili jaki lumpenproleterski elementi, koje je u prvom redu sablažnjavao parazitski život u Rimu.

Rulov poraz svjedoči o opadanju rimske demokracije. Uslijed propadanja seljaštva, seoski plebs je izgubio politički utjecaj, premda nije sasvim iščezao. Znatan dio bivših italskih saveznika koji su dobili prava građanstva poslije Savezničkog rata – faktički nije mogao sudjelovati u političkom životu.

6. Katilinina urota

U svom govoru protiv agrarnog zakona Ciceron je obećao narodu da će za vrijeme njegovog konzulata u državi vladati mir, spokojstvo i dokolica (pax, tranquillitas, otium), a kasnije je često govorio da država njemu duguje za svoj spas, za zaštitu od opasnog prevrata. 63. g. odlikovala se izvanrednom napetošću političkog života. Za to vrijeme pojačao se utjecaj Cezara. 64. i 63. g. on je nesumnjivo bio umiješan u Katilininu urotu i u isto vrijeme nastavljao borbu protiv ostataka Sulinog režima i vladavine optimata.

Procesi iz 64. i 63. g.

64. g. Cezar je pozvao na sud dvojicu Sulinih pristaša, koje je optužio za ubojstvo građana unesenih u proskripcijske spiskove; samim tim kao da se ukidala od Sule proklamirana nekažnjivost za ubojstvo proskribiranih građana.

63. g. Cezaru bliski narodni tribun Tit Labijen pojavio se kao tužitelj nekog Gaja Rabirija, kome se inkriminiralo da je sudjelovao u ubojstvu Apuleja Saturnina. Kao Rabirijev branitelj pojavio se Ciceron. On nije samo nastojao dokazati nevinost Rabirija u zločinima koji su mu pripisivani, već je ujedno iskoristio priliku da se založi za pravo Senata da proglašava izvanredno stanje na osnovu senatusconsultum ultimum, što predstavnici stranke populara po svemu sudeći nisu priznavali.

Prema tome, procesi iz 64. i 63. g. bili su upereni protiv izvanrednih zakona koji su ograničavali suverenitet narodne skupštine. Oni su nosili nesumnjivo agitacijski karakter i svjedočili o radikalnoj usmjerenosti rimskog plebsa u tim godinama.

Dužničko pitanje

Proletarizacija rimskog slobodnog stanovništva nije prestajala, jer je konkurencija robovskog rada odvlačila plebs od proizvodne djelatnosti. Uslijed toga je dužničko pitanje, koje je još od davnih vremena igralo veliku ulogu u rimskoj državi, dobilo šezdesetih godina osobitu aktualnost. Za zakonsko miješanje u odnose između dužnika i vjerovnika bili su zainteresirani predstavnici raznih socijalnih krugova.

Katilinin program

Vodeći računa o tome, Katilina, koji je odlučio postaviti svoju kandidaturu za konzula u 62. g., istako je kao svoju glavnu političku parolu – tabulae novae, tj. kasaciju dugova.

U prošlosti pristaša Sule i optimata, Katilina se 63. g. pojavljuje kao branitelj sirotinje. Ciceron navodi Katilinine riječi koje je ovaj rekao pred njemu bliskim ljudima: *" Vjeran branitelj bijednikâ može biti samo onaj* – tvrdio je Katilina – *tko je i sam bijednik; oni koji su ranjeni i bijedni, ne trebaju vjerovati obećanjima onih koji su zdravi i čitavi i koji žive u blagostanju...vođa i zastavnik nevoljnika (dux et signifer calamitosorum) treba biti onaj koji je najmanje kukavica i tko je ljuti nevoljnik".*

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Katilinina agitacija imala je određenog uspjeha. Njega su simpatizirali nobili koji su zapadali u dugove. Za njim su pošli oni predstavnici aristokracije koji su računali da će se, oslanjajući se na njega, ne samo osloboditi dugova, nego i dokopati najviših položaja. Katilina je imao svojih privrženika ne samo u Rimu nego i u municipijima. Preko sebi bliskih ljudi on je poveo agitaciju među propalim Sulinim veteranima. U Etruriji je centurion Manlije počeo od njih formirati oružane odrede, koji su trebali u slučaju potrebe otpočeti ratne akcije. Cicerona, svog glavnog protivnika, Katilinine pristaše namjeravale su ukloniti nasilnim putem.

Katilinin politički program bio je neodređen. On se svodio na osvajanje konzulske vlasti putem izbora ili nasilja. Za kasnije se predviđalo ograničavanje vlasti Senata. To je Katilina izrazio zagonetnim i dvosmislenim riječima, izgovorenim Senatu: *"Država* – rekao je on – *ima dva tijela: jedno nemoćno, sa slabom glavom, drugo čvrsto, ali bez glave; ovo posljednje može naći svoju glavu u meni, samo ako budem živ"*. Pod nemoćnim tijelom Katilina je imao u vidu Senat, pod čvrstim i snažnim – većinu građana, na koju se je htio osloniti. Ciceron je pažljivo pratio rad urotnika; preko provokatorâ on je dobivao informacije o tome što se događa u Katilininom taboru. Sam Katilina izazivao je svojim ponašanjem. Na prijetnju Katona Mlađeg da će ga pozvati na sud, Katilina je odgovorio – ako mu potpale kuću, on požar neće gasiti vodom, već ruševinama.

Ciceronova taktika

Na konzulskim izborima Ciceron, koji ih je provodio, pojavio se u oklopu ispod toge i praćen stražom mladih vitezova. Te su mjere nosile bezuvjetno demonstrativni karakter. One su imale za cilj da mirnim građanima pokažu da su konzuli i država u opasnosti. Katilinine namjere bile su poznate, ali je on imao mnogo uglednih zaštitnika, tako da njegovi protivnici nisu mogli poduzimati odlučne mjere. Tek 21. listopada, kada je Ciceron dobio obavještenje o konspirativnom sastanku na kome je utvrđen rok za prevrat, uspio je postići donošenje senatske odluke o donošenju izvanrednih ovlasti konzulima (senatusconsultum ultimum).

Ciceronova demonstracija i potkupljivanje birača odigrali su svoju ulogu: vladajući krugovi robovlasničkog društva bojali su se ustanka i Katilina je ponovo propao na izborima. Uskoro se pročulo da je Manlije u Etruriji digao ustanak, a u Rimu su se počele širiti najalarmantnije vijesti kako su po mnogim mjestima izbili nemiri. Katilina je i dalje ostajao u Rimu, gdje je nesumnjivo imao priličan broj pristalica u Senatu, među propalim i vlasti željnim senatorima; njegovim pak protivnicima bilo je teško djelovati nemajući u rukama direktne dokaze.

Tek pošto je u noći između 6. i 7. studenoga na tajnom sastanku Katilininih ljudi donijeta odluka da se iskoriste Manlijeve trupe, da se povede ofenziva na Rim, osvoji grad i okrutno razračuna sa svim protivnicama, a u prvom redu sa Ciceronom. Doznavši za to, došao je Ciceron do zaključka da treba odlučno djelovati. 8. studenoga sastao se Senat, na čijem je zasjedanju Ciceron održao govor, otvoreno optužujući Katilinu za spremanje oružanog ustanka. Ciceronov govor postigao je svoj efekt. Senatori su otvoreno izražavali svoju solidarnost s konzulom.

Katilinin odlazak iz Rima

Katilina je šutke napustio Senat i još iste noći pobjegao iz Rima u Etruriji, Manliju. Sutradan Ciceron je pred narodom održao novi govor kojim je nastojao unijeti spokojstvo u narod.

Sa Katilininim odlaskom urotnici su izgubili iskusnog i vještog rukovoditelja. Njega je zamijenio Publije Kornelije Lentul, konzul iz 71. g., koji je neko vrijeme bio isključen iz Senata, zbog načina života koji ne dolikuje zvanju senatora. Lentul je bio častoljubiv čovjek, ali trom i slabe inicijative. Urotnici su sastavili novi plan za prevrat, koji su namjeravali ostvariti na dan praznika Saturnalija (17. prosinca). Oni su stupili u pregovore s poslanicima galskog plemena Alobrožana, koji su u to vrijeme stigli u Rim, i predložili im da pruže pomoć ustanku, obećavajući im u slučaju uspjeha bogate nagrade.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Uhićenje urotnika u Rimu

Alobrožani su izdali urotnike Ciceronu, što je ovome dalo osnovu za njihovo uhićenje. Zahvaljujući izvanrednim ovlastima koje je Ciceron dobio, predmet urotnika raspravljan je 3. prosinca u Senatu. Uvečer istog dana Ciceron je ponovo održao narodu govor o opasnosti urote.

Ciceron je uhićenike optuživao za pokušaj pokretanja robovskog rata u Italiji, optužio ih je da su htjeli sa svih strana potpaliti grad i izvršit gotovo opće istrebljenje građana. Urota je, podvukao je Ciceron, na vrijeme otkrivena, i taj je uspjeh ravan pobjedi bez krvi. *"Jer vi ste istrgnuti iz kandži najokrutnije i najbjednije smrti – rekao je Ciceron, - i to bez pokolja, bez krvi, bez vojske, bez oružane borbe; pobijedili ste vi, mirni građani u togi, na čelu sa mnom kao svojim predvodnikom, odjevenim u mirnodopsku togu, i ratnim vođom."*. Još u svom prvom govoru protiv Katiline, održanom u Senatu, Ciceron se pokazao kao pristaša optimata i opravdavao je obračunavanje s braćom Grakho i Saturninom. U govoru održanom 3. prosinca pred narodom Ciceron također nije krio svoje poglede: on je opravdavao Sulu i smatrao za pobunjenike vojskovođu Marija, narodnog tribuna Sulpicija Rufa čijim se političkim govorima u mladosti i sam oduševljavao, i pored njih Cinu.

Ciceronov govor utjecao je na raspoloženje plebsa. *"Međutim, plebs* – kaže Salustije, - *koji je isprva, željan prevratâ, bio veoma zagrijan za rat, poslije otkrića urote promijenio je mišljenje*..." Na to je utjecala možda naviše opasnost od požara, koji je mogao imati strašnih posljedica za siromašne ljude.

Pogubljenje Katilininih pristaša

5. listopada održana je senatska sjednica, na kojoj je raspravljeno pitanje kažnjavanje uhićenika. Najprije su izrečena mišljenja da ih treba pogubiti, ali kada je došao red na Cezara, koji je, kao i Kras, bio umiješan u urotu, on je, podržavajući optužbu, predložio da se uhićenici umjesto smrtne kazne razašalju po municipijima, motivirajući to time što pogubljenje proturječi rimskim zakonima koji su na snazi; neki senatori priključili su se njegovom mišljenju, ali je Ciceron prekinuo glasovanje i održao govor, u kome je dokazivao nužnost strogog kažnjavanja optuženih. Za to se izjasnio i Marko Porcije Katon Mlađi, koji je u to vrijeme počinjao svoju političku karijeru. Sudbina urotnika bila je odlučena: Senat ih je osudio na smrtnu kaznu. Još iste večeri petorica uhićenih bili su ugušeni u Mamertinskoj tamnici. Mnoštvo koje se sakupilo oko tamnice pozdravilo je Cicerona, a na prvoj senatskoj sjednici on je prozvan o c e m d o m o v i n e.

Uostalom, nisu ni izdaleka svi plebejci simpatizirali Cicerona, i kada je on posljednjeg dana svog konzulata htio održati govori, narodni tribun Metel Nepot (pristaša Pompeja) stavio je svoj veto, uz odobravanje nazočnih. Onda je Ciceron poslije tradicionalne prisege koju je konzul izgovarao prilikom predaje punomoći – dodao da je on spasio Rim. Ali je to, po riječima Diona Kasija, razdražilo nazočne i nimalo nije doprinijelo njegovoj popularnosti. Zato je porasla popularnost Cezara. Njegove veze sa Senatom nisu Ciceronu i njegovim pristašama dozvolile da Cezara i Krasa nazovu Katilininim pristašama. Cezarova demokratska agitacija imala je za posljedicu da je on 63. g. bio izabran za pretora za 62. g. i da je te iste 63. g. na izborima za velikog pontifika dobio prednost pred drugim kandidatima.

Bitka kod Pistorije i Katilinina smrt

Na početku sljedeće godine Katilina je poveo akciju na čelu znatne vojske sastavljene od veterana, ali je bio potučen u Etruriji, blizu grada Pistorije. "Kada je Katilina vidio – govori Salustije – da su mu čete razbijene i da je ostao s malim brojem ljudi, on, sjećajući se svoga

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

porijekla i nekadašnjeg dostojanstva, jurne u najgušću masu neprijatelja, i tamo, boreći se, padne proboden".

Pokušaj oružanog osvajanja vlasti pretrpio je neuspjeh. Neko vrijeme Katilina je uživao nesumnjivu podršku široki krugova plebsa, koji su trpjeli od vladavine nobiliteta i zelenaštva; on je imao pristaša u raznim dijelovima Italije; njegovi rimski prijatelji bili su voljni pozvati na učešće u borbi čak i robove. Ali i pored toga što je Katilinin pokret nosio masovni karakter, on nije sličio na ranije akcije demokracije. U programu braće Grakho, Saturnina, Livija Druza i čak Sulpicija Rufa središnje mjesto zauzimao je ovaj ili onaj zakonski projekt. Kod Katiline je pak u prvom planu stajalo osvajanje vlasti, i on je, ne obaziruci se na izborne parole, išao Sulinim putem. Ali ni prijelaz na monarhiju nije u širokim slojevima rimskog robovlasničkog društva nailazio na potrebnu podršku. Za republikanski oblik vladavine zalagali su se mnogi – kako optimati tako i populari. Time se je znao okoristiti Ciceron. Najzad, sama organizacija pokreta nosila je konspirativan, urotnički karakter. U njegove planove bio je upućen samo mali broj pokretu odanih prijatelja, propalih nobila, koji su bili daleko od naroda. I pored mržnje prema optimatima, mnoštvo nije odobrilo nasilne mjere u borbi. Ipak su rimski plebejci čuvali Katilininu uspomenu. Pet godina kasnije Ciceron je prognan iz Rima kao krivac za nezakonito ubojstvo Katilininh pristaša. Katilinin pak grob ukrašavan je cvijećem i na njemu su priređivane karmine. Odredi Katilininih ljudi, poslije smrti njihovog predvodnika, borili su se zajedno sa ostacima Spartakove vojske.

Glava XX.

PRVI TRIJUMVIRAT I POKORENJE GALIJE

1. Pompejev povratak

Stranka optimata poslije Katilinine urote

U razdoblju borbe nakon Katiline vrši se novo ujedinjenje nobiliteta i vitezova. Senat je povratio svoj prijašnji značaj. Suline pak metode upravljanja nisu nailazile na odobravanje čak ni kod konzervativaca. U sljedećem razdoblju Senat se pokazuje kao čuvar temelja aristokratske republike, tradicionalne rimske libertas (slobode). Ideolog tog smjera bio je Ciceron; on je raskinuo s popularima, ali je često mijenjao svoje političke saveznike i u pitanjima politike nikad se nije odlikovao postojanošću i principijelnošću. Velik značaj u stranci optimata stječe Marko Porcije Katon Mlađi.

To je bio uvjereni pristaša republike, vatreni branitelj rimske starine i ujedno pristaša stoičke filozofije. Ideal mu je bio predak Katon Stariji, koga je oponašao čak i u manirama. Još kao kvestor Katon je reformirao upravu erarijem (državnom blagajnom), pokazao se kao pošten i energičan administrator, dosljedno se borio protiv svih zloupotreba. Katonovo poštenje i beskompromisnost ušli su u poslovicu.

63. g. energični Katonov govor u Senatu, kada je podržao mišljenje Cicerona o pogubljenju Katilininih pristaša, odlučio je njihovu sudbinu. Na početku 62. g., kao narodni tribun, istupio je protiv svoga kolege Kvinta Metela Nepota, koji je bio Pompejev pristaša i koji se zalagao da se Pompeju dodjele izvanredne ovlasti po povratku s Istoka.

Poslije Katilininog poraza Kras se privremeno povukao iz politike. Cezar je pak djelovao u korist Pompeja. Stanje u Rimu ponovo je postalo napeto. Došlo je do uličnih nereda. Senat je proglasio izvanredno stanje, ali zahvaljujući uglavnom Katonovoj inteligenciji planovi Nepota i Cezara nisu se ostvarili.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

U Rimu se vratio mir, ali su mnogi sa zebnjom očekivali Pompejev povratak, plašeći se da bi on, kao Sula, mogao osvojiti vlast oslanjajući se na svoju vojsku. Po završetku svoje preture Cezar je dobio dužnost u Španjolskoj. Ali njegovi mnogobrojni vjerovnici nisu ga htjeli pustiti iz Rima sve dok ne isplati sve dugove. On je uspio otići iz grada samo zahvaljujući novčanoj pomoći i jamstva Krasa.

Pompejev položaj poslije njegovog povratka u Italiju

Prosinca 62. g. u Brundiziji je pristala Pompejeva flota. Usprkos svakom očekivanju Pompej je raspustio trupe i s malom pratnjom krenuo u Rim. Ne ulazeći u grad, on je očekivao svoj trijumf, očigledno nadajući se da će mu ratna slava osigurati prevlast u državi. Istovremeno on je, po svemu sudeći, imao u vidu da njegovo osvajanje vlasti neće naići na simpatije kod optimata, jer se oni sjećaju Katiline, koji je izvršio atak na slobodu Republike. Udruživanje pak s popularima i istupanje protiv postojećeg poretka moglo je Pompeju izgledati riskantan poduhvat koji dovodi u opasnost rezultate njegove dotadašnje djelatnosti.

Pompejeve nade da će mu ratni uspjesi osigurati utjecaj u državi nisu se opravdale. U Senatu, gdje je veliki utjecaj vršio Lukul, prema Pompeju su se odnosili neprijateljski. Pompej nije naišao na potrebne simpatije ni u redovima populara. 28. i 29. prosinca 61. g. on je proslavio sjajan trijumf, ali je u političkom pogledu bio izoliran. Senat mu nije dopustio da traži konzulat; isto tako bio je odbijen i njegov zahtjev za bezuvjetnim potvrđivanjem svih njegovih mjera na Istoku. Lukul je insistirao da budu priznate i njegove naredbe u istočnim oblastima; Senat je pristao samo na raspravu, točku po točku, svih promjena koje je Pompej izvršio u istočnim zemljama. Ali to nije nimalo zadovoljavalo Pompeja. Nije prošao ni agrarni zakon narodnog tribuna Flavija, po kome se predlagalo da se Pompejevim veteranima dodjeli zemlja.

2. Prvi trijumvirat

Cezarov povratak iz Španjolske

60. g. vratio se je iz Španjolske Gaj Julije Cezar. Za kratko vrijeme svog upravljanja on je uspio odnijeti pobjedu nad Luzitancima, poduzeti mjere za obnovu ruinirane privrede; iz Španjolske se vratio kao bogat čovjek. Vrativši se u Italiju, Cezar se zaustavio pred Rimom, očekujući trijumf i boreći se za odobrenje da u odsustvu postavi svoju kandidaturu za konzulat, ali je to izazvalo reakciju Senata. Onda je Cezar, odrekavši se trijumfa, došao u Rim, osobno uzeo učešća u izborima i bio izabran za konzula 59. g. Cezarovim protivnicima pošlo je za rukom provesti izbor Marka Kalpurnija Bibula, ekstremnog optimata, pasivnog i kratkovidnog čovjeka, - za drugog konzula, Cezarovog kolegu.

Tajni sporazum između Pompeja, Cezara i Krasa

Ogroman utjecaj imalo je to što je Cezar znao iskoristiti političke prilike i izmiriti Pompeja s Krasom. Obojica nisu imali podrške u Senatu, a istovremeno su bili su u međusobnoj svađi. Njihova pomirba imala je veoma važnu političku posljedicu: tri moćna čovjeka u Rimu – Pompej, Cezar i Kras – sklopili su neslužbeni savez i obvezali se da će jedan drugog pomagati. Ovo udruživanje poznato je u povijesti pod nazivom prvi trijumvirat. Najutjecajniji među trijumvirima bio je Pompej: on je za sobom imao slavu, za njega su bili vojnici koje je raspustio kućama. Njegov utjecaj prostirao se ne samo na Rim i Italiju, već i na provincije. Jedan od glavnih ciljeva ovog saveza bilo je ostvarenje Pompejevih prijedloga koji nisu prošli u Senatu. Julije Cezar uživao je popularnost među plebsom, on je za sobom imao slavu obnovitelja

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Marijeve stranke. Krasovo bogatstvo ušlo je u poslovicu; osim toga, on je imao jakih veza u financijskim krugovima. Svaki od njih imao je prijatelja među nobilima i razvijenu klijentelu, i to ne samo među rimskim plebsom: u klijentskim odnosima s njima su se nalazili čitavi gradovi – kako u Italiji tako i po provincijama. Trijumvirat je bio učvršćen dinastičkim brakovima: Pompej se oženio Cezarovom kćerkom Julijom, a Cezar je stupio u brak s Kalpurnijom, kćerkom jednog od istaknutih pristaša trijumvirâ, kome je obećan konzulat za 58. g.

Stranka optimata i trijumviri

Sporazum između Pompeja, Cezara i Krasa senatorska stranka dočekala je neprijateljski. Jedan od njenih pristaša, Marko Terencije Varon objavio je satiru protiv trijumvirâ, pod naslovom "Troglavo čudovište". Osobito se energično protiv trijumvira borio Marko Porcije Katon, koji je pribjegavao najraznovrsnijim sredstvima radi obrane republikanskih načela. Kada se Cezar, npr., borio da u odsustvu bude izabran za konzula i kad su neki senatori počeli naginjati na njegovu stranu, Katon je govorio u Senatu čitav dan i samim tim spriječio donošenje odluke (senatske sjednice mogle su trajati samo do zalaska sunca).

Cezarov konzulat

Ali je Senat bio nemoćan u borbi protiv trijumvirata. 59. g., kao konzul, Cezar je sproveo dva agrarna zakona, koji su bili zasnovani na istim principima kao i projekt agrarnog zakona Servilija Rula, iako su razmjeri tih zakona bili znatno manji i skromniji. Pod diobu su potpadala dotad još nepodijeljena italska zemljišta (po prvom zakonu, od toga su izuzeta kampanska državna polja; drugi pak zakon uključio je u njih i fond zemljišta koja podliježu podjeli). Osim toga, država je trebala dobiti zemlju od privatnih osoba, po cijenama određenim u cenzorovim spiskovima; bilo je predviđeno da zemljišne čestice dobije 20 000 ljudi, u prvom redu Pompejevi veterani, a zatim slabostojeći građani koji imaju najmanje troje djece. Svi su oni trebali osnovati kolonije i dobivali su manje čestice, koje se nisu mogle otuđivati u roku od dvadeset godina. U Senatu su Cezarovi prijedlozi naišli na oštru oporbu, ali ih je on, usprkos tome, iznio pred narodnu skupštinu. Pompejevi vojnici pojavili su se na Forumu s oružjem skrivenim ispod odjeće. Skupština je bila izvanredno burna, s vremena na vrijeme dolazilo je do prave gužve. Katon i Bibul nastojali su svim sredstvima spriječiti realizaciju zakonskog projekta. Onda su ih nasilno udaljili sa skupštine. Na intercesiju tribunâ Cezar jednostavno nije obraćao pažnju. Napokon, osnovni zakon bio je prihvaćen, a poslije nekog vremena prošla je i dopuna uz njega (o podjeli kampanskog polja). U cilju provođenja zakona izabrana je komisija od 20 osoba, u koju su ušli istaknuti senatori, među kojima i Ciceron. Pod prijetnjom stroge kazne senatore su natjerali da se zakunu na vjernost zakonu, i oni su se bili prisiljeni podčiniti; samo su Katon i još jedan senator još neko vrijeme uporno ostajali pri svome, ali su zatim i oni položili prisegu.

Posebnim zakonom potvrđene su Pompejeve mjere na Istoku. Osim toga, donesen je zakon po kome je snižena otkupna suma poreza u Aziji, što je zadovoljavalo Krasa i njegove prijatelje iz staleža vitezova; sproveden je Julijev zakon o iznuđivanju (lex Julia de repetundis), kojim je povećana kazna za iznuđivanje u provincijama i točnije određena kompetencija provincijskih namjesnika. Uvedeno je objavljivanje senatskih odluka, koje je sličilo na moderne novine i sprečavalo krivotvorenje senatskih odluka. Objavljen je i niz drugih zakona, koji se tiču raznih područja uprave.

Po zakonu narodnog tribuna Publija Vatinija, Cezar je dobio na upravu Cisalpinsku Galiju i Ilirik, s rokom od pet godina, izvanredno velikim ovlastima i pravom na mobilizaciju vojske od dvije legije. I rok i Cezarove ovlasti bili su neuobičajeni; jedini presedan bio je Manilijev zakon o Pompejevom zapovijedanju na Istoku. Poslije smrti namjesnika Transalpinske Galije Senat je i tu oblast dao Cezaru. Provincijska uprava trebala je Cezaru osigurati vojnu slavu i bogatstvo, a uz to i njemu odanu vojsku.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Klodijev tribunat

Za 58. g. izabrani su za konzule pristaše trijumvirâ. Među narodnim tribunima za tu godinu bio je Publije Klodije.

Pošto patriciji nisu mogli biti birani za narodne tribune, Klodije je prešao u plebejce. On je spadao u broj one aristokratske mladeži koja je u svojoj javnoj djelatnosti stavljala u prvi plan osobne ciljeve, smatrajući sva sredstva dopuštenima. Klodije je služio u Lukulovoj vojsci. On je bio nezadovoljan svojim starješinom i čak je pokušavao dići ustanak protiv njega. Svoju političku karijeru Klodije je počeo optužbom Katiline za iznuđivanje, ali je tu optužbu, neenergično podržavao i kasnije i sam možda bio među njegovim pristaša. 62. g., za vrijeme praznika u čast Dobre boginje, na kome su mogle prisustvovati samo žene, Klodije se, preobučen u žensku odjeću, provukao u kuću vrhovnog pontifika Julija Cezara, gdje se održavao taj praznik, na sastanak s njegovom ženom Pompejom. Klodije je optužen za skrnavljene svetinje, ali je Cezar odustao od podizanja optužnice i ograničio se jedino na to da dopusti razvod svojoj ženi. Sudska rasprava o skrnavljenu svetinje završila je Klodijevim oslobođenjem od krivnje; među onim koji su tražili Klodijevu osudu bio je Ciceron, to je dovelo do osobne mržnje između Klodija i Cicerona.

Pošto je stupio na dužnost, Klodije je poduzeo sve mjere da učvrsti Cezarov utjecaj među nižim slojevima gradskog stanovništva. Još na početku 58. g. on je sproveo četiri zakona: prvi od njih ukinuo je plaćanje za žito koje je mjesečno dijeljeno slabostojećem gradskom stanovništvu; po drugom zakonu obnovljeni su kvartovski kolegiji (collegia compitalia) – politički klubovi svoje vrste, koji su 64. g,. bili zatvoreni po senatskoj odluci, u vrijeme borbe protiv Katiline; treći zakon ograničio je vlast cenzorâ kod sastavljanja senatskih spiskova, čime je Klodije privukao na svoju stranu one senatore kojima je prijetilo isključenje iz Senata; najzad, četvrti zakon zabranio je višim magistratima da za vrijeme komicija promatraju nebeska znamenja, jer su optimati, i pored opadanja tradicionalna religije, često iskorištavali starinska pravila i pod izgovorom da su nebeska znamenja nepovoljna pokušavali ponekad donesene zakone proglasiti nevažećim. Klodije se okružio odredima sastavljenim od robova i nižih slojeva gradskog stanovništva, i komicije su poslušno primale sve njegove prijedloge. Klodije je bio povezan sa Cezarom i radio u njegovom interesu, ali je u svojoj demagoškoj politici išao mnogo dalje od svog zaštitnika.

Ciceronovo progonstvo

Klodije je podnio zakonski projekt po kome je podlijegao progonstvu iz Rima svatko tko bez suda pogubi rimskog građanina. Taj zakon bio je uperen protiv Cicerona, koji je istupao protiv trijumvirâ i bio osobni Klodijev neprijatelj. Na taj način, senatska odluka o pogubljenju Katiline proglašena je nezakonitom. Ciceron i njemu bliske osobe poduzeli su sve mjere da spriječe progonstvo. Senatori i vitezovi oblačili su žalobna odijela, sam Ciceron uzaludno je molio Pompeja da ga ostvi u Rimu. Ali ništa nije pomoglo, i Ciceron je morao dobrovoljno otići iz Rima. Zakonski projekt bio je prihvaćen, a poslije nekog vremena Ciceron je posebnom odlukom bio osuđen na progonstvo. Njegova kuća na Palatinu bila je srušena, a mjesto na kome se nalazila Klodije je posvetio za novi hram boginje Slobode. Ciceronova imovina je konfiscirana, i priličan dio nje pripao je samom Klodiju. Katon Mlađi je također udaljen iz Rima pod zgodnim izgovorom. On je poslan na otok Cipar, koji je po oporuci (možda krivotvorenoj) egipatskog kralja Aleksandra II. trebalo pripasti Rimu. Katon je trebao primiti to naslijeđe.

Tek nakon što su Ciceron i Katon napustili Rim, Cezar je krenuo iz Italije u svoju provinciju.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

3. Cezarovi ratovi u Galiji 58. - 56. g.

Početkom pedesetih godina I. st. pr. Kr. Rimljani su posjedovali čitavu Cisalpisnku Galiju (*Gallia Cisalpina*) i primorski pojas Transalpinske Galije(*Gallia Transalpina*), ali je ostajao slobodan veći dio ove posljednje, koji je obuhvaćao današnju Francusku, Belgiju, jedan dio Nizozemske, veliki dio Švicarske i koji se prostirao na istok do rijeke Rajne. Ovaj dio nazivali su Rimljani "kosmatom" Galijom (*Gallia Comata*), za razliku od romanizirane Galije, odjevene u togu (*Gallia Togata*).

Keltska plemena

Glavno stanovništvo slobodne Galije činila su keltska plemena. Ona su bila nositelj takozvane latenske kulture, koja je smijenila kulturu ranog željeznog doba, poznatu pod imenom Hallstattska kultura. Na jugu keltsko se stanovništvo miješalo sa Ibercima i Ligurima, a na sjeveru je ono graničilo s germanskim plemenima. Razlikovale su se tri glavne grupe keltskih plemena: Belgi na sjeveru; Kelti u užem smislu te riječi, koje su Rimljani nazivali Galima i koji su živjeli od Seine do Garonne; najzad Akvitanci, koji su boravili na teritoriju od rijeke Garonne do Pirenejskih planina.

Gospodarski život

U gospodarskom životu keltskih plemena veliku ulogu igrala je zemljoradnja. Njive su zasijavane žitaricama, tako da se je Cezar za vrijeme svojih pohoda mogao koristiti lokalnim izvorima prehrane. Tijekom vremena gotovo u svim keltskim područjima razvila se trgovina, tako da su italskim trgovcima bila dobro poznata mnoga područja slobodne Galije još mnogo prije Cezarovih pohoda. Veliku ulogu u galskom izvozu igaralo je vino, koje je izvoženo uglavnom preko Masilije. Trgovina se kretala po rijekama, roba je dolazila do sjevernih obala Galije i odatle prodirala u južnu Britaniju. Po gusto naseljenim područjima Galije, na obalama rijeka i raskrsnicama putova nicali su gradovi, u kojima se skupljala vojska, gdje su priređivani sajmovi i održavani vjerski praznici. Grad je predstavljao središte plemena, u njemu su se zadržavali rimski i lokalni trgovci i živjeli obrtnici. Arheološki podaci svjedoče o relativno visokom stadiju razvitka obrtništva. Kelti su dobro poznavali obradu metalâ. Oni su se služili oružjem vlastite izradbe, koje je čuvalo crte latenske kulture. U umjetnosti, i pored grčkih i čak istočnih utjecaja, sačuvale su se originalne crte. Na bojeno glineno posuđe sa spiralnim ukrasima, kitnjastim lišćem i geometrijskim ukrasima često se pri iskopavanjima nailazi po raznim kelstskim oblastima. Bile veoma su raširene proizvodi od kovina, npr. mačevi; bili su popularni umjetnički izrađeni ukrasi od emajla.

Socijalni odnosi

Keltska plemena nalazila su se na raznim stadijima razvitka. Dok su jedna još čuvala crte prvobitne zajednice, druga su prolazila kroz stadij raspadanja rodovskog poretka i formiranja države. Na čelu plemena nalazila se rodovska aristokracija (Cezar je naziva vitezovima), iz čije se sredine izdvajaju vođe (*principes*), koji su ostale suplemenike nadmašivali utjecajem i bogatstvom.

Velik utjecaj uživala je u Galiji svećenička kasta – druidi; oni su činili zatvorenu korporaciju, koja se nije starala samo o vjerskim pitanjima, nego je i čuvala starinsku predaju, predviđala budućnost i tumačila običajno pravo. Druidi su sveto čuvali svoje obrede i svoje učenje u tajnosti od neposvećenih. A posvećivanju su prethodile duge godine učenja. Samo su se druidi služili pismom, sastavljenim na osnovu grčke grafike, ali koje se znatno razlikovalo od

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

grčkog alfabeta. Po fragmentarnim podacima koje imamo o druidizmu možemo pretpostaviti da su vjerske predodžbe druida imale mračan karakter; znatnu ulogu u njihovom vjerskom sustavu igralo je vjerovanje u odmazdu nakon smrti i seljenje duša. Ove predodžbe trebale su utjecati na masu i poticati keltske vojnike na hrabrost i neustrašivost. Kult druida bio je pun tajanstvenosti i zadržao je u sebi ostatke dalekih stadija ljudskog razvitka. Druidi nisu znali za hramove, njihovi kultni sastanci održavani su u gustim šumama, oni su do najkasnijih vremena prakticirali ljudske žrtve. Među stanovnicima druidi su uživali veliki autoritet. Oni su bili oslobođeni svih obveza, kao i vojne službe, u njihovim rukama nalazio se sud i samo su oni poznavali umijeće liječenja. Druidi su odgajali mlade plemiće, i neke plemenske vođe pripadale su njihovoj korporaciji.

Masa slobodnog keltskog stanovništva nalazila se, po Cezarovim riječima, u punoj zavisnosti od aristokraciji, u stanju bliskom ropstvu.

Odnosi među keltskim plemenima

Među pojedinim galskim plemenima vođeni su stalni ratovi, koji su predstavljali prepreku ujedinjenju Gala i stvaranju jedinstvene države. Borba je često vođena oko zemljišta pogodnih za obranu i za pašnjake. Nisu se sva plemena konačno učvrstila na ovom ili onom teritoriju. Osobito značenje za daljnju povijest Galije imala je migracija plemena Helvećana. Krajem sedamdesetih godina I. st. pr. K. oni su napustili svoj stari teritorij između Majne i gornjeg toka Rajne i nastanili su u zapadnom dijelu današnje Švicarske. Seoba Helveta imala je za posljedicu migraciju germanskog plemena Sveva, koji su prodrli u oblast gornje Rajne.

U samoj Galiji na čelu jedne od zaraćenih plemenskih grupa stajali su Heduanci; glavni njihovi protivnici bili su Sekvanci. I jedni i drugi imali su svojih pristaša gotovo u svakoj grupi plemena. U borbi protiv Heduanaca Sekvanci su pozvali u pomoć vođu germanskog plemena Sveva – Ariovista i poslije dugih borbi odnijeli pobjedu nad Heduancima (oko 60. g. pr. K.). Heduanci, koji su smatrani za prijatelje rimskog naroda, zatražili su podršku rimskog Senata. Zahvaljujući intervenciji Senata, Ariovist je prekinuo ratne akcije protiv Heduanaca i bio čak priznat za prijatelja rimskog naroda. Ali ovo kompromisno rješenje nije moglo osigurati mir. Germani su se učvrstili u oblasti Sekvanaca (današnji Alsace) i mogli su svakog trenutka upasti u područja susjednih galskih plemena.

Veliku opasnost predstavljala je za Rimljane nova migracija Helvećana, koji su sa svog mjesta krenuli na zapad.

Cezarove borbe protiv Helveta i Sveva

U ožujku 58. g. Cezar je stigao u provinciju. On je poduzeo sve mjere da Helvećani ne upadnu u rimske posjede, a kada su ovi izabrali put preko zemlje Sekvanaca i Edua, Cezar je na osnovu poziva koji su mu ovi posljednji uputili – prešao granice svoje provincije i počeo goniti Helvećane. Blizu grada Bibratke došlo je do bitke između Rimljana i Helvećana, koji su, usprkos svoje brojne nadmoći, pretrpjeli poraz i bili su prisiljeni s Rimom sklopiti mir i savez, a uz to ispuniti Cezarov zahtjev i vratiti se na svoje staro mjesto.

Poslije toga Cezar se umiješao u unutarnje poslove keltskih plemena, istupivši kao pokrovitelj Heduanaca i kao njihov branitelj od Ariovista. On je Germane napao prije nego što su ovima mogla stići pojačanja s one stane Rajne. I pored upornog otpora Sveva, njihove brojne nadmoći nad Rimljanima i vješte taktike Ariovista, oni su bili potučeni u području današnjeg grada Strasbourga. Pobjeda na Ariovistom bila je od ogromnog značaja. Ona je sprečavala upad novih germanskih plemena s one strane Rajne i učvrstila Cezarov utjecaj u srednjoj Galiji, stvarajući samim tim uvjete za pokoravanje ostalih dijelova zemlje. Kraj 58. i početak 57. g. Cezar je proveo u Cisalpinskog Galiji, vršeći dužnost prokonzula.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Pokoravanje sjevernih galskih plemena

U proljeće 57. g. počela je Cezarova borba sa sjevernim keltskim plemenima, Belgima. Cezarova vojska bila je znatno manja od belgijskih snaga, ali ove nisu mogle dugo sačuvati sposobnost za borbu i raspale su se. Pojedina plemena pružala su uporan otpor, tako da se napad jednog od njih (Nervi) završio gotovo porazom rimske vojske. Ali je Cezara spasilo umijeće brze orijentacije pod najtežim uvjetima. Ova belgijska plemena bila su pokorena. Pod izgovorom kazne za vjerolomni napad na Rimljane bilo je prodano u ropstvo 53 tisuće ljudi iz plemena Aduatuka.

Cezar je krenuo u Ilirik, a njegovi legati nastavili su pokoravati Galiju. Među njima osobito se istako Publije Kras, sin trijumvira. On je uspio podčiniti akvitanska plemena. Sjeverozapadna plemena izgradila su uz pomoć Britanaca veliku flotu, ali ih je sam Cezar potukao u bitci kod Loire. Krajem 56. g. pokoravanje Galije moglo se smatrati završenim. Pobjeda je Rimljanima pribavila ogroman plijen – mnoštvo stoke, skupocjene metale, desetine i čak stotine tisuća robova. Cezarovi uspjesi izazvali su divljenje i oduševljenje u Rimu. Po odluci Senata priređeni su praznici, koji su trajali petnaest dana.

4. Sporazum u Luki

Stanje u Rimu

U Rimu je poslije burne 58. g. ponovo ojačala senatorska stranka. Kao protuteža Klodiju, 57. g. izabran je za narodnog tribuna Tit Anije Milon, koji je djelovao istim metodama kao i Klodije, ali je stajao na strani Senata. Te godine optimatima je pošlo za rukom ishoditi Ciceronov povratak. U italskim municipijima i u samom Rimu njemu je priređen svečan doček, koji je bio odraz nezadovoljstva vladavinom trijumvirâ. S Krasom zavađeni Pompej ponovo se približio Senatu i dobio izvanredne ovlasti u pogledu opskrbe Rima namirnicama. Odnosi između Pompeja i Krasa ponovo su postali zategnuti, u gradu su vladali nemiri, ulični sukobi između pristaša Klodija i Milona postali su obična pojava. U Senatu su učestali napadi na trijumvire..Trijumvirat je doživljavao krizu, i Cezar je poduzeo sve mjere da ga ponovo učvrsti.

Sastanak u Luki

U proljeće 56. g. u gradu Luki održan je sastanak trijumvira, koji se odlikovao izvanrednom svečanošću. Trijumvire su pratili istaknuti senatori, među kojim je bilo magistrata i promagistrata, osoba pretorskog i konzulskog ranga. Rezultat pregovora bio je taj da je politički savez između najistaknutijih ljudi u Rimu bio učvršćen, a prava trijumvria proširena: Cezaru je produžen rok upravljanja Galijom još za pet godina; utvrđeno je da za 55. g. Pompej i Kras budu izabrani za konzule, poslije čega će Pompej dobiti na upravu Španjolsku s rokom od pet godina, a Kras za isto vrijeme Siriju, koja ga je privlačila svojim bogatstvom i mogućnošću da stekne ratnu slavu u borbi s Partima.

Po povratku u Rim Pompej i Kras su, usprkos, određenog otpora optimata, uspjeli postići ostvarenje plana stvorenog u Luki. Kao konzuli Pompej i Kras su sproveli niz mjera u korist trijumvira. Još prije završetka konzulata Kras je krenuo u Siriju, dok je Pompej ostao u Italiji i upravljao Španjolskom preko legatâ.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

5. Parti i Rim sredinom I. st. pr. K.

Početak diplomatskih odnosa između države Parta i Rima pada u 92. g. pr. K., kada su poslanici partanskog kralja došli u Kapadokiju – Suli, koji se tamo nalazio, i predložio mu ugovor o savezu protiv pontskog kralja Mitridata VI. Eupatora. Partskom državom je tada upravljao Mitridat II. To je bio energičan vladar, pod kojim se partska država oporavila od upadâ barbarskih plemena iz Srednje Azije i ponovo pomakla svoje granice na zapad.

Partski kraljevi vodili su porijeklo iz roda Aršakidâ i smatrali su se nasljednicima perzijskih kraljeva Ahmenida. Njihova vlast bila je apsolutna, ali izbor nasljednika nije ovisio o vladajućem monarhu, već o dva aristokratska savjeta, koji su mu birali nasljednika među njegovim rođacima.

Kraljeva smrt bila je obično praćena sporovima među pretendentima, koji su se pretvarali u građanske ratove. Među dvorskom aristokracijom istaknuto značenje imalo je sedam rodova, koji su pretendirali na porijeklo od vođâ partskih osvajača. Ali pored aristokracije znatnu ulogu u dvorskom životu i međusobnim ratovima igrali su vazalni kraljevi i nezavisni kneževi raznih oblasti Irana koje su ulazile u sastav partske monarhije. Stupanj njihove zavisnosti od Parta bio je uvjetovan snagom središnje vlasti. Starinske oblasti perzijske monarhije (Medija, Perzija) i dalje su se dijelile na satrapije.

Formiranje partske države bilo je posljedica ustanka stanovništva sjevernog dijela Irana protiv tiranije helenizirane administracije monarhije Seleukidâ. Aršakidi su obnovili staroperzijske ustanove i običaje. Među partskom birokracijom bio je priličan broj Grka, ali su njih trpjeli samo kao prevodioce, inženjere, dvorske artiste i poslovne ljude, nikad im ne povjeravajući više položaje, kao što je to bilo u helenističkim monarhijama. Pred kraj II. st. pr. K. u sastav aršakidske monarhije ulazili su i neki grčki gradovi, koji su i dalje uživali izvjesnu autonomiju.

Slično monarhijama Kira i Aleksandra, partska država je predstavljala konglomerat raznih naroda, koji su se nalazili na raznim stupnjevima društveno-gospodarskog razvitka. Stanovništvo sjevernih, sjeveroistočnih i istočnih oblasti Irana zadržalo je crte prvobitne zajednice, dok je za način života grčkih gradova u mezopotamskoj dolini karakteristično razvijemo robovlasništvo.

Partski aristokrati bili su vlasnici ogromnih posjeda u sjeverozapadnim dijelovima Irana, koji su obrađivali pomoću zavisnih i poluzavisnih zemljoradnika. Obrt je bio razvijen uglavnom po grčkim gradovima Mezopotamije i nije igrao bitnu ulogu u životu zemlje. Veliko značenje imala je tranzitna trgovina. Preko partske države Baktrije vodili se trgovački putovi, koji su povezivali Kinu sa najvažnijim centrima Sredozemnog mora. Jedan od tih putova bio je čuveni "put svile", kojim su skupocjene kineske tkanine dostavljane u Siriju i čak Egipat. Oko vladavine nad najvažnijim trgovačkim centrima Parti su vodili borbu najprije sa grčko-baktrijskim kraljevima i Seleukidima, a zatim s Rimljanima.

130. g. pr. K. Parti su morali izdržati teško borbu sa seleukidskim vladarima, koji su poduzeli posljednji očajnički pokušaj da obnove svoju vladavinu nad Iranom, a poslije pobjede nad njima – i pokušaj najezde srednjoazijskih nomada Saka, koji su žestoko opustošili ne samo Iran, već i jedan dio Mezopotamije. Dva partska kralja poginula su u borbi sa Sakima. Tek je za vladavine Mitridata II. (Aršak IX.) partska država ponovo ojačala. U to vrijeme pada i vojna reforma, koja je dovela do reorganizacije partske vojske. Mitridat II. odbacio je helenistički sustav vojske mješovitog tipa, koja se uglavnom sastojala od najamnika. On je počeo vojsku popunjavati zavisnim ljudima samog kralja i vazalnih vladara. Glavninu partske vojske činila je sad konjica, koja se sastojala od dvije vrste: teško naoružanih i lako naoružanih vojnika. Teško naoružani konjanici bili su odjeveni u oklop ispleten od metalnih prstena (koji nije pokrivao samo konjanika, nego i konja) i naoružani konjima i mačevima. Pored teške udarne konjice stekli su veliko značenje i lako naoružani konjanički odredi sastavljeni od strijelaca, koji su neprijatelja zasipali kišom strijela.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Rim i Parti u prvoj polovici I. st.

Prodiranje Rimljana na Istok dovelo ih je u neposredan dodir s Partima. Nakon pregovora poslanikâ Mitridata II. sa Sulom, njegov nasljednik Fraat III. tražio je savez s Lukulom, zahtijevajući od Rimljana da priznaju njegove pretenzije na sve oblasti istočno od rijeke Eufrata. Pošto je dobio usmeni pristanak Lukula i njegovog nasljednika Pompeja na te uvjete, Fraat je kao rimski saveznik napao armenskog kralja Tigrana Velikog. Ali su se odnosi Rimljana i Parta uskoro izmijenili. Nakon bijega Mitridata VI. Eupatora Pompej je Tigrana priznao za prijatelja rimskog naroda. Po nalogu rimskog zapovjednika, usprkos svih ugovora i ranijih obećanja, Fraat III. je morao napustiti zauzeti teritorij. Parti dugo vremena nisu zaboravili dvoličnu igru rimskih vojskovođa.

Oko 57. g. Fraata III. ubili su sinovi Orod i Mitrdiat, među kojima je izbio rat oko prijestolja. Mitridat je pobjegao u Siriju i zatražio podršku od Aula Gabinija, poznatog Pompejevog pristaše koji je tada upravljao tom provincijom; kralj partske države postao je Orod II. Gabinije se je počeo energično spremati za pohod, ali nije ostvario svoj plan i opasnom pohodu protiv Parta pretpostavio je laku i unosnu ekspediciju na Egipat. Ovaj poduhvat bio je ostvaren usprkos volje Senata. Gabinije je vratio na egipatsko prijestolje kralja Ptolomeja Auleta, koga je stanovništvo bilo prognalo; njegovi protivnici bili su okrutno kažnjeni. Kada se vratio u Rim s bogatim plijenom, Gabinije je bio pozvan na sud; potkupljivi suci su ga oslobodili, ali je to izazvalo nezadovoljstvo oporbenih grupa; stvar je prešla u komicije, i Gabinije je bio osuđen.

Krasova ekspedicija

Još prilikom sklapanja sporazuma u Luki Kras je imao u vidu pohod protiv Parta, koji mu se činio primamljivim i lakim poduhvatom, koji obećava ratnu slavu i bogat plijen. 54. g. on je upao u Mezopotamiju i osvojio niz gradova, ali je pred zimu odveo vojsku u Siriju. 53. g. Kras je ponovo krenuo protiv Parta. Rimljani nisu bili navikli na prirodne uvjete u Mezopotamiji; njihovi vodiči nisu bili pouzdani. Parti isprva nisu prihvatili borbu; najzad, u blizini Kare Kras je napao partsku vojsku, koja se sastojala od izvrsne konjice; ova je protivnika zasula kišom strijela. U ovoj bitci poginuo je Krasov sin, pobijen je i zarobljen veliki broj Rimljana. U ruke Parta pali su rimski znaci (srebrni orlovi) a sam Kras bio je izdajnički ubijen kada je prilikom odstupanja prihvatio partski prijedlog da stupi s njima u pregovore.

Krasov kvestor Gaj Kasije Longin uspio je ostatke rimske vojske odvesti u Siriju. Čitava Mezopotamija pala je u ruke Parta. 51. g. oni su čak prešli Eufrat i, usprkos upornog otpora Rimljana, ostali su na teritoriju Sirije, prijeteći napadima Rimljanima i njihovim saveznicima. Tek su ih unutarnji nemiri u samoj Partiji prisilili 50. g. na povlačenje svojih trupa s one strane rijeke Eufrata. Sredinom I. st. sve značajne države helenističkog Istoka izgubile su svoju samostalnost. Samo je partska kraljevina, koja je izrasla i ojačala zahvaljujući borbi sa helenizmom, sačuvali svoju nezavisnost. Do početka I. st. Rim i Partija nisu dolazili u dodir. Bitka kod Kare bila je prvi ozbiljan sukob između dviju velikih sila.

Od vremena Krasovog pohoda partsko pitanje igra glavnu ulogu u vanjskog politici Rima na Istoku.

6. Cezarova borba u Galiji od 55. do 50. g. pr. K.

U zimu između 56. i 55. g. Cezar je vodio rat s germanskim plemenima koja su prešla Rajnu. Ona su imala namjeru učvrstiti se u Galiji. Pošto je stupio s njima u pregovore, Cezar ih je iznenada napao. Većina Germana bila je uništena, i samo je konjica uspjela prijeći preko Rajne.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Goneći Germane, Cezar je kao prvi vojskovođa prešao Rajnu i proveo osamnaest dana na njenoj desnoj obali. Prijelaz preko Rajne imao je za cilj demonstriranje moći rimskog oružja

Cezarov pohod u Britaniju.

Druga mjera u 55. g. bio je Cezarov pohod u Britaniju. Britanija je bila naseljena keltskim plemenima, koja su sa svojim kontinentalnim suplemenicima bila povezana zajedničkom religijom, običajima i jezikom i koja su im često pomagala u borbi protiv Rimljana. Cezar se je iskrcao u Britaniji sa dvije legije i odnio pobjedu nad plemenima koja su krenula protiv Rimljana, ali ga je nepovoljno godišnje doba koje je izabrao za ekspediciju primoralo na sklapanje mira i povratak. Cezar se energično spremio za novu ekspediciju i sljedeće 54. g.., prešao u Britaniju s većom vojskom, pojačanom galskom konjicom. On je prodro u dubinu otoka i prešao Temzu; ali su njegovi uspjesi, u krajnjoj liniji, bili od malog značaja. Usprkos tome i bez obzira na svoje rezultate, ekspedicija u Britaniju, malo poznatu zemlju o čijoj su prirodi i stanovništvu postojale najfantastičnije predodžbe, izazvala je u Rimu dubok utisak.

Antirimski pokret u Galiji

Za vrijeme britanskog pohoda među Galima je ojačao antirimski pokret. Rimska politika nije nailazila na simpatije kod većine galskog stanovništva. Galski odredi morali su se boriti na strani Rimljana, obveza dostava žita i drugih proizvoda potrebnih za izdržavanje rimske vojske sve su se više povećavale. Rimljani su se miješali u unutarnje poslove galskih plemena, podržavali jednu stranu protiv druge ili uzdizali jedno pleme na račun drugog. Cezarova politika nije se razlikovala od politike ostalih osvajača. Nezadovoljstvo i težnja za oslobađanjem zemlje ujedinila je sve slojeve galskog društva – od druida i plemenskih vođa do upropaštenih i osiromašenih Gala. Pokret je počeo među Belgima. Jedan od rimskih garnizona bio je u potpunosti pobijen. Drugi rimski logor, u kome je kao legat bio Ciceronov brat Kvint, Gali su opkolili i držali pod opsadom sve dotle dok Ciceronu nije priskočio u pomoć Cezar.

Vercingetoriksov ustanak

Ove ekspedicije bile su predigra za veliki ustanak u 52. g. U to vrijeme Cezar se nalazio u Cisalpinskoj Galiji, budno prateći burne događaje koji su se tada razvijali u Rimu. Ali ti događaji nisu apstrahirali njegovu pažnju od galskih vođa, koji su se spremali na akciju protiv Rimljana. Na čelu antirimskog pokreta nalazio se mladi, ali talentirani vođa Arvernâ – Vercingetoriks, koji se odlikovao hrabrošću i uživao autoritet kako među svojim suplemenicima tako i kod susjeda. Ustanicima su se pridružila čak i ona plemena koja su ranije bila na strani Rimljana.

Cezar se nalazio daleko od svoje vojske, razbacane po čitavoj Galiji. Vercingetoriks je sebi stavio u cilj odvajanje Cezara od njegovih sjevernih trupa, i u tome je jednim dijelom uspio. Ali je Cezar djelovao veoma odlučno; prikupivši znatan dio svojih odreda i ojačavši ih najamničkom germanskom konjicom. Sa ustanicima se obračunao izvanrednom okrutnošću. U gradu Avariku, koji je Cezar zauzeo poslije dugotrajne opsade, pobijeno je preko 40 tisuća ljudi, među kojima i žena i djece. Ali je Cezarov napad na Gergoviju, u kojoj se učvrstio Vercingetoriks, završio potpunim neuspjehom. Sada je ustanak postao sveopćim. Od Rimljana su otpali čak i Heduanci. Galska plemena izabrala su Vercingetoriksa za vođu u borbi protiv Rima. Rimljanima je prijetila opasnost od odsijecanja od Cisalpinske Galije, u kojoj su Gali također mogli upasti. Poslije neuspjeha kod Gergovije Cezar je svoju vojsku spojio s trupama svoga legata Labiena u sjevernoj Galiji i krenuo na jug, ali je usput morao izdržati napad Vercingetoriksa. Zahvaljujući germanskoj konjici Cezar je ipak uspio odbiti napade Gala. Vercingetoriks se je morao povući i skloniti u utvrđeni logor u Aleziji, stvorivši sve uvjete za dugotrajnu obranu. Rimljani su sa svih strana

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

opkolili tvrđavu, i Vercingetoriks je bio odsječen od galske vojske, koja je bezuspješno pokušavala priskočiti svome vođi u pomoć. Na kraju je glad Vercingetoriksa natjerala na predaju. On je računao na milost i velikodušnost pobjednika, ali se njegove nade nisu opravdale: on je u lancima odveden u Rim. Sve do Cezarovog trijumfa držan je u tamnici, a zatim pogubljen.

Pad Alezije bio je težak udarac za ustanike. Jedinstvena organizacija se raspala, ali ustanak još nije bio končano ugušen. Mnoga plemena nastavila su borbu s Rimom, i još 51. g. trajale su posljednje bitke. Plemena koja bi prešla na stanu Rima dobivala su oprost, i za razliku od prve godine ustanka Cezar je pokazivao svoju blagost (clementia).

Galija pod rimskom vlašću

"Kosmata Galija" (Gallia Cosmata) sve do Rajne postala je rimski posjed. Ali ona nije proglašena provincijom. Galska plemena formalno su smatrana rimskim saveznicima i stajala pod nadzorom upravnika Narbonske Galije. Ona su bila dužna svake godine plaćati određeni iznos, koji je ukupno iznosio 40 milijun sestercija. Za razliku od drugih provincija, danak (tributum) nisu prikupljali publikani, već predstavnici pojedinih plemena. To je predstavljalo jednu od bitnih Cezarovih novina, koja je novoosvojene oblasti spašavala pretjeranog iskorištavanja od strane rimskih zakupaca, koji su upropaštavali čitave provincije i često davali povoda nemirima.

Galski rat predstavlja jedan od najvažnijih događaja rimske povijesti, događaj koji je ubrzao raspadanje Republike i formiranje Carstva. Galski pohodi otvorili su Cezaru nove perspektive. Oni su doprinijeli radikalnim promjenama političkog stanja u Rimu.

Cezaru je pao u ruke ogroman plijen. Bogateći se sam, Cezar nije zaboravljao ni svoje prijatelje i suborce. Mnogi od njih obogatili su se i postali magnati. Galski plijen omogućio je Cezarovim pristašama, da razviju široku demagošku politiku. Galskim novcem pokrivani su rashodi na priređivanju predstava, praznika, na distribucije, poklone i mita.

Ubrzo poslije osvajanja slobodne Galije u njoj su osnovane rimske kolonije. Galska zemljišta, koja su pripala krupnim posjednicima ili pak ostala u rukama lokalne aristokracije, počela su se intenzivno obrađivati. Široko se razvila razmjena između raznih italskih i galskih oblasti. Neki gradovi Cisalpinske Galije i Etrurije proizvodili su robu koja je plasirana u transalpinskim oblastima. Ali se je u samoj Galiji počela razvijati proizvodnja, kako poljoprivrednih tako i obrtničkih proizvoda. Poslije nekoliko desetljeća produkti galske proizvodnje uspješno su konkurirali italskoj robi.

Iako je Galija i kasnije često pokazivala svoje nezadovoljstvo rimskom vlašću, ipak je romanizacija postizala brze uspjehe. Najveća galska naselja pretvarala su se u rimske gradove, u kojima se razvijala galsko-rimska kultura, koja se odlikovala specifičnošću i koja je odigrala veliku ulogu u povijesti postanka zapadnoeuropske civilizacije.

Glava XXI.

BORBA IZMEĐU CEZARA I POMPEJA. CEZAROVA DIKTATURA.

1. Politički život u Rimu krajem pedesetih godina I.st. pr.K.

Dok je Cezar vodio ratove u Galiji, u Rimu je dolazilo do događaja koji su svjedočili o produbljivanju političke krize koju je Republika doživljavala još od početka I. st. pr. K. Stranka optimata nastavila je borbu protiv trijumvirata. Politički procesi, uglavnom po predmetima i

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

zloupotrebama u provincijama, iznosili su na vidjelo nevjerojatne zloupotrebe rimskih administrativnih i poslovnih ljudi u oblastima podčinjenim Rimu. Ali su potkupljeni suci oslobađali čak i one čija je krivnja bila svakome jasna. Borba za vrijeme izbora magistrata dosizala je izvanrednu oštrinu, predizborni zborovi pretvarali su se u oružane sukobe po ulicama Rima.

Ubojstvo Klodija

53. g. oko konzulskih mjesta vodile su se prve bitke, tako da konzuli nisu ni bili izabrani. Odredi Klodija, sastavljeni od lumpenproleterskih elemenata i robova, borili su se sa sličnim odredima Milona, koga su istaknuli optimati. Milon je pretendirao na konzulat, dok je Klodije htio postati pretor. Početkom 52. g. obojica su se slučajno sreli nedaleko Rima, na Apijevoj cesti. I jednog i drugog pratili su naoružani ljudi. Došlo je do svađe, koja se pretvorila u tuču, u kojoj su Milonovi ljudi ubili Klodija.

Klodijevo ubojstvo izazvalo je u Rimu nemire. Svjetina, u kojoj je pored plebejaca bilo i mnogo robova, potaknuta govorima tribunâ, Klodijevih prijatelja, svečano je prenijela njegov leš na Forum, u Hostilijevu kuriju (mjesto senatskih zasjedanja), gdje je načinjena pogrebna lomača; uslijed toga je nastao požar, u kome je izgorjela kurija. Mnoštvo naroda je zahtijevalo osvetu za smrti Klodija. U prijestolnici je nastalo stanje opasno za vladajuće klase.

Pompejeve izvanredne ovlasti

Senat je Pompeju dodijelio posebne ovlasti, naloživši mu da uguši pokret i vrati red u Rim. Mimo običaja, Pompej je bio izabran za konzula u 52. g. bez kolege (sine collega). Od ovog trenutak Pompejevo zbližavanje sa optimatima dobiva određen oblik, što je ubrzo dovelo do Pompejevog raskida sa Cezarom. Pompej je u svojim rukama koncentrirao razne magistrature (konzulat, prokonzulat u španjolskim provincijama, izvanredne ovlasti za opskrbu Rima namirnicama). Ovakvo spajanje dužnosti bilo je neuobičajeno u prijašnjim razdobljima rimske povijesti, ono je predstavljalo presedan za buduće događaje. Pompej je sproveo stroge zakone protiv krivaca za nasilje i potkupljivanje; revidirani su i spiskovi sudaca. Optimati su morali žrtvovati Milona. Njemu je održano suđenje u veoma napetoj situaciji. Ciceronov obrambeni govor nije imao uspjeha. Milon je bio osuđen i morao je krenuti u izgnanstvo.

Iste godine Pompej je sproveo zakone koji su povećali kazne za potkupljivanje, regulirali proceduru prilikom izbora za najviše dužnosti i utvrdili novi sustav podjele provincija. Ovi zakoni otežali su produženje Cezarovih ovlasti i njegov izbor u odsustvu za konzula u 48. g. Međutim Cezar se nije usudio doći u Rim i postaviti svoju kandidaturu, jer su ga protivnici mogli pozvati na sud radi zloupotreba u njegovoj provinciji. A u povodima za optužbu nije se moralo oskudijevati; nije nedostajalo ni ljudi koji bi poveli proces protiv Cezara. Na insistiranje Cezara i njegovih pristaša Pompej je nastojao ograditi Cezara i rekao je da se osobno učešće na izborima ne tiče Cezara, ali komicije nisu potvrdile tu ogradu, i novi su zakoni stvarali uvjete za napade na Cezara. Glavni Cezarovi protivnici bili su rukovoditelji senatorske stranke – optimati, od kojih je najrevnosniji bio Katon Mlađi. Ideolog pak čitavog smjera bio je Ciceron. 51. g. izašla je njegova rasprava "O državi" ("De republica"). Slično Polibiju, Ciceron smatra izvrsnom onu "mješavinu oblika", "ravnotežu vlasti", koja se opaža u Rimu, gdje je vlast podijeljena između narodne skupštine, Senata i magistrata. Najinteresantnija je Ciceronova misao o idealnom državniku, "gotovo božanskom čovjeku", koji se u teškom trenutku po državu pojavljuje kao upravljač (rector) i umiritelj (moderator) države. Raspolažući posebnim ovlastima, on upravlja individualno, u sporazumu s najboljim ljudima u državi, tj. sa optimatima. Ciceron ne govori na koga misli kad govori o tom idealnom čovjeku. Potpuno je moguće da je idealizirao Pompeja; ali

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

u isto vrijeme Ciceron, po svemu sudeći, nije zaboravljao ni sebe, čineći aluzije na svoje akcije za vrijeme borbe protiv Katiline.

Pompejev savez sa optimatima ojačao je pozicije Cezarovih neprijatelja. Za konzule od 51. do 49. g. birani su njegovi krajnji neprijatelji.

2. Građanski rat između Pompeja i Cezara

Trijumvirat se ustvari raspao onda kada je poginuo Kras i kada su ostala u savezu samo dvojica od trojice moćnih ljudi; hlađenju osobnih odnosa između Cezara i Pompeja doprinijelo je to što je neposredno prije toga umrla Cezarova kćer Julija, koju je Pompej oženio odmah nakon sklapanja trijumvirata.

Krajnji optimati protiv Cezara

Veliku ulogu u raskidu odnosa između Pompeja i Cezara odigrali su krajnji optimati, najkonzervativniji predstavnici senatorskog staleža.

Konzul 51. g., Marko Klaudije Marcel, demonstrativno je istupio protiv Cezarovog masovnog dodjeljivanja rimskog građanstva stanovnicima Cisalpinske Galije. Jednog od novih građana Marcel je osudio na tjelesnu kaznu i rekao mu da se može žaliti samom Cezaru. Cezarovi protivnici zahtijevali su da on u roku preda svoje ovlasti. Pompej, koji je isprva krio svoj odnos prema Cezaru, stao je na kraju na njihovu stranu. Ali je Cezar imao i mnogo pristaša. Među njegovim privrženicima u to vrijeme osobito se isticao Gaj Skribonije Kurion, koji je bio izabran za narodnog tribuna u 50. g. Kurion je ranije bio poznat kao pristaša optimata, ali ga je Cezar potkupio, isplativši njegove ogromne dugove. Da bi prikrio svoj prijelaz na stranu Cezara, Kurion je počeo demonstrativno istupati protiv Pompeja i protiv Cezara. Na jednoj od senatskih sjednica on je predložio da i Cezar i Pompej istovremeno predaju svoje ovlasti. Pod takvim uvjetima bio bi u dobitku Cezar, koji je raspolagao ogromnim galskim plijenom i imao širokih veza među rimskim plebejcima. Potpuno neočekivano Kurionov prijedlog je prošao u Senatu s ogromnom većinom, ali je konzul zatvorio sjednicu riječima: "Pobjeđujete, da biste dobili u Cezaru despota". Odluka Senata nije dobila formu. Ali je ovaj incident potakao krajnje optimate, pristaše građanskog rata, na odlučne akcije. Po Rimu su počeli kružiti glasovi kako Cezar ide na Italiju, što je dalo povoda pristaši optimata, konzulu Gaju Marcelu, da povjeri Pompeju zapovjedništvo nad vojskom.

Cezar, koji je koncentrirao svoje trupe u Transalpinskog Galiji, nalazio se sa jednom legijom u Cisalpinskoj Galiji, nastojeći pokazati kako svim silama želi spriječiti rat. On je najprije predložio Senatu da mu ostavi dvije legije i Cisalpinsku provinciju sa Ilirikom. Kada je taj prijedlog odbačen, on je pristao na raspuštanje svoje vojske, pod uvjetom da to isto učini Pompej. Ovo pitanje raspravljeno je na sjednici Senata u siječnju 49. g. Ciceron, koji se je malo prije toga vrtio iz Cilicije, gdje je bio prokonzul, pokušao je naći mogućnost pomirbe.

Ali su pobijedili krajnji optimati, s kojima se Pompej povezao. Senat je donio odluku da Cezar vrati ovlasti, i odredio mu je zamjenika. Onda su Cezarove pristaše, narodni tribun Marko Antonije i Kvint Kasije, stavili svoj veto na ovu odluku Senata. Ali optimati nisu htjeli voditi računa o pravima tribuna, i ovi su morali pobjeći Cezaru.

Cezarov prijelaz preko Rubikona

10. siječnja 49. g. Cezar je s jednom legijom prešao rijeku Rubikon, koja je galske provincije dijelila od Italije. *"Kocka je bačena"* (Alea iacta est) – bile su riječi sa kojima je Cezar počeo prijelaz preko rijeke. Samim tim otpočeo je građanski rat. Pojava prokonzula s vojskom u Italiji

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

bila je protuzakonita. Cezar je svoju akciju motivirao osvetom za gaženje prava narodnih tribuna, pokušavajući time odgovornost za rat prebaciti na svoje neprijatelje.

Cezarov prijelaz preko Rubikona bio je potpuno neočekivan za njegove protivnike. Glavne Pompejeve vojne snage nalazile su se u Španjolskoj. Pompej nije mogao zaustaviti Cezarov napredovanje, on je zajedno s velikim dijelom senatora pobjegao iz Rima na istok Italije i otplovio iz Brundizija u Grčku. Cezaru nije pošlo za rukom spriječiti ovaj prijelaz; ali je sad čitava Italija bila u njegovim rukama. Pompejeve trupe koje su ostale u Italiji prešle su na Cezarovu stranu; priličan broj pristaša našao je on i po italskim gradovima. Cezar je krenuo na Rim, gdje poslije bijega Pompeja i konzulâ vlast nije funkcionirala. Pred Cezarov dolazak neki magistrati vratili su se na svoje dužnosti, a narodni tribuni sakupili su senatore koji su ostali u Italiji. Cezar je blago postupio sa zarobljenim protivnicima, što je bila neobična reakcija, s obzirom na postupke Marija i Sule. On je samo uzeo u svoje ruke državnu blagajnu, usprkos prosvjeda jednog od narodnih tribuna.

Bitka kod Ilerde

Cezar je u Rimu ostao kratko vrijeme. On je krenuo u Španjolsku, gdje su bile koncentrirane glavne snage njegovog protivnika. Neočekivanim napadom na Pompejeve španjolske legije Cezar je htio onemogućiti njihovu ofenzivu na Italiju. Isprva Cezar nije imao uspjeha, ali kada su mu stigla pojačanja iz Galije, on je kod I l e r d e (49. g.) potukao Pompejeve trupe i prisilio ih na predaju. Na svom povratku Cezar je osvojio i grčki grad Masiliju. Kao kaznu za uspješan otpor; Masilija je izgubila nezavisnost i osim toga znatan dio svog teritorija. Po povratku iz Španjolske Cezar je proglašen diktatorom, ali je na toj dužnosti proveo svega 11 dana. On je definitivno vratio prava svima onima koje je Sula bio proskribirao, proveo je izbore za konzule i vratio diktatorske ovlasti.. Krajem 49. g. Cezar je krenuo u Grčku i iskrcao se u Epiru, gdje se sukobio s Pompejevim trupama.

Bitka kod Farsala i njezino značenje

Prednost je bila na strani Pompeja; on je imao priličan broj dobro naoružanih i hranom opskrbljenih vojnika, kao i jaku flotu. Cezarova vojska bila je disciplinirana, ali on nije uspio sve svoje snage odjednom prebaciti, jer je to sprečavala Pompejeva flota; osim toga, Cezarova je vojska bila loše opskrbljena. Prvi Cezarovi sukobi s Pompejem dogodili su se u Epiru kod Dirahija. Za vrijeme njih Cezar je pretrpio znatne gubitke, povukao se u Tesaliju i rasporedio svoje trupe blizu grada F a r s a l a . Uskoro je tu sa svojom vojskom stigao i Pompej. Optimati koji su se nalazili zajedno Pompejem bili su poslije uspjeha kod Dirahija uvjereni u pobjedu i prepirali su se čak oko toga koga će izabrati za Cezarovog nasljednika na dužnosti velikog pontifika. Njihova uvjerenost u pobjedu prešla je i na Pompeja, i on se odlučio upustiti u bitku.

On je namjeravao protivničku konjicu razbiti izvrsnim snagama svoje konjice i zadati udarac protivničkom desnom krilu.

Predviđajući to, Cezar je na svome desnom krilu koncentrirao dvije tisuće svojih najboljih legionara. Pompejevi konjanici potisnuli su Cezarovu konjicu i počeli potiskivati njegove trupe s desnog boka, ali su tu naišli na elitnu postrojbu i ne izdržavši njegov protunapad uzmakli natrag, otkrivši bok Pompejeve vojske. Onda je Cezar uveo u borbu svoje pričuvne snage, koje usu prešle u napad na demoraliziranog protivnika i upale u njegov logor.

Bitka kod Farsala (6. lipnja 48. g. pr. K.) završila se u Cezarovu korist. Pompej je pobjegao s bojišta.

Ostaci njegove vojske predali su se Cezaru. Sam Pompej sklonio se je najprije na otok Lezbos, a odatle je prebjegao u Egipat, gdje je potražio utočište i pomoć kod mladog kralja Ptolomeja, kome je ranije pružao zaštitu. Ali je po Ptolomejevom naređenju Pompej izdajnički ubijen dok se iskrcavao na obalu.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Ishod bitke kod Farsala i daljnji tijek događaja omogućuju usporedbu talenata dvojice takmaca – Pompeja i Cezara. Pompej je poginuo boreći se u savezu sa optimatima. Kasnija rimska politička tradicija predstavljala ga je kao mučenika za slobodu, za republiku, za tradicije predaka. Ova predodžba nije odražavala prave namjere Pompeja, koji je često mijenjao svoje političke pozicije; kao Cezar, i on je težio apsolutnoj vlasti. Pred njim je lebdio ideal helenističkog heroja-pobjednika.

Nije uzalud on sebe smatrao novim Aleksandrom i nastojao je u mnogo čemu oponašati makedonskog osvajača.

Težeći osvajanju vlasti, on je bio neusporedivo slabiji od svog protivnika, kao političar i kao vojskovođa.

3. Aleksandrijski rat i Cezarova pobjeda nad Farnakom

Cezar je stigao u Aleksandriju tri dna nakon Pompejeve smrti. U Egiptu se u to vrijeme vodila dinastička borba: po testamentu Ptolomeja Auleta, koji je umro nedugo prije toga, Egiptom je trebala zavladati njegova starija kćer Kleopatra i sin Ptolomej. Između brata i sestre otpočela je borba, koja se pretvorila u otvoreni rat. Kleopatra je prognana iz Aleksandrije, i Egiptom je zavladao maloljetni Ptolomje Dioniz. Stigavši u Egipat, Cezar je zatražio ogromne svote koje mu je bio dužan Ptolomej Aulet i arbitražu po pitanju naslijeđa prijestolja. Kleopatra se tajno vratila u Aleksandriju i prodrla do Cezara. Cezar se je oduševio mladom kraljicom, koja se odlikovala umom i obrazovanjem. Međutim, odnosi između Cezara i Kleopatre ne mogu se svesti na običnu romantičnu povijest. Oslanjajući se na Cezara i njegovu vojsku, Kleopatra je htjela povratiti vlast. Cezaru su pak bila potrebna ogromna sredstva za ostvarenje njegovih političkih planova. Cezar je Ptolomeja i Kleopatru proglasio egipatskim kraljevima, ali je Ptolomejeva stranka, koju su podržavali aleksandrinci, bila nezadovoljna njegovom politikom. U Aleksandriji je otpočeo ustanak, koji je doveo u opasnost čak i Cezarov život. Bojeći se da flota, koja se nalazila u luci, ne pređe na stranu ustanika., Cezar je naredio da se spali. Za vrijeme požara izgorio je jedan dio slavne Aleksandrijske knjižnice. Cezara su spasila tek brojna pojačanja, koja su mu na vrijeme došla iz Sirije. U bitci kod Nila Rimljani su odnijeli pobjedu. Ptolomej Dioniz je poginuo. Cezar se vratio u Aleksandriju kao pobjednik i vratio na vlast Kleopatru.

Cezarove akcije u Aleksandriji pružile su neprijateljima mogućnost prikupljanja snage. Sin Mitriata VI. Eupatora – Farnak, osvojio je kraljevine koje su bile saveznice Rima, ili od njega zavisne, i zauzeo čak Bitiniju, koja je pripadala Rimu. Nevjerojatnom brzinom stigao je Cezar iz Egipta u Aziju, bez naročite muke pobijedio Farnaka i lakonski javio u Rim o svojoj pobjedi: "Dođoh, vidjeh, pobijedih" (Veni, vidi, vici).

Farnak je pobjegao u Pantikanej, gdje ga je ubio vojskovođa Asandar, koji je u njegovom odsustvu upravljao Bosporskom kraljevinom. Pobjeda nad Farnakom predstavlja početak rimskog miješanja u prilike Bosporske kraljevine, iako se Cezarov pokušaj da na Bosporu učvrsti svog kandidata svršio neuspjehom. Novi pretendent poginuo je u borbi sa Asandrom.

Nakon završetka akcija u Aziji, Cezar se je vratio u Rim.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

4. Socijalni pokret u Rimu 48. - 47. g.

Dužničko pitanje

Gospodarsko stanje Rima pogoršavalo se za vrijeme građanskog rata. Vrijednost novca je opadala, život je poskupljivao, i posljedica toga bilo je zaoštravanje dužničkog pitanja. Parola "brisanje dugova" ponovo je postala aktualna. 49. g., po svemu sudeći pod utjecajem gradskog plebsa, koji se zalagao za anuliranje dugova; Cezar je sproveo sljedeće mjere: kamate su uključivane u dug, imovina koja je služila kao pokriće za novac uzet na posudbu – trebala se je kupovati po cijeni koja je bila prije građanskog rata. Osim toga utvrđeno je da nitko ne može držati gotovog novca više od 60 000 sestercija.

Akcija Celija Rufa

Ovakvo rješenje pitanja nije zadovoljavalo ni dužnike ni vjerovnike, i 48. g., za vrijeme Cezarovog boravka na Istoku, pretor Marko Celije Ruf podnio je najprije prijedlog da se plaćanje svih dugova odgodi za šest mjeseci, a kada je taj prijedlog naišao na otpor, podnio je narodnoj skupštini zakonski projekt kojim se anuliraju svi dugovi i zakupci stana oslobađaju plaćanja najamnine za proteklo vrijeme stanovanja. Cezarovski Senat smijenio je Celija s dužnosti. Onda je on otputovao na jug Italije, gdje je zajedno s Milonom, koji se vratio iz prognanstva – od pompejevaca, gladijatora i robova, kojim je obećana sloboda, formirao odrede i pripremao ustanak; ali su ustanički odredi bili potučeni od trupa poslanih iz Rima, a Celije i Milon ubijeni.

Pokret Dolabele

Sljedeće, 47. g., narodni tribun Publije Kornelije Dolabela obnovio je zakonski projekt o brisanju dugova i oslobođenju zakupaca od zakupnine. Dolabela je digao ustanak, u koji su se uključili i oslobođenici, Marko Antonije (tribun iz 49. g.), koga je Cezar ostavio u Italiji, ugušio je ustanak.

Cezarove socijalne reforme

Cezarov povratak u Rim poklopio se vremenski sa jačanjem pompejevaca u Africi, tako su među noblitetom i u onom dijelu vitezova koji je simpatizirao Pompjea ponovno oživjele nade u Cezarov poraz. Zato je Cezar morao potražiti podršku plebsa. Cezar nije izrazio nezadovoljstvo Antonijevim mjerama, ali nije prekinuo ni s Dolabelom. Ne prihvaćajući čitav njegov program, Cezar je proveo brisanje zakupničkih dugova za vrijeme od godinu dana za one koji u Rimu plaćaju dvije tisuće, a po italskim gradovima – 500 sestercija. U interesu dužnika utvrđeno je da se kamate računaju u dug.

Da bi podigao italsku poljoprivredu, Cezar je proveo obvezni zajam i prodao na licitaciji imovinu svojih protivnika, poginulih za vrijeme posljednjeg građanskog rata. Istovremeno je s teškom mukom uspio ugušiti nemire u legijama, koje su bile nezadovoljne time što im se ne isplaćuje obećana nagrada.

Red u Rimu bio je uspostavljen. Ponovo su izabrani konzuli, a Senat popunjen novim članovima, među kojima je bio i priličan broj Cezarovih centuriona.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

5. Posljednja etapa Cezarove borbe s pompejevcima

Bitka kod Tansa

Dok se Cezar nalazio na Istoku, a zatim sređivao prilike u Rimu, pompejevci su ponovo koncentrirali svoje snage u Africi. Oni su uspjeli prikupiti veliku vojsku. Numidski kralj Juba opskrbljivao ju je namirnicama i stavio im je na raspolaganje pomoćne trupe. Krajem 47. g. Cezar je krenuo u Afriku. Njegova vojska bila je malobrojnija od protivničke, ali je usprkos, tome, u travnju 46. g. u krvavoj bitci kod Tansa pobijedila pompejevce. Svi afrički gradovi predali su se Cezaru. Obrana grada Utike povjerena je Katonu Mlađem. Smatrajući pružanje otpora Cezaru beznadežnim, on je završio život samoubojstvom. Tako je sišao s pozornice najuvjereniji pristaša stare aristokratske Republike, koji je najdosljednije branio njena načela. Dogmatsko zanošenje republikanskim tradicijama dovodilo je Katona do političke kratkovidnosti. Njegova borba pokazala se neučinkovitom. Rimski republikanci slavili su kasnije njegovo poštenje i ispravnost, kao i njegovu smrt, tako da je Katon u kasnijim vremenima imao dosta poštovatelja.

Uslijed rata poginuo je i numidski kralj Juba, poslije čega je Numidija pretvorna u rimsku provinciju pod imenom Africa Nova.

Bitka kod Munde

Cezar se vratio u Rim i proslavio četiri trijumfa – za svoje pobjede u Galiji, Egiptu, Aziji i Africi. Ali su se Pompejevi sinovi Gnej i Seksto učvrstili u Španjolskoj i ponovo prikupili veliku vojsku. U bitci kod Munde (45. g.) oni su bili potučeni. Stariji, Gnej, bio je ubijen, dok se je Seksto uspio skloniti u sjevernu Španjolsku. Sada je Cezarova pobjeda bila potpuna. On je bio apsolutni vladar Rima.

6. Borba za vojnu diktaturu

Građanski rat 49. – 45. g. bio je rezultat krize koju je proživljavala rimska država. Klasna borba u Rimu ušla je u novu fazu. Presudan značaj dobivala je borba za vojnu diktaturu; prijelaz na nju postojao je za Rim neminovna nužnost. Robovi koji su se digli pod Spartakovim vodstvom bili su potučeni; od toga vremena nije bilo otvorenih akcija robova, ali je akcija Celija Rufa pokazala da su robovi u Rimu, kao i u kasnoj Grčkoj, mogli pružati podršku pokretu slobodne sirotinje, pokretu koji se odvijao pod parolom brisanja dugova, prijeteći time zelenaškom kapitalu, koji je bio moćan u Rimu.

Rimski ustav formirao se u ono vrijeme kad je Rim bio relativno mali grad-država. Osnovna načela rimskog političkog uređenja ostajala su nepromijenjena, iako je rimska država obuhvaćala velik teritorij – njoj su bile podčinjene sve države Sredozemnog mora. Novo stanje nije naišlo na potreban odraz u rimskom političkom sustavu. Na provincije se nije gledalo kao na dijelove jedinstvene države, već kao na posjede rimskog naroda (praedia populi Romani), kao na oblasti na koje se proteže njegova vlast (imperium).

Nemilosrdno iskorištavanje provincija, koje je neke oblasti dovodio do potpunog upropaštavanja, izazivalo je ustanke, koji su dovodili u pitanje vladavinu Rima nad pokorenim teritorijima. Rimsko zakonodavstvo predviđalo je stroge kazne za zloupotrebe u provincijama. Sudski procesi, koji su često vođeni u to doba, nisu imali u vidu interese rimskih podanika, već su samo bili sredstvo za borbu između pojedinih predstavnika vladajućih grupa.

Objektivnu nužnost predstavljao je prijelaz na takvo političko uređenje koje će izmijeniti metode i oblike iskorištavanja provincija. Nobilitet se pokazao nemoćnim da izvrši izmjene u

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

državnom uređenju koje će odgovarati objektivnom stanju stvari – prerastanju Rima od grada-države u svjetsku silu. Sredinom I. st. pr. K. vitezovi nisu igrali samostalnu političku ulogu. Pojedini njihovi predstavnici pružali su podršku senatorskim grupacijama, drugi su pak nastojali sačuvati svoju neutralnost i ostati izvan politike. Zajedno s propadanjem seljaštva i raspadanjem demokracije nestajalo je preduvjeta za daljnju demokratizaciju rimskog političkog uređenja. Među gradskim plebsom bile su još žive tradicije stranke populara, ali su demokratske parole gubile svoj realan sadržaj.

Tijekom borbe između raznih robovlasničkih grupacija, kao što se to može vidjeti na primjerima Marija, Sule, Katiline i istog tog Cezara, predstavnici vladajućih klasa obraćali su se slobodnoj sirotinji, pa čak i robovima, što je u određenoj mjeri predstavljalo prepreku za gušenje revolucionarnog pokreta robova i donjih slojeva slobodnog stanovništva. Iskustvo klasne borbe u razdoblju nakon Sule pokazalo je da je prijelaz na vojnu diktaturu bio neizbježan. Cezar je bio dosljedniji od Pompeja, koji je htio zadobiti apsolutnu vlast, a istovremeno sačuvati vladavinu nobiliteta, koji je branio starorepublikanska načela.

Cezar i rimski demokratski krugovi

Cezar se pojavio na političkoj pozornici kao rukovoditelj demokratske stranke; stranke populara. Parole populara sačuvale su svoje značenje i u sljedećim razdobljima njegov djelatnosti. Tako je on prijelaz preko Rubikona i početak rata s Pompejem pravdao nužnošću da se osveti za uvredu narodnih tribuna, predstavnika plebsa. Kod samog Cezara i njemu bliskih ljudi zapažaju se odjeci ideja stoičke filozofije, koja je učila o prvobitnoj jednostavnosti ljudi i njihovoj općoj jednakosti. U *"Bilješkama o Galskom ratu"* on idealizira germanski agrarni sustav. U godišnjoj raspodjeli zemljišta kod Germana Cezar je vidio želju da se spriječi imovinska nejednakost i strast za novcem. Cezaru bliski povjesničar Salustije pozivao ga je u svojim pismima da izvrši socijalne reforme; on je čak predlagao ukidanje novca, koji rađa raskoš – glavni porok rimskog društva. Salustije je Cezaru preporučivao da izvrši reformu običaja, za koju se nisu borili samo cezarovci: na nju je pozivao Cezar i Ciceron. Govoreći o mjerama koje bi mogle uskrsnuti starinsku rimsku jednostavnost života, Salustije je Cezaru savjetovao odustajanje od prakse snabdijevanja rimskog plebsa žitom.

Cezar je smanjio besplatnu distribuciju žita, ali je i pored toga tijekom čitave svoje djelatnosti sačuvao popularnost među rimskim gradskim plebsom, koji je uzalud očekivao od njega radikalne reforme. Međutim, podrška od strane rimskog plebsa nije mogla biti čvrsta ni dovoljna, tim prije što su i Cezarovi protivnici imali među plebejcima mnogobrojne klijente. Priličan broj pristaša imao je Cezar i među stanovništvom italskih municipija. Većina municipija stajala je na strani Cezara za vrijeme njegove borbe s Pompejem. Među stanovnicima municipija bilo je poduzetnika, koji su se koristili Cezarovom provincijskom politikom; novi italski kolonisti dobivali su od njega zemljišne čestice; iz redova italskih stanovnika popunjavane su Cezarove legije. Ali su neprijateljske grupe također imale u gradovima podršku, koja se zasnivala na istim tim klijentskim vezama.

Oko Cezara okupili su se neki moćni rimski poslovni ljudi, tijesno povezani s provincijama; u njihovom interesu bilo je stvaranje takvih uvjeta koji će učvrstit trgovačke veze. Cezar je nastojao na svoju stanu privući vladajuće grupe provincijskog stanovništva i samim tim proširiti svoju socijalnu bazu. On je darežljivo dijelio prava rimskog građanstva ne samo pojedinim osobama, već i čitavim gradovima. Općine Cisalpinske Galije dobile su od njega pravo rimskog građanstva. Ubrzo nakon Cezarove smrti Cisalpinska Galija prestala se je smatrati provincijom, i na nju se počelo gledati kao na dio Italije.

Prava rimska građanstva dodjeljivana su pojedinim španjolskim gradovima, kao i mnogim stanovnicima novoosvojenih područja slobodne Galije. Nadaleko se širi latinsko pravo, koje je dano raznim gradovima Narbonske provincije, mnogim španjolskim općinama, sicilijskim gradovima i nekim afričkim gradovima. Romanizaciji zapadnih područja doprinijelo je osnivanje

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

rimskih kolonija po ranim provincijama. Naselja italskih kolonista pojavila su se i u istočnim provincijama – na južnoj obali Crnog mora i u Siriji. Sve ove mjere povećale su broj Cezarovih pristaša u oblastima zavisnim od Rima, ali su Cezarove pristaše po provincijama bile malo utjecajne u političkom pogledu.

Cezar i nobilitet

Vladajuća grupa u državi i dalje je bio nobilitet; istina, i među rimskom aristokracijom bilo je Cezarovih pristaša. Za vrijeme borbe s Pompejem u Cezarovom se logoru nalazio priličan broj mladih nobila čiji su se stariji rođaci borili na strani Pompeja. Za razliku od Sule, Cezar je velikodušno postupao sa svojim protivnicima. Konfiscirana je imovina samo Pompeja i njegovih najdosljednijih pristaša. Mnogi od Cezarovih prijašnjih protivnika dobili su amnestiju. Nakon pobjede nad neprijateljima Cezar odlučno kreće putem pomirbe sa starom aristokracijom. On se vrlo darežljivo odnosi prema istaknutim aristokratima, bivšim Pompejevim pristašama. Oni se biraju na najviše državne položaje, šalju u provincije, dobivaju posjede na dar. Za Cezarovu socijalnu politiku karakteristično je nastojanje da nađe oslonac kod raznih socijalnih grupa, i to se odražava u mnogobrojnim reformama koje je on sproveo.

Cezarovo zakonodavstvo

Posljednje godine Cezarove djelatnosti obilježene su antidemokratskim reformama, sprovedenim u duhu optimatâ i onih cezarovaca koji su pristajali uz Salustijeve poglede: broj plebejaca koji uživaju pravo da od države besplatno dobiva žito i neke druge proizvode – smanjen je od 320 na 150 tisuća. Izdan je zakon koji je ponovo zabranjivao kolegije, koje je Klodije bio obnovio kratko vrijeme prije toga. Da bi smanjio broj rimske sirotinje bez kuće i posla; Cezar je iselio u kolonije 80 tisuća gradskih proletera.

Od mjera sprovedenih u interesu italskih stanovnika od osobitog je značenja Julijev zakon o municipijima, čiji nam je znatan dio poznat po sačuvanom natpisu. Ovaj zakon, koji je predložio Cezar, ali koji je sproveden po svemu sudeći u 44. g., nakon njegove smrti, davao je gradovima autonomiju u rješavanju lokalnih pitanja, utvrđivao pravila za izbor gradskih magistrata, davao privilegije veteranima, ali je istovremeno ograničavao pravo udruživanja. U duhu antiplutokratskih tendencija sprovedeni su zakoni koji su štitili osobnost dužnika. Čitav niz mjera imao je za cilj da doprinese uzdizanju poljoprivrede. Zakon koji je ograničavao iznos gotovine koju pojedinac može posjedovati – imao je za cilj povećanje sredstava koja se ulažu u zemljišne posjede. Cezar je tvorac velikih projekata za isušivanje močvara, drenažu tla i izgradnju putova, projekata koji su bili samo djelomično ostvareni. U interesu italskog seoskog proletarijata on je utvrdio da se najmanje jedna trećina pastira zaposlenih po latifundijima mora sastojati od slobodnih ljudi.

Još 59. g., za vrijeme svog konzulata, Cezar je sproveo strogi zakon protiv iznuđivanja u provincijama (lex Julia de repetundis), koji je u svojim glavnim crtama ostao na snazi sve vrijeme trajanja Carstva. Kasnije je reguliran porezni sustav; ograničena je i stavljena pod kontrolu djelatnost publikana; i dalje su zadržani zakupci posrednih poreza, dok su neposredne poreze u nekim provincijama odsada plaćali državi izravno predstavnici općina.

Niz mjera imao trebao je doprinijeti razvitku razmjene. U Italiji je produbljena luka Rima – Ostija, u Grčkoj se namjeravalo prokopati kanal kroz Korintsku prevlaku. Od Cezarovog vremena počeo se je redovito kovati zlatni novac. Rimski denarij konačno se pretvara u jedinstvenu monetu za čitav Zapad. Na Istoku je doduše u dalje ostala ranija šarolikost monetarnih sustava.

Cezar je sproveo i reformu kalendara. Uz pomoć egipatskog matematičara i astronoma Sozigena uveden je 1. siječnja 45. g. onaj način računanja vremena koji je za više stoljeća preživio Rimsko Carstvo, a u Rusiji postojao sve do početka 1918. g. (tzv. julijanski kalendar).

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Cezar je namjeravao kodificirati rimsko pravo, što je bilo ostvareno tek u doba kasnog Rimskog Carstva.

Cezar je uspio ostvariti samo mali dio onoga što je namjeravao. Čitav sustav njegovih reformi imao je za cilj reguliranje raznolikih odnosa i pripremu stapanja Rima i provincija u monarhiju helenističkog tipa. Rim je trebao ostati samo glavni grad rimske svjetske države, rezidencija monarha. Uostalom, o Cezaru se čak govorilo da se nosio mišlju da prenese prijestolnicu u Aleksandriju ili Ilion.

Za Cezar je karakteristična kombinacija u njegovim reformama i projektima tradicionalnih načela stranke populara, monarhijskih ideja raširenih po zemljama helenističkog Istoka i nekih postavki rimskih konzervativaca. U duhu ovih posljednjih on je i izdao, ili namjeravao izdati, zabrane protiv raskoši i razvrata. U interesu najutjecajnijih krugova nobiliteta neke su senatorske porodice uvrštene u patricije (lex Cassia).

Cezarova vlast

Oslanjajući se na vojsku, Cezar je uspio steći slavu i bogatstvo; pomoću svojih legija on je uspio zadobiti vlast u državi. Popularnost Cezara, talentiranog stratega i darežljivog vojskovođe, bila je među vojnicima veoma velika, ali to nije otklanjalo opasnost od vojničkih ustanaka; pri gušenju tih ustanka Cezar je pokazivao podjednaku inventivnost kao i za vrijeme ratnih pohoda. Poslije pobjede nad Pompejem Cezar je bio apsolutni gospodar, ali je ta vlast ipak izražavana u tradicionalnim republikanskim oblicima. Kao Sula, Cezar je nosio titulu diktatora. Prvi put je za diktatora imenovan 49. g., po povratku u Rim iz Španjolske; tada mu je diktatorska vlast dodijeljena radi sazivanja izbornih komicija. Pošto je izabran za konzula, on je vratio ovlasti diktatora. Poslije bitke kod Farsala imenovan je diktatorom, na određeno vrijeme, a poslije bitke kod Tansa dobio je diktaturu na deset godina. Najzad, 44. g. Senat mu je dao titulu doživotnog "vječnog" diktatora (dictator in perpetum). Pored diktature, Cezar je imao i druge ovlasti. On je išao putem Pompeja, koji je 52. g. koncentrirao u svojim rukama dužnosti nespojive s gledišta uobičajenih rimskih pravnih normi. 48. g. on je dobio doživotnu tribunsku vlast (tribunica potestas), 46. g. povjerena mu je prefektura morala (praefectura morum), što je faktički bilo jednako ovlastima cenzorâ. Još 63. g. Cezar je bio izabran za velikog pontifika. On je dobio titulu oca domovine (parens patriae); titula imperatora ušla je u sastav njegovog imena i ukazivala na njegovu osobnu vezu s vojskom. Pored toga ,Cezar je imao vrhovno pravo rata i mira, pravo određivanja kandidata za magistrate, raspolaganja državnom blagajnom. Sve te ovlasti, uzete zajedno, davale su Cezaru doživotnu monarhijsku vlast.

U razdoblju Cezarove diktature narodne skupštine poslušno su primale sve njegove prijedloge. On je široko koristio svoje pravo preporučivanja kandidatâ (ius commendationis), tako da su izbori bili u stvari zamijenjeni postavljanjem. Cezar je reorganizirao Senat. Broj njegovih članova povećan je na 900. Cezar je u njegov sastav uvrstio svoje časnike i čak bivše oslobođenike.

Povećan je broj raznih magistrata (pretora – na 16, edila na 6 i kvestora – na 40). To je bilo izazvano proširivanjem državnih funkcija; osim toga, otvorena je mogućnost napredovanja na službenoj ljestvici velikom broju osoba. Cezar se nije ograničio na to da u svojim rukama spoji razne ovlasti i da svojoj vlasti podčini najviše državne ustanove. Slično helenističkim dinastima, on je nastojao pronaći vjersko opravdanje svoje vlasti. Kao veliki pontifik on se nalazio na čelu rimske religije. Njegov kip postavlja se u hram uz kipove bogova, on se naziva božanstvom na nekim natpisima, koji su, doduše, privatnog karaktera. Cezar se svuda pojavljuje u purpurnoj odjeći koju su nosili trijumfatori i koju su, po tradiciji, nosili rimski kraljevi. Proglašenje Cezar za kralja trebalo je završiti njegove političke mjere. Poslije pobjede nad pompejevcima Cezar je razrađivao plan za pohod protiv Parta. U Sibilinim knjigama nađeno je proročanstvo da pobjedu na Istoku može odnijeti čovjek koji ima kraljevsku vlast. Početkom 44. g. Cezarov prijatelj Marko

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Antonije, na dan praznika Luperkalijâ, htio je u kazalištu pred ogromnim mnoštvom ljudi staviti Cezarzu na glavu kraljevsku dijademu, ali ju je Cezar demonstrativno uklonio, što je izazvalo buru aplauza, jer je većina rimskog stanovništva još bila republikanski nastrojena.

Martovske ide

Među predstavnicama rimskog nobiliteta i dalje je postojao priličan broj Cezarovih protivnika, koji su bili nezadovoljni zbog narušavanja republikanskog ustava, zbog svog uklanjanja s državnih položaja, i koji su tražili priliku da se Cezaru osvete za sve uvrede i poniženja. Protiv Cezara sklopljena je urota, u koju se uključilo preko 60 senatora. Glavni urotnici bili su: Gaj Kasije Longin, Marko Junije Brut i Decim Junije Brut.

Gaj Kasije Longin bio je najprije pompejevac, a zatim je prešao na stanu Cezara i dobio od njega dužnost pretora. Kasnije je bio istaknuti vojskovođa. Kao kvestor sudjelovao je u pohodu protiv Parta, vrlo vješto izveo povlačenje preostalih dijelova razbijene Krasove vojske i organizirao obranu Sirije. Drugi istaknuti sudionik u uroti bio je Marko Junije Brut. Odgojen u aristokratskom duhu, obožavatelj i rođak Katona Mlađeg, Brut je sebe smatrao potomkom polulegendarnog Bruta koji je istjerao Tarkvinijevce iz Rima. On se odlikovao strogim načinom života i bio poznat po svom oduševljavanju za filozofiju. Brut je bio sljedbenik Platona i stoičara; proučavanje najboljih uzora grčke filozofije bilo je njegovo omiljeno zanimanje. Međutim, to mu nije smetalo da se u mladosti bavi lihvarstvom. Stanovnici ciparskog grada Salamine dobili su od njega zajam uz godišnju kamatu od 48 %; kasnije su Brutu bliski zelenaši sa izvanrednom okrutnošću tražili plaćanje zajma. Za vrijeme bitke kod Farsala Brut je bio na stani Pompeja; Cezar je pokazao izvanrednu skrb za njega i narodio da ga se poštedi dok se nalazio u protivničkom taboru, a zatim ga rado primio k sebi. Neko vrijeme Brut je bio upravnik Galije, gdje ga je stanovništvo uvažavalo; 44. g. on je bio pretor: Brut nije odmah pristao na sudjelovanje u uroti, ali su ga obiteljske tradicije i utjecaj prijateljâ privukli na stranu Cezarovih neprijatelja. Priključivši se urotnicima, Brut se sa dosljednošću jednog doktrinara latio ostvarivanja njihovih planova.

Veliku ulogu u organizaciji urote igrao je i Decim Junije Brut. Sudionik u Galskom ratu, izvrstan vojskovođa, on je prišao Cezarovim protivnicima onda kada se je antirepublikanski karakter Cezarovog upravljanja počeo osobito jasno očitovati. Priličan broj senatora uključio su u urotu iz želje za osvetom Cezaru za uvrede koje je nanio njima i njima bliskim ljudima.

Plan atentata na Cezar bio je detaljno razrađen, i urotnici su računali da će iza Cezarovog ubojstva doći obnova starog poretka i povratak vladavine senatorske aristokracije. Kao dan za izvršenje određene su martovske ide (15. ožujka). Atentat se je trebao izvesti u Pompejevoj kuriji, u kojoj je za taj dan bila zakazana senatska sjednica. U susjednoj zgradi urotnici su smjestili odred naoružanih gladijatora i robova, koji su im trebali pružiti pomoć ako urota ne bi uspjela. Cezar ništa nije znao o napadu koji se na njega sprema. Prilikom ulaska u kuriju predali su mu pismo, u kome mu je skrenuta pažnja na urotu, ali ga on nije raspečatio. U dvorani za sjednice Cezara su opkolili urotnici, od kojih se jedan obratio diktatoru s molbom da amnestira njegovog brata i, kad je bio odbijen, uhvatio je Cezara za togu, što je bio dogovoreni znak za napad. Na Cezara su jurnuli urotnici, naoružani mačevima i bodežima, i zadali mu mnogo rana. Cezar je pao mrtav ispred Pompejeve statue.

7. Cezarova karakteristika

Cezar je imao oko šezdeset godina kad je bio ubijen od urotnika. On se proslavio kao istaknuti vojskovođa antike, kao veoma snažan političar, diplomat i upravljač. Izvori govore o njegovoj neobičnoj energiji. O njemu se govorilo da je mogao istovremeno slušati, čitati i diktirati pisma.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Sačuvane predodžbe Cezara i opisi njegove vanjštine prikazuju ga kao skladnog čovjeka, visokog rasta, mršavog, oštrih crta lica. Cezar se nije odlikovao čvrstim zdravljem. Ali mu to nije smetalo da za vrijeme galskih pohoda podnosi zajedno s vojnicima sve ratne tegobe. Za vrijeme Aleksandrijskog rata samo je neobičan tjelesni napor spasio Cezara propasti. Predstavnik najvišeg sloja nobiliteta, strasni ljubitelj raskoši i elegancije, on je trošio ogromna sredstva na svoje vile, slike i kipove. O njegovoj raskalašenosti sastavljali su epigrame čak i njemu odani vojnici. Cezarov stav prema ljudima bio je uvjetovan najčešće političkim motivima. Za vrijeme Galskog rata on je više puta pokazivao okrutnost i vjerolomstvo, ali je istovremeno znao zadiviti svojom velikodušnošću i blagošću. Cezar je bio jedan od najobrazovanijih ljudi svoga vremena. Pa ipak, čitava njegova djelatnost ne može se objasniti samo njegovim osobnim talentima. Oni su mu pomogli bolje nego drugim predstavnicima njegove klase da shvati zadatke koji stoje pred rimskim robovlasničkim društvom i da odredi putove za njihovo rješavanje. Aristokrat po porijeklu, on se pokazivao kao obnavljač i rukovoditelj stranke populara, a pred kraj svoje djelatnosti nastojao je pokazati kako se brine za interese svih grupa slobodnog stanovništva rimske države.

Ali je Cezar precijenio svoje snage, svoj autoritet i svoj položaj. Stoljetne republikanske tradicije bile su još žive, iako je Republika proživljavala krizu.

8. Pogledi na Cezarovu djelatnost u novoj historiografiji

Cezarova djelatnost, njen karakter, kao i njegova sudbina izazivali su različit stav prema sebi kako u antičkoj tako i u novoj historiografiji.

U novom vijeku pitanje o Cezarovoj ulozi pobuđivalo je osobit interes u Napoleonovo doba. Sam Napoleon III. visoko je cijenio Cezarov vojni talent i ostavio djelo posvećeno galskim ratovima. U predgovoru trotomnoj povijesti Cezara Napoleon III. je pisao: *"Providnost uzdiže takve ljude kao što su Cezar, Karlo Veliki, Napoleon, da bi prokrčili narodima put kojim oni trebaju ići... Teško onima koji ih ne priznaju i koji im se protive!"*

U Njemačkoj, jedan od prvih cezarijanski nastrojenih povjesničara bio je Druman, koji se sa oduševljenjem izražavao o Cezaru i često kritizirao njegove protivnike. Ali je naročito veliku ulogu u historiografiji o Cezaru odigrao III. tom Mommsenove "Rimske povijesti". Mommsen na Cezara gleda kao na demokratskog monarha i veliča ga kao idealnog junaka ne samo rimske već i čitave svjetske povijesti.

Mommsenova koncepcija naišla je na mnoge prigovore. Priznajući Cezaru osobni talent, Nitzsch je na njega ukazivao kao na jednog od uzročnika pada rimske demokracije. Jedan od najodlučnijih Mommsenovih protivnika bio je Ferrero. On je odbijao Cezaru priznati ma kakvu izvanrednu ulogu. Po Ferrerovom mišljenju, ne može se smatrati da je čitava Cezarova djelatnost podčinjena nekom određenom planu. Ferrero je Cezara smatrao "velikim pustolovom" i "genijalnim nesretnikom". Cezarovi postupci zavisili su od stjecaja slučajnih okolnosti, on je trpio mnoge poraze i neuspjehe, a njegovi uspjesi često su bili rezultat slučajnosti. Cezar nije uspio ostvariti cilj koji je sebi postavio, jer on, po Ferrerovom mišljenju, nije vodio računa o realnom stanju.

1918. g. izašla je velika monografija Eduarda Meyera, pod naslovom "Cezarova monarhija i Pompejev principat". Slično Mommsenu, Meyer smatra da je Cezarova monarhija bila natklasna. On priznaje da je Cezarova djelatnost bilo podčinjena određenom programu, ali smatra da njegovi planovi nisu sazreli još prvih dana po stupanju na političku pozornicu, već da su stvoreni pred kraj njegove političke djelatnosti. Cezar je nastojao ostvariti prijelaz Rima na svjetsku monarhiju helenističkog tipa, u kojoj bi se rastopio i sam grad Rim. Odajući dužno priznanje osobnim Cezarovim vrijednostima, Meyer smatra da su ti planovi bili preuranjeni. Oni su se mogli ostvariti tek nakon više stoljeća, u vrijeme Konstantina Velikog. Daleko je realnija bila djelatnost

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Pompeja: on je bio prvi osnivač principata; u principatu osoba koja zauzima poseban položaj i čuva vlast aristokracije, Rim i dalje igra izvanrednu ulogu u sudbini države, a Italija zauzima privilegirano mjesto. U političkom pogledu August nije nastavio politiku Cezara, već Pompeja.

Meyerova knjiga utjecala je na način obrade povijesti zadnjih desetljeća Republike. Neki povjesničari prihvatili su osnovne teze teorije Eduarda Meyera, ali su, u isto vrijeme, njegovoj koncepciji stavljeni u historijskoj literaturi nasuprot i drugi pogledi.

Suvremeni engleski povjesničari (od kojih treba spomenuti Edkoka, pisca članaka o Cezaru u "The Cambridge old history", i Seima, koji je 1939. g. objavio monografiju pod naslovom "Rimska revolucija") smatraju da nema osnova za to da se govori kako je Cezar težio stvaranju monarhije helenističkog tipa.

Ničeg zajedničkog sa stvarnom historiografijom nema krivotvorenje Cezarove povijesti od strne fašističkih "povjesničara", koji su Cezarove uspjehe objašnjavali time što je on bio pravi arijevac.

Građanski povjesničari ispitali su razne etape Cezarove djelatnosti i iznijeli niz objašnjenja za pojedine događaje njegovog doba. Ali je glavna njihova pažnja bila usmjerena na pitanje o ulozi Cezarove osobnosti a ne na ispitivanje odnosa klasnih snaga i karakteristike njegove socijalne politike u vezi s tim odnosom. Ovaj nedostatak podvukao je još 1908. g. ruski povjesničar R. J. Viper, koji je nastojao Cezarovu djelatnost dovesti u svezu s rimskom kolonijalnom politikom i porastom magnatstva. Povijest Cezarovog uzdizanja prikazan je u knjizi R. J. Vipera na podlozi ogorčene klasne borbe u Rimu.

Od novijih zapadnih povjesničara pitanje o socijalnoj osnovici Cezarove vlasti najjasnije je postavio Seim. Po njegovom mišljenu, Cezaru su pružali podršku u prvom redu italski gradovi, iz kojih se potjecali njegovi vojnici i časnici – glavni oslonac njegove vlasti; na Cezarovoj strani bili su i rimski plebs i poslovni rimski krugovi. Svi ti elementi pojavljuju se kao Cezarova stranka, koja je sebi stavila u cilj obrazovanje vlade "nacionalne koncentracije". U Seimovoj studiji ima dosta novog i interesantnog, ali on u svojim zaključcima modernizira događaje rimske povijesti, prenosi u prošlost pojmove i parole karakteristične za povijest kapitalističkih država zadnjih desetljeća.

Od sovjetskih povjesničara karakteristici Cezarove djelatnosti najveću je pažnju posvetio profesor V. S. Sergejev u svojim "Ogledima iz povijesti starog Rima". Pisac je široko iskoristio izvore i literaturu o Cezaru, koga on smatra osnivačem monarhije vojničkog tipa, u izvjesnoj mjeri prethodnikom Severâ. V. S. Sergejev daje podrobnu karakteristiku Cezarovih političkih planova i njegove socijalno-gospodarske politike.

Glava XXII.

GRAĐANSKI RATOVI NAKON CEZAROVE SMRTI

1. Rim u prvim danima nakon Cezarovog ubojstva

Urotnicima je bila jasna samo prva točka njihovog plan – ubojstvo Cezara. Oni su djelovali pod parolom borbe protiv tiranije i uspostavljanja "pradjedovskog" načina upravljanja. Ali su se senatori, umjesto da pozdrave uspostavljanje slobode, razbježali u panici. Događaj u Pompejevoj kuriji izazvao je najraznovrsnije glasine, i u gradu je stvorena izvanredno napeta situacija. Okruženi gladijatorima i robovima, kojim su obećali slobodu, urotnici su se uz povike da su ubili cara i tiranina uputili na Kapitol i tamo se učvrstili.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Antonije i Lepid

Pomutnju i odsustvo perspektive za daljnje akcije karakteristični su kako za urotnike, tako i za cezarovce, na čijem su čelu stajali Marko Antonije i Marko Emilije Lepid. Antonije je pripadao poznatom senatorskom plebejskom rodu. 54. g. on je prišao Cezaru i borio se zajedno s njim u Galiji. 49. g. bio je narodni tribun, a sljedeće godine borio se na Cezarovoj strani kod Farsala. 47. g. ugušio je pokret sirotinje pod rukovodstvom Dolabele. 44. g. Antonije je bio konzul i aktivnije je od ostalih podržavao Cezarove monarhijske težnje.

Antonije je bio hrabar i iskusan vojskovođa. To je bio prilično hrabar i odlučan čovjek, ali u isto vrijeme neuravnoteženog karaktera i nedovoljno dosljedan u borbi za svoje političke ciljeve. Još u mladosti, neumjereni način života i ogromni troškovi uvalili su Antonija u krupne dugove. Zahvaljujući bliskom prijateljstvu sa Cezarom Antonije je stekao veliku imovinu, ali ga pretjerana raskoš nije spasila vjerovnika. Antonije ništa nije znao o spremanju urote protiv Cezara, događaj u Senatu bio je za njega potpuno neočekivan.

Drugi istaknuti cezarovac bio je Marko Emilije Lepid, predstavnik starog patricijskog roda i sin istoimenoga konzula iz 78. g., koji se borio protiv Sulinih pristaša. Aristokratsko porijeklo bila je glavna odlika Lepida, osrednjeg i ograničenog čovjeka. Sjećanje na akcije njegovog oca vjerojatno je i pobudilo Cezara da ga približi sebi. 44. g. Lepid je bio zapovjednik konjice, tj. zauzimao drugo mjesto iza diktatora. U ožujku 44. g. Lepid je prvi poveo riječ o osveti za Cezarovu smrt i ova parola ubrzo je stekla u nekim krugovima veliku popularnost.

Prvih dana nakon Cezarove smrti položaj Antonija i Lepida nije bio čvrst. Raspoloženje plebsa bilo je neodređeno, veterani i vojnici tek su se prikupljali u Rimu, osobe bliske Cezaru bile su razjedinjene. Sve je to primoralo Antonija da pristane na kompromis.

Pomirba cezarovaca i urotnika

17. ožujka, dva dana nakon Cezarovog ubojstva, u hramu boginje Zemlje (Tellus) održana je sjednica Senata, koju je sazvao Antonije. Na njoj nije bilo urotnika, ali je bilo mnogo ljudi koji su stajali na njihovoj strani. Podnesen je prijedlog da se Cezar proglasi za tiranina i da se izjavi zahvalnost njegovim ubojicama. Ovaj prijedlog nije prošao. Senatori su pristali na Ciceronov kompromisni prijedlog. Odlučeno je da se svi Cezarovi akti i naredbe priznaju važećim, a da istovremeno njegove ubojice ostanu nekažnjene. Pored toga, odlučeno je da se Cezar sahrani o državnom trošku; najzad, odlučeno je da se objavi njegov testament.

Iz objavljenog testamenta doznalo se da se jedan od Cezarovih ubojica (Decim Brut) spominje među njegovim nasljednicima. U testamentu je stajalo da rimski plebs treba dobiti po 300 sestercija po čovjeku; osim toga, državi su stavljeni na raspolaganje ogromni Cezarovi vrtovi s one strane Tibra.

Cezarova sahrana obavljena je nekoliko dan nakon odluke o amnestiji. Antonije je održao kratak govor, spomenuvši Cezarove zasluge . U gomili koja je nazočila sahrani nalazio se priličan broj Cezarovih veterana, legionara, klijenta i stanovnika provincija koji su se nalazili pod njegovom zaštitom. Leš ubijenog diktatora bio je spaljen na Forumu, poslije čega je razjarena gomila krenula srušiti kuće urotnika. Pogrom i požari spriječeni su teškom mukom.

Lažni Marije

Na mjestu na kome se nalazila pogrebna lomača podignut je žrtvenik posvećen Cezaru, oko kojeg su se sakupljali po svemu sudeći oni koji su nedavno sudjelovali u pokretima Celija Rufa i Dolabele. Neki Herofil, Grk po porijeklu, prozvao se Marijevim unukom i pozivao je na osvetu za Cezarovu smrt. Tako je ponikao kult Cezara, koga je rimska svjetina deificirala. U Rim i Italiju već odavno su prodirala helenistička vjerovanja, među kojima je deificiranje vladara i istaknutih vojskovođa bilo obična pojava. Ovaj pokret predstavljao je opasnost za vladajuće klase. Osobito

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

opasan bio je on za urotnike i njima bliske osobe. Marko Brut i Kasije Longin napustili su Rim i, pošto su proveli ljeto u Italiji, krenuli na Istok. Iz Rima je otputovao i Ciceron.

Ali je isprva pokret lažnog Marija natjerao Antonija i druge cezarovce da se privremeno približe senatorskoj stranci. Antonije je uhitio lažnog Marija i bez suda ga pogubio. Ovaj pokret definitivno je ugušio Antonijev kolega Publije Kornelije Dolabela. On je konzulske dužnosti primio ubrzo nakon Cezarove smrti i okrutno se razračunavao sa onima na čijem je čelu do prije nekoliko godina stajao i istupao protiv zelenaša i stanodavaca.

2. Početak Oktavijanove političke djelatnosti

Cezarov nasljednik

U svom testamentu Cezar je posinio i proglasio za glavnog nasljednika svog rođaka Gaja Oktavija. Njegov otac pripadao je italskoj municipalnoj aristokraciji i dospio do preture uglavnom zato što je stupio u brak s nećakom Julija Cezara. U trenutku Cezarove smrti Oktavije se nalazio u Apoloniji, gdje su bile koncentrirane Cezarove trupe namijenjene za partski pohod. Doznavši za svoje usinovljenje, Oktavije je krenuo u Italiju i mjeseca travnja stigao u Brundizij, gdje su ga vojnici oduševljeno dočekali. I pored svoje mladosti Oktavije je pokazao izvanrednu taktičnost i opreznost. Primajući pozdrave veterana, on je u isto vrijeme poveo pregovore i s predstavnicima nobiliteta. U Rimu je Oktavije izrazio želju za preuzimanjem Cezarovog naslijeđa. On se je počeo nazivati Gajem Julijem Cezarom Oktavijanom i istupajući pred plebsom izjavljivao da smatra potrebnim ispuniti očevu volju i isplatiti svotu koju je on ostavio narodu. Antonije se prema Oktavijanu odnosio s visine, izjavivši da je on još mlad i neiskusan da bi preuzeo Cezarovo naslijeđe. Onda je Oktavijan poveo protiv Antonija agitaciju, optužujući ga za pomirbu s Cezarovim ubojicama, i podsjećao plebs na njegovo razračunavanje iz 47. g. Oktavijanova agitacija podrivala je Antonijev autoritet.

Antonijevo zakonodavstvo

Antonije je pokazao veliku energiju nastojeći sačuvati svoj utjecaj među raznim grupama stanovništva. On je sproveo zakon koji je diktaturu likvidirao za sva vremena, što je predstavljalo ustupak senatorskoj aristokraciji. Na Antonijev prijedlog Senat je donio i odluku po kojoj se Sekstu Pompeju jamči osobna sigurnost i vraća konfiscirana imovina. Ali su se odnosi između Antonija i senatorske aristokracije uskoro ponovo zaoštrili. Predstavnici višeg nobiliteta težili su potpunom oslobođenju države od utjecaja cezarovaca. Antonije je pak svoj položaj pokušao učvrstiti oslanjajući se na Cezarove trupe i veterane. U njihovom interesu sproveden je niz zakona, od kojih je osobit značaj imao agrarni zakon koji je predložio brat Marka Antonija, narodni tribun Lucije. Ovaj zakon predviđao je dodjeljivanje zemlje veteranima.

Odnosi između Senata i Antonija postali su osobito zategnuti nakon što je u komicijama primljen zakon o "zamjeni provincija" (lex de permutatione provinciarum), po kome se je Antoniju trebala povjeriti Galija, koja je imala veliki strateški značaj i u kojoj je tada bio namjesnik Decim Brut.

Senat i Oktavijan protiv Antonija

Na čelu oporbe protiv Antonija u Senatu stajao je Ciceron, koji se bio vratio u Rim. Krajem 44. i početkom 43. g. Ciceron je održao 14 govora, koje je sam, oponašajući Demostena, nazvao filipikama.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

U prvom govoru Ciceron priznaje određene zasluge Antoniju, ali mu stavlja u krivnju prekršaj rimskog ustava i principâ pod kojim je izvršena pomirba od 17. ožujka. U svojim daljnjim govorima Ciceron nabraja stvarne i fiktivne Antonijeve delikte, zahtjeva borbu protiv njega, ujedinjenje svih dobronamjernih elementa rimskog društva: senatorskog staleža, vitezova, italske municipalne aristokracije. Antonijevu pobjedu on prikazuje kao trijumf razuzdane soldateske koja prijeti uništenju pradjedovskih ognjišta i svetinja. On nastoji svoje slušatelje uvjeriti da će iza Antonijeve pobjede doći pljačke i nasilja, da će vojnici po pravu ratu dobiti kuće i izvršiti ponovnu podjelu zemljišta.

I pored svojih godina Ciceron je djelovao izvanredno energično. On je pripadao onoj grupi senatora koja se zalagala za raskid s cezarovcima i usmjeravala događaje ka građanskom ratu. U tajnom savezu s Ciceronom djelovao je Oktavijan, čija je agitacija imala uspjeha kod veterana i vojnika. Obraćajući se njima on je obećao da će se osvetiti za Cezarovu smrt i obilno nagraditi svakog tko prijeđe na njegovu stranu. Pred kraj 44. g. došlo je do otvorene borbe. Prema Antoniju neprijateljski raspoloženi Decim Brut nije napustio provinciju Galiju, kojom je upravljao, već se učvrstio u gradu Mutini. Antonije je tamo uputio svoje trupe i opkolio grad.

3. Mutinski rat

Svi pokušaji pomirbe Senata sa Antonijem pokazali su se uzaludnim, i protiv njega su poslane trupe pod zapovjedništvom konzulâ Hircija i Panse, kao i legije Oktavijana, koji je dobio titulu propretora i imperium. Posebnom senatskom odlukom proglašeno je izvanredno stanje.

Bitka kod Mutine

Travnja 43. g. nedaleko od Mutine, došlo je do odlučne bitke, u kojoj je Antonije pretrpio poraz. On je bio primoran prekinuti opsadu grada i sa ostalim trupama se povući na sjeverozapad. Vijest o ishodu bitke kod Mutine dočekana je u Rimu s oduševljenjem. Na Ciceronov prijedlog Antonije je bio proglašen neprijateljem domovine.

Senat i Oktavijan nakon Mutinske bitke

Vođe senatorske stranke pretpostavljali su da je Antonije konačno razbijen, a cezarovska stranka uništena, tako da nisu smatrali za potrebno ispunjavanje obećanja koja su bila dana devetnaestogodišnjem Oktavijanu. Ali trijumf optimatâ nije dugo trajao. Oktavijan nije krenuo u potjeru za Antonijem i nije spojio svoje legije s trupama Decima Bruta. Odnosi između Oktavijana i Senata zaoštrili su se. Senat nije udovoljio njegovom zahtjevu da se darežljivo nagrade vojnici koji su se borili kod Mutine, a prijedlog centuriona, poslanih iz Rima, da se Oktavijan izabere za konzula, bio je u Senatu dočekan s negodovanjem.

Međutim, Antonije, koji je bio slobodan od neprijateljskog progona, krenuo je na sjeverozapad i spojio se s Lepidom u Narbonskoj Galjji, kojom je ovaj upravljao još od 44. g.

Senat nije imao mogućnosti za borbu protiv ove kolonije, tim prije što je i sa Oktavijanom došlo do potpunog raskida. Odbijanje Senata da Oktavijana izabere za konzula poslužilo je kao povod za odlučne akcije. Cezarov nasljednik okrenuo je svoje legije na Rim i bez ikakve borbe zavladao prijestolnicom. Sada je bez napora mogao sprovesti svoj izbor za konzula i poseban zakon o kažnjavanju Cezarovih ubojica.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

4. Drugi trijumvirat i proskripcije

U trupama Antonija i Lepida, kao i Oktavijanovim legijama, služili su uglavnom vojnici i veterani, koji su bili za uspostavljanje sloge među Cezarovim nasljednicima i kažnjavanje njegovih ubojica. Oni su s nestrpljenjem očekivali trenutak kad će najzad biti izvršen konačni obračun i svi oni dobiti zemljišne čestice koje im je Cezar obećao.

Tresviri reipublicae constituendae

Vodeći računa o raspoloženju vojnika, Oktavijan je ukinuo senatske odluke kojima se Antonije i Lepid proglašavaju neprijateljima domovine. Raskid sa Senatom i pritisak trupa natjerali su Oktavijana na zbližavanje s Cezarovim prijateljima. Pregovori s njima završeni su sporazumom, koji je zaključen početkom studenoga 43. g., nedaleko do grada Bononije, i koji je u povijesti poznat pod imenom drugi trijumvirat. Trijumviri su morali sakupiti snage za borbu protiv republikanaca. Oni su morali zadovoljiti zahtjeve vojnika i veterana. Trijumvri su izvršili između sebe podjelu zapadnih provincija; osim toga, oni su odlučili pribjeći sustavu proskripcija. Vijest o tome dočekana je u Rimu sa užasom. Krajem studenoga trijumviri su došli u Rim i sproveli kroz narodnu skupštinu odluku o priznavanju njihove vlasti. Posebnim zakonom Antonije, Oktavijan i Lepid dobili su izvanredne ovlasti kao trijumviri za uređenje države (tresviri reipublicae constituendae).

Proskripcije

Objavljivanje spiska proskribiranih bilo je jedna od prvih mjera trijumvirâ. Proskripcije drugih trijumvira – po broju žrtava, po okrutnosti i bezobzirnosti s kojom su provođene – ostavile su daleko za sobom proskripcije iz vremena Sule. One se nisu protezale samo na senatore – aktivne protivnike cezarovaca (od kojih je većina napustila Italiju u to vrijeme); u spiskove su unesene i osobe poznate po svom bogatstvu. Na taj način, poginulo je oko 300 senatora i dvije tisuće vitezova. Među poginulima bio je Ciceron , koji je u spiskove unesen na insistiranje Antonija.

Poslije vijesti o proskripcijama Ciceron je odlučio pobjeći iz Italije, ali nije mogao izdržati put preko mora i iskrcao se na obalu. Prepoznao ga je i izdao jedan obrtnik, koji se nekad nalazio u Klodijevim družinama, a centurion, koji je u svoje vrijeme dobio parnicu zahvaljujući Ciceronu, odsjekao mu je glavu i poslao je u Rim Antoniju. Tako je poginuo jedan od najsnažnijih rimskih javnih djelatnika. Ciceron je pripadao broju "skorojevića" i uzdigao se ne zahvaljujući porijeklu niti bogatstvu, već u prvom redu svojim osobnim kvalitetama. I pored krivudavog puta koji je karakterističan za njegovu karijeru, Ciceron je poginuo za svoja uvjerenja, u borbi protiv uzurpacije i neprikrivene vladavine militarizma. Njegov "šaren, moralno nejasan život ukrasila je i preobrazila snaga tragičnog kraja" (R .J. Viper, Pregled povijesti Rimskog Carstva).

Obnavljajući proskripcije, trijumviri su obećavali veliku nagradu onima koji izdaju osobe unesene u spiskove. Izvori mnogo govore o tome kako su osuđenicima bliske osobe, njihova djeca i žene potkazivali svoje muževe, da bi dobili nagradu i prije vremena došli do nasljeđa. Trijumvrii su se obraćali i robovima, kojima su obećavali slobodu, građanska prava i veliku novčanu nagradu ako izdaju gospodare koji su pali u nemilost. Priličan broj robova koristio se ovom ponudom, iako je bilo i primjera vjernosti, koji su istaknuti u raznim izvorima. Obraćanje robovima nesumnjivo je urušavalo temelje rimskog robovlasničkog društva. Potkopavan je autoritet oca porodice, narušavano tradicionalno načelo na kome počiva rimsko robovlasništvo: gospodar je raspolagao životom i smrću svog roba. Po Italiji su nekažnjeno operirale bande svakakvih avanturista, koje su hvatale slobodne ljude i pretvarale ih u robove, u isto vrijeme bijeg robova uzeo je dotad neviđene razmjere. Vlada trijumvirâ, zauzeta proskripcijma i spremanjem za novi građanki rat, ostavljalo je sve to nekažnjeno.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

5. Bitka kod Filipa i Peruzinski rat

Dok su se trijumviri u Italiji obračunavali sa svojim stvarnim i tobožnjim neprijateljima, republikanci su se energično spremali za borbu protiv cezarovskih vođa. Na Siciliji se učvrstio Sekst Pompej. Sirija, Azija, Grčka i Makedonija prešle su u ruke Bruta i Kasija, koji su se okrutno razračunavali sa pristašama cezarovaca. Previsoki porezi, udareni na gradove, dali su im sredstva za stvaranje jake vojske. Svaki otpor bio je okrutno slomljen. Vazalne kraljevine morale su dati ogromna sredstva i poslati pomoćne trupe.

Poraz republikanaca. Smrt Kasija i Bruta

Vojne snage Bruta i Kasija bile su koncentrirane u Makedoniji, i blizu Filipa stvoren je utvrđeni logor. Tamo su trijumviri uputili svoje vojske. Na čelu trupa stajali su Antonije i Oktavijan. Po brojnosti, njihova vojska nije zaostajala za protivničkim trupama, ali je bila znatno lošije opskrbljena. Brut i Kasije uzdržavali su se od borbe i još prije odlučili trijumvire savladati zamaranjem. Ali im nije pošlo za rukom ostvariti taj plan. U jesen 42. g. u dvjema bitkama kod Filipa republikanska vojska bila je potučena, a njene vođe završili su samoubojstvom. Pobjede kod Filipa zadale su udarac republikanskoj stranci. Poginuli su njeni posljednji najistaknutiji i najaktivniji rukovoditelji. Ali pobjeda trijumvira još nije značila kraj građanskog rata.

Poslije bitaka kod Filipa došlo je do nove podjele provincija među trijumvirima. Antonije je krenuo u istočne provincije, Oktavijan se vratio u Italiju, gdje ga je čekalo rješavanje agrarnog pitanja i dodjela zemlje veteranima.

Ali je čitav zemljišni fond u granicama Apeninskog poluotoka bio već iscrpljen.

Podjela italskog zemljišta

Trijumviri su odlučili veterane naseliti po kolonijama osnovanim na teritoriji 16 italskih gradova. To su bili stari i najznačajniji gradovi poglavito sjeverne i srednje Italije (Ankona, Arimin, Kapua i dr.). Zemljišta koja su pripadala stanovnicima tih gradova konfiscirana su, stanovnici su protjerani sa zemlje, a novi vlasnici dobivali su obrađenu zemlju zajedno s robovima, sa živim i mrtvim inventarom.

Prema mirnim italskim stanovnicima veterani su se ponašali kao osvajači. Veterani su birali najbolje čestice, uzimali i više od onog što im je dodijeljeno i odmah stupali u neprijateljske odnose sa svojim susjedima – starim vlasnicima.

Nemiri u Italiji

Nezadovoljstvom italskog stanovništva koristili su se Antoniju bliski ljudi: njegov brat Lucije, koji je 41. g. zauzimao položaj konzula, i Antonijeva žena Fulvija. Lucije, Antonije i Fulvija poveli su među italskim stanovništvom agitaciju protiv Oktavijana. Oni su na njega bacali odgovornost za nasilja koja su činjena u vezi s naseljavanjem veterana na zemljišta italskih stanovnika i, stavljajući Oktavijanu nasuprot Antonija, uvjeravali da će ovaj vratiti svoje izvanredne ovlasti i uspostaviti slobodu čim se vrati iz istočnih provincija. Agitacija je vođena i među vojnicima. Oktavijanovi protivnici uspjeli su skupiti vojsku od nezadovoljnih italskih stanovnika, uglavnom od vojnika i veterana, kojih je bilo mnogo po svim oblastima Italije. Nemiri su se događali gotovo posvuda, ali je Marku Vipsaniju Agripi, koji je faktički zapovijedao Oktavijanovim trupama, pošlo za rukom borbu sa ustanicima lokalizirati u etrurskom gradu Peruziji.

Peruzinski rat počeo je krajem 41. g. i završio se u proljeće 40. g. pobjedom Oktavijana. Glad je ustanike natjerala na predaju. Fulvija je pobjegla u Grčku, gdje je uskoro umrla, Lucije je

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

dobio amnestiju, a njegove trupe primljene su u službu Oktavijna, ali su zato stanovnici Peruzije, kao i senatori i vitezovi koji su držali stranu ustanicima, bili okrutno kažnjeni.

Peruzinksi rat nije zaustavio dodjeljivanje zemljišta veteranima. Znatan dio veterana dobio je zemlju. Ali nisu svi veterani zadržali zemlju u svojim rukama; mnogi od njih, nenavikli na teške seoske radove, prodavali su svoje čestice i napuštali mjesta svojih novih naselja. Pa ipak ih je određen broj ostao, tako da se po najvažnijim italskim gradovima obrazovao socijalni sloj odan vođama cezarovske stranke, naročito Oktavijanu.

Antonije na Istoku

Poslije bitke kod Filipa Marko Antonije je krenuo na Istok. Tamo je namjeravao sakupiti sredstva za isplatu vojnika i regulirati odnose u istočnim provincijama. Antonije je kažnjavao gradove koji su pružali podršku Brutu i Kasiju, nagrađivao i davao privilegije onima koji su im pružali otpor, vršio dinastičke promjene u sitnim, od Rima zavisnim kraljevinama, ubirući pri tome ogromne poreze.

U Tarsos je Antoniju stigla egipatska kraljica Kleopatra., da bi skinula sa sebe optužbu za podržavanje Kasija. Antonije je krenuo za njom u Aleksandriju, gdje je proveo zimu 41./40. g. kao Kleopatrin gost.

Dok je u Italiji trajao građanski rat, a na istočne provincije počeli su napadati Parti, Antonije je provodio vrijeme u beskrajnim gozbama i zabavama. Tek u proljeće 40. g. napustio je Egipat i, pošto je posjetio istočne provincije, krenuo u Italiju. Tu je sklopio sporazum sa Sekstom Pompejem. Na jugu Italije došlo je čak do sukoba njihovih trupa sa Oktavijanovom vojskom; ali ubrzo je došlo do opće pomirbe: vojnici nisu željeli građanski rat, uz to je bila umrla Antonijeva žena Fulvija, koja se zalagala za odlučnu borbu sa Oktavijanom.

Sporazum u Brindiziju

U Brindiziju je sklopljen sporazum, po kome je izvršena nova podjela provincija: Oktavijanu su dodijeljene zapadne provincije sa Ilirikom. Antonije je dobio Istok, a Lepid zadržao Afriku. I Antonije i Oktavijan dobili su pravo mobilizacije vojnika u Italiji: prvi za rat s Partima, drugi za borbu protiv Seksta Pompeja. Sporazum je učvršćen dinastičkim brakom: Antonije se oženio Oktavijom, Oktavijanovom sestrom, koja je nedugo prije toga ostala udovica.

Italija je postradala još za vrijeme Mutinskog rata. Podjela zemljišta veteranima upropastila je priličan broj naprednih gradova. Od italskih stanovnika, koji ranije nisu plaćali nikakve namete, ubirani su pretjerano visoki ratni porezi, a sami oni pozivani su u vojsku. Flota Seksta Pompeja ometala je dovoz hrane iz provincijskih područja. Veza sa prekomorskim oblastima bila je prekinuta. Izmučeni ratovima, italski stanovnici nadali su se da će poslije sporazuma u Brindiziju nastati mir za dugo godina.

To je našlo odraza u pjesničkim djelima toga vremena. U IV. Vergilijevoj eklogi govori se o rođenju djeteta, potomka bogova, u čije će vrijeme prestati svi ratovi i nastupiti sretna vremena. Snovi o miru pokazali su se neostvarivima, i jedan drugi mladi talentirani pjesnik, Horacije, žali se u XVI. epodi na to kako već druga generacija doživljava građanske ratove. Pjesnik ne vidi u budućnosti ništa svjetlo: Rim će osvojiti barbari i oskrnaviti kosti predaka. On savjetuju da Rimljani napuste zavičaj i krenu preko mora. Tamo daleko postoje otoci blaženih, koja je Jupiter sakrio i spremio za pobožne ljude.

Sporazum u Puteoli

Aristokrati su bježali od proskripcija na Siciliju, Sekstu Pompeju; istovremeno, kod njega su se sakupljali i odbjegli robovi, koje je Pompej primio na službu u mornarici i vojsci. Pompej je ugrožavao mir Italije i otežavao kretanje brodova koji plove u smjeru Rima.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Italija je žudjela za mirom, u Rimu je raslo nezadovoljstvo protiv trijumvirâ, jer se zbog vladavine Seksta Pompeja na moru teško mogao osigurati dovoz namirnica. Sve je to doprinijelo tome da su trijumviri sljedeće, 39. g., sklopili sa Sekstom Pompejom sporazum u Puteoli. Ovaj je priznat za zapovjednika svih pomorskih snaga, dodijeljene su mu Sicilija i Sardinija, dobio je na upravu Peloponez, a osim toga obećano mu je da će mu se isplatiti naknada za konfisciranu imovinu njegovog oca. Oni koji su došli Pompeju radi proskripcija dobili sa amnestiju; robovima koji su dobjegli Sekstu Pompeju i služili u njegovoj vojsci priznata je sloboda.

Ubrzo nakon sporazuma u Puteoli Antonije je ponovo krenuo na Istok. On se nadao da će ostvariti Cezarove planove i osvetiti se Partima za poraz koji je pretrpio Kras. Osim toga, partski rat, po njegovim planovima, trebalo je za njega imati isto značenje kao i galski ratovi za Cezara; on je mogao učvrstiti Antonijev položaj u Rimu i Italiji.

Parti su se znali okoristiti unutarnjim stanjem u rimskoj državi. 42. g. oni su obećali podršku Brutu i Kasiju, a 40. g. upali u teritorij rimske države, osvojili Siciliju i niz maloazijskih oblasti. Rimljani su bili prisiljeni na povlačenje; niz maloazijskih gradova prešao je na stranu Parta. Tek 39. g. uspio je Antonijev vojskovođa Ventidije Bas potući Parte i povratiti osvojene oblasti; sljedeće godine odbijen je pokušaj nove partske ofenzive.

6. Oktavijanova borba sa Sekstom Pompejem

Politika Seksta Pompeja

Sporazum trijumvirâ sa Sekstom Pompejem pokazao se kratkotrajnim. Pompejeva flota otežavala je kretanje brodova u smjeru Italije; osim toga, Pompej je nastavio primati odbjegle robove.

Bježanje robova uzimalo je tako opasne razmjere da su djevojke-vestalke u svojim molitvama molile bogove da izbave ljude toga zla. Prvih godina nakon Cezarove smrti mnogi su se nadali da će Sekst Pompje osloboditi Italiju od vladavine trijumvirâ i uskrsnuti Republiku. Ali se te nade nisu opravdale. Pompej je vodio istu autokratsku politiku kao i trijumviri i samovoljno postupao sa senatorima koji su se nalazili u njegovom taboru. Poslije sporazuma u Puteoli većina aristokrata vratila se u Italiju; Pompeju su ostali vjerni oslobođenici njegovog oca. Vladajući krugovi italskog robovlasničkog društva počeli su se sada prema Pompeju ponašati kao prema gusaru. Ovo raspoloženje iskoristio je Oktavijan, koji je nastojao rat sa Sekstom Pompjem prikazati kao općeitalsku stvar. Nezavisno od Antonija Oktavijan je stupio u borbu sa Sekstom Pompejem.

Sporazum u Tarentu

Ali je početak rata bio neodređen, i to je Oktavijana primoralo na novi sporazum sa Antonijem, koji je bio zaključen 37. g. u Tarentu. Pošto je od Antonija dobio brodove za rat sa Sekstom Pompejem, Oktavijan mu je u zamjenu predao nekoliko legija za pohod protiv Parta.

Oktavijanova pobjeda nad Sekstom Pompejem

U Italiji su pak počele forsirane priprema za nastavak bobe sa Sekstom Pompejem. Oktavijanova flota popunjena je velikim brojem novih brodova, sagrađenih po posljednjim uzorima helenističke tehnike. Na njeno čelo postavljen je Marko Vipsanije Agripa, koji je svoj

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

talent pokazao još za vrijeme Peruzinskog rata. 36. g., najprije u bitci kod M i l a , a zatim u bitci kod N a u l o h a , pretrpio je Sekst Pompje odlučan poraz i pobjegao u Aziju, gdje su ga sljedeće godine ubile pristaše Marka Antonija.

Emilije Lepid, kolega Oktavijana i Antonija po trijumviratu, dugo godina stajao je po strani. Na Oktavijanov zahtjev on je stupio u borbu sa Sekstom Pompjem, a kada je ovaj bio pobijeđen, pokušao je osvojiti vlast nad čitavom Sicilijom. Ali je Oktavijan uspio pridobiti na svoju stanu Lepidove trupe, a Lepid je bio lišen vlasti i nakon toga više nije imao nikakav politički utjecaj.

Trupe Seksta Pompjea upućene su u razne provincije, čiji su upravnici dobili naređenje da odbjegle robove razoružaju i upute u Italiju. Usprkos sporazuma u Puteoli i svih Oktavijanovih obećanja, trideset tisuća robova vraćeno je svojim prijašnjim gospodarima, a nekoliko tisuća njih, po Oktavijanovoj zapovijedi, bilo je kažnjeno smrću. Oktavijan i njegove pristaše prikazivali su kasnije rat sa Sekstom Pompjem kao borbu sa gusarima i odbjeglim robovima. U popisu svojih djela Oktavijana je pisao: *"More sam očistio od gusara. Zarobivši u tom rat oko 30 tisuća robova, koji su bili pobjegli od svojih gospodara i digli oružje protiv države, predao sam ih gospodarima da ih kazne".*

7. Posljednja etapa građanskog rata

Borba između Oktavijana i Antonija

Poraz Seksta Pompjea uzdigao je u Italiji prestiž Oktavijana, ali je oslonac samo na najamničku vojsku bio nedovoljan, i Oktavijan je tražio podršku vladajućih klasa, nastojeći naglasiti svoju miroljubivost i poštovanje tradicionalnog ustava. Otkako je Lepid lišen vlasti, Oktavijan je faktički postao apsolutni gospodar Zapada, dok je na Istoku i dalje vladao Antonije, čiji su se odnosi sa Oktavijanom svake godine sve više pogoršavali.

Antonijeva istočna politika

Pošto je zaključio sporazum u Tarentu (37. g.), Antonije je krenuo u Aziju gdje se ponovo sastao s Kleopatrom i usprkos svih rimskih običaja proslavio svoj brak sa njom, ne razvodeći se u isto vrijeme sa Oktavijom. 36. g. Antonije je na čelu velike vojske krenuo u pohod protiv Parta. Izgledalo je da su unutarnji događaji u Kraljevstvu Parta išli na ruku Antonijevom poduhvatu. Stupanje na prijestolje Fraata IV. bilo je praćeno dinastičkom borbom; Antonije je računao na podršku kaljeva zavisnih od partske države. Uzimajući u obzir iskustvo sa Krasom, Antonije je izabrao put preko Armenskih planina, umjesto pustinjskog puta peko Mezopotamije. On je uspio stići do prijestolnice Medije, Atropatene Fraaspe, započeti njenu opsadu, ali je pomoćni odred, s kojim su vučeni opsadni strojevi, bio uništen. Pokazalo se da su gradski stanovnici bili pripremljeni na opsadu. U isto vrijeme, partske su trupe uznemirivale Antonijevu vojsku s leđa. Zbog svih ovih neuspjeha Antonije se je morao vratiti, izgubivši pri povlačenju mnogo vojnika. 34. g. on je ponovo krenuo u pohod, ali se ovog puta ograničio na operacije u Armeniji, gdje Rimljani nisu nailazili ni na kakav otpor. Armenskog kralja Antonije je zarobio i pogubio, optuživši ga za izdaju. Odmah iza toga Kleopatra je proglašena za kraljicu nad kraljicama, a njena djeca dobila su od Antonija u posjed oblasti koje su smatrane samostalnim kraljevinama ili čak rimskim oblastima.

I Antonije i Kleopatra imali su pred sobom određen političke ciljeve. Antonije je računao da će mu neiscrpna sredstva egipatskih kraljeva omogućiti organiziranje pohoda protiv Parta, a Kleopatra je maštala da će uz podršku rimske vojske uskrsnuti kraljevinu Lagida u granicama koje su postojale na početku III. st.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Antonijevim postupcima nisu mogli biti zadovoljni italski špekulanti; njegovo ponašanje osuđivali su svi privrženici tradicije i starinskih rimskih običaja, što je sjajno iskoristio Oktavijan. Do raskida između njega i Antonija došlo je 32. g. Antonijevim pristašama bilo je dopušteno napustiti Rim, nakon čega je Rim ostavilo oko tri stotine senatora, među kojim oba konzula. Oktavijan je otvorio Antonijev testament, koji je čuvan u hamu boginje Veste. U tom je testamentu stajalo da Antonije moli da se sahrani u Egiptu zajedno s Kleopatrom, priznaje Cezariona (sina Kleopatre i Gaja Julija Cezara) za pravog Cezarovog sina i dodjeljuje svojoj djeci rođenoj od Kleopatre darove u veličini koja premašuje svaku mjeru.

Bitka kod Akcija

Ovaj testament još više je potkopao Antonijev autoritet. Kleopatri je objavljen rat, i u isto vrijeme Oktavijan je zatražio prisegu stanovnika Italije i zapadnih provincija, koji su mu povjerili zapovjedništvo u ratu protiv Antonija. Čitava 32. i prva polovica 31. g. protekle su u pripremanju za rat. Oktavijan je morao angažirati bogate slojeve, u cilju izgradnje flote.

Antonije je prikupio znatna sredstva od helenističkih gradova, na Istoku i natjerao na sudjelovanje u ratu vladare zavisne od Rima. Do sukoba između protivničkih oružanih snaga došloj je 2. rujna 31. g., blizu obala zapadne Grčke, kod rta A k c i j a . Na početku bitke Kleopatra je napustila bojište i krenula svojim brodom natrag; za njom je krenuo i Antonije. Neko vrijeme vojska se borila bez vojskovođe, a zatim je prešla na stranu Oktavijana.

Pobjednik je morao hitno krenuti u Italiju, da bi ugušio pobunu veterana. U Italiji on se ponovo latio dijeljenja zemlje veteranima, ali ovog puta nisu bila podijeljena konfiscirana zemljišta, već zemljišta kupljena za novac od italskih gradova. Poslije toga Oktavijan je krenuo na Istok, posjetio grčke i maloazijske gradove, prebacio se u Siriju, koja je prešla na njegovu stranu, i osiguravši zaleđe, poduzeo ofenzivu na Egipat (30. g. pr. K.).

Osvajanje Egipta

Otpor Antonija i Kleopatre bio je ugušen bez većih teškoća. Ne nadajući se pobjedi, Antonije je izvršio samoubojstvo. Kleopatra je pokušala spasiti svoj položaj prelaskom na Oktavijanovu stranu, ali pošto se uvjerila da je pobjednik namjerava uputiti u Rim, da bi je vukao u trijumfu, ona je također oduzela sebi život. Po predaji, umrla je od ujeda zmije koje su joj tajno bile donesene. Cezarion i niz Antonijevih pristaša bili su pogubljeni. Egipat je konačno izgubio svoju samostalnost i bio priključen Rimu.

Osvajanje Egipta donijelo je Oktavijanu ogroman plijen: u njegove ruke prešli su blagajna i ogromna bogatstva egipatskog dvora. Oktavijan je dobio mogućnost da darežljivo nagradi svoje vojnike i pokrije sve dugove. On je postao vrhovni vlasnik čitave egipatske zemlje, i od tog vremena egipatsko žito igra veliku ulogu u opskrbi stanovništva grada Rima.

29. g. Oktavijan se vratio u Rim i proslavio tri veličanstvena trijumfa. Cezarov nasljednik posto je neograničeni gospodar čitave rimske države.

Posljedice građanskih ratova

Građanski ratovi nakon Cezarove smrti predstavljaju završnu etapu povijesti rimske Republike. Prijelaz na monarhiju bio je rezultat klasne borbe i vanjske ekspanzije Rima. Republika je proživljavala krizu još od početka I. st. pr. K. Građanski ratovi pripremili su konačnu pobjedu monarhijskog poretka u Rimu. Tijekom građanskih ratova izgubio je svoje značenje onaj sloj nobiliteta koji je osobito uporno branio republikanski poredak, vezan za neograničenu vladavinu rimske oligarhije. Građanski ratovi praćeni su proskripcijama, konfiskacijom zemljišta, prekomjernim porezima, prisilnim novačenjem vojnika, bježanjem robova i odsustvom osobne sigurnosti. Od građanskih ratova naročito je stradalo stanovništvo

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Italije. Težnja vladajućih grupa za mirom i redom doprinijela je nesumnjivo učvršćivanju monarhije, koja se oslanjala na vojnu snagu, tim prije što je uslijed ponovnih podjela zemljišta došlo do promjena u italskom zemljišnom vlasništvu. Oktavijanu bliski ljudi bili su vlasnici ogromnih latifundija; istovremeno stekli su veći značaj nego prijašnji vlasnici srednjih zemljišnih čestica. To su bili Cezarovi veterani, naseljeni po italskim gradovima, koji su za sve što imaju dugovali Cezarovom nasljedniku. Sve te promjene u socijalnim odnosima našle se svoj odraz u ideologiji tog vremena. Žeđ za mirom, težnja ka povratku starinskih običaja, odricanje od aktivne političke borbe – sve je to doprinijelo ideološkom opravdanju i teorijskom zasnivanju rimske monarhije. Istina, u Rimu i Italiji ostao je priličan broj pristaša republikanskog oblika uprave; mnogi su bili uvjereni da se treba vratiti idealnom poretku daleke starine. Otvoreni prijelaz na apsolutnu monarhiju, kao što je to pokazao primjer Julija Cezara, bio je za Rim neprihvatljiv; uslijed toga, poslije građanskih ratova formirao se specifičan politički oblik, koji je dobio naziv principat.

Glava XXIII.

RIMSKA KULTURA U RAZDOBLJU KASNE REPUBLIKE

1. Život i običaji rimskog društva u I. st. pr. K.

Burni događaji u II. i I. st. pr. K. nisu zaustavili onaj kulturni pokret koji je počeo u vremenu borbe Rima za hegemoniju na Mediteranu. U posljednjem stoljeću Republike i prvom vijeku Carstva završava se sinteza starinskih italskih kulturnih osnova sa onim raznolikim strujanjima što su potjecala iz razvijenijih helenističkih zemlja.

Glavni nositelji novih kulturnih strujanja bili su predstavnici viših slojeva rimskog društva.

Izvori nam pružaju podatke o životu, pogledima i raspoloženjima povlaštenih skupina stanovništva. Što se pak tiče kulturnog nivoa i kulturnih interesa rimske sirotinje i srednjih slojeva rimskog stanovništva, kao i stanovnika italskih municipija – o njima se zna relativno malo. Raskoš vladajućih klasa i bijeda siromašnih slojeva stanovništva dostigli su u to doba krajnje granice. Potrebni troškovi često su predstavnike aristokracije dovodili do propasti, prezaduženost nobila (osobito mladih) gurala ih je u sve moguće političke avanture.

Porodica

Tijekom mnogih vjekova rimsko je društvo čuvalo određene crte patrijarhalnog uređenja. Ali su izmijenjene socijalne i gospodarske prilike, utjecaj grčkih običaja i helenističkih kulturnih strujanja djelovali destruktivno, tako da je čvrsta porodica bila prije socijalni ideal nego stvarnost.

Pri sklapanju brakova veliku ulogu igrali su politički motivi i financijski razlozi. Razvodi su bili obična pojava. Prostitucija je uzela u to vrijeme značajne razmjere. Ljubavne avanture dama iz najvišeg društva bile su općepoznate i samo u iznimnim slučajevima privlačile pozornost (kao npr. sastanak Cezarove žene s Klodijem, preobučenim u žensku odjeću, za vrijeme praznika u čast Dobre boginje).

Promijenio se položaj rimskih žena iz viših krugova. One su stekle veliku samostalnost u porodičnom životu, kao i u raspolaganju svojom imovinom. Mnoge od njih dobile su solidno obrazovanje, a za neke se zna da su igrale određenu ulogu u političkom životu. Antički pisci izriču pozitivan sud o Korneliji, kćeri Scipiona Starijeg i majci braće Grakho. Kćer Gaja Grakha – Sempronija sudjelovala je u Katilininom pokretu. Servilija, majka Marka Junija Bruta, nadahnjivala je svoga sina na borbu protiv cezarovaca. Porcija, kćer Katona Mlađeg i žena Marka Junija Bruta, također je sudjelovala u politici. Ona nije podnijela smrt svoga muža i završila je

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

život samoubojstvom. Fulvija, žena Marka Antonija, rukovodila je pokretom koji se završio Peruzinskim ratom. Emancipacija žena imala je i svojih negativnih strana. U Ciceronovim govorima i pismima, npr., često se spominje Klodija, sestra Klodija, tribuna iz 58. g., koja se pročula svojim avanturama i za koju se čak sumnjalo da je počinila kriminalno djelo (trovanje muža).

Razdori između roditelja i djece bili su obična pojava. Djeca su radi bogatog naslijeđa željela smrt roditelja. Osobito mnogo primjera u tom pogledu pruža povijest proskripicija iz 43. g.

Raspadanje patrijarhalnog života izazivalo je prosvjed od strane konzervativno raspoloženih predstavnika aristokracije. Neki od njih bili su uvjereni da se strogim zakonima može vratiti stari patrijarhalni moral i samim tim ispraviti suvremeno društvo. Salustije, npr., kritizira postojeći poredak i predlaže Cezaru da izvrši niz reformi; one bi trebale uskrsnuti moral iz razdoblja rane Republike, koji je on smatrao idealnim.

Društveni život toga vremena pun je frapantnih proturječnosti. Može se navesti priličan broj slučajeva prodaje i izdaje političkih uvjerenja, kao i primjera pravog samožrtvovanja i junaštva.

Rimska religija pred kraj Republike

Te proturječnosti karakteristične su i za duhovni život najviše klase rimskog društva ovog doba.

U službenoj rimskoj religiji još od kraja III. st. pr. K. nije došlo ni do kakvih bitnih promjena.

Održavani su tradicionalni praznici, svaki akt političkog života bio je praćen prinošenjem žrtvi i auspicijima, u čast novih pobjeda priređivani su veličanstveni višednevni trijumfi. Usprkos tome tradicionalna religija nije igrala svoju prijašnju ulogu. Među obrazovanim Rimljanima bilo je priličan broj racionalista i skeptičara, koji su se doduše zanimali za nacionalnu religiju i proučavali je, ali koji su bili daleko do iskrenog vjerovanja. Racionalizam i skepticizma u manjoj je mjeri dotakao porodične kultove, ali su i oni vršeni više po tradiciji nego iz iskrenog uvjerenja.

Veza sa helenističkim Istokom doprinijela je prodiranju raznovrsnih mističnih kultova u Rim.

Grčko-trački kult Dioniza, egipatski kult Izide i Ozirisa, kultovi maloazijske Ma-Belone, frigijske Velige boginje i čak judejskog Jahve – nalazili su priličan broj poštovatelja u raznim društvenim slojevima. Nove kultove donosili su iz dalekih zemalja vojnici i trgovci, a veliku ulogu igrali su u tom pogledu i robovi. Sa njima su istočna vjerovanja prodirala čak i u kuće rimskih aristokrata; oslobođenici porijeklom sa helenističkog Istoka pretapali su se u gradski plebs, i širili svoje vjerske poglede među rimskim stanovništvom.

Širenje filozofskih sustava

Pristaša novih religija bilo je najviše u nižim i srednjim slojevima stanovništva, dok je za više klase rimskog društva I. st. pr. K. karakteristično oduševljenje za racionalističke filozofske sustave.

Najviše uspjeha imalo je s t o i č k o u č e n j e . Apstraktni ideal mudraca, strogog prema sebi i ljudima, stopio se s predodžbom o Rimljaninu starog kova, koji u sebi utjelovljuje starinske rimske vrline (junaštvo, pravičnost, pobožnost i dr.). Osim toga, stoicizam je doprinosio širenju kozmopolitizma. Učenje o razumu koji vlada cijelim svijetom, o jednakosti ljudi, o razumnoj pravednosti – našlo je svog odraza i u političkim idejama, i u pravnim normama toga vremena. Određenu popularnost steklo je i E p i k u r o v o u č e n j e . Poznavanje filozofije bilo je jedno od obilježja rimske obrazovanosti.

Treba istaknuti da u ovo doba nijedan Rimljani nije stvorio originalan filozofski sustav. E k l e k t i c i z a m je jedna od karakterističnih crta rimske filozofije s kraja Republike.

Krug osoba koje su dobivale obrazovanje znatno se proširio pred kraj Republike. Veliku ulogu u razvitku rimske kulture odigrali su ljudi porijeklom iz raznih italskih municipija. Poslije Savezničkog rata postepeno počinje iščezavati izoliranost italskih gradova i oblasti, koja je dugo

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

trajala. Djeca municipalne aristokracije dobivaju obrazovanje u Rimu i ulaze u kružoke rimske aristokratske mladeži. Među tim Italicima, "skorojevićima" (homines novi), kako su ih u Rimu nazivali, našao se priličan broj talenata, koji su kasnije stekli veliku popularnost.

Rimsko obrazovanje

Obrazovanje je u Rimu započinjalo u sedmoj godini. U povlaštenim obiteljima nastavu s djecom tog uzrasta vodio je rob-pedagog, mahom Grk. Ali su djeca od svoje sedme godine češće odlazila u školu, gdje su učila čitanje, pisanje i računanje. Od svoje dvanaeste do šesnaeste godine rimski su dječaci posjećivali obično škole gramatičara, koje su bile organizirane po helenističkom uzoru. Glavni predmet bila je književnost s gramatikom. Pored toga, u školama se predavala logika, aritmetika i geometrija, astronomija i neki elementi glazbe. U svojoj šesnaestoj godini mladić je oblačio mušku togu i pristupao specijalnom izučavanju retorike pod rukovodstvom grčkih govornika ili pak latinskih učitelja retorike. Retoričko obrazovanje dopunjavano je proučavanjem rimskog prava pod rukovodstvom istaknutih jurista. Neki mladi rimski aristokrati završavali su obrazovanje u grčkim kulturnim centrima (u Ateni, na Rodosu, u Pergamu, kao i u Masiliji).

2. Retorika

U temelju čitavog sustava obrazovanja ležala je retorika. Razvitak govorničkog umijeća bio je u tijesnoj vezi s društvenim i političkim prilikama rimskog društva u II. i I. st. pr. K. Od umijeća javnog istupanja često je zavisio uspjeh u narodnim skupštinama i na zborovima koji su im prethodili (contiones), na senatskim sjednicama i sudskim komisijama. Vojskovođa je morao posjedovati govorničko umijeće da bi mogao svojim vojnicima držati govore.

Rimski govornici unijeli su malo čega novog u teoriju govorništva; oni su samo razrađivali principe koje su već bili formulirali njihovi grčki prethodnici; ali, oponašajući grčke uzore, oni su stvorili sjajne obrasce latinskog govorništva.

Apije Klaudije i Gaj Grakho

Za najstariji primjer rimskog govorništva smatran je govor Apija Klaudija Ceka održan u Senatu, kojim je odbacio Pirove uvjete za mir. Istaknut govornik bio je Gaj Grakho. Ciceron, koji je osuđivao Grakhove političke poglede, priznavao je njegove izvanredne oratorske sposobnosti. Po Ciceronovim riječima, u govorništvu njemu nije bilo ravnog.

Govorničke metode usavršavale su se i komplicirale. Teoretičari govorništva smatrali se nedovoljnim ako govornik samo dobro govori latinskim jezikom. On je morao znati rasuđivati i poučavati, izazivati kod ljudi strah: auditorij mu se morao diviti, "smatrati ga takoreći bogom među ljudima".

Karakter rimskog govorništva pred kraj Republike

Ali je socijalna stvarnost stavila svoj pečat i na rimsko govorništvo. Oratorsko umijeće razvijalo se na štetu jednostavnosti, iskrenosti i istinitosti. U sudskom govorništvu, npr. pravna istina stavljana je u pozadinu. *"Veoma se vara onaj* – kaže Ciceron - *tko u našim govorima, održanim na sudu, misli da ima u šaci takoreći potpisane obveznice s našim uvjerenjima. Kroz sve ov e govore ne čuju se sami ljudi i patroni, nego i procesi i suvremene prilike".*

Govorniku nije bilo važno da mu teza bude istinita, već da ona izgleda vjerodostojna. Uobičajena metoda političkog govora bila je invektivna: u njoj su politički protivnici prikazivani

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

u lošem svjetlu, govornici su iskorištavali svakakve glasine i spletke, špekulirali s lakovjernošću i čak, sa praznovjerjem svojih slušatelja.

Kakvu je važnost u društvenom životu imalo govorništvo pokazuju ove Ciceronove riječi: *"Postoje dvije umjetnosti koje čovjeka mogu dovesti do najvišeg stupnja počasti: prva je umijeće vojskovođe, druga – umijeće dobrog govornika"*. Govorničko umijeće u vrijeme pred kraj Republike bilo je tijesno povezana sa životom. Svoj sadržaj ona je crpla iz rimskih državnih i privatnih odnosa. I pored određene neprirodnosti on je uzimala oblik koji je bio pristupačan većini. U to doba govorništvo je nosilo u određenoj mjeri narodni karakter.

Uloga retorike ne može se svesti samo na umijeće sastavljanja govorâ. Na elemente retorike nailazi se u raznovrsnim publicističkim djelima toga vremena, u rimskoj historiografiji i lijepoj književnosti; izvjestan utjecaj izvršila je retorika i na obradu rimskog prava. Govorničko umijeće doprinijelo je razvitku i usavršavanju latinskog jezika, jer je pridavan velik značaj pravilnosti i preciznosti izraza, kao i plastičnosti, eleganciji i zvučnosti govora.

Azijanizam i aticizam

Istaknuti govornik s kraja II. I početak I. st. bio je Marko Antonije, djed budućeg trijumvira, konzul 99.g., ubijen od marijevaca 87. g. Drugi istaknuti govornik toga vremena bio je Lucije Licinije Kras.

U prvoj polovici I .st. stekao je značaj u rimskom govorničkom umijeću onaj smjer koji nosi naziv a z i j a n i z a m . On se pojavio u Maloj Aziji ubrzo poslije smrti Aleksandra Makedonskog. Karakteristične crte tog smjera bile su kićenost, afektacija, pretjerana ljubav prema vanjskim efektima, patetičnost i izvještačenost. Suprotan smjer bio je a t i c i z a m . Njegove pristaše zalagale su se za vraćanje na jednostavnost, kratkoću i jasnoću starih atenskih govornika.

Od rimskih govornika azijatskog smjera osobito popularnost stekao je K v i n t H o r t e n z i j e H o r t a l (115.-50. g.), jedan od glavnih Ciceronovih takmaca. Među govornike atičkog smjera spadali su G a j J u l i j e C e z a r i M a r k o J u n i j e B r u t .

Marko Tulije Ciceron

Snažan političar s kraja rimske Republike – Marko Tulije Ciceron, odigrao je izvanredno značajnu ulogu i u razvoju kulture; ne govori se uzalud o Ciceronovoj epohi i čak o Ciceronovoj kulturi. Još za Ciceronovog života njegovi govori, rasprave i pisma smatrani su za priznate uzore latinske proze; svojim filozofskim djelima on je doprinio širenju helenističkih filozofskih sustava; u njegovim političkim raspravama zrcalili su se ideali senatorske aristokracije, a njegova prepiska, koja je dugo vremena smatrana obrascem epistolarnog stila, uvodi nas u svakodnevni život najviših krugova rimskog društva. Ciceron je stekao retoričku naobrazbu. On se odgajao pod rukovodstvom najboljih rimskih govornika – Antonija i Krasa. U Ateni, na Rodosu i u maloazijskim gradovima on je usavršio svoje govorničke metode i proučavao filozofiju.

Ciceron se pročuo zahvaljujući svojim istaknutim sudskim govorima, a njegovi politički govori učvrstili su mu slavu najboljeg govornika. U prvom razdoblju svoje djelatnosti Ciceron je stajo pod utjecajem azijatskog govorništva, ali su mu utjecaj helenističkih učitelja i proučavanje najboljih uzora grčkog govorničkog umijeća pomogli da se oslobodi ekstremnosti azijatskog stila i u svojim govorima spojiti element tog stila sa strogim aticizmom. Brižljivo pripremani Ciceronovi govori odlikuju se skladnošću kompozicije; on je jedan od najboljih majstora latinskog periodičnog govora.

Ciceron je pristaša patetičnog govorništva. Da bi uzbudio svoje slušače, govornik mora djelovati na njihova čula, a to se postiže primjenom različitih metoda.

Ciceronova argumentacija ima pred sobom jedan cilj: pod svaku cijenu uvjeriti u opravdanost svojih misli. Govornik preuveličava stvari, on ponekad izvrće tijek događaja i služi se neprovjerenim glasinama. Invektiva (iznošenje svakakvih optužbi) predstavlja jednu od bitnih

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Ciceronovih metoda. Zato V e r u "Govorima protiv Vera", K a t i l i n a u "Govorima protiv Katiline" i A n t o n i j e u "Filipikama" nisu realno prikazani. To su likovi koje je stvorio tužitelj i politički protivnik.

Ciceronovi govori privlačili su ogroman broj slušatelja, o kojim je Ciceron vodio računa. Pred kraj svoje djelatnosti, zauzimajući antidemokratsku poziciju, on nije priznavao rimskom mnoštvu sposobnost za razumne političke odluke, ali je i tada imao visoko mišljenje o njenoj sposobnosti prosudbe govorničkog umijeća. Odlikom svojih govora Ciceron je smatrao obilje riječi i misli. Međutim, to nije bila uvijek odlika. Njegovim govorima nedostaje kratkoća, on se često ponavlja, a njegovi ekskursi često su posvećeni pretjeranoj samohvali.

Ciceron je napisao niz rasprava iz teorije govorničkog umijeća i niz filozofskih djela. Iako nije bio originalan filozof, Ciceron je bio sjajan popularizator grčkih i helenističkih filozofskih sustava. Osobito značenje imale su njegove filozofske rasprave za utvrđivanje latinske filozofske terminologije, koja je do tog vremena bila neizgrađena.

3. Rimska proza i znanstvena književnost

Gaj Julije Cezar

Vidno mjesto u rimskoj književnosti kraja Republike zauzima i Gaj Julije Cezar. On je stekao slavu drugog (iza Cicerona) rimskog govornika. Izvrsni su i po obliku i po sadržaju njegovi vojni memoari, poznati pod naslovom *"Bilješke o Galskom ratu"* i *"Bilješke o građanskom ratu"*. On je napisao i druga djela, koja nam se nisu sačuvala. Kao govornik, Cezar je pripadao aticistima. Njegovi govori nisu se sačuvali, ali ih je Ciceron nazivao elegantnim i govorio o Cezarovom umijeću da se drži na tribuni; ti su govori, stoji u jednom drugom izboru, izgovarani sa istim onakvim žarom s kakvim je Cezar vodio ratove.

Cezarovi memoari imali su pred sobom političke ciljeve. *"Bilješke o Galskom ratu"* opravdale su njegove ratove u Galiji i ukazivale na značaj novoosvojenih teritorija. *"Bilješke o građanskom ratu"* bacale su odgovornost za rat na Cezarove protivnike i pokazivale njihovu vojnu nesposobnost.

Cezarovo kazivanje zadivljuje svojom dosljednošću i jasnoćom. Njegovi sudovi o svojim akcijama odlikuju se uzdržanošću, on nigdje ne daje komentare svojih postupaka i mjera o kojima priča. Živom i neusiljenom kazivanju odgovara jednostavan i precizan jezik. Ciceron je smatrao da su Cezarove "Bilješke" prekrasne; po njegovim riječima, one su lišene umjetničkih ukrasa, kao da su obnažene.

Književni rod kome pripadaju Cezarove "Bilješke" našao je svoje oponašatelje. Cezaru bliski Hircije (konzul iz 43. g. , poginuo kod Mutine) nastavio je Cezarov rad i napisao osmu knjigu "Bilježaka o Galskom ratu". Hircij i drugi sudionici u Cezarovim ratovima opisali su i druge Cezarove pohode.

Gaj Salustije Krisp

Memoarskoj književnosti bila su bliska i povijesna djela posvećena pojedinim događajima rimske povijesti. Od povjesničara ovog vremena osobito značenje stekao je Gaj Salustije Krisp, Cezarov pristaša. Njegova djela *"O Katilininoj uroti"*, *"Jugurtin rat"*, pa i *"Pisma Cezaru"* nisu samo važni povijesni izvori, već i značajna književna djela.

Marko Terencije Varon

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Jedan od najplodnijih pisaca ovog vremena bio je Marko Terencije Varon (116.–27. g.). Njegovi čitatelji divili su se raznovrsnosti sižea koji su obrađivani u njegovim djelima i broju njegovih djela.

Varonova djela obuhvaćala su gotovo sve grane znanja. Ali Varon nije samo prozni pisac; on je napisao i niz pjesničkih djela. Njegove satire stekle su popularnost. Na osnovu sačuvanih fragmenata možemo reći da su one imale određene političke i didaktičke ciljeve. Na primjer, besplodnim filozofskim rezoniranjima stavljana je nasuprot rimska životna mudrost. Varon je obrađivao i aktualna politička pitanja. Poslije sklapanja Prvog trijumvirata on je objavio satiru pod naslovom *"Troglavo čudovište"*.

4. Rimska poezija I. st. pr.K.

Posljednje stoljeće Republike obilježeno je ne samo procvatom latinske proze, nego i vidnim uspjesima u području pjesničkog stvaranja. Versifikacija se je učila u školama, i umijeće sastavljanja stihova bilo je znak bontona.

U rimskoj poeziji toga doba borila su se dva pravca: jedan od njih tražio je nove pjesničke oblike, nastojao iskoristiti raznovrsne pjesničke metode koje su gajili helenistički, naročito aleksandrijski pjesnici. Drugi smjer branio je tradicionalni način sastavljanja stihova koji potječu od Enija. Ciceron je sebe smatrao pristašom ovog pravca; istom pravcu pripadao je i Tit Lukrecije Kar, pisac znamenitog filozofskog spjeva "O prirodi".

Tit Lukrecije Kar

O Lukrecijevom životu malo nam je što poznato. Svoj spjev posvećuje pretoru Memiju, obraćajući mu se kao ravnom. Stoga je moguće da je pripadao višim krugovima, iako ga neki smatraju čovjekom demokratskog podrijetla. Kršćanski pisac iz IV.-V. st. p. K., Hijeronim, kaže da je Lukrecije zbog upotrebe ljubavnog napitka poludio, da je svoj spjev pisao u svjesnim trenucima i da je život završio samoubojstvom. Međutim, u spjevu nema nikakvih tragova bolesne svijesti; ova verzija po svemu sudeći pripada kasnijem vremenu i plod je protivnikâ Lukrecijeve filozofije.

Spjev "O prirodi" je filozofsko djelo. Pisac je iskoristio ritmički govor i raznovrsne oblike pjesničkog izlaganja, da bi predmet svog djela činio pristupačnim čitatelju. Izlažući svoje učenje "u zvučnim i slatkim stihovima", on, po vlastitim riječima, postupa kao liječnik koji "maže medom rubove čaše kad djeci daje gorak lijek".

Lukrecije je uvjereni pristaša i strastan propovjednik Epikurovg učenja, koje, po njegovom mišljenju, treba ljude izbaviti praznovjerja i učiniti ih sretnim.

Spjev počinje himnom preblagoj Veneri, personifikaciji jedinstvene i vječito žive prirode. U prvoj knjizi formuliran je zakon vječnosti materije, kao osnova učenja o svemu postojećem: iz ničega ništa ne postaje, već se sve rađa i raste iz najsitnijih prvobitnih tijela (principes), od kojih se sastoje sva tijela. Razvijajući ove misli posvećen je i znatan dio sljedeće knjige.

U trećoj knjizi obrađuje se pitanje života i smrti. Lukrecije poriče besmrtnost duše. Čovjekov duh i duša rađaju se i umiru zajedno s tijelom. Zato je smrt neizbježan kraj postojanja. U četvrtoj knjizi utvrđuje se da su naša čula osnovni izvor spoznaje. U petoj knjizi razvijena je veličanstvena slika kozmosa. Svijet je nastao uslijed raznovrsnih spajanja pojedinih tijela. Svijet ne ostaje nepomičan u svom položaju, sve je prolazno, priroda se vječno mijenja. Lukrecije izlaže povijest oblikovanja zemlje i pojavu živih bića na njoj. On daje skicu razvitka prvobitnog društva. Prvi ljudi više su sličili životinjama, nisu imali zakona ni pravila društvenog života, među njima je vladalo nasilje. Ali su ljudi postepeno podčinili sebi prirodne sile, ovladali vatrom, počeli se

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

služiti životinjskim kožama, pojavila se obitelj, kao rezultat ugovora nastalo je i društvo. U šestoj knjizi objašnjavaju se razne prirodne pojave: oluje, potresi, kolebanja temperature, epidemije.

Spjev pokazuje cjelovit, u svojoj osnovi materijalistički i mehanistčki pogled na svijet. Pisac spjeva nije samo racionalist-mislilac, nego i pjesnik; on prirodu ne samo da proučava, nego i obožava.

Neki opisi (oluje, naoblaka) svjedoče o snazi piščevog pjesničkog opažanja prirodnih pojava. Jedan od glavnih Lukrecijevih zadataka je da ljude oslobodi straha od smrti i od praznovjerja. Prirodna slika svijeta ne ostavlja mjesta božanskoj intervenciji. U skladu sa Epikurom, Lukrecije govori o tome da bogovi vode bezbrižan život i da se ne miješaju u ljudske stvari. Čovjekova premoć nad prirodom i njegova bespomoćnost kod tumačenja njenih pojava bili su uzrok vjerskih zabluda, koje mogu biti izvor svakakvih zala.

Lukrecijev ideal predstavlja mudrac koji je saznao zakone života i prirode i oslobodio se praznovjerja, udaljio od trzavica, i uživa u svom duševnom miru. Epikurejska etika je u svojoj osnovi apolitična. Ona opravdava individualizam, čovjekov otklon od društvenog života.

Životu punom teških briga, udaljenom od prirode i otežanom borbom, on pretpostavlja život prvobitnog društva. Ali je Lukreciju stran pesimizam. Klanjanje prirodi, vjera u njene neiscrpne snage kombinira se kod njega sa apologijom ljudskog razuma koji prodire u najdublje tajne kozmosa i koji je izvor prave mudrosti. U tome je snaga Lukrecijeva optimizma.

Svoje učenje, koje u biti stoji u opreci s mnogim pojavama rimskog društvenog uređenja, punog kultova i praznovjerja, Lukrecije je obukao u tradicionalni latinski pjesnički oblik. On nije išao za aleksandrijskim uzorima, već za rimskim pjesnikom Enijem, prema kome je gajio duboko poštovanje.

Lukrecijeva reforma Enijevog stiha bila je od važnosti za kasnije pjesnike, naročito za Vergilija.

Još oko 100. g. pr. K. pojavljuju se latinske pjesme napisane pod utjecajem a l e k s a n d r i z m a **.** Ovaj pravac je ponikao na dvoru Ptolomejevića i za njega su karakteristične sljedeće crte: **1.** podvučena erudicije piščeva (naročito u pitanjima mitologije); **2.** elegancija i profinjenost oblika: **3.** osobita pažnja prema osobnim doživljajima, naročito ljubavnim. Pred kraj prve polovice I. st. aleksandrizam ulazi u modu i u Rimu. On nalazi priličan broj pristaša, uglavnom među aristokratskom mladeži. Ljudi konzervativnog pravca bili su za stari Enijev stil, i Ciceron je prezrivo nazivao nove pjesnike n e o t e r i c i m a ("mladići", "novatori").

Gaj Valerije Katul

Prvo mjesto među novim pjesnicima pripada nesumnjivo Katulu. Gaj Valerije Katul (oko 87.–54. g.) rodio se u Cisalpinskoj Galiji, u gradu Veroni. Nastanivši se u Rimu, on se zbližio s predstavnicima aristokratske mladeži, među kojima je bilo dosta talentiranih ljudi.

Katul je dobro poznavao grčku i helenističku poeziju. Niz njegovih pjesma napisan je u čisto aleksandrijskom duhu ("Svadba Peleja i Tetide", dva svatovca-epitalamija i druge).

Katul je i sam bio pod utjecajem one naglašene učenosti koju je zahtijevala aleksandrijska škola, ali je on u isto vrijeme davao točne, pune realizma karakteristike ljudskih osjećaja i strasti. Osobito značenje stekle su u svjetskoj književnosti Katulove lirske pjesme, od kojih je glavne posvetio svojoj ljubovci Lezbiji.

Pod ovim izmišljenim imenom krila se, kao što su to konstatirali još u antici aristokratkinja Klodija, sestra poznatog tribuna iz 58. g., koja se često spominje u Ciceronovim djelima. Katulove pjesme upoznaju nas sa obratima čitavog romana. Katul govori o svojoj strasti, koja ga dovodi do neodlučnosti. Poslije prvog zanosa i radosti zbog uspjeha dolazi razočarenja: kod Katula se javlja sumnja, koja stvara ljubomoru i koja se uskoro potvrđuje. Katul doživljava suprotne osjeća, koje je osobito snažno izrazio u distihu koji počinje riječima: "Mrzim i volim..."

Na kraju, Katul raskida s Klodijom, i taj ga je raskid gotovo otupio. On moli bogove da ga izbave ljubavne bolesti, on je razočaran u ljubavi i kasnije se ne želi više vratiti ranijoj ljubovci.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Ljubav prema Klodiji nije jedini motiv Katulovih lirskih pjesma. On piše stihove o smrti voljenog brata i mnogobrojne i raznovrsne pjesme posvećuje prijateljima. Sjajni su Katulovi stihovi o prirodi. Pjesmu posvećenu zavičajnom poluotoku Sirmiju napisao je pjesnik nakon povratka iz Bitinije; rodni kraj draži je Katulu od svih drugih "otoka i poluotoka, tinsikih i bitinskih polja".

Na taj način, Kautulova lirika predstavlja odraz složene ljestvice osobnih pjesnikovih doživljaja. Na njega nisu utjecali smo aleksndrinici: on je bio pod utjecajem i ranih grčkih liričara (naročito Sapfe i Arhiloha). Katul je uspio naći po svojoj snazi i ljepoti izvanredne riječi, da bi izrazio složene ljudske doživljaje; on se s punim pravom može smatrati prvim rimskim lirskim pjesnikom.

U Katulovim lirskim pjesmama najjasnije se zrcalio razvoj individualizma u rimskom društvu.

Katulu nisu bili strani ni politički motivi. Njegov otac smatran je Cezarovim prijateljem i gostom, sam pak Katul kretao se u krugu anticezarovske mladeži; njemu pripada nekoliko oštrih epigrama na adresu Cezara, a naročito na adresu njegovog ljubimca Mamure. Istina, u jednoj od pjesama Katul se oduševljavao Cezarovim uspjesima u Britaniji.

Pred kraj ovog razdoblja počeli su svoju djelatnost istaknuti pjesnici iz vremena početka Carstva. Vergilije i Horacije; ali se njihova djela koja su objavili u vrijeme posljednjih građanskih ratova, ne mogu odvojiti od čitavog njihovog književnog stvaranja, koje je tijesno povezano uz političke i socijalne prilike iz vremena Augustovog principata.

5. Arhitektura i likovne umjetnosti

Razvoj likovnih umjetnosti i arhitekture u zadnjem stoljeću Republike kreće se istim smjerom kao i u prethodno doba. Jedan dio onih ogromnih bogatstva koja su pritjecala u Rim trošen je na izgradnju javnih i privatnih zgrada, koje su preobražavale vanjski izgled grada; u to doba on se pretvara u snažan svjetski centar.

Arhitektura II. – I. st. pr. K.

Zadnjih desetljeća II. st. pr. K. sagrađena su dva nova vodovoda. Grad se ukrašava kamenim lukovima, sjajnim privatnim zgradama. Novim gradnjama osobito su se proslavili Sula, Pompej i Cezar. Potpuno je moguća pretpostavka da je Sulin boravak na Istoku pobudio u njemu želju da Rim preuredi po uzoru na snažne helenističke centre. U Sulino doba je došlo do najintenzivnijeg utjecaja helenističkih oblika na rimsku umjetnost, a to se odrazilo u arhitekturi toga vremena.

Pompej je podigao ogromno kameno kazalište, u koje je moglo stati deset tisuća gledatelja; zgrada je bila obložena mramorom, ona je izazivala divljenje izvanrednom čvrstoćom i neviđenim razmjerima. Mnoge druge javne zgrade koje je Pompej podigao ukrasile su rimske trgove.

Grandiozni su bili planovi Julija Cezara za preuređenje Rima. U njegovo vrijeme stari Forum je popločen, sjeverno od njega udareni su temelji drugom forumu, u čijem se središtu trebao nalaziti hram Venere Praroditeljice (Venus Genetrix), podignut od mramora. Cezara je smrt spriječila da realizira sve svoje planove. Jedan dio onoga što je Cezar bilo zamislio i započeo dovršio je kasnije August, dok je puno toga ostalo u projektu. Cezarovi projekti određivali su u određenoj mjeri daljnji tijek razvoja rimske arhitekture. Od njega počinje mijenjanje plana grada putem izgradnje novih foruma; on je inicijator pretvaranja Rima u "mramorni" grad. Za razliku od Sulinog perioda, arhitektura Cezarovog doba vraća se italskim uzorima, povećavajući razmjere konstrukcija i uvodeći novo arhitektonsko ukrašavanje. Od Sulinog vremena nove zgrade ukrašavaju se grčkim kipovima, bareljefima i vazama. Kiparske predodžbe igraju, dakle, dekorativnu ulogu. One se stavljaju u zgrade i vrtove. Izvanredno visoko cijene se kipovi grčkih majstora. U Rim stižu čitavi brodovi natovareni grčkim antikvitetima. U isto vrijeme, u Rimu se

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

pojavljuju majstori koji izrađuju kopije grčkih i helenističkih originala. Umijeće kopiranja dostiglo je visok nivo, premda je izrađivano i niz stvari niske kvalitete.

Kiparstvo

Rimljani su i dalje bili samostalni u umjetnosti realističkog portreta. U doba Sule i u toj je oblasti pojačan utjecaj helenističke umjetnosti, ali se već u razdoblju poslije njegove smrti, tj. sedamdesetih i šezdesetih godina I. st. pr. K., zapaža reakcija. Tako se, na primjer, kiparski portret Pompeja odlikuju brižljivom obradom i finom modelacijom površine biste (u tom pogledu kipar je koristio metode visoke helenističke tehnike, ali, prikazujući lice, umjetnik se u duhu rimske tradicije trudio da dâ sve individualne crte. On je daleko od idealizacije, svojstvene grčkim i helenističkim kiparima. U duhu svojih etrursko-rimskih prethodnika, umjetnik je naglasio prirodne nedostatke prikazanog čovjeka. On je predstavio nepokretno, mesnato lice, sa sitnim, malo izrazitim očima, malim prćastim nosom...

Kao jedan od najboljih primjera portretnog majstorstva ovog vremena može poslužiti bista Cicerona. I na njoj se helenistička tehnika obrade materijala metode uopćenog prikazivanja kombiniraju s rimskim realizmom. Ciceron je prikazan kao čovjek u godinama, s nešto otežanim licem, visoka čela i oštra pogleda, dok mu na usnama leži lagan i prirodna osmijeh. Pred nama nije prosječan čovjek, već mislilac i javni djelatnik. Kolosalna Cezarova statua, koja pada u kasnije doba, ali koja vodi porijeklo od originala iz Cezarovog vremena odlikuje se čvrstinom linija u prikazivanju individualnih crta Cezara, koji je prikazan kao čovjek srednjih godina, strog i jake volje. Na osnovu toga mi možemo suditi da je za kraj ovog razdoblja karakteristična reakcija, težnja ka povratku ranijim italskim uzorima.

Umjetnici doba Republike obratili su pažnju na to da prenesu individualne crte lica: figura odjevena u togu prikazivana je gotovo uvijek stereotipno. Pored muškog, u ovom razdoblju pojavljuje se i ženski individualni portret, čiji procvat pada u doba Carstva.

Veliki uspjeh postižu u ovom razdoblju i reljefi. I tu zapažamo kombiniranje helenističkih crta s rimskim, koje je doduše u prvo vrijeme bilo eklektično. Jedan bareljef, na primjer, predstavlja kombinaciju mitoloških scena koje su po svojim sižeima i tehnici helenističke – sa predodžbom rimskog prinošenja žrtve poslije cenza, predodžbom koja je dana u tradicionalnom rimskom realističkom stilu.

Reljefi iz Cezarovog doba, kao i drugi umjetnički spomenici toga vremena, svjedoče o pokušajima sinteze tih dvaju stilova.

Slikarstvo

Slikarstvo se u I. st. sve više upotrebljava u dekorativne svrhe. U to vrijem formiraju se razni stilovi zidnog slikarstva, čiji su nam sjajni primjeri sačuvani u Pompejima.

6. Razvoj rimskog prava

Književni razvitak ovog doba, stvaranje uzorne latinske proze, povoljno su utjecali i na obrađivanje rimskog prava. Rimski pravnici koristili su tečevine rimske proze, i u ovo doba stvara se onaj jasan i precizan jezik kojim su napisana istaknuta djela pravne književnosti carskog doba.

U doba rane Republike udareni su temelji građanskog prava. Za njega je karakterističan formalizam; ono je reguliralo samo odnose između rimskih građana. Uslijed ratova i promijenjenih socijalnih odnosa, u rimski građanski promet pritjecalo je mnoštvo vrijednih predmeta. Rimski građani sada su stupali u razne odnose sa stanovnicima provincija i podanicima drugih država.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Sve je to stvaralo potrebu za novim pravnim norama i novim propisima. Stari oblici prilagođavani su novim odnosima. Osim toga, na rimsko pravo utjecale su pravne norme drugih naroda, u prvom redu grčko i helenističko pravo, a na same principe obrade prava utjecala je kako helenistička filozofija tako i grčka retorika. Sačuvani pravni spomenici spadaju u kasnija razdoblja, te stoga nije moguće točno datirati pojavu pojedinih pravnih odnosa i pojmova. Moguće je samo skicirati opći tijek razvitka prava.

Ius gentium

Ogromno značenje imalo je osnivanje (242. g. pr. K.) dužnosti drugog pretora. On je nazivan praetor qui inter peregrinos ius dicit, ili naprosto praetor peregrinos. U njegovom djelokrugu nalazili su se uglavnom sporovi između stranaca i Rimljana. Na te sporove nisu se mogle primijeni norme starog građanskog prava, jer su se one ticale samo rimskih građana. Nije se moglo suditi ni po nekom drugom inozemnom pravu, jer se mogao pojaviti sudski spor između podanika raznih država, ili pak između stranaca i Rimljana. Uslijed toga, pored starog građanskog prava postepeno se izgrađuju norme takozvanog općenarodnog prava (ius gentium). Te norme uzimaju se jednim dijelom iz općih običaja međunarodnog trgovačkog prava, iz pravnih institucija drugih naroda i samog rimskog građanskog prava, ali se one odlikuju velikom jednostavnošću i elastičnošću. Formalizam u općenarodnom pravu prestao je biti vladajući princip. Individualizam, svojstven epohi kasne Republike, našao je svog odraza i u građanskom pravu; on je doprinio kompliciranju odnosa između pojedinaca, pripomogao tome da se svlada formalizam i utvrde novi principi za rješavanje pravnih pitanja, kako općih, tako i posebnih. Naglasak nije stavljan na formu nagodbi, na odredbe i izgovorene riječi, već na bit odnosâ, na namjeru obiju strana. U pravo se uvodi pojam jednakosti i pravičnosti (aequitas) i dobronamjernosti (bona fides) osoba koje sklapaju razne nagodbe, kao osnovno načelo svih imovinskih odnosa. Kod pravnika se javlja misao da postoji neko pravo koje je opće za sve narode i koje se sastoji od pravila koja svi priznaju (srodstvo, poštovanje roditelja, borba protiv zločinâ). Pod utjecajem stoičke filozofije općenarodno pravo (ius gentium) približava s pojmu prirodnog prava (ius naturale), koje je takoreći diktirano samom prirodom. Općenarodno pravo utjecalo je i na građansko pravo, tj. na propise koji su trebali regulirati odnose samo između rimskih građana.

Pretorsko pravo

Veliku ulogu u razvoju rimskog prava ovog razdoblja odigrao je pretorski edikt. Kao i drugi magistrati, i pretori su imali pravo objavljivanja edikata, tj. odluka koje su se ticale pitanja iz njihovog djelokruga. U svojim ediktima pretori su iznosili pravila kojim će se rukovoditi kod razmatanja pojedinih pitanja. U početku pretorski su edikti stavljali sebi u cilj služenje starim pravom, "pomaganje tom pravu"; ali su kasnije počeli unositi ispravke, tako da je pored starog građanskog prava poniklo i posebno pretorsko pravo.

Reforma sudskog postupka

Pravna disciplina u ovo doba izašla je iz djelokruga pontifikâ. Ona se pretvorila u posebnu disciplinu, koju su proučavali i obrađivali specijalisti. Bavljenje pravom smatralo se u Rimu časnim: istaknuti pravnici bili su predstavnici uglednih rimskih obitelji. Oni su izricali svoja mišljenja povodom ovog ili onog pitanja, sastavljali obrasce raznih nagodbi, davali savjete strankama u pogledu postupka na sudu. U samom sudskom postupku dogodio se oko 150. g. pr. K. pravi prevrat. Poslije te reforme suđenje se, kao i ranije, sastojalo iz postupka in jure i postupka in iudcio. Ali je pri starom sustavu magistrat samo pazio da li obje stane pravilno

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

postupaju, da li se pridržavaju obreda propisanih raznim legis actiones. U novom pak sudskom postupku magistrat je počeo igrati aktivnu ulogu. One se upoznavao sa predmetom i sastavljao formulu, tj. dokument u kome je ukratko izlagao potraživanja tužitelja i prigovore okrivljenoga; u tom dokumentu davana je i uputa sucu, kakvo rješenje treba donijeti, ako se pokaže da je pravda na jednoj ili na drugoj strani. Na primjer, vodi se spor oko toga kome pripada neki rob. Magistrat se upoznaje sa predmetom i piše. "*Oktavije neka bude sudac: Ako se pokaže da rob Stih predstavlja vlasništvo Aula Agerija, onda ti, suče, optuži Numerija Nigidija u korist Aula Agerija, a ako se to ne pokaže, opravdaj ga*". Prisegnuti sudac (ili suci) razmotrio bi slučaj i donosio rješenje predviđeno u formuli. Ovaj takozvani formularni proces omogućavao je da se obuhvate odnosi za koje okviri starog građanskog prava nisu više bili dovoljni. Pretor i pravnici razrađivali su razne oblike parnica kako onih oko imovine tako i osobnih.

Vlasništvo i posjed

U području građanskog prava izvršene su u ovo doba bitne promjene. Jedna od važnih novosti ovog razdoblja bilo je utvrđivanje razlike između vlasništva i posjeda. Vlasništvo (dominium) je pravo na danu stvar; međutim nije uvijek moguće to pravo spojiti sa stvarnim posjedovanje stvari (na primjer, kad je stvar dana u zalog, pod zakup itd.). Posjed (possessio), po rimskom pravu, je stvarno posjedovanje neke stvari, spojeno sa razumnom težnjom za vladavinom nad njom. Pretorsko pravo je priznavalo da se posjed u nizu slučajeva može ne poklapati sa pravom vlasništva, i utvrdio određene oblike zaštite posjeda od nezakonitih pretenzija. Jedan od starinskih oblika posjeda bile su zemljišne čestice na državnom polju. Zemljišno vlasništvo, po rimskom pravu, moglo je postojati smo u Italiji; u provincijama pak zemlja se mogla nalaziti samo u posjedu.

Bonitarno vlasništvo

Jedna od najvažnijih pojava u povijesti građanskog prava bio je postanak nove vrste vlasništva, koje se naziva bonitarnim ili pretorskim. Staro kviritsko vlasništvo moglo je nastati samo poslije određenih formalnih akata (u prvom redu mancipacijom). Ako se neka stvar predavala na kakav drugi način, predviđen građanskim pravom, ona se nije mogla smatrati vlasništvom. Pretori nisu proširivali načine za stjecanje kviritskog vlasništva, ali su u nizu slučajeva počeli braniti posjednika kao vlasnika, i na taj način dobivala se nova vrsta vlasništva. Pojava bonitarnog vlasništva vezana je za promjene u građanskom prometu. Pojavili su se slučajevi kad se res mancipi nisu predavale putem macipacije, već putem obične kupoprodaje. Postoji hipoteza, da je postanku bonitarnog vlasništva doprinijela trgovina robljem. Robovi su kupovani u velikim skupinama, tako da je bilo teško vršiti nad svakim od njih akt mancipacije. Ako bi kasnije prodavač ili neka druga osoba zahtijevala da im se njihov bivši rob vrati, zato što nije mancipiran, pretor je smatrao svojom dužnošću zaštititi kupca.

U isto ovo doba nastaje učenje o raznim načinima stjecanja vlasništva (na primjer, okupacija, tj. osvajanje stvari koje nikom ne pripadaju; stjecanje "plodova stvari" itd.).

Dosljedna obrada prava privatnog vlasništva pada u doba Carstva, ali su temelji tog učenja položeni pred kraj Republike.

Izmjene u obveznom pravu

Novi oblici odnosa dovode do promjena u obveznom pravu. Čak i u stari oblik ugovorâ stavlja se ograda o dobronamjernosti (bona fides). Pojavljuju se novi oblici ugovorâ. Na primjer, priznaju se zakonitim kontakti koji su zasnovani samo na običnom sporazumu. Među takve su, na primjer, spadali kupoprodaja (emptio-venditio), najma (locatio-conductio).

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Promjene u području obiteljskog prava

Promjene u području obiteljskog prava sastoje se u postepenom smanjivanju prava oca porodice. Još u rano doba odrasla djeca uživala su politička prava. Ali svojim postupcima ona su, kao i ranije, bila vezna roditeljskom voljom: slučajeva da otac pokuša natjerati sina na ovaj ili onaj politički akt, bilo je i u ovom razdoblju, ali se na to gledalo kao na anakronizam. Ali u imovinskim odnosima djeca su i dalje ostajala u vlasti oca porodice i nisu mogla samostalno raspolagati imovinom. Međutim, došlo je do slabljenja vlasti muža nad ženom. Pod utjecajem raznih uzroka vrši se određena emancipacija žena; brak koji nije praćen utvrđivanjem muževljeve vlasti (matrimonium sine manu mariti), postaje pravilo, a ne izuzetak. Pred kraj Republike utvrđuje se običaj da je razvod moguć po obostranom sporazumu i po jednostranoj odluci kako muža tako i žene. Mijenjaju se i imovinski odnosi među supružnicima. Pravnici obrađuju pitanje ženine imovine, napose miraza, koji se razlikuje od ostale ženine imovine; on se nalazi u vlasti muža, ali u određenim slučajevima mogu ga žena ili njen otac uzeti natrag.

U nasljednom pravu ograničava se u određenoj mjeri oporučiteljeva sloboda, u korist najbližih srodnika.

Pretorsko pravo stvara čitav novi sustav propisa za prijelaz imovine po nasljeđu; taj sustav postojao je paralelno sa starim, građanskim sustavom. Pojednostavljen je oblik testamenta, određeni su rokovi kada se od rimskog magistrata može dobiti posjed nad pokojnikovom imovinom; utvrđenje red nasljedstva po stupnju srodstva nasljednikâ; pri tome su nasljednici mogli biti i kognati.

II. i I. st. pr. K. je doba izvanredno intenzivnog i produktivnog obrađivanja prava. Rim se pretvorio u svjetski centar, on je primio pravne sustave drugih naroda. Prerađujući svoje starinsko, tzv. civilno pravo, rimski pravnici su se služili metodama grčke retorike i nastojali savladati osnovna pitanja pravne teorije, služeći se pri tom zaključcima helenističke filozofije. U to doba formulirane su osnovne postavke rimskog prava, koje je ostalo na snazi više stoljeća, a poslije pad Rima dugo vremena bio obrazac pravne misli.

Sljedeća epoha bila je razdoblje daljnje teoretizacije općih pravnih pitanja- putem rješavanja raznih spornih slučajeva. Učinjeni su pokušaji da se pravo dovede u određeni sustav.

Karakter rimske kulture pred kraj Republike

Pregled povijesti rimske kulture u posljednjem razdoblju Republike navodi nas na zaključak da se kulturni razvoj, i pored vanjskih i unutarnjih teškoća toga doba, nije zaustavio, i da su književnost i umjetnost često bile sredstva političke borbe. Početak kulturnog razvoja Rima pada u doba kada je kultura u nekim područjima Italije, u Grčkoj i u istočnim zemljama bila na relativno visokom stupnju. Rim je preuzimao i prerađivao već gotove oblike. Od osobite važnosti bio je utjecaj visoko razvijene helenističke kulture; ali je rimska kultura sačuvala priličan broj svojih originalnih crta, koje su održavale rimske kulturne tradicije, često iz najdavnije prošlosti. Ponekad su Rimljani samo prenosili na svoje tlo već gotove oblike; u drugim slučajevima oplođivalo se dotad stečeno iskustvo i preobražavale stare kulturne tradicije. Iza razdobljâ obilježenih samo oponašanjem već gotovih uzora, često je dolazila reakcija, koja se izražavala u težnji za povratkom starinskim oblicima i tradicijama. Ova borba između tradicionalnog i novog ("neoterizma") nije slučajna. Ona u određenoj mjeri predstavlja odraz borbe koja je vođena između senatora i konzervativnih elemenata i koja je u pojedinim trenucima dostizala izvanrednu napetost.

Kultura razdoblja kraja Republike ostavila je u svim područjima dosta eklektičkog, neprerađenog. Put kulturnog razvitka nije bio završen. Taj razvitak nastaviti će se i u doba Carstva. Kultura rimskog robovlasničkog društva bila je vlasništvo manjine. Ona je bila posljedica onog intenzivnog priljeva bogatstva kojim je bilo praćeno osvajanje novih zemlja. Ali

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

određeni elementi kulture postaju vlasništvo svih slobodnih slojeva rimskog stanovništva. Poslije Savezničkog rata raste kulturno značenje istaknutih municipija. Još prije toga počinje rimska kultura prodirati u osvojena barbarska područja. Ali ovaj proces pada uglavnom u sljedeća razdoblja, on je karakterističan za kulturni razvitak u doba Carstva.

ŠESTI DIO

DOBA RANOG CARSTVA

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Glava XXIV.

AUGUSTOV PRINCIPAT

1. Osnivanje Carstva

Nakon dugogodišnjih građanskih ratova, praćenih proskripcijama, konfiskacijama zemljišta, prisilnim porezima, vojnim novačenjima, bjegovima robova i vladavinom soldateske, italsko društvo težilo je prije svega za mirom, za uspostavljanjem normalnog života. "Pax Romana" (rimski mir) bila je parola koja je ujedinjavala različite grupacije robovlasničkog društva. Najaktivniji protivnici izginuli su u građanskim ratovima. Preživjeli predstavnici anticezarovskih grupacija bili su u političkom pogledu oslabljeni i demoralizirani. Da bi sačuvali svoj položaj, oni su bili spremni pružiti podršku Oktavijanu, ili bar pristati na sporazum. Nemiri i ratovi doprinijeli su popularizaciji ideje o prošlim sretnim i mirnim vremenima, o jednostavnom životu pobožnih predaka. Okatvaijan je bez sumnje poveo računa o ovim raspoloženjima, i po povratku u Italiju on nastoji u prvom redu naglasiti kako su nastupila mirna vremena i kako je otpočeo povratak dobrim običajima staroga Rima. Jedna od prvih Oktavijanovih mjera bilo je restauriranje starih hramova, u kojima je, po pjesnikovim riječima, "pauk pleo svoju mrežu", i posvećivanje novih hramova. Počevši od 31. g. Oktavijan je svake godine biran za konzula; 29. g. on je dobio cenzorske ovlasti, na osnovu kojih je 29.-28. g. sastavio novi spisak članova Senata i sproveo cenz, koji nije provođen čitave četrdeset i dvije godine. Broj senatora popeo se u to vrijeme na tisuću ljudi, Cezar i trijumviri uvodili su u Senat svoje pristaše, uglavnom iz redova vitezova i centuriona. Okatavijan isključuje iz Senata one koji po svom porijeklu nisu mogli pripadati najvišem staležu. Time je on naglasio svoju skrb za dostojanstvo senatorskog zvanja; istovremeno to je pružalo mogućnost da se iz Senata isključe Antonijeve pristaše. U novom spisku Oktavijanovo ime stavljeno je na čelo, otud i njegova titula princeps Senatus. U doba Republike ova je titula bila počasna, ali princeps nije imao nikakvih posebnih ovlasti ni privilegija, osim prava da privi izriče svoje mišljenje. U doba borbe Rima za prevlast na Sredozemlju princepsi su bili osobe od autoriteta, koje su vršile nesumnjiv utjecaj na unutarnju i vanjsku politiku (Kvint Fabije Maksim, Scipion Stariji i drugi). Poslije Sule princepsi su izgubili svoje prijašnje značenje. Stavljajući sebe na prvo mjesto u spisku senatora, Oktavijan kao da je uspostavljao prijašnji značaj princepsa Senata.

13. siječnja 27. g. Oktavijan je vratio izvanredne ovlasti i proglasio uspostavljanje stare Republike, izjavivši da se želi povući u privatan život. Ta ostavka bila je nesumnjivo formalna, a uslijedile su molbe senatora da zadrži vlast u državi. Istog dana Oktavijan je dobi niz ovlasti, koje su mu faktički osigurale vrhovnu vlast. 16. siječnja iste godine Oktavijan je dobio počasni naslov August (Augustus), što znači uzvišen (od strane božanstva). Ovaj epitet stavljan je u prvom redu uz sakralne objekte (hram, sveto mjesto); sada je dodijeljen imenu princepsa, prvog čovjeka u državi. Oktavijan mijenja svoje ime; on se sad naziva: Imperator Cezar August, sin božanskoga (Imperator Caesar Augustus , divi filius).

Obnavljanje hramova, sastavljanje novog senatskog spiska, cenz praćen lustrativnim prinošenjem žrtvi, uspostavljanje Republike, promjena imena – sve je to činjeno da se pokaže kako je došao kraj razdoblju građanskih ratova i da počinje novo doba. August se na političkoj pozornici pojavio kao Cezarov posinak i nasljednik.

Ali kod formiranja svoje vlasti Oktavijan je vodio računa o sudbini svoga prethodnika. On nije uzeo ni titulu kralja ni titulu diktatora, odrekao se magistratura koje su bile u opreci sa običajima. Pa ipak je uspostavljanje Republike bilo samo prividno. August je bio apsolutni gospodar države.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

2. Rimsko političko uređenje na početku Carstva

Augustova vlast

Sustav izvanrednih magistratura, koji se u Rimu razvio tijekom procesa kompliciranja zadataka klasne borbe i vanjske politike, pripremao je u određenom smislu osnivanje monarhijske vlasti. I Pompej i Cezar imali su istovremeno više ovlasti. Istim putem išao je i August. Njegova vlast zasnivala se na spajanu u svojim rukama raznih magistratura, koje nisu spajane u vrijeme klasične Republike. U njegovim rukama nalazila se najviša vojna vlast - imperium; on tu vlast ima od 31. do 23. g. kao konzul, a od 23. g. dobiva imperium maius, koji se proteže na sve provincije; od 19. g. on dobiva do kraja života znakove konzulskog dostojanstva. Na taj način, August ima najvišu vojnu i građansku vlast. On zapovijeda vojskom i ima vlast nad provincijama. Nad nekim od provincija (carskim) August upravlja po vlastitom nahođenju. Nad drugim (senatskim) on (od 23. g.) ima pravo najviše kontrole.

Još 36. g. (nakon pobjede na Sekstom Pompejem) Oktavijan je dobio doživotnu tribunsku vlast (tribunica potestas). Od 23. g. tribuinicia potestas ističe se u njegovoj titulaturi. Položaj tribuna davao je Augustu najšire ovlasti, on je njegovu ličnost činio svetom i u isto vrijeme takoreći simbolizirao demokratsko porijeklo svih Augustovih vlasti naslijeđenih od Cezara, koji se nekada na pozornici pojavio kao vođa populara. Najviša vojna vlast (imperium) i tribunska vlast (tribunicia potestas) bile su, dakle, pravna osnova Augustove vlasti. Titula princepsa, koju je Oktavijan uzeo još 29.-28. g. (nakon sastavljanja novog popisa Senatora), dobila je sada drukčije značenje od značenje koje je imala u doba Republike. Pod njom se ne podrazumijeva samo prvi Senator već i prvi čovjek u državi. Mijenja se i značenje titule "imperator". U republikanska vremena tu je titulu davala vojska vojskovođi-pobjedniku, i trajala je od pobjede do trijumfa. Ali ju je još Sula zadržao doživotno. August ju je uključio u sastav svoga imena, a osim toga, u njegovoj službenoj tituli označavano je koliko je puta proglašavan imperatorom. Time je naglašena posebna, osobna veza s vojskom, i titula imperatora postepeno je počela predstavljati vrhovnu vojnu vlast. U historiografiji trajno se učvrstila tradicija da se svi rimski monarsi nazivaju imperatorima. To ne odgovara u potpunosti pravnim normama vremena ranog Carstva, ali ne stoji u faktičnoj proturječnosti sa stanjem stvari. Osim ovih stalnih funkcija August uzima i izvanredne. Na osnovu posebnih ovlasti on je, slično republikanskim cenzorima, u tri maha za vrijeme svoje vladavine provodio cenz i sastavljao Senatske spiskove. Za vrijeme gladi u 22. g. njemu je povjereno snabdijevanje prijestolnice namirnicama.

Po uzoru na helenističke monarhije Augustova vlast dobiva i religijsku sankciju. Ova se podrazumijeva kako u samoj tituli "August", tako i u oznaci "sin božanskog" [Julija]"; osim toga, 12. g., u neobično svečanoj atmosferi, uz nazočnost naroda iz čitave Italije, August je izabran za velikog pontifika (pontifex maximus) i na taj način postao poglavar rimske religije. Njegova osobna veza sa čitavim rimskim građanstvom bila je naglašena u tituli "otac domovine" (pater patriae), koja je Augustu podijeljena 2. g. pr. K. O svom položaju u državi sam August govori sljedeće: "Po svom autoritetu (auctoritas) ja samo stajo ispred svih, vlasti pak nisam imao ništa više od drugih koji su mi bili kolege po magistraturi" (...auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri qui mihi quoque in magistratu colegae fuerunt).

Na taj način, auctoritas – najviši autoritet – bio je, po tvrdnji samog Augusta, osnova njegove vlasti.

Auctoritas je pojam starinskog rimskog prava. U državnom životu auctoritas je imao Senat; u obiteljskom pravu auctoritas je uživao tutor; u svakodnevnom govoru ušlo je u običaj da se govor o autoritetu utjecajnih osoba (vojskovođâ, istaknutih senatora). August je bio

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

najutjecajniji čovjek u rimskom društvu. Njegov autoritet (auctoritas) temeljio se na tome što je August donio unutarnji mir rimskom društvu, koje se je bilo spremno odreći političke slobode, samo da bi dobilo mir. Nije uzalud Pax Romana (rimski mir) bila službena parola, koja je našla svoj odraz u posebnom vjerskom kultu. Taj je autoritet održavan time što je August dalje i ostajao vojni vođa.

Vojska je Augustu pribavila pobjedu, ona je bila stvarni izraz njegove moći, njegovog autoriteta.

Senat

Stare rimske državne ustanove i dalje su postojale i nisu formalno pretrpjele bitne promjene. Senat je i za vrijeme Augusta smatran najvišim državnim organom. Na Senat prelaze neke funkcije narodne skupštine, on dobiva zakonodavnu i sudsku vlast. August sprovodi niz reformi koje reguliraju senatske sjednice. Broj članova Senata utvrđuje se na 600. Senatska odluka dobiva snagu zakona. Na dan osnivanja principata, 13. siječnja 27. g., izvršena je podjela provincija. Pogranične provincije (Sirija, tri galske provincije sjeverne oblasti Španjolske i druge) proglašene su carskim. Stare, umirene provincije (Afrike, Betika, Narbonska Galija, Makedonija, Azija) smatrane su senatskim provincijama i njima su upravljali prokonzuli ili propretori birani od strane Senata. Podijeljene su i državne financije. Pored stare blagajne – erarija-fiska, kojim je raspolagao Senat, udaraju se temelji posebne carske blagajne – fiska. Kasnije je ta podjela bila oštro sprovedena. U erarij su pritjecali prihodi od senatskih provincija, a u fisk – od carskih. Senatska blagajna kovala je bakreni novac, carska – zlatni i srebreni. U stvari i erarij je bio zavisan od cara, koji ga je popunjavao svojim ulozima.

U pravnom pogledu punovlasna ustanova, Senat je poslušno primao Augustov prijedloge, koji su obično razrađivani u princepsovom savjetu (consilium principis), biranom kockom iz redova senatora. Od 23. g. u Augustove ruke prešlo je rukovodstvo svim vanjskopolitičkim poslovima.

Narodne skupštine

Narodne skupštine sastaje su se i pod Augustom. Na komicijma donošeni su zakoni na prijedlog samog Augusta (leges Iuliae) ili drugih magistrata. Na komicijama birani su magistrati. Ali ti izbori nisu bili slobodni: glasovalo se samo za Augustove kandidate po takozvanom ius commendationis – pravu preporuke. Na taj način, komicije su pod Augustom bile poslušno oruđe u rukama princepsa. One su izgubile svoj politički značaj. Ubrzo poslije Augustove smrti, od 14. g. p. K., izborne komicije potpuno su prestale s radom. Zakonodavne komicije sazivane su ponekad i kasnije, ali nisu imale gotovo nikakvo značenje.

Magistrature

Pod Augustom zadržane su sve magistrature. Konzulat je dalje bio položaj kome su težile osobe iz senatorskog staleža, i da bi se zadovoljilo častoljublje mnogih osoba, za jednu godinu birano je više konzula, a ne samo dva; dvojica od njih stupali su na dužnost 1. siječnja i davali godini svoje ime (consules ordinarii), a poslije njih stupali su na upravu redom drugi parovi (consules suffecti). Cenzura je izgubila sve prijašnje značenje. Cenz i sastavljanje senatskih spiskova vršio je sam August. Broj pretora smanjen je na deset; njihove funkcije su proširene. Utvrđen je strogi red u zauzimanju magistratura. Ali je čitava njihova djelatnost zavisila od volje princepsa. Njegov utjecaj protezao se i na sudske instance. Najvažnija krivična djela razmatrale su sudske komisije (quaestiones perpetuae). Sam August je po imperium maius razmatrao krivična djela i donosio smrtne presude. Za neka djela podnošene su apelacije na cara kao na

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

najvišu sudsku instancu. Njemu su radi suđenja upućivani rimski građani svih provincija, optuženi za teške zločine.

Začetak carskog birokratskog aparata

Pored starih ustanova, od Augustova vremena počeo se je razvijati birokratski aparat, koji je dobivao sve veće značenje. Kod stvaranja tog aparata August je iskoristio u prvom redu osobne veze. Carski činovnici, koji su isprva zavisili osobno od princepsa, postepeno dobivaju općedržavno značenje. Na najviše položaje postavljane su osobe koje pripadaju najvišim staležima. Iz redova snatora biran je prefekt grada. Po predaji, ta je dužnost postojala još u vrijeme kraljeva, ali u doba Republike prefekti nisu postavljani. Glavna funkcija prefekta grada je čuvanje reda u Rimu (custodia urbis). Pod Augustom je položaj prefekta popunjavan neredovito. Pod njegovim nasljednicima prefekt grada je stekao veliko značenje. Iz redova snatorskog staleža birani su za namjesnike carskih provincija legati sa propretorskim rangom (takav namjesnik nosi titulu legatus pro praetore).

Veliki značaj u carskoj birokraciji stekli su položaji koje su zauzimali vitezovi. Vrhunac karijere vitezova predstavljao je položaj zapovjednika pretorijanske garde – prefekta-pretorija. Pretorijanske kohorte čuvale su Augustovu ličnost i pazile na red u Rimu i Italiji, gdje su bile raspoređene. Iz redova vitezova postavljan je prefekt Egipta, koji je tom provincijom upravljao kao carevim vlasništvom. Veliko značenje stekli su prokuratori, kojima je povjeravano ubiranje poreza i uprava nad manjim provincijama; oni su vršili raznovrsne privredne funkcije. Prokuraotri su postavljani iz redova vitezova, a taka isto i oslobođenika. Iz redova carskih oslobođenika i robova popunjavani su niži činovi carske birokracije, koja je kasnije stekla izvanredno značenje u državi.

Takov je bilo političko uređenje Rim pod Augustom. Ono je još u antici dobio naziv principat – zato što su republikanske ustanove ostale sačuvane, ali vlast pripada princepsu – prvom senatoru i prvom čovjeku u državi. Principat je, dakle bio posebna vrsta monarhije u Rimu.

3. Augustovo zakonodavstvo

Zakon o obitelji i braku

"Donošenjem novih zakona vratio sam mnoge običaje predaka, koji su se u našoj praksi počeli gubiti" – tako August definira smjer svog zakonodavstva. Ono je bilo u tijesnoj vezi sa raspoloženjima karakterističnim za vladajuće robovlasničke grupe. Italske društvo žudjelo je za mirom, pogledi mnogi bili su uprti u prošlost. Govorilo se o opadanju rimske naravi (morse maiorum), o nestajanju tradicionalne vjernosti (fides) i pobožnosti (pietas). Još je Julije Cezar namjeravao izvršiti niz reformi koje su trebale uzdići društveni moral. August je niz mjera u tom smjeru poduzeo još 28. g., ali su glavni zakoni sprovedeni 18. g. pr. K. Njihov cilj svodio se na to da se ojača obitelj i poveća broj rimskih građana. Za osobe iz senatorskog i viteškog staleža utvrđivano je obvezno stupanje u brak (lex de maritandis ordinibus); posebnim zakonima protiv razvrata (leges Iuliae de adulteriis coercendis) uveden su stroge kazne za narušavanje bračne vjernosti. Muž i otac žene optužene za preljub morali su obvezno pozvati okrivljenu i njenog ljubavnika na sud. Oboje su podvrgavani strogoj kazni. Zakon iz 9. g. K. (lex Papia Poppea) povlačio je granicu između onih koji nisu stupili u brak i onih koji nemaju djece. Imovinska prava i jednih i drugih bila su u određenoj mjeri ograničena; istovremeno utvrđene su određene povlastice za osobe koje imaju djecu. U robovlasničkom društvu obitelj je bila osnovna

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

ćelija društvenog života. Jačanje obitelji značilo je istovremeno jačanje tradicionalnih društvenih stupova, uzdrmanih za vrijeme građanskih ratova.

U duhu starorimske tradicije August je proveo zakon koji ograničava raskoš.

Augustovo zakonodavstvo stajalo je u središtu društvene pozornosti. Njega su obrađivali u svojim djelima pjesnici, o njemu su govorili publicisti i povjesničari. Pitanja u svezi s tim zakonodavstvom, bila su predmet senatskih sjednica. Kolebanja javnoj mijenja u tim pitanjima najbolje je izrazio Tit Livije: *"Mi ne možemo trpjeti ni svoje poroke, ni sredstva za njihovo ispravljanje"* (nec vitia nostra, nec remedia pati possumus). Tom zakonodavstvu simpatizirali su, očigledno, konzervativci; ono je, vjerojatno, bilo popularno u italskim municipijima, gdje su se sačuvale starinske obiteljske veze. Strogim provođenjem zakonâ bili su nezadovoljni vitezovi, koji su tražili načine da ih zaobiđu.

Sam August morao je zakon o preljubu primijeniti najprije na svoju kćer (Juliju Stariju), a zatim na unuku (Juliju Mlađu).

Zakonske mjere koje se tiču robova

August je sproveo niz mjera koje su trebale podvući granicu između robova i slobodnih. U razdoblju koje je prethodilo principatu vlast gospodara nad svojim robovima bila je oslabljena. Ali rimskom zakonodavstvu nisu bile potrebne specijalne dopune koje će potvrđivati prava robovlasnikâ. Rimsko pravo uvijek je govorilo da gospodar ima pravo nad životom i smrću svoga roba. I August je želio potvrditi nepokolebljivost tog načela.

U popisu djelâ on je sebi stavio u zaslugu što je za vrijeme robovskog rata (bellum servile), pod kojim je on podrazumijevao borbu sa Sekstom Pompjem, zarobio trideset tisuća robova i predao ih njihovim gospodarima da ih kazne. Dion Kaisje govori da je otac jednog mladog senatora, osuđenog za pokušaj organiziranja urote protiv Augusta, nagradio i pustio na slobodu roba koji je njegovom sinu pružio pomoć za vrijeme neuspjelog pokušaja bijega, a razapeo na križ roba koji je otkrio urotu. August je ovaj postupak ostavio nekažnjenim. Ovim činom je naglašeno princepsovo nemiješanje u odnose između robova i gospodara.

Za vrijeme građanskih ratova bilo je ljudi koji su po putovima hvatali prolaznike i pretvarali ih u robove. Neki građani, da bi izbjegli pozivanje u vojsku, fiktivno su se zapisivali kao robovi, ali su poduzetni ljudi tu funkciju pretvarali u realnost, i slobodni su postajali robovima. U cilju borbe protiv ove pojave izvršena je po Augustovom naređenju revizija ergastulâ (prostorija za robove koji su nešto skrivili; oni su ovdje radili u okovima).

August je nastojao ograničiti puštanje robova na slobodu.

Zakon Elija Sencija (4. g. K.) ustvrđivao je da se oslobađanje robova od strane njihovih gospodara može vršiti samo pod određenim uvjetima; zakonom je predviđena starost onog koji oslobađa i onog koje se pušta na slobodu. Zakon Fufija Kanija (2. g. pr. K.) ograničio je broj robova koji se puštaju na slobodu na osnovu testamenta.

10. g. p. Kr. posebnom senatskom odlukom potvrđen je stari republikanski zakon po kome su u slučaju gospodarevog ubojstva osuđivani na smrtnu kaznu svi robovi koji se nalaze u kući.

U komentarima za ovu odluku, koji pripadaju kasnijem vremenu, stoji: *"Pošto nijedna kuća ne može biti sigurna na neki drugi način nego na taj što će se robovi strahom od smrtne kazne natjerati na čuvanje svoga gospodara od opasnosti koje mu prijete kako do strne ukućan tako i od strane stranaca, - donesene su senatske oduke o odgovornosti svih robova koji pripadaju građanima, poginulim nasilnom smrću".*

Smrt od ruke kućnih robova uvijek je bila realna opasnost za robovlasnike. Država je poduzimala mjere za zaštitu od ataka sa strane mnogobojnih ukućana. Nije prestajala ni opasnost od masovnog ustanka robova. Tacit je govorio da je prefektu grada stavljano u dužnost da obuzdava drskost robova i onih nemirnih građana koji se pokoravaju samo sili.

Prema tome, Augustovo zakonodavstvo imalo je za cilj učvrstiti temelje rimskog robovlasničkog društva, uzdrmane za vrijeme građanskih ratova.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

4. Augustova socijalna politika

Politički poredak koji je uveo August bio je završetak krize koju je rimska država proživljavala. Taj poredak značio je trijumf vojne diktature i sve većeg birokratizma. Porast carske vlasti, jačanje vojske i stvaranje birokratskog aparata neizbježne su posljedice pretvaranja Rima od grada-države u Carstvo koje obuhvaća gotovo sve zemlje Mediterana. Augustovo doba obilježeno je gospodarskim poletom u prvom redu Italije, koja se postepeno oporavljala od strašnih pustošenja iz vremena građanskih ratova. Od vremena osnivanja Carstva nestaje građanskih ratova i regulira se uprava provincijama. Novi politički odnosi vrše blagotvoran utjecaj i na gospodarski razvoj provincija. Augustovo doba predstavlja za provincije prekretnicu u razvoju privrednog i društvenog života. Na Zapadu postiže velike uspjehe romanizacija, a u istočnim oblastima definitivno se učvršćuje rimska vladavina, za koju su zainteresirani najviši slojevi lokalnog stanovništva. Novi politički režim doprinio je konsolidaciji i razvitku mnogih oblasti. U tome se sastoje nesumnjivo progresivne strane tog poretka, koje su našle svog odraza kako u gospodarstvu tako i u kulturi Augustova doba.

U Augustovom odnosu prema raznim slojevima slobodnog rimskog stanovništva naći ćemo priličan broj crta zajedničkih sa socijalnom politikom Gaja Julija Cezara. I za Augusta je karakteristično laviranje između raznih socijalnih grupa, ali tijekom svoje vladavine on pokazuje veliku opreznost, nastoji naglasiti svoj konzervativizam i pokazati da se u rimskom životu nije dogodilo ništa novo, već da su uspostavlja stari pradjedovski poredak.

August i senatorski stalež

To je karakteristično u prvom redu za Augustove odnose sa senatorskim staležom. Ovaj stalež nije ostao nepromijenjen. Za vrijeme građanskih ratova nestalo je sa pozornice mnogih istaknutih predstavnika aristokratskih rimskih rodova. U Senatu je bilo mnogo "skorojevića". August je definitivno utvrdio cenz za članove Senata u visini od milijun sestercija. Sastav Senata utvrđivao je sam princeps, koji je na osnovu posebnih ovlasti u tri maha revidirao senatorske spiskove. Službeno, cilj sastavljanja novih spiskova bilo je isključivanje iz Senata "nedostojnih ljudi"; međutim iz Senata su nesumnjivo udaljavani njegovi sumnjivi članovi, prijašnji Augustovi protivnici. Revizija senatskih spiskova bila je mjera koja nije uživala popularnost među senatorima; sjednici za reviziju sastava senatorâ, 18. g. August je nazočio u oklopu i sa mačem ispod odjeće. Senatori su mu prilazili jedan po jedan i prethodno bili pretresani.

Predstavnici starih familija zauzeli su u Senatu počasno mjesto. Oni su birani na najviše položaje, njima je dodjeljivana uprava provincijama. Po Cezarovom primjeru August je povećavao broj patricijskih rodova. Ali je August istovremeno nastojao naglasiti da privilegirani položaj stare aristokracije zavisi od princepsove milosti. On je pružio materijalnu pomoć propalim aristokratima; istaknuti senatori vršili su njegove naloge kao njegovi "prijatelji" (amici), pratili ga kao "suputnici " (comites). Bez princepsove dozvole nitko od senatora nije smio napustiti Italiju. August nije dopuštao da ma tko do Senatora stekne veću popularnost od njegove. Jedan od senatora, u svojstvu edila, organizirao je o svom trošku gašenje požarâ. August je izdao naređenje po kome je gašenje požarâ organizirano na državni račun. Senatorima je zabranjivao priređivanje igara više od dva puta godišnje, a broj gladijatora na njima nije smio prelaziti određeni broj parova. Službeno to je bila borba protiv rasipništva, a u stvari time je naglašavano da nitko ne može nadmašivati princepsa veličanstvenošću i razmjerima predstava.

Pokazujući znakove pažnje prema ljudima iz starinskih familija, August unapređuje u senatorski položaj i "skorojeviće", uglavnom stanovnike italskih gradova. On je uveo u Senat "cvijet italskih kolonija i municipija ", rekao je kasnije o njemu rekao car Klaudije.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

U odnosima između princepsa i Senata zapažaju se kolebanja tijekom čitavog dugog razdoblja Augustove vladavine. Među senatorima bilo je dosta ljudi koje je August obvezao i koji su ga potpomagali. Ali je isto tako bilo i protivnika novog političkog režima. Oporba je uzimala razne oblike. Protiv Augusta sklopljeno je nekoliko urota, čiji su sudionici pripadali istaknutijim senatorskim obiteljima; ali te urote ni u kojoj mjeri nisu sličile na urotu protiv Cezara: broj urotnika bio je neznatan, urote su lako otkrivane, a krivci su u većini slučajeva bili strogo kažnjeni. Na senatskim sjednicama gotovo uvijek se primalo ono što je predlagao sam August, ili što je iznošeno na raspravu po njegovoj inicijativi, premda su diskusije ponekad bile žestoke. Oporbeni stav izražavao se u raznim replikama i primjedbama, aluzijama na gubitak prijašnje slobode. Pred kraj Augustove vladavine oporbena raspoloženja su se pojačala. Počeli su se širiti anonimni pamfleti i paskvili; neki senatori poslani su u progonstvo na otoke.

Ali je senatorska oporba bila neučinkovita. Ideali senatora pripadali su prošlosti. Oduševljenje rimskom strinom, koja se prikazivala kao "zlatno doba", veličanje starih republikanskih vrlina, klanjanje pred posljednjim republikancima – Katonom Mlađim, Brutom i Kasijem – to je krug ideja karakterističnih za politički pogled na svijet rimske aristokracije, kako u Augustovo doba tako i u vremenu koje je uslijedilo. Svoj najjasniji izraz našle su te ideje u rimskoj historiografiji carskog doba. Ali, iako je izgubio političku moć, senatorski stalež je i dalje zadržao sve prednosti u gospodarstvu. Prijelaz na monarhiju nije izmijenio osnove rimskog društvenog poretka, a jedna od glavnih crta tog poretka bio je krupni, na robovskom radu zasnovani zemljišni posjed, koji je i pored potresa iz vremena građanskih ratova i dalje ostajao poglavito u senatorskim rukama. Krupni zemljišni posjed pružao je senatorskim staležu određenu nezavisnost, i to je vodilo konfliktima između cara i senatorskog staleža. Ali je uspostavljanje mira i privilegiranog položaja senatora natjeralo rimsku aristokraciju da priznaje i podržava carsku vlast.

Viteški stalež u Augustovo doba

Drugo mjesto iz senatorskog staleža zauzimali su vitezovi. August utvrđuje za vitezove cenz od 400 tisuća sestercija, na njih on gleda kao na stalež (ordo); svake godine priređuju se parade u kojim sudjeluju svi vitezovi, do svoje 35 godine. August revidira spiskove viteškog staleža; on progoni njegove nedostojne članove. Sve je to imalo za cilj uzdići prestiž i značenje vitezova u rimskom društvu.

U sastavu viteškog staleža mogu se istaknuti dva elementa: stari "nasljedni" vitezovi, povezni sa rimskom aristokracijom, i novi, koji su se sastojali od isluženih vojnika, najistaknutijih predstavnika italske municipalne aristokracije i od oslobođenika koji su se obogatili. Još pred kraj Republike nisu vitezovi igrali neku naročitu ulogu u političkom životu, više cijeneći osobno bogatstvo od učešća u politici. U Augustovo doba novi elementi viteškog staleža stekli su dominatno značenje. Poznati su slučajevi nezadovoljstva vitezova zakonima o obveznom braku, njihovi pokušaji da izbjegnu vojnu službu; ali je taj stalež uglavnom predstavljao oslonac principata. U rukama vitezova ostale su razne trgovačke i zelenaške operacije. August je nastojao iskoristiti poslovno iskustvo vitezova. Njima su povjeravani najraznovrsniji privredni zadaci, oni su postavljani za prokuratore po provincijama. Viteški stalež je postepeno postao čisto činovnički stalež

Rimski plebs

U pogledu rimskog plebsa August je doveo do logičnog kraja sustav distribucija koji je započeo još Gaj Grakho. Peko 200 tisuća građana dobivalo je svakog mjeseca besplatno žito;

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

osim toga, August je u više navrata dijelio siromašnim građanima novac, pri čemu je svaki dobivao oko 400 sestericja. Istina, kad je svjetina zatražila vina, August je odgovorio da je Agripa proveo dobar vodovod i da se u Rimu ne osjeća nedostatak vode.

Veliku pozornost posvećivao je August organizaciji predstava. U popisu svojih djela on sam govori da se je za vrijeme gladijatorskih igara koje je on priređivao narodu borilo oko deset tisuća gladijatora i bilo ubijeno oko 3500 afričkih zvijeri. Osobitom veličanstvenošću odlikovale su se takozvane sekularne (vjekovne) igre, koje su priređen 17. g. pr. K. Ove mjere zadovoljavale su plebejce, koji su tražili "kruha i igara" (panem et circenses), mireći se sa gubitkom političke slobode. Mogu se navesti samo dva slučaja u kojima je došla do izraza politička aktivnost plebsa. 22. g., za vrijeme gladi, narod je od Augusta tražio da uzme diktaturu. Bojeći se, očigledno, da bi to moglo dovesti do sukoba sa aristokracijom, August je na koljenima molio da ga oslobode te časti i ograničio se na izvanredne ovlast za opskrbu Rima namirnicama. 19. g. August se nije nalazio u Rimu, i u prijestolnici je prilikom konzularnih izbora obnovljena borba koja je podsjećala na vremena Republike. Osobit uspjeh postigao je Marko Egnatije Ruf. To je Augusta primoralo da se vrti u Italiju. On je dao prednost kandidatu iz redova senatora, a Egnatije Ruf poginuo je u tamnici. Ovi događaji ukazivali su na opasnost od ustanka plebsa; Rim su čuvali pretorijanska garda, gradske kohorte i odredi noćne policije. August je, dakle, oduzeo rimskom plebsu njegov prijašnji politički značaj. Distribucije i predstave imale su za cilj apolitizaciju gradskog stanovništva. U isto vrijeme, poduzete su sve mjere za sprječavanje nemira slobodne sirotinje.

Italska municipalna aristokracija

Italska municipalna aristokracija, koja je nekada bila nezadovoljna politikom trijumvira, pomirila se sa Oktavijanom još prije njegove konačne pobjede. Po gradovima nastanjeni veterani činili su onaj socijalni sloj koji je bez pogovora pružao podršku Augustu. Ali su njemu pružali podršku i drugi predstavnici vladajućih gradskih grupa. Italija je postradala od posljednjih građanskih ratova ali su italski poslovni ljudi zadržali svoj povlašteni položaj u provincijama. "Rimski mir" doprinio je priljevu bogatstva i razvitku razmjene; po mnogim gradovima (osobito u Kampaniji, a također i na sjeveru Poluotoka) razvija se obrt, i italski proizvodi pojavljuju se u mnogim provincijama. Epigrafski podaci i vijesti iz književnih izvora pokazuju da su italski trgovci, uživajući povlastice rimskih građana, vodili trgovinu po najudaljenijim krajevima prostrane rimske države. Istaknuti predstavnici italskih gradova unapređuju se u viteški i senatorski rang. O raspoloženju donjih slojeva italskog stanovništva malo nam je poznato, ali je nesumnjivo da je u Augustovo vrijeme municipalni život bio daleko od opadanja i da su na izborima za lokalne magistrate uzimali aktivno učešće svi slojevi slobodnog stanovništva.

Augustova politika prema provincijama

U Augustovo doba je došlo do znatnih promjena u upravljanju provincijama. Podjela provincija na senatorske i carske bio je jedan od prvih akata izvršenih prilikom osnivanja principata (13. siječnja 27. g.). Pogranične provincije pripale su caru, dok su stare, umirene provincije ostale službeno pod nadzorom Senata. Po pograničnim provincijama nalazile su se trupe, koje su, kao i poslije pobjede nad Antonijem, u potpunosti nalazile pod Augustovim zapovjedništvom. Ali podjela provincija nikako nije značila da se car potpuno odriče miješanja u poslove senatskih provincija. Senat je u njih upućivao prokonzule ili propretore, ali im je August slao svoje naredbe. U Cirenaici, npr., on je svojom odlukom uveo novi sudski postupak.

Augustu je pripadalo suđenje rimskim građanima optuženim za teške prijestupe. Njemu su upućivane apelacije na rješenja lokalnih sudova čak i u onim slučajevima kada su ta rješenja donosili slobodni gradovi.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

U provincijama August nije samo poštovan kao najvažnija osoba u državi, već su mu ukazivane i vjerske počasti. Gotovo u svim provincijama građeni su hramovi posvećeni boginji Romi i Augustu. Pri glavnom hramu provincije sastajali su se svake godine svećenici iz raznih gradova radi svečane molitve. Taj sabor (concilium) nije samo vršio bogoslužje, već je i upućivao caru molbe koje se tiču lokalnih pitanja. Kult Augusta i boginje Rome nalazio se u rukama lokalne povlaštene aristokracije i predstavljao izraz lojalnosti provincijskog stanovništva i sredstvo promidžbe u korist Augusta. Augustova politika prema provincijama nije bila podjednaka. Stare provincije dobivale su od njega povlastice. Reguliran je porezni sustav. Zakupi nisu bili konačno ukinuti, već su samo izgubili svoje prijašnje značenje, jer su mnoge poreze ubirali neposredno prokuratori koje je postavljao August. U pojedinim provincijama, npr. u Cirenaici, povlaštene grupe lokalnog stanovništva dobivale su usporedno s Rimljanima pravo učešća u sudovima za razmatranje krivičnih djela koja se kažnjavaju smrtnom kaznom; isključivo od stanovnika provincija sastavljani su sudski kolegiji po provincijama za razmatranje građanskih parnica. Posebnom senatskom odlukom stvoren je jednostavniji postupak kod rasprava o djelima vezanim za iznuđivanje u provincijama; primane su i saslušavane delegacije gradova, koje su često donosile žalbe na upravnike provincija. Sve ove mjere trebale su doprinijeti tome da se u provincijama stvori stalež zainteresiran za održanje rimske države, stalež koji će podržavati Carstvo. Povlaštenom stanovništvu je bilo dozvoljeno učešće u iskorištavanju provincija. Okrutna i bezobzirna eksploatacija lokalnog stanovništva izazvala je ustanke u Španjolskoj (24. –19. g. p. K.), Panoniji (6. – 9. g. p. K.) i Germaniji (9. g. p. K.).

Odmah nakon gušenja ustanka i pokoravanja stanovništva, u nove provincije pohrlili bi rimski i italski špekulanti; u njih su upućivane kolonije veterana. Rimske naseobine isprva su bile izolirane, ali se tijekom vremena Rimljani u Italiji, koji su činili povlašteni sloj stanovništva, stapaju sa lokalnom aristokracijom, koja prima latinski jezik i rimsku kulturu. U nove oblasti uvožena je italska roba, a iz njih su izvoženi razni poljoprivredni proizvodi i sirovine; Španjolska i podunavske oblasti, naročito Norik, davali su kovine.

Od novih istočnih oblasti osobito značenje stekao je Egipat, u pravnom pogledu Egipat je zauzimao drukčiji položaj nego druge provincije; on je smatran vlasništvom cara i njime je upravljao prefekt iz viteškog staleža. August je u Egiptu predstavljao nasljednika Lagida, i dok je on po drugim provincijama bio predmet kulta zajedno s boginjom Romom. U Egiptu su ga poštovali kao vječito živog boga i spasitelja, kao ljubimca boga Ptah i Izide. Pod posljednjim Ptolomejevićima irigacijski sustav bio je zapušten. Zato je jedna od prvih Augustovih mjera bilo čišćenje kanala. Pod posljednjim Ptolomejevićima ojačalo je svećenstvo na štetu središnje vlasti. Ubrzo nakon osvajanja Egipta, po Augustovom naređenju vrši se konfiskacija zemljišta, u prvom redu crkvenih. To, a u podjednakoj mjeri i jačanje poreznog pritiska, dovodi do nemira među stanovništvom, koje je ugušio prvi prefekt Egipta, Kornelije Gal. Car je od Egipta dobivao ogromne prihode. Trećina ukupne količine žita potrebne gradu Rimu dolazilo je iz Egipta. Egipatsko žito pružalo je caru mogućnost da opskrbljuje kruhom rimski gradski plebs.

Prema tome, od Augustovog vremena mijenja se politička uloga i političko značenje provincija. Pod Augustom još se sačuvao povlašteni položaj Rima i Italije. Pod njegovom vladavinom sačuvale su se i osobitosti pojedinih provincija, stvorene tijekom dugotrajnog političkog razvitka. Ali te razlike postepeno nestaju. Od dodatka gradu-državi, od "posjeda rimskog naroda" (praedia populi Romani), rimske se provincije pretvaraju u dijelove jedinstvene političke cjeline. August je položio osnove provincijske politike, koju su zatim razvili njegovi nasljednici.

5. Vojska pod Augustom

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Za vrijeme drugog trijumvirata vojska je igrala glavnu ulogu u životu države. Tijekom određenog kratkog vremena vojska je stajala nasuprot gotovo čitavom građanskom stanovništvu. Ona je postala opasna čak i za same upravljače koji su se na nju oslanjali.

August je vojsku reorganizirao na takav način kako bi mogao, oslanjajući se na nju, gospodariti Carstvom.

Zapovjedničko osoblje je podčinjeno Augustu. Čitava vojska morala je biti svjesna da njom upravlja sam August i da samo od njega zavisi karijera svakog vojnika. Znatan broj trupa bio je raspušten. Mnogi vojnici dobili su zemlju u novoosvojenim kolonijama, drugi su pak dobili znatne novčane kompenzacije i vratili se u zavičajne municipije.

Pod Augustom je završen prijelaz na stalnu najamničku vojsku. Redovna vojska raspoređena je po pograničnim provincijama. Pred kraj Augustove vladavine ona se sastojala od 25 legija, u ukupnom broju od 150 tisuća ljudi. Legije su popunjavanje rimskim građanima, poglavito stanovnicima Italije. Popunjavanje redovnih trupa predstavljalo je teškoću još pod Augustom. Bilo je sve manje dobrovoljaca, u iznimnim slučajevima moralo se pribjegavati prisilnom novačenju; čak su se u legije morali uzimati robovi, koji su prethodno puštani na slobodu i kojima su dodjeljivana prava građanstva. Po istočnim provincijama trupe su popunjavane većim dijelom od rimskih građana koji su tamo živjeli. Pored osnovnih trupa postojale su i pomoćne, koje su pridodavane pojedinim legijama. Pomoćne trupe popunjavane su uglavnom od provincijalaca. Legija je bila podčinjena legatu sa zvanjem propretora (legatus pro praetore), koji je upravljao provincijom, ili je pak njom zapovijedao poseban legat (legatus Augusti legionis). Vojni tribuni spadali su u više zapovjedno osoblje. Legati i vojni tribuni postavljani su iz redova senatorskog staleža; prefekti, koji su zapovijedali pomoćnim odredima, vodili su nadzor nad oružjem, logorima, opskrbom vojske itd., bili su iz redova vitezova. U srednje zapovjedno osoblje spadali su centurioni, koji su bili isluženi vojnici. Centurioni koji bi se osobito istakli mogli su računati na uključenje u viteški stalež i na dalje napredovanje u službi.

Obični legionari stupali su u vojsku od svoje 17. do 20. godine. Služba je trajalo dugo – od 25. do 30., pa čak i do 40. godine. Svatko tko stupi u vojsku bio je vezan prisegom na vjernost Augustu. Disciplina je održavana strogim mjerama: tjelesnim kaznama, prisilnim teškim radovima, premještajem čitavih jedinica u druge provincije; premještaji i upućivanja bili su sredstvo borbe sa izvanredno korporativnim duhom, koji je naročito ojačao za vrijeme građanskih ratova i često doprinosio vojničkim pobunama i nemirima.

U povlaštenom položaju nalazile su se p r e t o r i j a n s k e k o h o r t e raspoređene u samom Rimu i Italiji, radi zaštite careve ličnosti i održavanja unutarnjeg reda. Pretorijanci su dobivali veću plaću i služili manje vremena od ostalih legionara. Posebne kohorte vršile su policijsku službu u Rimu (cohortes urbanae i cohortes vigilum).

Disciplinirana i reorganizirana vojska činila je materijalni oslonac Augustove vlasti. Ona je bila predmet stalne careve skrbi. Poduzimane su sve mjere za redovno isplaćivanje plaće vojnicima; da bi se osigurali veterani, osnovana je posebna blagajna, koja je veteranima isplaćivala otpusninu (aerarium militare). Ali u povlaštenom položaju vojske krili su se i momenti opasni za carsku vlast. Prvih desetljeća proglašavanje novih careva zavisilo je od pretorijanca. Kasnije, po Tacitovim riječima, otkriven je tajna carske vlasti (arcanum imperii): cara su mogle proglasiti trupe ne samo u Rimu, već i u provincijama.

6. Augustova vanjska politika

Augustov službeni vanjskopolitički program, koji je našao svog odraza u popisu njegovih djela, javljao je o trajnom miru, osiguranom pobjedom na kopnu i moru. U vezi sa privremenim prekidanjem ratova August je u tri navrata zatvarao Janusov hram, dok je prije njega taj hram bio zatvaran svega dvaput. Augustu bliski društveni slojevi vidjeli su u njemu nasljednika

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

pobjedničkog Cezara, očekivali od njega pobjede i proširenje rimskog teritorija; ali, za razliku od svog poočima, August u vanjskopolitičkim pitanjima pokazuje određenu uzdržljivost i opreznost. Povijest Augustove vanjske politike može se podijeli na dva glavna razdoblja: od 27. g. pr. K. do 6. g. p. K., u kome je vršeno osvajanje nekih teritorija na Zapadu i kada su Rimljani postigli diplomatske uspjeh na Istoku, i od 6. do 14. g. p. K., kada su Rimljani bili prisiljeni prijeći na sustav obrambene politike, karakteristične gotovo za čitavo sljedeće razdoblje Rimskog Carstva.

Ratovi u Španjolskoj

U prvom razdoblju svoje vladavine August je vodio osvajačke ratove na Zapadu nastojeći rimske granice dovesti do prirodnih linija. Ubrzo nakon osnivanja principata završeno je pokoravanje Pirenejskog poluotoka. Protiv Rima ustali su Kantabri; oni su ujedinili susjedna plemena, među kojima su se po hrabrosti i brojnosti osobito isticali Asturi. 26. g. pr. K. u Španjolsku je krenuo sam August, da bi koordinirao ratne operacije protiv neprijatelja. Ovaj rat bio je izvanredno težak za Rimljane, jer su morali ratovati na nepoznatom terenu i pod teškim okolnostima protiv hrabrog neprijatelja. 25. g. pr. K. Augustovi legati pokorili su Asture i Kantabre, ali su ovi ubrzo ponovo digli ustanak, boreći se protiv Rimljana s krajnjom ogorčenošću, tako da h je končano pokorio tek Agripa, 19. g. pr. K.

Od tog vremena čitavi Pirenejski poluotok nalazio se pod vlašću Rimljana. Nastojeći slomiti otpor Astura i Kantabra, Rimljanima nije bio cilj samo proširiti svoje granice do mora i osigurati španjolske provincije od napada slobodnih plemena, već su njih privlačili i bogati rudnici zlata, koji su se nalazili na sjeverozapadnom dijelu Španjolske.

Prva dva desetljeća Augustove vladavine okarakterizirane su ofenzivnim ratnim operacijama i na sjevernim granicama Rimskog Carstva.

Alpske i podunavske oblasti

Do Augustovog vremena mnoga alpska područja, kao i podunavske oblasti, bili su nezavisni od Rima; suhozemni putovi koji vode u Španjolsku, sjeverne granice Italije i Makedonije nisu bile zaštićene od napada raznih plemena. Sredinom I. st. pr. K. Rimljani su uspjeli uspostaviti svoj protektorat nad Tračkom kraljevinom, koja je ležala istočno od Makedonije, ali je od Cezarovog vremena nesumnjivu opasnost za sjeveroistočne rimske posjede predstavljala Dačka kraljevina; uz to je nesigurno stanje bilo i u Iliriji. Julije Cezar, za vrijeme svoje uprave Galijom, i Oktavijan poslije pobjede nad Sekstom Pompejem vodili su u tim oblastima ratove i postigli određene uspjehe, ali provincija Ilirik nije ni izdaleka bila umirena zemlja.

Borba na sjevernim granicama Rimskog Carstva počinje ubrzo nakon završetka građanskih ratova; do sukoba dolazi na raznim sektorima, i oni su ponekad pretvaraju u krupne pohode, kojim se pridaje veliko značenje. U tim ratovima sudjelovao je Agripa; veliku ulogu igrali su Augustovi pastorci Tiberije i Druz.

U Zapadnim Alpama, 25. g. K., izvršeno je okrutno razračunavanje sa keltskim plemenom Salasima, čiji je jedan dio bio istrijebljen, a drugi prodan u ropstvo. Od 16. g. počinje pokoravanje oblasti koje leže u Istočnim Alpama i dalje, na gornjem toku Dunava: Rimljani utvrđuju svoju vlast u Reciji i Noriku. Na taj način, oblast Ilirije bila je proširena i ojačana, čemu su doprinijele pobjede nad Panoncima. 10. g. pr. K. stvorena je posebna provincija Panonija. Rimljani su često odbijali napade plemena koja su živjela na srednjem i donjem toku Dunava, i u više navrta upadali na neprijateljski teritoriji. Rimske vojskovođe prelazile su Dunav i dolazile do Dnjestra; poslije duge borbe Rimljani su učvrstili granicu na Dunavu. Protektorat nad Trakijom bio je učvršćen; tom oblašću vladali su dinasti zavisni od Rima. Pred kraj Augustove vladavine ustrojena je nova provincija – Mezija.

Ratovi s Germanima

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Ubrzo nakon završetka građanskih ratova na jugozapadu Galije ugušen je otpor nekih nepokorenih keltskih plemena, i tako je završeno Cezarovo djelo. Ali su Rimljani velike teškoće osjećali na sjeveroistočnim granicama Galije, gdje su graničili sa slobodnim germanskim plemenima, koja su napadala rimske oblasti i u njima često nailazila na podršku Gala, nezadovoljnih rimskom vladavinom. 16. g. na rimsko područje provalila su germanska plemena i nanijela poraz Rimljanima, ali su već 12. g. rimske trupe, pod vodstvom Augustovog pastorka Druza, krenule u ofenzivu protiv Germana, tako da su germanska plemena sa ušća Rajne morala priznati vlast Rimljana. Pohod protiv Germana vođen je i sljedećih godina. 9. g. pr. K. Druz je uspio doći do Elbe, ali je iste godine umro. Rat protiv Germana nastavljen je i poslije Druzove smrti. Osobito značenje imali su pohodi njegovog starijeg brata Tiberija. Oko 5. g. K. izgledalo je da su se Rimljani trajno učvrstili u oblasti između Rajne i Elbe, gdje je stvoren nova rimska provincija Germanija.

Ali je ubrzo učinjen kraj rimskim osvajanjima u rajnskoj oblasti. Južno od nove provincije ustrojena je značajna kraljevina Svebâ, kojom je upravljao kralj Marobod, energičan vladar, dobro upoznat sa rimskom vojnim ustrojem. August je odlučio poduzeti pohod protiv njega: protiv kraljevine Sveba, trebale su krenuti dvije vojske: jedna sa Rajne, druga sa Dunava. Ali taj plan nije uspio.

Panonski ustanak

6. g. K. otpočeo je ustanak u Panoniji. Uzrok ustanka bili se prekomjerni porezi koje su Rimljani ubirali, a neposredan povod – novačenje vojske za borbu protiv Maroboda. Ustanak je počeo masakriranjem rimskih građana. Nastradali su trgovci i garnizoni razmješteni u Panoniji. Izvori govore da je broj ustanika iznosio preko 800 tisuća ljudi. Oni su napali na Makedoniju i čak predstavljali opasnost po Italiju.

U Rimu su poduzete krajnje mjere: pozvani su u vojsku veterani; situirani građani, prema svojoj imovini, morali su dati robove, koji su puštani na slobodu i uključivani u vojsku. Sam August na senatskoj sjednici rekao je, ako se ne poduzmu krajnje mjere, neprijatelj će kroz deset dana biti pred Rimom.

Kao i u svim drugim teškim slučajevima, posebne ovlasti dobio je Augustov pastorak Tiberije, koji je čitave tri godine morao voditi upornu borbu. Tiberije se nije odlučivao da ustanike napadne u otvorenoj borbi; on je učvrstio pojedina područja, iz kojih je poveo ofenzivu. Ustanici su se ogorčeno borili. Muškarcima su pomagale žene, koje su prije birale smrt nego ropstvo. Na kraju su vođe ustanka bili prisiljeni na predaju. Kada je zarobljenom vođi ustanka postavljeno pitanje zašto su se digli njegovi suplemenici, ovaj je, po riječima Diona Kasija, odgovorio: *"Vi svojim stadima ne šaljete pse ni pastire, već vukove"*.

9. g. ustanak je bio ugušen, ali je nesumnjivo, izvršio snažan utjecaj kako na unutarnje stanje rimske države tako i na njenu vanjsku politiku. Rat s Panoncima, ističe Dion Kasije, "koštao je mnogo ljudi", a donio malo koristi. U samom Rimu je došlo do problema sa opskrbom, porasle su cijene proizvodâ. Čak i takva lojalna grupa kao što su vitezovi izražavala je nezadovoljstvo Augustovim zakonima o braku. Zaoštravaju se odnosi između princepsa i senatorskog staleža. Najzad, panonski rat je otkrio lošu stranu Augustove politike prema novoosvojenim plemenima. Okupacija je bila praćena prekomjernim nametima i kontribucijama, novi podanici uzimani su u pomoćne odrede. Pokorena plemena morala su izdržavati rimsku vojsku. Samovolja namjesnikâ i zloporaba vojnikâ ostajale su nekažnjene. Sve je to dovodilo do ustanka.

Bitka u Teutoburškoj šumi

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Slabost Rimljana za vrijeme gušenje panonskog ustanka iskoristili su stanovnici provincije Germanije, koji se nisu željeli pokoriti rimskom poretku. Namjesnik te provincije bio je Publije Kvintilije Var, koji je počeo uvoditi rimski poredak, a napose rimske sudove. To je dovelo do ustanka, kojim je rukovodio vođa plemena Heruskâ – Arminije; on je pripadao uglednom rodu, bio je u službi Rimljana i bio čak uvršten u viteški stalež. Ustanak je počeo u jednoj od udaljenijih oblasti; uz to Var nije imao predodžbu o pravom karakteru pokreta i mislio je da će sa njim moći lako izići na kraj. Ustanici su odvlačili rimske trupe u dubinu zemlje, sve dotle dok tri rimske legije nisu ušle u Teutoburšku šumu; tu su barbari, dobro poznajući teren, napali na Rimljane, koji su bili iscrpljeni maršem i koji su se sporo kretali u rastrojenim redovima. U toj bitci sve tri legije bile su uništene.

Sam Kvintilije Var završio je samoubojstvom, jer nije mogao podnijeti sramotu poraza. U Rimu je Varov poraz ostavio dubok utisak. August je, kako kaže Svetonije, dugo vremena nosio žalobnu odjeću i često ponavljao: *"Kvintilije Vare, vrati legije"*. U Rimu i Italiji objavljeno je prisilno novačenje. Teškom mukom uspjeli su se sakupiti vojnici za popunjavanje izgubljenih jedinica.

Ustanci 6 – 9. g. p. K. bili su izraz unutarnje i vanjskopolitičke krize. Ali je Rimsko carstvo bilo još toliko jako da je ubrzo moglo otpočeti novu ofenzivu na germanska plemena.

U Germaniju je upućen Tiberije, a zatim Druzov sin, Germanik. Iako su rimske trupe, koje su uništavale sve na svom putu, pokazale da rimska vojska može voditi ofenzivu, ipak je August odustao od daljnjeg prodiranja i govorio da rimska granica treba biti na Rajni. Promjena rimske politike može se objasniti ne samo porazom u Teutoburškoj šumi, već i prethodnim panonskim ustankom. Na Rajni i Dunavu nalazilo se preko polovice svih oružanih snaga Rima (15 do 25 legija). Daljnje povećavanje brojnosti vojske bilo je veoma teško za rimsku blagajnu, i gotovo nemoguće pri postojećim principima popunjavanja legijâ, u koje su uvrštavani samo rimski građani.

Obrambena politika na Zapadu karakteristična je i za sljedeća razdoblja Rimskog Carstva.

Augustova istočna politika

Još od samog početka svoje vladavine August je odustao od osvajanja na Istoku. Ovdje je glavnu ulogu igralo partsko pitanje. Pjesnici su Augusta pozivali da organizira pohod protiv Parta još od Krasovog vremena. Ali je August bio daleko do agresivnih planova Krasa, Cezara i Antonija. On je želio sporna pitanja riješiti u prvom redu diplomatskim putem. I rimski su diplomati pod Augustom postigli velike uspjehe u partskom pitanju. Uspjesima rimske politike doprinijele su prilike u samo partskoj kraljevini. Frat IV. (38/37. g. pr. K. – 3/2. g. K.), koji je bio zauzet borbom sa svojim suradnicima, bilo je daleko od osvajačkih namjera svojih prethodnika. Poslije diplomatskih pregovora Rimljani su 20. g. pr. K. uspjeli od njega zadobiti zastave koje su bili ostavili Kras i Antonije, a Parti zaplijenili za vrijeme svoje ofenzive 40. g. pr. K. Zastave vraćene od Parta smještene su u jedan od kapitolskih hramova. U čast ove pobjede u Rimu su uvedeni godišnji praznici, sagrađen je luk i izdan novac na kome su bile scene predavanja zastava. Augustovu pobjedu opjevali su i njemu bliski pjesnici.

Između Rima i Kraljevine Partâ uspostavljeni su odnosi koji su doprinijeli razvitku trgovine. Redovnu karavansku trgovinu potpomagali su i Parti i Rimljani, ona je doprinosila gospodarskom uzdizanju kako rimske Sirije tako i partske Mezopotamije.

Važnu ulogu u diplomatskim odnosima između Rima i partske kraljevine igralo je armensko pitanje, koje je sačuvalo svoju aktualnost tijekom čitavog razdoblja ranog Carstva. Parti nisu mogli trpjeti u Armeniji rimski utjecaj, jer bi to predstavljalo opasnost za partsku vladavinu u Mezopotamiji i zapadnim satrapijama. Sa svoje strane, Rimljani se nisu mogli pomiriti sa vladavinom Parta nad Armenijom, jer je to predstavljalo prepreku za veze sa s istočnom obalom Crnog Mora i stvaralo stalnu opasnost za Siriju i Kapadokiju. August ulaže sve napore u to da Armenijom vlada rimski štićenik. To je 20. g. pr. K. uspjela postići ista ona misija koja je dobila

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

zastave od Parta. Ali se romanofilski vladar Armenije nije dugo održao. Neuspješni su bili daljnji Augustovi pokušaji da armensko prijestolje osigura rimskom kandidatu. Da bi zaštitili svog štićenika Rimljani su morali u Armeniji otpočeti vojne operacije. Ishod ekspedicije bio je nepovoljan po Rimljane. Prema tome, u Armeniji Augustov trijumf nije dugo trajao, ali zato se ni Parti nisu mogli trajno učvrstiti u toj zemlji.

Drukčije je stajala stvar po malim maloazijskim i sirijskim kneževinama. Na Pontu, u Kapdokiji, Komageni i Bosporskoj kraljevini vladali su dinasti zavisni od Rima. Bivša Galatska kraljevina pretvorena je u provinciju; Herod Veliki, koji je dobio vlast 40. g. pr. K. i koji je za mnogo što dugovao Antoniju, uspio je i pod Augustom održati vlast na Judejom i susjednim područjima. Poslije Herodove smrti judejska je država podijeljena između njegovih sinova, a zatim je glavni njen dio, Judeja, ušao u sastav provincije Sirije i nalazio se pod upravom prokuratora.

25. g. pr. K. August je iz Egipta uputio trupe u Sretnu Arabiju (Arabia Felix). Ali se ova ekspedicija, koja je nesumnjivo imala za cilj uvođenje kontrole nad trgovinskim putovima koji vode u Indiju, završila potpunim neuspjehom. U Cirenaici i provinciji Africi August je morao odbijati napade južnih plemena.

Numidija, koju je osvojio Cezar, ustupljena je Jubi II., sinu istoimenog Cezarovog protivnika, koji je odgajan na Augustovom dvoru i bio oženjen kćerkom Antonija i Kleopatre. 25. g. pr. K. Numidija je priključna provinciji Africi, a Juba II. dobio je na upravu Mauritaniju.

Rimsko Carstvo uživalo je pod Augustom, nesumnjivo, veliki prestiž. August je dvaput primao poslanstva indijskih kraljeva kao i slobodnih naroda iz crnomorskih oblasti.

7. Augustova dinastička politika

Prijelaz vlasti po nasljedstvu je jedno od redovnih obilježja monarhijske vlasti. Za vrijeme Rimskog Carstva nisu postojali nikakvi zakonodavni akti koji bi utvrđivali red oko nasljeđivanja prijestolja, ali je faktičko priznavanje monarhije imalo za posljedicu i priznavanje carevih prava da predaju vlast po nasljedstvu. Pobjeda samog Augusta bila je određenim dijelom uvjetovana time što se on na političkoj pozornici pojavio kao Cezarov nasljednik. U službenoj tituli August je naglašavao da je on "sin božanskog" Julija, i sa svoje strane pokazao skrb oko nasljednika. Život carske obitelji nalazio se u središtu pozornosti. Njenim članovima dodjeljivane su posebne počasti: dobivali su prije vremena magistrature, povjeravane su im razne vojne i diplomatske misije.

Augustova obitelj

August se je tri puta ženio, ali nije imao direktnih muških nasljednika. Prvi njegov brak sklopljen je ubrzo nakon osnivanja drugog trijumvirata. Ovaj brak imao je političke ciljeve. On se oženio Klodijom, Antonijevom pokćerkom, kćerkom narodnog tribuna Klodija i Fulvije. Ali se ubrzo razišao sa Klodijom i poslije nekog vremena, opet iz političkih razloga, oženio se rođakom Seksta Pompjea - Skribonijom. Iz tog braka rodila se Augustova kćer Julija. Istog dana kojeg je ona rodila, Oktavijan je dao Skriboniji razvod i stupo u brak sa Livijom Druzilom, koja se je morala razvesti od Tiberija Klaudija Nerona, ljutog protivnika trijumirâ, koji je nedugo prije toga dobio amnestiju. Ovaj brak bio je bez djece, ali je Livija od prvog muža imala dva sina – Tiberija Klaudija Nerona (budućeg cara) i Nerona Klaudija Druza, rano preminulog pobjednika Germanâ. U Augustovoj dinastičkoj politici zapažaju se stalna kolebanja između njegovih direktnih srodnika i Livijine djece. Ubrzo nakon povratka s Istoka, August je približio sebi sina svoje sestre Oktavije – Marcela, koji je stupio u brak sa Augustovm kćerkom Julijom i neslužbeno bio određen za nasljednika. Ali je 23. g. pr. K. Marcel umro. Julija je po Augustovoj

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

želji stupila u brak sa njegovim prijateljem, poznatim vojskovođom Agripom. Agripa je dobio izvanredne ovlasti, njemu je dodijeljena tribunska vlast (trbunicia potestas), on se pojavljuje u ulozi Augustovog suvladara. Kao princepsov zet Agripa je bio njegov prirodni nasljednik. Ali ni Agripa nije nadživio Augusta: 12. g. pr. K. on je iznenada umro. Julija je udata za starijeg pastorka Tiberija, koji, međutim nije tada postao nasljednik. August je posinio sinove Agripe i Julije – Gaja i Lucija Cezara. Oni su odgajani na carskom dvoru; prije nego što se predviđalo zakonom dobili su oni pravo prisustvovanja senatskim sadnicama, prije roka su birani za najviše dužnosti, i usprkos svoje mladosti bili su određeni za vršenje raznih misija. Nakon prijevremene smrti najprije Lucija, a zatim i Gaja, August je posinio Tiberija (4. g. p. K.), koji je počeo igrati važnu ulogu u političkom životu. August je testamentom adoptirao Liviju, i od tog vremena ona se naziva Augustom.

Na taj način, dinastička pitanja, u prvom redu pitanje nasljedstva prijestolja, dobivaju pod Augustom osobito značenje, što nesumnjivo ukazuje na monarhijski karakter njegove vlasti.

Augustovi prijatelji i suputnici

U Augustovo vrijeme u političkom životu Rima igrale su veliku ulogo ne samo ličnosti koje su bile u srodstvu sa Augustom, već i njegovi "prijatelji" (amici), a tako isto i "suputnici" (comites); neće se uzalud kasnije termin comes upotrebljavati za oznaku određenog službenog položaja. August je za mnogo što dugovao Agripi, koji je uspio odnijeti pobjedu nad političkim protivnicima. Sam Agripa također je čuvao svoju lojalnost prema Augustu. To je bio vojnik po prirodi, hrabar i odlučan, ali istovremeno nešto priprost u svojim navikama. Agripa je raspolagao ogromnom imovinom i utrošio mnogo sredstava na podizanje prekrasnih zgrada (vodovod, hram Panteon itd.)

Veliku ulogu na Augustovu dvoru igrao je i Gaj Cilnije Mecenat. Mecenat je pripadao istaknutom rodu iz viteškog staleža. Blizak Augustu, on nije dobivao nikakve magistrature, ali je ipak još u vrijeme drugog trijumvirata izvršio niz važnih misija. Gotovo sve ugovore koje je Okatvijan u tom razdoblju zaključio, pripremio je Mecenat. Još veći značaj imali su Mecenatovi napori da javno mnijenje privuče na stranu svog zaštitnika. Mecenat je shvatio važnost umjetnosti na javno mnijenje. On sebi privlači pjesnike, vrbujući na taj način talentirane pristaše novog režima, koji će taj režim opjevati u svojim djelima.

Izvori spominju i druge Augustove prijatelje. To su uglavnom ljudi izvan aristokratskog staleža. Oni su Augustu činili velike usluge, ali pritom i sami stjecali prilična imanja. Uspjesi ove ili one osobe ne mogu se uvijek objasniti talentom i sposobnostima. Opadanje društvenog života, porast birokracije odražavaju se u tome što samovolja princepsa i protekcija članova njegove porodice krče put skorojeviću, pomažu mu da načini sjajnu karijeru. To se naročito jasno pokazalo u sljedećem razdoblju.

Sam August nije ni izdaleka imao Cezarove sposobnosti. To je prije bio osrednji čovjek. On je bio loš vojskovođa, a jedna pomorska bitka kojom je pokušao rukovoditi pokazala je potpunu njegovu nesposobnost kao admirala. Ali još od prvih koraka na političkoj pozornici došle su do izraza njegove diplomatske sposobnosti. U burnim godinama nakon Cezarove smrti on je vješto lavirao između zaraćenih grupa, ne ustručavajući se upotrijebiti bilo koje sredstvo da bi postigao svoj glavni cilj – osvajanje vlasti. On je bio okrutan i gramziv za vrijeme proskripcija, a pomirljiv i velikodušan prema republikancima kada je to bilo potrebno. August je znao privući ljude na svoju stranu, birati sposobne i vješte, koji će uspješno izvršavati njegove najraznovrsnije naloge. Izvori ga prikazuju kao opreznog čovjeka, i Svetonije govori da je on čak i razgovore sa svojom ženom Livijom o naročito važnim temama vodio po unaprijed sastavljenom konceptu. August nije isticao sebe na prvo mjesto, on je pristajao na kompromis kada je to bilo potrebno, žrtvovao je formu radi sadržaja. U svojim mjerama August nije bio novator, ali je znao osjetiti

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

raspoloženja vladajućih grupa. I republikanska vanjština novog državnog uređenja, i restauratorske težnje u zakonodavstvu – sve je to odgovaralo zahtjevima tekućeg trenutka.

Augustova smrt

August je umro u kampanskom gradu Noli u svojoj 76. godini. Neposredno pred smrt, kako govori Svetonije, zapitao je prijatelje koji su mu došli – što misle, da li je dobro odigrao svoju ulogu u komediji života, pa je odmah zatim dodao završivši stih: *"Pošto je komad vrlo dobro odigran, aplaudirajte i svi nas vesela lica ispratite".*

Augustu je priređena veličanstven sahrana; po senatskoj odluci on je proglašen za božanskog (divus).

8. Historiografija o Augustu

Francuski povjesničari i publicisti XVIII. st. često su obrađivali pitanje Augustove uloge u povijesti Rima. U to se vrijeme u prvom planu nalazi karakteristika ličnosti. U dvorskim krugovima Francuske August se slavi kao milosrdni monarh. Oporbeni pisci ga vrlo negativno ocjenjuju. "Čovjek bez srca, vjere i časti", "okretno i sretno čudovište" – kaže za njega Voltaire. Poredak koji je osnovao August, Montesquieu naziva dugotrajnim ropstvom. Moralizatorsku ocjenu Augusta nalazimo u prvom planu i kod Gibbona. Po njegovom mišljenju, August je "htio obmanuti narod sablastima građanskog sustava uprave".

Osobitu aktualnost steklo je pitanje o principatu poslije izlaska drugog toma Mommsenovog "Rimskog državnog prava", u kome je postavljeno pitanje o javnopravnim osnovama Augustove vladavine. Mommsen na principat gleda kao na posebnu magistraturu, podčinjenu zakonu, zasnovanu na općim načelima rimskog državnog prava. Pošto je Senat u doba ranog Carstva predstavljao u pravnom pogledu najvišu državnu ustanovu, a car je službeno dijelio s njim vlast, to Mommsen politički poredak ranog Carstva naziva diarhijom, tj. dvovlašćem. Ovu tezu prihvatili su neki povjesničari-pravnici, ali je ona izazvala mnogo prigovora. Tijekom dužeg vremena u središtu pozornosti istraživača nalazilo se pitanje o tome u koju vrstu državnog uređenja treba uvrstiti Augustov principat. Eduard Meyer definira principat kao republiku. Ukupnost vlasti pripada Senatu, a njegov čuvar i zaštitnik je prvi građanin republike, princeps. U istom smjeru rješava pitanje i Ferrero. Po njegovom mišljenju, August je stvarno uspostavio republiku, ali je apsenteizam aristokracije mimo njegove želje doveo do jačanja carske vlasti. U novijoj povijesnoj literaturi pogled na principat kao na republiku razvija istraživač Hamond. Slaba strana svih ovih konstrukcija sastoji se u formalnom načinu prilaženja pitanju. Raščlamba pravnog položaja sastoji se u formalnom načinu prilaženja pitanju. Analiza Augustovog pravnog položaja ima, nesumnjivo, veliko značenje, ali ona mora igrati podređenu, a ne autarkičnu ulogu. Mnogi istraživači isticali su da nema osnova za poricanje monarhijskih osnova Augustove vladavine. Takav pogled dijeli Gardhauzes, pisac opsežne monografije o Augustu u njegovom vremenu. On ističe da je August još od samog početka svoje političke karijere težio monarhijskoj vlasti i da je na kraju i ostvario taj ideal. Augustova vlast, po Gardhauzenovm mišljenju, bile je "neobična kombinacija običnih republikanski magistratura". Drugi istraživači (Kerst, Pelman i dr.) ukazali su na utjecaj helenističkih monarhija. Slično helenističkim vladarima, August je nastojao pronaći vjersko opravdanje svoje vlasti; helenističke tradicije utjecale su na razvoj birokratskog aparata.

Augustovom principatu posvećen je rad ruskog znanstvenika V. I. Gerjea, u kome pisac upoznaje ruske čitatelje s glavnim radovima o principatu u zapadnoeuropskoj literaturi. U toj raspravi navedeni su ozbiljni argumenti u potvrdu pogleda na Augustov principat kao na monarhiju. Drugi ruski znanstvenk, E. D. Grim, u "Studijama iz povijesti razvitka rimske carske

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

vlasti" ukazao je na nehistoričnost Mommsenove pravne konstrukcije. Po Grimu, carska se vlast razvijala postepeno, i on razmatra pojedine etape tog razvitka. R. J. Viper bio je jedan od prvih koji su postavili pitanje o klasnoj prirodi Augustovog principata. Po Viperovom mišljenju, političko uređenje nastalo 27. g. bilo je kompromis između najkrupnijeg kolonijalnog posjednika, kakav je bio car, i "stare posjedničke klase" – senatorske aristokracije.

Veliko značenje za istraživače povijesti princpata imalo je otkriće nove (antiohske) varijante "Popisa Augustovih političkih djela" (Res gestae divi Augusti). Na osnovu te varijante rekonstruirana je službena ocjena koju je sam Augustu dao o svom položaju u državi. August naglašava da on nadmašuje sve magistrate svojim utjecajem, autoritetom (auctoritas).

Na osnovu tog teksta drukčije je okarektirizirana Augustova vlast, naglašen je njen monarhijski karakter (studije Hajncea, Gažea. Premerštajna).

Socijalnim prilikama u doba principata posvećena je velika pažnja u Sajmovom djelu "Rimska revolucija". Principat je, smatra Sajm, predstavljao rezultat dugogodišnje revolucije, koja je promijenila sastav rimske oligarhije. Starinska aristokracija (nobilitas) gubi svoje prijašnje značenje. Augusta podržava vojska. Sajmov rad izaziva znatan interese, iako je sporno njegovo definiranje događaja iz 60. - 27. g. pr. K. kao revolucije, dok u raščlambi socijalnih pomaka on ignorira robovlasnički karakter socijalnih odnosa toga vremena.

9. Kultura u Augustovo doba

Augustovo doba predstavlja razdoblja procvata rimske kulture. U njegovo vrijeme stvorena su književna i umjetnička djela koja su stekla svjetsko-povijesno značenje i tijekom mnogih stoljeća ostala uzori. Ta su djela rezultat višestoljetnog razvitka rimske kulture, ali su ona u isto vrijeme izraz onih idejnih strujanja koje su karakteristične za Augustovo doba.

U vrijeme Augustove vladavine pada procvat rimske poezije. Građanski ratovi nisu presjekli onu liniju razvitka čiji početak pada u sredinu I. st. pr. K. Pjesnici Augustovog doba nastavljaju tradicije Lukrecija i Katula. Nesumnjivo značenje imao je mir koji je August uspostavio i koji je bio osobito povoljan za povlaštene slojeve italskog društva. Nije slučajnost što su svi pjesnici Italici po svom porijeklu.

Italiju je Rimu dala talente koji su ovjekovječili rimsku poeziju.

Za umjetničku prozu ovog vremena karakterističan je povijesni žanr. Istaknuto djelo ove epohe je *"Povijest"* Tita Livija. Druga povijesna djela iz Augustovog doba nisu nam se sačuvala. Sudeći po oskudnim podacima kojim raspolažemo, mnoga su od njih nosila, po svemu sudeći, publicistički karakter.

Književni život u Augustovo doba. Opadanje govorništva

Duboke promjene u političkom životu odrazile su se i u rimskoj književnosti. Ciceronov vijek predstavlja razdoblje procvata rimskog govorništva. Retorika zadržava svoje značenje i u Augustovo doba. Ona se predaje po školama, ona vrši utjecaj na najraznovrsnije književne rodove. Ali govorničko umijeće počinje lagano opadati, društvene prilike nisu doprinosile njenom procvatu. Tacit je ovako objašnjavao tu pojavu: "Dugotrajni mir, stalno odsustvo djelatnosti naroda, neprekidna tišina u Senatu, strogi poredak princepsa - umirili su i samo govorništvo, kao i sve ostalo".

Istovremeno, Augustovo doba je vrijeme književnog stvaranja najboljih rimskih pjesnika. Stariji među njima – Vergilije i Horacije – počeli su svoju pjesničku aktivnost još u vrijeme građanskih ratova.

Vergilije

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Publije Vergilije Maron (70. – 19. g. pr. K.) rodio se je u Sjevernoj Italiji, nedaleko od grada Mantove, u obitelji bogatog zemljoposjednika. Stekao je kvalitetnu naobrazbu, proučavao književnost, retoriku, bio upoznat sa epikurejskom filozofijom. Burni događaji iz vremena građanskih ratova odrazili su se i na Vergilijevoj sudbini. Njegovo malo imanje trebalo je pripasti veteranima. Ali ga je spasilo zauzimanje prijateljâ kod Oktavijana. Vergilije je ovog puta sačuvao svoju zemlju, ali ju je morao izgubiti prilikom sljedeće raspodjele. Ipak je Vergilije uz pomoć Mecenata (u čiji je krug ušao) postao vlasnik jednog drugog, manjeg imanja.

Vergilije je stekao glas svojim *"Bukolikama"*. One sa sastoje od deset pjesama, ekloga , napisanih pod utjecajem idilâ grčkog pjesnika iz III. st. pr. K. – Teokrita. U nizu ekloga Vergilije prikazuje pastire, koji se u krilu prirode natječu u pjesničkom stvaranju. Oni opjevavaju prirodu koja ih okružuje i svoja stada. U nekim eklogama ima ljubavnih motiva; značajno mjesto dodijeljeno je i raznim mitološkim likovima. Kao i kod Teokrita, radnja u nekim eklogama događa se na Siciliji, dok se u drugim eklogama ona odvija u pjesnikovom zavičaju – sjevernoj Italiji; u tim djelima, posvećenim prirodi, mirnim stadima i seoskom životu – našli su odraz i piscu suvremeni motivi. U devetoj eklogi govori o bezbožnim ratovima koji zahvaćaju zemlju. U prvoj eklogi (napisanoj, vjerojatno, kasnije od drugih) jedan od pastira prisiljen je na napuštanje rodnog pašnjaka, dok drugi obećava molitve u čast novog božanstva koje se nalazi u Rimu i pod kojim Vergilije podrazumijeva bez sumnje Oktavijana.

Pomalo zasebna je četvrta ekloga, napisano 40. g., poslije Brundizijskog mira. U njoj pisac pretkazuje rođenje božanskog djeteta, koje će na zemlju donijeti mir i sreću ljudima. Ova ekloga ne sliči na druge; on nosi karakter svečanog proročanstva. Još u antici diskutiralo se oko toga na koga je Vergilije mislio pod vječnim djetetom, čije je rođenje proricao. Komentatori su u njemu vidjeli sina Azinija Poliona, konzula iz 40. g., poznatog javnog radnika i pisca, kome je ta ekloga bila posvećena. Ali je ekloga, po svemu sudeći, stvorena pod utjecajem istočnih proročanstava, koja su pod nazivom Sibiline knjige stekla u to vrijeme široku popularnost.

Oko 29. g. pr. K. pojavljuje se novo Vergilijevo djelo - *"Georgike"*. To je didaktično djelo, koje daje upute poljoprivredniku. Djelo je napisano na Meceninu inicijativu; u njemu je slavio časni rad zemljoradnika i opjevao Italiju. Vrijednost "Georgikâ" sastoji se u tome što to nije suhoparna rasprava o poljoprivredi, napisana u stihovima. Razni ekskursi, prirodne scene, opisi prirode, zvučni stihovi, vješta upotreba živopisnih sredstava govora – sve nam to omogućuje da "Georgike" uvrstimo među vrijedna umjetnička djela. Vergilije poetizira Italiju, Saturnovu zemlju, najplodniju i najbolju na svijetu. Slavnom prošlošću Rima treba se ponositi čitava Italija, Priličan broj stihova je posvećen je slavljenju Oktavijana.

Glavno Vergilijevo pjesničko djelo nosi, po imenu legendarnog pretka julijevskog roda, naslov *"Eneida"*. Ono je stvoreno po uzoru na najveće grčke spjevove - "Ilijadu" i "Odiseju".

Spjev počinje opisom dolaska na afričku obalu Trojanca Eneje, koji je napustio Troju u plamenu. Kraljica Didona priređuje Eneji srdačan prijem. Na gozbi, koju je Didona priredila u čast neočekivanog gosta, Eneja podrobno priča o propasti Troje i o svom putu, punom doživljaja, Didonina sućut prema Eneji prelazi u ljubav. Ali je Jupiter Eneji naredio da napusti Afriku i otplovi u Italiju, kao što mu je to još ranije predodređeno. Didona nije mogla podnijeti bol zbog rastanka, i oduzela je sebi život. Na putu u Italiju Eneja se zaustavlja na Siciliji, gdje je za vrijeme dugih lutanja morao pokopati oca Anhiza. Eneja obnavlja sjećanje na njega igrama a upriličen mu je i susret s ocem u podzemnom carstvu. Tamo Anhiz proriče sudbinu Eneji i slavnu budućnost moćne rimske države, koju će osnovati Enejini potomci. U drugom dijelu spjeva govori se o tome kako Eneja uspostavlja svoju vlast u Laciju. On mora ratovati s lokalnim plemenskim vođama, koji raspolažu znatnom snagom, ali Eneju štite bogovi, i borba s protivnicima završava se njegovom punom pobjedom.

Zamisao i osnovna ideja "Eneide" potpuno odgovaraju Augustovim političkim tendencijama. Vergilije je opjevao njegovog legendarnog pretka, koji je uspjehe postizao ne samo zahvaljujući svojoj hrabrosti, već i uslijed svoj pobožnosti (pietas), koju on iskazuje kako prema

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

božanstvima tako i prema svojim bližnjima. U liku pobožnog Eneje prikazan je idealni Rimljanin, čije ponašanje treba služiti kao primjer za potomstvo.

Spjev nosi vjersko-didaktički karakter. Cilj mu je da uskrsne staru rimsku pobožnost, poštovanje bogova, strah pred njima, vjerovanje u znamenja, i da Rimljane pobudi na vršenja zavjeta pobožnosti i vjerskih obreda.

Mnogobrojni ekskursi posvećeni su idealizaciji rimske povijesti. To je najjasnije izraženo u Anhizovom proročanstvu:

Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hae tibi erunt artes, pacisque imponere morem
Parcere subiectis, et debellare superbos".

"Rimljanine, ovo će biti tvoja umijeća:
pamti da moraš upravljati narodima,
da ih moraš navikavati na mir, pošteđivati pobijeđene, a krotiti nepokorne."

Na štitu koji je Eneji poklonila njegova majka Venera prikazane su najvažnije bitke iz rimske povijesti. Kao posljednja prikazana je bitka kod Akcija i Augustovi trijumfi.

"Eneida" je imala za cilj da pokaže da je od trenutka otkako je August uspostavio rimski mir, počeo novi, sretni vijek.

Pisac "Eneide" imao je pred sobom određene uzore. Ti uzori bili su mu ne samo homerski spjevovi, već i razne epska djela iz helenističkog doba. Od rimskih pisaca Vergilije se, kao i Lukrecije, ugledao na Enija.

Višestrani i raznovrsni utjecaji nisu pretvorili "Eneidu" u suhoparno, antikvarno djelo. Piščev pjesnički talent, njegova ljubav prema Rimu i Italiji – sve je to utjecalo da je on stvorio snažno pjesničko djelo. O snazi njegovog emocionalnog utiska svjedoče još antički izvori. Tako se, na primjer, priča, kada je Vergilije čitao stihove u kojima se proricala prijevremena smrt Augustovom nećaku Marcelu, da je majka ovog posljednjeg, koja je nazočila čitanju, pala u nesvijest. "Eneida" je stekla gotovo sveopće priznanje odmah nakon svog nastanka. Pjesnik je na njoj radio dugo godina. On je krenuo u Grčku, da bi između ostalog posjetio i mjesto na kojem se nalazila Troja, zavičaj njegovog legendarnog junaka. Ali se u Grčkoj razbolio i zajedno sa Augustom vratio u Italiju, gdje je ubrzo umro. Vergilije je "Eneidu" smatrao nedovršenim djelom i zabranio je njeno objavljivanje, ali je ona, po naredbi samog Augusta, ipak bila objavljena.

U povijesti rimske književnosti Vergilijevo stvaralaštvo predstavlja jednu od najvažnijih etapa. Vergilije je poznavao aleksnadrijsku školu; aleksnadrizam je utjecao na njegovo stvaranje, ali je Vergilije i pored toga stvorio čisto rimska pjesnička djela.

Horacijevo stvaralaštvo

Mecenatovom kružoku pripadao je i drugi pjesnik Augustovog vremena – Kvint Horacije Flak (65. – 8. g. pr. K.).

Horacije je bio sin jednog oslobođenika i rođen je u južnoj Italiji, u gradu Benuziji. Horacijev otac bio je imućan čovjek i svom sinu je omogućio kvalitetno obrazovanje. Horacije se je najprije obrazovao u Rimu, a zatim u Ateni. Zajedno sa aristokratskom mladeži koja se tamo nalazila Horacije je, unatoč svojoj mladosti, stupio u vojsku Marka Junija Bruta, stigao do čina vojnog tribuna i sudjelovao u bitci kod Filipa, za vrijeme koje je, po vlastitim riječima, "sramno odbacio štit". Poslije pobjede trijumvirâ Horacije se vratio u Italiju, gdje je kao i Vergilije izgubio svoju zemljišnu česticu za vrijeme ponovne podjele italske zemlje. Mogao je stupiti u službu (kao kvestorski pisar). U to vrijeme pada početak njegove pjesničke djelatnosti. Mladi pjesnik zbližio se je sa Vergilijem, i ovaj ga je uveo u Mecenatov kružok. Od ovog zaštitnika umjetnikâ i

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

pjesnikâ Horacije je dobio posjed srednje veličine, koji se nalazio u bivšoj zemlji Sabinjana. Preko Mecenata Horacije se upoznao sa Oktavijanom. Nakon Vergilijeve smrti Horacije je postao službeni pjesnik, i njemu je 17. g. povjereno sastavljanje himne, koja je pjevana za vrijeme sekularnih (vjekovnih) igara. Neko vrijeme August je Horaciju nudio mjesto svog tajnika, ali je pjesnik odbio tu ponudu, cijeneći iznad svega svoju slobodu i neovisnost.

Jedno od ranih Horacijevih djela bile su satire. Horacije slijedi Lucilija, ali je njemu važnija elegancija oblika. Horacije šiba poroke i mane ljudi što ga okružuju: gramzljivost, oholost, pretjeranu raskoš, jagmu za nasljedstvom. On osuđuje pjesnike bez talenta, skorojeviće koji su se obogatili. U njegovim stihovima nema revolta i negodovanja. Njegove satire pisane se u teška vremena vladavine drugih trijumvira; time se možda objašnjava što pisac ne navodi ni imena, ni društvene grupe.

Svoja politička opredjeljenja Horacije je izrazio u "epodama", koje su, kao i satire, napisane u ranom razdoblju njegovog stvaralaštva.

U sedmoj epodi Horacije se s negodovanjem obraća vojnicima koji kreću u građanski rat i pripremaju propast Rima. Beznađe i očaj osjećaju se u šesnaestoj Horacijevoj epodi. Horacijeve političke simpatije očito se nalaze na Oktavijanovoj strani: deveta epoda slavi pobjedu kod Akcija. Pisac spominje i drugu pobjedu koju je Oktavijan odnio, pobjedu nad "Neptunovim sinom" Sekstom Pompejem, koji je, po pjesnikovim riječima, htio na Rimljane staviti okove skinute s robova.

Najbolje Horacijevo djelo jesu, neosporno, njegove o d e . I u njima se reflektira politički život toga doba.

U jednoj od njih pisac uspoređuje rimsku državu (po svemu sudeći, iz vremena građanskih ratova) sa lađom koja je izgubila krmu i kojoj prijeti opasnost. Jedna druga oda napisana je povodom Oktavijanove pobjede nad Kleopatrom. U mnogim pjesmama koje spadaju u vrijeme principata Horacije pokazuje službeni pogled na zadaće zakonodavstva: mudri upravljač mora povratiti poljuljan moral, kazniti poroke, dati poticaj vrlini, uskrsnuti starinsku rimsku pobožnost. Horacije pozdravlja stroge Augustove zakone o obiteljskom životu i nalazi da su oni već donijeli sigurne plodove. Neke ode veličaju Augustovu vanjsku politiku, prikazuju Augusta kao moćnog osvajača, koji Rimu pokorava daleke narode. Teško je reći u kojoj je mjeri pjesnik bio iskren kad je hvalio Augusta. Moguće je da je Horacije najjasnije izrazio svoj stav i stav mnogih predstavnika vladajućih slojeva kad je rekao: *"Ne bojim se ni meteža ni nasilne smrti, dokle god Cezar vlada narodima."*

Ali ono što je glavno u Horacijevim odama, nisu političke teme. Kao Katul, i Horacije je lirski pjesnik. On propovijeda umjerenost, ali ujedno i razumno uživanje. Carpe diem – "uživaj u trenutku" – to je njegova parola.

Horacije je najprije bio pristaša epikurejstva, a kasnije je počeo naginjati prema stoicizmu. Ali je on bio daleko od rigorizma. Gotova u svim pitanjima on je pristaša zlatne sredine (aurea mediocritas). Tematika njegovih pjesma je raznovrsna: poruke prijateljima, uspomene iz prošlosti, lirske pjesme. Stalno nailazimo na motiv koji je najbolje izražen u devetoj odi prve knjige:

"Odbaci misli o tom što će sutra biti,
I koji god ti sudbina dodijeli dan,
Smatraj čistim dobitkom; dokle godi si mlad,
Ne preziri ljubavne čari, igru i pjesmu."

U svojoj čuvenoj pjesni, poznatoj pod naslovom "Spomenik", koja je kasnije poslužila kao uzor mnogima; Horacije govori da će se njegovo ime poštovati dokle god postoji Rim, jer je on eolsku pjesmu pretočio u italske stihove.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Pred kraj svog života Horacije je napisao poslanice (epistolae), upućene pojedinim osobama, koje po svojim motivima podsjećaju na njegove rane satire. Na poslanice se nadovezuje njegova "Ars poetica", poveće djelo u stihovima, posvećeno razmatranjima o pjesničkom stvaranju.

Tibul i Propercije

Istovremeno kad i Vergilije i Horacije, pisali su svoja djela dva pjesnika-elegičara – Albije Tibul (54.-19. g. pr. K.) i Sekst Propercije (oko 49. – 15. g. pr. K.).

Tibul je bio sin jednog rimskog viteza. On nije pripadao Mecenatovom kružoku, već kružoku Marka Valerija Mesale Korvina, republikanca, koji je zatim prešao na Oktavijanovu stranu. Kod Tibula se opaža utjecaju aleksandrijskih pjesnika. Najbolje svoje pjesme Tibul je posvetio svojoj ljubavi prema Deliji (sljedeći primjere aleksandrijskih pjesnika i Tibul je svojoj ljubovci izabrao ime iz grčke poezije). Za razliku od Vergilija i Horacija, Tibul nijednom ne spominje Augusta, ali i on proklinje rat, gramzljivost i raskoš, a opjevava tihi seoski život. Sretni su bili primitivni ljudi, kada nije bilo vlasništva ni mržnje i kada su ljudi bez rada dobivali darove same prirode.

Propercije je rodom iz grada Asiza, u Umbriji. On se nalazio pod utjecajem aleksandrijskih pjesnika u većoj mjeri nego drugi pisci, i s ponosom je sebe nazivao rimskim Kalimahom.

Ljubav prema Citiji – darovitoj ženi, koja je pisala stihove i bila vična glazbi je glavna Propercijeva tema. Pred čitateljem se nižu svi zapleti romana, od buđenja simpatije pa do Citijine nevjere i raskida s njom. U duhu aleksandrijske škole, Propercijeve su elegije pune svakovrsnih reminiscencija iz grčke i rimske mitologije. Propercije je pripadao Mecenatvom krugu i platio je svoj danak službenoj tematici. U čitavom nizu pjesama on je opjevao rimsku starinu.

Ovidije

Mlađi pjesnik Augustovog doba bio je Publije Ovidije Nazon. On je vodio porijeklo iz jednog starog viteškog roda i rodio se u Sulmonu, gradu u zemlji Peligna. U Rimu i Atici Ovidije je stekao kvalitetnu naobrazbu. Kao pjesnik bio je blizak Tibulu i kao i ovaj uživao zaštitu Valerija Mesale. U svojim djelima Ovidije slijedi svoje prethodnike ali kod njega nema dubine, i u njegovim pjesmama ima više neprirodnosti nego kod njegovih uzora. Ovidije se je rodio 43. g., on se dakle nije mogao sjećati strahota građanskih ratova, koje su ljude dovele do iskrenog veličanja novog poretka, koji je ljudima donio mir i spokojstvo. Za Ovidija su te pohvale samo formule i kalupi koje mora slijediti. Na Ovidijevo stvaralaštvo stavili su svoj pečat aleksandrizm i retorika. Ali, zahvaljujući izvanrednoj snazi svoga talenta, on je uspio stvoriti profinjena djela, koja su ovjekovječila njegovo ime.

Rana Ovidijeva djela posvećena su ljubavnoj tematici. Prvo Ovidijevo djelo bile su ljubavne elegije ("Amores"). Pjesnik opjevava svoju ljubovcu Korinu i, slično svojim prethodnicima, donosi čitav tok romana. Ubrzo poslije ljubavnih elegija pojavilo se drugo djelo, "Herodies", koje sadrži poruke poznatih mitoloških heroina svojim ljubavnicima (poruka Penelope Odiseju, Helene Parisu, Didone Eneji i druge).

Za potku svake pojedine poruke uzeti su sižei iz mitologije. Ali Ovidije snižava popularne mitološke likove, tumači ih na svoj način a to ponekad graniči s ironijom. Njegova Penelopa je nezaštićena žena, koja strahuje za vjernost svoga muža. Didonine poruke su obični ljubomorni prijekori, upućeni ljubavniku koji ju je napustio. U oba djela ima dosta općih razmatranja o ljubavi i njenom značenju, o odnosima među zaljubljenima. Ta razmatranja stoje nesumnjivo u opreci sa idejama kojima je prožeto Augustovo zakonodavstvo o obitelji i braku. Taj jaz još više se produbljuje u Ovidijevom spjevu *"Umijeće ljubavi"* (Ars armatoria). Ovidije daje savjete ljubavnicima, kako mogu postići uspjeh kod predmeta svoje ljubavi i kako se treba ponašati ljubavnik da bi sačuvao naklonost svoje ljubovce prema sebi. Posebna glava donosi pouke zaljubljenim djevojkama. Spjev je napisan elegantnim stihovima, u njima ima mnogo duhovitih

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

misli, ali i mnogo frivolnog. Spjev u izvjesnom pogledu predstavlja parodiju na Augustovo zakonodavstvo protiv preljuba. Kasnije se Ovidije branio da se u spjevu govori o ljubavnicima iz nižih klasa, o kurtizanama, na koje se ne protežu Augustovi zakoni. Ali čak i površno poznavanje djela pokazuje da pisac ima u vidu rimske dame iz višeg društva.

Kasnije je Ovidije prešao na mitološke sižee. On piše *"Faste"*, u kojima izlaže obrede i predaje o rimskim praznicima. Ovidije hvali Augusta, često gubeći osjećaj mjere.

Veliko Ovidijevo djelo nosi naslov *"Metamorfoze"*. Ovidije je iz mitologije izabrao razne priče o pretvaranju ljudi u životinje, biljke, kamenje i zviježđa. Ali, iako pokazuje svoju učenost, Ovidije ipak ostaje isti onaj bezbrižni, ponekad i lakomisleni pisac erotičnih djela. Bogovima i herojima nisu samo svojstvene sve ljudske strasti; po svojim navikama i mislima oni se ne razlikuju od Ovidijevih suvremenika, Rimljana iz najvišeg društva.

U "Metamorfozama" Ovidije daje svoje doprinos društveno-političkim koncepcijama koje su propagirali i drugi pjesnici. Prva knjiga počinje opisom Saturnovog carstva, zlatnog vijeka, kada su ljudi živjeli bez ikakvih zakona, kada je priroda davala sve što je najbolje za život.

Spjev se završava pričom o pretvaranju Julija Cezara u zvijezdu i slavljenjem Augusta.

8. g. Ovidije je, u nekoj vezi sa slučajem mlađe Julije, poslan u progonstvo u grad Tome, na zapadnoj obali Crnog Mora.

Pretpostavlja se da je uzrok za to bio spjev *"Umijeće ljubavi"*. Preko godinu dana trajao je put u daleku pokrajinu, koja se Ovidiju učinila surovom i ubogom. Opravdavanju sebe i čežnje za Rimom Ovidije je posvetio dva djela: *"Tristia"* (Tuge) i *"Pisma s Ponta"*. I pored nostalgije, Ovidije ostaje majstor ironije, a mitološke motive povodom ovog ili onog slučaja obradio je on sa prijašnjim sjajem, ponekad i sa lakomislenošću. Ovidije živo opisuje lokalnu prirodu i život domorodaca. Ovidijeve žalbe nisu postigle cilj. August je ostao gluh za njegove molbe. Ovidiju nije oprostio ni Augustov nasljednik, i pjesnik je umro u progonstvu, oko 17. g.

Ovidije je posljednji snažni pjesnik Augustovog doba. Na njegova djela izvršila je utjecaj retorička škola, ali je, usprkos tome, živi i izraziti Ovidijev talent učinio da su njegova djela jedan od najboljih uzora rimske poezije.

Augustova vjerska politika

Tendencije za restauracijom karakteristične su u ovoj ili onoj mjeri i za književnost, i za povijesna djela, ali su one naročito uočljive u religiji.

Pred kraj Republike više klase rimskog društva odnosile su se indiferentno i čak skeptički prema pitanjima religije. Za vrijeme građanskih ratova došlo je do svojevrsne reakcije, koja je našla svoj odraz u Augustovim vjerskim reformama. August restaurira stare hramove i podiže nove. Obnavljaju se starinski običaji i praznici. U vjerskom životu veliki značaj dobivaju razni kolegiji, čiji postanak pada u duboku starinu. Zahvaljujući Augustovom nastojanju popunjavane su takve vjerske magistrature koje su, zbog raznih uzroka, ostajale dugo vremena nepopunjene. Za rimski vjerski život karakteristično je još od davnih vremena prodiranje raznih istočnih kultova. Osobito mnogo njihovih pristaša bilo je u nižim i srednjim klasama stanovništva. August je odavao dužno priznanje grčkim božanstvima i starim grčkim vjerskim običajima, ali je imao negativan stav prema istočnim kultovima. Na primjer, bilo je zabranjeno da se u gradskim granicama podižu hramovi posvećeni egipatskim bogovima.

Augustova vjersko-reformatorska djelatnost nije imala pred sobom restauracijske ciljeve. Osjećala se potreba za vjerskim obrazloženjem novog političkog pokreta, za njegovom vjerskom sankcijom. Veću počast nego prije uživaju božanstva – zaštitnici julijevskog roda: Mars, Apolon i Venera. Zidaju se hramovi i stvara kult tih božanstava; takvi su "Augustov mir" (Pax Augusta), "Fortuna" [Augustovog] povratka" itd. U isto vrijeme promiče se misao o nastupanju novog vijeka. Najjasnijeg odraza našlo je to u takozvanim sekularnim igrama održanim 17. g. pr. K.

Predodžba o vijeku kao o vremenu života pokoljena istovremeno rođenih ljudi vodi porijeklo od etruščanskih vjerovanja. Sekularne su se igre još od davnih vremena slavile otprilike svakih

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

sto godina, ali se pred kaj Republike rok ovoga praznika poklopio sa vremenom borbe između Cezara i Pompeja, tako da igre nisu održane. August je to iskoristio, i zahvaljujući svakovrsnim domišljanjima određeno je da igre treba proslaviti 17. g. Praznik je trajao tri dana i odlikovao se izvanrednom veličanstvenošću. Posljednjeg dana svečano bogoslužje održano je na Palatinu, gdje se nalazio dvor samog Augusta. Pošto je prinesena žrtva Apolonu i Dijani, kor mladića i djevojaka pjevao je himnu koju je sastavio pjesnik Horacije. U himni se slavila veličina Rima, najboljeg grada na zemlji, u njoj se govorilo o nadolaženju novog vijeka, koji sobom obilježava trijumf najboljih ljudskih svojstava – vjernosti, časti, srama i junaštva. U himni je slavljena Augustova vanjska i unutarnja politika.

Poslije smrti Lepida, bivšeg trijumvira, koji je imao položaj velikog pontifika, August je bio svečano izabran za velikog pontifika (12. g. pr. K.), i na taj način postao priznati poglavar rimske religije.

Iskustvo i primjer helenističkih monarhija izvršili su nesumnjiv utjecaj i na službenu ideologiju Rimskog Carstva. U Rimu i Italiji poštovan je Augustov genij, čija je predodžba stavljana zajedno s najviše cijenjenim obiteljskim božanstvima – larima. Osim toga, središte svakog rajona grada Rima činilo je svetište posvećeno larima, među kojima se nalazio i Augustov genij. O kultu lara vodili se nadzor posebni magistri, birani svake godine. Osobit značaj stiče carski kult u provincijama. Vjernost Augustu učvršćivana je posebnom prisegom, čiji je obrazac nađen u Paflagoniji, na mjestu grada Gangre. Zaklinjalo se Zeusom, zemljom, suncem i samim Augustom da će se činiti samo dobro Augustu i njegovom potomstvu i pozivale su se svakojake nesreće na glavu onog tko prekrši taj zavjet. U heleniziranim područjima kult cara bio je nastavak stoljetnih tradicija; na Zapadu on je stekao široku rasprostranjenost i postao izraz lojalnosti mjesnog stanovništva.

Arhitektura i likovne umjetnosti

Arhitektura i likovne umjetnosti razvijale su se pod Augustom u istom smjeru u kojem i poezija. Rim je bio ponovo izgrađen; po riječima starih povjesničara, od grada od opeke on se pretvorio u grad od mramora. Novi arhitektonski objekti i umjetnički spomenici trebali su svjedočiti o rimskoj veličini, o nastalom miru i blagostanju, o povratku dobrim običajima predaka, zaslugama samog princepsa, prvog građanina i sina božanskog Julija. Glavni Augustov pomoćnik bio je Agripa, za čije je ime vezan niz monumentalnih građevina. August je sagradio kazalište, koje je u čast svoga nećaka nazvao Marcelovim kazalištem, on je restaurirao i obložio mramorom Pompejevo kazalište. August je sproveo vodovod, sagradio veličanstvene terme, podigao dimenzijama prostrani Panteon – hram posvećen bogovima-zaštitnicima julijevskog roda.

Karakterističan za rimski arhitektonski stil s početka Carstva je Augustov mauzolej. Po svojoj ideji istočnjačko-helenistička zgrada presvučena je u tradicionalni italski oblik (podsjećala je na etruščanski nadgrobni spomenik). Za arhitekturu Augustovog doba karakteristično je i vraćanje klasičnim uzorima. Kao primjer takvog spomenika može poslužiti hram u galskom gradu Nemausu (Nimu), sagrađen u korintskom stilu; hram se odlikuje simetrijom, jednostavnošću i savršenstvom detalja.

Pod Augustom je završeno i preuređenje rimskog Foruma, započeto još pod Cezarom. Forum je proširen i ukrašen novim zgradama. Sagrađen je i Julijev forum, a sa njegove sjeverne strane dodan je novi forum, Augustov Forum, na kome su se mogli vidjeti kipovi mnogih istaknutih ljudi iz rimske prošlosti. Građevina koja je izražavala glavni smjer Augustove politike bio je "Oltar mira" (Ara pacis), sagrađen između 13. i 9. g. pr. K. Spomenik nije sačuvan u cijelosti, ali su pronađeni pojedini njegovi fragmenti, kao i njegove predodžbe na novcu. Jednostavnost i harmonija kombiniraju se na tom spomeniku sa masivnošću. To je bio jednostavan pravokutnik, okružen ogradom, ukrašen ornamentima i bareljefima. Ornament je predstavljao stilizirano kombiniranje plodova i lišća, što je trebalo ukazati na blagostanje i

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

blagodat Italije. Istu tu temu obrađivali su i neki reljefi. Personifikacija Italije prikazana je kao žena-hraniteljica, okružena simbolima plodnosti. Drugi reljefi prikazivali su prinošenje žrtve od strane Eneje, legendarnog Augustovg pretka, a tako isto i Augustovu obitelj u vjerskoj procesiji. Čitava kompozicija, uzeta u cijelosti, trebala je svjedočiti o blagodati Italije i povratku rimskog društva starinskim običajima. Sve je to dovođeno u svezu sa djelatnošću Augusta i julijevskog roda.

Reljefi na oltaru nastavljaju tradicije "sukcesivno narativnog stila prikazivanja". Umjetnik, koji je pokazao veliku skrb za portretsku sličnost glavnih osoba, ostaje dosljedna realističnom stilu, ali je daleko od naturalizma; njemu je svojstvena stilizacija u duhu klasičnih grčkih spomenika. Ta stilizacija ima za cilj jasnije izražavanje ideje čitave kompozicije.

Najimpozantniji spomenik portretne umjetnosti je Augustov kip iz Primaporte. On je nastao vjerojatno 20. g. pr. K., u vezi sa uspjesima istočne politike. August je predočen kao vojskovođa koji se obraća svojim vojnicima. Promatrajući ga u cjelini, kip ostavlja na gledatelja utisak spokojstva, snage, jednostavnosti i veličine. U Augustu kao da su utjelovljene crte koje je Vergilije pripisao Eneji.

Slično svom legendarnom pretku, August je predočen kao čovjek koji se ističe svojom "pobožnošću i oružjem" (pietate insignis et armis).

Manji značaj imala je stilizacija u portretima privatnih osoba, koji se od portreta prethodnog razdoblja razlikuju finijom obradom. U Augustovo vrijeme pada i razvitak ženskog realističnog kiparskog portreta, koji prenosi individualne crte. Živošću se odlikuju i predodžbe djece u procesijama prikazanim na "Oltaru mira".

Slikarstvo se u Augustovo doba primjenjuje, kao i ranije, u dekorativne svrhe. Primjere tog slikarstva nalazimo u Pompejima; osim toga, ono je zastupljeno i slikama na zidu u takozvanoj Livijinoj vili.

U povijesti rimske kulture Augustovo doba zauzima posebno mjesto. To je "zlatni vijek" rimske umjetnosti i književnosti. Djela iz tog vremena slavila su i promicala Augustovu politiku, ali su istovremeno u umjetnosti savlađivani helenistički utjecaji, koji su do naročitog izražaja dolazili u vrijem Sule; i dalje traje vraćanje italskim i klasičnim grčkim uzorima, koje je počelo još pod Julijem Cezarom. Od tih elemenata, među kojima su italske tradicije stekle prevladavajući i preobražavajući značaj, stvara se onaj k l a s i č n i r i m s k i s t i l koji je izvršio ogroman utjecaj na kasniji razvoj europske kulture.

G l a v a X X V .

CAREVI IZ DINASTIJE JULIJEVACA - KLAUDIJEVACA

1. Tiberije (14. - 37. g. p. K.)

Politički sustav koji je osnovao August pokazao se čvrstim, jer je predstavljao uspješan kompromis između raznih grupacija rimskog robovlasničkog društva, jamčio vladavinu nad robovima i omogućavao obranu rimskih granica. Taj sustav bio je vezan za imena Cezara i Augusta, za rod Julijevaca; i zato, usprkos tome što nije bilo državnih akata o načinu nasljeđivanja prijestolja, poslije Augustove smsrti i poslije smrti njegovih nasljednika, vlast prelazi na članove njegove obitelji, na Julijevce-Klaudijevce. Stupanje na vlast Senat je sankcionirao posebnom odlukom, koja ima snagu zakona. Poslije Augustove smrti vlast je prešla na njegovog pastoraka T i b e r i j a K l a u d i j a N e r o n a (poslije usinovljenja – Tiberije Julije Cezar), koji je vladao od 14. do 37. g. (kao car zvao se Tiberije Cezar August).

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

August nije gajio simpatije prema svom pastorku. Tiberiju su često povjeravane važne misije, koje je on sa uspjehom izvršavao, ali je August i pored toga davao prednost najprije svom nećaku Marcelu, zatim Agripi, a poslije njegove smrti – usinovljenim unucima Gaju i Luciju Cezaru. Tek 4. g. August je usinio Tiberija, ali ga očigledno nije smatrao ravnim ostalima, prije vremena umrlim nasljednicima, tako da je čak i u svom testamentu pisao: *"Pošto mi je okrutna sudbina oduzela sinove, Gaja i Lucija, neka moj nasljednik bude Tiberije Cezar"*.

Tiberijeva karakteristika

Zapostavljenost na dvoru nesumnjivo se odrazila na Tiberijevom karakteru. Kada je došao na vlast, imao je već preko pedeset godina. To je bio iskusan vojskovođa i diplomat, na licu mjesta upoznat sa situacijom u mnogim područjima Rimskog Carstva.

Podozrivost i licemjerje, okrutnost i nepovjerenje prema okolini – to su dvije crte kojim Tacit karakterizira Tiberija. Ali je na Tacitove sudove utjecalo nesumnjivo stanje iz vremena Domicijana, u kome je taj povjesničar živio. Lik cara-tiranina prenesen je u prošlost.

Poslije veličanstvene sahrane Augusta Senat se, po Tacitu, obratio Tiberiju s molbom da bude Augustov nasljednik. Tiberije je najprije na to odgovorio odbijanjem. Ali prijelaz vlasti na Tiberija bio je još ranije dogovoren, tako da je njegovo odbijanje bilo formalno, znak poštovanja prema Senatu.

Tiberijeva politika prema Senatu

Tiberije je u više mahova naglašavao da on prema Senatu nastavlja politiku svog prethodnika. Jedna od prvih njegovih mjera bilo je jačanje vlasti Senata.

Poslije Augustove smrti izborne komicije prestale su se sastajati, i izbor magistrata prelazi na Senat. Na taj način, formalno, Senat postaje ne samo najviša zakonodavna, već i najviša izborna ustanova.

Prve godine Tiberijeve vladavine obilježene su slogom između princepca i Senata, ali se ona zatim narušava.

Pobuna panonskih i rajnskih legija

August je poduzeo sve mjere da u svojim rukama koncentrira neograničenu vlast nad vojskom, a da se istovremeno oslobodi stalne kontrole nad svemoćnom vojskom. On je sam zapovijedao vojskom, koja je trebala postati pouzdani oslonac njegove vlasti. Legije su bile raspoređene po pograničnim provincijama, radi zaštite granica. Veterani su dobili zemljišne čestice. Ali je ubrzo poslije Augustove smrti izbio ustanak panonskih legija (14. g.). Ustanak je bio izazvan teškim položajem vojnika-redova u legijama.

Zahtjevi vojnika nosili su profesionalni karakter: oni su se prije svega borili za povećanje plaće, skraćenje vojnog roka, otpuštanje isluženih veterana.. U Panoniju je krenuo Tiberijev sin Druz; on je ugušio ustanak, iskoristivši sva sredstva, u koja je spadalo čak i to da su njegovi agenti pomrčinu mjeseca protumačili kao znak nepovoljan za ustanike.

Gotovo istovremeno i zbog istih uzroka pobunile su se i rajnske legije. Poslije Varovog poraza one su bile popunjene rimskim plebejcima i oslobođenim robovima, koji su i bili glavni inicijatori nemira.

Oni su postavili zahtjeve analogne zahtjevima panonskih legionara. Vojnici su htjeli za cara proglasiti svog vojskovođu, u trupama popularnog Germanika, Tiberijevog nećaka. Ali Germanik je smatrao da je nemoguće primiti vlast iz ruku ustanika. On je zadovoljio zahtjeve vojnika i uvjerio ih da treba uspostaviti disciplinu i izdati inicijatore.

Tiberije i Germanik

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Poslije toga Germanik je poduzeo niz pohoda protiv Germana. Ali je ubrzo opozvan u Rim, i pohodi preko Rajne bili su obustavljeni. Tiberije nije želio nastaviti aktivne operacije, jer su one iziskivale velika sredstva. U Tiberijevoj odluci mogli su igrati određenu ulogu i osobni razlozi. Germanik je uživao veliku popularnost kako u vojsci tako i u prijestolnici. Opasnost od dinastičke borbe bila je realna još od prvih dana Tiberijeve vladavine. Ubrzo nakon Tiberijevog dolaska na vlast bio je ubijen najmlađi sin Julije i Agripe, koga je August bio poslao u progonstvo. Poslije nekog vremena jedan od robova pogubljenoga počeo se je predstavljati kao poginuli gospodar i privukao je na svoju stanu priličan broj pristaša, sve dok Tiberiju nije pošlo za rukom da sa njim iziđe na kraj. Po povratku sa Zapada Germanik je bio udaljen iz Rima, njemu su povjereni važni zadaci na Istoku. Germanik je doveo na armensko prijestolje rimskog kandidata i regulirao odnose između Rimljna i Parta. Kapadokija i Komarena pretvorene su u rimske provincije. Poslije završetaka tih poslova Germanik je otišao u Egipat, a zatim se vratio u Siriju. 19. g. on se u Antiohiji iznenada razbolio i umro. U Rimu se pojavila sumnja da ga je otrovao namjesnik Sirije, ne bez carevog znanja. Germanikovi ostaci preneseni su u Rim. Sahrani je prisustvovalo ogromno mnoštvo ljudi. U svim slojevima rimskog stanovništva žaljena je smrt mladog vojskovođe.

Poslije Germanikove smrti odnosi između Tiberija i Senata pogoršali su se. Senatorska oporba pokazala se još prvih dana Tiberijeve vladavine; pored laskavih govora car je mogao čuti i niz ironičnih primjedbi. Izraz oporbene orijentacije bila je i duboka žalost povodom Germanikove smrti i izvanredna pažnja prema njegovoj udovici, Agripini Starijoj. U ovoj ili onoj mjeri ta je oporba slabila carsku vlast, vojnu diktaturu, dok je, međutim, objektivna situacija zahtijevala njeno učvršćenje. O tome su svjedočile pobune legija.

Pobune u provincijama

Nemirne su bile i provincije., 21. g. počeo je pokret u Trakiji, koja se nalazila u položaju zavisne države. Iste te, 21. g. izbila je pobuna u Galiji, izazvana teretom porezâ. Glavnu ulogu u ustanku igrala su plemena Eduâ i Treverâ, njima su se počela pridruživati i druga plemena. Pokret je skoro zahvatio čitavu Galiju. Ustanici su polagali nade u osiromašenje Italije, u nepouzdanost i slabost rimskih trupa. Ali Rimljani nisu dopustili da se svi ustanici ujedine; ustanak je bio ugušen uz pomoć nekih vođa galskih plemena. Rimljanima je znatno teže bilo izići na kraj sa ustankom u Numidiji. Na čelo ustanka stao je Numiđanin Takfarinat, koji je prije toga služio u rimskoj vojsci. Ustanak je počeo 17. g. Prokonzuli Afrike vodili su duže vremena vojne akcije protiv njega. Snage Takfarinata su rasle, njemu su se pridruživala sve nova i nova plemena. Rimljani su čak morali poslati jednu legiju iz Panonije. Tek 24. g. ustanak je bio konačno ugušen.

24. g. jedna vojnik iz pretorijanskih kohorti – Kurtizije, pripremio je pobunu robova na jugu Italije, gdje je na ogromnim pašnjacima bilo mnoštvo pastira, koji su, po Tacitovim riječima, bili "divlji i neustrašivi robovi". Kvestor Kurcije Lup, koji se nalazio u tim mjestima, uspio je ugušiti pokret u samom začetku.

Financijske teškoće

Financijske teškoće osjećala je rimska država još zadnjih godina Augustove vladavine. Tiberije je, naročito u prvim godinama svoje vladavine, pokazivao izvanrednu štedljivost i ekonomičnost. U vezi s tim njegova je politika prema plebsu drukčija od Augustove. Uobičajene distribucije su i dalje zadržane, ali su zato rjeđe i s manje raskoši priređivane kazališne predstave, što je često izazivalo prosvjede rimskog mnoštva po kazalištima i burne aplauze upućene glumcima koji bi izgovorili kakav uspješan epigram na račun Tiberija.

Gospodarske teškoće bile su izazvane nedostatkom novca u optjecaju. Uvoz u Rim i Italiju premašivao je izvoz, italska trgovina bilježila je pasivnu bilancu, i uslijed toga su plemeniti metali otjecali u istočne provincije, a odatle – čak i izvan granica Carstva. U Senatu se raspravljalo o mjerama za suzbijanje raskoši. Ali je Tiberije odbio to učiniti, jer je takve mjere smatrao

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

neučinkovitima. Osobitu oštrinu dostigla je financijska kriza 33. g., u svezi sa sljedećom okolnošću: odlučeno je da se no osnovu starih zakona otpočne borba protiv zelenaštva. Preplašeni vjerovnici zatražili su povratak zajmova, novac je uslijed toga počeo iščezavati, i kako su mnogi od dužnika istovremeno prodavali svoje parcele, pala je cijena zemljištu; uslijed toga, propao je veliki broj obitelji. Kriza je zaustavljena kada je Tiberije, da bi održao valutu, unio u mjenjačnice 100 milijuna sestercija.

Tiberijeva politika u provincijama

I pored nedostatka sredstava, Tiberije nije povećavao poreze, kada su mu savjetovali da to učini. *"Dužnost je dobroga pastira* – govorio je on – *da striže svoje stado, a ne da mu guli kožu".* Za vrijeme Tiberijeve vladavine pozvan je priličan broj upravnika provincija na odgovornost zbog iznuđivanja i zloupotrebe svoje vlasti. Po Tacitovim riječima, Tiberije je isticao u Senatu da Rim i Italija ne mogu živjeti bez redovne podrške od strane provincija.

Posljednje godine Tiberijeve vladavine

Unutarnja i vanjska situacija u Carstvu dovela je do jačanja vojne diktature. Ali Tiberije nije htio uzimati nikakve nove titule ni ovlasti. Titula imperatora nije ušla u sastav njegovog imena, on je odbio primiti počasni naziv oca domovine. Dopuštao je samo robovima da ga nazivaju gospodarom. On nije volio laskanje i ulagivanje, i jednom prilikom, kad je izišao iz kurije, uzviknuo je: *"O ljudi, stvoreni za ropstvo!"* Formalno, osobito prvih godina svoje vladavine, Tiberije je nastojao naglasiti svoju lojalnost prema Senatu. On je u Senat ulazio bez svite, poticao raspravu o važnim pitanjima, dopuštao neslaganja sa svojim mišljenjima. Ali već 15. g. objavljeno je novo tumačenje starog zakonu o uvredi veličanstva. Prije su po tom zakonu pozivani na odgovornost oni koji bi izdajom, poticanjem plebsa na pobunu, lošim upravljanjem državom – umanjivali veličinu rimskog naroda. Pod Tiberijem su se za uvredu veličanstva počeli najprije optuživati oni čiji su postupci ili riječi vrijeđali uspomenu na Augusta, a zatim su se pod taj zakon počele podvoditi i sve neoprezne opaske na adresu Tiberija.

Ne pouzdavajući se u svoju okolinu, Tiberije je približio sebi prefekta pretorijanske garde, viteza Lucija Elija Sejana. Sejan je postepeno stekao isključiv utjecaj na dvoru i državi. Tjeran častoljubivim zamislima, on je otrovao Tiberijevog sina Druza. Otpočeli su procesi protiv istaknutih senatora, koji su se završavali osudom i konfiskacijom njihove imovine, progonstvima i pogubljenjima. Od Tiberijevog vremena u carevim rukama se obrazuje, zahvaljujući konfiskacijama, znatan fond zemljišnih čestica u Italiji i zapadnim provincijama.

Među nastradalima bilo je i carevih rođaka. Prognani su, a zatim i poginuli ljudi koji su bili u rodbinskim vezama sa Germanikom: njegova žena Agripina, kćer Agripe i Julije, energična žena, koja se nalazila na čelu dvorske oporbe, kao i njena djeca Neron i Druz.

26. g. Tiberije je napustio Rim i otišao u Kampaniju, a sljedeće godine na otok Kapri, gdje je živio usamljeničkim životom, upravljajući Carstvom i rukovodeći Senatom putem prepiske. Udarac za Tiberija predstavljalo je otkriće urote protiv njega, pripreman od Sejana, koji se je htio osloniti na pretorijansku gardu. Sejan je bio pogubljen; okrutno su bili kažnjeni i njegovi pomagači. Ovaj događaj udvostručio je nepovjerenje i sumnjičavost starog cara; po njegovom naređenju, zbog najrazličitiijh povoda okrutno su osuđivani oni koji bi ma u čemu izgledali sumnjivo. Tiberije je umro 37. g. Po Tacitovom svjedočanstvu, njega je još za vrijeme agonije ugušio Makron, prefekt pretorija, koji je došao na Sejanovo mjesto.

2. Gaj Cezar (Kaligula) (37. - 41. g.)

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Nakon Tiberijeve smrti vlast je prešla na Germanikovog sina Gaja Julija Cezara, prozvanog Kaligula (Caligula – "čizmica", sin Germanika i Augustove unuke, Gaj Cezar živio je u logorima rajnske vojske, među vojnicima, i dobio je taj nadimak po dječjim vojničkim čizmicama). Očeva popularnost prešla je i na njegovu djecu. Kaligula je počeo sa amnestijom svih onih koji su bili osuđeni pod Tiberijem, čije su odluke bile proglašene nevažećima. Prokazivači su bili kažnjeni, zakon o uvredi veličanstva prestao se je primjenjivati. Dopušteno je služenje knjigama koje su bile zabranjene pod Augustom i Tiberijem. Za razliku od ekonomičnog Tiberija, Kaligula je trošio ogromna sredstva na kazališne predstave i na podizanje novih zgrada. Prvo razdoblje vladavine mladog cara obilježeno je slogom između njega i Senata. Ali su se vladajući krugovi Rima ubrzo razočarali. Mladi vladar počeo je pokazivati težnju za zloupotrebom vlasti. Otpočeli su progoni, u prvom redu osoba iz senatorskog staleža. Samovolja je dolazila do takvih krajnosti da se neki Kaligulini postupci mogu objasniti samo njegovim duševnim rastrojstvom. Slično helenističkim kraljevima, Kaligula je sebe smatrao neograničenim monarhom. On je insistirao na tome da ga nazivaju gospodarom i zahtijevao božanske počasti za sebe. Neki su ga pozdravljali kao Jupitera Laciarskog. Kaligula je uveo poseban ceremonijal, duboke poklone, cjelivanje nogu itd. Znatna materijalna sredstva koja je prikupio štedljivi Tiberije brzo su potrošena. Onda je Kaligula pribjegao najraznovrsnijim načinima popunjavanja državne blagajne: konfiscirana je imovina osuđenih, organizirane su prisilne licitacije, provincije su morale plaćati pretjerano visoke poreze.

U pogledu provincija Kaligula je bio daleko od politike svoga prethodnika. Judejci su zbog svoje monoteističke religije prije bili oslobođeni učešća u carevom kultu. Međutim, Kaligula, koji je pretendirao na božanske počasti, nije priznavao nikakve iznimke. Po njegovoj naredbi u Jeruzalemski hram se je trebala smjestiti ogromna careva statua. Kaligulu nije zbunjivalo to što je izvršenje te naredbe moglo dovesti od otvorenog ustanka, koji je stvarno i pripreman ali je bio spriječen jedino carevom prijevremenom smrću.

Kaligulina politika prema Judejcima i u Aleksandriji izazvala je pokolj Judejaca, koji je organiziralo helenizirano stanovništvo grada, uz podršku vladinog administrativnog aparata. Kaliguli je upućena delegacija sastavljena od Judejaca, u kojoj je sudjelovao i filozof Filon. U isto vrijeme uputili su svoje poslanike i aleksnadrinci. Objema stankama dopušteno je da govore pred carem, koji je potvrdio svoja prijašnja naređenja.

Tiranski način Kaliguline vladavine i dopuštanje robovima da potkazuju svoje gospodare izazvali su nezadovoljstvo ne samo Senata, već i zapovjednog osoblja pretorijanaca. Protiv Kaligule je sklopljena urota, i 15. siječnja 41. g. njega je ubio pretorijanski vojni tribun Kasije Herea.

3. Klaudije (41. - 54. g.)

Kaligulino ubojstvo senatorski krugovi dočekali su kao oslobođenje od tiranije. Neki od senatora pomišljali su na proglašenje republike, dok su drugi htjeli izabrati princepsa iz svoje sredine. Ove unutarnje sporove i kolebanja senatorâ iznenada su prekinuli pretorijanski vojnici, koji su proglasili za cara Tiberija Klaudija Nerona Germanika, Kaligulinog strica i Germanikovog brata.

Klaudije se je rodio 10. g. pr. K. i nikad se nije spremao za političku djelatnost. On se nije odlikovao krepkim zdravljem i posvećivao je mnogo vremena znanstvenom radu. Bio je dobar poznavatelj grčkog i etruščanskog jezika, obožavatelj rimske starine, pisac mnogobrojnih kompilativnih antikvarskih djela. U svojoj obitelj on nije uživao ni pažnju, ni autoritet, August se o njemu izražavao sa ironijom. Tiberije mu nije davao nikakve dužnosti. Kaligula ga je doduše učinio konzulom, ali ga je često ponižavao i nanosio mu uvrede.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Kaligulino proglašenje carem pokazalo je kakvu snagu ima pretorijanska garda. Senat je, poslije bojažljivih pokušaja da proglasi republiku, bio prisiljen potvrditi ono što su bili odlučili pretorijanci, od kojih je svaki dobio od Klaudija kao nagradu po 15 tisuća sestercija.

Politika prema senatorskom staležu i plebsu

Klaudije je svoju vladavinu počeo sa amnestijom i ukidanjem odluka svog prethodnika. On je u mnogo čemu nastojao slijediti Augustovu politiku. U prvo vrijeme novi car je težio vladanju u slozi sa Senatom. Ali ga je pokušaj ustanka vojnikâ u Iliriji, 42. g., koje su podržavali neki senatori, natjerao na promjenu politike prema aristokraciji. Prema plebsu Klaudije je nastavio Augustovu politiku. Tijekom njegove vladavine trošeni su ogromni novci na priređivanje igara. Kao i August, i on je priredio sekularne igre, iako od 17. g. pr. K., još nije bilo prošlo sto godina.

U Rimu i Italiji pojavljuju se pod Klaudijem nove građevine: zida se novi vodovod, grade putovi, ponovo se podiže Ostija, koja je postala glavna italska luka. Pod Klaudijem je, u cilju irigacije, sprovedena voda iz Fučinskog jezera, koja je trebala navodnjavati znatnu površinu.

Porast birokracije

U godinama principata znatno se razvila carska birokracija, tako da je pod Klaudijem izvršena njena podjela na tri nadležnosti. Izdvojene su sljedeće najvažnije carske kancelarije: ab epistulis, koja se starala o carevim naredbama; a libelis, koja se bavila pitanjem i razmatranjem žalbi, i a rationibus – nadleštvo za upravljanje carskom imovinom. U carskim kancelarijama bili su zaposleni oslobođenici, koji su imali izvanredan utjecaj. Oslobođenici su stajali i na čelu svakog nadleštva. To su bile ustanove koje su zavisile osobno od cara i koje su igrale veliku ulogu u državnom životu. Proširena su prava prokuratorâ, koji su dobili pravio na podnošenje sudske odluke. Slično Augustu, Klaudije je djelovao kao pobornik tradicionalne rimske religije. U Galiji je zabranio religiju druida. U samom Rimu pokušao je ograničiti slobodu istočnih kultova. Tako je, na primjer, prognao iz Rima Judejce.

Politika prema provincijama

U Klaudijevo doba pojavljuje se i nova politika prema provincijama. Još na samom početku svoje vladavine on je poduzeo mjere kojima je htio dokrajčiti borbe između Judejaca i heleniziranih stanovnika Aleksandrije. Sačuvan je papirus koji sadrži Klaudijevo pismo aleksandrincima. Car im savjetuje da okončaju sve razdore sa Judejcima i da ne krnje njihova prava; ali ni Judejci sa svoje strane ne smiju pretendirati na privilegije koje su dodijeljene Helenima. Ukinuto je Kaligulino naređenje o smještaju statue u Jeruzalemski hram.

Sama Judeja kroz neko vrijeme ponovo je pretvorena u vazalnu kraljevinu, za čijeg je kralja Klaudije postavio svog prijatelja Heroda Agripu, koji je u svojim rukama sjedinio gotovo sve zemlje Heroda Velikog. Ali poslije smrti Heroda Agripe Judeja je ponovo postala prokuratorska provincija. Naročito su važne Klaudijeve mjere prema carskim provincijama. 48. g. car je predložio Senatu da dodijeli ius honorum (pravo da budu birani za senatore) stanovnicama Galije.[3] Kao prvi uvedeni su u Senat Edui. Nova odluka ticala se samo Galije, ali je time bio udaren temelj uvođenju u Senat bogatih i uglednih stanovnika i drugih provincija.

[3]Znatan dio Klaudijevog govora u Senatu, održanog tim povodom, sačuvan je u obliku natpisa u gadu Lyonu.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Senat i jačanje carske vlasti

Prema tome, niz Klaudijevih mjera doprinio je centralizaciji vlasti, jačanju vojne diktature, što je moralo dovesti do zaoštravanja odnosa sa senatorskim staležom, čiji su predstavnici poslije Kaliguline smrti htjeli proglasiti republiku; zato su i pod Klaudijem, zbog najrazličitijih povoda, donošene smrtne presude osumnjičenima za oporbeno djelovanje.

Zaoštravanje odnosa sa senatorskim staležom izvori objašnjavaju osobnim Kaligulinim osobinama. On je prikazan kao čovjek slaba karaktera, koji više voli knjigu nego upravljanje državom. Klaudije je opisan kao naivac i neodlučan čovjek, neumjeren u jelu i piću. Istovremeno govori se o njegovoj okrutnosti. U toj značajki ima dosta pristranog. Usprkos tim tvrdnjama, mi možemo zaključiti da se Kaaigula aktivno bavio državnim poslovima. Sačuvani epigrafski i papirološki dokumenti nose na sebi pečat njegovog stila i ukazuju na to da ih je sastavljao ili redigirao sam car. Prema tome, iako su u karakteristici koju o Klaudiju daju Tacit i Svetonije, pravilno obuhvaćene neke crte njegovog karaktera, ipak je puno toga u njima preuveličano.

Borba protiv oporbeno usmjerenih senatora, objektivno uzevši, bila je posljedica jačanja carske vlasti: konfiskacija imovine osuđenih jačala je fisk, uvećavala carev zemljišni fond, koji je doprinosio ostvarenju tog istog glavnog cilja – jačanja carske vlasti.

Jačanjem vlasti rimskog monarha carski je dvor dobivao sve veći značaj u vladajućim robovlasničkim krugovima. Time se može objasniti neobičan interes koji izvori toga vremena posvećuju životu carskog dvora, intrigama carevih rođaka i favorita.

Čitav niz sknadaloznih kronika vezna je za ime Klaudijev žene M e s a l i n e, koja je imala veliki utjecaj na cara. Mesalina je došla dotle da je, za vrijeme Klaudijevog odsustva, odlučila svečano proslaviti svoje stupanje u brak sa jednim mladim senatorom. To je bilo javljeno Klaudiju, po čijem su naređenju Mesalina i njeni suučesnici, njoj bliski ljudi, optuženi za pokušaj državnog prevrata, bili natjerani na samoubojstvo.

Veliku ulogu igrali su pod Klaudijem svemoćni oslobođenici, među kojima su se naročito isticali Narcis i Palant. Oni nisu samo upravljali carskim uredima, već su i uzimali aktivnog učešća u svim dvorskim poslovima. Ubrzo poslije Meslinine smrti Klaudije je stupio u brak sa svojom nećakinjom Agripinom Mlađom, Germanikovom kćerkom. Po rimskim zakonima takav brak bio je zabranjen, tako da je bila potrebna posebna senatska odluka, po kojoj je dozvoljen brak između strica i nećakinje. Vlastoljubiva Agripina uklonila je niz sebi nepoćudnih osoba. Klaudije je imao rođenog sina Britanika, ali je na insistiranje Agripine posinio njenog sina Lucija Domicija Ahenobarba, koji je dobio ime Neron Klaudije Cezar. Nastojeći osigurati vlast svom sinu, a sebi sačuvati utjecaj u državi, Agripina je otrovala svoga muža i na kraju krajeva postigla ono što je željela: pretorijanske trupe proglasile su njenog mlađeg sina za cara, i Senat je tu odluku sankcionirao bez ikakvih teškoća.

Klaudijeva vladavina ostavila je, nesumnjivo, vidnog traga u povijesti razvitka rimske carske vlasti. Klaudije je bio nastavljač Augustove politike; u isto vrijeme, u njegovim mjerama mogu se zapaziti crte čiji je razvitak imao značajnijih posljedica u II. st.

4. Vanjska politika Kaligule i Klaudija

Politika prema germanskim plemenima

Dok je Tiberije posljednjih godina svoje vladavine vodio obrambenu politiku na zapadnim granicama, njegov je nasljednik pokušavao ponovo krenuti u osvajanja. Kaligulin pohod protiv Germana nije doveo ni do kakvih bitnih rezultata, već je samo pružio caru povod da proslavi bučni trijumf. Ostali su neostvareni i Kaligulini planovi da poduzme jednu ekspediciju na Britaniju.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Pod Klaudijem Rimljani nisu dopuštali ujedinjenje germanskih plemena, podržavajući sukobe među raznim plemenima, a tako i isto i dinastičku borbu koja je vođena u samim plemenima. Sa Frizima je više godina vođen rat, bez ikakvog naročitog značaja. U zemlji Ubijaca osnovana je 50. g. colonia Agrippina (budući Köln), koja se ubrzo pretvorila u središte romanizacije Germana.

Osvajanje Britanije

O osvajanju Britanije maštali su još pjesnici Augustvog doba, ali je tek Klaudije uspio ovladati znatnim dijelom Britanije. Pohod na nju organiziran je 43. g. Na čelu ekspedicije nalazio se je najprije Aul Plautije, a kasnije je u njoj sudjelovao i sam car. Plemenske vođe Britâ u južnom dijelu otoka priznali su nad sobom vlast Rimljana i pružili im pomoć u borbi protiv suplemenika. Ali su Rimljani sa sjevernim plemenima morali voditi dug i uporan rat. U osvojenom dijelu osnovana je kolonija veteranâ – Camulodunm (današnji Colchesterr), koja se zajedno sa trgovačkim gradom Londinijem (današnji London), u kome se nastanio veliki broj rimskih građana, vremenom pretvorila u središte rimske civilizacije.

Osvajanje Mauretanije i priljučenje Trakije

Još je Kaligula pozvao u Rim i natjerao na samoubojstvo mauretanskog kralja Ptolomeja, sina Jube II. Ali Rimljani nisu uspjeli odmah zavladati njegovom kraljevinom. U zemlji je izbio ustanak i pokoravanje Mauretanije završeno je tek 45. g. Osvojena oblast podijeljena je na dvije carske provincije (Maureranija Tingitanska i Mauretanija Cezarijska), kojima su upravljali prokuratori.

Pod Klaudijem je prestala postojati i Tračka kraljevina (46. g.). Jedan njen dio prišao je Meziji, dok je od drugog stvorena prokuratorska provincija. Legijama koje su se nalazile u Meziji zapovijedao je legat; on je imao zadatak da čuva zemlje na donjem Dunavu od upada barbara.

Rim i Parti

U rimsko-partskim odnosima i dalje je veliku ulogu igalo armensko pitanje. Rimljani su se koristili unutarnjim trzavicama, i privremeno uspjeli učvrstiti svoj utjecaj u Armenijii uz pomoć susjednih kavkaskih plemena. Ali se pred kraj Klaudijeve vladavine stanje promijenilo, vlast u Partskom kraljevstvu prešla je na Vologaza I., koji je na armensko prijestolje doveo svoga brata Tiridata. Zauzet unutarnjim poslovima, Klaudije se nije mogao aktivno umiješati u stvari na Istoku.

5. Neronova vladavina

Senat i princeps u prvim godinama vladavine

Neron je svoju vladavinu počeo sa deklarativnom najavom u Senatu o poštivanju prava Senata, koji će odlučivati o svim najvažnijim državnim pitanjima. Neron je sebi zadržao samo pravo odlučivanja o onim provincijama u kojima se nalazila vojska. Do 62. g. Neron se nalazio pod utjecajem prefekta provincija Seksta Afrancija Bura i filozofa Lucija Aneja Seneke, koji su u to vrijeme podržavali dobre odnose između princepsa i Senata. Ali još od prvih dana vladavine mladog cara počinje borba na dvoru. Nastojanje Neronove majke Agripine da igra istaknutu ulogu u državi dovela je do reakcije od strane njenog sina, koga su žustro podržavali i popularni Bur i Seneka. Na kraju je Agripina je izgubila svoj prijašnje značenje da dvoru;

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Klaudijev rođeni sin Britanik, koga je Agripina htjela istaknuti nasuprot svom sinu, bio je otrovan, a zatim je Neron, smatrajući majčine intrige opasnima po sebe, poslao ubojice i k njoj.

Politika prema aristokraciji nakon 62. g.

62. g. umro je Bur, a Seneka je izgubio utjecaj i povukao se u privatan život. Njihovo mjesto zauzeo je novi filozof – prefekt pretorija Otonije Tigelin, koji je hvalio carevu okrutnost i niske strasti. Neron se oženio Popejom Sabinom, za koju Tacit kaže: *"Ta žena imala je sve osim poštene duše"*. Poslije toga pod Neronom su nastavljeni progoni po zakonu o uvredi veličanstva, protiv senatora su podizane optužnice, koje su dovodile do strogih kazni i konfiskacije čitave imovine. Često su bogatstvo i ugled bili uzrok za osuđivanje pojedinih osoba. *"Šestoro gospodara posjedovalo je polovicu Afrike, sve dok ih nije pogubio princeps Neron"* kaže na jednom mjestu Plinije Stariji. Ali se progoni aristokracije ne mogu objasniti samo monarhovim osobnim karakteristikama: oni su bili jedno od sredstava borbe protiv senatorskog staleža, koji nije bio izgubio svoje značenje u rimskom društvu i koji je predstavljao objektivnu prepreku jačanju carske vlasti. Uslijed konfiskacijâ potkopavana je socijalna baza rimske aristokracije, prvi i najkrupniji zemljoposjednik postao je rimski car. Oporbena usmjerenja senatorskog staleža odrazila su se i u uroti Gaja Kalpurija Pizona (65. g.), u kojoj su sudjelovali najistaknutiji senatori i sa njima povezani pretorijanski zapovjednici. Urota nije bila kvalitetno pripremljena, u njoj su sudjelovali pristaše uspostavljanja republike i ljudi koji su računali da vlast osvoji novi, posljednji pretendent. Bio je utvrđen i dan Neronovog ubojstva, ali je urota otkrivena. Mnogi sudionici su pogubljeni, drugi su pak izvršili samoubojstvo. Pizon je sebi presjekao vene. Po Neronovoj naredbi oduzeo je sebi život i carev odgajatelj – filozof Seneka. Samoubojstvo je izvršio i pjesnik Lukan, a poginule se i mnoge druge istaknute osobe. Poslije toga pojačani su progoni aristokracije.

Neron i široki slojevi rimskog građanstva

Pod Neronom bilo je slučajeva otvorenog izražavanja nezadovoljstva od strane širokih slojeva stanovništva. 61. g. u Rimu je od ruke svoga roba ubijen prefekt grada Pedanije Sekund. Po starom zakonu trebalo je osuditi na smrtnu kaznu sve robove koji su se u trenutku ubojstva nalazili pod istim krovom sa svojim gospodarom. Stvar je došla do Senata, gdje su se čuli glasovi u korist ukidanja starinske odluke, kao suviše okrutne, ali je većina senatora bila protiv njenog dokidanja. Stari robovlasnički principi odnijeli su pobjedu, ali kada je trebalo izvršiti presudu i povesti na pogubljenje 400 robova Pedanija Sekunda, skupilo se veliko mnoštvo ljudi, koji su prosvjedovali protiv pogubljenja. Car je morao objaviti edikt, kojim je osudio postupak mnoštva, i poslati jaku pratnju, koja je uhićene dovela do gubilišta.

Neron je trošio ogromna sredstva na kazališta i distribucije, i to mu je donosilo određenu popularnost među rimskim plebsom. Car je bio strastven ljubitelj kazališnih predstava i sam se pojavljivao na sceni kao pjevač, ili pak u cirkuskoj areni, kao kočijaš. Bučna odobravanja carevih istupa na sceni darežljivo su plaćana, a nepažljiv odnosi prema njima kažnjavan.

Veliku nesreću za rimsko stanovništvo predstavljao je požar iz 64. g., koji je trajao čitavih deset dana.

Izgorio je znatan dio Rima, ogroman broj ljudi ostao je bez krova i utočišta. Kružili su glasovi da je uzročnik te strašne nevolje sam car, koji je naredio da se Rim zapali, jer ga je htio preurediti i iznova isplanirati. U izvorima nema nikakvih stvarnih potvrda za ovu verziju, tako da čak i Tacit, koji ima negativan stav prema Neronu, sumnja u vjerodostojnost ove optužbe. Ali su ti glasovi bili opasni po cara, i da bi ih presjekao, Neron je podvrgao strogim kaznama predstavnike jedne od judejskih sekti, *"one* – kaže Tacit – *koje je mnoštvo nazivalo kršćanima"*.

Rim je poslije požara ponovo podignut. Osobitom elegancijom odlikovao se luksuzni carev dvor - "Zlatni dvorac" (Domus aurea), koji je zauzimao ogroman prostor.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Financijsko stanje Carstva

Česte predstave, koje je Neron priređivao, i nove gradnje zahtijevale su ogromna sredstava. Nameti za provincije su se povećavali, što je izazivalo nezadovoljstvo provincijskog stanovništva. Istovremeno sa povećavanjem porezâ Neron je u prvom razdoblju svoje djelatnosti pokušao dovesti u red upravu provincijama: nekoliko namjesnika bilo je osuđeno zbog zloupotreba; uvedena su nova ograničenja djelatnosti zakupaca i unekoliko poboljšani uvjeti za trgovinu u provincijama. Neron je čak htio ukinuti sve neposredne poreze, ali je Senat, odbacio taj projekt, jer je on potkopavao moć Carstva.

Ustanak u Britaniji

Ali sve mjere koje je Neron poduzimao nisu imale bitnog značenja. Nezadovoljstvo u provincijama je raslo. Rimljani su se u Britaniji suočili s ozbiljnim teškoćama. Poslije okupacije Britanije u vrijeme Klaudija borba u njoj nikako nije prestajala.

Krajem 59. g. Britanijom je upravljao Gaj Svetonije Paulin. On je organizirao ekspediciju na otok Monu, koja je bila središte d r u i d i z m a – nacionalne keltske religije, zabranjene pod Klaudijem. U odsustvu Svetonija Paulina izbio je ustanka u samoj Britaniji. Kralj plemena Icenâ ostavo je pred smrt za svog nasljednika rimskog cara, a za sunasljednike - dvije svoje kćeri. Ali su poslije kraljeve smrti zemlju počeli pustošiti centurioni, a u njegovoj kući svime su upravljali carski robovi. Samovolja Rimljana prešla je sve granice: kraljica Boudika bila je podvrgnuta tjelesnoj kazni, a nad njenim kćerima je počinjeno nasilje. Icensko plemstvo izgubio je imanja i bilo pretvoreno u roblje. Boudika je pozvala svoje suplemenika i druge Britance na osvetu. Koristeći se odsustvom iz Britanije glavnih vojnih snaga, ustanici su napali rimska provincijska središta (Camulodunum, Londinij, Verolamij), čiji stanovnici nisu mogli pružiti otpor. Oko 70 tisuća Rimljana bilo je pobijeno.

Tek po povratku Svetonija Paulina ustanka je bio okrutno ugušen (61. g.).

Početak Judejskog rata

Na Istoku jedna od najnemirnijih provincija bila je Judeja. 66. g. lokalni sukob Judejaca sa Grcima doveo je do ustanka, kome rimske vlasti isprva nisu pridavale važnost, ali kada je legat Sirije prilikom pokušaja zauzimanja Jeruzalema pretrpio poraz, ustanak se proširio na čitavu Judeju. U svrhu njegovog gušenja u Judeju je 66. g poslan T i t F l a v i j e V e s p a z i j a n, poznat po svojim vojnim uspjesima u Britaniji. Vespazijan se je u Judeji morao sukobiti sa jakim i opasnim protivnikom.

Neronova istočna politika

Još na početku Neronove vladavine Rimljani su se ponovo umiješali u armenske prilike. 55. g. u Armeniju je poslan Domicije Korbulon, koji je djelovao zajedno sa sirijskim legatom. Kroz kratko vrijem u Armeniji se učvrstio rimski utjecaj, ali je rimski kandidat ubrzo morao napustiti Armeniju, i na armenskom se prijestolju ponovo učvrstio Tiridat, brat partskog kralja Vologaza. Poslije neuspjelog pohoda iz 61.-62. g. Rimljani su sljedeće godine uspjeli ishoditi povlačenje partske vojske i sklapanje mirovnog ugovora, zasnovanog na kompromisu: Rimljani su Tiridata priznali armenskim kraljem, ali je Tiridat znakove kraljevskog dostojanstva morao primiti u Rimu iz ruku rimskog cara.

U tu svrhu Tiridat je morao poduzeti put u daleku Italiju, i 66. g. Neron je svečano stavio Tiridatau, koji je klečao, dijademu na glavu, dok je narod pozdravljao Nerona kao pobjednika; car je odnio lovorov vijenac na Kapitol i zatvorio vrata Janusovog hrama. To nije bila samo beznačajna manifestacija. Krunidba armenskog kralja iz partske dinastije od strane rimskog cara

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

predstavljalo je kompromisno rješenje armenskog pitanja, koje je ostalo na snazi sve do početka II. st.

Pred kraj svoje vladavine Neron je sanjao o istočnim pohodima protiv kavkaskih plemena i protiv Etiopije. Ti su ga pohodi trebali proslaviti kao novog Aleksandra Makedonskog, ali je sve ostalo na planovima.

Iz Mezije je poduzeta ekspedicija protiv barbara koji su opsjedali Hersonez; ekspedicijom je rukovodio vojskovođa Plautije Silvan, koji se istako u Britaniji. U Neronovo vrijeme pada okupacija uporištâ u Bosporskoj kraljevini i na Tauridi od strane Rima. U tim oblastima raspoređeni su rimski garnizoni, ali sjeverna obala Crnog Mora nikad nije pretvorena u rimsku provinciju, niti je rimska vlast, sa iznimkom pojedinih područja, vršila neki naročit utjecaj na unutarnje uređenje tih oblasti.

Istovremeno Neron je nastavio Klaudijevu politiku na pretvaranju vazalnih kraljevina u provincije. Za vrijeme njegove vladavine priključena je Rimu vazalna kraljevina Pont (istočni dio pontskih posjeda Mitridata VI.).

Neronov pad

I u unutarnjoj i u vanjskoj politici Neron se pokazao kao čovjek koji se lako oduševljava, koji je sklon nerealnim, fantastičnim planovima. Oslobodivši se utjecaja koji su ga ograničavali; Neron je počeo voditi raskalašen život, koji je izazivao osudu od strane vladajućih krugova, iako su oni zadržali vanjsko poštovanje prema caru i ropski hvalili njegove poteze. Oduševljavanje artističkom djelatnošću, koje je dovodilo do zaljubljenosti u samog sebe, prelazi sve granice, i 66. g. Neron kreće na put po Grčkoj, nadajući se da će Grci po zasluzi ocijeniti njegovu umjetnost.

Kao zahvalnost za izrečene pohvale i počasti, u kojim su se Grci pokazali veoma izdašnim, grčkim je gradovima objavljena sloboda i oslobođenje od svih poreza, *"Drugi vladari* – stajalo je u Neronovom govoru, održanom u Korintu na Istamskim igrama – *davali su privilegije pojedinim gradovima: Neron je darovao slobodu čitavoj provinciji"*. Osiromašeni grčki gradovi imali su malo koristi od tih prava. Neron je maštao o prokopavanju kanala na Korintskoj prevlaci, ali je to bio samo jedan od njegovih mnogih neostvarenih projekata. 68. g. on se je vratio u Italiju i proslavio svoje pobjede na grčkim igrama. U Rim je Neron ušao na istim kolima na kojima je nekada August slavio svoj trijumf.

Zauzet svojim artističkim uspjesima, Neron je malo pozornosti posvećivao unutarnjem životu Carstva: u provincijama je rastao antirimski pokret, mnogo nezadovoljnika bilo je i u Rimu, nepouzdani su bili čak i pretorijanci. Prvi se digao namjesnik Lurdunske Galije – Gaj Julije Vindeks; njega su podržavala galska plemena, opterećena pretjerano visokim porezima, kao i upravnici drugih provincija (Tarakonske Španjolske, Luzitanije i Afrike). Neron je poslao protiv Vindeksa trupe koje su se nalazile u Gornjoj Germaniji. Vindeks je bio potučen i izvršio je samoubojstvo. Ali ta pobjeda nije spasila Nerona. Protiv njega ustali su pretorijanci, i car je bio prisiljen pobjeći iz Rima. Svoje posljednje trenutke Neron je proveo u vili jednog od svojih oslobođenika. Uz pomoć tog oslobođenika (koji je pogurnuo ruku cara koji se kolebao) on je izvršio samoubojstvo. *"Kakav umjetnik propada"* – ponavljao je Neron neposredno pred smrt. Zajedno sa Neronom nestalo je sa povijesne scene dinastije Julijevaca-Klaudijevaca. Glavni njen oslonac bila je vojska: vojska ju je i svrgla s prijestolja.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

6. Građanski rat

Galbina vladavina

Španjolske i galske postrojbe proglasile su za cara legata Tarakonske Španjolske – Servija Sulpicija Galbu, jednog vrlo starog senatora koji je vodio podrijetlo iz aristokratskog roda, iskusnog vojskovođu i upravljača. Senat je potvrdio izbor vojnika. Galba je stigao u Rim, ali njegova vladavina nije bila dugog vijeka. On nije znao steći popularnost čak ni među članovima senatorskog staleža, kome je i sam pripadao. Osobito su pak njime bili nezadovoljni vojnici. Pod Neronom državna blagajna se ispraznila. Galba je nastojao ograničiti rashode, i to mu je priskrbilo optužbe za škrtost i gramzljivost. Galba je odbio od sebe pretorijance, tim što nije htio isplatiti poklone u novcu, koje su bile obećale njegove pristaše, a osim toga i time što je otpustio neke pretorijanske zapovjednike, koji su mu bili sumnjivi. Galbom su bile nezadovoljne i provincijske postrojbe, kao i stanovništvo istočnih i južnih oblasti Galije.

Borba između Otona i Vitelija

Prva se odmetnula vojska Gornje Germanije, potaknuta od lokalnog stanovništva; za njenim primjerom pošle su legije iz Donje Germanije, koje su za cara proglasile svoga legata Aula Vitelija; njega su priznale i druge vojske. U Rimu su pak pretorijanci proglasili za cara Salvija Otona. Dok je bio upravnik Luzitanije, on je pružao podršku Galbi, ali kad je Galba posinio jednog drugog pretendenta na carsku vlast, Oton je počeo intrigirati protiv njega među pretorijancima i najzad je postigao svoj cilj. 15. siječnja 69. g. Galba i njegov posinak Lucije Kalpurnije Pizon bili su ubijeni na Forumu. Oton je povlađivao pretorijancima, sljedeći u tome primjeru Nerona, na čijem se dvoru istakao. Otona su priznale dunavske postrojbe i istočne provincije, ali germanske vojske, kao i legije koje su se nalazile u Galiji i Britaniji, bile su na strani Vitelija. Njegove postrojbe krenule su na Italiju, prešle Alpe i osvojile Transpadansku oblast. Ne čekajući da mu stignu u pomoć ilirske legije, Oton je udario na Vitelijevu vojsku kod Bedriaka (blizu Cremone) i, pretrpjevši poraz, izvršio samoubojstvo. Njegovi vojnici prešli su na stranu Vitelija, i Senat je ovoga priznao za princepsa.

Vitelije nije poduzimao nikakvih mjera za opskrbu svoje vojske. Njegova vojska hranila se na račun stanovnika onih mjesta kroz koja je prolazila; vojnici su puštali na slobodu tuđe robove, pljačkali i ubijali one koji bi im pokušali pružiti otpor. Ali Vitelije nije na to obraćao pažnju; žalbe na pljačke i nasilja on je pretvarao u šalu. Njegova vlast bila je kratkotrajna.

Proglašenje Vespazijana i njegova pobjeda nad Vitelijem

1. srpnja 69. g. u Aleksandriji je proglašen za cara zapovjednik vojske u Judeji – Tit Flavije Vespazijan. Njemu su pružale podršku legije koje su se nalazile u Siriji i Judeji. Ubrzo su Vespazijana priznale i postrojbe u Panoniji i Meziji. Antonije Primus, koji je zapovijedao panonskim postrojbama, krenuo je u Italiju, i kod Cremone, nedaleko od istog onog mjesta na kome je prije nekoliko mjeseci vođena bitka između Otonove i Vitelijev vojske, došlo je do nove bitke, u kojoj su vitelijanci bili poraženi. Antonije Primus krenuo je na Rim, gdje je već vođena borba između Vitelija i Vespazijanovih pristaša. Grad je bio zauzet na juriš, Vitelije ubijen, a Rim opljačkan i spaljen. Krajem 69. g. Senat je priznao Vespazijana, a u ljeto 70. g. Vespazijan je stigao u Rim, predavši svome sinu Titu zapovjedništvo nad postrojbama koje su se borile u Judeji.

Građanski rat iz 68.-69. g. pokazao je od kolike je važnosti vojska. Pojedine vojske borile su se za svoje vojskovođe, da bi njima osigurale carsku vlast, a sebi onaj povlašteni položaj koji su pod Julijevcima-Klaudijevcima imali pretorijanci. Događaji tih godina bili su od velikog značaja u povijesti Rima, jer je tada, po Tacitovim riječima, "*bila otkrivena tajna carske vlasti: da čovjek*

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

princepsom može postati ne samo u Rimu, već i na drugom mjestu". Građanski rat, kao što je to bilo i u prethodno doba, pokazao je razne proturječnosti rimskog društva. To se očitovalo u prvom redu u odnosima između Rima i provincije. Vindeks je našao podršku kod galskih plemena; na Galbinu stranu prešli su bez nekakvog naročitog otpora mnogi španjolski gradovi. Vespazijan je naišao na simpatije i podršku kod stanovništva heleniziranih gradova i utjecajnih istočnih dinasta. Istovremeno na raznim mjestima Carstva došlo je do ustanaka nižih slojeva provincijskog stanovništva protiv rimske vlasti. Ali su Rimljani imali priličan broj privrženika. Ni carska vlast nije izazivala neki naročit prosvjed, naročito ne među aristokracijom provincijâ. To se vidi iz toga što su se na nekim mjestima pojavili samozvanci, koji su se izdavali za Nerona i nalazili sebi pristaša. U krajnjoj liniji, građanski rat iz 68.-69. godine otkrio je da je Italija sada manje važna za sudbinu Carstva negoli u doba ratova poslije Cezarove smrti. U tom međuvremenu dogodile su se u životu Italije bitne promjene, koje se moraju uzimati u obzir kada se proučava povijest Rimskog Carstva.

Glava XXVI.

ITALIJA U VRIJEME JULIJEVACA - KLAUDIJEVACA

1. Grad i gradski život

U doba Julijevaca-Klaudijevaca Italija je zadržala svoj dominantan položaj u Carstvu. Za kraj I. st. pr. K. i prvu polovicu sljedećeg stoljeća karakteristični su porast i razvitak pojedinih oblasti Italije. Još u vrijeme drugog trijumvirata uključena je u sastav Italije Cisalpinska Galija, i od tog vremena su se italske oblasti prostirale sve do samih Alpa.

Jednu od glavnih crta italskog razvitka predstavlja porast gradova, čiji broj, po nekim podacima, dostiže 1200. Prevladavali su sitni gradovi, čiji su stanovnici i dalje zadržali vezu sa poljoprivredom. Ukupan broj italskog stanovništva u I. st. p. Kr. iznosi otprilike 14 milijuna ljudi.

Svaki od italskih gradova uživao je određenu autonomiju.

Na početku principata određenu ulogu igrale su narodne skupštine, na kojima su birani magistrati. Ali su one postepeno gubile svoje značenje, i njihove su funkcije prešle na gradske senate (ordo decurionum).

U granicama Italije ostao je samo jedan jedini grad koji je imao posebno, grčko uređenje: to je bio Napulj. U njemu je čitava administracija vođena na grčkom jeziku, gradski dužnosnici nosili su grčke nazive.

Za razliku od samog Rima, municipalni život po italskim gradovima bio je u I. st. veoma živ. O tome svjedoče mnogobrojni pompejanski natpisi. Izbori magistratâ, koji su se u prijestolnici pretvorili u običnu formalnost, po italskim gradovima privlačili su veliku pozornost mjesnog stanovništva. Sačuvani natpisi na zidovima svjedoče o živoj predizbornoj agitaciji. Kakva ugledna osoba u gradu, regionalni susjedi, klijenti, kolege po obrtu ili profesiji – pozivali su građane da glasuju za ovog ili onog kandidata, pri čemu se na natpisima hvale darežljivost i druge pozitivne osobine budućih magistrata.

Članovi gradskih vijeća, dekurioni, predstavljali su povlašten sloj stanovništva italskih gradova, municipalnu aristokraciju. Karakterističnu crtu italskih, kao i uopće antičkih gradova, činilo je to što gradovi nisu bili izolirani od poljoprivrede. Dominantan položaj uvijek je pripadao krupnim i srednjim zemljoradnicima čija su se imanja nalazila u danom okrugu; njima su pripadale i najbolje gradske kuće, oni su ulazili u mjesno vijeće, zauzimali gradske magistrature, vršili utjecaj na cjelokupan gradski život. Tijekom čitavog carskog doba najistaknutiji dekurioni –

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

"cvijet italskih kolonija i municipijâ", kako je govorio car Klaudije – mogli su se nadati i senatorskom zvanju.

2. Trgovina i obrti

Pored krupnih zemljoposjednika, određenu ulogu u životu italskih gradova igrali su trgovački elementi, među kojima je značajno mjesto pripadalo i bogatim oslobođenicima. Obrti i trgovina, po pravilu, nisu bili diferencirani. Trgovci su često bili i vlasnici radionica.

U privrednom pogledu Italija nije bila homogena. U čitavom nizu gradova veliku ulogu igrao je obrt, naročito u sjevernoj Italiji i Kampaniji; važnih obrtničkih središta bio je i u Etruriji. Na sjeveru Italije razvijao se uglavnom keramički obrt, čiji su proizvodi izvoženi u susjedne oblasti. Svjetiljke iz grda Mutine širile su se najprije u Galiju, a zatim u podunavske provincije i dalje sve do crnomorskih područja. Na zapadu, sjevernoitalski su proizvodi dopirali sve do Britanije.

U Etruriji veliku ulogu igrao je Arecij, koji je bio na glasu po obojanoj keramici sa modeliranim predodžbama, kao i po metalnim proizvodima. U kampanskim gradovima razvijao se čitav niz obrtničkih grana. Proizvodi od bronce i željeza, koji su u doba Katona Starijeg prodavani samo na lokalnom tržištu, u doba Carstva izvoze se u provincije. Svjetiljke, ogledala i metalno posuđe, izrađene u Kampaniji, arheolozi nalaze daleko izvan područja koja su ulazila u sastav Rimskog Carstva. Po kampanskim gradovima izrađivani su i stakleni predmeti, kao i vunene tkanine, koje su zadovoljavale ne samo lokalnu potražnju, već i potrebe dalekih tržišta.

Italske radionice radile su uglavnom od sirovina uvezenih sa strane. Apeninski poluotok nikad nije bio bogat kovinama; zalihe koje su postojale na početku rimskog razvoja postepeno su iscrpljene, i zato su se kovine morale uvoziti iz drugih područja.

Proizvodi italskog obrta širili su se uglavnom po Zapadu. Istok nije osjećao potrebu za italskom robom, jer je tamo obrt bio već odavno razvijen.

Početak Carstva obilježen je usavršavanjem obrtničke tehnike gotovo u svim područjima italske proizvodnje. Neka poduzeća, kao što o tom svjedoče predodžbe iz Pompeja, primjenjivala su podjelu rada, tako da je svaki radnik obavljao određeni posao. Broj osoba zaposlenih u poduzeću iznosio je ponekad više desetaka ljudi.

Keramički proizvodi i obrada kovina svjedoče o umjetničkom ukusu i visokoj vještini, ali sredstva za rad i u ovo doba ostaju primitivna, a mehanizacija rada primjenjivana je u najminimalnijim razmjerima, koja u konačnici nije utjecala na rezultat proizvodnje. Istina, tehnička misao postigla je relativno velik uspjeh, ali su mehanizmi upotrebljavani u kazalištima i amfiteatrima, korišteni ponekad i u kulturne svrhe, ali nisu primjenjivani u proizvodnji. Rob nije bio zainteresiran za podizanje produktivnosti, nije mogli biti ni riječi o tome da se uvedu složena sredstva za rad, koja zahtijevaju pažljivo rukovanje. Robno tržište bilo je ograničeno, a masovna proizvodnja nemoguća.

Po obrtničkim radionicama bili su zaposleni uglavnom robovi, ali su određenu ulogu igrali i mali slobodni obrtnici. O njihovom životu poznato je relativno malo. Priličnu ulogu među njima igrali su oslobođenici.

3. Poljoprivreda

I pored razvitka pojedinih grana obrta, Italija nikad nije bila oblast u kojoj bi prevladavala obrtnička proizvodnja. Cijelo vrijeme antike ona je ostala poljoprivredna zemlja. Ali su agrarni odnosi pretrpjeli različite promjene. O stanju poljoprivrede u provom stoljeću Carstva može se nešto saznati iz Kolumeline rasprave, napisane u vrijeme Nerona.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Lucije Junije Moderat Kolumela

Bio je rodom iz Španjolske, ali je dugo vremena živio u Italiji i dobro je proučio njeno gospodarstvo. Njegovo djelo ima u vidu uglavnom italsku poljoprivredu. Kolumela svoje djelo počinje raščlambom žalbi kojima ljudi pokušavaju objasniti opadanje poljoprivrede u Italiji. Jedni se žale na atmosfersko stanje, drugi na istrošenost italskog tla, ali su sva ta objašnjenja neodrživa.

"Ja mislim – kaže Kolumela – *da te pojave nikako nisu izazvane nedostacima klime, već prije našim vlastitim manama. Naime, mi smo obrađivanje zemlje prepustili najgorim robovima, kao da smo je predali dželatu da je kazni, dok su se međutim najbolji ljudi među našim precima sami bavili njenim obrađivanjem, uz najveću skrb.*

Dalje Kolumela govori o zemljoradnji kao o starinskom rimskom zanimanju. Vođenju poljoprivrede treba se učiti. Čovjek koji se bavi naukom o zemljoradnji mora kombinirati proučavanje prirodnih uvjeta sa praktičnim zemljoradničkim iskustvom.

Kolumela je pristaša intenzivne privrede. U tom pogledu on nastavlja tradicije Katona i Varona. Ali, sudeći po polemičkim primjedbama koje su sadržane u njegovoj raspravi, može se zaključiti da takav tip privrede nije bio jedini u Italiji: bilo je poljoprivrednika koji su zastupali drukčija načela vođenja poljoprivrede; oni su nastojali što više zasijati, pa makar to imalo za posljedicu i nedovoljnu obradu zemljišta. Upravo protiv njih i istupa Kolumela.

U I.-II. st. postojala su, nesumnjivo, oba tipa privrede – i intenzivna i ekstenzivna. Intenzivna privreda njegovala je, kao i ranije, razne vrste vinove loze i masline. Italska su vina i u tom prvom stoljeću Carstva sačuvala svoje dominantno značenje na čitavom zapadnom tržištu, a iz Italije su izvožene i najbolje vrste maslinovog ulja. Ali iz Kolumeline rasprave proizlazi da su se više vrste vinove loze počele zamjenjivati nižim, koje su davale vino slabije kvalitete, ali koje su zato zahtijevale manje njege; isto je to bio slučaj i sa maslinarstvom. Primjećivala se i druga pojava, suprotna onoj iz doba Katona Starijeg: neki zemljoradnici pretpostavljali su uzgoj žitarica takvim kulturama kao što je uzgoj vinove loze.

To je značilo prijelaz na ekstenzivne tipove vođenja privrede. Ova tendencija bila je izazvana dubokim uzrocima. Veliku ulogu igrala je, nesumnjivo, konkurencija provincija. Isprva je Italija dostavljala vina i maslinovo ulje gotovo svim zapadnim provincijama: Španjolskoj, Galiji, podunavskim područjima. Ali je plodnost tla tih provincija također dozvoljavala uzgoj vinove loze i maslina. Provincije su počele proizvoditi svoje vrste vina, i neke od njih nisu po kakvoći zaostajale za italskim, dok su se druge odlikovale izvanredno niskom cijenom. Potražnja za italskim vinima se smanjivala, njihova prodaja je samim tim znatno opala i uzgoj vinove loze, koji zahtijeva veliku njegu, postao je neisplativ. Isti je slučaj bio i sa maslinom.

Prema tome, konkurencija zapadnih provincija je jedan od glavnih uzroka što je italska poljoprivreda počela opadati.

4. Rad robova u Italiji u I. st.

Postoji i drugi, podjednako važan uzrok opadanja italske poljoprivrede. Vanjska politika u doba Carstva bila je poglavito obrambena. Carevi su odustali od velikih osvajačkih ratova; samim tim smanjen je priljev robova. Najzad, unutarnji mir koji je August zaveo bio je vezan za sigurnost pomorskih putova. Gusarstvo je bilo gotovo sasvim uništeno, a ono je ranije igralo prilično važnu ulogu u popunjavanju tržišta robovima. Međutim, potreba za radnom snagom nije se smanjivala, već je naprotiv rasla, a broj robova koji je izvođen na tržište sve se više smanjivao. U Rim i Italiju stizali su uglavnom okrutni barbari: Kelti, Germani, Briti. Njima se nije mogla povjeriti obrada vinograda i maslinika, koji su zahtijevali pažljivu njegu. U tom pogledu oni su se razlikovali od istočnih stanovnika, koji su u Italiju uvoženi za vrijeme Republike. Ovi su još u

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

domovini bili naviknuti na rad u vinogradu i masliniku. Tako je smanjivanje priljeva robova i promjena njihovog etničkog sastava dovodili do određenih promjena u poljoprivredi.

Najzad, robovi nikako nisu bili oruđe koje govori, kako ih je Varon nazivao. Kolumela se žali na loš rad robova, ističući: *"Robovi poljima čine ogromnu štetu. Oni daju drugima u najam volove. Loše hrane njih i ostalu stoku. Slabo oru zemlju; prilikom sjetve troše daleko više sjemena nego što je potrebno; ne skrbe se o tome da sjeme, bačeno u zemlju, dobro klija, a kad ga dovoze na gumno, čak smanjuju njegovu količinu za vrijeme vršidbe – bilo utajom jednog njegovog dijela, bilo nepažljivim radom, jer oni i sami kradu žito, i od drugih ga lopova loše čuvaju. Najzad, kod primanja žita oni netočno pokazuju njegovu količini prilikom zapisivanja "*. To se može smatrati svojevrsnom opstrukcijom robova. Ustanci robova bili su okrutno gušeni još u I. st. pr. K., ali se njihov otpor nije mogao slomiti. Borba robova s robovlasnicima po pojedinim gospodarstvima nije se prekidala i ponekad je dovodila do takvih krajnosti kao što je ubojstvo gospodarâ, a ponekada se izražavala u pasivnom otporu i pričinjavanju materijalne štete gospodarima. Sve je to robovlasnike tjeralo da traže izlaz iz gospodarske i društvene krize, koja se ocrtavala. Otuda gore spomenuta tendencija ka prijelazu na ekstenzivne tipove vođenja privrede i veća pažnja nego ranije prema robovima odgojenim u kući. Kolumela je predlagao da je izdvajaju robinje koje imaju potomstvo. Po njegovom mišljenju, njih treba osloboditi rada, a one koje imaju mnogo djece čak pustiti na slobodu. Robovi odrasli u kući (vernae) igrali su u to vrijeme veću ulogu nego prije, kada su svuda prevladavali kupljeni robovi.

5. Postanak kolonata

U Kolumelinim djelima ukazuje se i na drugi pokušaj da se nađe izlaz iz teškoća u svezi sa radnom snagom, koju su osjećali zemljoposjednici. Na udaljenim imanjima, ili onim koja leže na nezdravom mjestu, Kolumela je smatrao korisnijim zemljište podijeliti na sitne čestice i dati ih pod zakup. Zakupci su nosili naziv koloni. Prvotno, riječ colonus označavala je svakog zemljoradnika koji sam obrađuje zemlju; kolonima su nazivani i iseljenici u kolonije. U značenju sitnog zakupca pojam colonus susreće se pred kraj Republike. Prilično veliko značenje dobilo je davanje zemlje pod zakup kolonima za vrijeme Augusta. Na osnovu pak Kolumelinih djela može se zaključiti da je kolonat sredinom I. st. bio raširena pojava. U agronomskim djelima toga vremena raspravlja se pitanje o rentabilnosti imanja danih kolonima pod zakup. Kolumela je o kolonima govorio *"kao da su vlasniku pripali po nasljedstvu"*. Isti pisac razlikovao je dvije kategorije kolona: jedni su lokalni stanovnici i oni sami obrađuju zemlju; drugi su gradski stanovnici, koji svoje robove šalju na rad u polje. Kolumela je davao prednost prvima i zalagao se za dugoročni zakup, jer je česta smjena zakupaca nekorisna stvar po vlasnika. Zakup je, prema Kolumelinom opisu, bio novčani, ali su koloni imali i određene naturalne obveze, kao što je, npr., dostavljanje drva. Već u to vrijeme zaduženost kolonâ bila je jedna od crta karakterističnih za njihove odnose prema vlasnicima imanja. Kolumela je preporučivao da se ne insistira na striktnom pridržavanju rokova plaćanja. Zaduženost kolona bila je u određenom pogledu korisna po zemljoposjednika, jer je sitne zakupce vezala uz zemlju.

Širenje kolonatskih odnosa bio je jedan od simptoma predstojeće krize robovlasničkog načina proizvodnje u Italiji.

6. Pobjeda krupnog zemljoposjeda

Augustovo vrijeme bilo je razdoblje u kome je u određenoj mjeri bio zaustavljen porast krupnih posjeda; ali je to razdoblje bilo vrlo kratko. Kolumela često spominje težnju krupnih zemljoposjednika da neograničeno šire svoj posjed; u satiričnom djelu iz tog vremena –

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Petronijevom *"Satirikonu"* – stoji da je jedan bogataš-oslobođenik posjedovao toliku količinu zemlje da je *"sokol ne može preletjeti"*. O tome da su posjednici imanja neprestano širili svoje granice, saopćava Seneka. Plinije Satriji direktno je tvrdio da su latifundije upropastile Italiju (latifundija peridere Italia). Svi su ti pisci pravilno opažali određenu tendenciju u razvitku agrarnih odnosa. Ali je u tvrdnjama antičkih pisaca bilo i dosta pretjerivanja. Sitno i srednje seosko gospodarstvo i dalje je igralo značajnu ulogu u životu Italije, u prvom redu na sjeveru, u području rijeke Po, a tako isto i u srednjoj Italiji, naročito u Kampaniji. Za ova područja i dalje je bilo karakteristično srednje seosko gospodarstvo, sa intenzivnom poljoprivredom.

Kriza se osjećala u prvom redu u južnim i jugoistočnim italskim oblastima, čiji je položaj bio težak još u vrijeme Republike. One su nisu oporavile ni u prvom razdoblju Carstva. Sve veće značenje stječu u njima krupna, poglavito stočarska gospodarstva; u isto vrijeme nastavlja se proces potiskivanja sitnih gospodarstava.

To što je Italija uživala određenu prednost u političkom pogledu, jednim dijelom kočilo je razvitak krize. U Italiju je u vidu porezâ pritjecala prilična količina slobodnih sredstava, tako da su Italici i neki bogati provincijalci nastojali sredstva stečena u provincijama uložiti u italska zemljišta. Ali ono gospodarsko blagostanje u kome se nalazila pod Augustom, u sljedećim razdobljima Italija više nije mogla sačuvati.

Glava XXVII.

USTANCI U PROVINCIJAMA CARSTVA ŠEZDESETIH GODINA I. ST.

1. Judejski rat

Socijalna borba u Judeji

Poslije smrti Heroda Agripe, Judejom, koja je ušla u sastav provincije Sirije, upravljali su rimski prokuratori, ali je rimska uprava vodila računa o vjerskim tradicijama Judejaca. Oni su bili oslobođeni vojne službe i nisu sudjelovali u kultu cara. U Jeruzalemskom hramu održavana su tradicionalna bogoslužja; s i n d r i o n (najviša judejska vjersko-politička ustanova) je sačuvao svoje značenje i zauzimao počasan položaj. Usprkos tome, između rimskih vlasti i stanovništva nisu gotovo nikako prekidani sukobi, koji su nastajali zbog najrazličitijih povoda. Stanovništvo Judeje, kao i stanovništvo drugih provincija, trpjelo je od kontribucja , čiji je glavni teret padao na seljaštvo. Stanovnicima provincije bio je težak tuđinski jaram; osim toga oni su strahovali za slobodu svoje religije, za koju je bila karakteristična isključivost koja nije dopuštala miješanje inovjeraca, tim prije što rimske upravnici (prokuratori) i vojnici koji su logorovali u Judeiji nisu ni izdaleka uvijek vodili računa o vjerskim povlasticama judejstva.

U samoj Judeji nije prestajala unutarnja borba, koja je bila odraz socijalnog raslojavanja judejskog stanovništva. Glavne judejske političke grupacije nastale su još u doba prije rimske okupacije; tradicionalne nesuglasice među njima produbljivane su uslijed različitog stava prema rimskoj državi. Rimljani su se oslanjali na pristaše Herodove dinastije – na s a d u c e j e , stranku višeg judejskog svećenstva, čiji su istaknuti predstavnici bili krupni zemljoposjednici, Saduceji nisu uživali popularnost u narodu. Još u I. st. pr. K. u Judeji su veliko značenje stekli takozvani f a r i z e j i – čuvari strogog pridržavanja obredâ i ritualne čistoće. Farizeji su uživali određenu popularnost u višim i srednjim slojevima gradskog stanovništva i imali negativan stav prema seljaštvu. Pored ovih grupacija bilo je i drugih struja, koje su stekle osobito značenje tijekom ustanka.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Početak ustanka

Pobuna je počela u gradu Cezareji, nakon uklanjanja Judejaca iz sudioništva u gradskoj samoupravi. To je dovelo do oružanog sukoba između heleniziranog stanovništva grada, koje je uživalo podršku vlasti, i Judejaca; nakon toga Judejci su napustili Cezareju. Kao odgovor na to započeo je ustanak u Jeruzalemu, čijem su izbijanju prilično doprinijele zloupotrebe prokuratora Judeje – Gesija Flora. Rimske postrojbe bile su pobijene. Namjesnik Sirije Gaj Cestije Gal pokušao je zauzeti Jeruzalem, ali je pretrpio poraz, nakon čega se ustanaj proširio na čitavu Judeju.

Tijek ratnih operacija

Stanje je postalo opasno. Neron je morao u Judeju uputiti nove snage, pod zapovjedništvom Flavija Vespazijana. Rimska vojska naišla je na uporan otpor, iako ustanici nisu zauzimali ofenzivan, već defanzivan stav. Mnogi farizeji, zaplašeni zamahom ustanka, kapitulirali su pred Rimom. Tako je, npr., izdao ustanike i prešao na stranu Rimljana vojni zapovjednik Josip, kasnije poznat kao povjesničar J o s i p F l a v i j e . Vespazijan je uspješno vodio rat, i kad je stigla vijest o Neronovoj smrti, ostali su neosvojeni još samo grad Jeruzalem i nekoliko tvrđava.

Opsada Jeruzalema

U samom Jeruzalemu vođena je borba između različitih grupa ustanika, koji su smijenili najviše svećenstvo i izabrali nove prvosvećenike. Farizeji, koji su isprva vršili određen utjecaj, bili su spremni na sporazum s Rimljanima. Veliko značenje stekli su predstavnici demokratskih skupina – z e l o t i , koji su imali svojih pristaša među sitnim trgovcima, obrtnicima i seljacima, i s i k a r i j i , bivši robovi i propali seljaci, koji su činili radikalnu skupinu. Vođe ekstremnih grupa, zeloti i sikariji, proveli su radikalne reforme i organizirali obranu. Robovima je podijeljena sloboda, vrhovni svećenik izabran je kockom; hram je pretvoren u tvrđavu. Glavni rukovoditelj ustanka bili su Ivan iz Hiskale, Eleazar i Simon, sin Hiorov. Između vođa postojala je borba, ali su se oni ipak i dalje borili protiv Rimljana. U gradu se osjećao nedostatka hrane, stanovništvo je gladovalo, ali je junački izdržavalo opsadu.

Kad je Vespazijan proglašen carem, predao je zapovjedništvo svome sinu Titu, koji je nastavio opsadu Jeruzelema.

Pobjeda Rimljana

Rimljani su uz velike napore uspjeli osvojiti gradske zidine, ali je hram i dalje ostao nepristupačna tvrđava. Onda su Rimljani spalili njegove galerije, a zatim i sam hram. Nakon toga je borba po gradskim ulicama trajala mjesec dana i završila se tek u rujnu 70. g. Hram je bio porušen i sravnjen sa zemljom. 71. g. Vespazijan i Tit proslavili su zajednički trijumf povodom pobjede nad Judejcima.

2. Ustanak Civilisa

Za vrijeme građanskog rata iz 68.-69. g. izbio je jedan drugi ustanak opasan za Rim – onaj u Galiji. Na sjeveroistočnoj galskoj granici živjelo je republikansko pleme Batavi, koji su bili glasoviti po svojoj borbenosti i koji su služili u rimskom postrojbama. Tijekom Neronove vladavine uhićena su dva batavska aristokrata, braća Julije Paul i Julije Civilis, koji su bili optuženi da pripremaju ustanka protiv Rimljana. Paul je bio pogubljen, a Julija Civilisa Rimljani

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

su držali u tamnici. Nakon Neronove smrti Civilis je bio pušten na slobodu i vratio se u domovinu. Među Batavima je u to vrijeme vršeno novačenje vojske. Koristoljubivi rimski činovnici uzimali su starce i nemoćne, da bi za njihovo oslobođenje dobili novac. Sve je to izazvalo revolt Batanâ. Zato su oni odbili Rimljanima dati vojsku. Pod izgovorom da priređuju gozbu, Civilis je sakupio predstavnike svoga plemena i održao govor u kome je rekao da ih Rimljani više ne smatraju saveznicima, već ih izjednačuju sa robovima. Rimljani se nalaze, isticao je on, u teškom položaju, a ako Batavvi u danom trenutku podignu ustanak, naići se na podršku slobodnih Germana i Rimljanima podčinjenih Gala. Civilis je poslao svoje ljude raznim germanskim plemenima. Najprije se proglasio pristašom Vespazijana, a kad je ovaj odnio pobjedu nad Vitelijem, Civilis je sebe proglasio protivnikom rimske vladavine. Batavima i njihovim germanskim saveznicima počeli su se pridruživati Gali. Civilis je uspio na svoju stranu pridobiti uglede Gale – Klasika i Tutora, koji su služili u rimskoj vojsci. U rimskim vojnim jedincima bilo je mnogo Gala nezadovoljnih svojim zapovjednicima, i oni su prešli na stranu Civilisa. Ustanici su sanjali o stvaranju jakog Galskog carstva, nezavisnog od Rima.

Ali galske vođe nisu naišle na potrebnu podršku kod svojih suplemenika. Galski robovlasnici bili su tijesno povezani sa Rimom; njih je bilo strah narodnog pokreta. Rimski utjecaj uspio je već učvrstiti u galskim gradovima. Na zboru u gradu Remu mnogi predstavnici gradskih općina izjavili su da više vole ostati pod rimskom vlašću nego se boriti u savezu sa Germanima. Većina galske aristokracije prešla je na stranu Rima. Pokret je bio ugušen; ali je Civilis ipak uspio ishoditi sebi mogućnost odlaska Germanima. Batavi su bili oslobođeni raznih davanja, ali su morali ostati pod rimskom vlašću.

Glava XXVIII.

DINASTIJA FLAVIJEVACA

1. Vespazijan Flavije (69. - 79. g.)

Vespazijanov položaj nakon dolaska na vlast

Gušenje Civilisovog ustanka u Galiji i završetak Judejskog rata, povoljan po Rim, doprinijeli su učvršćenju Vespazijanove vlasti. Ali je položaj novog cara bio, nesumnjivo, težak. Ogromni neproduktivni rashodi Nerona i njegovih prethodnika i građanski rat iz 68./69. godine ispraznili su državnu blagajnu. Disciplina u vojsci bilo je narušena, odnosi između novog cara i senatorskog staleža nisu bili regulirani.

Za razliku od svojih prethodnika Vespazijan nije pripadao rimskoj aristokraciji. On je potekao iz srednjih italskih slojeva. Rođen je u sabinskoj zemlji, blizu grada Reate. Djed mu je u svoje vrijeme služio kao centurion u Pompejevim postrojbama, a otac bio sakupljač poreza u Aziji. Sam Vespazijan uspio je steći najviše magistrature. Zauzimao je istaknuta zapovjedna mjesta, upravljao provincijom, kretao se na dvoru Klaudija i Nerona, ali je i pored toga sve do kraja života zadržao navike stanovnika italske varošice. Njemu je bila strana raskoš i sjaj, karakteristični za njegove prethodnike. Izvori ga prikazuju kao energičnog i strogog čovjeka, jednostavnog i pristupačnog, praktičnog kako u državnim poslovima, tako i u privatnom životu, štedljivog i čak gramzljivog.

Vespazijan je činio sve da ojača carsku vlast. Ali mu to nije smetalo da se sa ironijom odnosi prema njenoj vjerskoj dimenziji. *"Kuku, čini mi se da postajem bog"* – rekao je kad je osjetio da mu se približava smrt, aludirajući na deifikaciju koja ga je očekivala. Do posljednjih dana sačuvao je svoj urođeni humor. Njemu je bilo strano oduševljavanje vanjskom pompom; on se

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

iskreno žalio na zamor koji je osjećao za vrijeme trijumfa povodom završetka Judejskog rata. Za rimsku aristokraciju Vespazijan je, čak i nakon svog izbora za cara, i dalje ostao "skorojević".

Lex de imperio Vespasiani

On je nastojao vladati u suglasju sa najvišim staležom u Carstvu. Jedna od prvih zakonodavnih senatskih akata bila je odluka o Vespazijanovoj vrhovnoj vlasti (lex de imperio Vespasiani). Tom odlukom utvrđeno je da Vespazijan dobiva ista prva kao i njegovi prethodnici (August, Tiberije i Kaligula); za svakoga je obvezno izvršavanje njegovih naređenja, koja mogu ukidati prijašnje zakone. Proširene su ovlasti princepsa, ali je to bio rezultat zakonodavnog akta, a ne obične uzurpacije. Ali je i Vespazijan veliku pozornost posvećivao dinastičkim interesima. Njegov stariji sin Tit proglašen je carem, dobio je tribunsku vlast i sudjelovao u upravljanju.

Skoro svake godine Vespazijan je biran za konzula, što je imalo za cilj naglašavanje njegove uloge u senatorskoj sredini; usprkos svog skromnog podrijetla, on je bio ne samo princeps Senata, već i najviši među magistratima. 73. g. Vespazijan je uzeo ovlasti cenzora.

Obnova sastava Senata

Izvršen je novi cenzus i obnovljen sastav Senata. Vespazijan je išao putem koji je odredio sam Klaudije. On je u sastav Senata uveo ne samo predstavnike italske municipalne aristokracije, već i stanovnike romaniziranih rimskih provincija. Nove element u Senatu, srodan samome caru, doprinio je drugačijem životu najvišeg staleža. *"Novi ljudi iz municipija i kolonija, pa čak i iz provincija, koji su često primani u Senat* – kaže Tacit – *unosili su u domaći život štedljivost; iako su se mnogi od njih, zahvaljujući sreći ili radinosti, pod starost obogatili, njihov karakter je i dalje ostao prijašnji".* Iako je Vespazijan, po senatorskoj tradiciji, uvršten u red "dobrih" careva , ipak je oporba među senatorima postojala i u to vrijeme, premda nije imala prijašnji značaj. Za svoju vlast Vespazijan je dugovao vojnicima. On je poduzeo sve mjere da uzdigne vojnu stegu. Veliki dio Vitelijeve vojske bio je raspušten; što se tiče vlastitih pristaša, Vespazijan im je izdao samo obećane iznose i nije zadovoljio njihova potraživanja glede izvanrednih nagrada.

Politika prema provincijama

Pod Vespazijanom počinje nova etapa u rimskoj provincijskog politici. Carevi nastoje pronaći oslonac u romaniziranoj aristokraciji, kojoj je sad otvoren pristup čak u najviši, senatorski stalež. Naročitu carevu zaštitu uživaju zapadni gradovi; napose, svi oni španjolski gradovi koji nisu imali pravo rimskog ili latinskog građanstva, dobili su ova potonja. Posebni municipalni statut (leges) propisuje način upravljanja i unutarnji život tih municipija. Njihovi bivši magistrati postaju rimski građani. Istaknutiji među njima popunjavaju redove rimskih vitezova.

Drukčije je stanje bilo u istočnim područjima. Grčkim gradovima oduzeta je autonomija koju su dobili od Nerona. Možda u svezi s tim stoji oporba grčkih filozofa prema dinastiji Flavijevaca. O karakteru te oporbe poznato nam je relativno malo. U svojim govorima (diatribama), koje su posvuda držali, filozofi-kinici su, vjerojatno, napadali svaku vlast i razvijali antidržavne ideje; predstavnici drugih filozofskih struja učili su da se prava monarhija razlikuje od tiranije. Vespazijan je, vjerojatno, smatrao da su ti govori opasni po njega. 71. g. filozofi su, zajedno sa astrolozima, protjerani iz Rima.

Veliku pozornost posvećivao je Vespazijan provincijskoj upravi. Predstavnici nove aristokracije drukčije su se odnosili prema svojim obvezama nego što je to bio slučaj kod starih aristokrata, koji su i dalje na provincije gledali kao na plijen rimskog naroda. Stanje državne blagajne zahtijevalo je uspostavljanje starih i uvođenje novih poreza. Svetonije nam navodi niz

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

anegdota, koje prikazuju pravu inventivnost kod uvođenja novih poreza i saniranja financija. Taj pisac govori da je Vespazijan uveo i porez na zahode u Rimu, pa kad mu je Tit to počeo predbacivati, on je sinu podnio novčanicu, pitajući ga osjeća li neugodan miris. Konfiscirana zemljišta senatora osuđenih u vrijeme careva prethodne dinastije predstavljala su ogroman zemljišni fond; ovaj je pak bio nerentabilan zbog dezorganiziranosti koja je vladala po tim imanjima. Organizacija tih imanja također je ušla u zadatke careva nove dinastije. Vespazijan je uspio urediti državne financije i popuniti državnu blagajnu, tako da je, i uz svu svoju štedljivost, našao mogućnost ulaganja velikih sredstava za restauraciju Kapitola, koji je nastradao za vrijeme građanskog rata, kao i za druge građevine.

2. Vespazijanovi nasljednci

Titova vladavina

Vespazijana je naslijedio njegov sin Tit (79. – 81. g.). Senatorska tradicija smatra Tita jednim od najboljih careva. To se odrazilo u pričama o njegovom životu i vladavini. Karakteristična je, npr., sljedeća epizoda, koju navodi Svetonije. Jednom za vrijeme ručka, sjetivši se da čitavog dana nije učinio nijedno dobro djelo, Tit je uzviknuo: *"Prijatelji, izgubio sam dan."* Prema najvišem staležu Tit je nastavio politiku svoga oca, godine njegove vladavine obilježene su slogom između Senata i cara. Financije, koje je Vespazijan sanirao, omogućile su njegovom sinu trošenje znatnih sredstava na distribucije i igre. Tijekom njegove vladavine završena je izgradnja ogromnog amfiteatra, koji je dobio naziv Koloseum.

U južnoj Italiji u Titovo vrijeme došlo je do elementarne katastrofe: 79. g., prilikom erupcije vulkana Vezuva, propala su tri grada – Pompeji, Herkulanum i Stabija.

Domicijan

Poslije Titove smrti vladao je njegov brat Domicijan (81. – 96. g.), kojega su pretorijanci proglasili carem, a Senat potvrdio. Pod Domicijanom jačaju apsolutističke tendencije: on je uzeo titulu stalnog cenzora. Kao Kaligula, i Domicijan je zahtijevao da ga oslovljavaju gospodarom (dominus) i bogom (deus).[4]

Poslije sloge koja je trajala dvanaest godina, ponovo je izbila borba između cara i Senata. To je naročito karakteristično za posljednje godine Domicijanove vladavine. 89. g. legat Gornje Germanije Antonije Saturnin bio je od svoje vojske proglašen carem. Ustanak je bio ugušen, a potom su uslijedili progoni nepovjerljivih senatora. Ponovo su stekli važnost prokazivači (delatores), čije je usluge car darežljivo nagrađivao. Državne financije, koje je Vespazijan ojačao, ponovo su ruinirane pod Domicijanom, koji je trošio ogromna sredstva na građevine, predstave i distribucije: one su uzdizale carev prestiž i doprinosile njegovoj popularnosti među plebsom. Veliku pozornost posvetio je Domicijena jačanju birokratskog aparata. U pogledu provincija on je slijedio primjer svoga oca. Zapadne provincije bile su predmet veće pozornosti od istočnih područja Carstva. Da bi ojačao italsku poljoprivredu, car je zabranio uzgoj vinove loze u provincijama. Ova mjera je trebala spriječiti konkurenciju provincijskog vinogradarstva. Ali ta naredba nikad nije strogo izvršavana.

Domicijanova apsolutistička politika doprinijela je jačanju tzv. filozofske oporbe, čije su pristaše uživale nesumnjivu podršku vladajućih skupina istočnih gradova. Ali su se najaktivniji Domicijanovi protivnici nalazili u Rimu, gdje je represalijama bila podvrgnuta čak i careva

[4] Doduše, mi na te titule ne nailazimo u službenim dokumentima (natpisima), ali Maricijalova djela govore da su ih suvremenici upotrebljavali kad se obraćali caru.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

okolina. Protiv Domicijana sklopljena je urota, i 96. g. njega je ubio jedan oslobođenik njegove žene.

3. Vanjska politika Flavijevaca

Civilisov ustanka ukazivao je na opasanost od ujedinjenja Germana, koji su nastanjivali rimski teritorij, sa njihovim slobodnim suplemenicima. Poslije gušenja ustanka poduzete su mjere da se pomakne rimska granica na srednjoj i donjoj Rajni. Priključeno je područje između Rajne i Dunava, koje je nosilo naziv Dekumatska polja. Pojedine vojne ekspedicije osigurale su sigurnost rimskih granica. Domicijan je organizirao pohod protiv Hata (83. g.); u porajnskim područjima utvrđene su rimske granice i stvoren sustav kaštela (utvrđenih točaka) u kojima su se nalazile manje vojne postrojbe. Uslijed svih tih mjera, za duže razdoblje osigurana je sigurnost rimskih teritorija na Rajni.

Ozbiljna opasnost pojavila se na sjeveroistoku. Na donjem Dunavu ponovo je ojačala Dačka kraljevina, na čijem je čelu stajao energičan kralj Decebal. Iz područja današnje Besarabije na podunavska su područja napadali Sarmati i Roksolani, kao i Markomani. Rimljani su trpjeli poraze, i Domicijan je sa znatnim snagama krenuo protiv dačkog kralja. Rimljani su uspjeli postići određen uspjehe, ali su se mirovnim ugovorom (89. g.) obvezali Dakiji godišnje plaćati određen novčani iznos. Okolnosti zbog kojih je Domicijan pristao na takve uvjete nisu dovoljno poznati. Po svemu sudeći, uvjeti mirovnog ugovora bili su diktirani upadima barbarskih plemena, a borba s njima iziskivala je velike vojne snage. U Britaniji su Rimljani nastavili s učvršćivanjem svojih pozicija. Osobitu popularnost stekli su pohodi Julija Agrikole (77.–83. g.), čija je djelatnost doprinijela romanizaciji zemlje.

Prema istočnim vazalnim kraljevinama Vespazijan je nastavio politiku posljednjih Julijevaca-Klaudijevaca. Konačno su carstvu priključene Komarena, Mala Armenija i niz manjih kneževina.

Glava XXIX.

RIMSKO CARSTVO U II. STOLJEĆU

DINASTIJA ANTONINA

1. Nerva (96. - 98. g.)

Nakon Domicijanove smrti proglašen je carem Marko Kokcej Nerva (96.-98.). On je tada imao oko 36 godina. Vodio je porijeklo iz jednog starog senatorskog roda, i njegov izbor simbolizirao je nastupanje nove epohe, epohe sloge između Senata i princepsa. Početak Nervine vladavine obilježen je obustavljanjem procesa za uvredu veličanstva, amnestijom prognanih i kažnjavanjem delatores – prokazivača, koji su igrali veliku ulogu u Domicijanovo doba. Rimskim plebejcima podijeljen je uobičajeni kongnarij. Iako su postrojbe dobile darove koji su bili uobičajeni prilikom promjene vladara, ipak je u vojnim krugovima bilo ljudi nezadovoljnih izborom senatorskog cara. Nezadovoljnika je bilo i u redovima pretorijanaca. Da bi osigurao podršku vojsku, Nerva je posinio namjesnika Germanije – Marka Ulpija Trajana, koji je uživao popularnost među vojnicima.

Od Nervinih mjera koje se tiču unutarnje politike treba istaknuti agrarni zakon, po kome je najsiromašnijim građanima podijeljena zemlja u vrijednosti 60 milijuna sestercija. Ali je od

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

osobitog značenja bilo osnivanje tzv. alimentarnog fonda, čiji razvoj pada u vrijeme vladavine Nervinih nasljednika.

2. Trajan (98. - 117. g.)

Nervn nasljednik Marko Ulpije Trajan (98.-117.) bio je rodom iz španjolskog grda Italike. Bio je popularan vojskovođa i imao veza u senatorskim krugovima.

Trajanova vanjska politika. Ratovi sa Dacijom

Za Trajanovu vladavinu vezana je prije svega promjena u rimskoj vanjskoj politici. Od Augustovog vremena rimska je politika na Istoku i Zapadu bila poglavito defanzivna. Trajanovo vrijeme obilježeno je ofenzivnim djelovanjima Rimljana. Ovaj preokret ne može se objasniti samo vojničkim planovima novog cara. Vanjska politika Rimljana nije zavisila od volje ili želje pojedinih careva: ona je bila određena objektivnim uvjetima. U pograničnim područjima stvaraju se državne tvorevine; barbari primaju rimske običaje. Njihovo vojno umijeće usavršilo se pod rimskim utjecajem, i to je, nesumnjivo, predstavljalo opasnost po rimske granice.

Poslije Domicijanovih ustupaka osobito je opasna bila Dačka kraljevina. Decebal je stupio u pregovore sa partskim kraljem o zajedničkim akcijama, i uslijed toga su istočne provincije Carstva mogle postati predmet napada.

Da bi spriječio eventualnu opasnost, Trajan je 101. g. krenuo u pohod protiv Decebla. Decebal je bio poražen i prisiljen na sklapanje mira, predavši Rimljanima oružje, ratni materijal i pionire koje je dobio od Domicijana. Rimljanima je pripao jedan dio Dačke kraljevine, a osim toga Decebal je morao pomagati Trajnu u njegovim vojnim pohodima. Da bi obilježio svoj uspješni rat, Trajan je uzeo titulu Dacius (Dački).

105. g. počeo je novi rat sa Dačkom kraljevinom, koji se završio 106. g., priključenjem čitave Dacije Rimu. Decebal nije podnio svoj poraz i izvršio je samoubojstvo.

Osvajanje Dacije imalo je određeni značaj – kako strateški, tako i gospodarski. Rimljani su se oslobodili opasnog susjeda i dobili pogodno zemljište za odbijanje napada sa sjeveroistoka; osim toga, u Daciji su se nalazili rudnici zlata; najzad, to je bilo područje pogodna za kolonizaciju. Još pod Trajanom u nju se šalju kolonisti, uglavnom iz Male Azije.

Po završetku Dačkog rata posvećena je velika pozornost utvrđivanju granicâ. Trajan je izgradio onaj sustav pograničnih utvrda koji je činio tzv. limes. Na određenim rastojanjima podizana su manja utvrđenja – kašteli. Oni su međusobno povezivani cestama, pogodnima za kretanje vojske. Na graničnoj liniji kopani su rovovi i stvarni nasipi. Na taj način, stvarana je barijera, koja je trebala spriječiti eventualnu ofenzivu barbara.

Trajanova istočna politika. Pohod protiv Parta

Osvajanje Dacije pomoglo je jačanju rimskog utjecaja u Bosporskoj kraljevini. Uskoro su proširene rimske vojne akcije na Istoku. 106. g. priključena je Navatejska kraljevina, koja se nalazila u Arabiji, u području Bostre i Petre, a nakon nekoliko godina otpočeo je rat sa Partima.

Kod izbijanja novog vojnog sukoba između Rima i Partskog kraljevstva veliku je ulogu odigralo armensko pitanje, koje od Augustovog vremena nije gubilo na aktualnosti. Za Neronove vladavine postignuto je kompromisno rješenje, ali se stanje izmijenilo kad je Partskim kraljevstvom počeo upravljati Horzoje; on je učvrstio svoju vlast u samom Partskom kraljevstvu i svrgnuo armenskog kralja priznatog od Rima. To je poslužilo kao povod za rimsku intervenciju. 27. listopada 113. g. Trajan je krenuo iz Rima. Još prije carevog odlaska na poprište ratnih

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

djelovanja rimske su postrojbe uz pomoć kavkaskih naroda pokorile Armeniju, i čitav teritorij Armenske kraljevine pretvoren je u rimsku provinciju.

115. g. pod rukovodstvom samog Trajana, Rimljani su uspješno poveli ofenzivu protiv Parta, koji su pružali slab otpor. Rimljani su prešli rijeku Tigris. Osvojili su Adiabenu, Babilon, a zatim zauzeli i prijestolnicu Partskog kraljevstva Ktesifon. Na partsko prijestolje Trajan je doveo svog štićenika kao vazalnog kralja.

Oponašajući Aleksandra Makedonskog, Trajan je, nakon dolaska u Perzijski zaljev, pomišljao na pohod u Indiju. Ali ovim vojničkim namjerama nije bilo suđeno oživotvorenje. 116. g. Trajan je morao prekinuti ofenzivna djelovanja, jer su u Mezopotamiji izbili nemiri; u Cirenaici su još 115. g. Judejci digli ustanak, koji je naišao na odziv u Egiptu i na Cipru. 117. g. ustanci su bili ugušeni, kako u Mezopotamiji, tako i u istočnim rimskim provincijama, ali su zato bili iscrpljeni izvori za nastavljanje ofenzivnog rata protiv Partskog kraljevstva. Bolest je nagnala cara na povratak u Italiju, ali je on putem (u Maloj Aziji) umro.

Teorijsko osnivanje monarhijske vlasti

Za Trajanovu unutarnju politiku karakteristično je daljnje jačanje carske vlasti a nastojalo joj se je dati i teoretsko obrazloženje.

To se zasnivalo na načelima koja su bila nadaleko raširena u grčkoj filozofiji i publicistici, još u prvim stoljećima helenizma. To pitanje steklo je osobitu aktualnost u doba Flavijevaca, kada se progoni tzv. filozofska oporba. Jedan od nastradalih je i Dion Krizostom (Zlatousti). On je bio protjeran ne samo iz Rima i Italije, već i iz rodnog grada Pruse (Bitinija). Nakon Domicijanove smrti Dion je dobio amnestiju, vratio se u zavičajnu Prusu, a 100 g. posjetio Rim, bio na Trajanovu dvoru i održao četiri govora o carskoj vlasti, u kojima je dao teoretsko obrazloženje neograničene monarhije. Dion Krizostom razlikuje monarhiju i tiraniju. Prava monarhija je služenje društvu. Nositelj vrhovne vlasti, čiji je prototip bio Zeusov sin Heraklo, ima visoke moralne značajke. On je pravedan, ne boji se rada i voli zakone. Grčka politička teorija izvršila je nesumnjiv utjecaj i na rimsku publicistiku. Po svom sadržaju blizak je govorima Diona Krizostoma *"Panegirik"* Plinija Mlađeg, u kome je Trajan prikazan kao pravedan monarh, koji čuva stare rimske tradicije.

Trajanova provincijska politika

Trajan nije bio samo dobar vojskovođa, već i iskusan i razborit upravljač. O načelima njegovog upravljanja može se steći predodžba na osnovu njegove prepiske sa jednim od prijatelja i suradnika, Plinijem Mlađeim. Plinije je bio postavljen upravnikom Ponta i Bitinije, odakle je caru Trajanu slao pisma i dobivao na njih određene odgovore. Krug pitanja koja je Trajan rješavao neobično je raznovrstan. On se skrbio o sanaciji financija lokalnih gradova, o građevinama, o gradskoj sigurnosti, o gašenju požara, o pravima raznih gradova. U pismima se obrađuju pitanja gradskog i kaznenog prava. Od vremena Nerve i Trajna carska je vlast nastojala staviti pod svoj nadzor gradsku upravu, regulirati municipalne financije. To je obavljano putem provincijskih namjesnika, a osim toga u gradove su upućivani posebni činovnici, gradski kuratori (curatores rerum publicarum), kojima su povjeravane revizije i sanacije lokalnih financija.

Skrb o Italiji

Cijelom nizu Trajanovih mjera cilj je bio poboljšanje stanja u Italiji. Jedna od glavnih mjera bio je razvoj a l i m e n t a r n i h ustanova, koje je osnovao Trajanov prethodnik. Bit alimentacije svodila se na sljedeće: iz određenog novčanog fonda, koji je osnovala država, podjeljivane su posudbe sitnim i srednjim zemljoposjednicima uz neznatne kamate (obično 5% godišnje); kamate od tih zajmova trošene se na odgoj maloljetne siročadi, kao i djece siromašnih roditelja.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Do punoljetnosti dječacima je mjesečno dijeljeno po 16, a djevojčicama po 12 sestercija. Ta zamisao nije nova; privatne ustanove slične vrste postojale su još u prethodnom razdoblju. Novo je bilo to što je sada alimentarni fond osnivala država i što se alimentacija provodi po čitavoj Italiji, u relativno širokom opsegu. Kao što o to tome svjedoče predodžbe na reljefima i novcu, država je reklamirala alimentacije kao izraz careve darežljivosti i njegove skrbi o stanovništvu. Ali je to, nesumnjivo, bila palijativna mjera, koja nije mogla zaustaviti ni propadanje srednjeg i sitnog seljaštva, ni pauperizaciju gradskog stanovništva.

Stanovništvo nekih italskih gradova popunjeno je naseljavanjem veterana. Osim toga, Trajan je izdao naredbu kojom je obvezao svakog senatora da jednu trećinu svoje imovine uloži u italsku zemlju. Ova mjera imala je za cilj povećanje vrijednosti italskog zemljišta. Pod Trajanom građene su nove i popravljane stare ceste, što je također doprinijelo razvoju italskog gospodarstva.

U Rimu su podizane nove zgrade, koje su izazivale divljenje svojom grandioznošću i istovremeno se odlikovale skladom i simetrijom svojih dijelova.

Predstave i distribucije

Osim uobičajenog izdavanja žita siromašnim Rimljanima Trajan je u tri maha dijelio kongnarij, pri čemu je u dva slučaj podijelio po 75, a u jednom čak po 500 sestercija na čovjeka. Brojem i raskošnošću predstava Trajan je nadmašio i najdarežljivije od svojih prethodnika. Nakon sretno završenog Dačkog rata kazališne su predstave trajale 123 dana, u areni se borilo 10 000 gladijatora i ubijeno 11 000 divljih životinja. Bogati Dački rat omogućio je Trajanu darežljivo ponašanje. Ali je pred kraj njegove vladavine, za vrijeme Partskog rat, stanje financija bilo prilično loše.

Trajan i senatorski stalež

Trajan je uživao popularnost. Plinije Mlađi govori o tome da je Trajan u Domicijanovo vrijeme dijelio nesreću sa ostalim predstavnicima najvišeg staleža. Nastavljajući politiku svoga poočima, Trajan je održavao dobre odnose sa senatorima. On se prisegom obvezao da neće pogubiti i prognati nijednog senatora. Na osnovu Plinijevih djela može se zaključiti da je Trajan vodio računa o svim formalnostima koju su ostale od republikanskih vremena. Senatorska tradicija uvrštava Trajana u dobe careve. Još za života dobio je titula optimus (najbolji), i u kasnija vremena, prilikom predaje vlasti novom princepsu, u Senatu se govorilo:

"Budi sretniji od Augusta, a bolji od Trajana" (felicior Augusto, melior Traiano).

Ali se i pod Trajnom razvija birokratski sustav upravljanja Carstvom. Sve važnije mjere povjeravane su osobama koja je posebno određivao car. Pod Trajanom veće značenje nego prije dobio je prefekt pretorija, koji je u određenom pogledu bio po svom značenju drugi čovjek u državi, odmah iz cara.

3. Hadrijan (117. - 138. g.)

Nakon Trajanove smrti sirijske su postrojbe proglasile carem njegovog zemljaka i rođaka Publija Elija Hadrijana. Rano započevši službeničku karijeru, Hadrijan je, kao i njegov prethodnik, bio iskusan vojskovođa, ali je, za razliku od Trajana, glavnu pozornost obratio na osiguranje granica i održavanje mira.

Vanjska politika

Partskom kralju vraćena su područja koja je Trajan osvojio, jer su se novoosvojeni i još ni blizu umireni teritoriji teško mogli zadržati bez krajnjeg naprezanja snaga. Velika Armenija se od

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

provincije ponovo pretvorila u kraljevinu, na čije je čelo postavljen jedan kralj ovisan o Rimu. Ali je Hadrijan zadržao teritoriji koji je Trajan osvojio u Arabiji, kao i Daciju, koja je i dalje kolonizirana uglavnom ljudstvom iz istočnih provincija.

Stav prema senatorskom staležu

Na samom početku vladavine, dok još Hadrijan nije stigao u Rim, četiri konzulara, bivše Trajanove vojskovođe, organizirali su urotu s ciljem ubijanja cara. Urota je bila otkrivena, i po odluci Senata urotnici su pogubljeni.

Slično svojim prethodnicima, Hadrijan je položio prisegu da neće pogubiti nijednog senatora, bez senatske odluke. Godinama su odnosi Senata i princepsa bili dobri, karakteristični i za prethodnog vladara. Tek posljednjih godina Hadrijanova života taj je mir narušen i pogubljeno je nekoliko senatora.

Jačanje carske vlasti

Hadrijan je svojom djelatnošću želio učvrstiti carsku vlast i razviti birokratski aparat. U tom smjeru on je izvršio niz važnih reformi.

Princepsov savjet (consilium principis), koji se pojavio još pod Augustom, postao je pod Hadrijanom stalna i službena ustanova; uz senatore, u savjet su uključeni i vitezovi. Veliku ulogu u carskom savjetu igrali su pravnici. Članovi savjeta dobivali su određenu plaću (solarium), a samo zvanje član savjeta smatrano je službenim položajem. Članovi tog savjeta slobodno su izražavali svoje mišljenje, koje je car prihvaćao ili odbijao, ovisno o svojoj volji. Pod Hadrijanom stvara se norma, koju su kasnije izrazili rimski pravnici, naime: princepsova volja je zakon.

Umjesto oslobođenika na čelo carskih ureda postavljani su vitezovi. Carske ustanove stjecale su samim tim općedržavni značaj.

Kadar raznih carskih činovnika znatno se proširio. Osobita pozornost posvećena je reguliranju financijske uprave.

Važnu Hadrijanovu mjeru predstavljalo je objavljivanje tzv. "Vječnog edikta" (Edictum perpetuum).

Još od republikanskih vremena pretorima je davano pravo dotjerivanja i mijenjanja građanskog zakonodavstva. Po Hadrijanovu nalogu, najistaknutiji pravnik toga vremena Salvije Julijan revidirao je pretorske edikte, napravio izbor iz njih i ususatvio ono što je sačuvalo značaj za to doba. Kodifikacijski rad završen je izdavanjem "Vječnog edikta". U njemu su skupljeni edikti gradskog pretora i pretora peregrinâ. Na kraju je donesen edikt kurulnih edila. Prvi dio edikta odnosio se na sudski postupak pred magistratom, drugi – formulâ i parnicâ, dok je treći dio sadržavao propise o sudskim odlukama i njihovom izvršavanju.

Hadrijanova putovanja. Politika prema provincijama

Mnogobrojni natpisi koji pripadaju Hadrijanovom vremenu svjedoče o njegovoj pažnji prema provincijskom životu. Njegova putovanja imala su najraznovrsnije ciljeve. U određenoj mjeri Hadrijan je nastojao zadovoljiti osobnu radoznalost. On se penjao na Etnu, posjetio grobove heroja kod Iliona, bio na Pompejevom grobu u Peluziju (Egipat) i putovao uz Nil. Za vrijeme te ekspedicije utopio se njegov ljubimac Antinoj, i na mjestu nesreće, na obali Nila, podignut je novi grad, koji je po pokojnikovom imenu nazvan Antinopolis.

Hadrijanova putovanja imala su pred sobom u prvom redu političke ciljeve. Pristaša miroljubive politike, Hadrijan je posvećivao veliku pažnju podizanju obrambene sposobnosti Carstva. Utvrđene su pogranične linije (naročito u zapadnoj Europi). Sam car osobno je pratio

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

stvaranje utvrđenih linija. Ne samo u Europi, već i u dalekoj Britaniji podignut je pogranični bedem. Veliku pozornost posvetio je car podizanju vojne stege. U sjevernoj Africi nađen je natpis sa fragmentom iz Hadrijanovog govora, koji je on održao za vrijeme postrojavanja; u njemu je naglašen značaj vojne stege i manevara, koji postrojbe navikavaju na ratno stanje. Osobito značenje imala je promjena načina popunjavanja vojnih jedinca. Do II. st. osnovne jedinice (legije) popunjavane su rimskim građanima. Od Hadrijanovog vremena u legije se počinju primati stanovnici provincija, bez obzira pripadaju li rimskom građanstvu ili ne. Rezultati te reforme pokazali su se u III. st. Kontingenti novaka su time povećani, ali se zato vojska provincijalizirala i barbarizirala.

Kao rezultat carevog boravka na Istoku, spriječena je diplomatskim putem opasnost od novog partskog rata. Pri svakom putu po provincijama i Italiji Hadrijan je veliku pozornost posvećivao životu gradskog stanovništva. Njegova politika doprinijela je razvoju gradskog života. Mnogi gradovi dobili su najviša prava, razne naseobine stekle su gradska prava, u raznim područjima Carstva niču novi gradski centri. Omiljen Hadrijanov grad bila je Atena. On ju je ukrasio novim građevnima i ponosio se time što je bio atenski arhont. Stvorio je općehelenski savez, čija se čitava djelatnost, doduše, svela na donošenje odluka kojima se izražava odanost i zahvalnost caru. Pod Hadrijanom velika je pažnja posvećena i agrarnom pitanju. Pod njegovom vlašću rimska uprava pokušala je regulirati odnose između zakupaca koji žive na carskim zemljištima i administrativnog osoblja dotičnih imanja. U Italiji je Hadrijan nastavio politiku alimentacija. Uprava Italijom i dalje je bila u rukama Senata. Hadrijan je suđenje u gradskim parnicama u Italiji predao četvorici konzulara.

Hadrijanova značajka

Hadrijan je bio dobar vojskovođa, iskusan i energičan administrator i istovremeno vatreni obožavatelj umjetnosti i filozofije. Pisao je stihove, bavio se kiparstvom i slikanjem. Njegova je značajka naglost, brza promjena raspoloženja, određena neuravnoteženost. Ironija i duhovitost, koje je istako njegov biograf, miješale su se kod njega sa ohološću. Okružen znanstvenicima, on je nastojao biti najbolji među njima, i nije bez osnova jedan od njegovih suvremenika primijetio da su ljudi, htjeli ne htjeli, morali najobrazovanijim priznati onoga koji je zapovijedao nad trideset legija. On je bio helenofil, poznavatelj i obožavatelj grčke kulture. Za njegove poglede na svijet značajan je kozmopolitizam, i njegova razmimoilaženja sa Senatom objašnjavaju se ne toliko njegovom politikom, koliko njegovom nepažnjom prema rimskim običajima. Hadrijan je bio čovjek kome su bile strane stare tradicije. On je nastojao svojoj vladavini dati kozmopolitsku značajku. Nije slučajnost što je u grčkim područjima uzimao epitete svojstvene najvišim grčkim božanstvima (Olimpijski, Osloboditelj i dr.). U Rimu su ga u šali prozvali Grkom (čak deminutivom – Graeculus). Jedan od suvremenika kaže da je Hadrijana poštovao i bojao ga se, kao kakvog strašnog božanstva, ali da ga nije volio... U Hadrijanovu značaju ima dosta crta svojstvenih njegovom vremenu, vremenu početka opadanja antičkog svijeta. U njegovom pogledu na svijet nema cjelovitosti: kod njega se racionalizam kombinira sa misticizmom. Pred kraj života Hadrijan je sagradio u Tiburu vilu, u kojoj su bili zastupljeni svi stilovi. U tom se očitovao njegov eklekticizam, svojstven mnogim ljudima toga vremena.

Pod Hadrijanom rimska je uprava uživala podršku provincijske aristokracije, koja je zauzela povlašten položaj u usporedbi sa nižim slojevima stanovništva. Oštra granica između Rimljana i provincijalaca počela se gubiti. Bogatstvo i osobne zasluge za cara (a ne porijeklo) dobivali su sve veće značenje.

Ustnak Bar-Kohbe

Ali Hadrijanova politika nije mogla zadovoljiti sve slojeve stanovništva. Njegova vladavina obilježena je posljednjim ustankom u Judeji (132.-135.). Povod ustanku bio je pokušaj da se na

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

mjestu srušenog Jeruzalema podigne grad Elija Kapitolina. Tamo gdje je nekad bio Jeruzalemski hram trebalo je podići hram Jupitera Kapitolskog, pod čijim se je imenom trebao održavati kult samog cara Hadrijana. Na čelo ustanka stao je neki Sijon nazvan Bar-Kohba (sin zvijezde), koji se proglasio mesijom. Ustanici su zauzeli mjesto na kome se nekad nalazio Jeruzalem i pružali su otpor s velikom upornošću, koja je Rimljane natjerala na upotrebu znatnih vojnih snaga. To je bio posljednji veći ustanak Judejaca, nakon kojeg im je čak bilo zabranjen život na teritoriju Judeje.

Hadrijanova smrt

Hadrijan je umro 138. g., nakon teške bolesti koju je dobio za vrijeme putovanjâ. Neslaganje sa senatorskim staležom u zadnjim godinama njegovog života očitovalo se u tome što ga je Senat odbio deificirati. Da bi to postigao, Hadrijanov adoptivni sin i nasljednik morao je uložiti veliki napor. Nakon svečanog pokopa pokojnikov prah smješten je u Hadrijanov mauzolej – monumentalnu građevinu koja i dan-danas postoji, pod imenom tvrđave svetog Anđela.

4. Antonin Pio (138. - 161.)

Hadrijanov nasljednik – Tit Elije Antonin, kao i Trajan i Hadrijan, potekao je iz redova provincijalaca. Njegova obitelj vodila je podrijetlo iz galskog grada Namauza (Nima). To je bio jedan od najbogatijih senatora, blizak carskom dvoru. Hadrijan ga je posinio neposredno pred smrt, onda kad je Antonin imao već 50 godina. Njego stav prema poočimu, prema rimskim vjerskim običajima i tradicijama ogledao se u nadimku Pius (Pobožni), koji je ušao u sastav Antoniovog imena. Više nego Hadrijan odgovarao je on težnjama senatorske aristokracije – svojim porijeklom, načinom života i svjetonazorom. Sačuvane značajke o njemu govore o idealiziranom liku. Antonin je predočen kao razborit i uravnotežen čovjek, koji nikad ne gubi mirnoću duha, otvoren i postojan, koji prezire ispraznu slavu. O njemu se govorilo da se odlikuje radinošću; bio je darežljiv prema drugima i istovremeno skroman u svojim potrebama.

Načela njegove vladavine bili su aequitas, felicitas, fides (pravičnost, sreća, vjernost). Ali sve su to kvalitete idealnog vladara, a ne realnog čovjeka.

Antonin je uspio učvrstiti ono što su postigli njegovi prethodnici. O bilo kakvim njegovim mjerama malo nam je poznato. U Antoninovo doba Rimskim Carstvom vladao je mir, gospodarski položaj Carstva dosegao je visoku razinu.

Raspoloženje povlaštenih slojeva provincijskog stanovništva izraženo je u govorima grčkog filozofa Elija Aristida; on govori o miru, sreći i procvatu čitavog Carstva, koje je svoje granice proširilo do na kraj svijeta i u kome su upravlja kao u kakvoj dobroj obitelji.

Natpisi su Antonina nazivali božanstvom, spasiteljem ljudskog roda, Zeusom Eleuterijem, Soterom. Ali su sve to potječe od povlaštenih skupina stanovništva. O raspoloženju širokih slojeva stanovništva malo nam je poznato. 152. g. izbio je ustanak Judejaca, o kome skoro ništa ne znamo. Istovremeno je izbio ustanak u Ahaji. Nemiri u Egiptu 152.-153. g. odrazili su se na opskrbu Rima žitom, a ova okolnost izazvala je nemire i u prijestolnici, tako da je sam car dospio u opasnost. Da bi umirio svjetinu, Antonin je o svom trošku organizirao distribucije vina, brašna i ulja najsiromašnijem dijelu stanovništva.

U vanjskoj politici Antonin Pio se držao načelâ svog prethodnika. On je težio miru i, po riječima njegovog biografa, ponavljao Scipionovu izreku: *"Bolje je sačuvati život jednog građanina nego ubiti tisuću neprijatelja"*. Rimsko Carstvo sačuvalo je svoj prestiž. O tome svjedoče poslanstva iz Indije, Partskog kraljevstva i Hirkanije. Antonin Pio odbio je partskom kralju Vologazu III. vratiti prijestolje koje mu je oduzeo Trajan. Diplomatskim putem uspio je spriječiti upad Parta u Siriju. U crnomorskom području pružio je podršku gradu Olbiji i pobijedio Alane.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Antonin je morao voditi rat u Britaniji. Sjeverno od Hadrijanovih bedema podignut je novi bedem, koji je branio rimsku granicu od novih upada.

5. Marko Aurelije (161. - 180. g.)

Antonina Pija naslijedio je Marko Aurelije[5] kojeg je on posinio još za Hadrijanovog života.

Marko Aurelije kao filozof

Marko Aurelije pripadao je obitelji Anijâ, koji su vodili podrijetlo iz Španjolske. Rodio se u Rimu i odrastao u krugu ljudi bliskih caru Hadrijanu. Marko Aurelije poznat je kao istaknuti predstavnik stoičke filozofije. Svoje poglede izložio je u bilješkama koje nose naslov *"Samome sebi"* i koje su pronađene i objavljene nakon careve smrti. U osnovi njegove filozofije leži samoanaliza, pomoću koje čovjek treba pronalaziti put ka samousavršavanju i voditi život u skladu s prirodnim zakonima.

Društveni život svih vremena izgleda Marku Aureliju monoton i jednolik. "*Uvijek pamti da sve što se sada događa, i prije se događalo, i da će se uvijek događati...Sjeti se , npr., čitavog Harijanovog dvora, i čitavog Antoninovog dvora, i čitavog dvora Filipa i Aleksandra i Kreza. Svuda je bilo sve isto, samo što su lica bila druga".* Zamor i sumnja odzvanjaju u njegovim riječima o mogućnosti usavršavanja političkog poretka. *"Ne sanjaj o Platonovoj državi; budi zadovoljan ako ti bilo što pođe za rukom, čak i na taj uspjeh gledaj kao na veliku stvar".* Marko Aurelije vodio je skroman život, odlikovao se radinošću, potpunim izvršavanjem svojih obveza; on je puno vremena posvećivao suđenjima i u posljednjem razdoblju života mnogo vremena proveo u pohodima.

Unutarnja politika

Sloga, koja je između cara i Senata uspostavljena za vrijeme Antonina Pija, nije narušena ni pod Marko Aurelijem. U unutarnjoj politici Marko Aurelije je izvršio neke reforme, koje se tiču drugostupanjskih organa uprave ili građanskog prava. Pojačana je kontrola nad provincijama. Marko Aurelije potvrdio je Trajanovu naredbu da senatori jedan dio svojih sredstava moraju ulagati u italske zemljišne posjede, ali je snizio visinu uloga – od jedne trećine na jednu četvrtinu. U Rimu su priređivane predstave za plebs, dijeljeno je žito i novac. Marko Aurelije pokazao se manje darežljivim od svojih prethodnika, ali je to ovisilo o objektivnim uvjetima. Kao što su to pokazali događaji ratne povijesti toga vremena, rimska je vojska bila u punoj borbenoj spremi, a sam Marko Aurelije bio talentiran vojskovođa; ali on u vojsci nije bio omiljen i popularan, ostajući daleko od ljudi naviknutih na logorski i ratnički život.

Od svog poočima Marko Aurelije je primio u naslijeđe Carstvo koje se nalazilo u blagostanju: državna blagajna raspolagala je znatnim sredstvima, nemiri u provincijama bili su ugušeni.

Rat s Partima

Usprkos tome, u gospodarskoj i socijalnoj strukturi Carstva bilo je mnogo proturječnosti. Kriza je sazrijevala, i njeni simptomi očitovali su se u doba Marka Aurelija. Gotovo čitava vladavina Marka Aurelija ispunjena je ratovima. 162. g. partski kralj Vologaz III. napao je Armeniju i učvrstio na armenskom prijestolju svog kandidata. Namjesnik pogranične rimske provincije Kapadokije, koji mu je pokušao pružiti otpor, pretrpio je poraz i poginuo u bitki.

[5] Prije usinovljenja – Marko Anije Katrilije Sever, nakon usinovljenja – Marko Elije Aurelije Ver Cezar.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Partske postrojbe upale su u Siriju i napale sirijske gradove. Nedovoljno disciplinirane sirijske legije nisu mogle pružiti otpor neprijatelju. Na Istok su upućene postrojbe iz raznih provincija: sa Dunava, Rajne, iz Afrike i Egipta. Na čelo ujedinjenih snaga postavljen je suvladar Marka Aurelije – Lucije Ver. U stvari su postrojbama zapovijedali iskusni vojskovođe, među kojima se isticao Avidije Kasije. Rimljani su zauzeli Armeniju, a zatim i Mezopotamiju. Seleukija i Ktesifon ponovo su dospjeli u ruke Rimljana. Rimske postrojbe prešle su čak Tigris i upale u Mediju. Ali se je u postrojbama iznenada pojavila kuga, koja je Rimljanima nanijela strašne gubitke. Rat je završen 166. g. Armenija je ponovo dospjela u položaj vazalne kraljevine. Znatan dio osvojenog teritorija vraćen je Partskom kraljevstvu. Pod rimskim utjecajem ostao je samo sjeverozapadni dio Mezopotamije. To je bilo važno i za obranu granica Carstva u slučaju daljnjih ofenziva. Pobjede na Istoku osigurale su mir na određeno vrijeme. Tome je doprinio sustav utvrđenja duž rimskih granica na Istoku, stvorenih po uzoru na zapadne utvrđene linije. U Arabiji je u cilju zaštite od nomadskih plemena sagrađen limes.

Rat je odnio mnogo sredstava. Uz to su postrojbe raznijele po čitavom Carstvu kugu, koja je bjesnjela čak i u Rimu i pokosila mnoštvo ljudi. Loša ljetina u Italiji zahtijevala je subsidije radi pomoći rimskom stanovništvu. Uskoro su se tome priključile i nove vanjskopolitičke poteškoće.

Rat sa Kvadima, Markomanima i Sarmatima

167. g. podunavska područja, sve do Italije, bila su napadnuta od raznih barbarskih plemena. Zajedno sa germanskim plemenima – Kvadima i Markomanima – napadali su Sarmati. Njima su se pridružili i drugi narodi. Opasnost je prijetila ne samo zapadnim provincijama, nego čak i Aziji. Ova okolnost natjerala je obojicu careva na napuštanje Rima i pokretanje vojnih pohoda. 169. g., na početku pohoda, umro je Lucije Var, i čitavim ratovanjem rukovodio je sam Marko Aurelije. Vođenje rata bilo je dovršeno s velikim poteškoćama. Ratna djelovanja morala su se voditi na znatnom prostoru i u raznim područjima. Radi uspješnosti vođenja rata trebalo je obrazovati nove legije; međutim financije su bile ruinirane, jer su mnoga područja Carstva bila opustošena kugom. Usprkos tome Rimljani su odnijeli pobjedu. Najprije su razbijeni Markomani, zatim Kvadi, a najzad i Sarmati. Predviđalo se osnivanje novih provincija, ali su to spriječili događaji u istočnom dijelu Carstva. Po miru sklopljenom 175. g. Rimljani su se morali ograničiti na barbarko priznanje rimskog protektorata; na njihovom teritoriju raspoređene su rimske postrojbe. Osim toga, jedan dio barbara naseljen je u rimskim područjima sa pravima kolonâ. Slične naseobine osnivane su i prije, ali je to sada provedeno u širokom opsegu.

Ustanci u provincijama

172. g. u Egiptu je izbio ustanak bukolâ ("pastirâ"), koji je imao agrarni karakter. Ustanici su stigli gotovo do Aleksandrije, ali ih je savladao sirijski namjesnik u Partskom ratu – Avidje Kasije. Neposredno nakon toga Kasije, koji je imao veliku vlast u istočnim provincijama, digao je 175. g. ustanak protiv Marka Aurelija. To je upravo i natjeralo cara na sklapanje mira s barbarima. Avidije Kasije, kojeg su ispočetka podržavale postrojbe i lokalno stanovništvo, uskoro je bio napušten od svojih pristaša i ubijen.

177. g. obnovljen je rat sa Kvadima i Markomanima. Car je ponovo krenuo u pohod. I ovaj drugi pohod završen je pobjedom Rimljana ali je Marko Aurelije umro 180. g., za vrijeme novog vala epidemije kuge, koja se raširila po postrojbama.

Ratovi i unutarnji potresi negativno su utjecali na državne financije. Tijekom ratova na Dunava moralo se pribjeći izvanrednim mjerama: na tržištu je prodavano carevo posuđe, drago kamenje, bogato ukrašena careva odjeća. Gospodarsko stanje Carstva bilo je u vrijeme Marka Aurelija uzdrmano.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

6. Komod i kraj dinastije Antoninâ

Sin i nasljednik Marka Aurelija – Komod (180. – 192.) sklopio je s Kvadima i Markomanima mir, odustavši od novog teritorijalnog širenja.

Za unutarnju politiku Komoda karakteristično je jačanje apsolutističkih nastojanja.

Kao Domicijan, i on je zahtijevao božanske počasti, nazivajući sebe novim Herkulom. Herkul je smatran pokroviteljem i uzorom prosvijećenih monarha dinastije Antoninâ. Njegov kult se značajno proširio. Tijekom Komodove vladavine Herkul je bio uzor i prototip neograničenog monarha, koji je vlast dobio od svoga oca Jupitera.

Pod Komodom se ponovo obnavljaju progoni senatora. Sam on tražio je podršku u vojnim krugovima, naročito među pretorijancima. Viši krugovi bili su nezadovoljni carem i zbog toga što je on bio strastveni ljubitelj igara i predstava. Sam se car ponekad pojavljivao kao gladijator. Nezadovoljstvo careve okoline dovelo je do sklapanja urote protiv Komoda, u kojoj je sudjelovala i njegova ljubavnica Marcija. U noći uoči 1. siječnja 193. g. Komod je ubijen u gladijatorskoj vojarni, uoči dana kojeg je namjeravao primiti konzulat u odjeći gladijatora. Komod je bio posljednji predstavnik dinastije Antonia, koja je Rimskim Carstvom vladala oko 100 godina.

Glava XXX.

SOCIJALNO STANJE U RIMSKOM CARSTVU U I - II. ST.

Socijalno stanje Rimskog Carstva od vremena osnivanja Augustove vlasti pa do Komodove smrti nije ostalo nepromijenjeno. U II. st. Rimsko je Carstvo dostiglo kulminacijsku točku svojeg razvitka. Pojam Imperium Romanum, koji je nekada značio naprosto rimsku vlast, sada predstavlja Rimsko Carstvo; pod njim se podrazumijeva onaj teritorij na koji se protezala rimska vlast. Imperium Romanum je ujedno sinonim za pojam orbis terrarum (cijeli svijet).

Doba Antoninâ obilježeno je porastom gradova, razvojem komunikacija, trgovine, širenjem rimske kulture. Italija postepeno gubi svoj povlašteni položaj, dok naprotiv mnoge provincije doživljavaju razdoblje procvata.

Iz raščlambe socijalne i gospodarske strukture može se zaključiti da je II. st. predstavljalo najviši stupanj razvoja – u pogledu uključivanja zemalja Sredozemnog mora u trgovinski promet i širenja gradskog života. Ali su se u društvenom životu Carstva u doba Antoninâ krile i mnoge proturječnosti, koje su neminovno morale dovesti do krize.

1. Ropstvo i kolonat

Osnovu gospodarsko života i dalje čini robovlasništvo, samo što se sve više razvijaju oni novi elementi gospodarskog razvitka koji su se pojavili u prvom razdoblju Carstva.

Vernae

Broj kupljenih robova i dalje se smanjuje a robovi odgajani u kući (vernae) stječu veće značenje nego prije. Prema proračunima modernih istraživača, u doba Republike robovi odgojeni u kući predstavljali su obično jednu trećinu ukupnog broja robova, dok se u doba Carstva taj odnos mijenja: jednu trećini sačinjavaju kupljeni robovi. U svezi s promjenom društvenih uvjeta mijenja se i pogled na robove. Filozof Seneka ukazuje na ljudsko dostojanstvo robova, na to da i oni mogu biti prijatelji, samo što se nalaze na nižem društvenom položaju. Po Dionu Krizostomu

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

ropstvo i sloboda su moralna, a ne socijalna kategorija. Bez obzira na svoje socijalno stanje, jedni se ljudi rađaju i ostaju robovi po duhu, dok su drugi uvijek moralno slobodni. Ovakav pogled na robove odražava se i u rimskom zakonodavstvu.

Zakonodavstvo o robovima

Prvi zakon koji je unekoliko zaštitio robove objavio je još car Klaudije. U Rimu je vladao običaj da se bolesni robovi, bez velikih izgleda na izlječenje, odvode na Eskulapov otok. Ako bi ozdravili, morali su se vratiti svome gospodaru. Klaudije je izdao naredbu po kojoj robovi odvedeni na Eskulapov ostok, u slučaju ozdravljenja, dobivaju slobodu. Car Hadrijan zabranio je ubijanje robova. Njegov životopisac govori da je on pozvao na odgovornost jednu uglednu Rimljanku zbog okrutnog postupanja prema robovima. Car Antonin Pio izdao je naredbu po kojoj onaj tko bez razloga ubije svoga roba snosi istu odgovornost kao i za ubojstvo tuđeg roba. Određen utjecaj izvršili su i grčki običaji: po odluci tog istog cara robovima je dozvoljeno tražiti azil u hramovima i pred kipovima careva. U slučaju okrutnog postupanja prema robovima, gospodari su prisiljavani na prodaju istih.

Nema nikakvog razloga za to da preuveličavamo značenje ovih zakona. Položaj robova ostajao je kao i prije veoma težak. Novi pogled na ropstvo i zakoni u korist robova samo su jedan od simptoma krize robovlasničkog gospodarstva.

Italija u doba Antoninâ

Kriza nije nastupila odmah, niti istovremeno u svim područjima Carstva. Ona se očitovala u prvom redu u Italiji. Osnivanje alimentacijskog fonda i njegovo širenje u vrijeme Antonina predstavljalo je pokušaj sprečavanja propadanja srednjih i sitnih zemljišnih vlasnika, a istovremeno i pokušaj pružanja pomoći siromašnoj siročadi. Jasno je da je ta mjera bila palijativna i da je mogla samo do određene granice spriječiti, a ne potpuno zaustaviti propadanje seljaštva. Sačuvane alimentacijske tablice svjedoče o tome da su se državnim kreditom koristili sitni i srednji posjednici italskih gradova Veleje, Placencije i Beneventa. Na osnovu tih tablica možemo utvrditi da se broj sitnih posjeda smanjuje, u usporedbi sa stanjem pred kraj Republike; pritom se ne može govoriti o stvaranju cjelovitih latifundija. Kompleks zemljišta koja pripadaju jednom vlasniku mogao se sastojati od više nepovezanih parcela, ili su čak na jednom mjestu mogli postojati posjedi međusobno odvojeni tuđim parcelama.

To što je Italija postepeno gubila dominantan gospodarski položaj, očitovalo se u odljevu sredstava i zapuštanju zemljišta. Jedno od sredstava borbe protiv ovih pojava predstavlja naredba cara Trajana, a potom i Marka Aurelija, da senatori moraju jedan dio svojih sredstava ulagati u italska zemljišta.

Razvitak kolonatskih odnosa

Jedan dio izvora koji nam daju predodžbu o stanju krupnog zemljišnog posjeda u Italiji za vrijeme Trajana, jesu pisma Plinija Mlađeg. Iz njih se vidi da je sam Plinije Mlađi više volio posjedovati zemljišne posjede na raznim mjestima u Italiji. Po njegovim riječima, on je time sebe osigurao od iznenađenja. Plinijevi podaci svjedoče o tome da su se kolonatski odnosi i dalje razvijali. Prilikom izbora imanja Plinije nastoji na određenom mjestu pronaći sigurne zakupce. Zaduženost kolonâ je sve više rasla. Ostaci njihovih dugova (reliqua colonorum), kao što možemo doznati iz drugih izvora, mogli su se davati u zalog, prodavati i nasljeđivati. Plinije je naglašavao da se koloni, uopće ne pokušavaju vratiti svoje dugove jer su oni isuviše veliki. Uslijed toga, vlasnici počinju novčanu zakupninu zamjenjivati zakupninom sastavljenom od jednog dijela proizvoda. Plinije to naziva jedinim načinom liječenja zastarjele bolesti.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Osobitost italskih kolonatskih odnosa sastoji se u tome što je kolon slobodan zakupac; u osnovi odnosa između njega i vlasnika leži dvostrani ugovor o najmu (locatio-conductio).

Kolonat se širi u provincijama. U istočnim područjima Carstva odnosi bliski kolonatu formirali su se znatno prije rimskog osvajanja. U Egiptu i Aziji kraljevska zemljišta, zemljišta hramova i drugi posjedi dijelili su se na parcele, koje su davane u zakup sitnim poljoprivrednicima. Taj zakup pretvarao se u prisilan zakup, zemljoradnici su stvarno vezivani uz zemlju, i nisu mogli slobodno napustiti mjesto u kojem su zapisani (origo). Na Zapadu se kolonat razvija potkraj I. i početkom II. st. Najbolje nam je poznato stanje na velikim carskim posjedima Rimske Afrike. Ti posjedi formirani su još pod Julijevcima-Klaudijevcima, uglavnom kao rezultat konfiskacije privatnih senatorskih imanja od stane careva. Carski zemljišni fondovi koji su se nalazili u Rimskoj Africi dijelili su se na regije (tractus, regiones); one su se sastojale od velikih posjeda-s a l t u s a (saltus). Na čelu regije nalazio se carski činovnik, prokurator. Veliki dio saltusa dijeljen je na čestice i davan u zakup kolonima. Glavna osoba na imanju bio je konduktor (conductor), kome su davani u zakup svi prihodi s imanja. Odnosi između kolonâ i carske administracije nisu se regulirani pojedinim ugovorima, kao što je to bilo u Italiji, već posebnim statutima (leges) o posjedima. Prilično veliki fragmenti jednog takvog statuta sačuvani su na jednom natpisu. U njemu se govori o tome da se uspostavlja poredak u skladu sa Mancijevim statutom (lex Manciana). U pogledu datuma ovog statuta u povijesnoj literaturi nema jedinstvenog mišljenja; po svemu sudeći on pada u posljednje doba dinastije Flavijevaca, ili pak u vrijeme Trajana. Koloni su za zemlju plaćali jednim dijelom proizvoda; oni su morali dati jednu trećinu žetve pšenice i ječma, jednu četvrtinu prihoda graška, jednu trećinu berbe maslina, određenu količinu meda iz svake košnice. Forsiran je uzgoj maslina, i onaj tko je sadio masline uživao je određene povlastice. Koloni su novčano plaćali samo stoku. Osim naturalnih i novčanih podavanja, koloni su morali tri puta godišnje po dva dana raditi na samom imanju. Ovakav poredak bio je, po svemu sudeći, karakterističan ne samo za carska, već i za krupna privatna imanja.

Od careva II. st. osobitu pozornost reguliranju odnosa između kolonâ i administracije afričkih carskih posjeda posvećivao je Hadrijan. On je potvrdio da konduktor ne može od kolonâ zahtijevati rad više od šest dana godišnje.

Naročit povlastice davane su onima koji su orali ledinu ili napuštena zemljišta, sadili masline i voćke ili uzgajali vinovu lozu.

Pravilâ, predviđenih statutima pojedinih posjeda, konduktori su nisu pridržavali. Stanovnici Burunitanskog saltusa na svoje stanje su se žalili caru Komodu. Oni su u žalbi tvrdili da prokuratori uvijek stoje na strani bogatih i utjecajnih konduktora, a oni da nezakonito povećavaju potraživanja i traže obavljanje radova preko propisane mjere. Prokuratori se uopće ne obaziru na žalbe kolonâ, a kada su se ovi sakupili i napisali žalbu samom caru, prokurator je na njih poslao vojnike; mnogi od kolona bačeni su u tamnicu, pri čemu su čak i rimski građani podvrgnuti tjelesnim kaznama.

Koloni Burunitanskog saltusa imali su sreće: njihova peticija stigla je do carske kancelarije, i sam Komod naredio je da ubuduće koloni rade onoliko koliko je propisano Hadrijanovim zakonom; ali ni izdaleka sve molbe, vjerojatno, nisu dovodile do takvih rezultata. Tlačenje kolona i zloupotrebe administracije bili su obična pojava.

Po sjeverozapadnim graničnim područjima naseljavani su barbari, pod uvjetima bliskim položaju kolonâ. Ovu mjeru osobito je opsežno primjenjivao Marko Aurelije.

Kolonatski odnosi utjecali su i na položaj nekih kategorija poljoprivrednih robova. Vlasnici zemljišta prevode ih na p e k u l i j , tj, dodjeljuju im parcelu i, prepuštajući robovima da je obrađuju po svom nahođenju, obvezuju ih na plaćanje određenog danka u naturi. Pekulij je jedan od starih oblika rimskih pravnih odnosa. Njegova široka primjena za vrijeme Carstva svjedoči o tome da je stari način obrade prostranih teritorija pomoću robova gubio svoje značenje. Unosnije je bilo usitnjavati imanja na manje čestice i svim sredstvima osiguravati sebe od iznenađenja,

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

osiguravati sebi određeni prihod. Robovi koji su dobivali zemlju kao pekulij nazivani su servi casati. U određenoj mjeri mijenjao se i njihov pravni položaj. Na njih se gledalo kao na quasi coloni (skoro koloni). Pravnici ističu da njih, za razliku od drugih robova, ne treba uvrštavati u inventar imanja; oni se ne mogu ni ostavljati u naslijeđe.

U povijesnoj i pravno-povijesno literaturi pitanju kolonata posvećivana je velika pažnja. Najviše sporova izazvalo je pitanje o porijeklu kolonata. Neki povjesničari smatrali su kolonat nerimskom pojavom, preuzetom od Germana, kod kojih su se robovi nalazili u drukčijem položaju nego kod Rimljana i po svom statusu bili slični kolonima. Prvi je to mišljenje iznio Savinji, kasnije su ga zastupali Markvart i Zek. Njega je u određenom pogledu dijeli i Mommsen, koji je, doduše, istako da je širenju kolonatskih odnosa doprinijelo smanjenje broja robova, uslijed novih uvjeta rimske vanjske politike. Puhta i Rodbertus smatrali su kolonat ublaženim ropstvom. Fustel de Coulanges i I. M. Grevs su smatrali da kolonat proistječe iz sve veće zaduženosti sitnih arendatora. Najzad, neki istraživači objašnjavali su razvitak kolonata utjecajem istočnog helenističkog agrarnog sustava. Osobito značenje imala su u tom pogledu istraživanja Rostovceva. U svom radu o kolonatu on je donio detaljnu studiju agrarnih odnosa u helenističkim zemljama, gdje je još prije rimskog osvajanja bio poznat prisilan zakup. Rostovcem smatra da se ne može govoriti o izravnom preuzimanju tih odnosa sa Istoka. Po njegovom mišljenju, radi se samo o uzajamnom prožimanju istočnog i rimskog socijalnog poretka. Rostovcev smatra da je svaka pojedina regija Rimskog Carstva imala svoj put do kolonata. U Italiji kolonat je ponikao samostalno. U Africi se primjećuje kombiniranje italskih i istočnih oblika.

Kolonatski odnsoi bili su raširen i na druge socijalne kategorije: vezivani su za zemlju robovi, naseljavani barbari. Ali te mjere ipak ne omogućuju da se kolonat smatra ublaženim ropstvom ili ustanovom preuzetom od Germana. Nema nikakvih osnova za zaključak o istočnjačkom podrijetlu kolonata ali je potpuno moguće da je u organiziranju carskih imanja na Zapadu bilo ponešto uneseno iz istočne organizacije posjedâ.

Razvoj kolonata predstavlja jednu od najvažnijih osobitosti gospodarskog razvoja doba ranog Carstva. U Italiji se kolonat razvijao uslijed toga što je robovski rad postao neunosan, a robovlasničko gospodarstvo počelo opadati.

Kolon je u većoj mjeri nego rob bio zainteresiran za povećanje produktivnosti svoga rada. Doduše, kod raspodjele zemljišta na pojedine parcele moglo je biti riječi samo o ekstenzivnom gospodarstvu; pod takvim uvjetima nisu se mogli izvršiti savjeti za poboljšanje poljoprivrede koje su davali rimski agronomi. Ali mi ne možemo utemeljeno govoriti o tome da su oblici intenzivnog robovlasničkog gospodarstva, o kojima možemo suditi na osnovu Katonovih i Kolumelinih djela, bili naširoko rasprostranjeni. Po svemu sudeći, ta su gospodarstva postojala samo u područjima blizu gradova, tamo gdje su postojale pogodne komunikacije. Velike latifundije bile su poglavito ekstenzivna gospodarstva. Prema tome, mi ne možemo donijeti zaključak da je širenje kolonata u Italiji dovelo do općeg opadanja produktivnosti poljoprivrede.

U provincijama pak, naročito pograničnim, kolonat je bio jedan od glavnih oblika iskorištavanja seljaka, oblika koji su doprinijeli korištenju novih, dotad neobrađenih zemljišta. Carski i privatni posjedi bili su takvih razmjera da se nisu mogli obrađivati pomoću robova. Kolonat je pružao mogućnost obrade tih zemljišta.

2. Gradovi u II. stoljeću

Još u Augustovo doba određene su glavne smjernice politike Carstva prema provincijama. Iskorištavanje provincija pretvaralo su se u sustav, a oslonac na provincijsku robovlasničku aristokraciju predstavljao je sredstvo za jačanje toga novog sustava. Augustovu politiku nastavio je Klaudije; osobito značenje u tom pogledu imala je djelatnost careva iz dinastije Flavijevaca i dinastije Antoninâ. U svojoj osnovi Rimsko je Carstvo predstavljalo određeno političko jedinstvo,

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

ali je ono još bilo daleko od sveobuhvatne centralizirane monarhije. Svaka provincija sastojala se od samoupravnih gradova, kao i od pojedinih plemena, koja su sačuvala svoje običaje, svoj jezik, i koja su tek postepeno primala rimsku kulturu na Zapadu i helenističku kulturu na Istoku.

Porijeklo gradova

Porijeklo tih gradova je različito. Ako uzmemo zapadni dio Carstva, moramo ukazati na stare gradove, nastale još prije rimskog osvajanja, koji su bili važna trgovačka i kulturna središta. Takvi su španjolski gradovi Gades i Nova Kartaga – središta punske kulture, ili galski grad Masilija – središte grčke kulture. To su mogla biti prijašnja središta plemenskih naseobina. Takvi su bili mnogi gradovi u Galiji. Gradovi su mogli nastati i od manjih naselja, koja bi izrasla u značajnija središta. Tijekom II. st. osniva se priličan broj novih gradova. Mnogi od njih bili su po svom porijeklu kolonije veterana. Priličan broj gradova nastaje od naseobina koje se pojavljuju oko logora i boravišta vojske. Što se tiče istočnog dijela Carstva, tu i dalje zadržavaju svoje značenje starinska središta helenističke kulture, iako se i na Istoku pojavljuje priličan broj novih gradova, koji su igrali značajnu ulogu u gospodarskom i kulturnom životu (Hadrijanopolis u Trakiji, Tiberijada u Palestini, Antinopolis u Egiptu). Po istočnim provincijama osnivane su i kolonije veterana.

Gradske ustanove

U zapadnom dijelu Carstva gradovi su se dijeli na više kategorija.

U najviši rang spadale su kolonije (coloniae). Ispod njih nalaze se municipiji (municipii), a zatim slijede gradovi (civitates) raznog ranga. Neki od njih smatrani su u doba Carstva saveznickim (foederatae) gradovima. Drugi su nazivani slobodnim (liberae, leiberae et immunes), dok je ogromna većina spadale u kategoriju gradova koji plaćaju poreze (civitates stipendiariae). Od ranga koji posjeduje koji grad ovisilo je kakva prava uživaju njegovi stanovnici (prava Rimljana, Latina ili peregrina), na osnovu kojih prava posjeduju zemlju i uživaju li kakve povlastice glede porezâ.

Carevi unaprjeđuju mnoge provincijske gradove u kolonije, ili municipije sa pravima punog rimskog, ili latinskog građanstva.

Gradska uprava u zapadnim općinama u mnogome podsjeća na italsku i, slično ovoj, kopira o određenom pogledu stari rimski ustav. Na čelu grada stoji gradski senat (ordo decurionum); kasnije se on češće naziva kurijom (curia).

Lokalni magistrati nosili su iste nazive kao i magistrati u Italiji. Najviši među njima, koji su odgovarali rimskim konzulima, nazivani su duumvirima (duoviri). Oni su birani svake godine i njima je pripadala najviša vlast u gradu.

Jedanput u pet godina birani su duoviri quinquennales, koji su igrali istu ulogu kao i cenzori u Rimu. Oni su provodili cenz i sastavljali album, tj. spisak dekuriona. Dva edila skrbila su se o gradskom uređenju, vodili nadzor na organizacijom igara i nad redom u gradu. Najniži magistrati bili su kvestori, koji nisu birani u svim gradovima.

Osim magistrata, gradovi biraju i patrone. To su osobe iz senatorskog staleža, visoki carski dužnosnici i sl. Uz obične postojali su i svećenički magistrati, od kojih su osobito značenje imali "vječni flamini" (flamines perpetui) – svećenici carskog kulta. Oni su obično pripadali savjetu dekuriona.

Gradske financije

Municipalni prihodi sastojali su se od raznovrsnih podavanja. Grad je mogao imati prihode od svojih zemljišta koja je davao pod zakup. Ali su osobito značenje imali svakovrsni prilozi mjesnih

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

magistrata. Osobe izabrane za dekurione, magistrati koji stupaju na dužnost – morali su se u znak priznanja za ukazanu čast (honor) pobrinuti za razvoj rodnog grada i blagostanje njegovih stanovnika. Oblici tih "dobročinstava" bili su različiti: podizane su nove zgrade, izrađivani trgovi, postavljani kipovi, priređivane igre i predstave, dijeljeni obroci, hrana i novac, ulagana sredstva od kojih je obrazovan alimentarni fond i sl.

Uređenje gradova

Gradsko uređenje imalo je veliko značenje. Tako nam, npr., ostaci afričkog grada Tamugadi (Thamugadi) daju sliku o jednom relativnom malom gradu, koji se nalazi na periferiji Carstva i koji je nastao u vrijeme Trajana. Grad je pravilno oblikovan, ulice se sijeku pod pravim kutom; u središtu, gdje se sječe više ulica, nalazi se lijepo uređeni forum, okružen velikim, udobnim zgradama. Među tim zgradama, osim hramova, posvećenih božanstvima, treba istaknut b a z i l i k u , gdje se je odvijao poslovni život, gdje su vršene svakojake pogodbe i održavan suđenja, zatim kuriju, gdje je zasjedao gradski senat, zatim kazalište itd. Sačuvani su ostaci dobro opremljenog trga, sa uređajima za čuvanje zaliha hrane. Po ulicama se nalazilo mnoštvo portika, u koje su se ljudi mogli skloniti od žarkog sunca ili kiše.

Funkcije gradskih kuratora

Nije u svim gradovima, niti uvijek gospodarstvo vođeno racionalno. U nekim gradovima rashodi su bili viši od prihoda. Carska uprava od vremena Nerve poduzima sve mjere da bi regulirala upravu gradskim financijama. Pod Nervom i pod Trajanom stvara se posebna dužnost g r a d s k o g k u r a t o r a (curator rei publicae), koji ima široke ovlasti; on je imao dužnost vođenja nadzora nad gradskim financijama.

Ova mjera, kao i druge o kojima nam daje određenu predodžbu prepiska Plinija i Trajana, svjedoči o centralizatorskoj i nivelirajućoj tendenciji Rimskog Carstva, karakterističnoj za doba Antoninâ. Državna uprava je nastojala na gradove prebaciti ubiranje svih vrsta porezâ. Još na početku Carstva na gradove prelazi ubiranje izravnih poreza. Na kraju, državna uprava stavlja materijalnu odgovornost za ubiranje porezâ u određenom gradu i njegovom okrugu na dekurione, točnije, na deset najviših članova savjeta.

Gradska autonomija postepeno opada; zajedno s njom počinje i opadanje gradova; to je također jedan od simptoma početka krize.

Provincijski skupovi

Od ranog vremena Carstva nastaju provincijska udruženja gradova, koji se grupiraju oko carskog kulta. Po helenističkim zemljama skupovi predstavnika gradova određenog područja postojali su još u predrimsko doba, u zapadnim, pak, provincijama ti se skupovi pojavljuju početkom Carstva. Svake godine u centru provincije skupljaju se predstavnici pojedinih gradova. Skupovima (concilia) rukovodi provincijski svećenik (flamen perpetuus provinciae), u istočnim provincijama on se naziva azijarh, galatarh, bitinijarh, itd. Na tim se skupovima obavljaju bogoslužja i prinose žrtve u čast Rima i cara, a potom se raspravlja o lokalnim pitanjima i upućuju zamolbe caru. Provincijski skupovi isprva su imali utjecaj na upravljanje provincijama, ali se njihovo održavanje postepeno pretvaralo u formalnu ceremoniju.

Socijalna struktura zapadnih gradova

U socijalnoj strukturi pojedinih rimskih područja sačuvano je mnogo osobitosti, ali se ipak mogu istaknuti neke opće crte, karakteristične gotovo za sve gradove u vremenu Antoninâ.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Dekurioni, vladajući gradski stalež, pripadali su, u pravilu, krupnim i srednjim zemljoposjednicima, čija su se imanja nalazila u gradskoj okolici. Usprkos razvoju obrtništva i razmjene, samo je zemljišni posjed čovjeku stvarao povlašten položaj u društvu.

Stalež dekuriona nije bio zatvoren. Epigrafski podaci nam svjedoče o tome da su njegovim članovima mogle postati osobe skromnog socijalnog podrijetla. U Africi, npr., jedan epitaf govori o tome kako je neki sin siromašnih roditelja bio u mladosti nadničar, žeo žito, zatim stao na čelo korporacije žetelaca, i najzad stekao imanje i postao gradski cenzor. Priličan broj dekuriona sačinjavali su bivši vojnici. Dekurionima su mogli postati i romanizirani predstavnici domaće aristokracije.

Sljedeće mjesto iza municipalne zemljoposjedničke aristokracije zauzimali su svakovrsni poduzetnici (negotiatores): trgovci, vlasnici obrtničkih radionica, vlasnici brodova itd. Među njim često ima i oslobođenika.

O životu nižih slojeva slobodnog stanovništva znamo relativno malo. Po malim gradovima postojao je priličan broj ljudi koji su se bavili poljoprivredom, obrađivali parcele u predgrađu; poseban stalež sačinjavali su obrtnici.

Kolegiji

Jednu od osobitosti municipalno života tog vremena predstavlja razvitak kolegija. Taj proces je karakterističan za zapadni dio Carstva. Kolegiji su imali najrazličitije ciljeve. Neki su imali vjerski karakter; formirani su kolegiji siromašnih ljudi (collegia tenuiorum); u Rimu, Italiji, a i po provincijama, bilo je mnogo takozvanih kolegija za pokope (collegia funeraria), čiji su članovi imali zadaću priređivati pokope i spomene umrlim članovima svoje korporacije. Organiziranje kolegija moglo je imati i gospodarske ciljeve: siromašni i srednji slojevi stanovništva željeli su se na svaki način osigurati od propasti, koja im je prijetila. Ali je za gospodarski razvoj Carstva osobito važan nastanak kolegijâ trgovaca, vlasnika brodova i raznih obrtnika. Postojali su kolegiji pekara, tekstilaca, oružara itd. Članovi kolegijalnih korporacija mogli su biti kako slobodni ljudi tako i robovi. Život kolegija, kao što to pokazuju natpisi, bio je neobično intenzivan. Po svom uređenju oni su u određenoj mjeri podsjećali na municipije. Na njihovom čelu nalazili su se magistri, kuratori, prefekti, praesides itd. Kolegiji su imali svoje patrone, oni su se nalazili pod zaštitom kakvog božanstva i imali svoje blagdane. Određenih dana članovi kolegija sastajali su se radi raspravljanja o pitanjima važnim za kolegij.

Rimska uprava odnosila se prema kolegijima s malom podozrivošću. Doista, u Rimu su kolegiji pred kraj Republike bili neka vrsta političkih klubova, a u provincijama mogli su doprinositi organiziranju ustanaka. Zato je Trajan, npr., u jednom od svojih pisama izričito zabranio Pliniju osnivanje kolegija vatrogasaca.

3. Gospodarski život provincija

U gospodarskom životu Carstva provincijski su gradovi igrali veoma važnu ulogu – kao obrtnička i trgovačka središta. Položaj gradova bio je nejednak. U nekim slučajevima oni su podmirivali samo potrebe svoga okruga, u drugim su to bila snažna trgovačka i obrtnička središta. Doba Antoninâ obilježeno je razvojem intenzivne razmjene. *"Razmjena je razne narode tako povezala, da je izgledalo da je ono što je proizvedeno na jednom mjestu rođeno svuda"* (Diversas … gentes ita commercio miscuit, ut quod gentium esset usquam, it apud omnes natum esse videretur). Ove riječi spadaju u niz retoričkih hiperbola, ali one ipak vjerno naglašavaju određene crte socijalne stvarnosti.

Razvoju razmjene doprinosio je mir, koji je Carstvo uspostavilo. Veliko značenje imala je skrb carske uprave o komunikacijama. Provincije su bile ispresijecane kvalitetnim cestama, na čiju je

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

izgradnju trošeno mnogo truda i sredstva. Izgradnja prometnica imala je u prvom redu strateške ciljeve, ali su ceste doprinosile i razvoju razmjene.

Istočna područja Carstva. Mala Azija i Sirija

U pogledu obrtništva istočni su se gradovi nalazili ispred gradova zapadnog dijela Carstva; osobito su se isticala neka središta na morskoj obali i na raskrižjima trgovačkih putova. Svako područje rimskog Carstva imalo je svoje gospodarske osobitosti.

Mala Azija obuhvaćala je više provincija. Uz stare trgovačke gradove, kakvi su bili Milet, Efez, Pergam, Smirna, bilo je i zabačenih pastirskih područja. U granicama provincija postojala je živa razmjena, a preko primorskih gradova i drugih područja izvoženi su poljoprivredni proizvodi (vino, ulje, vuna, koža), drvena građa, kao i obrtnički proizvodi, osobito tekstila roba.

U Siriji je također bilo seoskih područja, slabo povezanih s gradskim središtima. Ali i uz to treba istaknuti visok gospodarski razvoj sirijskih gradova. Stari fenički gradovi sačuvali su svoje značenje. U Tiru su, kao i prije, izrađivanje grimizne tkanine, a Sidon je bio na glasu po predmetima izrađenim od obojenog stakla. Po sirijskim gradovima bilo je mnogo majstora koji se izrađivali razne predmete od zlata, srebra i bronce; metalni proizvodi izrađivani u Siriji dopirali su na Istok i na Zapad. Glasovite su bile sirijske vunene i lanene tkanine, kao i predmeti od kineske svile. U mnogim dijelovima Sirije oduvijek je bilo razvijeno voćarstvo. Sirijska vina, kao i sušeno voće, bili su veoma cijenjeni i izvoženi čak i u Italiju. Na carskim posjedima rasli su cedrovi i čempresi, koji su također izvoženi iz Sirije. Osim primorskih gradova, kao što su Antiohija i Laodikeja, veliku važnost imao je Damask, koje se nalazio na križištu trgovačkih putova. Preko Sirije vođena je jednim dijelom trgovina sa Indijom i Kinom (preko Partskog kraljevstva). U rimsko doba razvijaju se takvi gradovi kao što je nedavno otkopani Dura-Europos na Eufratu, koji se nalazio na velikom karavanskom putu, i Palmira, koja je najprije bila samostalna država, a zatim potpala pod rimsku vlast.

Glavni artikli istočne vanjske trgovine bili su luksuzni predmeti; iz Indije je dolazilo drago kamenje, biseri, pamuk, a iz Kine – svila. Iz rimskih područja izvožene su tkanine, metalni proizvodi. U pravilu, vanjska trgovina s dalekim istočnim zemljama bila je za Rimsko Carstvo uglavnom pasivna.

U Siriju, kao i u maloazijska područja, nagrnulo je pred kraj Republike mnoštvo italskih špekulanata, ali su ih u vrijeme Carstva konačno potisnuli helenizirani sirijski trgovci, koji u svojim rukama nisu držali samo sirijsku trgovinu, već su svojim lađama prevozili i egipatsku robu.

Egipat

Najsnažnije trgovačko središte Egipta i čitavog istočnog dijela Sredozemnog mora bila je Aleksandrija. Preko nje je vodio drugi trgovački put u Indiju i Kinu. Indijska roba, dovožena preko Crvenog mora, prevožena je devama u najbližu sredozemnu luku, ili do Nila, pa niz Nil u Aleksandriju. Ogromni carski posjedi davali su obilje zlata, čiji je znatan dio odlazio u Rim. Iz Egipta su izvožene lanene tkanine i papirus. Trgovina i obrt znatnim svojim dijelom bili su monopolizirani. U složenom birokratskom sustavu najistaknutije položaje zauzimali su Rimljani. Ali su u gospodarstvenom životu zemlje glavnu ulogu (u svojstvu srednjih i sitnih gospodarstvenih činovnika, zakupaca i trgovaca) igrali Grci, točnije rečeno, helenizirano lokalno pučanstvo.

Istočni gradovi Rimskog Carstva

U vrijem Antoninâ karakterističan je visok gospodarski razvoj gradova rimskog Istoka. Ne možemo reći da su svi gradovi dostigli onu razinu gospodarskog razvoja na kome su se nalazili u

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

najboljim vremenima helenističkog doba, ali je u svakom slučaju njihov gospodarski položaj bio viši od onog u prethodnom razdoblju, pred kraj Republike, i onog u kasnijem vremenu, tj. u III. st. Uostalom, treba istaknuti neravnomjernost razvoja pojedinih područja. Tako je, na primjer, Petra izgubila svoje prijašnje značenje nakon uključivanja Palmire u sastav Carstva. I dalje je trajalo opadanje gradova u samoj Grčkoj i taj proces nisu mogle spriječit ni milostinje careva, kao ni mjere poput Hadrijanova Panhelenskog saveza.

Istočni gradovi i dalje su čuvali svoj poseban položaj, kako u gospodarskom, tako i u kulturnom pogledu, iako su sa Zapadom bile uspostavljene redovne trgovačke veze, koje su išle raznim smjerovima. Osim tradicionalnih sredozemnih putova, Istok je sa zapadnim rimskim provincijama bio povezna preko Bitinije i Mezije.

Gospodarski razvoj zapadnih područja

Gospodarski razvoj zapadnih gradova odvijao se unekoliko drukčije od razvoja istočnih gradova. Znatnim svojim dijelom zapadne su provincije ostajale poglavito poljoprivredna područja. Tek u I. st. na Zapadu su pojavljuju obrtnička središta, koja doduše nisu stekla onaj svjetski glas kao Tir i Sidon, ali su zato proizvodili robu koja je dopirala čak do pograničnih barbarskih zemalja.

U I.-II. st. provincije najbliže Italiji sačuvale su svoje prijašnje gospodarsko značenje. Sicilija je izvozila žito, Sardinija je bila poznata po svojim poljoprivrednim proizvodima i mineralnim bogatstvima, sa Korzike je izvožena šumska građa.

Sjevernoafričke provincije

Osobito veliko značenje za gospodarski život Carstva imale su sjevernoafričke provincije. Oduvijek je bila glasovita afrička pšenica, koja je u prvom redu odlazila u Rim. Žitarstvo je predstavljalo osnovnu granu poljoprivrednog života Afrike. Žito se proizvodilo ne samo na ogromnim carskim imanjima, već i na posjedima aristokracije. Od ostalih poljoprivrednih proizvoda steklo je važnost maslinovo ulje. Ono je isprva proizvođeno samo za lokalnu potrošnju. Kasnije je ulje najbolje kakvoće izvoženo u Rim i Aleksandriju. U Africi su uzgajane i razne vrste vinove loze, premda afrička vina nisu igrala važniju ulogu u provincijskom izvozu.

Veliki posjedi, koji su u administrativnom pogledu izjednačeni s municipalnim okruzima i koji su obuhvaćali naseobine kolonâ, predstavljaju jednu od osobitosti socijalnog poretka Rimske Afrike. Ali istovremeno Sjeverna Afrika u doba Carstva je zemlja gradova: neki od njih nastali su još u vrijeme kartaške vladavine, drugi su izrasli od plemenskih središta, treći su osnovali Rimljani. U gospodarskom pogledu gradovi su bili središta obrtništva i trgovine, ali se istovremeno znatan dio stanovništva, osobito u malim gradovima, bavio i poljoprivredom.

Obrt je bio relativno slabo razvijen u Africi. Obrtnici su, po svemu sudeći, podmirivali samo lokalno tržište. Uvoz iz drugih provincija i Italije se smanjuje, ali su ipak keramika iz Italije i Galije i metalni proizvodi iz Italije dovoženi u afrička područja i u II. i III. st. Značajno mjesto u afričkom izvozu zauzimale su divlje zvijeri, koje su prodavane rimskim amfiteatrima, kao i robovi (Crnci), zlato i slonova kost.

U I. st. rastu uglavnom primorski gradovi Carstva. Kartaga, obnovljena po planu Julija Cezara, ponovo se pretvorila u jedno od najsnažnijih trgovačkih središta Sredozemnog mora i sačuvala, kao i Aleksandrija, svoje značenje sve do posljednjih stoljeća Carstva. Osim Kartage, u I.-II. st. cvali su Utika, Hadrumet, Hipon-Regij i glavni grad Mauretnaije - Cezareja. Za II. st. karakterističan je porast gradova u samim provincijama; to svjedoči o uspjesima romanizacije, gospodarskom razvoju takvih područja koja su tek tada stjecala kulturu. Tamuradi, Lambezis i niz drugih gradova razvili su se tek u doba Antonina.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Španjolska

Iz Španjolske su još od davnih vremena izvožene kovine: zlato, srebro, olovo, bakar i željezo. Mjesta najbogatija rudnim blagom pripadala su državi ili caru; rudnici su davani u zakup konduktorima (conductores), koji su državnoj blagajni dostavljali kovine u obliku poluga. Španjolska je spadala u red onih provincija koje su izvozile žito u Italiju. U Španjolskoj se proizvodilo maslinovo ulje za izvoz. Važan je bio i izvoz vinâ. Duž obale Pirenejskog poluotoka bilo je mnoštvo rimskih središta. Obrt je u Španjolskoj bio relativno slabo razvijen; iz nje su dolazile uglavnom sirovine, u prvom redu za razne italske radionice; naprotiv, u nju su izvoženi gotovi proizvodi iz Italije i Galije.

Carevi su štitili porast španjolskih gradova, iako broj velikih gradskih središta nije bio velik. Određenu važnost sačuvali su stari pomorski gradovi Gades i Nova Kartaga; grad Tarakon, središte jedne od španjolskih provincija, znatno se razvio za dva stoljeća i stekao veliko trgovačko značenje; značenje je stekao i gard Korduba, koji se nalazio na putu za najveće rudnike bakra u Španjolskoj. Za Španjolsku, kao i za Afriku, bile su karakteristični omanje varošice, kojih je naročito mnogo bilo u južnom dijelu zemlje, u Betici, gdje je romanizacija postigla najveće uspjehe.

Britanija i galska područja

Britanija je bila jedna od najmanje romaniziranih zemalja, premda su se i tu razvijala gradska središta, u kojim su živjeli predstavnici lokalne aristokracije, trgovci i rimski činovnici. Iz Britanije su izvožene uglavnom kovine, naročito željezo i cink, a također i robovi.

Nejednako su bila razvijena u gospodarskom pogledu i galska područja. Romanizacija je najveći uspjeh izvršila ne njihov južni dio, na Narbonsku Galiju. Tijekom stoljećâ gospodarsko i kulturno središte te regije bila je Masilija. Od Cezarovog vremena Masilija gubi svoje gospodarsko značenje, ostajući jedna od malobrojnih oaza grčke kulture na Zapadu. Zato su se razvili gradovi Narbon i Arelata. Plovne rijeke igrale su važnu ulogu u gospodarskom životu Galije. Na njihovim obalama nalazili su se najvažniji galski gradovi, u kojim su kompanije vlasnika brodova uživale velike povlastice. Osobito su se isticali Lugdun i Trier. Većina galskih gradova nastala je još u predrimsko doba i predstavljala su u stvari središta plemenskih naseobina, okruga (pagi), koji su se uslijed uspješne romanizacije galske aristokracije i priljeva rimskih doseljenika u galska područja pretvorili u rimske gradove. Žitarstvo je bilo razvijeno u svim područjima Galije. Žita je bilo dovoljno ne samo za potrebe lokalne potrošnje i snabdijevanje sjevernih vojski, već ponekad i za izvoz viškova u Italiju. U mnogim područjima bilo je razvijeno vinogradarstvo. Galska vina, naročito ona iz Narbonske provincije, uspješno su konkurirala najboljim italskim vrstama. Maslinovo ulje također se proizvodio u Južnoj Galiji.

Više nego u ostalim zapadnim provincijama jačala je obrtnička proizvodnja. Lanene tkanine, galski vuneni ogrtači, keramički proizvodi, osobito svjetiljke od gline, metalni proizvodi – širili su se po svim zapadnim provincijama, potiskujući italsku robu.

Porajnska i prialpska područja

Porajnska područja koja su sačinjavala Gornju i Donju Germaniju, opskrbljivala su žitom i drugim namirnicama legije koje su se tamo nalazile. Preko tih područja vođena je trgovina s Germanima, od koji su dovoženi robovi.

Prialpska područja, koja je osvojio August, bila su važna nalazišta kovina.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Podunavska područja

Podunavska područja postepeno stječu sve veće značenje u životu Carstva. Rastu gradovi. Neki od njih bili su kolonije veterana, drugi su se razvili od zaselaka, osnovanih pokraj rimskih logora, teći – od središtâ plemenskih naseobina. Na Dunavu se razvija brodarstvo. Osim toga, razmjeni je doprinosio i sustav prometnica koje su spajale različita područja. Dominantnu ulogu igrala je poljoprivreda; u nekim područjima vađene su kovine. Obrtničke radionice zadovoljavale su lokalno tržište. Peko Akvileje dolazila je zapadna roba. Glavni uvozni artikli bili su obrtnički proizvodi i vina; s one srane Dunava dovoženi su robovi, a također i stoka. Osnivanje provincije Dakije doprinijelo je razvoju veza sa sjeveroistočnim nerimskim područjima.

Sjeverna obla Crnog mora

Sjeverna obla Crnog mora nije ulazila u sastav Rimskog Carstva, ali se je nalazila u političkoj ovisnosti od Rima.

I grčki gradovi (Olbija, Hersonez, kao primorska središta na kavkaskoj obali) i Bosporska kraljevina dobivali su od Rima vojnu i financijsku pomoć za borbu protiv stepskih naroda. Na zapadnom dijelu Krima, a jedno vrijeme i na Herzonezu, nalazile su se rimske postrojbe. Pod Antoninom Pijem pružena je znatna pomoć Olbiji, koju su napadala skitska plemena. Bosporski kraljevi kovali su novac sa rimskim simbolima i smatrali rimske careve svojim vrhovnim zaštitnicima.

Žito koje je dobivano na njivama poluheleniziranih velikih posjednika grčkih gradova, odlazilo je, kao i stoljećima prije, u središta balkanske Grčke. Žitom iz crnomorskih područja opskrbljivale su se rimske vojske razmještene ne samo u podunavskim područjima, već također i na Pontu, Kapadokiji i Armeniji. Grčki trgovci izvozili su usoljenu i sušenu ribu ne samo u Grčku, već i u zapadne provincije. Iz crnomorskih područja izvoženi su robovi, kao i luksuzni predmeti: zlato i skupocjena krzna. Obrtnički proizvodi, koji su stizali iz istočnih i zapadnih provincija, kao i oni koji su proizvođeni u grčkim gradovima, dopirali su do stepskih predjela, daleko izvan granica Bosporske kraljevine.

Romanizacija gotovo da i nije zahvatila crnomorska područja, iako su sačuvani ostaci naselja i hramova rimskih stanovnika. Helenizirani sloj predstavljao je relativno uzak sloj stanovništva. Pri tome se još u ovo doba primjećuje obrnut utjecaj lokalne skitsko-sarmatske kulture na život, narav i običaje grčkih kolonista.

Proizvodnja i razmjena u I. i II. st.

Prema tome, u I. i II. st. razmjena je bila razvijena između svih dijelova Carstva. Pojedina njegova područja i gradovi specijalizirali su se za proizvodnju određenih vrsta robe. Ali ne treba preuveličavati razmjer trgovine ovog vremena i govoriti o razvoju kapitalističkih odnosa. Glavni predmeti trgovine i dalje su bili luksuzni artikli i poljoprivredni proizvodi. Od obrtničkih proizvoda izvoženi su uglavnom rijetki predmeti, a krug njihovih potrošača bio je relativno malen. Predmeti široke potrošnje izrađivani su na licu mjesta, a trgovina njima nije imala presudno značenje. Obrtnička proizvodnja nije bila toliko razvijena da bi se moglo govoriti o masovnoj proizvodnji i masovnom tržištu. Glavni uzrok te pojave ležao je u samom načinu robovlasničke proizvodnje. Dominantan oblik obrtničke proizvodnje bila je radionica u kojoj su bili zaposleni uglavnom robovi. U pravilu, to su po svemu sudeći bila omanja poduzeća, u kojima nije postojala podjela rada. Sredstva za proizvodnja nisu usavršavana, i tehnika se nije razvijala. Rad robova bio je malo produktivan; poboljšane su jedino metode obrade sirovina, stjecane u i prenošene s koljena na koljeno majstorske navike, ali je u kvantitativnom pogledu produkcija ostajala na niskom stupnju, dok su cijene bile relativno visoke.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Usprkos razvoju prometa, transport je ipak bio skup. Isplativije je bilo preseliti čitavu radionicu nego konkurirati lokalnim obrtnicima. Posljedica toga bila je decentralizacija. Obrtničke radionice pojavljuju se u onim provincijama koje su prije toga osjećale potrebu za uvozom, a to je predstavljalo prepreku stvaranju obrtničkih središta u punom značenju te riječi.

Odsustvo masovne proizvodnje objašnjava se i time što je kupovna sposobnost glavnine stanovništva uvijek ostajala neobično niska. Pošto je dalo određene povlastice najvišem sloju provincijskog stanovništva, Rimsko Carstvo nije ništa uradilo na uzdizanju blagostanja pučanstva. Naprotiv, porezna opterećenja postajala su sve veća.

Običan puk plaćao je porez na zemlju i osobni porez; osim toga, postojalo je mnoštvo raznih neizravnih poreza. Osim redovnih, bilo je i izvanrednih nameta. Ponekad su carevi brisali sve porezne dugove na određeno vrijeme u nekim područjima, ali te mjere nisu mogle imati veće značenje, jer su brisani oni porezni dugovi koji se i inače nisu mogli naplatiti.

Velika prepreka razvoju novčanog gospodarstva bio je sam porast krupnih posjeda; taj porast nije mogla zaustaviti politika careva dinastija Antoninâ, koji su štitili srednji zemljišni posjed. Porast krupnih posjeda imao je razne uzroke: dobra prođa poljoprivrednih proizvoda, time što je ulaganje sredstava u zemlju bilo najsigurniji način očuvanja tih sredstava, i najzad time što je posjedovanje zemlje smatrano najčasnijim i najdostojnijim zanimanjem. Krupni posjednici borili su se da dobiju posebne senatske ili carske odluke, po kojima su njihovi posjedi smatrani neovisnim od municipijâ i u pravima izjednačeni s njima. Susjedstvo krupnog posjeda malo je doprinosilo razvitku obrtâ u obližnjim gradovima. Na posjedima se pojavljuju vlastiti, obično neslobodni obrtnici, stvaraju se vlastite obrtničke radionice, proizvodi se opeka ili crijep za potrebe samog posjeda.

Razvoj gradova doprinio je uključivanju raznih područja Rimskog Carstva u promet, ali je čitav niz uvjeta predstavljao prepreku za produbljivanje tog procesa. Glavni uzrok ležao je u robovlasničkom načinu proizvodnje. Kriza robovlasništva utjecala je i na život provincija. Ali uslijed čitavog niza uzroka kriza se nije odmah izražavala. Na primjer, Afrika i Galija bile su na visokom stupnju još u III. st. Kriza je najranije došla do izražaja u Italiji, čiji se položaj znatno pogoršao nakon katastrofalne kuge u vrijeme Marka Aurelija.

3. Politički i gospodarski položaj grada Rima

U I. i II. st. Italija postepeno gubi svoj dominantan položaj. Ali je Rim i dalje očuvao obilježje svjetske prijestolnice. Ova prednost Rima pred drugim gradovima objašnjava se isključivo političkim razlozima. Grad je rastao i ponovo se izgrađivao; svaki od careva nastojao je ostaviti svoj trag u obliku kakve monumentalne građevine – novog hrama, trijumfalnog luka. U gospodarskom pogledu Rim je bio potrošačko središte. Organizacija opskrbe žitom (annonae), koje je uglavnom dolazilo iz Afrike i Egipta, predstavljala je složen sustav.

5. Rimski plebs

Glavni potrošač proizvoda koji su stizali u Rim bio je plebs. Flavijevci i Antonini nastavljaju prema rimskom gradskom stanovništvu politiku svojih prethodnika. Kao i prije, besplatno je dobivalo žito redovno oko 150 do 200 tisuća ljudi; gotovo pod svakim carem dijeljeni su izvanredni pokloni u novcu (congiaria). Osnovne zahtjeve rimske svjetine u doba Carstva Juvenal je izrazio riječima: "panem et circenses (kruha i igara). Priređivanju igara i predstava posvećivana je izuzetna pozornost. Politički bespravna rimska svjetina često je za vrijeme predstava otvoreno izražavala svoje simpatije ili antipatije prema vladajućem caru,

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

povicima je upućivala pojedine zahtjeve upraviteljima, ili aplaudirala umjetniku, koji bi učinio kakvu duhovitu aluziju na carev račun.

O privatnom životu rimskog gradskog plebsa poznato je relativno malo. Djela satiričara i moralista govore o siromasima-klijentima, koji žive od sitnih darova i koji očekuju milostinju od svojih bogatih patrona. Patronat i klijentela u doba Carstva nemaju političko značenje. Oni samo zadovoljavaju taštinu aristokracije i pružaju neznatna sredstva za život sirotinji. U etničkom pogledu rimski je plebs u doba Carstva bio raznorodan. Znatan njegov dio sačinjavali su oslobođenici.

6. Oslobođenici

Pobude za puštanje robova na slobodu

Puštanje robova na slobodu predstavljalo je jednu od osobitosti socijalnog života Carstva. Koji su uzroci te pojave?

Puštanju robova na slobodu doprinio je, nesumnjivo, sustav prevođenja robova ne pekulij. Kao pekulij rob je mogao dobiti radionicu, ili dućan. Jedno vrijeme on je plaćao određeni porez, ali je istovremeno skupljao sredstva i otkupljivao svoju slobodu. Kao oslobođenik on nije prekidao veze sa svojim bivšim gospodarom, koji je i dalje ostajao njegov patron. Oslobođenici su često bili samo podmetnute osobe, preko kojih su rimski aristokrati sudjelovali u trgovačkim i zelenaškim poslovima. Puštani su na slobodu i robovi čije izdržavanje nije bilo isplativo. Bilo je slučajeva da se robovi puštaju na slobodu iz filantropskih pobuda. Prema tome, motivi za oslobađanje robova bili su najraznovrsniji, i oslobođenici su predstavljali jednu od značajnih kategorija rimskog društva.

Socijalni i gospodarski položaj oslobođenika

Oslobođenici su dobivali rimska ili latinska građanska prva, ili su bili dediticii, tj. izjednačavani su sa onima koji se predaju na milost i nemilost pobjedniku, njihova pak djeca postajala su obično slobodni građani bez naročitih ograničenja i stizala su ponekad do zvanja dekuriona, a ponekad čak postajali i vitezovima. Oslobođenici su igrali važnu ulogu na carskom dvoru. Njima su povjeravane svakojake dužnosti u provincijama, ponekad su čak postavljani za prokuratore. Oslobođenici su služili samog cara i njegovu obitelj, a ponekad su se, kao što je to bio slučaj u vrijeme Klaudija ili Komoda, pretvarali u moćne favorite.

U rimskoj umjetničkoj književnosti ima niz šale na račun bogatih oslobođenika koji su još donedavno bili robovi, a zatim stekli ogromno bogatstvo i utjecaj u društvo, ali zadržali manire i običaje skorojevića. Jednog takvog oslobođenika, koji u Falernu posjeduje tisuću jugera zemlje, spominje Horacije. Oslobođenik Trimalhion, vlasnik ogromnih imanja, jedna je od glavnih osoba u Petronijevom "Satirikonu". Trimalhionu slične oslobođenike spominju Marcijal i drugi pisci carskog doba. Ali nam književnost ne daje jasnu predodžbu o životu oslobođenika srednje kategorije. Ovu prazninu donekle popunjavaju epigrafski i arheološki podaci.

Mnoštvo oslobođenika bilo je i u redovima raznih poduzetnika, trgovaca, vlasnika obrtničkih radionica, vlasnika brodova. U većini slučajeva to su bili ljudi srednjeg imovnog stanja.

Predodžbe oslobođenika na nadgrobnim spomenicima prikazuju ih kao prosječne ljude, energične i skromne, koji čuvaju svoje osobno dostojanstvo.

Oslobođenici su bili najproduktivniji sloj rimskog i provincijskog stanovništva; oni su, bez sumnje, odigrali veliku ulogu u razvoju gospodarskog života Carstva u doba Antoninâ.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

7. Vitezovi

Iznad rimskog plebsa stajao je, kao i u doba Republike, viteški stalež, koji je sad već stekao općedržavno značenje, iako se na njega gledalo i dalje kao na stalež grada Rima. Ostalo je relativno malo vitezova koji su bili potomci istaknutih viteških familija iz republikanskog doba. Novi, pak, vitezovi carskog doba regrutirani su od predstavnikâ italske municipalne aristokracije i iz redova provincijske aristokracije. Znatan broj vitezova davala je vojska. Isluženi zapovjednik dobivao je zvanje viteza. Najzad, služba u carskim uredima također je mogla nekom omogućiti članstvo u viteškom staležu. Na razne način mogli su taj položaj postići i bogati oslobođenici.

U zvanje viteza unaprjeđuju se osobe slobodnih profesija: pravnici, retori, gramatičari, znanstvenici.

U prva dva stoljeća Carstva vitezovi zadržavaju u određenoj mjeri značenje trgovačko-financijske aristokracije. Ali već u to doba pretvaraju se vitezovi postepeno u činovnički stalež. Vitezovi su imenovani prokuratorima i prefektima; smatralo se da određeni krug zapovjednih mjesta pripada vitezovima. Od Hadrijanovog vremena njima su pripadale najviše dužnosti u carskim uredima.

Najvišim stupnjem viteške karijere smatrana je, kao i Augustovo doba, dužnost prefekta pretorija, za njim dolazi prefekt Egipta.

Na viteško zvanje ponekad se gledalo kao na stupanj ka senatorskom zvanju. Interesi raznih skupina viteškog staleža bili su različiti ali je ipak taj stalež, gledano u cijelosti, doprinio jačanju carske vlasti i racionalizaciji carske uprave

8. Senatorski stalež

Senatorski stalež nije bio homogen ni konstantan; njegov sastav se stalno obnavljao, ali je politička tradicija aristokracije iz doba Republike bilo neobično živa u senatorskom staležu carskog doba, iako su sredinom II. st. stari patricijski rodovi bili već izumrli. U Hadrijanovo vrijeme spominje se posljednji potomak čuvenog roda Kornelijevaca.

Sastav senatorskog staleža

Najprije Julije Cezar, a potom i August, unapređivali su u red patricija neke istaknute senatorske obitelji. Njihov primjer slijedili su i drugi carevi. Novi patricijat predstavljao je povlaštenu skupinu članova Senata. U većini slučajeva nove patricijske obitelji vodile su porijeklo od starih plebejskih senatorskih rodova, ali je broj ovih posljednjih bio također mali, i teško da su potomci senatora iz republikanskog doba predstavljali jednu trećinu ukupnog članstva Senata u II. st. Iako su neki članovi Senata nosili imena starih patricijskih rodova, to nipošto ne dokazuje njihovo srodstvo sa prijašnjim uglednim precima. Ta su imena, iz raznih razloga, prisvajali sebi ljudi neznatnog podrijetla.

Senat se popunjavao novim članovima. U doba Antoninâ (kao i pod Julijevcima-Klaudijevcima) u senatore su unapređivani u prvom redu predstavnici italske municipalne aristokracije. Oni su predstavljali većinu, i njihov broj bio je manje-više određen. Broj senatora Italika u doba Antoninâ iznosio je otprilike 58% svih poznatih članova Senata. Što se tiče ostalih članova Senata, pod Antoninima se postepeno smanjuje postotak senatora podrijetlom iz zapadnih provincija, a povećava broj senatora s Istoka, koje je Trajan počeo sustavno uvoditi u Senat. U Senat su uključivane materijalno najosiguranije osobe, a na Istoku, s njegovom razvijenim gospodarstvom, nalazilo se dosta bogatih ljudi. Razmišljanja Diona Krizostoma o značenju carske vlasti pokazuju da je među heleniziranim elementima rimskih istočnih provincija bilo ljudi koji su podržavali i opravdavali aristokratske tendencije rimskih careva. Najzad, izbor senatorâ iz redova

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

stanovnika istočnih zemalja nalaziio je opravdanje i u potrebama uprave. Radi upravljanja helenističkim područjima bili su potrebni ljudi koji poznaju grčki jezik i lokalne običaje. Carska uprava vodila je o tome računa i omogućavala stanovnicima istočnih područja stjecanje položajâ. Napose, za upravljanje istočnim provincijama angažirane su i osobe iz dinastija koje su izgubile prijestolje. Novi senatori pripadali su po svom podrijetlu raznim socijalnim skupinama, među senatore uvrštavani su i viši časnici viteškog ranga; time su nagrađivani za uspješnu vojnu službu. Senatorima su postajali i carski činovnici.

Političko i socijalno značenje senatorskog staleža

Sloga između cara i Senata, koja se opaža gotovo pod svim Antoninima, ne objašnjava se samo politikom ili moralnim odlikama tih careva. Na to je utjecala i činjenica što su mnogi senatori dobili svoj položaj zahvaljujući milosti monarha. Usprkos tome, ipak nije bilo pune solidarnosti između careva i najvišeg staleža: bilo je sukoba i pod Hadrijanom, a pod Komodom je nastupila nova etapa borbe između cara i senatorskog staleža.

Pod Antoninima je došlo do određenog preokreta – prilagođavanja monarhističkih ideja tradicionalnim rimskim parolama. Ipak nije moglo biti potpune pomirbe monarhističkih načela sa starinskim načelima. I dalje su živjele tradicije staleža koji je nekad bio svemoćan u političkom pogledu i upravljao cijelim svijetom. Uslijed toga, mogućnost sukoba nije bila otklonjena. Oni su izbijali onda kada su se apsolutistička nastojanja otvoreno izražavala. To se dogodilo za vrijeme Domicijana i Komoda.

Carevi su odstranjivali senatore koji su bili najviše neprijateljski raspoloženi, a njihova imanja su konfiscirali. Ali je senatorski stalež, kao cjelina uživao svoje prijašnje povlastice. Senatori su imali krupne posjede, zasnovane na robovskom ili poluzavisnom radu, što je senatorskom staležu, gledano u cijelosti, davalo veliko gospodarsko značenje i stvaralo određenu nezavisnost u robovlasničkom društvu.

Glava XXXI.

RIMSKA KULTURA U I. I II. ST.

1. Opći karakter kulturnog života Rimskog Carstva u I. i II. st.

Doba Antonina obilježeno je širenjem rimske kulture sve do najudaljenijih područja Rimskog Carstva.

Romanizacija, pod kojom se obično podrazumijeva širenje latinskog jezika, rimske kulture i rimskih običaja, postigla je u to vrijeme velike uspjehe. Središta romanizacije bili su rimski gradovi, koji su igrali važnu ulogu i u gospodarskom razvoju pojedinih dijelova Carstva. Taj se proces najsnažnije odvijao u galskim provincijama i u južnim španjolskim područjima. Asimilirajući se sa rimskim kolonistima, galska je aristokracija brzo primala rimsku kulturu, a latinski jezik postajao je dominantan u galskim gradovima. Brže nego u drugim provincijama romaniziralo se i seosko stanovništvo Galije. Sličan proces odvijao se i u južnim područjima Španjolske.

Unekoliko drukčije odvijala se romanizacija Rimske Afrike. Vladajući sloj u afričkim gradovima bili su rimski kolonisti, ali je zato punska tradicija bilo neobično živa, tako da se u mnogim afričkim gradovima punski govor mogao čuti još u V. st. Još manji utjecaj imali su rimski običaji i rimska kultura na seosko stanovništvo afričkih provincija.

Romanizacija je seosko stanovništvo zahvaćala manje nego gradsko, ali je rimska kultura, usprkos tog ograničenja, stekla u II. st. opću raširenost u zapadnim provincijama. Često je

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

dolazilo do sinteze starih kulturnih osnova ove ili one zemlje s novodonesenim načelima. To se primjećuje u vjerskim običajima: u Africi je, na primjer, pod imenom Junone poštovana punska boginja Tanit, a pod imenom Saturna – Baal; slično stapanje događalo se i u arhitekturi i u književnim djelima, gdje se ocrtavaju konture umjetničkih stilova karakterističnih za ovu ili onu provinciju.

Ipak se rimska kultura razvijala samo u određenim granicama. Na Istoku je i dalje vladala grčka kultura, tako da je dalje širenje rimskog političkog utjecaja na neke istočne zemlje uzrokovalo širenje ne rimske, već grčke kulture. Takvo stanje bilo je službeno priznato. Grčki jezik je u istočnim provincijama bio u podjednakoj mjeri bio službeni kao i latinski.

2. Razvoj rimske književnosti i filozofije

Opće značajke književnosti

Augustovo doba obilježeno je djelatnošću istaknutih rimskih pjesnika; to doba ne naziva se uzalud zlatnim dobom rimske književnosti. Ali se već posljednjih godina Augustove vladavine moglo primijetiti određeno opadanje književnosti; no i uz to poezija je "ušla u modu". Oduševljavanje poezijom karakteristično je kako za Neronovo doba, tako i za kasnija razdoblja. Plinije Mlađi govori o "ljetini pjesnika" koji čekaju svoje slušatelje i poštovatelje. O tom svjedoče i djela rimskih satiričara Marcijala i Juvenala.

Na osnovu onoga što nam je sačuvano od pjesničkih djela toga vremena možemo utvrditi neke opće crte, karakteristične za umjetničku književnost druge polovice I. i cijelog II. stoljeća. Poezija je bila veoma raširena u Rimu. Običaj recitiranja, javnog čitanja svojih radova, koji je pod Augustom uveo Azinije Polion, postao je općeprihvaćen. Pojavili su se pjesnici-profesionalci, koji su živjeli ne toliko od objavljivanja svojih djela, koliko od milostinje svojih patrona.

U doba Carstva nije bilo takvih istaknutih i znamenitih govornika kao u doba Republike, pa ipak je utjecaj retorike na rimsko obrazovanje i kulturu ranog Carstva bio veoma velik. Retorika je predstavljala jedan od najvažnijih elemenata rimskog obrazovanja. Retorika i filozofija utjecali su ne samo na sadržaj, nego i na oblik pjesničkih djela. Veoma rašireni bili su svakovrsni aforizmi i kratke pjesme određene tendencije. U poeziji ovog vremena malo je originalnog. Oponašanje latinskih uzora predstavlja jednu od karakterističnih crta. Vergilije je postao kanon. Njega oponašaju mnogi pjesnici, tako da je čak i Kolumela, koji je napisao sasvim prozaično djelo o poljoprivredi – knjigu o uzgoju voćaka, sastavio u stihovima, kao da time popunjava važnu prazninu u *"Georgikama"*.

U doba Julijevaca-Klaudijevaca i Flavijevaca Italija i Rim su sačuvali svoj primat u kulturnom životu. Ali, dok su u Augustovo doba gotovo svi pjesnici bili Italici, u kasnijim razdobljima veliko značenje stekli su provincijalci. Lukan, Kolumela, Seneka, Marcijal, Kvintilijan potjecali su iz španjolskih gradova, dok je Apulej bio Afrikanac.

Lukanova "Farsalija"

Od glasovitih pjesničkih djela ovog vremena treba spomenuti spjev Lukana (39.-65.) – *"Farsalija"*. Lukan je potjecao iz Španjolske i bio nećak filozofa Seneke. On je isprva spadao u red Neronovih prijatelja, ali je 65. g. sudjelovao u Pizonovoj uroti i nakon njenog neuspjeha bio je prisiljen izvršiti samoubojstvo. Siže spjeva "Farsalija" sačinjava rat između Pompeja i Cezara.

Siže spjeva i piščeve simpatije pokazuju njegovu sklonost senatorskim oporbenim krugovima. Pisac osuđuje građanski rat, koji on definira kao zločin.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Glavni je junak njegovog djela Sloboda (Libertas). Cezar je prikazan kao okrutan i krvožedan čovjek; Pompej je, naprotiv, oličenje plemenitosti. Ali se najviše od svih slavi Katon Mlađi, koji je, po Lukanovom mišljenju, dostojan toga da se u njegovu čast podižu oltari.

Spjev "Farsalija" napisan je pod utjecajem Vergilijeve "Eneide", koju je Lukan htio zasjeniti, pretendirajući na besmrtnost svog djela. U "Farsalijama" se još u većoj mjeri nego u "Eneidi" osjeća utjecaj retorike, što se naročito očituje u dugim govorima osobâ i piščevim digresijama. Osim toga, u spjevu ima živih scena, a opisi svakojakih razračunavanja, ubojstava itd. odlikuju se krajnjim naturalizmom.

"Satirikon"

U Neronovo doba nastalo je jedno od malobrojnih djelâ umjetničke latinske proze – "Satirikon", koji se pripisuje Petroniju, aristokratu i čovjeku bliskom Neronovom dvoru. Petronija je oklevetao svemoćni prefekt pretorija Tigelin, i on je, ne čekajući na proces, izvršio samoubojstvo.

Glavna lica "Satirikona" jesu sitni pustolovi koji putuju po Italiji. Dosta prostora u sačuvanim fragmentima posvećeno je gozbi Trimalhiona – bogatog oslobođenika i tipičnog skorojevića koji nastoji luksuzom i gozbama oponašati aristokraciju. Figura Trimalhiona, kao i njegovih gostiju, donijeta je u obliku parodije, ali u opisu gozbe ima i dosta realističnih crta. Djelo ima satiričnu značajku, a po svom žanru podsjeća na pustolovni roman novog vijeka. Karakterističnu crtu djela predstavlja odlično poznavanje italskog života. Roman je napisan pravilnim klasičnim jezikom, ali pisac često umeće prostodušne riječi i izraze. Zato "Satirikon" ima veliko značenje za proučavanje takozvanog vulgarnog latiniteta.

Marcijal

Marko Valerije Marcijal (oko 40.-104. g.) podrijetlom iz Španjolske, stekao je u domovini retoričku naobrazbu i došao u Rim još za vrijeme Nerona. U svojim djelima on često opisuje život pjesnika-siromaha, koji se hrani mrvicama sa bogataševa stola i ovisi o svojim patronima, među kojima ima bahatih, škrtih i bezdušnih ljudi. Marcijal ne štedi ni klijente koji očekuju milostinju od svojih zaštitnika.

Njegovi epigrami, kratke i precizne pjesme, posvećeni su najrazličitijim pojavama svakodnevnog života. On je protivnik retorike i pretjeranog oduševljavanje mitologijom, koje je karakteristično za ostale suvremene pjesnike. Marcijal piše:

"Čitaj on što za života može reći: "Moje je. Tu nećeš naći Kentaure, ni Gorgone, i Harpije: Na našim stranicama osjeća se čovjek".

Pred Marcijalovim čitateljima nižu se razni tipovi kozmopolitske prijestolnice: patroni i klijenti, paraziti i nametljivci, lovci na nasljeđa i trovači, nevjerni muževi i žene, ljubavnice, pijanci kicoši, razni špekulanti, nadriliječnici, pjesnici koji nemaju sreće i diletanti, vjerovnici i dužnici.

Juvenal

O životu Decima Junija Juvenala ima malo poznatih podataka. Rodio se je u italskom gradu Akvinu, u drugoj polovici I. st. pr. K., i stekao retoričku naobrazbu; stvarao je u vrijeme Trajana i Hadrijana. Juvenal je postao glasovit kao nepomirljiv i strog satiričar.

Osuda suvremenih karakterâ graniči kod Juvenala sa potpunim pesimizmom. Sačuvanih 16 satira obrađuje razne strane rimskog života. On je obrađivao istu temu kao i Marcijjal kad je pisao o tome kako je teško poštenom i talentiranom čovjeku pronaći patrona koji bi ga podigao po zasluzi, i o tome koliko je ponižavajući položaj klijenata. Jedna od satira posvećena je porocima rimskih žena. Juvenal ismijava poroke aristokrata, njihovu taštinu, hvalisanje dalekim precima.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Istovremeno pjesnik nam donosi slike iz života nižih slojeva rimskog društva, života punog bijede i neimaštine. Juvenal nigdje ne spominje imena svojih suvremenika. On je ismijavao Domicijana, ali nikada nije spominjao imena vladajućih careva.

Sva njegova djela napisana su pod snažnim utjecajem retorike. Otuda određena monotonija, jednolična patetičnost koja je karakteristična za sve njegove satire. Nesumnjivo je da su njegove prosudbe pune pretjerivanja.

Juvenal je bio cijenjen u antici; njega su prevodili i oponašali i pjesnici novog vijeka. Neki njegovi izrazi postali su općepoznati kao aforizmi: "Mens sana in corpore sano" (zdrav duh u zdravom tijelu), "Panem et circenses" (kruha i igara) i dr.

Od Hadrijanovog vremena rimska je književnost vidljivo opadala. U njoj nije bilo ničeg stvaralačkog. Pisci nisu išli dalje od oponašanja. Sve veće značenje među osobama koje su pisale na latinskom jeziku stječu provincijalci.

Apulej

Posljednji veliki spisatelj ovog vremena bio je Apulej, iz numidskog grada Madaura (rođen 124. g.). Apulej je stekao naobrazbu u Kartagu i Ateni. Kao pisac i mislilac Apulej je izražavao ideje karakteristične za svoje vrijeme.

On je bio vješt govornik, proučavao je filozofiju i istakao se kao filozof-platoničar; istovremeno bio je uključen u razne mistične kultove. Od njegovih djela sačuvan je pustolovni roman *"Metamorfoze"*, ili *"Zlatni magarac"*, koji govori o mladiću koji se pomoću magije pretvorio u magarca, a potom spašen od čari zahvaljujući boginji Izidi. Posebno je zanimljiva novela o Amoru i Psihi, koja je umetnuta u roman i koja je izazvala niz najraznovrsnijih imitacija. Karakterističan je i kraj djela: avanturistički roman, pun raznih anegdotskih epizoda frivolnog karaktera, završava se intervencijom božanstva. Slavljenje Izide, kojim Apulej završava svoje "Metamorfoze", ne odgovara tonu romanu. To je odraz mističnih doživljaja duboko religioznog čovjeka.

Seneka

Još u vrijeme Julijevaca-Klaudijevaca Rim je postao glavno središte stoicizma. Istrajnost u izvršavanju dužnosti, podčinjavanje osobnosti onome što je potrebno i nužno – sve je to odgovaralo idealima najvišeg staleža kao i odgoj u duhu poštivanja starinskih tradicija i legendarnih predaka, koji žrtvuju sve za dobro svoje države. Pristaše stoičke filozofije bili su sudionici Pizonove urote. Pod Vespazijanom i Domicijanom filozofi su prognani iz Rima. Tek su vladari iz dinastije Antoninâ pružili podršku pokušajima da se filozofski obrazloži carska vlast, a Marko Aurelije je i sam bio istaknuti predstavnik stoičke filozofije.

Glasovita su bila djela Lucija Aneja Seneke (oko 4.g. – 60. g.) podrijetlom iz Španjolske.

Seneka je odgojen u Rimu i osim retorike učio je filozofiju. Njegovi učitelji bili su filozofi raznih usmjerenja. Sam on dao je prednost stoičkom učenju. Još pod Tiberijem Seneka je stekao pristupu u dvor i bio imenovan kvestorom: pod Klaudijem je poslan u progonstvo na otok Korziku. Zahvaljujući Agripininoj intervencije, Seneka je vraćen u Rim i postao je Neronov učitelj. Kasnije se je Seneka morao povući sa dvora. 65. g. kao čovjek koji je sudjelovao u Pizonovoj uroti, on je kao i mnogi drugi završio život samoubojstvom.

U svojim djelima Seneka obrađuje najraznovrsnija pitanja, ali u središtu njegove pozornosti nalaze se etički problemi: svijet je, po Senekinom nauku, podvrgnut razumnim načelima, Providnosti, najvišem božanstvu, koje Seneka nekad zamišlja, kao apstraktno biće, ponekad ga identificira sa prirodom, a ponekad mu dodjeljuje crte preblagog Oca-svedržitelja. Prirodni zakoni su istovremeno i božanski zakoni; čovjek treba živjeti u skladu sa njima; on mora težiti znanju, i u svim njegovim postupcima moraju prevladavati razumna načela. Treba se odreći taštog života,

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

brinuti se o spokojstvu duha, o duševnoj ravnoteži, koja čovjeka može učiniti ravnodušnim prema vanjskim potresima. Filozofija *"oblikuje i izgrađuje duh, uređuje život, upravlja našim djelatnostima, pokazuje nam što treba, a što ne treba činiti, sjedi na krmi i vodi brod nemirnim morem"*. Zadaća filozofije je oslobađanje čovječjeg duha od grešnog tijela, poučavanje čovjeka kako treba živjeti u skladu s prirodnim zakonima.

Seneka propovijeda prirodnu jednakost svih ljudi. U tom pogledu karakteristične su njegova razmišljanja o robovima: *"Oni su robovi". Ali i tvoji najbliži prijatelji. Oni su robovi. Ali i drugovi po ropstvu, ako samo pomisliš da sreća ima istu moć prema tebi kao i prema njima"*.

Seneka je napisao i niz tragedija, čiji su sižei uzeti iz mitologije. Te su tragedije imale uspjeha.

Privatni Senekin život umnogome je proturječan njegovom učenju. Seneka je, na primjer, davao novac na posudbu uz veoma visoke kamate i bio jedan od najbogatijih ljudi svoga vremena. Njegova imovina iznosila je preko 300 milijuna sestercija.

Nakon Klaudijeve smrti on je za Nerona napisao govor u kome se odaje dužno priznanje pokojniku, ali istovremeno i ilegalnu parodiju na Klaudijevu deifikaciju. U njoj je prikazano kako se Klaudije pojavljuje na Olimpu, ali kod nebeskih stanovnika izaziva samo podsmijeh; njega odvode u pakao, gdje ga očekuje stanje koje je daleko od blaženstva.

Senekini filozofski pogledi izvršili su veliki utjecaj na suvremenike i na kasnija pokoljenja. On je nesumnjivo utjecao i na kršćansku etiku.

3. Latinska znanstvena proza I.i II. st.

Latinska znanstvena proza doba Carstva nastavlja tradicije doba kasne Republike.

Lucije Junije Moderat Kolumela napisao je raspravu o poljoprivredi, a Plinije Stariji (23./24. – 79. g.) objavio je opsežno djelo enciklopedijskog karaktera, pod naslovom *"Povijest prirode"*. Pisac obrađuje razna pitanja – iz kozmografije, mineralogije, botanike, zoologije, poljoprivrede, medicine, povijesti umjetnosti itd. Plinije je iskoristio preko 2000 konvoluta, koji pripadaju broju od preko sto najboljih pisaca, a da i ne govorimo o drugorazrednim. Tijekom mnogih stoljećâ Plinijeva "Povijest prirode" služila je uglavnom kao priručnik iz prirodoslovlja. Plinije Stariji napisao je i mnoga duga djela (o ratu s Germanima, povijest Rima od Klaudijevog doba do Vespazijanove smrti), koja nam nisu sačuvana. Plinije je poginuo 79. g. za vrijeme promatranja erupcije Vezuva.

Praktičan karakter nosio je i Kvintilijanov priručnik iz retorike (Institutio oratoria), koji u određenoj mjeri sažima dugogodišnji rada rimskih učitelja govorništva. Marko Fabije Kvintilijan (35. – 95.) porijeklom je iz Španjolske. Preselivši se u Rim, počeo je predavati retoriku i prvi je pod Vespazijanom bio potvrđen za profesora retorike, dobivajući plaću od države. Kvintilijanovo djelo nije se ograničavalo samo na praktične savjete u pogledu sastavljanja govora. Govornik se mora odgajati od djetinjstva, i zato su prve knjige ovog Kvintilijanovog priručnika posvećene odgoju i osnovnom obrazovanju. Prema tome, taj dio je rad iz područja pedagogije. Nadalje Kvnitilijan govori o zadaćama govornika. On je protivnik filozofije i smatra da za formiranje mudrog čovjeka nisu zaslužni isključivo filozofi. Uistinu obrazovan govornik je razuman čovjek koji obavlja svoju dužnost.

Mlađi Kvintilijanov suvremenik bio je najveći rimski povjesničar – Kornelije Tacit (oko 55. – 120. g.).[6]

Veliki uspjeh doživjela je u II. st. biografija. Jedan od istaknutih predstavnika ovog književnog roda bio je Svetonije Trankvil (oko 70. – 140.).[7]

[6] Opširnije na str. 9
[7] Opširnije na str. 11

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Sa životom višeg rimskog društva upoznaje nas prepiska Plinija Mlađeg (61./62. – 113./114.), nećaka poznatog prirodnjaka. *"Panegirik Trajanu"*, koji je on napisao , predstavlja govor održan u Senatu pred carem i zatim posebno obrađen za publiciranje. Osim toga, Plinije Mlađi je objavio svoju prepisku sa istaknutim suvremenicima i carem Trajanom. Iz nje mi doznajemo o raspoloženju senatske aristokracije, o književnim interesima te skupine, o njenom načinu života i svakodnevnim pojavama. Sam Plinije bio je vlasnik više vila, brižljivi domaćin, i istovremeno obožavatelj književnosti, sudionik u recitacijama, čovjek željan književne slavu.

4. Grčka književnost i filozofija

Razvoj grčke književnosti u II. st. predstavlja jednu od karakterističnih crta doba Antoninâ. I grčka i latinska književnost utjecale su, nesumnjivo, jedna na drugu, ali se u to vrijeme i jedna i druga samostalno razvijaju.

Za grčku književnost ovog vremena karakterističan je povratak starim atičkim uzorima u području govorništva. Ova nova struja poznata je u povijesti književnosti pod imenom druga sofistika. O političkim govorima u to vrijeme nije mogli biti ni riječi. Govornici su skupljali auditorij, da bi pred njim pokazali svoje retoričko umijeće. Govori su obrađivali najrazličitije teme, ali je govornik najčešće nastojao poučavati svoje slušatelje. Na osnovu biografijâ sofista, koje je napisao retoričar i pisac s početka III. st. – Filostrat, može se zaključiti da su mnogi od njih bili istaknuti djelatnici u svojim gradovima, za čije su ukrašavanje davali velike novčane iznose. Sofisti drže govore pred carem; oni uživaju milost monarhâ. Toj školi pripadao je na početku svoje književne djelatnosti Dion Krizostom, kao i Elije Aristid. Treći nama poznati predstavnik druge sofistike - Lukijan bio je istovremeno retoričar i jedan od većih pisaca - satiričara.

Lukijan (oko 120. – 180. g.) se rodio u Samostati, u Siriji. U Atici je izučavao filozofiju i grčku književnost. U svojim djelima služio se oblikom dijaloga, narativnim pripovijedanjem, imitiranjem učenih rasprava itd. Lukijan se pokazao kao precizan promatrač svijeta oko sebe. Vjerskom pitanju on je posvećivao mnogo pozornosti. U svojim *"Dijalozima bogova"* on ironizira tradicionalna vjerovanja, u drugim djelima ismijava pomodne istočnjačke kultove. Jedno od njegovih djela *("O Peregrinovoj smrti")* prikazivalo je u obliku karikature kršćanskog proroka.

Lukijan je satirički prikazivao i predstavnike svoje profesije – retore, filozofe itd.

Apulej i Lukijan su dva posljednja značajna pisca II. st. I uz različitosti u svjetonazoru, za oba pisca karakteristično je nezadovoljstvo, potrga za nečim novim.

U grčkoj filozofiji tog vremena sukobljavali su se različiti smjerovi kao i u prethodno doba.

Od stoika veliku popularnost stekao je Epiktet (oko 50. 120. g.).

Epiktet se je rodio u Frigiji i bio je rob jednog od Neronovih oslobođenika. Nakon stjecanja slobode, predavao je filozofiju u Rimu. Poslije protjerivanja filozofa iz Rima Epiktet je živio i naučavao u Epiru. U središtu pozornosti Epikteta kao i mnogih drugih stoika, nalaze se etički problemi. Čovjek treba gajiti slobodu duha. Epiktetova filozofija prožeta je kozmopolitizmom. On je naučavao jednakost svih ljudi; sloboda je za njega moralna kvaliteta, pristupačna svakom čovjeku, bez obzira na njegov socijalni položaj. Čovjek može izgubiti sve: imovinu, čast, obitelj, ali mu nitko ne može ni oduzeti ni ugušiti ljudsku volju. Epiktetov primjer pokazao je da su za učenje stoikâ u određenoj mjeri bili zainteresirani i najniži slojevi. Ali to učenje nije pozivalo na borbu, već na prihvaćanje takvog stanja; ono je u ljudima razvijalo svijest da je postojeći socijalni poredak neizbježna nužnost.

Drugi značajan predstavnik stoičke filozofije bio je car Marko Aurelije.[8]

[8] Opširnije na str. 255.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Zanimljivu pojavu u grčkoj kulturi toga vremena predstavlja Plutarh (46. – 126. g.).[9] Plutarhu je svojstven humanizam, interes za ljudsku ličnost. Realističnost je također specifična osobina njegovog pogleda na svijet. Plutarh se je posebno bavio egipatskim mitovima i misterijima, u kojim on pronalazi mnogo sličnosti sa grčkim. On mnogo drži do raznih vjerskih obreda – istočnih, grčkih i rimskih. Njih su u starini uveli mudri ljudi, a potomci ih trebaju održavati.

Interes za prošlost doprinio je pojavi grčkih povijesnih djela. U svojim putopisima po Grčkoj povjesničar Pauzanija stalno se prisjeća epizoda iz grčke povijesti klasičnog razdoblja. Arijan piše povijest pohoda Aleksandra Makedonskog, Apijan – rimsku povijest.

Ovo doba obilježeno je širenjem stručnih znanja. Treba istaknuti da su grčki prirodoslovci bili iznad rimskih. U to vrijeme živio je Galen (oko 129. – 200. g.), jedan od najvećih liječnika, a suvremenik Antonina Pia – Klaudije Ptolomej , matematičar, geograf i astronom, razvio je čuveni geocentrični sustav, koji je srušio tek Nikola Kopernik.

5. Rimska umjetnost I. i II. st.

U vrijeme Juliejevaca-Klaudijevaca i u kasnijim razdobljima, naročito za vrijeme Flavijevaca i Antonina, u rimskoj arhitekturi i rimskoj likovnoj umjetnosti opaža se razvoj onih načela koja su karakteristična za kraj Republike i za Augustovo doba. Glavni graditelji u Rimu bili su carevi. Pritom je arhitektura imala pred sobom određene političke ciljeve: veličanstvene monumentalne građevine trebale su naglasiti moć i veličinu carske vlasti.

Rimska arhitektura pod Flavijevcima i Antoninima

Osobit zamah dobila je arhitektura pod Flavijevcima i Antoninima. Naročito su grandiozne bile razne javne građevine: forumi, hramovi, bazilike, terme. Vespazijan je sagradio novi forum, restaurirao Oltar Mira (Ars Pacis), koji je podigao August. Tit i Domicijan završili su gradnju Koloseuma, koju je započeo Vespazijan; to je bio ogromna amfiteatar, jedan od najvećih spomenika rimske arhitekture.

Koloseum je ogromna četverokatna zgrada, predviđena za 50 tisuća gledatelja. Sva tri kata imaju lukove između kojih stoje stupovi.

Prilikom gradnje Koloseuma obilato su korištene razne svodne konstrukcije, koje su omogućavale prekrivanje velikog prostora, bez uporabe potpornih stupova. Raspored sjedišta, sustav ulaza i izlaza, ventilacija prostorija – sve je to bilo racionalno izračunato. Pozornica amfiteatra sačinjena je tako da su se u nju, već prema karakteru predstave, mogle puštati divlje zvijeri iz kaveza koji se nalaze ispod nje; površina pozornice mogle se ispuniti vodom itd. Masivnost, čvrstoća i racionalnost cijele konstrukcije kombinirale su se sa harmoničnošću njene arhitekture.

Titov trijumfalni luk, koji je sagrađen nakon njegove smrti, u čast pobjede nad Judejom, predstavlja novu i originalnu kombinaciju stupova sa svodnim lukom.

Domicijan je sagradio dvorac na Palatinu, prilagođen novom dvorskom životu i ceremonijalu. On je započeo i gradnju novog foruma, koji je spajao Augostov i Vespazijnov forum, kojeg je završio Nerva i nazvao ga svojim imenom. Pod Trajanom u Rimu je sagrađen i forum koji predstavlja jednu arhitektonsku cjelinu. Na forumu se nalazila bazilika, okružena sa dva reda stupova. Pod Trajanom su podignute velike terme i završen veliki akvedukt, koji je započeo Nerva. Trajanov stup ovjekovječio je uspomenu na Dački rat. On je obavijen trakom sastavljenom od reljefnih predstava sa raznim scenama iz dačkog pohoda.

[9] Opširnije na str. 12.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Jedan od velikih graditelja bio je Hadrijan. Na njegovu inicijativu podignute su građevine ne samo u Rimu, nego i u provincijama. Njegova vila u Tiburu predstavljala je kombinaciju najraznovrsnijih stilova. U Rimu je on ponovo podigao Agripin P a n t e o n . Od stare zgrade sačuvao se samo portik. Glavni dio Panteona predstavlja rotonda, koja se završava ogromnom kupolom; kroz nju prodire svjetlost u unutrašnjost hrama, koja zadivljuje jednostavnošću i veličinom obrade, harmoničnim rasporedom dijelova i mirnoćom čitave atmosfere. U određenom pogledu Panteon, koji je bolje sačuvan od drugih rimskih građevina, predstavlja uzor završenog arhitektonskog objekta. Monumentalnu konstrukciju predstavlja i Hadrijanov mauzolej, koji je u srednjem vijeku služio kao tvrđava (tvrđava svetog Anđela).

Od ostalih građevina treba spomenuti stup Marka Aurelija, na kome su prikazani njegovi pohodi protiv Germana.

Razvoj arhitekture nije karakteristična samo za Rim. Kazališta, portici, akvedukti, mostovi, hramovi itd. građeni su po raznim provincijama, kako istočnim, tako i zapadnim. Za ove potonje karakteristična je rimska monumentalna arhitektura. U istočnim provincijama nastavljene su helenističke tradicije, ali rimska arhitektura ima snažan utjecaj, tako da je priličan broj monumentalnih građevina iz ovog vremena sagrađen na Istoku prema rimskim uzorima. U nekim slučajevima opaža se uzajamni utjecaj raznih kulturnih stilova antike: sinteza rimskih i grčkih oblika karakteristična je naročito za građevine cara Hadrijana u Grčkoj i istočnim provincijama.

Kiparstvo i slikarstvo

Za rimsko kiparstvo ovog razdoblja karakterističan je razvoj portreta. Realistično prikazivanje bilo je svojstveno najranijim vrstama rimskog portreta, ali se u vrijeme Augusta i njegovih nasljednika primjećuje stilizacija inspirirana grčkim klasičnim djelima. Realistično prikazivanje, koje je čak blisko naturalizmu, ponovo se pojavljuje u vrijeme Flavijevaca. Portret Vespazijana pokazuje osrednjeg, čak običnog čovjeka, sa otežalim, napregnutim licem, a u Titovoj predodžbi uhvaćene su neke "dječačke" crte.

Ovaj realizam nastavlja se i u sljedećem razdoblju. Ali je u Hadrijanovo vrijeme rimsko kiparstvo podvrgnuto snažnoj helenizaciji: oštre crte rimskog realizma blijede, jača moment idealizacije. To se očitovalo i u predodžbi samog Hadrijana i Antonina Pia. Osobito jasan utjecaj helenističkih uzora pokazuje se u predodžbama Hadrijanovog ljubimca Antinoja, koga je on deificirao. U tim predodžbama gotova da i nema rimskih crta; one nastavljaju tradiciju grčkih klasičnih škola.

"Sukcesivno-narativnI" stil u prikazivanju povijesnih događaja našao je svoju primjenu u reljefnim predodžbama na stupovima Trajana i Marka Aurelija. Lakoća pokreta, simetričnost u rasporedu figura, individualnost čak i drugorazrednih lica – sve to svjedoči o izvanrednom majstorstvu umjetnikâ. Careva figura na tim predodžbama lako se razaznaje: iako je on predočen u istim razmjerima kao i osobe oko njega, umjetnik ga je istakao jedva primjetnim potezima. Reljefne predodžbe upotrebljavane su i na drugim spomenicima ovog vremena u cilju slavljenja careva.

O razvoju slikarstva svjedoče i freske iz Pompeja i iz provincija. Sižei se vrlo često uzimaju iz mitologije, ali je predodžbama na mozaicima iz zapadnih provincija (Afrika, Britanija) svojstven realizam i ljubav prema žanr-scenama iz svakodnevnog života (žetva, lov, itd.).

Za zidno slikarstvo flavijevskog vremena karakterističan je takozvani "četvrti" pompejanski stil sa neprirodnim i fantastičnim predodžbama, naslikanim i modeliranim arhitektonskim detaljima i sa kombinacijama živih boja.

U umjetnosti carskog doba kao i u drugim područjima kulture, opažaju se dvije tendencije: tradicija rimske i tradicija helenističke umjetnosti. Rimska se umjetnost nalazila pod stalnim utjecajem helenističkih oblika, ali je ipak i dalje čuvala svoju individualnost.

Međutim opadanje se opaža i u području umjetnosti (premda nešto kasnije nego u književnosti).

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

6. Širenje istočnih kultova u I i II. st. i rano kršćanstvo

Prijelaz na Carstvo doveo je u prvom redu do opadanja političke aktivnosti: Senat je izgubio svoju prijašnju važnost, a municipalne kurije pretvorile su se u fiskalne organe rimske države. Politika je postala stvar cara, birokrata i vojnika

Raspadanje robovlasničkog poretka izražavalo se u čitavom nizu promjena u gospodarstvu. Pogoršao se položaj neposrednih proizvođača – robova, oslobođenika, kolona, slobodnih obrtnika, inteligencije.

Rimsko osvajanje učvrstilo je u svim pokorenim zemljama prijašnji politički poredak, a širenje rimskog prava i pretjerano visoki porezi iz temelja su promijenili stari način života. Boreći se protiv namjesničke težnje za bogaćenjem na račun provincija, država je istovremeno povećavala poreze i tako punila državnu blagajnu.

Dovedeni do krajnje bijede, izgubivši vjeru u svoje snage i u smisao života, najniži slojevi Rimskog Carstva bili su osobito pogodni za prihvaćanje raznih praznovjerja, svojstvenih istočnim religijama, sa njihovim kultovima i vjerovanjem u zagrobni život.

Pojedine elemente istočnih kultova primala je i službena religija. Kult careva bio je poseban vjerski sustav, koji je bio raširen po svim provincijama i imao svoju organizaciju. Ali on ipak nije postao prava religija, koja predstavlja dopunu svjetskom Carstvu. Carev kult bio je samo izraz političke lojalnosti, izraz koji ima vjersku nijansu, ali koji nije religija u pravom smislu te riječi. Jačanje vjerskih zahtjeva nije se očitovalo smo u širenu istočnih kultova, već i u oduševljavanju raznovrsnim proročanstvima i u obnovi magije. O tome svjedoče magijski papirusi sa vjerskim tekstovima, u kojim su na čudan način spojena najraznovrsnija vjerska učenja i predodžbe. Papirusi su napisani na grčkom jeziku, ali su u njih umetnute neke tajanstvene riječi, slova, brojevi, koji imaju mističan karakter. Ove struje utjecale su i na filozofiju. Tako su, na primjer, Platonovi sljedbenici razrađivali mistične i vjerske principe njegovog učenja, pripremajući time tlo za pojavu neoplatonizma.

Pojavili su se razni proroci i propovjednici. Osobitu popularnost stekao je Apolonije iz Tijane, koji je živio u drugoj polovici I. I na početku II. st. U njegovom učenju i obredima spojeni su neopitagorejski principi sa elementima indijskih religija. Kod svojih sljedbenik on je stekao slavu proroka i čudotvorca.

Maloazijski i sirijsku kultovi

Prodiranje istočnih kultova u Rim počelo je još pred kraj III. st. Pred kraj Republike i na početku Carstva istočni su kultova postigli veću važnost. Kult Velike majke bogova, osnovan još za vrijeme rata sa Hanibalom, postao je naročito popularan od vremena Flavijevaca. U ožujku svake godine proslavljani su praznici u čast smrti i uskrsnuća Atisa, ljubimca boginje Kibele. 25. ožujka slavljeno je uskrsnuće Atisa, koje su vjernici dočekivali sa neopisivom radošću. Od obreda koje su vršili Gali, osobito je poznata bila taurobolija, koja se sastojala u tome što se čovjek polijevao krvlju žrtvenog bika. To je simboliziralo očišćenje od grijeha i trebalo je uliti uvjerenje u besmrtnost.

Kult Velike majke širio se neovisno od službenog priznanja i bio veoma popularan u raznim dijelovima zapadnih provincija Carstva.

Od Mulinog vremena u Rim je donesen kult maloazijske boginje Ma, koju su Rimljani počeli poštovati pod imenom svoje stare boginje rata – Belone. Bogoslužja u čast Ma-Belone pratile su ekstaze još veće nego tijekom obreda u čast Velike majke. Širili su se razni sirijski kultovi, od kojih je naročito poznat bio kult velike boginje Atargatis, koju su nekad poštovali pobunjeni robovi na Siciliji. U doba Carstva stekli su popularnost razni solarni kultovi, koji su donijeti iz Sirije. Za te kultove karakteristično je razvijeno učenje o zagrobnom životu. Širene su i astralne

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

predodžbe, koje vode podrijetlo od starobabilonskih tradicija. Zajedno sa drugim sirijskim vjerskim sustavima širila se i judejska religija.

Egipatski kultovi

U II. st. pr. K. iz Egipta je prenesen kult Izide i Serapisa. Neko vrijem on je bio zabranjen, ali je već Kaligula podigao hram Izide na Marsovom polju a u II. st. egipatski su kultovi bili nadaleko rašireni po čitavom rimskom Zapadu. Na poklonike Izide i Serapisa nailazi se po mnogim italskim gradovima, osobito primorskim, jer je Izida smatrana zaštitnicom pomorstva, i među mornarima je bilo mnogo privrženika egipatskih kultova. Štovatelja egipatskih bogova bilo je u raznim slojevima stanovništva; kult Izide bio je veoma raširen među ženama. Praznici su održavani dva puta godišnje. Za vrijeme proljetnog praznika svečano je posvećivana lađa boginje Izide. Jesenji pak praznik bio je posvećen uspomeni na Izidinu potragu za tijelom svoga supruga Ozirisa, koga je ubio zli Set. Žalosno bogoslužje prelazilo je u radosno i svečano u trenutku koji je označavao pronalazak Ozirisa i njegovo uskrsnuće. Na čelu vjerske zajednice nalazio se veliki zbor svećenika, podijeljen na razne stupnjeve. Osim toga, pojedini izabrani članovi zajednice posvećivani su u posebne svete tajne, što je još više privlačilo vjernike.

Kult Mitre

Osobitu popularnost stekao je vrijeme Carstva kult iranskog božanstva svjetlosti Mitre. Prvi su ga na Zapad donijeli Pompejevi vojnici koji u se borili protiv gusara. Ovaj kult osobito se raširio onda kad su unutarnja maloazijska područja ušla u sastav Carstva i kad su se iz njih počeli novačiti vojnici za rimsku vojsku. Među vojnicima uvijek je bilo mnogo štovatelja Mitre, koji su mu se molili kao personifikaciji "nepobjedivog sunca" (Sol invictus). Na tragove njegovog kulta nailazi se u pograničnim područjima Britanije i podunavskih područja. Stare iranske predodžbe o vječnoj borbi dvaju principa, dobrog i svijetlog sa zlim i mračnim, kombinirale su se u mitraizmu sa babilonskim astralnim učenjima, sa mistikom brojeva i babilonskom magijskim umijećem. Mitraizam je imao složenu kozmogoniju, u kojoj su Mitrino rođenje i podvizi zauzimali središnje mjesto. Mitra je prikazivan kao pobornik pravde, borac protiv svega što je zlo i grješno, spasitelj pravednih ljudi, koje je htio pogubiti Ahriman – zao bog. Istovremeno, u mitraizmu je bilo razvijeno i složeno učenje o zagrobnom životu, u kome će se suditi za zemaljski život, kao i učenje o svršetku svijeta.

Za bogoslužje u čast Mite postojao je poseban mitreum, koji je uređivan u kakvoj špilji ili podzemnoj prostoriji. Složeni obredi bili su praćeni trpezama, na kojima se jeo posvećeni kruh i vino pomiješano sa vodom. Posvećivanju je prethodila priprava, koja se sastojala od posta i šibanja samoga sebe.

Ovi kultovi nisu bili izolirani: obrede i učenja jednog vjerskog sustava preuzimali su drugi sustavi; istočna božanstva identificirana su sa bogovima grčkog i rimskog panteona.

Judejski mesijanizam

Uslijed čitavog niza istočnih uvjeta, kod Judejaca se još u davna vremena, pod raznim političkim i vjerskim utjecajima, začela ideja o dolasku Mesije, Spasitelja. Ova ideja nosila je ispočetka vjersko-politički karakter. Mesija je trebao biti spasitelj judejskog naroda i radikalni propovjednici – mesijanisti bili su uvjereni da će odmah iza spasitelja doći pobjede izabranog naroda i njegova vladavina nad cijelim svijetom. Ove mesijanističke ideje često su oživljavale u danima teškim po judejski narod: osobito značenje stekle su one nakon potpadanja Judeje pod vlast Rima, koji ne samo što ju je ugnjetavao raznim porezima, već često nije vodio računa ni o njenoj vjerskoj samobitnosti – o monoteizmu, koji ne dopušta učešće u drugim kultovima. Najdosljedniji borci protiv Rima za vrijeme Judejskog rata bili su istovremeno uvjereni

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

mesijanisti.. Drukčije je tumačen mesijanizma po judejskim općinama koje su se nalazile izvan Palestine.

Filon Aleksandrijski

Još u doba helenizma – u III.-II. st. pr. K. – u mnogim gradovima nastale su judejske naseobine; ti Judejci dijaspore , koji su živjeli daleko od domovine, čuvali su zakon, nastojali su se zaštiti od tuđinskih vjerskih utjecaja, pazili su na čistoću svoje vjere i obreda. Ali se dijaspora nije sastojala samo od Judejaca. Judaizmu, kao i drugim sinkretističkim religijama, bio je svojstven prozelitizam, tj. nastojanje da svoju vjeru raširе među poganima. Ali čak ni sama judejska religija, usprkos težnjama čuvara zakona, nije bila oslobođena utjecaja drugih vjerskih i filozofskih sustava na nju. Pojavljuju se misli o bliskosti između judaizma i grčke filozofije. Osobito dosljedno provodio je tu ideju Filon iz Aleksandrije, koji je živio pred kraj I. st. pr. K. i u prvoj polovici I. st.

Filon je dokazivao da je u judejskim knjigama dana "sva mudrost", i zadatak tumača sastoji se u tome da otkriju njen smisao. Ideja monoteizma koju je propovijedala judejska religija tog vremena, dobila je u Filonovom učenju svoj završetak i filozofsko obrazloženje. Svemoguće božanstvo, po Filonu, različito je od svijeta po svom biću. Posrednici između svijeta i božanstva su sile, koje Filon uspoređuje sa anđelima judejske religije i demonima grčke filozofije. Vrhovnu silu predstavlja Logos (riječ), "ona je u boga i ona je sama bog"; to je ideja svih ideja, da upotrijebimo Platonove pojmove, ona je istovremeno sin božji. Filon najvišim čovjekovim ciljem smatra mističko sjedinjenje, stapanje sa božanstvom. Ono se ne postiže putem prinošenja žrtvi, već putem iskrenog pokajanja.

Filonove ideje, samo u vulgariziranom obliku, i njima bliske postavke širile su se među općinama dijaspore. Judejske mesijanističke nade kod Judejaca izvan Palestine, od kojih mnogi čak nisu znali hebrejski jezik, dobile su apstraktan, mističan karakter. Budući Mesija nije prikazivan kao politički spasitelj naroda, već kao osloboditelj čitavog čovječanstva od njegove grešne biti.

Postanak kršćanstva

Od svih vjerskih sustava koji su se širili Rimskim Carstvom, osobitu važnost steklo je kršćanstvo, koje se pretvorilo u svjetsku religiju i prenijelo potonjim stoljećima neke elemente antičke kulture.

Kršćanstvo nastaje u I. st. Sačuvana ranokršćanska književnost pojavila se relativno kasno: veliki dio njenih tvorevina pojavio se onda kada je kršćanstvo već bilo formirana organizacija; pri tome, ona djela koja su ušla u Novozavjetni kanon predstavljaju rezultat odabira, rezultat borbe, vođene između određenih skupina u samoj Crkvi. Prva sustavna povijest kršćanstva, povijest kršćanske Crkve od cezarejskog episkopa Euzebija, pojavljuje se u IV. st. i jedan njen dio, koji govori o prvim stoljećima kršćanstva, nije napisan po dokumentima, već na osnovu predaje. Stoga se u spomenicima ranog kršćanstva legenda i stvarnost isprepliću na najčudniji način.

Porijeklo Novozavjetnog kanona

Kakve su bile konture ranokršćanskog učenja, može se rekonstruirati na osnovu nekih kršćanskih spomenika. Najraniji među njima je Ivanova "*Apokalipsa*" ("Otkrivenje"). Napisana je krajem 67., ili na samom početku 68. g., za vrijeme građanskog rata, nakon Neronove smrti.

"Apokalipsa" predstavlja judejsko-kršćansko djelo. Njen pisac spominje kršćanske crkve, ali se one još nisu odijelile od judejskih općina. Pisac predbacuje nekim maloazijskim crkvama što njihovi članovi jedu meso od žrtva prinošenih idolima i što "bludniče", tj. stupaju u brak sa inovjercima. Pisac daje mističan lik Isusa, lišen ljudskih crta. Glavni sadržaj knjige čini kraj

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

svijeta, zadnja vremena, koja se piscu čine neobično bliskim: *"I doći ću skoro, i plaća moja sa mnom, da dam svakome po djelima njegovima"*. Isusu prethodi pojava antikrista u obliku zvijeri, i kušnja ljudi. Rim i rimski carevi nigdje se ne spominju u Apokalipsi, ali čitavo djelo nosi očito antirimski karakter. Rim figurira pod alegoričnim nazivom babilonske bludnice, koju očekuje stroga kazna. Poslije odmazde doći će spas pravednika i nastati tisućgodišnje carstvo, poslije čega će biti stvoren novo nebo i nova zemlja .. "Apokalipsa" je napisana na grčkom jeziku, ali su njena simbolika i izrazi bliski judejskoj vjerskoj književnosti.

Osim Ivanove "Apokalipse" postojala su i druga djela istog žanra. Sva su ona nosila eshatološki karakter tj. naučavala su o dolasku kraja svijeta.

Sljedeći ciklus djela čine *"Poslanice"*, među kojima osobito značenje imaju "Poslanice apostola Pavla". U "Poslanicama" još nema sustava novog vjersko učenja. One obrađuju pojedine postavke dogmatike i rješavaju razna pitanja iz života maloazijskih i makedonskih, kao i korintkse i rimske kršćanske općine. Lik Isusa Krista nosi, kao i u "Apokalipsi", mističan karakter. Ali "Poslanice" govore o njegovom utjelovljenju, rođenju od djevice, o smrti za grijehe čovječanstva. Središnje točku Pavlovog učenja čini ideja o iskupljenju ljudskih grijeha pomoću Kristove smrti, i o njegovom uskrsnuću od mrtvih. Nigdje u "Poslanicama" nema detalja o Isusovom zemaljskom životu. "Poslanice" su napisane u vrijeme kada se kršćanstvo već odvojilo od judejske religije. Njihov pisac ili pisci su vatrene pristaše propovijedanja kršćanstva među poganima. Nova religija dobivala je kozmopolitski karakter; "Poslanice" su prožete eshatološkim duhom, ali u njim nema onih slika o odmazdi koje su se ukazivale piscu "Apoklipse".

Evanđelja, koja govore o Kristovom zemaljskom životu, nisu se formirala odjednom, i sastavljena su od raznih elemenata. Njihov najstariji dio predstavljaju pouke, Kristove riječi, takozvana "logija"; jedna njihov dio bio je sistematiziran, i njima su priključeni biografski podaci o Isusovom životu. U kanon su ušla četiri evanđelja: Mateja, Marka, Luke i Ivana. Prva tri nazivaju se sinoptičkim; u njima pripovijedanje o Isusovom životu ima mnogo zajedničkih crta, premda su nejednaka po stilu. Zasebno je četvrto evanđelje, Ivanovo. Ono počinje kratkim izlaganjem učenja o Logosu. Upravo je Krist, po učenju tog evanđelista, bio utjelovljeni Logos. Osim ova četiri kanonička evanđelja, koje je crkva kasnija priznala, postojala su i mnoga druga, apokrifna, od kojih su nam se neka sačuvala. Datum postanka evanđeljâ različito se određuje, ali je evanđeoska tradicija nastala najkasnije sredinom II. st., jer u to vrijeme spadaju fragmenti kršćanskih tekstova koji su nedavno nađeni u Egiptu (objavljeni 1935.). Oni pripadaju tradiciji koja je unekoliko drukčija od one koju je crkva kasnije usvojila, jer pored tekstova koji se doslovno poklapaju sa Ivanovim evanđeljem (najkasnijim), ima i fragmenata koji se ne mogu identificirati ni sa jednim od poznatih tekstova, premda su po sadržaju bliski nekim od njih.

Tako je stvorena biografija Isusa Krista, koji se smatra osnivačem nove religije. Po novom učenju, da bi se ispunio judejski zakon i stara proročanstva, u jednom od judejskih gradova djevojka Marija podigla je na čudan način dijete, koje, u zreloj dobi, prima krštenje od judejskog propovjednika Ivana Krstitelja, i posvećuje svoj život propovijedanju novog učenja. On uči narod i čini čuda. Njegova djela nalaze potvrde u starim proročanstvima. Ali su njega zamrzili judejski svećenici i književnici. Kratko vrijeme prije praznika psahe izdao ga je učenik Juda, tako da je od jeruzalemskog sinedriona bio osuđen i po presudi rimskog prokuratora Poncija Pilata razapet na križ. Nakon tri dana Isus je uskrsnuo, javio se učenicima, a zatim uzašao na nebo. Isus je, po učenju evanđelista, bio pravi Mesija, Krist. Njegova smrt i uskrsnuće znače spas ljudi od praroditeljskog grijeha.

Na Evanđelja se nadovezuju *"Djela apostolska"*, koja govore o podvizima prvih propovjednika novog učenja. Ova je knjiga stvorena relativno kasno, ali u njoj ima i ranih elemenata. "Djela " nam daju predodžbu o životu ranih kršćanskih općina. Središnje mjesto dodijeljeno je u njima apostolu Pavlu, koji je prikazan kao dosljedan pristaša propovijedanja kršćanskog učenja među poganima.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Ranokršćanske općine

Za karakteristiku životu kršćanskih općina od velikog je značaj takozvano "Učenje dvanaestorice apostola" (Didaché)- jedan od ranih kršćanskih izvora, koji nije ušao u Novozavjetni kanon i koji je nađen relativno kasno (1883. g.).

Na osnovu "Učenja dvanaestorice apostola" i "Djela apostolskih" možemo stvoriti određeno sliku o životu ranih kršćanskih općina. Karakteristična je eshatološka usmjerenost ranih kršćana, njihova uvjerenost u skori drugi dolazak Isusa Krista, koji ne treba ljude zateći nespremnima. Oni moraju biti moralno spremni za to. Otuda učenje o potrebi moralnog očišćenja. Sa tim se spaja ideja ljubavi, ideja bratstva. "Djela" ukazuju na to da je u ranim kršćanskim općinama bila poznata zajednica imovine. Izvanredno je široko bilo razvijeno i činjenje dobročinstava. Te su općine bile međusobno povezane, i pojedini njihovi predstavnici vodili su između sebe prepisku, upućivali jedni drugima poslanice; putujući apostoli i propovjednici, prelazeći iz jednog grada u drugi, uspostavljali su veze među članovima raznih kršćanskih skupina.

Pitanja vjerske naobrazbe su veoma važna članovima općine; vode se diskusije, stvaraju norme za ponašanje u životu.

Postanak hijerarhije

Osobito značenje imale su u općini osobe za koje se smatralo da posjeduju Božja milost. Iz njihovih redova formirana je karizmatična hijerarhija (karizma znači milost), kojoj su pripadali proroci i apostoli. Apostoli su u isprva bili propovjednici nove vjere, organizatori općina; oni su skupljali priloge za potrebe drugih općina i za propovijedanje Kristova nauka.

Uz karizmatičnu hijerarhiju pojavljuju se i drugi voditelji kršćanskih općina. U prvom redu izdvajaju se takozvani prezbiteri (stariji). To su, po svemu sudeći, bili najviše cijenjeni članovi općine, koji su pazili na red za vrijeme molitvenih skupova. Osim njih postoje i niži članovi, koji pomažu prezbiterima u organizaciji svakodnevnog života općine. To su sluge, ili grčki, đakoni. Kad je imovina općine porasla, izdvaja se posebna osoba – episkop, tj. "nadzornik" nad imovinom općine. Ovaj termin često se upotrebljava u grčkom jeziku za oznaku raznih osoba koje su obavljale kako službene tako i privatne zadatke.

Socijalni sastav ranokršćanskih općina

Sastav kršćanskih općina još od samog početka njihovog postojanja bio je raznorodan. Ova crta karakteristična je za mnoge sinkretističke kultove; *"Gdje nema Grka ni Židova, obrezana ni neobrezana, divljaka ni Skita, roba ni slobodnjaka, nego sve u svemu Krist"*. Prema tome, kršćanstvu je bila strana nacionalno-vjerska izoliranost. Bivši pogani, kojima su pripadali ljudi raznih etničkih skupina, veoma su rano počeli igrati važnu ulogu u kršćanstvu. Ideja jednakosti, na koju se nailazi kod stoičara i rimskih pravnika, provedena je kod kršćana dosljednije nego u drugim učenjima. Kršćanstvo je proglasilo bratstvo svih ljudi, jednakost robova i slobodnih. Ono se posebno obraćalo "onima koji pate i koji nose teret", obećavajući im mir i utjehu.

Postanak kršćanskog kulta

Kršćanstvo nije privlačilo samo svojom idejom jednakosti i nadom u spas. Ono je u manjoj mjeri od ostalih sinkretističkih kultova bilo vezano za tradicionalne nacionalne religije. Kršćanstvo je pojednostavilo kult, ukinulo prinošenje žrtva. Najstariji kršćanski obredi (tajne) bili su krštenje, koje je obavljano prilikom stupanja u općinu, i pričest kruhom i vinom, koje se obavljalo za vrijeme vjerskih skupova. Na oba ova obreda nailazi se i u drugim kultovima; nisu bili novi ni oni mistični pojmovi na koje se nailazi u kršćanstvu. Ali je nov bio spoj tih elemenata. Drukčiji nego kod ostalih sinkretističkih kultova bio je i stav prema inovjernim organizacijama.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Nijedan od kultova nije se odlikovao tako strogom isključivošću kao kršćanstvo. Ovu isključivost kršćanstvo je primilo od judaizma, ali je odbacilo njenu nacionalnu ograničenost. Kršćanin nije smio sudjelovati ni u jednoj "poganskoj" vjerskoj ceremoniji. Budući je svaki društveni akt u municipijima, kolegijima itd. bio praćen vjerskim obredima, kršćani su morali zauzeti poseban položaj u društvu. Nisu uzalud oni sebe nazivali "trećim rodom", "izabranicima", "stadom Kristovim". Ovo odricanje od poganskog svijeta, koji je kasnije nazivan đavolovim svijetom, bilo je ideološko opravdanje pasivne rezistencije prema Rimskom Carstvu.

Porijeklo episkopata

Vanjski porast kršćanstva i postepeno mijenjanje njegovom socijalnog sastava utjecali su i na kršćansku organizaciju, i na ideologiju kršćanstva.

Predstavnici karizmatične hijerarhije postepeno gube svoje značenje. Prezbiteri i episkopi, koji su prije samo pazili na red, pretvaraju se sada u voditelje općina. Pritom osobito značenje dobiva episkop, koji staje na čelo općine pojedinog grada. Ispod njega stoje prezbiteri, a za njima slijede đakoni. Samo te osobe smiju obavljati kult, propovijedati, organizirati svakodnevni život.

Pred kraj II. st. konačno se oblikuje pojam jedinstvene kršćanske crkve, koja se sastoji od niza pojedinih crkava; i njima upravljaju episkopi, čija je duhovna vlast neograničena. Razvitak monarhijskog episkopata nailazi na oporbu od strane kršćanskih skupina koje su branile karizmatičnu hijerarhiju. Nju su osobito dosljedno branile pristaše M o n t a n a , maloazijskog propovjednika. Ali su predstavnici episkopata crkve uspjeli svladati tu struju.

Gnosticizam

Sastav kršćanskih općina postepeno se mijenja i u kulturom pogledu. U kršćanske općine ulaze i predstavnici inteligencije, ljudi koji poznaju grčku filozofiju, retori i učitelji. Pri rješavanju najraznovrsnijih pitanja oni nastoje iskoristiti metode i pojedine postavke grčke filozofije.

Ovaj smjer u teologiji i filozofiji koji je izražen u filozofiji Filona i koji je nastojao judejsku teologiju pomiriti s načelima grčke filozofije, bio je veoma raširen. Njegove tragove nalazimo i u apostolskim poslanicama. On je osobito primjetan u četvrtom evanđelju. Kasnije taj smjer dobiva sve veće značenje u kršćanstvu. Osobito jasan izraz nalazi on u gnosticizmu. Gnosticizam dolazi od grčke riječi *gnosis* (znanje), ali gnostičari pod znanjem nisu podrazumijevali racionalističku spoznaju svijeta, već spoznaju božanstva, koje se ne postiže logičkim putem, već putem mističnog stapanja sa božanstvom, mističnog poniranja u tajne kozmosa. Gnostičari nastoje kršćanska načela spojiti sa raznim elementima iranske mistike, babilonskih astralnih učenja itd.; tim putem htjeli su oni prevladati tradicionalne judejske predodžbe koje su se sačuvale u kršćanstvu. Basilid, na primjer, naučava da se "najprije od nerođenog oca rodio Razum, od njega – Logos (riječ), od Logosa – Prosudba, od Prosudbe – Mudrost i Snaga, a od Snage i Mudrosti rodile su se Vrline, Načela i Anđeli, koje on naziva prvima, i oni su stvorili prvo nebo. Krista gnostičari zamišljaju kao apstraktan princip, Logos, Eon (eon na grčkom znači vijek): neki od njih poriču mogućnost Kristovog utjelovljenja, drugi utjelovljenje i smrt smatraju samo prividom. Postojalo je mnoštvo raznih gnostičkih struja.

Načela koja su na kraju odnijela pobjedu nisu bile neke unaprijed postavljene postavke. Ona su se izgrađivala tijekom borbe, i moga od njih preuzeta su od protivnika. Pobijedila je ona srednja struja na čijem je čelu stajao monarhijski episkopat.

Kršćanstvo i Rimsko Carstvo. Progoni kršćana

Borba u samoj Crkvi ispreplitala se s borbom kršćanstva protiv poganstva i protiv tvrđave poganstva – rimske državne vlasti. Stav ranih kršćana prema Rimskom Carstvu nigdje nije bio potpuno određeno izražen. *"Dajte caru carevo, a Bogu božje"* – takav je odgovor dan u

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Evanđelju. U "Poslanicama" se propovijeda pokoravanje vlastima, jer "*nema vlasti koja ne bi bila od Boga"*. Pisac jedne od poslanica traži da se ljudi mole za cara i za sve koji se nalaze na vlasti. Ali, po svemu sudeći, nisu svi kršćani bili toliko lojalni kao pisac ovih postavki. "Apokalipsa" nosi izrazito antirimski karakter, a to, po svemu sudeći, nije bio jedini oporbeni dokument. Negativan stav prema svemu što se nalazi u svezi s poganskim kultom dovodio je do određene otuđenosti kršćana, koji nisu sudjelovali u municipalnom životu, u životu kolegijâ, nisu slavili opće praznike niti sudjelovali ni u kakvim procesijama itd.

Sve je to izazivalo negativan stav prema kršćanstvu od stane vladajućih skupina rimskog stanovništva; takav stav produbljivan je još i time što je većina općina pripadala nižim društvenim slojevima, a sam kršćanski nauk zastupao je opću jednakost ljudi pred Bogom. Kršćanima su pripisivana ubojstva djece i pričešćivanje njihovom krvlju. O njima su pričalo kako se za vrijeme molitvenih skupova u određenom trenutku gase svjetiljke, što je bio signal za opći razvrat. Širili su se glasovi da otpadništvo kršćana od bogova i tajna magija izazivaju društvene nesreće (kugu, sušu itd.). Nesumnjivo je da su među protivnicima kršćanstva veliku ulogu igrali njihovi konkurenti – svećenici raznih kultova, obrtnici koji su izrađivali razne predmete poganskog kulta, gatari i dr. Sukobi između kršćana i njihovih protivnika često su se završavali ubojstvom najupornijih i najfanatičnijih kršćana. Državna vlast obično je stajala na stranu progonitelja kršćanstva. Tako nastaju progoni kršćana.

Pristaše kršćanstva prikazuju kršćanstvo kao progonjenu religiju, a kasnije je kršćanska tradicija preuveličavala broj progona i broj poginulih u njima. Ipak nema osnova za sumnju u to da su progoni počeli još u ranom razdoblju kršćanske povijesti. Tacit kaže da je Neron, 64. g., želeći otkloniti od sebe sumnju za palež Rima, *"predao smrti na mukama one koje svjetina naziva kršćanima"*. Po riječima istog povjesničara ogromno mnoštvo (multitudo ingens) kršćana bilo je predano smrti na mukama. Potpuno je moguće da je Tacit, polazeći od onog što je znao o njemu suvremenim kršćanima, preuveličavao razmjer progona, ali ne možemo poreći činjenicu da su kršćani bili progonjeni. Nju potvrđuje Svetonije, koji kaže: *"Podvrgnuti su pogubljenju kršćani, ljudi koji se drže novog, štetnog praznovjerja"*.

Nije bilo nikakvog zakona posebno uperenog protiv kršćana. Kršćani su pozivani na odgovornost uglavnom zbog optužbi za bezbožnost (jer su odbijali sudjelovati u službenim kultovima), za uvredu veličanstva (jer kršćani nisu prinosili žrtve pred carevom statuom), ali i za tajne zločine, koje im je svjetina pripisivala. Progon je mahom započinjala svjetina, koju su možda inspirirali poganski svećenici. Ponekad je upravnik provincije, u svezi sa kakvom društvenom nevoljom, osuđivao kršćane na smrtnu kaznu. U kasnijoj kršćanskoj tradiciji priča se da su mučenici za vjeru odbijali prinositi žrtvu, a da su odbijali izdati imena istovjernika i da su na pitanje sudaca odgovarali otvoreno: "Christianus sum". (Ja sam kršćanin). Kršćani su podvrgavani najstrožim kaznama: predavani su zvijerima da ih rastrgaju, spaljivani su, kamenovani. Jedan od takvih progona izvršen je u Lugdunu (Lionu) 177. g., za vladavine Marka Aurelija, kada je, po Euzebijevim podacima, poginulo 48 kršćana.

Progoni nisu slabili kršćanske općine: Vjerski fanatizam dovodi čak do "žeđi za mučeništvom". Uspomena na poginule sveto je čuvana po općinama; preživjeli ispovjednici uživali su veliki autoritet. Kod jednog djela kršćanstva pojavljuje se misao o mogućnosti pomirbe crkve i države. To se održava u takozvanoj apologetici.

Razdoblja progonâ smjenjivala su razdoblja relativne vjerske snošljivosti. Tada kršćanske općine nisu progonjene i nisu izdvajane od ostalih kolegija sitnih ljudi (collegia tenuiorum), koji su bili veoma rašireni, pa i u samom ustroju kršćanskih općina bilo je dosta sličnosti s kolegijima.

Protivnici kršćanstva

U posljednjoj četvrtini II. st. pojavljuju se književna djela uperen protiv kršćanstva. Među takva djela spada Lukijanova satira *"O Peregrinovoj smrti"*. Protiv kršćana pisao je Fronton,

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

učitelj Marka Aurelija, kao i Lukijanov suvremenik Celz. U tim djelima pobijano je kršćansko učenje, dokazivana neodrživost pojedinih postavki kršćanskog nauka. Smatrali su ih krivim i zbog demokratskog ustroja njihovih općina. Celz, na primjer, piše da kršćani *"žele i mogu sebi privući samo maloljetne, ljude niskog porijekla, neobrazovane, robove i dječurliju". Propovjednici kršćanstva su "grebenari vune, obućari, tkalci, najgori prostaci".*

Kršćanski apologeti

Kršćanski apologeti dokazuju apsurdnosti optužbi protiv kršćana. Istovremeno oni naglašavaju da kršćani spadaju među najlojalnije rimske podanike, koji upućuju molitve za cara. Uz to, dokazuje se da je kršćanstvo najviša religija. Služeći se argumentima stoičara i takvim knjigama kao što su Varonove "Starine", kršćani su dokazivali jalovost služenja idolima, besmislenost i neodrživost raznih mitova. Slično Filonu iz Aleksandrije, apologeti nastoje načiniti most između kršćanstva i grčke filozofije. Sličnost pojedinih postavki grčkih filozofa sa starozavjetnim knjigama objašnjava se običnom posudbom. Apologeti su tvrdili da su grčki mislioci uzeli mnogo što iz judejskih svetih knjiga. Oni su isticali i sličnost nekih obreda, objašnjavajući to đavolovim lukavstvom. Na taj način apologeti nisu samo branili, već i propagirali kršćanstvo. Ovaj književni rod bio je relativno široko rasprostranjen. Jedan od prvih apologeta bio je Aristid, koji je na grčkom jeziku napisao "Apologiju", upućenu Antoninu Piu. Sredinom II. st. pisao je Justin, prozvan filozofom i mučenikom. Pored apologetskih djela Justin je napisao i niz rasprava protiv heretika. Pred kraj II. st. počela je književna djelatnost najvećeg kršćanskog apologeta i pisca – T e r t u l i j a n a , porijeklom iz Rimske Afrike.

Počeci kršćanske umjetnosti

U II. st. dolazi do začetka kršćanske umjetnosti. Prisiljeni na sakrivanje svojih molitvenih skupova, kršćani nisu mogli graditi hramove. Osni su se skupljali po raznim prostorijama. U Rimu su zborno mjesto kršćana bile k a t a k o m b e . U njima su kršćani sahranjivali mrtve, tamo obavljali i bogoslužja. Po katakombama su čuvani primjerci kršćanske umjetnosti. Za slikarstvo i kiparstvo kršćana karakteristične su simboličke predodžbe. Naročito je rasprostranjen predodžba dobrog pastira, ribe (riba, na grčkom IXOYΣ, daje prva slova pet grčkih riječi: "Isus Krist, Sin Božji, Spasitelj") i vinove loze.

Širenje kršćanstva

Pred kraj II. st. kršćanstvo se širilo u svim područjima Rimskog Carstva. Nositelji novog učenja, njegovi misionari, bili su najprije stini obrtnici i trgovci, koji su putovali iz jedne provincije u drugu, i vojnici, koji su boravili po raznim provincijama. Veliku ulogu u širenju kršćanstva igrali su posebni poslanici, koji su u prvom stoljeću kršćanstva nazivani apostolima.

Kršćanstvo je pomirilo zapadne i istočne vjerske i filozofske poglede. Ono je ustalo protiv svih dotad postojećih religija, protiv ceremonijala, općeg za sve njih; ono svoje sljedbenike stječe uglavnom iz redova nižih slojeva stanovništva, i obraća se svim narodima bez razlike; ono tvrdi da "nema ni Grka, ni Židova, nego sve u svemu Krist".

Kršćanstvo je prinošenje žrtava u cilju stjecanja božje milosti, prinošenje koje je opće za sve religije, zamijenilo jednom zauvijek prinijetom žrtvom, koja iskupljuje sve grijehe čovječanstva. Organizirano uređenje kršćanke crkve i sustav episkopata također su odgovarali uvjetima svjetskog carstva. U višim krugovima crkvene hijerarhije počelo se opažati zbližavanje sa robovlasničkom državom i aktivna podrška politike careva.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

SEDMI DIO

KRIZA III. ST.

Glava XXXII.

DINASTIJA SEVERA
(193. - 235. g.)

1. Građanski rat 192. - 193. g.

Car Komod bio je posljednji predstavnik dinastije Antoninâ. Kao i za vrijeme prethodnih prevrata, rukovodeća uloga kod izbora novog cara pripadala je pretorijancima. Za cara je proglašen senator Publije Helvije Pertinaks, čovjek neznatnog porijekla, ali iskusan vojskovođa i čovjek od autoriteta među senatorima. Pertinaks se je nastojao vratiti politici Antonina Pija i Marka Aurelija. Uživajući podršku Senata, on je odredio mjere za saniranje financija i porezno rasterećenje te poduzeo mjere za jačanje discipline u vojsci. Pertinaksova djelatnost izazvala je nezadovoljstvo pretorijanaca, i on je bio ubijen (192. g.).

Razuzdani pretorijanci objavili su svojevrsnu licitaciju za carsko prijestolje i postavili za cara bogatog senatora Mark Didija Julijana, koji je svakom vojniku obećao po 25 tisuća sestercija.

Vladavina Didija Julijana nije bila dugog vijeka. Legija koje su se nalazile po provincijama nisu htjele pretorijancima ustupiti povlasticu biranja cara.

Provincijske vojske proglasile su gotovo istovremeno tri cara: legije koje su se nalazile u Britaniji izabrale su Decima Klodija Albina, panonske legije proglasile su za cara Lucija Septimija Severa, a istočne trupe izvikale su za cara legata Sirije – Gaja Pescenija Nigera.

Najbliže se Rimu nalazio Septimije Sever, koji je zauzeo grad. Didije Julijan bio je ubijen, a krivci za Pertinaksovu smrt pogubljeni. Slično carevima iz prethodne dinastije, Sever je položio svečanu prisegu da bez senatske odluke neće kazniti nijednog senatora. Sa Klodijem Albinom Sever se sporazumio, posinio ga, dao mu titula cezara, i nakon toga krenuo na Istok, u borbu protiv Pescenija Nigera.

Sljedeće, 194. g., Pescenije Niger bio je poražen i poginuo je. Gradovi koji su pomagali Nigera bili su okrutno kažnjeni. Antiohija je bila degradirana na položaj sela u okrugu grada Laodikeje. Okrutno je bio kažnjen Bizantion, koji je bio zauzet nakon duge opsade: magistrati i vojnici koji su branili grad bili su pobijeni, grad je izgubio autonomiju, a stanovnici su morali plaćati danak; čitav teritorij Bizantiona priključen je Perintu. Sever je krenuo u pohod protiv Parta, koji su pružali pomoć njegovom suparniku. On je osvojio sjevernu Mezopotamiju i u Nizibisu osnovao rimsku koloniju (196. g.), ali se je morao vratiti na Zapad, gdje je protiv njega ustao Klodije Albin. Borba se završila punom pobjedom Severa (197. g.).

2. Septimije Sever

Lucije Septimije Sever, koji je vladao od 193. do 211. g., potjecao je iz afričkog grada Veliki Lentis. Prije nego što je proglašen carem postigao je uspješnu vojničku karijeru. Bio je to prilično obrazovan čovjek, čvrste volje, dobar vojskovođa i administrativac.

Odnos prema vojsci i vojna reforma Septimija Severa

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Septimije Sever dobo je carsku vlast od vojnika, i vojnici su i dalje ostali glavni oslonac kako njegov, tako i njegovih nasljednika. Dion Kasije pripisuje mu ove posljednje riječi, upućen pred smrt sinovima: *"Slažite se, bogato plaćajte vojnike, a za ostalo se ne brinite"*.

Septimije Sever izvršio je niz važnih reformi koje se tiču vojske. Prijašnji sastav pretorijanske garde, koja je raspolagala carskom vlašću, bio je raspušten još 193. g. Novi pretorijanci uzeti su iz podunavskih zemalja. Dok su prije u pretorijansku gardu uključivani Italici i stanovnici takvih provincija kao što su Španjolska i Galija, sada je garda popunjena uglavnom bivšim vojnicima podunavskih i sirijskih legija. Nedaleko od Rima smještena je u logor nova legija, sastavljena poglavito od stanovnika podunavskih i istočnih legija.

Pretorijanci su izgubili mnoge svoje povlastice. Prije Severa srednji časnički kadar legijâ popunjavao se gotovo isključivo iz redova Italika, jer su za centurione imenovani gotovo isključivo pretorijanci. Od Severovog vremena položaj svih legija izjednačava se s položajem pretorijanske garde. Sada je svaki vojnik mogao napredovati u službi, mogao je postati centurion i čak vitez. Uslijed toga, od Severovog vremena jača proces provincijalizacije i barbarizacije.

Važnu posljedicu imalo je to što su vojnici dobili pravo stupanja u zakoniti brak. I prije Severa su se uz stalne rimske logore naseljavale vojničke obitelji; sada je takvo stanje bilo legalizirano. Vojnici su dobili pravo života u obitelji, iako logorski režim nije bio ukinut. Nekim pograničnim jedinicama dodijeljena su zemljišta, koja su u manjim česticama davana vojnicima. Uslijed toga, pogranične su postrojbe postale manje pokretljive, vojnici su bili više vezani za zemlju nego prije. Veterani su dobili niz povlastica, oni su bili oslobođeni mnogih municipalnih obveza. To su, bez sumnje, bili ustupci vojsci, od koje je Septimije Sever i dobio vlast.

Odnos prema Senatu i reforme državne uprave

Usprkos prisezi, koju je dao na početku svoje vladavine, Septimije Sever je dosljedno provodio antisenatsku politiku. Sudski progoni senatora – najprije zbog sumnje da gaje simpatije prema njegovim konkurentima, a potom na osnovu raznih denuncijacija – trajali su tijekom čitave vladavine Septimija Severa. Senat je izgubio značaj koji je bio stekao pod Antoninima. Istovremeno jača carska birokracija. Ulogu vrhovnog organa u državi igrao je carev savjet (Consilium principis). Odluke tog savjeta zamjenjivale su u određenom pogledu senatske odluke. U njemu su zasjedali najistaknutiji pravnici toga vremena, koji su odigrali veliku ulogu kod razrade rimskog prava. Pod Septimijem Severom (od 205. g.) postavljaju se dva prefekta pretorija, od kojih je jedan razmatrao samo građanske predmete (taj je položaj zauzimao Papinijan, jedan od najboljih rimskih pravnika carskog doba). Slabio je značaj senatorskih dužnosti i u provincijama. Septimije Sever je više volio postavljati vitezove, uglavnom iz redova isluženih vojnika.

Erarij – blagajna koja stoji pod nadzorom Senata – pretvorio se pod Septimijem Severom u rimsku gradsku blagajnu. Fisk je stekao općedržavno značenje; pritom je izdvojeno posebno povjerenstvo za upravu osobnom carevom imovinom (res privata, ili ratio privata), na čijem je čelu bio poseban prokurator.

Honestiores i humiliores

Pod Septimijm Severom izvršene su i neke promjene u sustavu kazni za kaznena djela. Staleška razgraničenja nikad nisu prestajala postojati u rimskom društvu; pravnici su ljude dijelili na dvije osnovne kategorije: na slobodne i neslobodne. Prilikom određivanja raznih pravnih normi koje se tiču slobodnog stanovništva, pravnici su razlikovali rimske građane od osoba koje nemaju prava punog rimskog građanstva. Pod Septimijem Severom kod utvrđivanja kazni razlikuju se honestiores – ugledni i humiliores - sitni ljudi. U prvu kategoriju spadali su

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

senatori, vitezovi, predstavnici viših časničkih činova, dekurioni. Svi ostali spadali su u ovu drugu kategoriju. Ljudi niskog socijalnog položaja mogli su biti pogubljeni uz mučenje; umjesto progonstva oni su pretvarani u robove. Što se tiče povlaštenih osoba, oni su bilo oslobođeni od mučenjâ i mogli su apelirati neposredno na cara.

Dioba slobodnog stanovništva na honestiores i humiliores opaža se i u sljedećim razdobljima i osobito je karakteristična za kasno Carstvo.

Nakon rastrošne vladavine Komoda rimske su se financije nalazile u teškom stanju. Uz to su unutarnje i vanjske Severove mjere zahtijevale znatna sredstva. Zato su porezi naplaćivani s većom strogošću nego prije. Kod ubiranja porezâ odgovornost je padala uglavnom na najviše predstavnike gradske samouprave – na decemprimi. U svezi s tim bila je reforma Septimija Severa izvršena u Egiptu. Svim metropolama nomâ, koje su se nalazile na položaju sela, dana su prava gradova, i u njima je uvedena samouprava, očigledno zato da bi se i oni uključili u opći porezni sustav.

Gospodarski položaj Carstva

U vezi sa slabljenjem prijestolnice, vojske i carske birokracije povećane su i razne naturalne obveze. Nedostatak financijskih sredstava dovodio je od kvarenja novca; u srebrnom denariju količina srebra smanjena je gotovo za polovicu. To se odrazilo na razmjeni, i iz jednog maloazijskog natpisa doznajemo da se u jednom gradu, uslijed pojave novog novca razvila špekulacija i da su porasle cijene proizvoda. To je svjedočilo o nadolazećoj financijskog krizi u čitavom Carstvu. Ali su se pojedine provincije u vrijeme Septimija Severa i dalje razvijale. Naročito u ovo razdoblje pada ogroman broj natpisa koje svjedoče o procvatu afričkih gradova. Istovremeno, i u Afriku i u druge provincije upućivani su gradski kuratori (curatores rerum publicarum), što svjedoči o jačanju gradske kontrole nad gradskim financijama. Češće se po provincijama nailazi i na takozvane frumentarii – policajce koji prate raspoloženje vojnog i civilnog stanovništva. Unutarnji red u mnogim mjestima bio je narušen. U samoj Italiji pojavile su se razbojničke bande. Na primjer, dugo vremena ostao je neuhvaćen razbojnik Bula

Unutarnja politika Septimija Severa predstavlja novu etapu u povijesti jačanja carske vlasti. Oslanjajući se uglavnom na vojsku i dodjeljujući joj svakovrsne povlastice, Sever je provodio antisenatorsku politiku i nastojao je predstavnike municipalne aristokracije po provincijama staviti u službu fiska.

Vanjska politika Septimija Severa

U vanjskoj politici Septimije Sever je pokušao ići Trajanovim putem. Borba sa Klaudijem Albinom natjerala ga je na prekid rada sa Partima; koristeći se Severovim odlaskom, partski kralj Vologaz IV., opustošio je Mezopotamiju, napao Armeniju i Siriju i opkolio Nizibis. Nakon okončanja sukoba s Albinom, Sever je krenuo u drugi pohod protiv Parta, koji je trajao od 197. do 199. g. Oslobođen je Nizibis i zauzete se ove partske prijestolnice – Seleukija i Ktesifon. Nakon osobnog sastanka Septimija Severa sa Vologazom zaključen je mir, po kome su Rimljani dobili Mezopotamiju. To područje pretvoreno je u rimsku provinciju kojom je upravljao namjesnik iz viteškog staleža.

U zapadnoj Europi Sever je poduzeo mjere jačanja rajnske i dunavske granice, a 208. g. organizirao je pohod na Britaniju, namjeravajući pokoriti sjeverni dio otoka, naseljen plemenima koja su često napadala rimsku provinciju. Nakon teške borbe Sever je uspio britanskim plemenima zadati poraz i obnoviti Hadrijanov zid. Ali on nije uspio završiti borbu; 211. g. Sever je umro u Britaniji.

3. Nasljednici Septimija Severa

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Karakalina vladavina

Septimije Sever ostavio je Carstvo dvojici sinova: Marku Aureliju Antoninu, nazvanom Karakala, i Publiju Septimiju Geti; oba su smatrana suvladarima, ali je poslove obavljao stariji brat – K a r a k a l a . Prvi akt njegove vladavine bila je pomirba sa britanskim plemenima, pod uvjetima uspostavljanja prijašnjih granica. Oba brata vratila su se u Rim, ali je Karakala ubrzo poslije povratka iz Britanije u Rim ubio Getu. On je uspio ishoditi priznaje ovog akta od strane vojske. Karakala je vladao od 211. do 217. g.

Okrutan i osvetoljubiv, sumnjičav i malodušan, istovremeno pun uvjerenosti u veličinu svoje vlasti, Karakala je još od prvih dana počeo progoniti senatore. Među ostalim žrtvama Karakaline okrutnosti pao je i pravnik Papinijan, koji je odbio ubojstvo Gete priznati pravednim.

Pod Karakalom je pojačan pritisak i na više slojeve municipalnog stanovništva. Istovremeno, Karakala je htio steći popularnost u vojsci. U Rimu je Karakala završio gradnju kupališta (t e r m i) , koju je započeo njegovo otac. Terme su svojim dimenzijama nadmašile sve dotadašnje teme i svjedočile o visokom stupnju razvoja arhitekture i građevinske tehnike. Kao pod Septimijem Severom i dalje se osjećao nedostatak novca. Usprkos povećanju nekih poreza, Karakala je također nastavio s kvarenjem novca.

Constitutio Antoniniana

212. g. Karakala je izdao edikt koji nosi naziv *Constitutio Antoniniana*. Po tom ediktu prava rimskog građanstva proširena su gotovo na čitavo slobodno stanovništvo. Ovaj zakonodavni akt završio je onaj proces asimilacije cjelokupnog slobodnog stanovništva, koji je počeo još u vrijeme Republike. Međutim, treba istaknuti da su u III. st. prava rimskog građanstva u znatnoj mjeri izgubila svoje prijašnje značenje. Zato ovom ediktu u antičkoj historiografiji nije pridavana osobita pozornost.

Dion Kasije, koji nam saopćava ovu mjeru, govori o njoj uzgred i smatra da ju je Karakala poduzeo u fiskalne svrhe. 1912. g. pronađen je fragment papirusa koji sadrži, po svemu sudeći, znatan dio grčkog prijevoda Karakalinog edikta. Motivirajući davanje građanskog prava svom slobodnom stanovništvu, car tu milost objašnjava time što veći broj ljudi treba upućivati molitve bogovima. U ovoj karakteristici zakona osjeća se nesumnjivo vjersko-politička tendencija, koja je pod Severima stekla osobito značenje.

Karakalin edikt pokazuje da nisu svi slojevi slobodnog stanovništva dobili rimsko građanstvo; građanstvo nisu dobivali takozvani dediticiji (dediticii).

Termin "dediticiji" istraživači objašnjavaju na razne načine. Dediticijama su prvotno nazivani neprijatelji koji se predaju na milost i nemilost pobjedniku. U doba Carstva taj je naziv proširen na neke kategorije oslobođenika, koji su dobili ograničeno oslobođenje. Moguće je da je taj pojam u tom smislu i upotrijebljen u Karakalinom ediktu. Ali neki istraživači pretpostavljaju da su dediticijima smatrani stanovnici provincija koji plaćaju osobni porez; pretpostavlja se da je njima pripadala masa egipatskog stanovništva. Većina pak istraživača izriče mišljenje da edikt proteže prava građanstva gotovo na čitavo stanovništvo Rimskog Carstva.

Karakalin edikt imao je pred sobom, nesumnjivo, fiskalne ciljeve: ne oslobađajući stanovništvo od prijašnjih poreza, on je na njega proširio jedinstven fiskalni sustav koji se učvrstio u Rimskom Carstvu.

Karakalina vanjska politika

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Karakala se je morao sukobiti sa neprijateljima Carstva kako na sjeveru tako i na istoku. 213. g. Karakala je vodio rat sa germanskim plemenima – Hatima i Alamanima; on je upao u neprijateljsku zemlju, ali je mir postigao samo zahvaljujući potkupljivanju. Na Dunavu je vodio borbu s Karpima i Jazigima.

Osvajanja Septimija Severa još nisu riješila partski problem. Izgledalo je da je došao zgodan trenutak za pohod, jer je Partsko kraljevstvo oslabila unutarnja borba, i Karakala je, oponašajući Aleksandra Makedonskog, sanjao o pokoravanju čitavog Istoka. 215. g. on je prodro duboko u Mezopotamiju, ali je Vologaz V. prihvatio rimske zahtjeve, i rat je bio okončan.

Nakon toga, Karakala je krenuo u Aleksandriju, gdje je po njegovoj naredbi izvršen masovan pokolj stanovništva; izvori govore da je to bila osveta za šale aleksandrinaca na račun cara, ali je najvjerojatnije da su ove Karakaline izvanredne mjere bile izazvane otporom koji su aleksandrinci pružali prisilnom novačenju, koje je Karakala namjeravao provesti.

216. g. Karakala je krenuo u novi pohod protiv Parta. Ali je u proljeće 217. g. protiv Karakale sklopljena urota, i on je bio ubijen.

Makrin i Elagabal

Vojnici su proglasili carem prefekta pretorija Marka Aurelija Makrina, čovjeka niskog podrijetla, koji je stigao do viteškog zvanja. To je bio prvi vitez koji je stekao carsku vlast.

Ali i pored nezadovoljstva Karakalom, Severi su među vojnicima i dalje uživali popularnost. Makrin pak nije imao autoriteta, a njegov pokušaj smanjenja plaća izazvao je nezadovoljstvo vojnika; uslijed toga je carem proglašen četrnaestogodišnji Varije Avitus Basijan, koji je bio rođak žene Septimija Severa (unuk njene sestre). Makrin je bio svrgnut i ubijen (218. g.).

Basijan je bio svećenik boga Sunca i zato je dobio nadimak Elagabal. Elagabal je pokušavao u Rimu uvesti kult Sunca. Vodio je raskalašen život, i orgije su bile njegova obična razonoda. To je tako trajalo oko četiri godine. Na kraju, revoltirani njegovim ponašanjem, pretorijanci su ubili cara koji je već svima postao mrzak (222. g.).

Vladavina Aleksandra Severa

Unutarnja politika

Carska vlast prešla je na Elagabalovog tetkića, koji je vladao pod imenom Aleksandar Sever (222. – 235. g.). Kad je Aleksandar Sever stupio na prijestolje, nije imao ni četrnaest godina. Veliki utjecaj na upravu imala je njegova baba Julija Meza i majka Mamea. Vladavina Aleksandra Severa predstavlja neku vrstu reakcije na principe vojne monarhije koji je uveo Septimije Sever. Ponovo je, kao u vrijeme Antonina, uspostavljena sloga između cara i Senata.

U određenim krugovima senatorskog staleža pojavila se čak nada da je moguć takav politički poredak u kome će car vladati u suglasju sa Senatom, Senat slobodno uživati svoje povlastice, a senatori, kao najviši stalež u državi, utjecati na tijek političkih događaja. Težnja da se monarhijska vlast dovede u sklad sa povlasticama najvišeg staleža našla je svoj odraz u djelima suvremenika Aleksandra Severa – povjesničara Diona Kasija. Dion Kasije vrlo određeno izražava svoje političke poglede u 53 glave svoje "Povijesti", u Meceninom govoru upućenom caru Augustu.

U carevom savjetu, koji je pod Aleksandrom Severom uzimao učešća u svim državnim poslovima, veliku ulogu igraju senatori. Prefekt pretorija unapređuje se u senatorski rang i predsjeda Senatom kao predstavnik cara. Znatnih posljedica imalo je to što su kolegiji obrtnika koji rade za svakodnevne potrebe grada Rima, bili stavljeni pod kontrolu i u službu države. Poduzete su mjere za smanjenje porezâ, za jačanje discipline u vojsci i za sniženje vojnih troškova, uslijed čega je znatno opao Aleksandrov autoritet u postrojbama.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Ali Aleksandar i njegovi faktički suvladari nisu uspjeli unijeti bitne izmjene u sustav upravljanja koji je uveo Septimije Sever. Oni nisu uspjeli ni obuzdati vojsku. 228. g. pred carevim očima ubijen je od strane pobunjenih vojnika prefekt pretorija, ugledni pravnik Ulpijan.

Aleksandar je morao voditi rat na Istoku. U Partskom kraljevstvu je izvršen prevrat, nakon kojeg je na vlast došla nova perzijska dinastija – Sasanidi. Osnivač ove dinastije Ardašir upao je 230. g. u Mezopotamiju, a njegove postrojbe prodrle su u Siriju i Malu Aziju. 231. g. Aleksandar je krenuo u pohod. 232. g. Perzijanci su bili istjerani iz rimskih područja, ali je rat odnio mnogo financijskih sredstava.

Ubrzo nakon završetka rata na Istoku Aleksandar je morao krenuti na rajnsku granicu, radi borbe protiv Germana. Ratne operacije (234. – 235.) vođene su s promjenjivim uspjehom. Za vrijeme tog rata carev je autoritet bio konačna potkopan. Jedan od vojskovođa, Gaj Julije Ver Maksimin, stao je na čelo urote. 235. g. Aleksandar i njegova majka su bili ubijeni, a Maksimin proglašen carem.

Glava XXXII.

KLASIČNO DOBA U POVIJESTI RIMSKOG PRAVA

U razdoblju Severâ završava se takozvano klasično razdoblje u povijesti razvitka rimskog prava. Pravna znanost u doba Carstva, kao i u doba Republike, smatra se jednom od počasnih disciplina.

U državnom životu pravnici su nesumnjivo igrali veliku ulogu. Još u Augustovo doba neki pravnici su dobili pravo davanja odgovora (ius respondendi); to je značilo da je mišljenje pravnika koji uživa takvo pravo kod određenog pravnog pitanja obvezivalo suca. Pravnici se i dalje bave nastavom prava, ali u većoj mjeri nego u prethodnom razdoblju posvećuju pozornost literarnoj djelatnosti. Oni pišu djela o građanskom i pretorskom pravu; rasprave o pojedinim pravnim pitanjima; komentare za nove izvore prava; djela koja predstavljaju pokušaje da se spoje pretorsko i građansko pravo; udžbenike iz osnovnih pitanja prava (institutiones), koji donose generalizaciju i sistematizaciju građanskog prava u čitavom njegovom obujmu.

Pravni izvori u doba Carstva

Promjena političkih uvjeta Rimskog Carstva bila je praćena i promjenom u izvorima rimskog prava.

Još od Augustovog vremena dobile su zakonodavnu snagu senatske odluke (senatusconsulta); veliko značenje imale su careve odluke, koje su nosile naziv konstitucije (constitutiones); propisi konstitucija ticali su se građanskog prava.

Najistaknutiji pravnici ranog Carstva

Najistaknutiji pravnik u Augustovo doba bio je Marko Antistije Labeon, inovator u području prava i republikanac po uvjerenju. Pristaša novog političkog režima bio je pravnik Kapiton. Sljedbenici Labeona i Kapitona stvorili su dvije škole, ili sekte, koje su dobile naziv po njihovim najbližim učenicima. Pristaše Labeona nazivane su prokulejancima (po imenu Prokula, Labeonovog učenika), a pristaše Kapitona – sabinijancima (po imenu Sabina, Kapitonovog učenika). U čemu se sastojalo neslaganje u mišljenjima ovih dviju škola, ostaje za nas nedovoljno jasno. Po svemu sudeći, radilo se uglavnom o načelima istrage i o rješavanju pojedinih slučajeva, a napose o ulozi oblika i sadržaja kod stvaranja pravnih pojmova. Veliki

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

autoritet uživao je Hadrijanov suvremenik, pravnik S a l v i j e J u l i j a n , koji je izvršio redakciju Vječnog edikta.

U doba Antoninâ i među pravnicima stječu veliko značenje ljudi porijeklom iz rimskih provincija. Provincijalac, pravnik G a j , koji je, po svemu sudeći, predavao u Siriji, napisao je sačuvane *"Institucije"* – udžbenik rimskog prava koje se odlikuje sustavnošću i jasnoćom izlaganja. Porijeklom iz Sirije bio je čuveni pravnik iz vremena Septimija Severa – E m i l i j e P a p i n i j a n , koji je zauzimao položaj prefekta pretorija i kojeg je pogubio Karakala. Papinijanova djela odlikovala su se preciznošću, temeljila se na jasnoj i razgovijetnoj sistematizaciji pojmova. Mlađi Papinijanovi suvremenici bili su P a u l i U l p i j a n (također Sirijac po porijeklu), koji su isto tako bili prefekti pretorija. Ulpijanova djela obrađivala su razna pravna pitanja. U mnogim pogledima njegovi su radovi nosili kompilativni karakter, ali su izvršili veliki utjecaj na kasnija pravna djela; znatan dio fragmenata iz *"Digestâ",* sastavljenih pod Justinijanom, pripada Ulpijanu.

Sistematizacija pojmova

Osnovni pojmovi rimskog prava, kao i metode pravnog istraživanja, stvoreni su u prethodno doba. U klasičnom razdoblju povijesti rimskog prava odvija se sistematizacija, ili čak "kristalizacija" pojmova. Pravnici kombiniraju logičku dosljednost u provođenju načela sa stvarnim potrebama života. Utjecaj filozofije na pravo očitovao se i u dubljem tumačenju načela jednakosti (aequitas), koji se nalazi u osnovi raznih odnosa među ljudima, i dobronamjernosti (bona fides) – jednog od osnovnih načela obveznog prava. Filozofija je utjecala na metode pravnih studija, na razgraničenje kategorija biti i forme, na obradu osnovnih pravnih pojmova.

Ius civile i ius gentium

I u klasičnom razdoblju ostaje razgraničenje između građanskog prava (ius civile) i općenarodnog (ius gentium). Ovo posljednje se ponekad približava prirodnom pravu (ius naturale), a ponekad se općenarodno pravo stavlja nasuprot prirodnom. Na primjer, svi se ljudi po prirodi smatraju jednakima; prema tome, ropstvo proturječi prirodnom pravu, ali se smatra ustanovom općenarodnog prava.

Učenja pravnika o pravnoj sposobnosti pojedinih osoba

Pravo se postepeno oslobađa onih ostataka iz prvobitne zajednice koji su se zadržali tijekom dugog vremena. U učenju pravnika o pravnoj sposobnosti ljudi brišu se granice između raznih skupina slobodnog stanovništva. Karakalin edikt predstavljao je u određenom pogledu završetak tog procesa.

Rob nije bio priznat osobom u pravnom smislu te riječi. Ali je poseban pogled na roba izražen kako u gore spomenutom shvaćanju ropstva kao pojave koja proturječi prirodnom pravu, tako i u zakonodavstvu careva, koje je do određene mjere štitilo roba od gospodareve samovolje. Pojam očinske vlasti (patria potestas) i dalje je ostao, ali je otac porodice (pater familias) izgubio pravo pogubljenja i prodaje svoje djece. Podčinjenim članovima porodice pravnici nisu dali prava punog vlasništva, ali su stvorili pojam peculium castrense (logorski pekulij). Prvobitno je u taj pekulij spadala sva imovina koju bi sin stekao u vojnoj službi, ili u svezi s vojnom službom (plaća, plijen, darovi itd.) Sin je tom imovinom raspolagao po svom nahođenju. Tek u slučaju da on umre, a ne ostvi oporuku, imovina je prelazila na oca porodice. Pravnici pojmu logorskog pekulija daju šire tumačenje: oni u njega uključuju čitavu imovinu koju bi sin stekao.

Osnove promjene u normama građanskog prava

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Od pojedinih pojmova vezanih za imovinske odnose, veliko značenje ima pojam cjelovitosti (universitas) nekih vrsta imovine, bez obzira na njene sastavne dijelove. U to vrijeme na nasljedstvo se prvi put počelo gledati kao na idealnu cjelinu, nezavisno do stvari, prava i obveza koje u njega ulaze, a zatim je to preneseno na miraz i na pekulij.

Za obvezno pravo karakteristična je težnja za oslobađanjem od starog formalizma. Tako se, na primjer, stipulaciona obveza mogla formulirati bilo kojim izrazima, čak i ne na latinskom jeziku. Za ovo vrijeme karakteristična je pojava takozvanih bezimenih ugovora (contractus innominati). Njihova bit sastoji se u ovome: ako između dva čovjeka postoji neformalan sporazum i ako jedan od njih izvrši svoju obvezu, za drugog također postaje pravno obvezno ispunjenje obećanja. Na primjer, netko je obećao nečijem gospodaru da će mu pokazati gdje se krije njegov odbjegli rob, a gospodar se sa svoje strane obvezao da će ga za to nagraditi. Ako prvi stvarno ispuni svoje obećanje, on ima osnove za potraživanje obećanog iznosa. Sve slučajeve ovakvih odnosa klasični su pravnici podvukli pod četiri formule: do ut des; do ut facias, facio ut des; facio ut facias (dajem, da bi i ti dao; dajem, da bi i ti učinio; činim, da bi i ti dao; činim, da bi i ti učinio). U nasljednom pravu stekao je pravnu snagu fideikomisus (fideicomissus). To je bilo nasljedstvo lišeno svih formalnosti; oporučitelj se oslanjao na savjest svojih nasljednika. Takva nasljedstva ticala su se osoba koje po rimskom pravu nisu mogle nasljeđivati pokojnika (peregrini, robovi, neženje, itd.). Uslijed odsustva formalnosti, fideikomisus je bio veoma rasprostranjen i približio se nasljednom oporučivanju (testamentu).

Iako su osnovni pojmovi rimskog prava bili poznati još u prethodnom razdoblju, onda kada je bio na snazi pretorski edikt, u klasičnom razdoblju to se pravo pretvorilo u sustav koji je tijekom stoljećâ izgledao kao nenadmašen obrazac.

Glava XXXIV.

VLADAVINA VOJNIČKIH CAREVA

Vladavina Maksimina

Gaj Julije Ver Maksimin (235. – 238. g.) prozvan Tračanin, bio je prvi car koji je svoju vojnu karijeru započeo kao običan vojnik.

Maksimin je bio sin jednog tračkog seljaka. Po riječima njegovog biografa, on je u mladosti bio pastir, zatim stupio u vojsku i iskazao se kao sposoban vojnik zahvaljujući izvanrednoj snazi te je uspio stići do najviših činova. On je stao na čelo urote protiv Aleksandra Severa i nakon njegovog ubojstva postao car.

Svoju vladavinu Maksimin je obilježio prije svega gušenjem oporbe protiv sebe u vojsci. Nakon toga je krenuo u ofenzivu, najprije protiv Germana, a potom protiv Dačana i Sarmata. Maksimin je bio vojnički car i nastojao je u prvom redu steći popularnost među vojnicima. Od toga je i ovisila njegova unutarnja politika. Za vrijeme svoje vlasti on nijednom nije bio u Rimu i uopće se nije trudio da ga Senat potvrdi; mnoge njegove mjere bile su otvoreno uperene protiv senatorskog staleža. Izvori tvrde da Maksimin nije trpio oko sebe nijednog aristokrata.

Postojalo je opće nezadovoljstvo fiskalnom politikom Maksimina, koji je ubirao novac od gradova, konfiscirao riznice hramova itd.

Osim toga, seosko stanovništvo bilo je krajnje nezadovoljno nasiljem vojnika i lokalne administracije. Opća tendencija Maksiminove unutarnje politike, rukovođene težnjom da se zadovolje zahtjevi vojnika, vodila je raskidu se Senatom i jačala fiskalni teret, što je dovelo do nezadovoljstva svih slojeva građanskog stanovništva.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Ustanak Gordijanâ

U Africi se to nezadovoljstvo pretvorilo u otvoreni ustanak, u koji su se uključili lokalni zemljoposjednici, potpomognuti seljacima, pa čak i robovima. Carem je proglašen osamdesetogodišnji upravnik provincije - Marko Antonije Gordijan Sempronijan. Među ustanicima nije bilo organizirane vojske, tako da je Maksiminov vojskovođa, numidski legat Kapelijan, bez puno muke ugušio ustanak. Gordijanov sin (Gordijan II.) bio je ubijen, a on sam izvršio je samoubojstvo. Kada je doznao za proglašenje Gordijana i njegovog sina za careve, rimski je Senat objavio da je Maksimin svrgnut i potvrdio je Gordijane za careve; kada je ipak stigla vijest o njihovoj smrti, izabrana su dva nova senatorska cara (Marko Klaudije Pupijen i Decim Celije Balbin). Na zahtjev vojske i plebsa uskoro je za cara izabran četrnaestogodišnji unuk Gordijana I., nazvan Gordijanom III. Obaviješten o događajima u Rimu, Maksimin je krenuo sa postrojbama na Rim, ali je za vrijeme neuspjele opsade grada Akvileje bio od svojih vojnika ubijen.

Gordijan III. i Filip Arap

Pupijen i Balbin su uskoro također bili ubijeni, i Gordijan III. je ostao jedini gospodar. On je krenuo u pohod protiv Perzijanaca, koji su napali Makedoniju. Usput su rimske postrojbe odbacile sa dunavske granice barbare koji su bili upali u Carstvo. Mladi car nije uspio završiti rat sa Perzijancima; bio je ubijen. Carem je proglašen prefekt pretorija Marko Julije Filip (242. – 249.), koji je zbog svoga porijekla dobio nadimak Arap. Filip je sa Perzijancima sklopio mir, po kome su Rimljani zadržali Malu Armeniju i Mezopotamiju, pa se vratio u Rim, gdje ga je Senat priznao. Vanjskopolitički položaj Rima bio je veoma težak; gotovo duž cijele sjeverne granice upadali su barbari. Postrojbe su međutim bile nedisciplinirane, svaka je vojska bila spremna postaviti svoga kandidata na carsko prijestolje. Filip je uspio pobijediti nekoliko pretendenata na carsku vlast, ali je bio ubijen u bitci protiv Decija, koga su postrojbe u Meziji proglasile carem.

Decije i Valerijan

Gaj Mesije Trajan Decije spadao je u careve koji su nastojali obnoviti staru rimsku vrlinu. Time se, vjerojatno, i objašnjava prvi opći progon kršćana po čitavom Carstvu, za vrijeme kojeg je poginuo veliki broj pristaša nove religije. Tijekom Decijeve vladavine upali su Goti u Trakiju i Makedoniju. U pohod protiv njih krenuo je sam car, ali je 251. g. bio ubijen u bitci kod Abrita, u Donjoj Meziji.

Nakon Decijeve smrti izredalo se nekoliko careva. Duže od ostalih uspjeli su se na vlasti održati Publije Licinije Valerijan (253. – 260.) i njegov sin Galijen (253. –268.), kojeg je on učinio suvladarom. Valerijan je pripadao senatorskoj aristokraciji i sudjelovao u upravljanju državom još pod Decijem. Valerijan je bio poštovatelj starorimskih načela. Pod njim je 257. g. objavljen novi progon kršćana, za vrijeme kojeg je u Africi poginuo jedan od najvećih kršćanskih djelatnika toga vremena, kartaški biskup C i p r i j a n .

Položaj Carstva pod Valerijanom bio je još teži nego pod njegovim prethodnicima. Germanska plemena – Franci i Alamani – prešla su Rajnu; Goti su prešli Dunav i došli da granica Ahaje; na afričke provincije napala su mauretanska plemena; na Istoku su Carstvo ugrožavali Perzijanci. Valerijan je poslao svoga sina Galijena u Galiju, radi obrane rajnskih granica, a sam je krenuo na Istok, u borbu protiv Perzijanaca.

Pod Valerijanom je otpočela nova ofenziva Perzijanaca: oni su zauzeli Armeniju, upali na teritorij Rimskog Carstva i osvojili Antiohiju. Valerijan je povratio Antiohiju, ali je u sukobu s Perzijancima koju su opsjedali Edesu bio zarobljen (260. g.). U zarobljeništvu je Valerijan i umro.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Dinastija Sasanidâ u Perziji

Preokret u Partskom kraljevstvu koji se dogodio 226. g. imao je veliko značenje ne samo za unutarnje stanje u velikoj istočnoj državi, već i za međunarodne odnose toga vremena. Partskog vladara Artabana V. svrgnuo je sa prijestolja njegov vazal, perzijski kralj Artakserks, koji je vodio porijeklo iz dinastije Sasanidâ. Artakserks, ili Ardâšir, uzeo je titulu kralja nad kraljevima i podčinio svojoj vlasti sva područja Irana koja su ulazila u sastav Partske kraljevine.

Dolazak Sasanida na vlast bio je obilježen potpunom reorganizacijom čitave strukture središnjeg i provincijsko aparata iranske države; novi vladari nastojali su se vratiti običajima i uređenju koji su postojali u vrijeme Ahmenida, a bili zaboravljeni u doba Aršakida. Proveden je niz reformi, koje su stvorile veću centralizaciju državne vlasti. U doba raznih Aršakida vazalni kneževi i upravnici satrapija uživali su veliku samostalnost i često ustajali protiv središnje vlasti. Vazalni kneževi (šahovi) sačuvali su svoju vlast i pod novom dinastijom, ali su u većoj mjeri nego prije bili podčinjeni velikom šahu. Osim trupa koje su davali vazali, veliko značenje stekli su najamnici i teška konjica, sastavljena od plemića podčinjenih neposredno caru. Osim političke centralizacije izvršena je i vjerska reforma. Od svih vjerskih struja koje su bile raširene u Iranu prednost je dana Zoroastrinoj religiji, koja je od tog vremena postala državnom religijom.

Prijelaz vlasti na Sasanide doveo je do ponovne agresije Irana na Zapad. Ardašir je sanjao o uspostavljanju granice Ahmenidske kraljevine. Nakon smrti Ardašira njegov sin Šapur I. nastavio je vanjsku politiku svoga oca.

Rimsko Carstvo pod Galijenom

Nakon Valerijanovog pada u ropstvo, njegov sin Publije Licinije Egnacije Galijen smatran je jedinim vladarom Carstva. Galijen je bio obrazovan i energičan čovjek; on je nastojao obraniti državu od vanjske opasnosti i obnoviti njenu unutarnju moć. Svojim uzorom on je smatrao Augusta, čiju politiku je želio slijediti. Ali on nije mogao učvrstiti disciplinu u vojsci. Bilo je teško odolijevati navali barbara na Zapadu i Perzijancima na Istoku. Galijen je uspio odnijeti pobjedu nad Alamanima i zaustaviti njihovo kretanje u smjeru Italije, ali je položaj Carstva bio toliko težak da su se sve njegove mjere pokazale neučinkovitima. Po pojedinim područjima tamošnje su postrojbe proglašavale svoje vođe carevima. U povijesti su ti lokalni vojnički carevi poznati pod imenom "tridesetorice tirana".

Dok su na Zapadu upadala u granice Carstva razna barbarska plemena, dotle je na Istoku upravnik Palmire – Odenat uspio zaustaviti ofenzivu Perzijanaca. On ih je odbacio preko Eufrata, povratio od Šapura Mezopotamiju i ugušio otpor lokalnih uzurpatora. Odenat je ostao lojalan prema Galijenu i dobio od njega titulu dux Orientis (vođa Istoka), a zatim titulu cara i zapovjedništvo nad rimskom vojskom koja se nalazila na Istoku. Odenat je kovao svoj novac i kao vrhovni gospodar Palmire nazivao sebe čak kraljem nad kraljevima.

Nakon Odenatove smrti umjesto njegovog maloljetnog sina vladala je njegova žena Zenobija, koja se odlikovala velikom energijom. Ona je osvojila Egipat i veliki dio rimskih posjeda na Istoku. Na taj način, ova su se područja odvojila od Rima.

Istovremeno uzurpirao je vlast u Galiji Marko Kasijanije Latinije Posthumus, koji je sebe nazivao obnoviteljem Galije (restitutor Galliarum). Njemu su se pridružile Španjolska i Britanija; on je pretendirao i na Italiju. Sa Galijenom se borio bez uspjeha, ali je sačuvao vlast i oko deset godina vladao Galijom.

Galijen je bio prisiljen voditi ratove kako protiv uzurpatorâ, tako i protiv barbara koji su navaljivali. Dok su na zapadu nadirala germanska plemena Franaka i Alemana, na sjeveroistoku su poduzimali pomorske napade Goti i razni pontski narodi, čije su lađe presijecale Crno More. Goti su poduzimali razne prepade na gradove koji leže na europskoj i maloazijskoj obali: 263. g. razorili su Efez, a 267. g. osvojili Atenu i opljačkali druge važne gradove (Korint, Spartu). Atenski povjesničar Deksip zadao je poraz jednom od barbarskih odreda. Kasnije je stigao i sam

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Galijen i potukao neprijatelje u Trakiji. Pojava novog uzurpatora nagnala ga je da se vrati u Italiju. 268. g. Galijen je bio ubijen od urotnika, carem je proglašen Marko Aurelije Klaudije.

Ubrzo nakon Galijenove smrti Posthumus je bio ubijen od vojnika ali ni nakon njegove smrti nisu galske provincije bile vraćene Carstvu. Vladari proglašeni nakon Posthumusa zadržali su svoju samostalnost; ali je njihov položaj bio nesiguran; vojnici su otvoreno izražavali svoje nezadovoljstvo, u zemlji je počeo pokret seljaka i robova.

Početak obnove Carstva

Klaudije i Aurelijan

Od Klaudijevog vremena počelo je razdoblje vladavine careva-Ilira. On i njegov nasljednik Aurelijan uspjeli su ponovo ujediniti Carstvo. Klaudije je upokorio Španjolsku i jedan dio Galije. U bitci kod Niša Klaudije je uspio potući Gote; njihova migracija bila je zaustavljena, a zarobljeni Goti raseljeni su kao koloni po opustošenim rimskim provincijama. Pobjeda nad Gotima bila je povod caru da uzme titulu Gotski (Gothicus).

U Carstvu je već nekoliko godina bjesnjela kuga, od koje je umro i Klaudije. Njega je naslijedio njegov brat, koji se nije mogao održati na vlasti. Carem je postao istaknuti vojskovođa, također Ilir po porijeklu, Lucije Domicije Aurelijan (270. – 275.). Nastavljajući politiku svoga prethodnika Aurelijan je konačno istjerao Gote iz Panonije i odbio navalu Alemana koji su bili upali u Italiju.

Barbarski upadi predstavljali su veliku opasnost ne samo za provincije, nego i za Italiju. Da bi zaštitio prijestolnicu Carstva, Aurelijan je utvrdio Rim čvrstim zidovima.

Pošto je postignuta određena sigurnost na Zapadu, Aurelijan je obratio pozornost na uspostavljanje jedinstva Carstva. Vladarica Palmire Zenobija sklopila je savez s Perzijancima. Aurelijan je potisnuo njene postrojbe iz Male Azije. Zatim je poduzeo pohod na Palmiru, Zenobija je bila zarobljena, a u Palmiri je ostavljen rimski garnizon. Ali tek što je Aurelijan napustio grad, njegovi su stanovnici digli ustanak. Onda se car vratio, osvojio grad i porušio ga (272. g.).

U Egiptu su vlast zadobili Zenobijini privrženici, sa bogatim trgovcem Firmom na čelu. Ova veoma važna rimska provincija priključena je Carstvu tek nakon Aurelijanove pobjede nad pristašama Zenobije i Firma. Nakon povratka na Zapad, Aurelijan je pokorio galska područja. Galski uzurpator Tetrik, koji se bojao pobunjenih vojnika, seljaka i robova, prešao je na stranu Aurelijana. Na taj način, Aurelijan je završio uspostavljanje jedinstva Carstva, koje je započeo Klaudije. Da bi obilježio svoje uspjehe, on je uzeo naziv "obnovitelj svijeta" (restitutor orbis).

Aurelijan je izvršio niz reformi, nastojeći povratiti unutarnju moć rimske države. Kvarenje novca pod njegovim prethodnicima doseglo je vrhunac. Aurelijan je izdao niz naredbi kojima je cilj bio poboljšanje stanja novca. U godinama rasula opskrba Rima postalo je neredovita; to je dovodio do gradskih nemira. Aurelijan je uveo svakodnevnu (umjesto mjesečne) podjelu kruha umjesto žita (po 2 rimske funte po glavi); osim toga, dijelio je maslinovo ulje i sol. Sve ove mjere mogle su biti učinkovite samo u slučaju redovitog priljeva namirnica u Rim. Ova dužnost povjerena je kolegiju vlasnika brodova; drugi kolegiji koji su imali veze sa opskrbom rimskog stanovništva također su bili pozvani na izvršavanje vladarevih naredbi. Prema tome, pod Aurelijanom je učinjen jedan korak dalje na putu vezivanja kolegija za državnu upravu, što je započeo još Aleksandar Sever.

Senat nije bio zadovoljan Aurelijanom. Neki senatori, koji su bili umiješani u urotu protiv njega, bili su strogo kažnjeni. Pod Aurelijanom je u Rimu izbio ustanak monetarija – robova i obrtnika zaposlenih u kovnici. Ustanici su naišli na veliku podršku nižih slojeva stanovništva. Prigodom gušenja pobijeno je sedam tisuća vojnika.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Republikanski oblici, koji su se zadržali još od vremena Antoninâ, izgubili su sada svako značenje. Aurelijan je bio prvi rimski car koji se nazivao gospodarom i bogom (dominus et deus). U Rimu je na Marsovom polju podignut hram nepobjedivom Suncu (Sol invictus) – najvišem božanstvu, vrhovnom zaštitniku Carstva. Istovremeno su u Rimu obnavljana i stara svetišta. To je bio novi pokušaj stvaranja jedinstvene religije za svjetsko Carstvo, pokušaj učvršćenja carske vlasti putem vjerske podloge.

275. g. Aurelijan je poduzeo novi pohod na Istok, ali je još na samom početku bio ubijen od urotnika. Ovog puta vojska je prepustila izbor cara Senatu, koji je izabrao jednog starijeg senatora, konzulara Marka Klaudija Tacita (275. –276.). On nije znao sačuvati autoritet među vojnicima, i uskoro je poginuo.

Marko Aurelije Prob i Marko Aurelije Kar

Od 276. do 282. g. vladao je Ilir Marko Aurelije Prob, koji je nastavio politiku Klaudija i Auelijana. Prob je istjerao iz Galije Franke i Alemane i uspostavio rajnsku granicu. On je morao voditi rat i na Istoku, u Maloj Aziji i Egiptu. Probu su pripisivani projekti reformi u poljoprivredi.

U odnosima sa senatorskim staležom postignuta je određena sloga. Ali su Probovi pokušaji uspostavljanja discipline u vojsci doveli do pobune. Prob je bio ubijen od vojnika. Marko Aurelije Kar (282. –283.), koji ga je naslijedio, ratovao je sa Sarmatima i umro (od udara groma) u pohodu protiv Perzijanaca. Njegovi sinovi izgubili su vlast i bili ubijeni. Carem je proglašen Gaj Valerije Aurelije Dioklecijan, čija vladavina predstavlja početak novog doba – doba kasnog Rimskog Carstva.

Glava XXXV.

UNUTARNJI ŽIVOT CARSTVA U DRUGOJ POLOVICI III. ST.

Uloga vojske

Stalno smjenjivanje careva karakteristična je pojava rimskog života u III. st. Ta pojava nije slučajna. Ona je bila odraz unutarnjih procesa, izazvanih tijekom razvoja Rimskog Carstva. Materijalna osnova carske vlasti bila je vojska, koja je sličila na vojsku landsknehta. Građanski rat iz 68./69. g., kao i događaji iz 193.-197. g., pokazali su kakvu ulogu mogu igrati vojne postrojbe, pozvane na čuvanje i obranu Rimskog Carstva. Vojske su postavljale i smjenjivale careve. Borba među pretendentima na carsko prijestolje dovodila je do građanskih ratova, koji su slabili rimsku državu. Ova politička proturječnost u potpunosti se očitovala u drugoj polovici III. st.

Da bi branilo svoje granice od navale barbare i da bi održavalo unutarnji red. Rimsko je Carstvo moralo izdržavati znatnu vojsku. Proces provincijalizacije i barbarizacije vojske, koji je počeo u vrijeme Hadrijana, udvostručio se nakon reformi Septimija Severa, uslijed kojih su pojedine grupe legija dobile samostalna značaj. Vojna disciplina je opala, svaki pokušaj njene obnove nailazio je na otpor. Kada bi za to nastali povoljni uvjeti, legije su otkazivale poslušnost vladajućem monarhu i proglašavale carem svog vojskovođu, da bi time zauzele povlašten položaj u Carstvu.

Služba u rimskoj vojsci odvajala je vojnike od socijalnog sloja kojem su pripadali. U III. st. vojnici su izvanklasni sloj. Nasilja koja su vojnici činili po gradovima, prepuštenim njima na

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

pljačkanje, nisu imali ničeg zajedničkog sa masovnim pokretom o kome su pisali neki građanski povjesničari, na primjer, M. I. Rostovcev, koji je u vojničkim akcijama vidio socijalnu revoluciju, i takve careve kao što je Maksimin Tračanin smatrao njenim vođama. U stvari, ne može se ukazati ni na jedna pokret u vojsci koji bi imao za cilj borbu za poboljšanje stanja širokih slojeva stanovništva. Naprotiv, poznate su žalbe seljačkog stanovništva na samovolju i nezakonite postupke vojnika.

Produbljivanje socijalno-gospodarske krize

Unutarnji i vanjski politički događaji doprinijeli su produbljivanju socijalno-gospodarske krize, čije su se crte pojavile još u I. st., da bi se jasno očitovale pred kraj II. st.

Za vrijeme građanskih ratova i barbarskih najezdi stanovništvo je mnogo trpjelo od nametâ, boravka i nasilja vojnih snaga. Istovremeno, država nije obavljala svoje funkcije čuvara interesa robovlasnika. Ona je slabo obavljala i svoju drugu funkciju – obranu granica od vanjskih napada.

Kršćanski pisac iz III. st. Ciprijan navodi žalbe svojih suvremenika na nesigurnost prometnica zbog razbojnika, opasnost plovidbe zbog gusara, a "čitav svijet, takoreći podijeljen na dva suprotna tabora, polio se krvlju". Sigurnost komunikacija, postignuta u I. i II. st., ponovo se izgubila u III. st. što je ometalo normalne veze među provincijama.

Decentralizacija trgovine i obrta

Razvoj obrtâ u pojedinim provincijama doveo je do određenog njihovog izdvajanja; počeo se je opažati svojevrstan gospodarski separatizam; još u II. st. provincije su se počele izdvajati u gospodarstvenom pogledu. Događaji II. st. još više su doprinijeli ovoj pojavi. Razmjena među provincijama bila je narušena. Obrtničke radionice podmiruju uglavnom potrebe lokalnog tržišta. U pojedinim područjima (na primjer, u tvorničkim provincijama) još se može vidjeti oživljavanje sitne trgovine, ali je zato broj većih poduzeća sve manji, tim prije što je rastrojstvo političkog života imalo za posljedicu jačanje fiskalnog opterećenja. Dažbine se nisu smanjivale, nego, naprotiv, povećavale. Izdržavanje vojske zahtijevalo je velika novčana sredstva, a redovito pritjecanje prihoda, u stanju nestabilne vlasti i nesigurnog prometa, nije se moglo osigurati.

Kvarenje i devalvacija novca

Jedna od posljedica takvog stanja bilo je kvarenje novca, koje je počelo još pod Antoninima. Septimije Sever smanjio je količinu srebra u novcu a u drugoj polovici III. st. količina čistog srebra u srebrnim monetama smanjena je za 75, pa čak i za 98%. Drugim riječima, to je bio samo posrebren bakreni novac. Zlatni novac izdavan je u malim količinama, uz to je izrađivan u sve manjim razmjerima, tako da više nije služio kao mjerilo vrijednosti, već je prodavan po težini. S druge strane, devalvacija novca vodila je porastu cijena, rastrojstvu prometa, nestanku punovrijednog novca, jer je pretvaran u blago i zakopavan u zemlju.

I o ovoj pojavi ima spomena kod kartaškog biskupa Ciprijana. On se žali na bogataše, koji nastoje bezgranično proširiti svoje posjede.

Uloga krupnog zemljišnog vlasništva. Širenje kolonata

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Zemljišno vlasništvo nikad nije gubilo svoje značenje u antičkom društvu, a u uvjetima krize, kada je trgovina, obrt i zelenaštvo prestalo igrati prijašnju ulogu, pojačala se tendencija ulaganja u zemlju, i mnogi posjednici su nastojali što više uvećati svoje posjede.

Nisu nam sačuvani detaljni podaci o poljoprivredi ovog vremena, ali se na osnovu pojava iz agrarne povijesti karakterističnih za sljedeće doba može reći da je kolonat postao masovno raširen upravo u ovo doba. Položaj kolonâ se pogoršavao, njihova zaduženost je rasla, vlasnici posjeda su ih svim sredstvima nastojali vezati uz svoje imanje, a koloni su na to odgovarali bježanjem u razbojničke bande, ili prijelazom s jednog imanja na drugo.

Separatizam provincija, povećan je uslijed slabljenja trgovačkih veza, širenja krupnog, ekstenzivnog gospodarstva, zasnovanog na radu kolonâ i slabo povezanog sa tržištem. On se očitovao i u političkom životu. Time se objašnjava trajna vladavine uzurpatora u pojedinim dijelovima Carstva (u Galiji, Panoniji, Iliriji, Ahaji, Egiptu, Africi, Britaniji).

Socijalni pokreti III. st.

Nepovoljniji uvjeti privrednog života odražavali su se na položaj nižih slojeva stanovništva. Jedan od oblika prosvjeda protiv sve većeg pritiska bilo je bježanje seljaka. U svojim molbama upućenim carevima seljaci Trakije i Lidije prijetili su bijegom ako se ne prestane sa daljnjim tlačenjem. Seljaci koji bi pobjegli iz selâ često su formirali razbojničke odrede. Još pod Septimijem Severom rimske su vlasti u samoj Italiji jedva uspjele uhvatiti razbojnika Bulu. U raznim područjima izbijali su ustanci, o kojim su poznati samo fragmentarni podaci, ali nam i oni omogućuju da odredimo karakter pokreta. Jedan od prvih masovnih pokreta u kome je sudjelovalo seljaštvo bio je ustanka Gordijanâ u Africi. 238. g. pokret na Siciliji, koji pada u vrijeme Galijena, naš izvor naziva "gotovo robovskim ratom" (quasi servile bellum). U ustanku monetarijâ u Rimu, pod Aurelijanom, sudjelovali su robovi i slobodni. Osamdesetih godina III. st. u Galiji je otpočeo ustanak robova i propalih seljaka, koji je poznat pod imenom pokret bagaudâ. Ustanici su čak izabrali iz svoje sredine careve Amanda i Elijana.

Karakterističnu crtu masovnih pokreta III. st. predstavljale su zajedničke akcije robova i kolona. Ovo vrijeme može se smatrati početnim razdobljem revolucije robova, koja je dovela do pada Rimskog Carstva. Ustanci III. st. imali su značajku masovnosti. Istovremeno, to su bili stihijski pokreti. Njihov program nije bio u dovoljnoj mjeri određen.

Položaj gradova

Rastrojstvo trgovine i kriza robovlasništva očitovale su se na gospodarskom položaju gradova. U ovo vrijeme gradilo se malo novih zgrada, putovi nisu popravljani, podizan je mali broj novih statua; iz ovog vremena sačuvan je mali broj natpisa. Municipalna samouprava izdržavala se od sredstava koja su joj davale privatne osobe, ali pošto se već početkom II. st. položaj gradova pogoršao, a dobrovoljni prilozi smanjili, u nekim provincijama opaža se tendencija da se utvrde iznosi koje svaki magistrat mora platiti prilikom stupanja na novu dužnost (summa honoraria oblata). Ali ova mjera nije dovela do nekih bitnih rezultata. Municipalni život zamire, on ne pobuđuje interes čak ni među najvišim slojevima gradskog stanovništva. Zamorenost i apatija obuzimaju više sojeve gradskog stanovništva gotovo u svim provincijama.

Zapuštanje gradova i opadanje gradske privrede bila je važna značajka ovog razdoblja.

Širenje kršćanstva

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Istovremeno, tijekom III. st. nastaju i jačaju svakovrsna privatne udruge i vjerske organizacije, što je najviše doprinijelo širenju kršćanstva i jačanju kršćanske crkve.

Decije i Valerijan pokušavali su obnoviti staru rimsku religiju i ugušiti kršćanstvo. Progoni iz 250. i 257. g. proširili su se na čitavo Carstvo. Na osnovu najnovijih papiroloških otkrića može se zaključiti da u Decijevom ediktu, u kome je svim stanovnicima Carstva nalagao da prinesu žrtve bogovima, kršćani nisu bili spomenuti, ali se antikršćanska tendencija Decijeve naredbe teško može poricati. U Valerijanovom ediktu veće se određeno ukazivalo na kršćane. Progoni kršćana nisu imali uspjeha, masovno formalno otpadništvo od kršćanske vjere nije imalo za posljedicu stvarno smanjenje broja vjernika.

Sa prekidanjem progona otpadnici, ili, kako su ih nazivali, "posrnuli" (lapsi), vraćali su se crkvi. Za vrijem progona ojačao je autoritet episkopâ, i krajem III. st. svaka je provincija imala mnogoljudniju crkvenu organizaciju. Kršćanska je crkva, uzeta u cijelosti, bila moćan i za život sposoban organizam, svojevrsna država u državi.

OSMI DIO

KASNO RIMSKO CARSTVO

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Glava XXXVI.

DIOKLECIJANOVA VLADAVINA
(284. - 305. g.)

1. Osnivanje dominata

Od Dioklecijanovoga vremena počinje novo doba rimske povijesti – doba kasnog Carstva. Za politički život ovog vremena karakteristična je neograničena vlast cara.

Dioklecijanova karijera

Dioklecijanova je karijera tipična za careve III. i IV. st. Rodio se je u Dalmaciji i bio sin jednog oslobođenika. Stupivši u vojsku, Dioklecijan je stigao do najviših činova, zapovijedao je oružanom stražom cara Numerijana, a poslije njegove smrti vojnici su Dioklecijana proglasili carem. Dioklecijan se pokazao ne samo kao iskusan vojnik, već i kao snažan upravljač; za razliku od svojih prethodnika, on je uspio zadržati vlast čitavih dvadeset godina (284. – 305. g.).

Dominat kao politički sustav

Dioklecijan i njegovi nasljednici završili su proces pretvaranja rimske države u neograničenu monarhiju. Dioklecijan konačno raskida sa Augustovim sustavom principata, po kome car nije tretiran kao monarh, već kao senator i prvi građanin, koji uživa najviši autoritet (auctoritas) i koji ima posebne ovlasti. Autokratske tendencije nikako nisu bile strane carevima dinastije Antoninâ; one su naročito ojačale u vrijeme Septimija Severa. Autokratsku politiku provodili su carevi-Iliri (naročito Aurelijan), ali je tek Dioklecijan otvoreno raskinuo sa starom ustavnom tradicijom. Politički sustav koji je osnovao Dioklecijan obično se naziva, za razliku od principata, dominat, jer je car u ovo doba dominus (gospodar) prema svim svojim podanicima, bez obzira na njihov rang i staleški položaj. U novim političkim odnosima umnogome se preslikava poredak istočnih monarhija; nesumnjiv utjecaj vršio je na Dioklecijana i njegove nasljednike kraljevski dvor Sasanidâ. Od sada se i rimski car, slično istočnim kraljevima, smatra za inkarnaciju božanstva. Njemu se odaju božanske počasti (adoratio): pri njegovoj pojavi nazočni se klanjaju i ljube skute njegove odjeće. Pojava cara predstavlja pravu vjersku svečanost. On se i po svojoj vanjštini izdvaja od svoje okoline. Njegova je odjeća sašivena od svile i purpurne tkanine, ukrašena zlatom i dragim kamenjem.

"Tetrarhija" (vladavina četvorice careva)

Rimska monarhija ostajala je u načelu jedinstvena, ali je i u prethodno doba bilo slučajeva podjele vlasti između dvojice (pa čak i trojice) careva (Marko Aurelije i Lucije Ver, Septimije Sever i njegova dva sina, Valerijan i Galijen). Dioklecijan je nastojao utvrditi dosljedan sustav podjele vlasti, najprije između dva, a potom između četiri suvladara.

Ubrzo poslije svog učvršćenja na carskom prijestolju Dioklecijan je izabrao za suvladara svog zemljaka i sudruga po službi Maksimijana.

Dioklecijan i Maksimijan (od 286. g.) nosili su titulu augustâ. 293. g. oba su cara izabrala sebi suvladare, koji su nazivani cezarima. Za istočni dio Carstva, kojim je upravljao sam Dioklecijan, izabrao je on za suvladara Gaja Galerija Valerija Maksimijana, a Maksimijan je na Zapadu izabrao za cezara Gaja Flavija Valerija Konstancija

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

K l o r a . Svaki od vladara imao je punu carsku vlast, premda su cezari smatrani za niže po rangu od augustâ. Dioklecijan i Maksimijan smatrani su ravnopravnima, ali je ipak Dioklecijan zadržao veći autoritet od ostalih careva i imao veći utjecaj na sve poslove. Stvoreno je prividno jedinstvena carska porodica. Augusti su se smatrali braćom, cezari – njihovim sinovima. Dioklecijan je dao svoju kćer za Galerija i posinio ga. U iste odnose (zeta i posinjenika) stupio je i Konstancij Klor prema Maksimijanu.

Podjela vlasti između četvorice vladara bila je izazvana nužnošću: prostrani teritorij Carstva nije omogućavao jednom monarhu da prati sve događaje unutarnjeg i vanjskopolitičkog života Carstva. Po novom sustavu carevi su mogli osobno rukovoditi pojedinim pohodima i samim tim do određene mjere sprječavati mogućnost pojave novih uzurpatora. Od vremena podjele vlasti između Diokleciјana i Maksimijana stvarno počinje podjela čitavog Carstva na Istočno i Zapadno.

Nijedan od careva nije izabrao Rim za mjesto svog boravka. Dioklecijan je živio u Nikomediji, Galerije - u Sirmiju, Maksimijan – u Mediolanumu (kasnije Raveni), Konstancij Klor – u Trieru. Za vrijeme nemirâ III. st. carsku je vlast, premda nominalno, držao često onaj tko se nalazio u Rimu; po novom sustavu nitko se od suvladara nije koristio ovim prednostima. "V j e č n i R i m" (Roma aeterna) smatran je, kao i prije toga, prijestolnicom Carstva, ali nije bio careva rezidencija i izgubio je svoj prijašnji politički značaj.

Uloga Senata

Senatorski stalež ostaje najviši stalež u Carstvu, ali je Senat kao ustanova gubio onaj politički utjecaj koji je u određenoj mjeri imao sve do Diokleciјana. Pitanja od općedržavnog značaja nisu više iznošena na njegovo razmatranje. Senat se bavio pitanjima u svezi sa priređivanjem javnih predstava i raznim obvezama senatorâ; sve njegove odluke morao je sankcionirati car. U to doba još su se sačuvale neke magistrature (konzuli, pretori, kvestori), ali su to bila samo počasna zvanja, i ništa više.

Ugušenje pokreta bagaudâ

Jedna od prvih mjera Diokleciјana i Maksimijana bilo je gušenje revolucionarnih pokreta robova i kolona. 285. g. Maksimijan je krenuo u Galiju, koju je zahvatio pokret bagauda. Robovi i koloni napadali su vile magnata i dekuriona, spaljivali ih, plijenili stoku i odnosili žito.

"To je bilo vrijeme – piše jedan suvremenik – *kada su napali težaci, koji ne znaju za vojne običaje, kada se orač pretvorio u pješaka, a pastir u konjanika, kada je seljak pustošio svoje usjeve, oponašajući neprijatelja-barbara".*

Amand i Elijan, rukovoditelji ustanka, imali su kao centar jednu tvrđavu u području Parizijâ. Pokret je predstavljao opasnost po gradove, od kojih su jedni prešli u njihove ruke, a drugi očekivali napad: nepouzdani vojnički odredi prelazili su na stranu ustanika.

Maksimijan je naišao na ozbiljan otpor od strane protivnika. Pribjegavajući čas neobično okrutnim mjerama, čas privlačeći sebi ustanike prividnom popustljivošću, on je potisnuo neprijatelja na sjever i tek poslije znatne pripreme krenuo u odlučnu bitku, u kojoj su bagaudi bili potučeni. Ali su ostaci ustanika zauzeli položaj u tvrđavi i pružali i dalje uporan otpor. Tek nakon dugotrajne opsade tvrđava je bila zauzeta, njeni branitelji gotovi svi pobijeni, a utvrda sravnjena sa zemljom. Za neko vrijeme pokret u Galiji bio je ugušen. (286. g.).

Poslije ugušenja pokreta bagaudâ Maksimijan se sa uspjehom borio protiv Germana, koji su poslije nekoliko pohoda bili odbačeni preko Rajne.

2. Dioklecijanove reforme

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Dioklecijan je izvršio čitav niz reformi, koje su imale za cilj jačanje gospodarske, političke i vojne moći Rimskog Carstva. Podaci o Dioklecijanovoj vladavini fragmentarni su i nisu uvijek pouzdani. Izvješća koja potječu od kršćanskih crkvenih pisaca očito su tendenciozna, a što se tiče pravnih dokumenata, oni se ne mogu uvijek točno datirati, tako da se ne može utvrditi veza između pojedinih reformi.

Nova administrativna podjela Carstva

Tendencija za niveliranjem karakteristična je za sva razdoblja Rimskog Carstva, ali su se za vrijeme principata provincije, po pravilu, poklapale sa oblastima koje su prije rimskog osvajanja bile samostalne i polusamostalne.

Dioklecijan je izvršio novu administrativnu podjelu. Čitavo Carstvo podijeljeno je na 12 d i j e c e z a , čije se granice nisu uvijek poklapale sa granicama prijašnjih provincija. Dijeceze su se i dalje dijelile na provincije. Italija je sada i službeno izgubila svoj povlašten položaj: ona je bila podijeljena na dvije dijeceze, koje nisu obuhvaćale samo italska, već i druga područja (u dijecezu Italiju ulazila su prialpska područja, a u Rimsku dijecezu – Sicilija i drugi otoci).

Sustav dominata predstavljao je završni korak na putu ka konačnom utvrđivanju vojne diktature. Gušenje otpora raznih skupina stanovništava i odbijanje barbara koji su nadirali – zahtijevali su ne samo političku reorganizaciju rimske države, nego i njeno gospodarske i vojno učvršćenje.

Vojna reforma

Dioklecijanova pažnja bila je usmjerena u prvom redu na uzdizanje političke i vojne moći Carstva. Pored podjele vlasti između augustâ i cezarâ, trebalo je stvoriti i jaku vojsku, koja će biti sposobna granice Carstva braniti od barbara i u isto vrijeme predstavljati realan oslonac carske vlasti. Reforma vojske bila je u središtu Dioklecijanove pozornosti. Ona je se je provodila godinama, završili su je tek Konstantin i njegovi nasljednici.

Prije Dioklecijana legije su bile raspoređene po pojedinim provincijama i toliko vezane za mjesto rasporeda da je u slučaju potrebe bilo krajnje teško prebaciti ih na neku drugu granicu. Od Dioklecijanovog vremena utvrđuje se podjela vojske na dvije osnovne kategorije: na pogranične trupe (limitanei), koje se stalno nalaze u određenoj pograničnoj zoni, i na mobilne jedinice, koje se prema potrebi mogu prebaciti s jedne granice na drugu (comitatenses). Na taj način je bilo moguće trupe prebacivati za relativno kratko vrijeme a da pri tom ne oslabi obrana granice. Ovaj princip vojnog ustroja, koji je završio Konstantin, dao je pozitivne rezultate. Velika pažnja posvećena je podizanju vojne discipline. Vojskovođama je oduzeta prijašnja samostalnost. "Vjernost vojnika" i "hrabrost vojnika" (fides militum i virtus militum) – te su parole često utiskivane na Dioklecijanov novac.

Pored novih principa kod podjele vojske, pod Dioklecijanom je znatno povećan i sastav vojske. Zato se moralo postaviti pitanje o načinu popunjavanja postrojbi. Prije Dioklecijana vojne su jedinice po pravilu, popunjavane dobrovoljcima. Ovaj je princip ostao na snazi i u vrijeme kasnog Carstva, ali su u isto vrijeme uvedeni i propisi za obvezno popunjavanje vojske. Dioklecijan je obvezao krupne zemljoposjednike da državi daju određen broj novaka – ovisno od broja robova i kolona na njihovim imanjima. Vojsku su morali služiti i ljeti – zarobljeni barbari naseljeni na rimskom teritoriju. Najzad, u vojnu su službu, uz posebnu nagradu, primani i odredi barbara koji bi došli pod vlast Rimskog Carstva.

Porezna reforma

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Reforma vojske iziskivala je velike izdatke; mnogo sredstava zahtijevalo je i izdržavanje naraslog činovničkog aparata. Tome treba dodati raskoš carskog dvora i grandiozne građevine koje su podizane u Rimu i drugim gradovima. Međutim, privreda Carstva je, i pored pojedinih mjera Aurelijana i njegovih nasljednika, i dalje bila rastrojena. Dioklecijan je izvršio niz reformi u cilju poboljšanja stanja državnih financija.

Uvodi se i novi sustav razrezivanja poreza. Za vrijeme ranog Carstva bila je karakteristična raznovrsnost porezâ, pri čemu su znatnu ulogu u financijama igrali posredni porezi. Sa opadanjem gospodarskog života, padom vrijednosti novca, posredni su porezi nesumnjivo gubili svoju prijašnju važnost. U Dioklecijanovo doba veliki su značaj stekli neposredni, u prvom redu zemljišni porezi.

I u prethodnom razdoblju stanovništvo pojedinih područja moralo je državi dostavljati određene namirnice za izdržavanje grada Rima, vojske i činovništva. Takav porez nosio je naziv anona (annona) i sakupljan je neredovno, dobivajući često karakter rekvizicije. Od Dioklecijanovog vremena anona je porez poglavito u naturalnom obliku, koji se redovno ubire od stanovništva. Porezna jedinica određivana je prema količini obradive zemlje (iugum – jaram) koju može obraditi jedan čovjek (caput – glava) da bi imao sredstva za život. Pri sastavljanju katastra uzimani su u obzir: veličina i kvaliteta obradive čestice, kulture koje se na njoj uzgajaju (u Siriji je, npr., 20, 40 i 60 jugera oranice odgovaralo 5 jugera vinograda, 225 ili 445 stabala masline), broj radnika (dvije žene kod razrezivanja poreza izjednačavane su sa jednim muškarcem) i broj grla stoke. Iugum i caput dovedeni su u određen odnos (nejednak u raznim područjima Carstva), i od svake porezne jedinice ubiran je određen porez – uglavnom u naturalnom obliku: u žitu, ulju, vinu, mesu itd. Od poreza nisu oslobađani ni senatori, koji su pored zemljišnog plaćali i posebni porez (aurum glaebale). Gradski stanovnici koji nemaju zemljišnih posjeda plaćali su osobni porez (capitatio plebeia).

Italija je plaćala zemljišne poreze isto onako kao i provincije. Za pravilno plaćanje poreza odgovarali su gradski savjeti i osobno dekurion, ili, kako su ih sada češće nazivali, kurijali, a pored njih i vlasnici posjedâ. Odgovornost za redovno plaćanje poreza, koja je stavljana na krupne zemljoposjednike, išla je u prilog vezivanju kolona za zemlju.

Dioklecijanova porezna reforma osiguravala je državi određenu količinu namirnica, potrebnu za izdržavanje vojske, dvora, prijestolnice i rezidencijâ careva. Državno je gospodarstvo, na taj način, počivalo na naturalno-privrednoj bazi, i nije ovisilo od kolebanja vrijednosti novca, tržišnih cijena i nabavke hrane.

Financijska reforma

I novčano je gospodarstvo, razumije se, još igralo bitnu ulogu, ali mu je bila potrebna sanacija.

U tu svrhu Dioklecijan je proveo reformu novca; njome je utvrđena punovrijedna zlatna moneta (aureus), koja je službeno bila teška 1/60 rimske funte (5.45 grama); osim toga, emitiran je srebrni i brončani novac. Ova reforma nije imala nekog naročitog uspjeha, jer realna vrijednost novca nije bila u potrebnom skladu sa njenom nominalnom vrijednošću, dalje, odnos između vrijednosti metalâ bio je određen proizvoljno i, najzad, nije bio uzet u obzir sustav cirkulacije novca. Uslijed toga, punovriijedna je moneta nestajala iz optjecaja i pretvarala se u kovane poluge a cijene robi ne samo da nisu padale, već su i dalje rasle.

Edikt o cijenama

U cilju borbe protiv sve veće skupoće izdat je 301. g. edikt koji je utvrđivao maksimalne cijene za raznu robu, kao i maksimalnu cijenu rada (Edictum de pretiis rerum venalim).

Sačuvano je nekoliko natpisa koji sadrže znatne fragmente iz ovog edikta. U uvodnom dijelu, napisanom teško razumljivim i neprirodnim stilom, objavljena je nužnost ove mjere i izraženo

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

negodovanje prema ljudima koji u koristoljubive svrhe dižu cijene, *"smatraju za svoj gubitak ako uslijed povoljnih vremenskih prilika nastane obilje plodova...u nerodnim godinama ucjenjuju kod prodaje sjetvenog sjemena i zakupničkih obveza"*, idu samo za osobnom korišću, *"jagme se za pljačkaškim kamatama"*. Za povećavanja cijena predviđena je stroga mjera – smrtna kazna. *"I neka nitko* – stajalo je u uvodu edikta – *ne smatra ovu odluku okrutnom, jer je svakom pružena laka mogućnost da izbjegne kaznu ako se drži umjerenosti"*.

U drugom dijelu edikta sadržan je dug spisak svakovrsnih predmeta i najraznovrsnije robe, uz naznaku maksimalnih cijena. Predviđena je također i nagrada za razne vrste rada, počevši od nadničara pa sve do honorara za arhitekte i odvjetnike.

U historiografiji je Dioklecijanov edikt različito ocjenjivan. Mommsen je ovu mjeru nazivao administrativnim bezumljem (gouvernementaler Wahnsinn). Moderni historičari ističu da je reguliranje cijena imalo određene razloge. Državna je uprava raspolagala ogromnim zalihama namirnica, koje su pristizale, s jedne strane, sa carskih posjeda, s druge – u vidu porezâ; država je raspolagala velikim radionicama, koje su izbacivale mnoštvo svakovrsnih izrađevina, i, prema tome, vlasti su mogle izbacivati na tržište određenu količinu robe i samim time regulirati cijene.

Cijene naznačene robe u ediktu znatno su više od onih koje su nam poznate iz literarnih spomenika i koje se odnose na doba koje je prethodilo krizi III. st. Ali su one znatno niže od ediktu suvremenih egipatskih cijena, poznatih na osnovu papirooloških podataka. U Egiptu su se pak cijene uvijek odlikovale relativnom jeftinoćom. To pokazuje da je zakonodavac proizvoljno utvrdio cijene; one su bile jedinstvene za čitavo Carstvo, u ediktu nije vođeno računa o osobitostima pojedinih područja, o podesnosti komunikacija i ostalim lokalnim uvjetima. Uslijed svega toga, edikt nije imao nekih naročitih praktičnih posljedica, i, po svemu sudeći, ubrzo nakon njegove objave ljudi su ga se prestali pridržavati.

3. Dioklecijanova vjerska politika

Stav prema tradicionalno rimskoj religiji

U političkom sustavu koji je osnovao Dioklecijan, vjerskom je pitanju posvećivana velika pažnja. Dioklecijan se, slično Augustu, pojavio u ulozi obnovitelja stare rimske religije, ali je u isto vrijeme, kao što je to bio slučaj po istočnim monarhijama, naglašeno i božansko porijeklo carske vlasti. Jupiter Preblagi Najveći (Jupiter Optimus Maximus) smatran je glavnim carevim zaštitnikom i izvorom najviše njegove vlasti nad svijetom. Dioklecijan je nosio titulu Jovije (Iovius – koji potječe od Jupitera), a Maksimijan – Herkulij (Herculius – koji potječe od Herkula). Ove su titule naglašavale vjersko sankcioniranje carske vlasti. Tradicionalnom rimskom kultu ponovo je posvećivana velika pozornost. Na određenu pasivnu rezistenciju prema svojoj vjerskoj politici Dioklecijan je nailazio od kršćana. Zadnjih desetljeća III. st. kršćanstvo je uživalo toleranciju, a u prvom razdoblju Dioklecijanove vladavine čak su i njegova žena i kćer, kao i neki istaknuti dvorjani, ispovijedali kršćansku vjeru.

Progoni kršćana

Kršćanstvo se veoma raširilo u raznim slojevima rimskog društva, ono je i dalje bilo u svojoj biti oporbeno učenje prema Carstvu. Osobito je opasno bilo njegovo širenje u vojsci. Kršćanski izvori navode niz primjera odbijanja iskazivanja počasti carevima od strane vojnika. Rimsko svećenstvo, čiji je autoritet Dioklecijan nastojao ojačati, poticalo ga je protiv kršćana. U istom

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

smjeru djelovao je na njega suvladar na Istoku – Galerije. 303. i 304. g. objavljena su četiri edikta protiv kršćana. To je bio najokrutniji progon. Osobitom okrutnošću obilježene su mjere protiv kršćana na Istoku, u područjima koja su se nalazila pod vlašću Galerija i samog Dioklecijana.

4. Dioklecijanova vanjska politika

Dioklecijanove vojne reforme imale su za cilj u prvom redu obranu granica Carstva. Borba protiv barbara, koji su nadirali, vođena je tijekom čitavog razdoblja Dioklecijanove vladavine. Ubrzo nakon svog dolaska na vlast Dioklecijan je zaratio na Alamane. Maksimijan je nakon gušenja pokreta bagauda vodio ratove sa germanskim plemenima – Alamanima, Francima i Burgundima. Tom prigodom Rimljani su dobro iskoristili međusobne borbe koje su vođene između germanskih plemena. Borba sa sjevernim barbarima bila je otežana time što se rimski vojskovođa Karauzije proglasio carem i zauzeo Britaniju. Rimski vladari morali su čak priznati njegovu vlast, i tek je Konstancije Klor nakon smrti samog Karauzija uspio ukloniti njegovog nasljednika; Klor je nakon svog imenovanja za cezara aktivno branio sjeverozapadnu granicu i ratovao s Francima.

Maksimijan je morao voditi rat u Africi, gdje se također pojavio uzurpator i gdje su nadirala mauretanska plemena. Galerije je ratova na Dunavu, s Karpima i Jazigima. Nakon višegodišnjih ratova Dioklecijan i njegovi suvladari uspjeli su uspostaviti i učvrstiti granicu u sjevernom dijelu Carstva.

Dioklecijan je morao voditi rat u Egiptu, na koji su napadali južni narodi i gdje se u to vrijeme utvrdio uzurpator Ahil. Nakon smirivanja Egipta, Dioklecijan je zajedno s Galerijem krenuo u pohod protiv Perzijanaca, koji su zauzeli Armeniju i upali u Mezopotamiju. Galerije je najprije pretrpio poraz, ali su zatim Perzijanci poraženi, i po sklopljenom miru proširene su granice Armenije i učvršćena je vladavina Rimljana u Mezopotamiji.

5. Značaj Dioklecijanovih reformi

1. svibnja 305. g. abdicirali su Dioklecijan u Nikomediji, a Maksimijan u Milanu. Dioklecijan se povukao u grad Salonu, u Iliriji, gdje je sagradio veličanstvenu palaču. Galerije i Konstancije Klor proglašeni su augustima, pri čemu je Dioklecijanovo mjesto zauzeo Galerije, koji je po svom nahođenju postavio dva cezara.

Dioklecijan se je prvi nakon Septimija Severa uspio održati na vlasti duže vremena. Ni kršćanski spomenici, ni oskudni fragmentarni podaci povijesnih pisaca, ni pravni dokumenti ne ističu nikakve njegove individualne crte. Nesumnjivo je da je Dioklecijan bio političar konzervativnog smjera. On je nastojao povratiti nekadašnju slavu "Vječnog Rima", ali su rimske političke tradicije već bile izgubile svoje značenje, tako da je on, za razliku od Augusta, morao raskinuti sa ideološkim naslijeđem rimske Republike koje se sačuvalo još u III. st. Ideje Dioklecijanovih reformi nisu nove; on je u mnogo slučajeva imao prethodnika. On je uzeo u obzir glavne tendencije rimskog razvitka; uzeo je u obzir i iskustvo perzijske monarhije. Od Dioklecijanovog vremena carska se vlast bez ikakvih ograda smatra apsolutnom. Uprava se odvijala preko razvijenog birokratskog aparata; opskrba vojske, birokracije, prijestolnice počivala je na naturalnom gospodarstvu. Vojska je bila pogodna za vođenje ratova na granicama i u samom Carstvu.

Glava XXXVII.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

VLADAVINA KONSTANTINA VELIKOG

1. Borba za carsku vlast nakon Dioklecijana

Podjela vlasti između četiri cara trebala je, po Dioklecijanovoj zamisli, postati sustav. Ali taj sustav nikako nije jamčio političko jedinstvo niti je sprječavao građanske ratove, jer su cezari i augusti raspolagali vojskom i mogli su je koristiti u borbi protiv svojih političkih protivnika.

Borba Konstantina i Maksencija

Mir je bio narušen 306. g., kada je Konstancije Klor umro u Britaniji nakon pohoda protiv sjevernih plemena. Postrojbe su proglasile carem njegovog sina Konstantina, kojeg je Galerije priznao cezarom. Ali su ubrzo plebs i vojska u Rimu, gdje je Galerije uveo opću poreznu obvezu, proglasili carem Maksencija, Maksimijanovog sina. Nakon toga izbila je borba, u kojoj je sudjelovao i sam Maksimijan, koji je poginuo 310.g., i Galerije, koji je umro 311. g. Nakon njihove smrti borba je trajala još nekoliko godina i završila se Konstantinovom pobjedom. On je u savezu s Valerijem Licinijanom Licinijem pobijedio Maksencija.

Bitka kod Mulvijskog mosta

Do bitke između Konstantina i Maksencija došlo je pod zidinama Rima, kod Mulvijskog mosta. Pobijedio je Konstantin. Maksencije se prigodom povlačenja utopio u Tiberu (312. g.)

Maksencije je bio poznat po svom negativnom stavu prema kršćanima. Konstantin pak, kao i njegov otac, bio je pristaša vjerske tolerancije. Stvorena je legenda da je Konstantin pred bitku vidio križ sa urezanim riječima: "Ovim pobjeđuj".

Milanski edikt

313. g. u Milanu Konstantin i Licinije zajedno su objavili edikt (poznat pod imenom Milanski edikt) o slobodnom ispovijedanju kršćanstva. Odsada su kršćani uživali ista prava kao i pristaše drugih religija.

Konstantin i Licinije

Nakon pobjede nad svojim protivnicima Konstantin i Licinije vladali su zajedno deset godina.

324. g. između njih je otpočeo rat, koji se završio porazom Licinja: on je prognan u Tesaloniku, a potom i ubijen. Nakon toga je sve do svoje smrti (337. g.) Carstvom vladao, zajedno sa svojim sinovima, Konstantin (njegovo puno ime glasi Flavije Valerije Konstantin).

2. Konstantinova vjerska politika

U borbi oko vlasti između Konstantina i njegovih takmaca vjersko je pitanje igralo veoma važnu ulogu. Iako nije bio kršćanin, Konstantin se pokazao dosljednim zaštitnikom nove religije, tako da se je kršćanstvo nakon Milanskog edikta od progonjene religije veoma brzo pretvorilo u vladajuću. Kršćanska je crkva posvetila poredak rimske države, pravdajući svojim autoritetom carsku vlast. S druge strane, i središnja je vlast još od Konstantinovog vremena počela uzimati aktivno učešće u crkvenim stvarima. Borba oko raznih dogmatskih pitanja bila je obična pojava u

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

povijesti kršćanstva, gotovo od samog njegovog postanka. U toj borbi zrcalila se socijalna borba vođena u samoj Crkvi, koja je ujedinjavala različite socijalne elemente.

Kada je kršćanska crkva dobila službeno priznanje, ti sporovi nisu prestali, već su se naprotiv pojačali. Biskupi su se često obraćali caru sa molbom da riješi apstraktna dogmatska pitanja. Konstantin je, kao i njegovi nasljednici, smatrao da jedinstvu Carstva odgovara i jedinstvena crkva, u kojoj ne može biti razlike u mišljenjima, pa je zato aktivno sudjelovalo u razmatranju crkvenih sporova. Od tog se vremena na pitanja dogmatike počelo gledati kao na državna pitanja.

Postanak donatizma

Još 313. g. Konstantinu su se obratili predstavnici afričkih kršćana s molbom da riješi spor oko toga koga treba smatrati punopravnim kartaškim biskupom - Cecilijana ili Donata. Pristaše Donata optuživale su Cecilijna da je za vrijeme Dioklecijanovih progona predao progoniteljima svete knjige i da je, prema tome, izdajnik (traditor). Cecilijanove pristaše optuživale su protivničku stranu, kojom je rukovodio Donat (biskup jednog od afričkih gradova), da je njen pretendent nezakonito postavljen.

Konstantin je odluku o tome prepustio saboru biskupa, najprije u Rimu, a zatim u Arlu. I jedan i drugi sabor priznali su Cecilijana kartaškim biskupom, što je Konstantin i potvrdio.

Donat i njegove pristaše proglasili se sebe pravim kršćanima i formirali svoju crkvu. Uskoro je spor između dvaju biskupa, pretendenata na sjedište u Kartagi, poslužio kao početak otvorene i žestoke borbe, koja je trajala preko sto godina. Donatisti su smatrali da su svi biskupi koji su priznali Cecilijana suučesnici u njegovoj izdaji i da su zato i sami izdajnici, a da je prava crkva sačuvana samo u Africi.

U krajnjoj liniji, u borbi između pristaša službene crkve (katolikâ) i donatista zrcalile su se i separatističke tendencije afričkih gradova, i proturječnosti između krupnih i sitnih zemljoposjednika, kao i proturječnosti između robova i robovlasnika.

Arijanstvo i Nicejski sabor

Drugo crkveno pitanje u koje se Konstantin umiješao ticalo se stanja u Aleksandriji.

Dogmatski sporovi u Aleksandriji bili su obična pojava. Čitav niz aleksandrijskih teologa, od kojih su najglasovitiji bili Klement (kraj II. st.) i Origen (rođen oko 185. g., poginuo za vrijeme Decijevog progona, 250. g.), nastojao je kršćanske dogme spojiti sa načelima grčke filozofije. U Origenovom teološkom sustavu, provedenom pod utjecajem platonističkih ideja, velika je uloga dodjeljivana Logosu (Riječi ili Razum), koji je identificiran sa Sinom Božjim, koji je uzeo lik Isusa Krista. Origen je utjecao na razvoj kasnije teologije, ali nisu sve njegove postavke bile prihvaćene. Međutim, načela Origenovog apstraktno-filozofskog tumačenja osnovâ kršćanskog učenja postala su u Aleksandriji veoma raširena. Na početku IV. st. prezbiter Arije, poznat po svom asketizmu i popularan među župljanima, iznio je učenje o tome da je u Svetom Trojstvu samo Bog-Otac vječan. Prva njegova tvorevina bio je Sin ili Logos, a tvorevina Logosa – Duh Sveti. Tako Sin ne može biti jednak Ocu, već samo njemu sličan. Arijanstvo je predstavljalo pokušaj racionalističkog tumačenja osnovne kršćanske dogme, ali Arijevo učenje nije priznato. Njega je osudio najprije aleksandrijski biskup, a zatim i lokalni sabor. Onda se Arije obratio drugim crkvama. Njegove pjesme su bile su popularne među aleksandrijskim obrtnicima i mornarima. Svuda – na trgovima, po ulicama – vođeni su sporovi, koji su prelazili u otvorene sukobe. Debate su vođene ne samo u egipatskoj, već i u drugim crkvama. I u to pitanje umiješao se Konstantin, koji je neposredno prije toga pobijedio Licinija.

325. g. sazvan je sabor u Niceji, na kome su se sakupili predstavnici raznih provincijskih crkava. Sabor je prihvatio izlaganje kratkih dogmi kršćanstva, takozvani Nicejski simbol vjere. Većina sudionika izjasnila se protiv Arija. Priznato je da je Sin Božji istobitan s Ocem, i

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Konstantin je smatrao svojom dužnošću pomoći učvršćenju autoriteta sabora. Arije je bio prognan u Iliriju, druge njegove pristaše - u Galiju.

Ali vrijeme Nicejskog sabora nije kraj, već prije početak arijanstva. Ono je imalo dosta pristaša među dvorjanima, i Arije je uskoro bio vraćen, a glavni njegov protivnik Atanasije Aleksandrijski prognan. Nakon Arijeve smrti njegove su pristaše uživale zaštitu dvora. Na dvoru su pobjeđivali čas pristaše nicejskog učenja, a čas opet arijanci. 381. g. Arijevo je učenje još jednom bilo osuđeno, i protiv arijanaca je pokrenut progon, ali se je arijanstvo uspjelo raširiti među barbarskim germanskim plemenima, na koje su stanovnici Carstva kasnije gledali kao na inovjerce.

2. Konstantinove reforme

Dok je Konstantin u području vjerske politike išao drukčijim putem nego Dioklecijan, dotle je u socijalnom i političkom području razvijano sustav reformi čije je osnove položio Dioklecijan.

Odvajanje civilne vlasti od vojne

Zadržavajući administrativnu podjelu Carstva (na dijeceze i provincije), Konstantin je podijelio Carstvo na četiri prefekture: Istok, Iliriju, Italiju i Galiju. Na čelo prefektura postavljeni su prefekti pretorija. Njima bili podčinjeni vikariji dijeceze, a ispod njih su se nalazili praesides provincije.

Pod Konstantinom je civilna vlast konačno odvojena od vojne; prefekti pretorija bile su civilne dužnosti, a pojedinim vojskama zapovijedali su posebni magistri militum. Isto tako, pod njegovom vlašću dovršena je i reforma vojske: podjela vojske na pogranične jedinice i na pokretnu vojsku, u kojoj su razlikovani comitatenses i povlaštena skupina palatini. Umjesto pretorijanske garde, koja je pod Dioklecijanom bilo brojno smanjena, pojavljuju se sada posebne dvorske jedinice (domestici, protectores).

Kurijali

Dosljedno provođenje fiskalne politike dovelo je do vezivanja staležâ. Ediktima iz 316. i 325. g. najvišem staležu gradskog stanovništva – kurijalima – zabranjeno je napuštanje rodnog grada. Ni odluke gradskog savjeta, ni careve naredbe nisu ih mogle osloboditi municipalnih obveza. Toga ih nije mogla osloboditi nikakva civilna ni vojna dužnost. Obveze kurijala postale su nasljedne.

Vezivanje kolona za zemlju, a obrtnika za kolegije

Carska konstitucija iz 332. g. zabranjivala je prelazak kolona sa jednog imanja na drugo; vlasnik kod kojeg bi se našao tuđi kolon bio ga je dužan vratiti starom gospodaru, a osim toga, morao je plaćati dažbine odbjeglog kolona za cijelo vrijeme njegovog boravka na svom imanju. Sami pak koloni koji pokušaju bježati moraju se baciti u okove, kao robovi, da za kaznu na ropski način obavlja svoju dužnost, koja priliči "slobodnim ljudima".

Pod Konstantinom se nastavlja i vezivanje obrtnika za njihove kolegije. Tako je 317. g. objavljen edikt, u kome je stajalo da *"majstori kovnice novca moraju uvijek ostajati u svom zvanju, i od tog ih zvanja oslobađaju povlastice vezane za bilo koji položaj"*.

Osnivanje nove prijestolnice

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Grad Rim izgubio je svoje prijašnje značenje još pod Dioklecijanom. Konstantin je sagradio novu prijestolnicu na mjestu grčke kolonije Bizantion. Nova prijestolnica nazvana je po imenu svog osnivača Konstantinopol.

Konstantinopol-Carigrad se nalazio na granici Azije i Europe, između Istočnog i Zapadnog carstva, na trgovačkom putu koji je bio čuven još u antici. Prigodom polaganja temelja za novi grad, 324. g., kao i prigodom njegovog posvećenja, 330.g. sudjelovali su kako stari poganski svećenički kolegiji, tako i kršćansko svećenstvo. Veličanstven carev dvor u novom gradu zauzimao je 150 jugera. Za njegovo ukrašavanje donesena su iz raznih mjesta Grčke najbolja umjetnička djela. U gradu su podignute terme, biblioteka, veliki hipodrom, na kome su se skupljale tisuće ljudi, jer su konjske trke postale omiljena zabava. U Carigradu je osnovan Senat; tu se odsada nalazio jedan od konzula. Egipatsko žito nije više opskrbljivalo Rim, već novu prijestolnicu. Car je štitio kršćane ali još nije raskidao ni sa tradicijama stare religije. Osim kršćanskih hramova, u Konstantinopolu su podignuti i poganski, od kojih se naročito isticao hram Fortune. Ogromna statua Heliosa predstavljala je samog Konstantina. Samim time davana je prednost kultu nepobjedivog Sunca, koji je dugo vremena predstavljao takmaca kršćanstvu.

Konstantin je u mnogo čemu bio nastavljač Dioklecijana, samo odlučniji i hrabriji. Po riječima Julijana Otpadnika, on je bio inicijator svih prevrata (novator et turbator omnium rerum). Kod Konstantina nije bilo onog rimskog konzervativizma koji je bio svojstven Dioklecijanu. Iako se njegovo zakonodavstvo u nekim pitanjima odlikovalo humanošću, ipak je on Carstvom upravljao despotski, okrutno se obračunavajući sa svakim protivnikom. Među žrtvama njegove okrutnosti nalazili su se i njegov sin Krisp, žena Fausta (Maksimijanova kćer) i mnogi bliski prijatelji. Usprkos tome, zahvalna kršćanska crkva priznala je Konstantina, koji je pred samu smrt primio krštenje od jednog biskupa-arijanca, svecem i ravnog apostolima.

4. Konstantinova vanjska politika

I u vanjskoj politici Konstantin je bio nastavljač Dioklecijana. Za vrijeme njegove vladavine na Zapadu su vođeni uspješni ratovi protiv Franaka, na Dunavu se borio s Gotima, podržavajući Sarmate. 332. g. Rimljani su porazili Gote i prisilili ih na sklapanje mira. Pod Konstantinom je nastavljeno i naseljavanje raznih područja barbarima. Sarmati su naseljeni u podunavskim provincijama i u Italiji, a Vandalima su dodijeljena zemljišta u Panoniji. Tim činom rimska je uprava išla na ruku barbarizaciji Carstva. Isti proces odvijao se u vojsci, gdje su u velikom broju primani u službu barbari, koji pod Konstantinom stižu do najviših vojnih položaja.

Smrt je Konstantina spriječila da krene u pohod protiv Perzijanaca, koji su napali Armeniju i Mezopotamiju.

5. Konstantinovi nasljednici

Nakon Konstantinove smrti vlast je prešla na njegova tri sina. To je dovelo do novih međusobnih ratova za carsko prijestolje. Uz to je stanje postalo još složenije zbog pojave novih uzurpatora.

351. g srednji Konstantinov sin Konstancije imao je u svojim rukama vlast u cijelom Carstvu. Konstancije se nije odlikovao energijom i inicijativom svoga oca. U Konstancijevoj

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

unutarnjoj politici vjerska su pitanja igrala važnu ulogu. Sam on bio je uvjereni arijanac i pokazivao veliki interes za vjerska pitanja. Za njegove vladavine arijanski su biskupi prevladali; energični protivnik arijanstva Atansije ponovo je bio prognan. Prigodom posjeta Rimu car je pokazao veliki interes za rimske vjerske starine, i poganstvo za vrijeme njegove vladavine nije proganjano. Konstancije je morao voditi rat na Zapadu uglavnom protiv Alamana, i na Istoku – protiv Perzijanaca. Protiv Alamana poslan je Konstancijev stričević Flavije Klaudije Julijan, koji je dobio titulu cezara. On je uspio primiriti Galiju, pobijediti Alamane i Franke. Ofenziva perzijskog kralja Šapura II. prisilila je Konstancija da zatraži od Julijana postrojbe iz Galije. To je zazvalo pobunu postrojba, koje su proglasile Julijana augustom. Julijan je krenuo protiv Konstancija, ali je ovaj umro u Ciliciji.

Julijan Otpadnik i njegova vjerska politika

Julijan je vladao dvije godina (361. – 363.). U kršćanskoj tradiciji njemu je podijeljen epitet Otpadnik (Apostat), jer je Julijan nastojao povratiti dominantan položaj poganske religije, koju je želio reformirati preuzevši od kršćana skladnu crkvenu organizaciju, kao i niz etičkih postavki. Za vrijeme njegove vladavine kršćansko je svećenstvo izgubilo povlastice koje je steklo nakon Milanskog edikta.

Julijan – veoma obrazovan čovjek, filozof-neoplatoničar po svom uvjerenju, značajan pisac i mislilac svoga vremena – uživao je podršku intelektualnih krugova gradskog stanovništva Grčke i predstavnika poganske aristokracije, ali zato ni u vojsci ni u narodu nije imao neke naročite podrške. Poginuo je u pohodu na Perzijance, protiv kojih je poveo ofenzivni rat, maštajući o slavi Aleksandra Makedonskog. Nakon neuspjele opsade perzijske prijestolnice Ktesifona morao se je povući, doživjevši teško ranjavanje od kojeg je i umro. Okružen bliskim ljudima, koji su oplakivali njegovu prijevremenu smrt, Julijan je, po riječima Amijana Marcelina, rekao pred smrt: *"Šutite, ne treba oplakivati, gospodara koji odlazi na nebo, zvijezdama"*.

Jovijan

Njegovim nasljednikom proglašen je car J o v i j a n , koji je s Perzijancima morao sklopiti mir pod veoma nepovoljnim uvjetima za Rimsko Carstvo. Rimljani su morali ustupiti područja koja je anektirao još Dioklecijan; osim toga, oni su priznali nezavisnost Armenije. Jovijan je bio kršćanin, Julijanovi edikti upereni protiv kršćana bili su ukinuti. Jovijan je vladao manje od godinu dana. Na početku 364. g. on je umro, a vojska je proglasila carem Flavija Valentinijana (364. –375.), koji je za suvladara uzeo svoga brata Flavija Valensa (364. –378.).

Valentinijan i Valens

Oba brata bili su slabo obrazovani ljudi, ali iskusni vojnici. Svojom glavnom zadaćom oni su smatrali obranu Carstva od provale barbara. V a l e n t i n i j a n je vladao na Zapadu i živio u Milanu, dok je rezidencija V a l e n s a , koji je upravljao istočnim dijelom Carstva, bio Carigrad. Nakon Valentinijanove smrti (375. g.) carem Zapada proglašen je njegov sin G r a c i j a n (375. –383.), kome je, za razliku od njegovog oca, bila strana vjerska tolerancija. Za vrijeme njegove vladavine objavljeni su strogi zakoni protiv pogana i heretika. On je prvi odbacio titulu velikog pontifika, oduzimajući samim tim staroj religiji carsku podršku. Osobit utjecaj na cara imao je milanski biskup Ambrozije jedan od aktivnih i obrazovanih biskupa zapadne Crkve.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Glava XXXVIII.

UNUTARNJI ŽIVOT RIMSKOG CARSTVA U IV. I V. ST.

1. Državne ustanove. Birokratski aparat.

Pod Dioklecijanom, Konstantinom i njihovim nasljednicima Rimsko se Carstvo konačno pretvorilo u neograničenu monarhiju. Sustav upravljanja Carstvom temeljio se na birokratskim načelima. Rimska se birokracija počela razvijati još od početka Carstva, ali je tek u doba kasnog Carstva stvoren jedan cjelovit birokratski sustav. Njegovo središte predstavljali su sveti dvor (palatium sacrum) i sveta careva ložnica (cubiculum sacrum). Služba caru i njegovoj obitelji nije odvajana od općih državnih zadataka. Car je imao neograničenu vlast. On se samo savjetovao sa svojom okolinom, koja je sačinjavala consistorium principis (sama riječ consistorium, koja je zamijenila consilium, pokazuje da članovi savjeta stoje pri carevoj nazočnosti). U carevo ime mogao je istupati njegov glavni tajnik – quaestor sacri palatii; dvorskim poslovima upravljao je praepositus sacri cubiculi (ovaj su položaj često zauzimali eunusi). Na čelu carskih službi stajao je magister offficiorum. Najviši činovnici nazivani su comites. Komiti (prvobitno je comes značilo: "carev zaštitnik", sada je to određeni službeni rang) su se dijelili na klase: comites primi ordinsi, secundi ordinis itd. Za njima su dolazili notarii. Svaki viši carski činovnik imao je svoj ured (officium). Činovnici su tvorili neku vrstu posebne vojske, zasnovane na subordinaciji; najviši među njima imali su iste činove kao i zapovjednici u vojsci, a cijeli kadar carskih ureda sačinjavao je neku vrstu dvorske vojske (militia palatina). Za obavljanje raznih naloga postojao je dijeli jedna kadar od 1100 ljudi, takozvanih agentes in rebus, među kojima su posebnu ulogu igrali curiosi – agenti tajne policije. Uprava financije dijelila se na dvije grane: na općedržavne prihode i rashode (aerarium sacrum, na čelu sa comes sacrum largitionum) i na privatna careva sredstva, kojima je upravljao comes rerum privatarum.

Država je bila vlasnik ogromnih posjeda. Osim toga, njoj su pripadale radionice koje su izrađivale oružje, tkanine, opeku itd. Proizvodnja i prodaja oružja također je predstavljala državni monopol. Nad svim radionicama nadzor je imao comes sacrarum largitionum.

Civilna vlast je, u pravilu, odvajana od vojne. Prefekti pretorija i prefekti grada upravljali su samo civilnim poslovima, kao i vikariji dijeceza. Vojske i odredi bili su podčinjeni posebnim zapovjednicima (duces ili comites rei militaris), koji su bili podčinjeni višim vojnim zapovjednicima (magistri militum).

Iako Senat nije igrao nikakvu važnu ulogu u političkom životu Carstva, senatorski je stalež bio najviši. U njega je uključivano više činovništvo. U ovisnosti od svog položaja u državi, senatori su nazvani clarissimi, clarissimi et spectabiles, clarissimi et illustres.

Gledano izvana, kasno Carstvo predstavlja strogo centraliziranu svemoćnu državu, sa razvijenim birokratskim aparatom, nasljednim staležima, koji snose određene državne obveze; ono predstavlja državu kojom upravljaju strogi zakoni, koji određuju mjesto i dužnosti svakog građanina. Stanovništvo je nepokretno. Origo (zavičajno mjesto) vezalo je većinu stanovništva za mjesto rođenja, u kome su morali izvršavati svoje obveze. Država je bila oličenje "pravednosti", tjerajući niže (humiliors) da rade i snose obveze i čuvajući ih od samovolje moćnih i uglednih (honestiores).

Ali ova slika, koju dobivamo nakon pregledavanja službenih dokumenata, umnogome ne odgovara stvarnosti. Ponavljanje pojedinih zakona, pojačavanje kazni za pojedine prijestupe svjedoče o tome da zakonodavci nisu računali na podčinjavanje svojim naredbama bez pogovora. Tako, na primjer, pravni spomenici sadrže čitav niz zakona koji predviđaju stroge kazne za

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

pripadanje sekti donatista, ali nam djela kršćanskih pisaca saopćavaju da te naredbe nisu izvršavane i da su donatisti slobodno propagirali svoje učenje.

Socijalni poredak

Prelazeći na opću karakteristiku socijalno-gospodarskog poretka kasnog Carstva, treba reći da su Dioklecijanove i Konstantinove reforme mogle zadržati, ali ne i zaustaviti ono gospodarsko opadanje koje je počelo još u III. st., kao rezultat krize robovlasničke privrede.

Uloga naturalnog gospodarstva

Ovo opadanje izrazilo se u prvom redu u prijelazu na naturalnu privredu. U zadnje vrijeme pojavili su se u građanskoj historiografiji mnogi radovi koji poriču naturalno-privrednu bazu gospodarstva kasnog Carstva. Doista, čitav niz činjenica svjedoči o razvoju trgovine po primorskim središtima. U Aleksandriji, Kartagi, po maloazijskim gradovima, kao i po velikim gradovima Galije, trgovina je i dalje igrala važnu ulogu. Potreba za novcem bila je u kasnom Carstvu tako velika da su vlasnici posjeda nastojali podavanja u naturi zamijeniti novčanim. Čak je bio potreban poseban carski edikt, iz 365. g., koji je zabranio posjednicama da od kolona zahtijevaju novac umjesto "zemaljskih plodova". Ali sve ove činjenice ne mogu opovrći postavku da je opću tendenciju gospodarskog života predstavljao razvoj naturalnog gospodarstva.

Opskrba gradova i vojske, plaćanje službe temeljili su se uglavnom na naturalnom gospodarstvu. Razmjena se sve više sužavala, a u pojedinim slučajevima i iščezavala. Vanjska je trgovina prestala igrati onu ulogu koju je imala krajem I. i u II. st. Prijelaz na naturalno gospodarstvo doveo je od opadanja gradova, koji su izgubili svoje prijašnje značenje; istovremeno je porasla uloga velikog posjeda, na kojem se proizvodilo gotovo sve što je bilo potrebno. Zemlja, zajedno sa ljudstvom koje se na njoj nalazi dobila je veću vrijednost nego prije.

Porast velikog zemljišnog vlasništva

U posljednjem stoljeću Carstva veliko zemljišno vlasništvo dostiglo je nečuvene razmjere. Ono se uglavnom nalazilo u rukama cara i predstavnika senatorskog staleža. Izgubivši političku vlast i u potpunosti oviseći od careve milosti, senatori su ipak igrali ogromnu ulogu u socijalnom životu Carstva. Senatorski se stalež sastojao od članova senatorskih obitelji koje su se sačuvale još od vremena ranog Carstva, nadalje, od onih koji su se istakli u građanskim ratovima III. st., najzad, od onih kojima su senatorsko zvanje podarili carevi IV. st. O raspoloženju tog sloja stanovništva može se suditi na osnovu djela nekih pisaca IV. i V. st. (Simaha, Apolinarija Sidona i dr.).

Općepolitička pitanja nisu privlačila pozornost predstavnika najvišeg staleža. Kod njih se još zadržao dubok pijetet prema slavnoj prošlosti Rima, ali se on izražavao jedino u tome što su oni svoje porijeklo vezivali za ovu ili onu uglednu rimsku obitelj. Istovremeno, na aristokraciji kasnog Carstva je ležao pečat servilnosti. Senatori su se borili za carevu milost, nastojali su zauzeti ovaj ili onaj položaj, da bi imali zvučnu titulu. Iz tih pobuda neku su čak prelazili na stranu uzurpatorâ. Mnogi su senatori više voljeli živjeti po vilama. Prodori barbara i ustanci potlačenih primorali su ih na podizanje utvrđenja i gradnju zidina oko svojih vila. Magnati kasnog Carstva imali su oružane odrede takozvanih bukcelarija. Senatori su se rijetko pojavljivali u gradovima. Oni su u njih dolazili za vrijeme blagdana, praćeni ukućanima, da bi nazočili svečanom bogoslužju, izboru biskupa itd. Beskrajno širenje posjeda predstavljalo je jedan od njihovih životnih ciljeva. Amijan Marcelin kaže za senatora Petronija Proba da je imao posjede gotovo u svim područjima rimskog svijeta. Pisac Simah imao je kuću u Kapui, tri kuće u Rimu, tri vile u okolini Rima, dvanaest vila u raznim područjima Italije, zemlju na Siciliji i u Mauretaniji. U biografiji svete Melanije, koja je pripadala senatorskom rodu, stoji da je prije

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

odlaska u samostan posjedovala, zajedno sa svojim mužem, latifundije na Siciliji, u Galiji, Španjolskoj, Britaniji, prokonzulskoj Africi, Numidiji, Mauritaniji i drugim provincijama (procul in reliquis regionibus – primjećuje biograf). Na dimenzije tih posjeda ukazuje već i ta činjenica što su Melanijini posjedi blizu afričkog grada Taraste, po svom pučanstvu i površini bili veći od samog grada. Ti posjedi prelazili su u naslijeđe, rasli kao posljedica unosnih brakova, oni su kupovani, dobivani od cara, vrlo često nasilno osvajani i, najzad, kupovani od njihovih prijašnjih vlasnika.

Patronat ili patrocinij

Starinska rimska ustanova – patronat ili patrocinij – dobila je u ovo doba drukčije značenje. Pod patrocinij (pokroviteljstvo) moćnih ljudi stavljali su se oni koje su ugnjetavali činovnici, gradske vlasti i utjecajni posjednici. Srednji i sitni posjednici, pa čak i čitava sela, vrlo često su predavali magnatima u vlasništvo posjede, i dobivali ih natrag sa pravima prekarija.[10] Onaj tko stupa pod pokroviteljstvo prelazio je, u stvari, pod njegovu vlast. Marsejski svećenik iz V. st. – Salvijan govori povodom toga: *"Oni stupaju pod zaštitu i pokroviteljstvo magnata i takoreći prelaze pod njihovu vlast i stupaju u podanički odnos"*. Stav careva prema velikim zemljišnim magnatima bio je dvojak: s jedne strane, oni su proširivali njihova prava nad kolonima koji se nalaze na njihovom zemljištu; s druge strane, plašeći se pretjeranog utjecaja velikih zemljišnih magnata, zabranjivali su im da pod svoju pokroviteljstvo primaju slobodne ljude, izdavali naredbe protiv privatnih oružanih odreda i protiv privatnih zatvora.

Položaj kolonâ

Konstantinova konstitucija iz 332. g. o kolonima dobila je potvrdu u nizu zakonodavnih akata njegovih nasljednika. Ius census (pravo vezano za razrez poreza, kao i ius originis (pravo preuzeto iz prakse helenističkih država, koje je čovjeka vezalo za mjesto rođenja) omogućavali su zakonodavcima da na kolona gledaju kao na roba zemlje (servus ipsius terrae), iako je kolon istovremeno priznavan slobodnim čovjekom (ingenuus) i imao pravo braka i pravo gospodarskog poslovanja (ius connubii, ius commercii). U zakonima se spominju koloni raznih kategorija (inquilini, adcriptitii, originarii, tributarii), ovisno od porijekla, imovnog stanja određenog čovjeka i njegove pripadnosti određenom mjestu stanovanja, unošenja u katastar. Ali to nije donosilo značajnije posljedice po položaj kolona: ukoliko je više rasla odgovornost vlasnika posjeda za obveze koje su koloni morali snositi u korist države, toliko je više rasla i njegova vlast nad tim kolonima.

Edikt Arkadija i Honorija iz 396. g. zabranjivao je kolonima da na sudu istupaju protiv zemljoposjednika. U tom ediktu imovina kolona nazivana je peculium, i vlasnik imanja je njome slobodno mogao raspolagati.

Konstitucija cara Anastazija (500. g.) utvrđivala je da svatko tko obrađuje zemlju 30 godina, postaje kolon određenog imanja, a u jednom ediktu cara Justinijana stoji: *"U stvari, u čemu se sastoji razlika između kolona i roba, kad se obojica nalaze pod vlašću gospodara, tako da gospodar može i roba pustiti na slobodu, zajedno sa pekulijem, i kolona osloboditi od svoje vlasti, zajedno sa zemljom?"*

Istovremeno zakonodavni spomenici naglašavaju da se kolni ne smiju prodavati bez zemlje; ista se mjera protezala i na robove naseljene na zemlji (servi casati), čiji se položaj, prema tome, malo čime razlikovao od položaja kolona.

[10] Tako se u rimskom pravu nazivalo korištenje nekom stvari sve dok ne bude potražena natrag; uslijed toga, onaj tko je pravno bio vlasnik zemlje, mogao ju je u svako doba dobiti natrag.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Država je jačala vlast zemljoposjednika nad kolonima, ali istovremeno je nastojala ograničiti ulogu i značenje patrocinijâ. Oni koji su primali pod svoju zaštitu slobodne ljude najprije su novčano kažnjavani, a po kasnijim ediktim, njima je prijetila konfiskacija čitave imovine.

Kad se govori o ogromnoj ulozi velikog zemljoposjeda, treba istaknuti da i srednji zemljoposjednici i dalje imaju važnu ulogu. Najveće značenje imali su među njima oni koji su dobivali zemlju kao nagradu za službu. Oni su uživali podršku države, koja im je jamčila prava prema kolonima i štitila ih od pretenzija velikih magnata. Među srednje zemljoposjednika spadali su i predstavnici najvišeg staleža municipalnog stanovništva – kurijali.

Kasnorimski grad: kurijali i obrtnici

Kurijali su bili odgovorni za pravilno plaćanje porezâ, za gradsko gospodarstvo, tako da su samim time bili vezani za kuriju. Dužnost kurijala pretvorila se od počasti u teret. Bježanja iz kurija bile su obične pojave, koje strogi carski edikti nisu mogli spriječiti. Ali, siromašenje i opadanje najvišeg sloja municipalnog stanovništva nije bilo izazvano toliko strogim ediktima, koliko opadanjem gradova, prevagom sela nad gradom, koja je karakteristična za doba kasnog Carstva.

Nezainteresiranost za municipalni život dovodi do jačanja utjecaja i značaja gradskih kuratora, koji su punovlasno upravljali municipijima. Samovolja i iskorištavanje moćnih ljudi (potentiores) dovode do intervencije državne uprave, koja ne nalazi drugog izlaza nego da osnuje novu dužnost. Najprije se za gradove Ilirije (364. g.) a zatim (365. g.) i za druga područja, osniva dužnost defenzora, tj. zaštitnika grada (defensor civitatis), koji je službeno štitio plebejce od "nadutosti činovnika" i aristokrata. On je razmatrao svakovrsne žalbe i pazio na red. Najprije je defenzore postavljala središnja uprava, a zatim je njihov izbor bio prepušten gradskim stanovnicima. Ali isti zakonodavni dokumenti govore da su u VI. st. defenzori izgubili značenje, a da u mnogim gradovima nisu uopće ni birani.

Posebni edikti davali su pravo kontrole biskupima; ali ni ove mjere nisu imale većeg značenja.

Svi gradski staleži bili su vezani za grad i imali su određene obveze. Ispod kurijala bili su plebejci niži ljudi – humiliores, koji su za pojedine prijestupe mogli biti podvrgnuti mukama, tjelesnim kaznama i radom u rudnicima. Relativno mali sloj sačinjavali su trgovci, udruženi u posebne korporacije; za njim su dolazili obrtnici, čija je ogromna većina bila vezana za svoje kolegije. Čitava vojska vlasnika brodova i pekara skrbila se o opskrbi Rima i Carigrada. Razni majstori, udruženi u kolegije, radili su za vojsku. Obrtnici su bili vezani za profesije, koje su prelazile u nasljeđe. U slučaju da je u nekoj profesiji bila zaposlena majka, a ne otac, njenu profesiju nasljeđivao bi sin. Obrtnici nisu mogli udavati svoje kćeri na stranu, izvan članova određenog kolegija. Ako bi se tko oženio kćerkom čovjeka koji pripada određenoj korporaciji, a sam nije član nekog drugog kolegija, postajao je član one korporacije kojoj pripada nevjestin otac.

Robovi

Ima malo podataka o broju robova u ovo doba i o osnovnim izvorima ropstva. Nesumnjivo je da je ropstvo sačuvalo svoje značenje i u doba kasnog Carstva. Pošto veći dio zarobljenika nije, kao prije, prodavan na licitaciji, već raseljavan po provincijama sa statusom kolona, robovi su postajali skuplji i u manjoj mjeri izvođeni na tržište. Sustav prevođenja robova na pekulij naišao je na široku primjenu. U poljoprivredi je položaj robova vezanih za zemlju postajo sve bliži položaju kolona. Zakon je zabranjivao da se takvi prodaju bez zemlje. Državna je uprava štitila robove, nastavljajući u tom pogledu načela kojima se rukovodilo zakonodavstvo o robovima II. st. Car Konstantin konačno je oduzeo gospodarima pravo pogubljenja svojih robova; osim toga zabranjeno je da se prodajom djeca odvajaju od njihovih roditelja, brat od sestre, žena od muža.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Zakonodavstvo je priznavalo zakonitim puštanje roba na slobodu u crkvi, u nazočnosti biskupa i vjernikâ; ako bi pak gospodar bio svećenik, on je mogao svoje robove pustiti na slobodu, davši o tome izjavu u crkvi, ili pred svojim prijateljima na samrtnoj postelji.

3. Kršćanska crkva i njena uloga u socijalnom životu Carstva

Pošto ju je država priznala, Crkva je postala velika socijalna snaga. Država je kršćanstvo priznala ne samo ravnopravnom vjerom, već i jedinom istinskom religijom, obveznom za cjelokupno stanovništvo. Poganima, hereticima i otpadnicima su prijetile stroge kazne.

Posljednja borba kršćanstva protiv poganstva

Ali su stare religije još bile žive. Osobito mnogo njihovih privrženika bilo je među senatorskom aristokracijom i među seljacima. Počevši od 381. g., od vremena Gracijana i Teodozija, objavljeno je mnogo strogih edikata protiv heretika. Činovništvo je nerado izvršavalo ove edikte državne uprave i gledalo kroz prste na to što se ljudi po zabačenim mjestima klanjaju starinskim bogovima.

Treba istaknuti da su vjerska pitanja u životu ljudi IV. st., a naočito V. st. igrala veliku ulogu. Primjeri Julijana i kasnije cara Eugenija pokazuju da je poganstvo još imalo mnogo pristaša, tajnih i javnih. U IV. i V. st. nisu izgubili svoje značenje ni istočni kultovi. Naročito je Mitrina religija i dalje bila opasan konkurent kršćanstvu.

Uloga biskupâ

Nezavisno od državnih sankcija i od strogih zakona, kršćanstvo je postalo vladajuća religija. U usporedbi sa III. st. broj kršćana i kršćanskih općina znatno je porastao. Svaki je grad imao svog biskupa; osobito značenje stekli su biskupi većih središta. Službena crkva podržavala je carski poredak. Kod careva nailazimo na potpuno određene teokratske tendencije; ali oni ipak nisu uspjeli biskupe pretvoriti u činovnike Carstva. U pojedinim slučajevima crkveni hijerarsi prosvjeduju protiv određenih postupaka careva, da bi stekli autoritet među pučanstvom.

Po predaju, Ambrozije Milanski stavio je Teodozija Velikog pod epitimiju (crkvenu kaznu) zbog njegovog strogog razračunavanja za vrijeme nemira u Tesaloniki. Ivan Zlatousti izazvao je svojim propovijedima u Carigradu nezadovoljstvo Eudoksije, žene cara Arkadija, i završio život u progonstvu, itd.

Borba u samoj Crkvi i monaštvo

Službena crkva bila je daleko od starog života i evanđeoskog siromaštva. Crkvena imovina, dobivena prilozima, ostavštinama i drugim putovima, sve više je rasla. Crkva je posjedovala zemljišta na kojima su se nalazili koloni. Određen dio prihoda trošen je na dobročinstva, ali je veći dio crkvenih sredstava odlazio na izdržavanje brojnog svećenstva. Crkva je branila interese vladajućih slojeva. Ali, uz službenu "bogatu crkvu" postojala je i oporbena "siromašna crkva", koja je iznosila ove ili one apstraktne teološke postavke ili disciplinska pravila, različita od onih koje je prihvatila vladajuća crkva, i samim tim izražavala prosvjed onog djela vjernika koji je bio nezadovoljan porastom crkvene imovine i zastupanjem interesâ vladajućih slojeva. Najradikalniju struju predstavljao je pokret agnostika.

Ali se i u samoj službenoj Crkvi pojavila asketska struja, koja je imponirala onim grupama kršćana koje su bile nezadovoljne porastom crkvenog bogatstva i miješanjem svećenstva u svjetovne stvari.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Asketizam je u određenoj mjeri bio svojstven čitavom kršćanstvu, još od najstarijih vremena, a ekstremnim njegovim propovjednicima bili su predstavnici nekih gnostičkih sekta u II. st. Posebna udruženja, kojima je bio cilj izdvajanje iz društva, od "svijeta", ponikla su krajem III. i u IV. st. Ona su se pojavila u Egiptu, gdje je odavno postojalo pustinjaštvo pri Serapisovim hramovima. Egipatski pustinjaci su upravo i bili preteče kršćanskih monaha.

Gotovo istovremeno pojavilo se monaštvo u Siriji i Palestini. Isprva su monasi bili nezavisni od crkvene hijerarhije, ali su kasnije bili podčinjeni biskupu. Monaštvo je bilo veoma rašireno. Predstavnici vladajuće crkve nastojali su monaštvo iskoristiti za borbu protiv hereze, za borbu protiv pogana itd. Osobito široko prakticirano je to u Egiptu. Biskup Ćiril Aleksandrijski više je puta priređivao prave napade monaha na svoje vjerske protivnike. Monaštvo se raširilo po čitavom Istoku. Sporovi oko pitanja vjeroispovijedi bili su, uslijed miješanja monaha, obilježeni fanatizmom i prelazili u prave sukobe. Monasi su uživali popularnost u nižim slojevima stanovništva, a oponašanje njih nije nailazilo na odobravanje državne uprave. Car Valens, na primjer, izdao je zakon kojim je vojna obveza uključivala i monahe, Teodozije im je zabranio životu u gradovima, ali naredbe državne uprave nisu bitno utjecale na sudbinu monaštva. Na zapad Carstva monaštvo je donio aleksandrijski biskup Atanazije, dok je tamo bio u progonstvu. Širenju monaštva doprinijeli su Ambrozije, biskup Milana, i Augustin biskup u Hiponu (Afrika).

4. Kultura kasnog Rimskog Carstva

U kulturi, kao i drugim područjima života Rimskog Carstva IV. i V. st., također se opažaju crte opadanja. Istina, ovo razdoblje povijesti rimske kulture nije proteklo ne ostavivši za sobom traga. U raznim granama umjetnosti stvorena su značajna djela, koja ne zaostaju za spomenicima klasičnog doba. Za IV. st. karakteristično je to da je više društvo još ostajalo vjerno poganskim tradicijama. U književnosti ovog doba još su se sačuvali poganski motivi i čuli glasovi oštrog prosvjeda poganstva protiv kršćanstva. Na Zapadu, veliku ulogu u kulturnom životu igrale su provincije, osobito Galija.

Poezija i književnost

Među posljednjim antičkim latinskim pjesnicima treba istaknuti: Decima Magna Auzonija (310. –393.), Klaudija Klaudijana (kraj IV. i poč. V. st.) i Klaudija Rutilija Namacijana (poč. V. st.).

Auzonije je poznavatelj rimske književnosti, retorike, grčkog i latinskog jezika, ali je on više versifikator nego pjesnik. Njemu, na primjer, pripada pjesma u kojoj se svaki prethodni stih završava istom riječi kojom započinje slijedeći, ili pjesma sastavljena skroz od Vergilijevih polustihova. Istina, drukčiji je utisak stavljao veliki spjev "Mosella", posvećen opisu rijeke Meze, njenih živopisnih obala pokrivenih vinogradima, raznih vrsta riba. Djelo se odlikuje svježinom i iskrenošću.

Klaudje Klaudijan je nesumnjivo jedan od velikih pjesnika. Tretirao je suvremene događaje, opisivao ratove koje su Rimljani vodili, opjevao dvorski život, veličao Atilihona, bliskog suradnika cara Honorija, svim sredstvima osuđivao i ismijavao njegovog protivnika Rufina, koji se je uzdigao na dvoru cara Arkadija. Klaudijanova poezija je imitatorska, ali je on talentiran pjesnik, koji vlada stilom. Najzad, Klaudijan je jedan od posljednjih Rimljana koji vole prošlost velikog grada i koji vjeruju u njegovu slavnu budućnost.

Klaudije Rutilije Namacijan je porijeklom iz Galije. Opjevao je Rim, koji je postao domovinom tolikim različitim narodima. Privrženik starine, Namacijan je mrzio kršćane, naročito monahe.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Krajem IV. st. napisao je povijest Rima A m i j a n M a r c e l i n , posljednji veliki povjesničar antičkog svijeta.

Od kasnih latinskih pisaca treba spomenuti A p o l i n a r i j a S i d o n a i S i m a h a . Apolonije Sidon je pisac pjesama, pisama i panegirikâ, manje interesantnih kao književna djela, a više kao materijal za karakteristiku života galsko-rimske aristokracije s kraja V. st. i njenih odnosa s barbarima koji su prodirali. Simah je jedan od posljednjih govornika, uvjereni poganin.

Latinska svjetovna književnost i dalje je bila poganska. Mitološki sižei i dalje su bili omiljeni sižei pjesnika. Ali su ta djela zadovoljavala samo uski krug ljudi.

Grčka književnost (kasna sofistika)

U povijesti grčke književnosti IV. stoljeće obilježeno je novim preporodom sofistike. Nakon opadanja u III. st., retoričke škole sad ponovo stječu značenje. U njima stječu naobrazbu budući činovnici, u njima se obrazuju i budući kršćanski propovjednici.

Sofistika IV. st. je siromašna u idejnom pogledu. Učitelji govorništva tumače djela filozofa i analiziraju pojedine etičke postavke. Glavna pažnja obraćena je na kompoziciju govora i na vanjske efekte. U Ateni je sredinom IV. st. predavao Himerije; veliki uspjeh postigao je u Konstantinopolu Temistije; ali je najširu popularnost stekao retoričar L i b a n i j e (314.-391.). Glavna njegova djelatnost odvijala se u Antiohiji. U svojim govorima, upućenim carevima, vojskovođama i istaknutim činovnicima, Libanije obrađuje najaktualnija pitanja svoga vremena. On se čas pokazuje kao panegiričar, čas drži pohvale, čas nekog brani, čas opet ukazuje na kakvo društveno zlo (na primjer, jedan od njegovih govora raspravlja o tome kakvu štetu donosi državi patrocinij). Libanije je ostao privrženik poganske religije. Na kršćanstvo gleda kao na polubarbarsko praznovjerje. Njega naročito smetaju monasi, koje on smatra neprijateljima razuma i ljepote. Libanije je bio obožavatelj i privrženik Julijana Otpadnika i sam uživao njegovu zaštitu. On se može smatrati jednim od posljednjih poganskih govornika i sofista. Retoričke škole održavale su se i u V. st., ali je nastava obilježena bezidejnošću i šablonom.

Najistaknutija filozofska struja vremena kasnog Carstva bio je neoplatonizam. Njegovim osnivačem smatra se P l o t i n (203.-269.), koji se rodio i stekao naobrazbu u Aleksandriji, a živio uglavnom u Rimu i Italiji.

Platonovo učenje bilo je samo osnovica Plotinovog idealističkog sustava; u tom sustavu kombinirali su se elementi raznih filozofskih sustava antičke filozofije (Aristotela, stoičara, pitagorejaca itd.). Za razliku od klasične filozofije, u neoplatonizmu su pojačani mistički elementi, sasvim u duhu vremena. U određenom pogledu neoplatonizam se može nazvati racionalističkom teologijm. Po Plotinovom učenju, prasupstancu svijeta predstavlja božanstvo, vječno i nepromjenjivo, koje se ne može definirati. Božanstvo rađa iz sebe svijet, ne mijenjajući pritom svoju bit. Najniži stupanj stvaranja svijeta predstavlja materija, koju Plotin zamišlja kao izvor zla. Osjetilni svijet, praktična djelatnost imaju malu vrijednost. Ali ljudska duša stoji na granici svjetlosti i tame. Putem samousavršavanja i asketizma čovjek se treba uzvisiti do sjedinjenja sa božanstvom. Pravi izvor spoznaje nije logičko mišljenje, već ekstaza.

Plotinov učenik Porfirije (druga polovica III. st.) zapisao je i sistematizirao Plotinovo učenje i pojavio se kao branitelj poganske religije od kršćanstva. U prvoj polovici IV. st. Sirijac Jamblin stoji na čelu neoplatonističke škole, pokušavajući stvoriti pravu politeističku teologiju, koja će sjediniti sve kultove antičkog svijeta, isključujući kršćanstvo. Među obrazovanim poganskim krugovima IV. i V. st. neoplatonizam je stekao određenu popularnost. Njegov pristaša bio je i Julijan Otpadnik. U V. st. u Aleksandriji je stekla popularnost sljedbenica neoplatonističke filozofije i duboki poznavatelj matematike – H i p a t i j a , koju je rastrgla fanatična gomila, vidjevši u njoj protivnicu kršćanstva. Ali je neoplatonističko učenje, teško za shvaćanje i savladavanje, ostalo filozofijom uskog kruga poganske aristokracije, koja je nastojala apstrahirati suvremenu stvarnost, naći mir u udubljivanju u samu sebe i istovremeno opravdati ono što je u antičkoj prošlosti predstavljalo određenu vrijednost, a što je kršćanstvo poricalo.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Neoplatonizam ustaje protiv kršćanstva, ali s vremena na vrijeme pokušava riješiti ista pitanja i kod njihovog rješavanja primjenjuje iste metode kao i kršćanski teolozi. Stoga nije čudo što su određene postavke neoplatonizma utjecale i na kršćansku dogmatiku.

Kršćanska književnost

Veliki utjecaj imala je crkvena književnost, kako latinska tako i grčka. Njena tematika bila je manje-više određena: analiza dogmatskih pitanja, pobijanje učenja pogana i heretika, pitanja crkvene discipline, svakovrsne pouke itd. Pisci su bili dobro upoznati sa retorikom; mnoge propovijedi kršćanskih biskupa sastavljene su po svim pravilima antičkog govorništva.

IV. st. obilježeno je razvojem grčke kršćanske retorike. Dogmatski sporovi nastali u svezi sa arijanstvom bili su vanjski poticaj koji je doprinio razvoju kršćanskog govorničkog umijeća. Sam Arije bio je dobar govornik i pjesnik. Njegov protivnik, aleksandrijski biskup Atanazije (295.-373. g.), u svojim govorima slijedi antičke uzore.

U drugoj polovici IV. st. grčko kršćansko govorništvo stječe veliku uglađenost. Biskup iz Kapadokijske Cezareje – B a z i l i j e V e l i k i (331.379.) učio je u mladosti kod Himerija i Libanija. Za njegove propovijedi i pisma karakteristična je originalnost kompozicije i živost jezika. Istaknut govornik bio je i Bazilijev prijatelj Grigorije Nazijanac (338.-390.). Sjajan kršćanski govornik bio je carigradski biskup Ivan, kasnije prozvan Zlatousti (oko 345.-407.). Ivanove propovijedi izazivale su nezadovoljstvo kako višeg svećenstva tako i dvora, ali je on istovremeno uživao i široku popularnost. Prirodnu rječitost on kombinira sa brižnom obradom govorâ. Kao i na druge kršćanske govornike, i na Ivana je ostavila utjecaj kasna sofistika.

Od zapadnih crkvenih otaca, koji su pisali latinskim jeziku, treba istaknuti Dioklecijanovog suvremenika Cecilija Firmijana Laktancija, koji je napisao veliko djelo "Božanske ustanove"; njemu se pripisuje i rasprava o "O smrti progonitelja" (De mortibus persecutorum"), u kojoj se dokazuje da su svi oni koji su progonili kršćane umrli nasilnom smrću. Plodan pisac bio je u biskup Milana – Ambrozije (oko 335. – 397.). Njegova djela obrađivala su razne vjerska pitanja: on je tumačio kanonske knjige, sastavljao pouke, pisao dogmatska djela. U istom smjeru razvijala se i književna djelatnost J e r o n i m a (oko 348. –420.) iz Stridona (u Dalmaciji). On je autor čitavog niza povijesnih djela i prijevoda s grčkog jezika. Izvanredan utjecaj, kako za piščevog života tako i nakon njegove smrti, izvršila su djela A u r e l i j a A u g u s t i n a , biskupa grada Hipona Regija (Afrika), koji je živio od 354. do 430. g. Iza Augustina je ostalo znatno književno naslijeđe, koje se sastoji od propovijedi, pisama i rasprava različitog sadržaja. Osobitu popularnost stekla su njegova djela *"Ispovijesti"* (Confessiones), u kome Augustin ističe pobude koje su ga dovele u kršćansku crkvu, i *"O državi Božjoj"* (De civitate dei), jedno od najpopularnijih djela u srednjem vijeku.

Arhitektura i umjetnost

U umjetnosti kasnog Carstva, kao i u književnosti, opažaju se crte opadanja, ali se to opadanje ne očituje odjednom, niti u svim područjima. Arhitektura Dioklecijanovog i Konstantinovog vremena odlikuje se monumentalnošću i harmonijom. To doba nije donijelo ništa novo umjetnosti, ali je razvijalo ono što je bilo naslijeđeno iz prethodnog razdoblja. Dioklecijanove terme u Rimu nadmašivale su terme koje sagradio Karakala. Konstantin je ukrasio Rim novim građevinama, ali je osobitu pažnju posvetio Konstantinopolu, novosagrađenoj prijestolnici. Konstantinovi nasljednici nastavili su izgradnju novog grada. Novi tip građevine predstavljao je kršćanski hram, čiji je prototip u mnogim slučajevima bila stara rimska bazilika.

Opadanje se najviše primjećuje u likovnoj umjetnosti. Kiparske predodžbe careva grandiozne su po svojim dimenzijama. One gledatelja zadivljuju svojom veličinom, ulijevaju mu poštovanje,

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

ako ne i strah pred prikazanim carem; ali u njima nema mira, jednostavnosti i veličine, koji su svojstveni kiparskim djelima iz doba Antoninâ.

U slikarstvu i mozaiku ovog vremena ima mnogo konvencionalnih crta; osim dobro uhvaćenih živih crta nailazi se i na grube predodžbe, koje svjedoče o opadanju ukusa i majstorskog umijeća.

Istovremeno, široko se razvija kršćanska umjetnost. Pod raznim poganskim utjecajima stvaraju se tipovi predodžbi Krista, Majke Božje i kršćanskih svetaca. Kršćansko slikarstvo i mozaici postepeno se oslobađaju tradicionalnih (poganskih) oblika i dobivaju originalne crte. Pojavljuju se razne škole kršćanske umjetnosti. Najveći značaj stekla je bizantska škola, koja se nalazila pod utjecajem istočno-rimskih umjetničkih oblika. Osobito je važan bio utjecaj Egipta: egipatsko portretno slikarstvo nesumnjivo se odrazilo na bizantskom umijeću slikanju ikona.

Rimska je kultura imala višestoljetnu prošlost. Za pristaše poganske kulture karakterističan je dubok pijetet prema starini. Što se pak tiče kršćana, samo je mali broj među njima priznavao vrijednost stare kulture. Fanatični predstavnici kršćanske hijerarhije često su rušili antičke spomenike, smatrajući ih sablažnjivim.

Glava XXVIII.

REVOLUCIJA ROBOVA I PAD RIMSKOG CARSTVA

1. Posljednje desetljeće i slom Zapadnog Rimskog Carstva

Vizigoti na istoku Carstva

Od sredine IV. st. položaj Carstva postojao je sve nestabilniji. Još se je car Valens morao sukobiti sa novom navalom zapadnih plemena. 375.-376. g. Vizigoti, potiskivani od nomadskih plemena Hunâ, koji su nagrnuli iz stepa današnjeg Kazahstana, izmolili su od cara Valensa dozvolu da se nasele na rimskom teritoriju. Valens im je dozvolio naseljavanje u Tračkoj dijecezi, pod uvjetom da predaju oružje rimskoj upravi i da izvršavaju njena naređenja.

Ali zbog nebrige i zloupotreba rimskih činovnika ovi zahtjevi nisu bili izvršeni. Umjetno stvoren nedostatak hrane, njihova prodaja po visokim cijenama od strane rimskih činovnika, pretvaranje gotske djece u robove – doveli su do ustanka. Gotima su pružili podršku drugi barbari, robovi i radnici, koji su pobjegli iz susjednih rudnika. Pobunjeni robovi i barbari uništavali su bogate posjede. Prvi sukobi rimskih postrojbi sa ustanicima nisu doveli do određenih rezultata. 378. g. krenuo je protiv njih sam car Valens.

Bitka kod Hadrijanopola

Kod Hadrijanopola došlo je do bitke, u kojoj su ustanici potukli rimske postrojbe, a sam car je poginuo. Bitka kod Hadrijanopola imala je veliko svjetsko-povijesno značenje. Povjesničar Amijan Marcelin je uspoređuje s bitkom kod Kane. Ali dok je nakon poraza kod Kane moćna rimska Republika našla dovoljno snage za nastavak borbe i konačnu pobjedu, dotle 378. g. oronulo Rimsko Carstvo, iznemoglo u borbi sa vanjskim neprijateljima i potkopano unutarnjim proturječnostima, više se nije moglo oporaviti od zadobivenog udaraca, što se očitovalo na čitavom daljnjem tijeku događaja.

Borba za vlast i pobjeda Teodozija

Nakon Valensove smrti Gracijan je postavio za cara iskusnog vojskovođu, Španjolca po porijeklu, Teodozija, kasnije prozvanog Veliki. Teodozije je donekle potisnuo Gote od Konstantinopolisa, ali je morao s njima zaključiti mir, davši im područja Ilirije za naseljavanje.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Osim toga, Teodozije je bio vatreni pristaša nicejskog učenja i nastojao ga je učvrstiti u svim područjima Carstva. Nakon Gracijanovog ubojstva (382. g.), na zapadu Carstva trajali su više godina novi nemiri, koji su sve više slabili rimsku državu. 392. g. na Zapadu je proglašen carem istaknuti činovnik i rektor Eugenije; bio je to posljednji car koji je pokušao vratiti staru religiju. Ponovo je u Senat postavljen kip Pobjede, koji je uklonjen po Gracijanovoj naredbi, i održavani su tradicionalni praznici; ali je Teodozije odbio priznati Eugenija i krenuo je sa svojom vojskom protiv njega.

394. g. Teodozije je za jedno kratko vrijeme sjedinio u svojim rukama vlast nad oba dijela Rimskog Carstva. Sljedeće, 395. g., on je umro.

Podjela Carstva na Istočno i Zapadno

Teodozija su naslijedili sinovi: Arkadije, koji je od oca dobio na upravu Istok, i Honorije, kome je dano Zapadno Carstvo. Nasljednici cara Teodozija bili su ljudi slabe inicijative (tim prije što je Arkadije prigodom stupanja na prijestolje imao 18, a Honorije tek 11 godina); oni su bili zauzeti dvorskim intrigama i bili su pod utjecajem svoje okoline., u kojoj su veliku ulogu igrali barbari u rimskoj službi. U Zapadnom Carstvu Vandal Stilihon - magister militum, a faktični vladar čitavog Carstva – istakao se još pod Teodozije, koji ga je vjenčao sa svojom pokćerkom i predložio ga Arkadiju za najboljeg savjetnika. Stilihon je bio energičan vojskovođa i diplomat, koji se skrbio o obrani Carstva. Na Arkadijevom dvoru u Konstantinopolu uživao je neograničeni utjecaj prefekt pretorija, Gal, Rufin.

Navala na Zapadno Carstvo

Glavnu opasnost po Carstvo predstavljali su na sjeveru Vizigoti, na čijem je čelu stajo Alarih. On je najprije napadao balkanska područja, a zatim, 401. g., je napao i Italiju. Stilihon je sklopio s njima mir, pri čemu je Alarih bio dužan pružati Rimu pomoć u borbi sa Carigradom. 406. g. barbarska plemena prešla su Rajnu i odmah zatim opustošila Galiju; u raznim mjestima pojavili su se uzurpatori. 408. g. Alarih je zauzeo Panoniju i Norik, zatim krenuo na Italiju i zatražio novac za svoju vojsku. Ovom zahtjevu je bilo udovoljeno, jer je Stilihonu više odgovarao sporazum s Alarihom i njega je tako htio iskoristiti u svojoj borbi protiv uzurpatorâ, kao i protiv Carigrada; ali je na Honorijevom dvoru pobijedila protivnička stranka; Stilihon je bio svrgnut s vlasti i pogubljen (408. g.).

Alarihovo zauzimanje Rima

Ugovor sa Alarihom također je bio raskinut. Onda Alarih krene u napad na Rim. Dva puta su Goti napadali Rim, a trećeg puta, 24. kolovoza 410. g., Rim je bio zauzet i opljačkan od Alarihove vojske, kojoj su vrata otvorili robovi. Tri dana je grad bio izložen pustošenju. Stanovnici su mogli naći utočište samo po crkvama, koje je Alarih poštedio iako je bio arijanac. Pad Rima ostavio je na suvremenike snažan dojam. U nekim mjestima on je izazvao poganskU reakciju. U Africi je biskup Augustin, pod dojmom rimskih događaja i vraćanja poganskim obredima u nekim afričkim gradovima, napisao svoje znamenito djelo "O državi božjoj ".

Po Augustinovom mišljenju, Rim je pretrpio kaznu za svoju grešnu prošlost. U tom djelu pisac je razvio misao o odnosu između crkve, prave države Božje na zemlji, i države, koja treba biti njen zaštitnik. Augustinove postavke utjecale su na španjolskog đakona Orozija, koji je ukratko izložio čitavu rimsku povijest, da bi dokazao da je pad Rima odmazda za stare zločine. Neki poganski pisci, kao Rutilije Namacijan, nadali su se povratku negdašnje slave; drugi pak, kao povjesničar Zosim, krivili su za pad Rima otpadništvo od stare religije.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Provala Huna

Alarih je napustio Rim. Nakon njegove smrti Goti su otišli u Galiju. Ali oslabljeno Carstvo nije više moglo odolijevati navalama barbara.

Još 409. g. upali su u Španjolsku Vandali, Svevi i Alani i naselili se u pojedinim njenim područjima; 420. g. Vandali i Alani učvrstili su se na Pirenejskom poluotoku, a 429. g. prebacili se na afričku obalu i zauzeli veliki dio Numidije i Afrike. U pojedinim slučajevima rimske su vojskovođe uspijevale odnijeti pobjedu nad barbarima, ali te pobjede nisu mogle promijeniti stanje u Carstvu. Veliku opasnost za rimsku državu predstavljali su Huni. Tridesetih godina V. st. hunski vođa A t i l a ujedinio je pod svojom vlašću hunska plemena, koja su lutala po srednjoj i istočnoj Europi. Odmah iza toga zauzeli su oni neka područja rimskih provincija Panonije i Mezije. Pod izgovorom da Valentinijan III. (425.455.), koji je proglašen carem ubrzo nakon Honorijeve smrti, nije ispunio njegove zahtjeve, Atila je opustošio Galiju. Na K a t a l u n s k i m p o l j i m a došlo je do žestoke, ali neodlučne bitke, u kojoj se protiv Atile borio rimski vojskovođa A e c i j e ; on se nalazio na čelu vojske sastavljene uglavnom od barbarskih plemena. Atila je prekinuo ofenzivu i vratio se preko Rajne. 452. g. napao je Gornju Italiju. Ali je Atila ubrzo napustio Italiju i vratio se u područja preko Dunava. Sljedeće godine je umro, a njegova se država, sastavljen od raznih plemena, raspala.

Pad Zapadnog Rimskog Carstva

U zapadnom dijelu Carstva nije se prekidala borba za carsko prijestolje, iako presudno značenje nisu imali carevi, već barbarke vojni zapovjednici koji su se nalazili u rimskoj službi. 475. g. rimski patriciji Orest doveo je na prijestolje svoga sina Romula Augustula i u njegovo ime upravljao državom. Ali su se protiv njega digli barbarski plaćenici, na čijem se čelu nalazio jedan Skir – Odoakar. 476. g. Orest je bio ubijen, Romul Augustul svrgnut s vlasti, a znakove carskog dostojanstva Odoakar je poslao u Carigrad. Uobičajeno je da se ovaj događaj smatra krajem Zapadnog Rimskog Carstva.

2. Istočno Rimsko Carstvo u V. - VI. st.
Kodifikacija rimskog prava

Vanjskopolitičko stanje

Istočno Rimsko Carstvo također je bilo izloženo barbarskim napadima u V. st., ali je ipak bilo pod manjim udarom od rimskog Zapada. Među carevima bilo je, ako ne eminentnih, a ono ipak dovoljno energičnih ljudi; takav je, na primjer, bio Lav I. (457. –474.), koji se je znao osloboditi moćnih vojskovođa, koji su željeli upravljati državom umjesto njega; osim toga, on je odbio navalu Germana. Carevi u Carigradu dobili su od Rimskog Carstva u naslijeđe istočno pitanje; borba s Perzijancima, uspješna 421. g., obnovljena je na početku VI. st. Ona je vođena od 502. do 506. g. i završila se uspostavljanjem status quo-a.

Od početka VI. st., pod carem Anastazijem (491. –518.), Istočno Carstvo počinju napadati Slaveni. Slavenske naseobine, osnovane na Balkanskom poluotoku, odigrale su veliku ulogu u životu Istočnog Carstva i doprinijele feudalizaciji agrarnih odnosa.

"Corpus iuris civilis"

Na dvoru istočnih careva i dalje je proučavano i sistematizirano rimsko pravo; opsežno zakonodavstvo kasnog Carstva zahtijevalo je određenu obradu i sistematizaciju. U to doba nije bilo takvih pravnika koji bi odredili mjesto pojedinih carskih konstitucija u sustavu rimskog

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

prava; bilo je potrebno stvoriti makar jedan zbornik općeobveznih odluka. Prvi pokušaji kodifikacije padaju još pod kraj III. i na početak IV. st. Pod Teodozijem II. jedna posebna komisija sakupila je sve konstitucije koje su izdavali Konstantin i njegovi nasljednici; sistematizirala ih prema sadržaju, modificirala u pojedinim slučajevima tekst, da bi ga skratila i učinila jasnijim. To je izdanje, uz neke praznine, sačuvano sve do našeg vremena i nosi naslov "Codex Theodosianus". Ali ovaj zbornik nije zadovoljio potrebe pravnika za takvim priručnikom koji bi sadržavao sve osnove prava (ius) i metode njegove primjene. Taj zadatak riješen je tek za vladavine Justinijana I. (527. –565.), jednog od najaktivnijih istočnih careva. Nakon dugotrajnog rada pravnikâ objavljen je onaj pravni zbornik koji je kasnije (u XVI. st.) dobio naslov "Corpus iuris civilis".

On sadrži: 1) "Institucije", koje izlažu osnove rimskog prava (sastavljene su uglavnom na osnovu Gajevih "Institucija"); ali taj zbornik nije bio samo, kako bismo mu danas rekli, udžbenik, jer su njegovi paragrafi imali snagu zakona; 2) "Digeste", koje sadrže fragmente iz djela klasičnih pravnika, sustavno raspoređenih; zavisno od sadržaja, fragmenti se dijele na 50 knjiga, svaka knjiga sastoji se od titula, koje su dobile odgovarajuće naslove, a svaka titula – iz pojedinih fragmenata, koji sadrže mišljenja ovog ili onog pravnika; 3) "Justinijanov kodeks", koji sadrži zakonodavne odluke; njih su pravnici revidirali i izbacili ono što su smatrali zastarjelim; 4) "Justinijanove novele", koje predstavljaju dopunu i izmjenu odredbi sadržanih u "Kodeksu".

"Corpus iuris civilis" nije unosio u rimsko pravo ništa što bi bilo principijelno novo; ali su u njemu odstranjeni momenti koji bi se morali smatrati anakronizmom, ili je pak, naprotiv, ozakonjeno ono što je ušlo u praksu. Tako su, na primjer, iščezli mancipacija i iure cessio kao načini stjecanja stvari, i u svezi s tim u Kodeksu nema podjele predmeta na res mancipi i res nec mancipi; priznavana je samo pismena stipulacija; u znatnoj mjeri ublažena je očinska vlast, zabranjena prodaja djece, a za ubojstvo sina ocu je prijetila teška kazna. Na ubojstvo roba s predumišljajem gledalo se kao na zločin i krivac je podlijegao kazni; ali se ubojstvo bez predumišljaja, u koje je uvrštavana i smrt za vrijeme batinanja, nije kažnjavalo. U nasljednom pravu ukinuto je mancipaciona oporuka, povezao sa suvišnim formalnostima, a stvorene su nove službene forme; oporučno ostavljanje uneseno u sudski protokol ili podneseno caru. Konačno je uklonjena razlika između agnatâ i kognatâ u pogledu oporučnog ostavljanja, nije bilo važno ni to nalazi li se nasljednik pod oporučiteljevom vlašću ili je slobodan od nje; uziman je u obzir samo stupanj srodstva.

Justinijanova kodifikacija završila je razvitak rimskog prava. "Corpus iurs civilis" bio je rezultat višestoljetnog rada pravnika; on je proučavan i komentiran kako u srednjem, tako i u novom vijeku. U vrijeme cara Justinijana pada i drugi važan povijesni događaj: 529. g. zatvorena je Atenska akademija, posljednja utvrda poganstva u antičkoj filozofiji.

Justinijanova osvajanja

Justinijan je učinio posljednji ozbiljan pokušaj obnove vlasti Rimskog Carstva. Njegov vojskovođa Belizar uspio je povratiti Afriku i Numidiju, osvojiti Siciliju, a nakon upornog rata učvrstiti se i u Italiji; tijekom nekoliko godina Rim je bio u rukama Bizantinaca. Ali su se osvajanja u Italiji pokazala kratkotrajnim. Samo su Ravena i nekoliko primorskih gradova ostali u carevim rukama. U Africi i Španjolskoj careva se vlast ograničavala samo na pojedina područja. Rat sa Perzijom, provale Avara i Slavena na sjeveroistoku – nisu caru pružili mogućnost koncentracije svojih snaga za borbu na Zapadu. U sastava Istočnog Carstva ušli su pod Justinijanom i teritoriji bivše Bosporske kraljevine, koju su napadali Goti i Huni. Nakon 350. g. nema spomenâ o bosporskim kraljevima. Justinijan okupira ta područja, obnavlja stara i gradi nova utvrđenja. Justinijanova vladavina može se smatrati posljednjom etapom rimske povijesti. Službeno, Carstvo je postojalo sve do 1453. g., ali u njegovom unutarnjem poretku, i u načelima

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

njegove politike ima sve manje crta zajedničkih sa Rimom. Događaji gospodarskog i političkog života Istočnog Carstva počevši od vremena Justinijanove vladavine sačinjavaju sadržaj povijesti Bizanta koji predstavlja sastavni dio srednjovjekovne povijesti.

3. Feudalizacija Rimskog Carstva

Vanjskopolitički događaji IV.-VI. st. ne mogu se promatrati odvojeno od onih socijalnih potresa koji su se događali u životu Rimskog Carstva.

Socijalna osnova kasnog Carstva

Pitanje o socijalnom osloncu vlasti kasnog Carstva ne može se riješiti podjednako za sva razdoblja. Kasno je Carstvo bilo dosljedno sprovedena vojna diktatura, i zato je njegov glavni materijalni oslonac i dalje bila vojska. Nesumnjivo je da su i veliki zemljoposjednici pružali carevima podršku.

Ali državnoj upravi nije bila dovoljna samo podrška velikih magnata. Zakonodavni spomenici govore o pokušaju pronalaženja oslonca i kod srednjih slojeva, i u tom pogledu postignuti su određeni uspjesi, osobito ako uzmemo u obzir ulogu srednjih zemljoposjednika. Carevi su vojnicima i činovnicima darivali zemlju i samim tim stvarali sloj koji je pružao podršku državnoj upravi. Najzad, državna uprava je tražila podršku i među širokim slojevima stanovništva. Zakoni često govore o zaštiti slobodnih ljudi od samovolje činovnika i magnata.

Porast feudalnih elemenata

Socijalna osnova Carstva, naročito na Zapadu, sve se više sužavala. To je bilo u svezi s porastom feudalnih elemenata. Feudalni odnosi nastajali su u prvom redu na velikim posjedima, gdje su se dotad slobodni koloni pretvarali u kmetove. Ti feudalni elementi postojali su i u samom državnom sustavu kasnog Carstva. Sjetimo se, na primjer, naturalnog sustava poreznog zaduživanja, naturalnog sustava plaćanja činovništva i vojske, značenja ogromnih carskih posjeda. Ali je država, u svojoj biti, i dalje bila robovlasnička. Dovoljno je usporediti "Institucije" cara Justinijana sa "Institucijama" pravnika Gaja. Njih dijeli 400 godina. Međutim, kad je riječ o osnovnim društvenim skupinama, mi među njima ne možemo pronaći principijelnih razlika: *"Osnovna podjela prava ličnosti* – stoji u Justinijanovim "Institucijama – *sastoji se u tome što su svi ljudi ili slobodni ili robovi"*. Slobodni se dijele na slobodnorođene i na oslobođenike. Razvoj kolonatskih odnosa nije tu našao svoga odraza. Isto to vrijedi i za stav prema robovima. Justinijanove "Institucije" formuliraju načela koja su karakteristična za razvijeno robovlasničko društvo.

Odnosi između posesora i kolona, odnosi koji su stvarani kao rezultat patrocinijâ, bili su u svojoj biti već feudalni. Porast patrocinijâ, jačanje individualne vlasti svjedočili su o slabosti robovlasničke države. Ona više nije mogla čuvati interese velikih robovlasnika, tako da su oni pribjegavali samostalnoj zaštiti svojih interesa. Zato dolazi do utvrđivanja vilâ, pojave odreda bukcelarijâ itd. Pred kraj svog postojanja rimska carska uprava oslanja se samo na manje odrede koji su se sastojali od barbara-plaćenika.

4. Revolucija robova i kolona

Revolucionarni pokret robova i kolona bio je na početku Dioklecijanove vladavine samo privremeno ugušen. On se uskoro razvio sa novom snagom i nije prestajao sve do zadnjih dana Zapadnog Carstva. Mogu se istaknuti sljedeće osnovne crte revolucije robova. Revolucija robova

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

formirala se iz niza veoma žestokih socijalnih pokreta, koji su potresali periferna područja Carstva, gdje je državna vlast bila slabija i gdje su se još bili sačuvali ostaci poretka prvobitne zajednice. Pokretačka snaga u tim ustancima bili su robovi, koji su uživali podršku kolonâ. Ustanici su pružali pomoć barbarima koji su napadali Carstvo. Ti su se pokreti odvijali tijekom dužeg razdoblja (od prve polovice IV. do kraja V. st.) i nosili stihijski karakter. Subjektivno uzevši, i robovi i koloni stavljali se sebi za cilj povratak patrijarhalnog poretka prvobitne zajednice, objektivno pak, oni su doprinosili rušenju robovlasničke države.

Državna uprava kasnog Carstva koristila je sva sredstva za borbu protiv revolucionarnog pokreta, ali se ona u mnogim slučajevima pokazala nemoćnom. Pojedini porazi ustanika nisu mogli ugušiti pokret. Protiv pobunjenih robova i kolona vodili su borbu i sami magnati. O tome svjedoči pojava odredâ bukcelarijâ, utvrđenih vila itd.

Pokret bagaudâ

Ustanci su zahvatili čas jedne, čas druge provincije Rimskog Carstva. Kao primjer može se uzeti pokret bagauda, koji je privremeno bio ugušio Maksimijan, ali koji se u V. st. razbuktao novom silinom, zahvativši Galiju i Španjolsku. Podatke o njim donosi nam već spomenuti Salvijan. *"Što je drugo* – kaže on – *stvorilo bagaude nego naša nepravednost i nepoštenje upravljačâ, njihovi lopovluci i pljačke!"*

Pokret agnostikâ

Pokret nižih slojeva stanovništva najbolje nam je poznat u Rimskoj Africi. Ustanici su se nazivali agnosticima – borcima za pravu vjeru; protivnici agnostika, katolički biskupi, nazivaju ih cirkumcelionima, tj. skitnicama oko seoskih koliba.

Glavni sudionici u pokretu bili su robovi vezani za zemlju. Ustanici su uživali podršku zavisnog i poluzavisnog berberskog stanovništva. Ideološki, oni su bili povezani sa donatizmom – rigorističkim pokretom, koji se formirao onda kada su sabori biskupâ i car Konstantin osudili vođu tog pokreta Donata. Donatisti su zastupali stabilnost crkvenog poretka koji se formirao u Africi tijekom dva stoljeća. Oni su branili nezavisnost crkve od države, a svojim tvrdnjama da se prava vjera sačuvala samo u Africi ideološki su opravdavali separatistička nastojanja raznih skupina stanovništva, koje je grcalo pod teretom kasnorimske uprave. Agnostici su predstavljali njihovo lijevo krilo. Oni su sebe smatrali borcima za pravu vjeru. Ali je glavna oštrica te borbe bile uperena protiv velikih zemljoposjednika, činovništva i svećenstva službene crkve, koje je pružalo podršku Carstvu i njegovom poretku. Naoružani batinama, oni su išli po posjedima, oslobađali robove, uništavali dužničke priznanice. *"Nijedan posesor* – kaže protivnik donatstva Optat iz Mileve – *nije bio spokojan u pogledu svojih posjeda. Dužničke priznanice gubile su svoju snagu; u to vrijeme nijedan vjerovnik nije htio tražiti svoje dugove. Sve su terorizirala pisma onih koji su sebe gordo nazivali "vođama svetih". Uslijed toga, oni koje je trebalo moliti za milost, sami su u smrtnom strahu morali s poniženjem moliti za to. Svatko se žurio da izgubi čak i veoma velike dugove, i smatrao je dobitkom već samo spašavanje od nasilja. Ni putovi nisu mogli biti sasvim sigurni, jer su gospodare izbacivali iz kola, i oni su morali bježati ispred robova, koji su zasjeli na mjesto gospodara; po njihovoj odluci i naredbi, robovi i gospodari mijenjali su svoje položaje"*. Prijeteći batinama, paležom i ubojstvima, oni su razbijali ploče s imenima robova, da bi ih zatim oslobodili. 340. g. na čelu ustanka nalazili su se Aksido i Fazir, mjesni domoroci berberskog porijekla, kao što govore sama njihova imena. Obojica su poginula u borbi sa rimskim postrojbama. Nakon njih agnostike je okupio biskup grada Bagaje – Donat. Pokret pod Donatovim vodstvom bio je slomljen, mnoštvo agnostika je poginulo, ali sam ustanak nije bio konačno ugušen. Krajem IV. st. u gradu Tamugadi djelovao je biskup Optat, od kojeg su strepili okolni zemljoposjednici. On je natjerao trgovce da utržak dijele s kupcima i pružao je zaštitu siromašnima. Rimska je uprava slala postrojbe, koje su agnosticima nanosile poneke poraze, i

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

donosila stroge zakone protiv donatizma; usprkos tome, u pojedinim područjima, u Numidiji i Mauretaniji, pokret je trajao čitavo jedno stoljeće (od tridesetih godina IV. st. do tridesetih godina V. st.). O njegovoj daljnjoj sudbini nakon vandalskog osvajanja, nemamo podataka.

I pokret agnostika, i pokret bagauda predstavljaju kariku u onom snažnom procesu koji nazivamo revolucijom robova, koja je potkopavala temelje robovlasništva i slabila Rimsko Carstvo. Podrška koju su robovi pružali barbarima doprinosila je rušenju robovlasničke države; o toj podršci postoje sigurni podaci. Po svjedočanstvu Amijana Marcelina, 378. g. robovi su pružili podršku Vizigotima u njihovoj borbi s Rimljanima. 410. g. robovi su otvorili vrata Rima gotskom vođi Alarihu. Barbari koji su upadali u rimska područja nailazili su na podršku od strane potlačenih slojeva.

Salvijan povodom toga kaže: *"Svi Rimljani (koji se nalaze pod barbarima) imaju samo jednu želju – da se više ne moraju vratiti u rimsko podaništvo. Rimski plebs tamo jednodušno izjavljuje želju da mu se dozvoli da i dalje živi s barbarima…Dakle, naša braća ne samo da uopće ne žele prebjeći nama od njih, već naprotiv, ostavljaju nas, da bi prebjegli k njima".*

5. Problem pada antičkog društva u povijesnoj literaturi XVIII - XX. st.

Pitanje o uzrocima pada Rimskog Carstva spada među najsloženija pitanja u čitavoj historiografiji. Kao što je naprijed već istaknuto, to su pitanje postavili još suvremenici pada Rimskog Carstva. Njega su obrađivali pisci renesansnog vremena, koji su ukazivali na značaj barbarskih osvajanja. Montesquieu je glavni uzrok propasti Rimskog Carstva vidio u opadanju rimskog junaštva i jednostavnosti, što je bilo rezultat osvajanja bogatih istočnih zemalja od strane Rima. Gibbon je do određene mjere dijelio njegove stavove, ali je nastojao naglasiti destruktivnu ulogu kršćanstva, pod čijim je utjecajem nestalo stoljetnog rimskog duha. Tako su na to pitanje odgovarali i drugi povjesničari XVIII. st. U građanskoj historiografiji XIX. st. bilo je dosta najraznovrsnijih pokušaja da se odgovori na to pitanje. Eduard Mayer stajao je na gledištu cikličkog razvoja (prije njega slično mišljenje zastupao je talijanski filozof Vico): antika je znala za iste stadije razvitka kao i europsko društvo; nakon procvata kapitalizma u doba Rimskog Carstva, ponovo počinje opadanje, vraćanje naturalnom gospodarstvu. To je opadanje zakonito, jer je kapitalizam najviši stadij razvoja kulture; pad kapitalizma može dovesti samo do propasti kulture.

Drugi povjesničari nastojali su pronaći uzrok u pojedinim povijesnim pojavama. Tako je, na primjer, Hartman taj uzrok vidio u sve većem smanjivanju stanovništva. Pelman je ukazivao na socijalnu borbu u zadnjim stoljećima Rimskog Carstva. Max Weber je skretao pažnju na to da je i antička kultura poglavito "primorska", njeno prodiranje u dubinu zemlje i ekstenzivno širenje doveli su do gubitka intenziteta, povratka starim, naturalnim oblicima gospodarstva.

Zastupajući isto gledište kao i Eduard Meyer, Pelman je smatrao da su se u antici zajedno sa kapitalizmom razvijali socijalizam i komunizam i da je pokret masa uništio kulturu. Njemu je blizak i pogled Rostovtzeffa, po čijem se mišljenju Rimsko Carstvo u doba svog procvata oslanjalo na "municipalno građanstvo". Proturječnosti između grada i sela, oštra podjela društva na honestiores (ugledne) i humiliores (niže) dovodi od revolucije. Protiv "građanstva" istupaju mase, seljaci sa sela i radnici iz gradova (the paesants in the country and the workmen in the cities). Izražavatelj te revolucije bila je vojska, koja se sastojala od predstavnika nižih slojeva stanovništva. Neredi III. st. i jesu upravo socijalna revolucija. Istočnjački despotizam, koji se oslanjao na vojsku, birokraciju i seljaštvo, nije mogao spriječiti propast antičkog svijeta. Rostovtzeff smatra da širenje kulture vodi smanjivanju njenog intenziteta. On svoje djelo završava pitanjem: *"Nije li svaka civilizacija osuđena na propast, čim počne prodirati u mase".*

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Neki istraživači ukazivali su na određene političke uzroke. Po Belochu, tragičnu ulogu odigralo je to što je Rimsko Carstvo progutalo grčki polis. Heitland je ukazivao na to da je Rimsko Carstvo bilo nesposobno da angažira masu za državnu upravu; broj ljudi koji su sudjelovali u državnoj upravi sve se više smanjivao, a predstavnički oblik uprave nije bio poznat. Ferrero je skretao pažnju na prijelaz vlasti po naslijeđu od Marka Aurelija na Komoda, kao na činjenicu od izvanredne važnosti. Senat je samim tim gubio svoj prijašnji autoritet, a na autoritetu te starinske ustanove počivala je moć rimske države. Drugu jednu okolnost kao presudan čimbenik pada Carstva navodi Kornemann: po njegovom mišljenu, Augustovo smanjivanje rimske pogranične vojske predstavljalo je prepreku za potrebnu i pouzdanu zaštitu Carstva.

Prethodnik fašističkih teoretičara O. Seeck vidio je glavni uzrok rimske propasti u sve većem istrebljenju "najboljih ljudi". Uništenje aristokracije i širenje kulture u masama vodilo je Rimsko Carstvo opadanju, dok su međutim germanska plemena, koja su tada nadirala, bila puna životne snage.

Njemački fašisti tvrdili su da je rimska vladavina dovela do miješanja rasa, do gubitka čistoće, tako da je pobjeda Germana, "čistokrvnih Arijaca", bila pobjeda višeg, "vladajućeg" načela. Miješanje rasnih tipova kao uzrok pada Rimskog Carstva priznavao je i američki povjesničar-ekonomist T. Frank.

Međutim, miješanje raznih etničkih skupina nije slabilo Carstvo, već ga je jačalo, jer je među oslobođenicima bilo ponajviše aktivnih ljudi koji su igrali veliku ulogu u gospodarskom životu Carstva. Što se tiče barbarskih napada, treba naglasiti da nisu napadali samo Germani, već i drugi narodi: sarmatska plemena, Alani, a od VI. st. Slaveni. Prema tome, pogledi fašista su iz temelja pogrešni i proturječe svim povijesnim zakonitostima. Što se tiče ostalih gledišta, ona ponekad ispravno primjećuju ovu ili onu stranu povijesnog procesa (sve veći nedostatak ljudstva, to što je Carstvo progutalo polis itd.), ali tu stranu smatraju uzrokom, dok je ona međutim posljedica.

POPIS RIMSKIH CAREVA

AUGUST	**27. g. pr. K. – 14. g.**

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

C. Octavius: rođen 63. g. pr. K.; nakon usinovljenja 44. g.; C. Iulisu Caesar Octavianus; od 40. g.: Imp. Caesar; o d27. g.: Imp. Caesar Augustus

TIBERIJE	14. – 37. g.
(T. Claudius Nero; rođen 42. g. pr. K.; nakon usinovljenja 4. g.: Ti. Iulius Caesar; kao car: Ti. Caesar Augustus)	

KALIGULA (I)	37. – 41. g.
(C. Iulius Caesar; rođ. 12; kao car: C. Caesar Augustus Germanicus).	

KLAUDIJE (I.)	41. – 54. g.
(T. Claudius Drusus; rođ. 10. g. pr. K.; nakon 9. g.: Germanicus: od 4. g. : Ti. Claudius Caesar Augustus Germanicus).	

NERON	54. – 68. g.
L. Domitius Ahenobarbus; rođ. 37. g.; nakon usinovljenja 50. g.: Nero Claudius Drusus Germanicus Caesar; kao car: (Imp.) Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus).	

GALBA	68. – 69. g.
(Ser. Sulpicius Galba; rođ. 5. g. ; kao car Ser. Galba, Imp. Caesar Augustus; Imp. Ser. Sulpicius Galba Caesar Augustus).	

OTON	69. g.
(M. Salvius Otho; rođ. 32. g.; kao car: Imp. M. Otho Caesar Augustus)	

VITELIJE	69. g.
(A. Vitelius; rođ. 15. g.; kao car: A. Vitelius Augustus Imp. Germanicus).	

VESPAZIJAN	69. – 79. g.
(T. Flavius Vespasianus; rođ. 9. g.; kao car: Imp. Caesar Vespasianus Augustus)	

TIT	79. – 81. g.
(T. Flavius Vespasianus; rođ. 39. g.; kao car: Imp. Titus Caesar Vespasianus Augustus).	

DOMICIJAN	81. – 96. g.
(T. Flavius Domitianus; rođ. 51. g.; kao car Imp. Caesar Domitianus Augustus (Imp. Domitianus Caesar Augustus).	

NERVA	96. - 98. g.
M. Cocceius Nerva; rođ. 35.; kao car: Imp. Nerva Caesar Augustus; Imp. Caesar Nerva Augustus	

TRAJAN	98. –117. g.
M. Ulpius Traianus; rođ. 53. g.; posinjen od Nerve 97. g.; kao car: Imp. Caesar Nerva Traianus Augustus	

HADRIJAN	117. –138. g.
P. Aelius Hadrianus; rođ. 76. g.; kao car: Imp. Caesar Traianus Hadrianus Augustus	

ANTONIN PIO	138. –161. g.
T. Aurelius Fulvus Boionius Arrius Antoninus; rođ. 86. g.; nakon usinovljenja 138. g.: T. Aelius Caesar Antoninus; kao car: Imp. Caesar T. Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius	

MARKO AURELIJE	161. –180. g.
M. Annius Catilius Severus; rođ. 121. g.; od 130. g.: M. Aurelius Verus; nakon usinovljenja 138. g.: M. Aelius Verus Aurelius Caesar; koa car: Imp. Caesar M. Aurelius Antoninus Augustus	

LUCIJE VER	161. – 169. g.
L. Ceionius Comodus; rođ. 130.; nakon usinovljenja od strane Pia: L. Aelius Aurelius Commodus; kao car: Imp. Caesar L. Aurelius Verus Augustus	

KOMOD	180. – 192. g.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

L. Aelius Aurelius Commodus; rođ. 161. g.; kao car: Imp. Caesar M. Aurelius Commodus Antoninus Augustus; Imp. Caesar L. Aelius Aurelius Commodus Augustus

PERTINAKS	193. g.
P. Helvius Pertinax, rođ. 126.; kao car: Imp. Caesar P. Helvius Pertinax Augustus	

DIDIJE JULIJAN	193. g.
M. Didius Severus Iulianus; rođ. 133. g.; kao car Imp. Caesar M. Didius Severus Iulianus Augustus	

SEPTIMIJE SEVER	193. – 211. g.
L. Septimius Severus Iulianus; rođ. 146 g.; kao car: Imp. Caesar L. Septimius Severus Pertinax Augustus	

KLODIJE ALBIN	193. –197. g.
D. Clodius Albinus; rođ. 140. g.; posinjen od Septimija Severa: D. Clodius Septimius Albinus Caesar; 196. g. proglasio se Augustom: Imp. Caesar D. Clodius Septimius Albinus Augustus; nije priznavao vlast Septimija Severa	

PESCENIJE NIGER	193. –194. g.
c. Pescennius Niger Iustus; kao car: Imp. Caesar C. Pescennius Niger Iustus Augustus; nije priznavoa vlast Septimija Severa	

KARAKALA	211. – 217. g.
Septimius Bassianus; rođ 186. g.; kao car od 198. g.: Imp. Caesar M. Aurelius (Severus) Antoninus Augustus (Caracallus, Caracalla).	

GETA	211. –212. g.
L. Septimius Geta; rođ 189. g.; kao car od 209. g.: Imp. Caesatr P. Septimius Geta Augustus	

MAKRIN	217. –218. g.
M. Opellius Macrinus; rođ. 164. g.; ikao car: Imp. Caesar M. Opellius Macrinus Augustus	

ELAGABAL	218. –222. g.
Varius Avitus (Heliogabalus, Elagabalus); rođ. 204. g. kao car: Imp. Caesar M. Aurelius Antoninus Augustus	

ALEKSANDAR SEVER	222. –235. g.
Alexianus Bassianus; rođ. 208. g., posinjen od Elagabala 221. g.; kao car: Imp. Caesar M. Aurelius Severus Alexander Augustus	

MAKSIMIN	235. –238. g.
M. Antonius Gordianus; rođ. 192. g.; kao car: Imp. Caesar C. Iulius Verus Maximinus Augustus	

GORDIJAN (I.)	238. g.
M. Antonius Gordianus; rođ. 159. g.; koa car: Imp. Caesar M. Antoninus Gordianus Sempronianus Romanus Africanus Augustus	

GORDIJAN (II.)	238. g.
M. Antonius Gordianus; rođ. 159. g.; kao car: Imp. Caesar M. Antoninus Gordianus Sempronianus Romanus Africanus Augustus	

PUPIEN	238. g.
M. Clodius Pupienus Maximus; rođ. 164. g.; kao car: Imp. Caesar M. Clodius Pupienus Maximus Augustus	

BALBIN	238. g.
D. Caelius Calvinus Balbinus, rođ. 178. g.; kao car: Imp. Caesar D. Caelius Calvinus Balbinus Augustus	

GORDIJAN (III.)	238. –244. g.
M. Antonius Gordianus; rođ. 225. g.; kao car: Imp. Caesar M. Antonius Gordianus Augustus	

FILIP ARAP	244. –249. g.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

M. Iulius Philippus; kao car: Imp. Caesar M. Iulius Philippus Augustus

FILIP (MLAĐI)	247. –249. g.
M. Iulius Philippus; rođ. 237. ili 238. g.; kao car: Imp. Caesar M. Iulius Philippus Augustus; suvladar svoga oca Filipa Arapa	

DECIJE	249. – 251. g.
Q. Herennius Etruscus Messius Decius; kao car: Imp. Caesar Q. Herennius Etruscus Messius Decius Augustus	

HOSTILIJAN	251. g.
C. Valens Hostilianus Messius Quintus; kao car: Imp. Caesar C. Valens Hostilianus Messius Quintus Augustus	

TREBONIJAN GAL	251. – 253. g.
C. Vibius Trebonianus Gallus; rođ. 207. g.; kao car: Imp. Caesar C. Vibius Trebonianus Gallus Augustus	

VOLUSIJAN	251. – 253. g.
C. Vibius Afinius Gallus Veldumnianus Volusianus; kao car: Imp. Caesar C. Vibius Afinius Gallus Veldumnianus Volusianus Augustus	

EMILIJAN	253. g.
M. Aemilius Aemilianus; kao car: Imp. Caesar M. Aemilus Aemilianus Augustus	

VALERIJAN	253. – 260. g.
P. Licinius Valerianus; rođ. 193. g.; kao car: Imp. Caesar P. Licinius Valerianus Augustus	

GALIJEN	253. – 260. g.
P. Licinius Egnatius Gallienus; rođ. 218. g.; kao car Imp. Caesar P. Licinius Egnatius Gallienus Augustus	

POSTUMUS	258. – 268. g.
M. Cassianius Latinius Postumus; proglašen carem u Galiji, nije priznavao vlast Galijena; kao car: Imp. Caesar M. Cassianius Latinius Postumus Augustus	

VIKTORIN	268. – 270. g.
M. Piavonius Victorianus; naslijedio je Postumusa; vladao je Galijom; kao car: Imp. Caesar M. Piavonius Victorinus Augustus	

KLAUDIJE (III.) GOTSKI	268. – 270. g.
M. Aurelius Claudius; rođ. 219. ili 220. g.; kao car: Imp. Caesar M. Aurelius Claudius Augustus	

TETRIK	270. – 273. g.
C. Esuvius Tetricus Pius; vladao u Galiji; kao car: Imp. Caesar M. Aurelius Claudius Augustus	

KVINTIL	270. g.
M. Aurelius Claudius Quintillus; kao car: Imp. Caesar M. Aurelius Claudius Quintillus Augustus	

AURELIJAN	270. – 275. g.
L. Domitius Aurelianus; rođ. 214. ili 215. g.; kao car: Imp. Caesar L. Domitius Aurelianus Augustus	

TACIT	275. –276. g.
M. Claudius Tacitus; kao car: Imp. Caesar M. Claudius Tacitus Augustus	

FLORIJAN	276. g.
M. Annius Florianus; kao car: Imp. Caesar M.Annius Florianus Augustus	

PROB	276. – 282. g.
M. Aurelius Probus; rođ. 232. g.; kao car: Imp. Caesar M. Aurelius Probus Augustus	

KAR	282. – 283. g.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

M. Aurelius Carus; kao car: Imp. Caesar M. Aurelius Carus Augustus

KARIN	283. – 285. g.
M. Aurelius Carinus; kao car: Imp. Caesar M. Aurelius Carinus Augustus	

NUMERIJAN	283. – 284. g.
M. Aurelius Numerius Numerianus; kao car: Imp. Caesar M. Aurelius Numerius Numerianus Augustus	

DIOKLECIJAN	284. – 305. g.
Diocles [Vlaerius Diocletianus]; rođ. 225. g.; kao car: Imp. Caesar C. Aurelius Valerius Diocletianus Augustus	

MAKSIMIJAN	286. – 305.; 307. –310. g.
M. Aurelius Valerius Maximianus; rođ. 240. g.; kao car: Imp. Caesar M. Aurelius Maximianus Augustus	

GALERIJE	293. – 311. g.
Galerius; rođ. 242. g.; Imp. Caesar C. Galerius Valerius Maximianus Augustus	

KONSTANCIJE (I.)	293. – 306. g.
Constantius; rođ. 264. g.; posinjen od Maksimijana; kao car: Imp. Caesar M. (C.) Flavius Valerius Constantius Augustus	

KARAUZIJE	286. – 293. g.
Imp. Caesar M. Aurelius Maus. Augustus; proglašen carem u Britaniji; nije priznavao vlast Konstancija	

ALEKT	293. – 296. g.
Imp. C. Allectus Augustus; nasljednik Karauzija, koga je svrgnuo; nije priznavao vlast Konstancija	

FLAVIJE SEVER	305. – 307. g.
Imp. Caesar Flavius Valerius Severus Augustus	

MAKSIMIN DAJA	305. – 313. g.
Daia; posinejn od cara Galerija; kao car: Imp. Caesar Galerius Valerius Maximinus Augustus	

MAKSENCIJE	307. – 312. g.
Maxentius; rođ. Oko 280. g.; koa car: Imp. Caesar M. Aurelius Valerrius Maxentius Augustus	

ALEKSANDAR	308. – 311. g.
Imp. Caesar L. Domitius Alexander Augustus; proglašen carem u Africi; nije priznavao vlast Maksencija	

LICINIJE	308. – 324. g.
Licinius; rođ. 248. g.; kao car: Imp. Caesar Valerius Licinianus Licinius Augustus	

KONSTANTIN (I.)	306. – 337. g.
Flavius Valerius Constantinus; rođ. 317. g.; kao car: Imp. Caesar C. Flavius Valerius Constantinus Augustus	

KONSTANTIN (II.)	337. – 340. g.
Flavius Claudius Constantinus; rođ. 317. g.; kao car: Imp. Caesar Flavius Claudius Constantinus (iuniur) Augustus	

KONSTANS	337. – 350. g.
Flavius Iulius Constans; rođ. 323. g.; kao car: Imp. Caesar Flavius Iulius Constans Augustus	

KONSTANCIJE (II.)	337. – 361. g.
Flavius Iulius (Claudius) Constantius; rođ. 317. g.; kao car: Imp. Caesar Iulius Constantius Augustus	

MAGNENCIJE	350. – 353. g.
Imp. Caesar Flavius Magnus Magnentius Augustus (Flavius Magnentius Maximus Augustus); nije priznvao vlast Konstansa, a nakon Konstansove smrti - Konstancija	

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

JULIJAN	361. – 363. g.
Imp. Caesar Flavius Magnus Magnentius Augustus	

JOVIJAN	363. – 364. g.
Imp. Caesar Flavius Iovianus Augustus	

VALENTINIJAN (I.)	364. – 375. g.
Imp. Caesar Flavius Valentinianus Augustus	

VALENS	364. – 378. g.
Imp. Caesar Flavius Valens Augustus	

GRACIJAN	367. – 383. g.
Imp. Caesar Flavius Gyratianus Augustus	

VALENTINIJAN (II.) MLAĐI	375. – 392. g.
Imp. Caesar Flavius Valentinianus (iunior) Augustus	

MAGNUS MAKSIM	383. – 388. g.
Imp. Caesar Magnus Maximus Augustus	

FLAVIJE VIKTOR	384. – 388. g.
Imp. Caesar Flavius Victor Augustus	

EUGEN	392. – 394. g.
Imp. Caesar Flavius Eugenius Augustus	

TEODOZIJE	379. – 395. g.
Imp. Caesar Flavius Iovianus Augustus	

JOVIJAN	363. – 364. g.
Imp. Caesar Flavius Iovianus Augustus	

ZAPADNO RIMSKO CARSTVO

HONORIJE	395. – 423. g.
Flavius Honorius	

KONSTANTIN (III.)	407. – 411. g.
Imp. Flavius Claudius Constantinus; proglašen carem u Britaniji, vladao u Galiji, nije priznavao vlast Honorije	

PRISK ATAL	409. – 410., 414. – 415. g.
Priscus Attalus; proglašen carem po Alarihovoj naredbi 409. - 410. g., na sjeveru Italije; 414.. g. proglašen po drugi put za cara u Galiji; nije priznavao vlast Honorija	

KONSTANCIJE (III.)	421. g.
Imp. Flavius Constantius Augustus	

IVAN	423. – 425. g.
Johannes	

ISTOČNO RIMSKO CARSTVO

ARKADIJE	395. – 408. g.

TEODOZIJE (II.)	408. – 459. g.

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

VALENTINIJAN (III.)	425. – 455. g.
Flavius Placidus Valentinianus	

PETRONIJE MAKSIM	455. g.	MARCIJAL	450. – 457. g.
Petronius Maximus			

AVIT	455. – 456. g.
Avitus	

MAJORIJAN	457. – 461. g.	LAV (I.)	457. – 474. g.
Maioranus			

LIBIJE SEVER (III.)	461. – 465. g.
Libius Severus	

OLIBRIJE	472. g.
Olybrius	

GLICERIJE	473. – 474. g.	ARKADIJE	395. – 408. g.
Glycerius			

NEPOT	474. – 475. g.	LAV MLAĐI	474. g.
Nepos			

ROMUL AUGUSTUL	475. – 476. g.	ZENON	474. – 491. g.
Romulus Augustulus			

HONORIJE	395. – 423. g.
Flavius Honorius	

ANASTAZIJE	491. – 518. g.

JUSTIN (I.)	518. – 527. g.

JUSTINIJAN (I.)	527. – 565. g.

K R O N O L O Š K A T A B L I C A

oko 1 800. g. pr. K.	terramara kultura
oko 1000. g. pr. K.	Početak Vilanova kulture

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

oko 1000. g. pr. K.	Prvi naseljenici na Palatinu
oko 814. g. pr. K.	Osnivanje Kartage
oko VII. st. pr. K.	Ujedinjenje naselja na brežuljcima oko Tibera (po arheološkim podacima)
754. – 753. g. pr. K.	**Osnivanje Rima po Varonu (tradicionalni datum)**
oko VII. st. pr. K.	**Osnivanje Roma quadrata (po arheološkim podacima)**
oko 509. g. pr. K.	Protjerivanje kraljeva (tradicionalni datum)
DOBA REPUBLIKE	
oko 509. – 265. g. pr. K.	Razdoblje borbe patricija i plebejaca i osvajanje Italije
494. g. (471. po Diodoru)	Prva secesija plebejaca. Osnivanje tribunata (tradicionalni datum)
486. g. pr. K.	Projekt agrarnog zakona Spurija Kasija (tradicionalni datum)
480. g. pr. K.	Bitka kod Himere
474. g. pr. K.	Bitka kod Kume
451. – 450. g. pr. K.	**Izbor komisije decemvirâ. Zapisivanje običajnog prava. Zakoni dvanaest ploča (tradicionalni datum)**
449. g. pr. K.	Druga secesija i sporazum staleža (tradicionalni datum)
445. g. pr. K.	**Kapulejev zakon (tradicionalni datum)**
444. g. pr. K.	Prvi vojni tribuni sa konzulskom vlašću
443. g. pr. K.	Uvođenje cenzure (tradicionalni datum)
406. – 396. g. pr. K.	Posljednji rat sa Vejom (tradicionalni datum)
390. ili 387. g. pr. K.	**Prijelaz Kelta preko Apenina, zauzimanje grada Rima**
367. g. pr. K.	**Zakoni Licinija i Sekstija**
354. g. pr. K.	Savez Rima sa Samnićanima
348. g. pr. K.	Ugovor s Kartagom
348. g. pr. K.	Pobjeda Lucija Furija Kamila nad Galima
343. – 341. g. pr. K.	Prvi samnićanski rat (tradicionalni datum)
340. –338. g. pr. K.	Latinski rat
327. – 304. g. pr. K.	**Drugi samnićanski rat**
326. g. pr. K.	Petelijev zakon
321. g. pr. K.	Bitka u Kaudinskom klancu
312. g. pr. K.	Cenzura Apija Klaudija
304. g. pr. K.	Objavljivanje sudskih formula i kalendara od strane Gneja Flavija
300. g. pr. K.	Zakon Ogulnijâ
298. – 290. g. pr. K.	**Treći samnićanski rat**
287. g. pr. K.	Hortenzijev zakon
285. g. pr. K.	Osvajanje sjevernih područja Italije
280. –272. g. pr. K.	**Rat s Pirom**
280. g. pr. K.	Bitka kod Herakleje
279. g. pr. K.	Bitka kod Auskula
279. g. pr. K.	Ugovor s Kartagom o zajedničkoj borbi protiv Pira
275. g. pr. K.	Bitka kod Beneventa
oko 274. –204. g. pr. K.	Gnej Nevije
273. g. pr. K.	Uspostavljanje diplomatskih odnosa između Egipta i Rima
272. g. pr. K.	Kapitulacija Tarenta. Podčinjavanje Samnićana, Lukanaca i Brijâ Rimu
265. g. pr. K.	Pokoravanje Volsinije i završetak osvajanja Italije
264. – 341. g. pr. K.	**Prvi punski rat**
260. g. pr. K.	Bitka kod Mila
256. g. pr. K.	Ekspedicija Marka Atilija Regula u Afriku
246. –183. g. pr. K.	Hanibal (godine života)
241. g. pr. K.	**Pobjeda Rimljana kod Egnatskih otoka. Lutacijev ugovor.**
240. –220. g. pr. K.	Reforma centurijatskih komicija

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

239. –169. g. pr. K.	Enije
234. –149. g. pr. K.	Marko Porcije Katon Stariji
232. g. pr. K.	Flaminijev tribunat
229. – 228. g. pr. K.	Prvi ilirski rat
226. g. pr. K.	Ugovor između Rima i Hazdrubala
223. g. pr. K.	Pohod Gaja Flaminija protiv Gala
222. g. pr. K.	Kraj borbe s Galima i osnivanje kolonija Placencije i Kremone
220. g. pr. K.	Flaminijeva cenzura. Klaudijev zakon
219. g. pr. K.	Drugi ilirski rat. Opsada i zauzimanje grada Sagunta od strane Hanibala
218. – 201. g. pr. K.	**Drugi punski rat**
218. g. pr. K.	Prijelaz Hanibala preko Alpa. Bitka kod Ticina i Trebije
217. g. pr. K.	Bitka kod Trazimenskog jezera
216. g. pr. K.	**Bitka kod Kane**
215. – 205. g. pr. K.	Prvi makedonski rat
211. g. pr. K.	Hanibal pred vratima Rima
211- g- pr. K.	Rimsko zauzimanje Sirakuze
210. g. pr. K.	Pohod Publija Kornelija Scipiona u Španjolsku
209. g. pr. K.	Rimsko zauzimanje Nove Kartage
207. g. pr. K.	Bitka kod Metaura. Hazdrubalova pogibija.
204. g. pr. K.	Iskrcavanje Publija Kornelija Scipiona u Afriku
202. g. pr. K.	**Bitka kod Zame**
oko 200. –120. g. pr. K.	Polibije
200. – 197. g. pr. K.	Drugi makedonski rat
199. g. pr. K.	Pokušaj pobune robova u Laciju
197. g. pr. K.	Bitka kod Kinoskefala
196. g. pr. K.	Ustanak robova u Etruriji
195. g. pr. K.	Hanibalov bijeg na Istok
195. g. pr. K.	Nabisov poraz
192. –188. g. pr. K.	Rat Rima sa Antiohom III.
190. g. pr. K.	**Bitka kod Magnezije**
oko 190. – 159. g. pr. K.	Terencije Afrički
osamdesetih godina II. st. pr. K.	Ustanak robova – pastira u Apuliji
188. g. pr. K.	Mir u Apameji
184. g. r. K.	Katonova cenzura
181. –179. g. pr. K.	Ustanak Keltibera
180. – 102. g. pr. K.	Lucilije
171. – 167. pr. K.	Treći makedonski rat
Poč. šezdesetih god. II. st. pr.K.	Prve grčke škole u Rimu
168. g. pr. K.	**Bitka kod Pidne**
154. g. pr. K.	Ustanak Luzitanaca pod Virijatovim vodstvom
oko 150. g. pr. K.	Uvođenje formularnog sudskog postupka
149. –148. g. pr. K.	Ustanak u Makedoniji. Lažni Filip.
149. – 146. g. pr. K.	**Treći punski rat**
148. g. pr. K.	Pripojenje Makedonije Rimu
146. g. pr. K.	**Razorenje Korinta i pokoravanje Grčke**
138. – 133. g. pr. K.	Numatinski rat
138. – 132. g. pr. K.	**Prvi ustanak robova na Siciliji**
133. g. pr. K.	**Tribunat Tiberija Grakha**
133. g. pr. K.	Pripojenje Pergamske kraljevine Rimu
132. – 130. g. pr. K.	**Aristonikov ustanak**
123. – 122. g. pr. K.	**Zakonodavna djelatnost Gaja Grakha**
120. – 63. g. pr. K.	Mitridat VI. Eupator

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

119. g. pr. K.	Marijev tribunat
116. – 27. g. pr. K.	Marko Terencije Varon
113. – 101. g. pr. K.	Rat sa Cimbrima i Teutoncima
111. g. pr. K.	**Agrarni zakon Spurija Torija**
111. – 105. g. pr. K.	**Jugurtin rat**
107. g. pr. K.	Prvi Marijev konzulat
106. – 43. g. pr. K.	Marko Tulije Ciceron
105. g. pr. K.	Bitka kod Arauziona
104. – 101. g. pr. K.	**Drugi ustanak robova na Siciliji**
102. g. pr. K.	**Bitka kod Akve Sekstije**
101. g. pr. K.	**Bitka kod Vercele**
100. g. pr. K.	**Pokret Apuleja Saturnina**
100. – 44. g. pr. K.	Gaj Julije Cezar
91. g. pr. K.	**Tribunat Marka Livija Druza**
90. – 88. g. pr. K.	Savezнички rat
90. g. pr. K.	Zakon Julija Cezara (Lex Iulia) o davanju prava rimskog građanstva saveznicima koji su ostali vjerni Rimu
89. g. pr. K.	Zakon Plaucija i Papirija (Lex Plautia Papiria)
89. – 84. g. pr. K.	**Prvi rat sa Mitridatom**
88. g. pr. K.	Sulin prevrat
87. – 82. g. pr. K.	**Vladavina marijevaca**
87. – 54. g. pr. K.	Gaj Valerije Katul
86. g. pr. K.	Bitka kod Heroneje
86. g. pr. K.	Bitka kod Orhomena
86. – 35. g. pr. K.	Gaj Salustije Krisp
83. – 82. g. pr. K.	Borba Sule s marijevcima
83. – 82. g. pr. K.	Drugi Mitridatov rat
kraj 82. – 79. g. pr. K.	**Sulina diktatura**
80. - 72. g. pr. K.	Rat sa Sertorijem
78. g. pr. K.	Lepidov ustanak
74. – 71. g. pr. K.	**Ustanak robova pod Spartakovim vodstvom**
74. – 64. g. pr. K.	**Treći makedonski rat**
70. g. pr. K.	Konzulat Pompeja i Krasa. Aurelijev zakon
70. – 19. g. pr. K.	Publije Vergilije Maron
67. g. pr. K.	Gabinijev zakon
66. g. pr. K.	Manilijev zakon
65. g. pr. K.	Pompej u Zakavkazju
65. – 9. g. pr. K.	Kvint Horacije Flak
64. g. pr. K.	Pompejev pohod u Siriju
64. – 63. g.pr. K.	Projekt zakona Servilija Rula
63. – 62. g. pr. K.	**Katilinina urota**
62. g.pr. K.	Bitka kod Pistorije
prosinac 62. g. pr. K.	Pompejev povratak u Italiju
60. g. pr. K.	Prvi trijumvirat (Sporazum između Pompeja, Cezara i Krasa)
59. g. pr. K.	**Cezarov konzulat. Agrarni zakoni. Zakon o iznuđivanjima u provincijama**
59. g. pr. K. – 17. g.	Tit Livije
58. g. pr. K.	Klodijev tribunat
58. - 50. g. pr. K.	**Cezarovo namjesništvo u Galiji**
58. – 51. g. pr. K.	Cezarovi ratovi u Galiji
56. g. pr. K.	Sastanak trijumvirâ Luki
55. g. pr. K.	Konzulat Pompeja i Krasa
54. – 52. g. pr. K.	Ustanak u Galiji
54. – 19. g. pr. K.	Albije Tibul

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

53. g. pr. K.	Krasov pohod u Mezopotamiju
53. g. pr. K.	Bitka kod Kare
52. g. pr. K.	Ubojstvo Klodija i Pompejev konzulat
49. – 45. g. pr. K.	**Građanski rat**
10. siječnja 49. g. pr. K.	Cezarov prijelaz preko Rubikona
49. g. pr. K.	Bitka kdo Ilerde
48. g. pr. K.	Pokret Celija Rufa
48. g. pr. K.	**Bitka kod Farsala**
48. – 47. g. pr. K.	Aleksandrijski rat
47. g. pr. K.	Dolabelin pokret
47. g. pr. K.	Cezarova pobjeda nad Farnakom
46. g. pr. K.	Bitka kod Tapsa
1. siječnja 45. g. pr. K.	Uvođenje novog kalendara
45. g. pr. K.	Bitka kod Munde
15. ožujka 44. g. pr. K.	**Cezarovo ubojstvo**
44. g. pr. K.	Pokret Lažnog Marija
44. g. pr. K.	Početak Antonijeve borbe sa senatorskom strankom. Ciceronove filipike
43. g. pr. K.	Bitka kod Mutine
43. g. pr. K.	Stvaranje drugog trijumvirata
43. g. pr. K. – 17. g.	Publije Ovidije Nazon
42. g. pr. K.	**Bitka kod Filipa**
41. – 40. g. pr. K.	Peruzinski rat
40. g. pr. K.	Sporazum u Brundiziju
39. g. pr. K.	Sporazum u Puteoli između trijumvirâ i Seksta Pompeja
37. g. pr. K.	Sporazum u Brundiziju
36. g. pr. K.	**Bitka kod Mila i Nauloha, poraz Seksta Pompeja**
36. g. pr. K.	Antonijev pohod protiv Parta
32. g. pr. K.	Razlaz Oktavijana i Antonija
2. rujna 31. g. pr. K.	**Bitka kod Akcija**
30. g. pr. K.	Smrt Antonija i Kleopatre. Pretvaranje Egipta u rimsku provinciju
DOBA CARSTVA (31. g. pr. K. – 476. g.)	
siječanj 27. g. pr. K.	**Osnivanje principata**
24. – 19. g. pr. K.	Ustanak u Španjolskoj
23. g. pr. K.	August preuzima vanjskopolitičke poslove
18. g. pr. K.	Augustovi zakoni o moralu
17. g. pr. K.	Sekularne igre
2. g. pr. K.	Zakon Fufija Kaninija
4. – 65. g. pr. K.	Lucije Anej Seneka
4. g.	Zakon Elija Sencija
6. – 9. g.	**Ustanak u Panoniji i Iliriji**
9. g.	Bitka u Teutoburškoj šumi
14. – 37. g.	**Tiberijeva vladavina**
14. g.	Ukidanje izbornih komicija. Pobuna rajnskih i dunavskih legija
17. – 21. g.	Ustanak u Africi
21. g.	Ustanak u Galiji
21. g.	Ustanak u Trakiji
oko 23. – 79. g.	Plinije Stariji
24. g.	Nemiri robova u južnoj Italiji
37. – 41. g.	Vladavina Gaja Cezara (Kaligule)
39. – 65. g.	Lucije Anej Lukan
40. – 104. g.	Marko Valerije Marcijal
41. – 54. g.	**Klaudijeva vladavina**
42. g.	Pokušaj ustanka u Iliriji

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

43. g.	Pohod u Britaniju
45. g.	Završetak pokoravanja Mauretanije
46. g.	Uništenje Tračke kraljevine od strane Klaudija
oko 46. – 126. g.	Plutarh iz Heroneje
48. g.	Dodjeljivanje ius honorum nekim stanovnicima Galije
50. – 120. g.	Epiktet
54. – 68. g.	**Neronova vladavina**
oko 55. – 120. g.	Kornelije Tacit
61. g.	Gušenje Boudikinog ustanka u Britaniji
64. g.	Požar u Rimu. Prvi progon kršćana
65. g.	Pizonova urota
66. – 70. g.	**Judejski rat**
68. – 69. g.	**Građanski rat**
69. – 96. g.	**Dinastija Flavijevaca**
69. – 79. g.	**Vespazijanova vladavina**
70. g.	Razorenje Jeruzalema
70. – 140. g.	Gaj Svetonije Trankvil
77. – 83. g.	Pohodi Julija Agrikole u Britaniju
kolovoz 79. g.	Erupcija Vezuva. Propast Pompeja, Herkulanuma i Stabija
79. – 81. g.	Titova vladavina
81. – 96. g.	Domicijanova vladavina
96. – 192. g.	**Dinastija Antoninâ**
96. – 98. g.	Nervina vladavina
98. – 117. g.	**Trajanova vladavina**
101. – 106. g.	Trajanov rat s Dakijom
113. – 117. g.	Trajanov rat s Partima
115. – 117. g.	**Ustanak Judejaca U Cirenaici, Egiptu i n aotoku Cipru**
117. – 138. g.	**Hadrijanova vladavina**
120. – 180. g.	Lukijan iz Samosate
132. – 135. g.	Ustanak Bar-Kohbe
138. – 161. g.	**Vladavina Antonina Pia**
152. g.	Ustanak u Ahaji
155. – 235. g.	Dion Kasije
161. – 180. g.	**Vladavina Marka Aurelija**
169. – 180. g.	Rat sa Kvadima, Markomanima i drugima barbarskim plemenima
172. g.	Ustanak bukolâ u Egiptu
175. g.	Pobuna Avidija Kasija protiv Marka Aurelija
180. – 192. g.	Komodova vladavina
193. – 197. g.	Građanski ratovi
193. – 235. g.	**Dinastija Severâ**
193. – 211. g.	**Septimije Sever**
196. g.	Osvajanje sjeverne Mezopotamije i osnivanje rimske kolonije u Nizibisu
208. – 211. g.	Severov pohod u Britaniju
211. – 217. g.	**Vladavina Aurelija Antonina (Karakale)**
212. g.	**Karakalin edikt (Constitutio Antoniniana) o dodjeljivanju prava građanstva stanovnicima provincija**
213. g.	Karakalin rat sa germanskim plemenima
218. – 222. g.	Elagabalina vladavina
222. – 235. g.	**Vladavina Aleksandra Severa**
226. g.	Prevrat u Partskom kraljevstvu. Početak vladavine dinastije Sasanidâ
232. g.	Aleksandrov pohod u Mezopotamiju
234. – 235. g.	Aleksandrov rat s Germanima
235. – 238. g.	Vladavina Maksimina Tračanina
238. g.	Ustanak Gordijanâ u Africi

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

244. – 249. g.	Vladavina Filipa Arapa
249. – 251. g.	Decijeva vladavina
250. g.	Progoni kršćana u cijelom Carstvu
253. – 260. g.	Valerijanova vladavina
253. - 268. g.	Galijenova vladavina
260. g.	Valerijanov poraz u ratu s Perzijom
270. – 275. g.	Aurelijanova vladavina
273. g.	Razorenje Palmire
osamdesetih godina III. st.	Pokret bagaudâ u Galiji
284. – 305. g.	**Dioklecijanova vladavina**
286. g.	Maksimijanova pobjeda nad bagaudima u Galiji
293. g.	Imenovanje Konstantina i Glaerija cezarima
303. – 304. g.	Edikti protiv kršćana
306. – 337. g.	**Konstantinova vladavina**
313. g.	Milanski edikt
316. i 325. g.	Edikti o vezivanju kurijalâ za kurije
317. g.	Vezivanje majstora – kovača novca za kolegije
325. g.	**Nicejski sabor**
330. g.	Konstantinopolis – nova prijestolnica Carstva
330. – 400. g.	Amijan Marcelin
332. g.	Konstantinova konstitucija o vezivanju kolona za zemlju
351. – 361. g.	Konstancijeva vladavina
361. – 363. g.	**Vladavina Julijana Otpadnika**
364. – 375. g.	Valentijanova vladavina
364. – 378. g.	Valensova vladavina
378. g.	**Bitka kod Hadrijanopola**
379. – 395. g.	Teodozije I.
395. g.	Teodozijeva smrt**. Podjela Rimskog Carstva na Istočno i Zapadno**
24. kolovoza 410. g.	**Zauzimanje i pustošenje Rima od strane Alariha**
420. g.	Učvršćivanje Vandalâ uŠpanjolskoj
429. g.	Osvajanje većeg dijela Numidije i Afrike od strane Vandala
451. g.	Bitka na Katalunskim poljima
476. g.	**Pad Zapadnog Rimskog Carstva**
527. – 565. g.	Justinijan I.
529. g.	Zatvaranje Atenske akademije od strane Justinijana
1453. g.	**Pad Carigrada**

R I M S K A O S O B N A I M E N A (P R A E N O M I N A)

1. Aulus (A.) - Aul

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

2. Appius (App.) - Apije
3. Gaius (C.) - Gaj
4. Gnaeus (Cn.) - Gnej
5. Decimus (D.) - Decim
6. Kaeso (K.) - Kezon
7. Lucius (L.) - Lucije
8. Marcus (M.) - Marko
9. Manius (M·.) - Manije
10. Mamercus (Mam.) - Mamerko
11. Numerius (N. ili Num.) - Numerije
12. Publius (P.) - Publije
13. Quintus(Q.) - Kvint
14. Sextus (S. ili Sex.) - Sekst
15. Servius (Ser.) - Servije
16. Spurius (Sp.) - Spurije
17. Titus (T.) - Tit
18. Tiberius (Ti. ili Tib.) - Tiberije

II. RIMSKE MJERE

1. MJERE ZA DUŽINU

digitus (palac) = 1, 85 cm
palmus (šaka) = 7, 40 cm ($\frac{1}{4}$ stope)
pes (stopa) = 29, 63 cm (16 palaca)
palmipes = 37, 03 cm (1 pes + 1 palmus)
cubitus (lakat) = 44, 43 cm (1 pes + 2 palmus)
gradus (korak) = 74, 07 cm (2 $\frac{1}{2}$ stope)
passus (dvostruki korak) = 1, 48 m
pertica (motka) = 2, 9630 m (10 pes)
stadium (stadij) = oko 180 m
mille (milja) = 1, 481 km (1000 dvostr. koraka)

2. MJERE ZA POVRŠINU

pes quadratus (četvorna stopa) = 88 cm^2
actus quadratus = 12, 591 a (kvadrat čija je svak strana jednaka 120 pes)
iugerum (jutro) = 2523 m^2 (pravokutnik 240 x 120 stopa)
centuria (centurija) = 200 jutara

3. MJERE ZA TEŽINU

siliqua = 0, 189 g (1/144 uncije)

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

seripulam = 1, 137 g (1/24 uncije)
sextula = 4, 548 g (1/6 uncije)
sicilicus = 6, 822 g (¼ uncije)
semuncia = 13, 644 g (½ uncije)
uncia = 27, 288 g
sescuncia = 40, 93 g (1 ½ uncije)
sextans = 54, 58 g (2 uncije)
quadrans = 81, 86 g (3 uncije)
triens = 109, 15 g (4 uncije)
quincunx = 136, 44
semis = 163, 68 g (6 uncija)
septunx = 191, 02 g (7 uncija)
bes = 218, 30 g (8 uncija)
dodrans = 245, 59 g (9 uncija)
dextans = 272, 88 g (10 uncija)
deunx = 300, 16 g (11 uncija)
libra (funta) = 327, 36 g (12 uncija)

4. MJERE ZA TEKUĆINU

cyathus = 0, 46 dl
sextarius = 0,54 l
urna = 13, 13 l
amphora = 26, 26 l

5. MJERE ZA RASUTE TERETE

sextarius = 0, 54 l
semodius = 4, 37 l
modius = 8, 75 l

III. RIMSKI NOVAC

- **Do 268. g. pr. K.**

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

As libralis (bakreni) = 12 uncija = 327, 45 g
Semis = 1/2 asa = 163, 73 g
Triens = 1/3 asa = 109, 15 g
Quadrans = 1/4 asa = 81, 86 g
Uncia = 1/12 asa = 27, 288 g

- **268. g. - 217. g. pr. K.**

As trientalis (bakreni) = 4 uncije = 109, 15 g
Sestertius (srebreni) = 2 ½ asa = 1, 09 g
Quinarius (srebreni) = 5 asa = 2, 18 g
Denarius (srebreni) = 10 asa = 4, 37 g

- **Od 217. g. pr. K.**

As unicialis (bakreni) = 1 uncija = 27, 288 g
Sestertius (srebreni) = 4 asa = 1, 00 g
Denarius (srebreni) = 16 asa = 4, 00 g

- **Zlatni novac Carstva**

Nummus auereus = 100 sestercija
Aureus Augusta = 7, 96 g
Aureus Marka Aurelija = 7, 28 g
Aureus Karakale = 6, 55 g

- **Zlatni novac Carstva**

Follis = 72 zlatna soldina = 1 libra = 327, 45 g
Follis = 125 srebrnih milijarensa = 1, 74 libra = 568, 75 g

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Created with nitroPDF professional
download the free trial online at nitropdf.com/professional